

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

HATODIK KÖTET.

ELSŐ FÜZET.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.
1867.

TARTALOM.

	Lap.
Némely újabb nyelvtudományi jelenség. Hunfalvy Pál	1
Szótaglalások és valami a magyar szóképzés iskolai tanításáról, Budenz József	16
Az „az ez“ mutató névmásokról. Budenz József. . .	29
A héber מן particuláról. Gr. Kuun Géza	42
A magas-magnus-féle magyar-árja hasonlat. Budenz József	51
Török szófejtegetések. Budenz József	58
Észjárati találkozások a magyar és finn nyelvben.	
Barna Ferdinánd.	70
Latin ódák, Szepesi Imrétől. Telfy János	102
A gyökök elméletéről. Gr. Kuun Géza	111
A rumun nyelv és nép. Hunfalvy Pál.	125
Mutatvány-czikkék egy magyar-latin szótárból. Finály Henrik.	149

NÉMELY ÚJABB NYELVTUDOMÁNYI JELENSÉG.

(Olvastatott az akademiában 1866. dec. 10.)

Szándékom kissé széttekinteni a nyelvtudomány mezején, s meg-megemlíteni a legújabb jelenségekből, a mit arra érdemesnek talállok. Azért töredékes lesz a mit közlök; mert széttekintésem nem akarja s nem is bírja végig bejárni a nyelvtudomány mezejét.

Gesenius nevét jól ismerik azok, kik a sémi nyelvekbe, vagy különösen a héberbe csak belé pillantottak is, mert Gesenius Vilmos héber grammatikája és olvasó könyve bizonyára a legelterjedtebb könyvek közé valók. Magyarúl is Somossy János, sárospataki tanár, kiadá azokat 1832-ben, s a fordító el nem mulasztá „előljáró beszédében“ avval igazolni választását, hogy azokat Genevában 1821-ben francziára, és Éjszak-Amérikában angolra, 1822-ben pedig Kopenhágában dánra fordították. Ez évszámokról látjuk, mióta forognak a tudósok kezein a Gesenius tankönyvei. 1866-ban újabb átdolgozása jelene meg a héber nyelvtannak, s ez már a huszadik bővített kiadás. („Wilhelm Gesenius hebraeische Grammatik, neu bearbeitet und herausgegeben von E. Rödiger stb. Zwanzigste verbesserte und vermehrte Auflage, mit einer Schrifttafel. Leipzig, 1866.“) „Mindjárt 14-dik kiadásában e nyelvtannak, melyet én legelőször dolgoztam át 1845-ben, így szól Rödiger, azon igyekvém, hogy helyesebben meghatározzam a sémi nyelvek viszonyát mind egymáshoz, mind az árja nyelvekhez, mire nézve akkor még sok téves nézet divatozik vala; s ez új felfogás a következő, minden harmadévbeu szükségessé vált új kiadásokban erősbüle.“ — Hogy egy tankönyv, melyet annyszor javítva adnak ki, lehető tökéletessé válhatik, az kétségtelen; de azt bizonyítja csudálatos elterjedése is.

A 14-dik kiadásnak három angol fordítása jelent meg 1846-ban, kettő Nagybritániában, egy Éjszak-Amérikában. A 15-ik kiadást svéd,

a 16-dikat megint angol fordításban adták ki Londonban 1852-ben ; a 17-diket újra az éjszakamériki tudós Conant, most New-Yorki tanár fordítá ; s e fordítások újabb kiadásai mind fölvevék a német kiadások javításait is. Látható ebből, hogy a Gesenius-Rödiger féle tankönyv csak ugyan egyike a leghíresebb könyveknek.

1863. marc. 2-kán szerencsém vala *Müller Miksa* felolvasásait a nyelvtudományról ismertetni, melyeket *Böttger Károly* 1863-ban németül ada ki. *Müller* könyve is nagyon híressé válik. Angliában már 1861 óta 5 javított kiadása jelent meg angol nyelven ; 1864-ben Harris György és Perrot György , segítve Egger Emile és Bréal Mihály által, francziára fordíták ; 1866-ban Böttger Károly német kiadása másodszor jelene meg, a 4 dik angol kiadás után, de részben már az 5-ik után is ; Böttger azonban a franczia tudósok némely észrevételeit is fővette. Így hát ez a második német kiadás sokban meg van igazítva ; de az első kiadás hiányai, melyek a turán nyelvek téves felfogásából erednek, az új kiadásban is megvannak. Ezeknek helyrehozása bennünket illetne ugyan, hanem itt kevesen vagyunk még, a kik tüzetesen az áltaji nyelvekkel foglalkozunk, s mi kevesen is bizonyára kevesebbet tudatunk a külfölddel, mint valóban tehetnénk.

Müller és mások az árja és sémi nyelvű népeken kívül egész Ázsiában és Európában, a sinai birodalmat kivéve, csak turán nyelvű népeket látnak. De vajjon másképen tesznek-e, mint a régi írók, kik Plutarchus szerint *) azokat a földeket, a melyekről mit sem tudtak vala, a térképek széleire tolák, azt írván okul : „A mi még azon túl van, az víznélküli vadon, vagy beláthatatlan ingovány, vagy sküth jég, vagy fagyos tenger“ ? A részletesebb tudomány alkalmassint el fogja oszlatni a Müller-féle turánságot, mint az ismeretlen szküth országok eltűntek már a mai térképekről.

A történelem előtti korban milyen volt az emberek állapotja, ez nagy érdekű kérdés, mellyel kivált az angolok, de a skandináv tudósok is, a kiknél a régészet ezen fajtája keletkezett, nagyon foglalatostkodnak. Az nem árt az érdeknek, hogy eme régészetben sok régészet is van ; a regék mind jobban enyésznek, a régi állapotok pe-

*) Plutarchus, Theseus. "Ὡσπερ ἐν ταῖς γεωγραφίαις οἱ ἱστορικοὶ τὰ διαφεύγοντα τὴν γνῶσιν αὐτῶν τοῖς ἐσχάτοις μέρεσι τῶν πινάκων πιεζοῦτες, αἰτίας παραγράφουσιν, ὅτι τὰ δ' ἐπέκεινα, θῖνες ἄνδρες καὶ θηριώδεις, ἢ πηλὸς αἰὼν, ἢ Σκυθικὸν κρῖος, ἢ πέλα γὺς πεπηγός" stb.

dig mind világosbak, hihetőbbek lesznek. Két forrásból merít az érdek s építgeti a tudományt; az egyik a történelem előtti emberek szerszámai, fegyverei, lakásainak, temető-helyeinek maradványai, csontjai, kivált koponyáji, továbbá készítményei, s azon nyers anyagok, a melyekből dolgoztak vala; — a másik a nyelvek tanuságai. Tehát erre a kérdésre: milyen volt a történelem előtti korban az emberek állapota, s kik voltak amaz emberek? a régészet és az egybeazonosító nyelvészet felelnek. A „Quarterly Journal of Sciences“ 1865. áprilisi kötetében tisztelendő Kett C. W. „Prehistoric records“ (történelem előtti nyomok) cím alatt közöl egy feleletet ama kérdésre. Kett a történelem előtti korban megkülönbözteti az *árja időszeit*, az előzőtt *nem-árja időszeitől*, mely azonos az úgynevezett *kő-korral*. A *kő-kornak* népei pedig a lappok, finnek (*Συνοικὸν κρῖος, πηλὸς αἰδνῆς*); s a mely tartományokra kiterjed az a *kő-kor*, mind azok ős lakosai finnek vagy turániak voltak, ezen felfogás szerint; így *Grewingk* szerint is, lásd „Das Steinalter der Ostsee-provinzen, Dorpat 1865.“

Hogymennyibizonyítalanságnak enged helyet emez általános felfogás, szépen megmutatja Koskinen Gy. ily című értekezése: A livek régi volta Livországbán. (Sur l' antiquité des Lives en Livonie, par Yrjö Koskinen. Tiré des Actes de la Société des Sciences de Finlande. Helsingfors. Imprimerie de la littérature finnoise, 1866.)

A Balti tartományok történészeinél és régészeinél elfogadott vélemény az, hogy ezen tartományok ős lakosai ugyanazok, kiknek utódjai máig bírják azon tartományok tetemes részeit, t. i. esztek, livek, kurok. Az esztek ma is a Narva folyótól és a Pejpusz tótól fogva a Balttengerig lakják a földet, vagyis a mai Esztországot és Livorszag éjszaki részeit; a liveknek csak némi maradványai vannak meg a Szalecza folyó torkolatján és a Kurföld éjszaki tenger partján; a kurok utódjait is a mai livek közt találjuk meg. Ámde a XIII. század elején, a lett Henrik kronikás idejében, a német lovagok hódításainak kezdetével, a livek nagyobb területen laknak vala, úgy mint a Szalecza és a Duna közti tengerparton a földrajzi hosszúság 43°-ig, továbbá a Duna és a Koiva-joki (Aa folyó) mellékein, sőt a Rigai öböl nyugati részein is. A kurok meg, kik nyilván a livek törzséhez valók, még azontul egész Memelig laknak vala a tengerparton. A Liv-föld és Kur-föld más részein lettek valának, kik a szlávtság litván ágához tartoznak. De azután folyvást ter-

jeszködének a lettek: ellenben a livek és kurok mind inkább fogyának.

Ebből a hetedfél századig tartó fogyásból, a történelem előtti korra is vonnak következtetést a vizsgálók, kik a liveket és kurokat eme tartományok ős lakosainak tekintik, mely tartományokat a lettek valamikor később foglaltak volna el. Azért tulajdonítják az ott található kő-szerszámokat a liveknek és kuroknak; s ez megerősíti az általános hiedelmet, hogy a kő-kor emberei Európában finn fajbeliek voltak volna.

Koskinen kétséget támaszt a liveknek úgyvélt régisége ellen, még pedig három tekintetben: A finn népek költözéseinek általános viszonyai nem engedik meg, hogy bizonytalan régiségbe helyezzük a livek telepődését; — a liv nyelv kétségtelen nyomait mutatja egy aránylag újkori együttlakásnak a tulajdonképi finnekkal; — végre a livek és lettek illető viszonyai a lett Henrik kronikás idejében, nem azt hirdetik, hogy a lettek volnának későbbi foglalók, hanem megfordítva, hogy a lettek a livek odaérkezte előtt már birták volt ama földeket.

Miután a szerző megemlítvén a legrégibb tudósításokat a finnekről, azt mutatta meg, hogy a Krisztus utáni VIII. sőt talán IX. század előtti korból nincsenek bizonyítékaink arra, hogy már akkor a livek és rokonaik a Balti tenger tartományaiban laktak volna: először a livek és lettek illető viszonyait tekinti Henrik krónikás idejében.

Az tudva van, hogy az alakuló orosz birodalomhoz a IX. században finn népségek is tartoztak; hogy utóbb a Balti tenger tartományai is a Novgorodi, Pskovi és Polotski orosz fejedelmek adózójává lőnek; — Nagy Vladimir fija, Jaroszlav, Dorpatot alapította 1030-ban. Nestor is az orosz adózók közé a *litva*, *korsz* (kur) és *liß* (liv) népeket számlálja; Meinhard, az első keresztyén predikátor, ki nek nyomain kezdék meg a német lovagok a tartományok hódításait, 1186-ban egy polotski fejedelem engedelméből lépett volna föl mint térítő a livek közt; végre a kronikás Henrik tudósítása szerint az orosz fejedelem 1234-ben átengedé jogait a rigai püspöknek. Tudniillik a német lovagok a rigai püspökkel osztozának a tartományok birtokában. Ezen időben már milyenek a livek és lettek illető viszonyai? A livek a Duna mellékein és a tengerparton, tehát a közlekedés helyein, a lettek ellenben a belföldeken, mocsáros erdőkben, laknak vala. Ez egy viszony magára is bebizonyítja, hogy a livek

később jöttek mint hódítók a lettekre, s nem megfordítva; mert a hódító nép soha nem választja a közlekedésre alkalmatlanabb helyeket, hanem a nagy folyók és tenger mellékein telepődik le tömegesen, a honnan azután tovább meg tovább terjeszkedik. De a kronikás Henrik maga is tanuskodik eme viszony mellett, azt mondván több helyütt, hogy a lettek nagy örömmel fogadák a keresztyén prédikálást, minthogy őket a livek, a németek odaérkezte előtt, gyakran kifosztogatták és mindég elnyomták volt; „hogy a keresztyén hit elfogadása előtt a lettek alázatosak és megvetettek valának, sok igazságtalanságot szenvedvén a livek és esztek részéről.“ A német hódítás korában csak a livekről van szó, mert a lettek a livek alattvalóji; mit az a körülmény is kétségtelenné teszen, hogy a tartományt mai napig *Liv*-országnak nevezik, jóllehet ott a livek elenyésztek már, mint nevezik *Frank*-országnak a régi Galliát a győző frankokról, ámbár ezek is elenyésztek már. Mind ebből, és több itt fel sem hozott bizonyítékból, kétségtelenné teszi Koskinen, hogy a livek nem voltak a Balti tartományok ős lakosai; ők, és legközelebbi rokonaik, az esztek, nem is lehetnek azon tartományok kőkorbeli emberei.

Mit tanusít maga a *liv nyelv*? Koskinen következő tényeket hoz elő: 1) A *liv nyelv* megtartotta a belhangu *g*-t, mely a finnben magánhangzóvá lett, p. o.

<i>vepsz:</i>	<i>liv:</i>	<i>karjalai:</i>	<i>finn:</i>	<i>eszt:</i>	
segl	söggöl	segla	seula	sööl	szita
	dagl, tagl	tagla	taula	tael	tapló *)
nagris	naggörs	nagris	nauris	nairis	répa
kagl	kaggöl	kagla	kaula	kael	nyak
nagran	nagröb	nagran	nauran	naeran	nevetek
	eggil	eglen	eilen	eile, heila	tegnap.

*) A *tapló* a vogulban *taplah*; e két szó tehát leegyezőbb. De a *tapló*, *taplah* a finn megfelelő szókkal is megegyeznek; mert a *karjalai tagla* és a magyar *tapló* közt csak a belhangu *g* és *p* teszen különbséget. De *k*, *g* és *p*, *f* a lapp nyelvben is váltakoznak, p. o. *okta* és *ofta* = egy; ilyen váltakozást lehet rokon nyelvekben is felvenni. Mindenesetre a finn *taula* (tavla) átmenetet csinál a *tagla* és *tapló* közt. A déli vagy svéd lappban *taur*, *taura* a *tapló*. Ez a *taura* már úgy viszonylik a finn *taula*-hoz, mint a lapp *or* a finn *ol* (val, lenni)-hoz. Az érdekes szók tehát ebbe a sorba tehetők: *vog.* *taplah*, *magy.* *tapló*, *karjalai tagla*, *liv tagl*, *dagl*, *finn taula*, *eszt tael*, *déli lapp taur*, *taura*.

Ezen példák tanúsága szerint a liv nyelv a karjalai nyelvjáráshoz áll legközelebb; a finn nyelv a karjalainak *g*-jét magánhangzóvá változtatja, s az eszt csak követi a finn nyelvet.

2) Vannak *eta*, *eda* végzetű tulajdonságyszók, melyek a finnben a *t*, *d*-t kivetik, de a vepsz és liv nyelv megtartották, mint:

<i>vepsz:</i>	<i>liv:</i>	<i>finn:</i>	<i>eszt:</i>	
soged	sogd	sokea	söge	vak
pimed	pimd	pimeä	pime	setét
saged	sagd	sakea	sage	sűrű
maged	magd	makea	mage	édes
korged	kord, kuord	korkea	körge	magas
sanged	sangd	sankea	—	sűrű,

Ezek szerint is a liv a vepszhez símúl; az eszt meg a finn után indul, azonban a ragok előtt visszakeríti a elhagyott *d*-t, így: *pime-das*, *pimedad*, a finn *pimeässä*, *pimeät* helyett. Dolognevek is mutatják ezt a tünetényt, p. o. a finn (*hopeta*) *hopea* ezüst, az esztben *höbe*, ragok előtt *höbed*; innen a finn *hopeainen* ezüstös, az esztben *höbedane*.

3.) Az infinitivus ragja eredetileg *ta*, *tä* volt, ez a *t* a finnben gyakran kiesik, de meghatározott esetekben megmarad. Erre nézve mind az eszt, mind a liv szorosán követik a finnt: ellemben a vepsz mindenkor megtartja a *d*-t, p. o. ezektől: *nime* név, *lume* hó, *täyte* teli, *jumala* isten,

<i>vepsz:</i>	<i>nimed</i>	<i>lumed</i>	<i>täuded</i>	<i>jumalad</i>
<i>finn:</i>	<i>nimeä</i>	<i>lunta</i>	<i>täyttä</i>	<i>jumalata</i>
<i>eszt:</i>	<i>nime</i>	<i>lund</i>	<i>täit</i>	<i>jumalat</i>
<i>liv:</i>	<i>nimm</i>	<i>lunda</i>	<i>tätaa</i>	<i>jumaalt</i>

Ezen példák meg azt bizonyítják, hogy az infinitivus megkapta volt alakját, mielőtt a liv és eszt nyelvek elváltak a finn nyelvtől; s hogy erre nézve a vepsz tartja meg az eredeti alakot.

4) A finn nyelvek egy nominativusi ragot is mutatnak, a meny-nyiben a nominativus különbözik a szó-tőttől, p. o. e finn tők: *miehe* férfi, *täyte* teli, *unetoma* álmatlan, a nominativusban: *mies*, *täysi*, *uneton*; esztül: *mees*, *täis*, *unetu*; livül: *mies*, *tävz*, *untöm*; vepszül is: *m'es*, *täus*, *unetöin*. Ez is azt bizonyítja, hogy a nominativus a finn, eszt, liv, vepsz nyelvjárások együttlétében alakult meg.

Ezeket a tanúságokat egybefoglalván, azt látjuk, hogy a liv

nyelv szorosan ragaszkodik a finnhez, különösen *karjalai* nyelvjárásához, s hogy az eszt inkább a finn *hümei* (tavastlandi) nyelvjárásához simul. A livek tehát előbb váltak el a finnektől mint az esztek, de később mint magok a finnek (hozzájok tudván a liveket és esztek) elváltak a vepszekről.

Mit tudunk a finn népek költözéseinek általános viszonyairól? Koskinen azt mondja, hogy a mordvinok és cseremiszek telepjeit Kr. utáni IV. sőt II. századig meg lehet határozni; hasonlókép a csüdokéit, vepszekéit. A IV. században a nyugati finn ágak a Volga nagy hajlatától fogva a Ladogáig terjeszkednek vala; az éjszaki Volgának jobb partjait a tulajdonképi finnek, talán már karjala, häme, eszt, és liv törzsekre oszolva, bírják. Tovább nyugat felé, a mai Finn- és Esztországokban, úgy véli Koskinen, a lappok, s talán más urali nép, lehet, a skandináv mondák jotunjai és finnei, tanyázna vala. Öt század múlva az orosz birodalom megalakúl; ezután már lehetetlen vala egy nagyobb költözködés a Balttenger felé; az tehát csak a Hermanarik és Rurik közti korban történhetett meg. Külső indító okát pedig a finn költözésnek Koskinen a bolgár hatalomnak a közép Volga mellékein való alakulásában gyanítja a VII. század közepe táján. Mint tudjuk, a bolgárok a kazarok által nyomva, két felé oszlanak; egyik fele délre vonúl, s az alsó Duna jobb partján telepszik le, a máig úgynevezett Bolgár országban: másik fele éjszakra húzódik, a Kama torkolatjára, hol az úgynevezett Nagy Bolgár-országot alkotja. Ez az alkotás bizonyosan nagy lökést gyakorla a vepszekre és tulajdonképi finnekre; bizonyosan ekkor mozdulának meg az Onega és Ladoga közti csüdok nyugat felé, a minek a VIII. század elején kellett történnie. Nyilván a kurok és livek előbb indulának meg, elválván a karjalai ágtól, mi nemcsak az illető nyelvek mai alakja, hanem régi történeti emlékek is bizonyítanak. Az iszlandi mondák egynek tartják a kur és karjala népet; így: „Olavi chronicon“, „Prussiam, Semigalliam, Kareliam“ egymásután említvén meg, a Karelián nyilván Kur-országot érti. Végre a Ladoga keleti vidékein a karjalaiak közt mai napig livek vannak, kik nyelvjárásukat *livvin-kieli*-nek, azaz liv nyelvnek, hívják. Ezeknél fogva a livek a VIII. század előtt nem voltak még a Balttenger partjain, azok tehát nem lehetnek ama tartományok őslakosai, vagyis a kő-kor emberei.

De az iménti előadásból kitetszik, hogy a tulajdonképi finnek,

tehát az esztek is, csak a VIII. században értek a mai lakhelyeikre. Azon finnek tehát és esztek, a kiket Tacitus, Ptolemaeus stb. említene, más népek, nem *suomalaiset*, mint magukat a finnek és esztek nevezik. A finn és eszt név úgy ragadt előbbi népekről a suomalaisetire, mikor azoknak földjeit elfoglalák, mint p. o. a mai Magyarországnak népeit a régiekről pannonusoknak, pæonoknak nevezik vala.

A népek történeteit azok nyelvei beszélik el leghűbben. Hadd toldjak ide valamit a lapp nyelv tanuságából is. Azt, hogy „Idioma Lapponum et Hungarorum idem esse,” ma senki sem állíthatja. Azonban még is sokat találunk a lapp nyelvben, a mi az úgynevezett finn rokonságon felül és túl is nagyon érdekli a vizsgálót. 1) Látuk, a tulajdonképi finn (karjala, finn, eszt, liv) nyelveket a nominativus is jellemzi többi közt, a mennyiben a szó-tő különbözik a nominativustól; ez nincs meg a lappban, valamint az ugor nyelvekben sincsen. — 2) A többesszám jelelője a lappban *k*, *h*, a magyarban is *k*, p. o. gietta kéz, a többes-számban gied'ak kezek, ellemben a többi finn és ugor nyelvekben *t*. De az egyezés legott különbséggel is jár, mert a lapp nyelv, a finnhez simúlván, a szó-tő jellembe-tűjét megváltoztatja, így: *gietta*, *gied'a*, finnül: *käte* (nominativus *käsi*), *käden*, s a gyengült tőhöz teszi a többes-szám jelelőjét: *gied'a-k*, mint a finn: *käde-t*. — 3) A birtokosragok első és második személyei azonosak a lappban és magyarban: *m*, *d*, *mek*, *dek*, p. o. *gietta-m*, *gietta-d*, *kezem*, *kezed*; *gietta-mek*, *gietta-dek*, *kezünk*, *kezetek*; csupán azon különbséggel, hogy a lapp megtartotta az eredeti *mek*-et, a magyar pedig azt már *nk*-vá változtatta. S a *mek*, *dek* ragok előfordúlnak az igékben is, p. o. *log'ai-mek* = olvasa-*muk*, *log'ai-dek* = olvasa-*tok*, most: olvasánk, olvasatok. A harmadik személyű birtokos ragok *s*, *sés*, p. o. a ragozott genitívust így fejezi ki a lapp: *giettam*, *gied'ad*, *gied'es*; *gied'amek*, *gied'adek*, *gied'esek* = *kezemé*, *kezedé*, *kezéé*, *kezünké*, *kezeteké*, *kezőké*. — 4) A tulajdonság-névi fokozó a finnben *pa*, a magyarban és lappban *b*, p. o. finn: *paha* (rosz), *pahampa*; lapp: *bahha*, *bahab*; magyar: *puha*, *puháb*. Legott itt is az a különbség mutatkozik, hogy a finn és a lapp a genitívushoz, vagy a változott jellemű tőhöz teszik a *pa*, *b*-t: a magyar pedig a változatlan tőhöz ragasztja a *b*-t. Egyébiránt a lapp tulajdonságnevek abban különböznek mind a finn mind az ugor nyelvek szokásától, hogy a jelzői állapotban rendesen változást szenvednek, p. o. *čabes* szép, jelzői állapotban *čabba*. Ezt: én szép va-

gyok, így mondja a lapp: mon læm čabes; ezt meg: ez szép lány, ezek szép lányok, így mondja: dat čabba niejda, dak čabba niejdak.

5) A lapp nyelv abban is különbözik a tulajdonképi finn nyelvtől, hogy c, č, z, ž, í, í, r; f, g, b, d hangjai vannak, melyek a finn nyelvben nincsenek. A szótárra nézve a lapp nyelv, úgy szólván, másolatja a finnek; tehát mind azon finn szók, a melyek rokonai a magyarban találhatók, megvannak a lapp nyelvben is: azonban fordulnak elő abban olyan szók is, a melyeket nem találunk meg a finnben, hanem az ugor nyelvekben. Lásd a Ny. K. V. 421—425. ll.

E felhozott tények kétségtelenné teszik, hogy a lappok előbb váltak el a többi finnektől, mint a livek, de hogy emez elválás után is némi összeköttetésben maradtak még az ugor népekkel. Ezt a tanúságot erősíti az a körülmény is, hogy a mai Finnország éjszaki részein sok helynév fordul elő, a melyek nem finnesek, hanem szürjänesek, tehát ugor nyelvből. — Azt állítjuk, hogy az európai emberiség állapotját legjobban földerítik a nyelvek: ámde a nyelvek eme tanúsága koránt sincs még annyira kitálalva, hogy a régész menten hozzá nyúlhasson.

A *Budapesti Szemle* új folyamának XIV. XV. XVIII. XIX. és XX. füzetei Szabó Károlytól, „A régi hun-székely írásról” című s három közleményben foglalt értéközést közlöttek, melyet sok tekintetben nagyon érdemesnek talállok, hogy ezen a nyelvtudomány mezején való széttekintésemben nem csak megemlítsem, hanem is mertetve ki is emeljem. A lelkes szerző először a *hun-székely írásról* szóló történelmi bizonyságokat hozza fel egyenkint, Kézai Simontól, Thúróczi Jánosból, ki a bécsi képes krónikát kiírta, Bonfiniustól, Benczédi Székely Istvánból, továbbá Oláh Miklós, Verancsics Antal, Szamosi István, Telegdi János, Baranyai Décsi János, Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György stb. írók munkájából. Ezen írók mind azt állítják, hogy a székelyek közt sajátos írás használtatik vala, melyet a legrégibb bizonyság a Kézaié, *oláhnak* neveze ugyan, de már a XIV. századbéli bécsi képes krónika *scythiai betűknek* tart, Benczédi Székely István pedig azt mondja, hogy a székelyek „*Hunniabeli módra székely betűvel élnek* mind e napiglan.” Székelyen innen az írók *hun-scytha írásnak* nevezik; sőt Telegdi János 1598-ban következő című munkácskát ada ki: „Rudi-

menta priscae Hunnorum linguae, brevibus quaestionibus comprehensa stb. Lugduni Batavorum 1598., a melyben az úgynevezett hun abc betűit közli, s arra tanítja az olvasót, „hogy a székelyek a más-salhangzók neveit kivétel nélkül a betűjegy hangja elibe tett e-vel ejtik, így: *eb, ecz, ecs, ed, ef* stb. A Telegdi abc-jéről vett másolatonkon alapúlnak a hun-székely alphabet több rendbeli későbbi kiadásai.“ *Kunics*-nak „Dacia Siculica“ című munkájában, mely Kolosvárott 1731-ben megjelent, első nyomát találjuk annak, hogy igazán vannak ilyen írásbeli emlékek, mert Kunics megtudta, hogy a Csik-szent-mihályi régi templomon vannak ilyen, a régi scythákra visszavihető feliratok. „Delineationem harum inscriptionum, quantuncumque adhuc dederim operam, nancisci non potui, írja ötven év múlva *Cornides*; a feliratok tehát 1731. után elenyésztek. Második emlék a Csik-szent-miklósi templom felírata, mely, az olvasások szerint 1501-ben készült, 1749-ben lemásoltatott, és *Desericius* munkájában: *De initiis et majoribus Hungarorum* (tom. II. 154. 155. l.) megmentetett. A harmadik emléket mai napig az enlakai unitarius egyház mennyezete őrzi, mely 1668-ban készült, a melyet a szerző 1864-ben a hely színén vizsgált és fejtett meg.

Szabó Károly, ezen első közleményében azt is megmutatja, hogy ama székely írás a XVII. században némi divatban vala az iskolázott emberek közt, de a XVIII. század elején megszűnt az irántai érdek, míg azon század másik felében a tudósok ismét reája terjeszték figyelmöket, különösen *Bod Péter*, ki a Csik-sz.-miklósi feliratot, a Telegdi-féle abc segítségével, megkísérlé megfejteni, és *Cornides Dániel* a ki az idetartozó adatokat összegyűjtögeté.

Második közleményében a szerző a hun-székely írás emlékeinek bírálatját közli. Szerinte a kérdéses írás egyedül a székelyeknél divatozott; Magyarországon annak nincsen nyoma. Minthogy a XVII. században némileg divattá lett, holmit székely betűkkel írogatni: meg kell különböztetni az igaz székely írásbeli emlékeket, azoktól, a melyeket csak ráfogással vettek vagy mai napig is vesznek olyféle emlékeknek. Így p. o. a *gellei imádságos könyv* bizonyosan a XVII. század folytában készült, mert apróságig követi az e századbeli magyar helyesírást; ezt a könyvet tehát koholmánynak itéli Szabó Károly. Az úgynevezett *Rokonczí Codex*-et is, a mely az akademia könyvtárában őriztetik, a melynek írását egyébiránt még senki sem fejthette meg, koholmánynak véli a szerző, azt írván:

„Ha nem csalódom, ezen codex is, valamint a Jerney által igaznak árult I. András király korabeli két magyar imádság, melyek kézzel fogható koholmányok, a koholási készségéről és ügyességéről ismeretes Literati Nemes Sámuel kezéből került.“ — Így a *turóczi fakönyv* is csak a Bél Mátyás alphabetje után ügyesen szerkesztett, de a valódi régi hun-székely írás sajátságaival ismerős szem által könnyen fölismerhető koholmány.“

A harmadik közleményben egybeállítja a szerző az ezen kérdéssel két század óta foglalkozó tudósok véleményeit és ítéleteit, hogy, úgymond, „kitüntethessem, kik jártak elődeink és kortársaink közül ezen mind eddig teljesen tisztába nem hozott kérdés vitatása közben az igazság, s kik a tévedés útján. Amazok érdemeit kellőleg kiemelni és méltányolni, emezek balvéleményeit és botlásait kimutatni és *megroni* mulhatatlannak tartottam, hogy a tudományos közönség ezen annyit vitatott kérdés múlt és jelen állásáról ítélhessen, s az a fölött folyt, de maig el nem döntött vitát valahára befejezettnek tekinthesse.“ Egymásután megbírálja tehát Tröster János (1666.), Otrokócsi Főris Ferencz (1693.), Bél Mátyás, „a hún-székely írás ügyéről keletkezett irodalom alapítója (1718.) Schwarz Godofréd (1740.), Desericius, Pray György, Bod Péter, Cornides, stb. stb. Révai Miklós, Horvát István, Toldy Ferencz állításait, véleményeit, mulasztásait. Itt felötte sok tanuságost hordott össze a szerző; kimutatott mindent a mit lehet. Hogy a kimutatást *megrovással* is tetézte, az talán szükségtelen vala. A köteleesség-mulasztás érdemel megrovást, nem a vélemény különbsége.

Ha, miután némi figyelemmel, de annál több gyönyörrel, végig olvastuk Szabó Károly munkáját *a régi hun-székely írásról*, azt kérdezzük: mi tulajdonképen e kérdés állása? azt kell magunknak felelni, hogy a derék szerző e czímmel: „*A régi hun-székely írásról ferde állásba hozta a kérdést.* Sokkal helyesebben jár el, ha megtartja az „ős székely betűk“ nevezetét, a melyel 1864-ben az enlakai egyház feliratát hozá a közönség elő. Én legalább azt vélem, hogy az, miről annyian két száz év óta vitáznak, három kérdésre oszlik: 1) Volt-e a székelyek közt sajátságos írás? 2) Milyen az az írás? 3) Hol vette magát?

Az első kérdésre nagyon helyesen megfelelt Szabó Károly. A székelyek közt csakugyan volt sajátságos írás.

A második kérdésre, hogy milyen az az írás? fájdalom, csak

a Desericius által közlött másolattal lehet felelni, melyet, szerencsénkre, egy másik másolat némileg hitelesít. Az enlakai, máig meglévő felirat, úgy látszik nekem, koránt sem bír az előbbinek értékével, mert a XVII. században készülvén, eredetét az akkor uralkodott tudakos negédnek is köszönheti. De tegyük egyenlő értékűvé az előbbivel: akkor is e kérdésre: milyen volt az az írás? csak két rövidke felirattal felelhetünk. Azomban bármi kevés is az, sőt annál inkább, mert csak ennyi van meg, a legszigorubb vizsgálat alá kell vetni. Szabó Károly „ezen ősz régi írásmód ügyét történettudományi szempontból“ tárgyalja, a *palaeographiai megvitatást szakavatottabbakra hagyván*. — Nekem ellenkezőleg, úgy látszik, hogy első helyre kell a palaeographiai megvitatást tenni, mert az által nyerhetem meg csak a helyes történettudományi szempontot. Igaz, hogy Kézaitól fogva Benczédi Székely Istvánig sokan emlegetik a sajátságos írást: de vajjon az-e az, a melyet a Desericius által közlött hasonmásban látunk? Nem képzelhető e az eset, hogy más volt a sokat emlegetett írás? A Csik-szent-miklósi feliratban, a Telegdi-féle alphabetumban olyan különös betű-alakok fordulnak elő, a melyek a jobbról balra való írás rendszerével ellentéznek, mert jobb felé nyílnak. Azután, nem látszik meg rajtuk az ősidőség, mely rendesen egy-egy betűvel több rokon hangot fejez ki. Szóval, a palaeographiai megvitatást nélkülözzük még; ennek hiját pedig semmi sem pótolja, de nem is pótolhatja ki.

A palaeographiai megvitatás után, ha még fenáll, lehet a harmadik kérdésre is feleletet keresni: hol vette magát ez írás? Szabó abbeli megvitatás nélkül *hun-székely* írásnak nevezi, mert „a székelységnek őseitől örökölt s firól fira szállt hagyománya, melyet hazai történetírásunk atyjától, a XI. századbeli Béla király névtelen jegyzőjétől kezdve, krónikáink és íróink századokon keresztül mint kétségbe nem vont történelmi bizonyosságot hirdetnek“, azt állítja, hogy a székely nép Attila hunjainak maradványa, és így a legrégebbi törzs, mely Ázsiából Európába át özönlött fajunkból hazánk területén ősi sajátságának némi maradványaival maig is megkülönböztetőleg él.“ Ez a székelység „századok hosszú során ápolta s fenntartotta kebelében, fajunk ősi honából magával hozott saját írásmódját, hajdani ázsiai miveltségünk legvilágosabb bizonyosságát. Ezt régebbi és újabbkori íróink *scytha*, *hun*, *hun-scytha*, *scytha-magyar* és *régi magyar* írásnak nevezik: én azonban, úgymond Szabó K.

tekintettel a székelyek hagyományos hún eredetére, s figyelembe véve e mellett azt is, hogy ezen írásmód legrégibb krónikáink és történetíróink világos bizonyossága szerint az ő korukban csak a székelyek közt divatozott, s hiteles emlékei is csak a székelyföldön maradtak fenn, helyesebb és határozottabb kifejezéssel *hun-székely* írásnak véltem nevezendőnek. — Azonban mi azt kérdezzük: krónikáink mire nézve bizonyító erejűek? A Névtelen Magógtól, Jáfet fijától, származtatja Attilát, és Ugeket, Álmos vezér apját, ki meg Árpád apja; ennél fogva Árpád igenes utódja Attilának, tehát hunosabb a székelyeknél is, kik csak Attila hadaiból valók, mind a Névtelen, mind Kézai szerint. Szabó kételkedik abban, ha vajjon a magyarok, azaz Árpádék, magokkal hozták-e a régi hun írást, mely a székelyeknél megmaradt volt.

Az írás feltalálása olyan tény, mely azon nép miveltségében, a melynek körében feltaláltatott, eltörölhetlen nyomokat hágy, s mely bizonyosan az uralkodó nemzetségben, már a közönséges uralkodási érdekekből is, megőriztetik. Ha volt hun írás, azt leginkább Attila nemzetsége ápolta; s ha Árpád igenes utódja Attilának, tehát előtte és a többi *hetu-mogerek* előtt ismeretes volt az, mert okvetetlen vele éltek. A valószínűséggel harczol az a föltevés, hogy a székelyeknél megmaradt, Árpádéknál pedig elveszett volna a hun írás; mert ismétlem, az uralkodó nemzetség a maga hasznára fordítja népének miveltségi eszközeit, avagy megszűnik uralkodó lenni. Ebből a tényből tehát, krónikáink felfogását követve, hogy a magyaroknál nem említenek hun írást, inkább azt kell következtetni, hogy a székelyeknél találtatott írás, akármiféle legyen is az, aligha hun lehet. Mi már bizonyosabb? Árpádék hunossága, vagy a székelyeké? A krónikák szerint bizonyosan Árpádéké: a hún írást tehát előbb ezeknél kell keresni.

Azt mondja Szabó Károly, azt nem igen lehet gondolni, hogy a székelyek mostani hazájokban szerezték volna meg azt az írást, azért is hunnak kell lenni. Hogy írást lehet szerezni, vagy koholni, azt épen Szabó mutatta meg; mi lehetetlen volna abban, ha az úgynevezett ősi székelyírást is valahogyan szerzettnek vagy koholtnak is gondolnók? Én nem mondhatom, hogy koholt az az írás, ámbár ósdiságot nem mutat is: de annyi bizonyos, hogy hun eredete még kétségesebb mint valósága. Első itt a palaeographiai megvitatás, a többi kérdés azután következik.

A „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft“ IV. köt II. füzetében Steinthal Miklosich értéközését: *Die Verba impersonalia im Slavischen*“, Bécs, 1865. megismertetvén, alkalmat talál néminek elmondására, a mit érdemes megjegyeznünk.

„Ezen jeles értéközés, úgymond Steinthal, többet ad mintsem ígér. Mert nemcsak rendkívüli tudóssággal felhasználja az indogerman nyelveket a szláv syntaxis földerítésére, hanem az úgynevezett személytelen igék (verba impersonalia) fogalmát is alaposan megvitatja, minden korbeli grammatikusok s az újabb kor bölesészeinek nézeteit azon igékre nézve felhozván és élesen megbírálván.“

Heyse a személytelen igét alanytalannak nevezi, s Miklosich követi abban. Megengedve is azt, hogy itt valóban olyan ítéletekről vagy mondatokról vagy igékről volna szó, a melyekben nincsen alany: Steinthal mégis ok és következés nélkülinek tartja a régi nevezet elhagyását. A dologra nézve tökéletesen egy az alany és a személy; csak arra nézve van különbség, hogy a személy grammatikai, az alany logikai elnevezés. A személytelen alanytalan is, s az alanytalan személytelen. Sőt most már az alany is grammatikai elnevezés; a személynek szótani, az alanynak mondattani jelentése van. Ebben: pudet me, ott van a személyi rag *t*, de nincsen alany.

Steinthal azt állította volt, hogy nincs alanytalan és személytelen ige, mert igét alany és személy nélkül gondolni sem lehet. Az ellen Miklosich azt mondja: A nyelvtudomány történetei egynél több esetet mutatnak fel, hogy valamit nem is gondolhatónak véltünk, míg tények nem kényszerítettek rá, hogy mégis gondoljuk. Abból, úgymond Miklosich, hogy a verbum finitum okvetlenül valamely személyben áll, nem foly még az alany létének szüksége; addig tehát lehet azon állításhoz ragaszkodni, hogy vannak alanytalan mondatok, míg azokban az alanyt fel nem mutatják. Steinthal helyesebbnek tartja így okoskodni:

Minthogy a személyi rag okvetetlenül az alany létre mutat, tehát nem engedhető meg azon állítás, hogy alanytalan mondatok vannak, sőt azoknak alanyait föl kell keresni. Elfogadhat-e alanytalan ítéleteket a logikus? Míg fenn áll emez értelmezés: „Az ítélet két fogalomnak egybekapcsolása, melynek egyike az alanynak, másika a mondománynak alakjába öltözött“, — addig alanytalan ítéletről nem lehet szó. De Herbart szerint vannak fogalmak, melyek magokban is állanak; ezek határozatlan vagy független mondományok,

melyek a személytelen igék alakjában tűnnek elő, p. o. „es donnert“ mennydörög, a mi annyit teszen, hogy mennydörgés van. A személytelen ige tehát nem fejez ki alanytalan ítéletet, hanem egy magában állított fogalmat, mely alany gyanánt van, s melynek mondománya épen a logikai állítás, p. o. fagy, annyit teszen: fagyás van. Így áll a dolog logikailag, de grammatikailag megfordítva áll. Logikailag a személytelen alany, de grammatikailag az mondomány; mert ez: *fagy* ige, az ige pedig okvetlenül mondomány, mely alanyra mutat. Azt mondjuk-e már: ámbár a személytelen ige alanyra mutat, a nyelv felfogása szerint ott még sincs alany? vagy inkább keressünk-e alanyt, mivel az ige arra utasít?

Steinthal azt tartotta volt, hogy előbb volt ez: *Jupiter pluit*, azután lett a *pluit* személytelen igévé; más szóval, Steinthal azt gondolta volt, hogy a mostani személytelen igéknek mythicus alanyaik voltak. Most előbbvalónak hiszi a személytelenséget, „das impersonale ist durchaus ursprünglich.“ A személytelen olyan cselekvést jelöl, melynek alanya titkosnak vagy ismeretlennek tartatik; a nyelv ilyen esetekben is kénytelen alanyt hozzátenni a cselekvőhöz, de olyat teszen hozzá, a melyet kimondani vagy nem lehet, vagy nem kell; p. o. ha azt mondjuk: fagy, villámlik stb. elmésen játszik a nyelv a személytelen igével, mert oly alanyra utasít, a melyet fel nem bír, vagy fel nem akar mutatni. S kiterjeszti az elmés játékot olyan körülményekre, tapasztalásokra is, melyeket nem akar személyesíteni, mikor például németül mondják: es hungert mich, vagy finnül: minua isottaa. — Végre Miklosich értekezésének fő érdeme abban áll, úgymond Steinthal, hogy szerinte nem az igéket kell személyesekre és személytelenekre osztani, mert legtöbb vagy minden ige személyesül és személytelenül állhat a mondatban; hanem hogy a mondatok teszik ki ama különbséget. Így az átható és benható közti különbség is nem az igéket, hanem azoknak szereplését illeti a mondatokban.

HUNFALVY PÁL.

SZÓ-TAGLALÁSOK,

ÉS VALAMI A MAGYAR SZÓKÉPZÉS ISKOLAI TANÍTÁSÁRÓL.

(Olvastatott az 1866. dec. 10-kén tartott akad. ülésen.)

A szó-elemzés, vagyis a szó-képzők kitalálása és az alaprészekről való elválasztása, tudvalevőleg igen könnyű dolog, mikor oly szót kell elemezni, melynek az alaprésze is, melyről képezve van, még önállólag megvan az élő nyelvben, úgy hogy csak emezt meg a képzett szót egymás mellé kell tartani, s a mi az utóbbiban többnek, járuléknak mutatkozik, az egyszersmind a keresett szóképző is. P. o. *ember*, *ember-ség*, *ember-i*, *ember-ked* stb. Az ilyen szembevető szóképzők elválasztását, vagyis, hogy úgy mondjam, a közönséges szóképzést, tanítja már az elemi oktatásra szánt nyelvtan is, s e tanításnak bölcs célja és haszna egyfelől az, hogy az elemzés a gyermeki elmét az analysis műtétében gyakorolja, másfelől a gyermeket az analogia szerint való öntudatos szóalkotásra elésegíti. De épen e kettős haszna kedvéért meg kell e tanítástól kívánni, hogy szorosan helyes és alapos legyen, a mi mellett az egyszerű világos előadás magától értetű kellék.

A t. osztály talán megengedi, hogy próbául egy legújabb elemi magyar nyelvtannak ebbeli tanítását röviden szemügyre vegyem; mert úgy hiszem, a m. akadémiai nyelvtudományi akár osztály, akár bizottság, ha már a nagy áramlású irodalmi nyelv fejlődését nem szabályozhatja is, legalább bírálólólag örködhethné az iskolai magyar nyelvtanítás felett, hogy az ne szentesítsen oly hibákat és ferdeségeket, melyeket sajnálva látunk az irodalomban elterjedni, s hogy

s hogy másrészt a nyelvtudományunk haladásából is már valami kevés az iskolai tanításba átszivárogon ¹⁾).

Gergely Lajos, marosvásárhelyi köztanító, írt egy nyelvtant ily cízzel: „A magyar nyelvtan elemei. Elemi és népiskoláknak. I. Rész. Szótan.“ Kolozsvár 1866. A „szóképzés“-t csak olyképen tárgyalja, hogy a tanítványokkal a szóképzőket észrevéteti, a nélkül, hogy annak magyarázatába ereszkedjék, hogy az egyes képzők mit jelentenek. Helyesen határozza ugyan meg a szóképzők mivoltát, mint a melyek által „bármely szóból egy egészen *más értelmű* szót lehet alkotni, képezni“ (43. pont); de mégsem bírja a szóragoktól értelmesen megkülönböztetni, mert ez utóbbiakról (49. p.) csak azt tudja mondani, hogy „nem változtatják meg a szó értelmét, hanem csak némileg *módosítják*, s már ezen módosítást nevezzük szóragozásnak.“ Ez már érthetetlen beszéd, a melyből azt látjuk, hogy van olyan bár elemi nyelvtanító, a ki még semmi magyar grammatikából nem bírta a *viszony*-ragok és *viszony*-szók fogalmát elsajátítani. Továbbá, ha szerző úr helyesen értelmezi is a szóképzők mivoltát, mégis nagyot vét az alkalmazásban, ha p. o. a határozókat (adverbiumokat) is képzett szóknak veszi, p. o. *nagyon* szerinte a *nagy*-hoz képest épen olyan képzett szó, a milyen p. o. *halász* a *hal*-hoz képest, mintha bizony a *nagyon*-nak egészen más szóértelme volna, mint a *nagy*-nak; egy szóval a határozók képzését a szóképzéshez számítja, mely által „egészen más értelmű“ szók képeztetnek. Igaz, e részben Gergely úr semmi újítást nem követett el, sőt inkább csak a régi hagyományhoz ragaszkodott; s annyiaval kevésbé lehet azért őt vétkelleni, mert magasabb rendű tankönyvek is ugyanazt teszik, p. o. Ihász Gábor „magyar nyelvtana“, melynek már a 12-dik kiadása megjelent, szintén a szóképzést három szakaszban tárgyalja: 1) névképzők; 2) igeképzők; 3) határozóképzők ²⁾).

¹⁾ Hogy csak egyet említsék, jó ideje már úgy-e bár, hogy a „tárgyi igeragozásról“ tudomásunk van. De hiába keresnők ennek magyarázatát elemi nyelvtanban, sőt alig hiszem, hogy gymnasiumi tankönyvben, tán az egy Riedlét kivéve, arról egy szóval való említést találunk. Az akadémia miatt akár még száz esztendeig tartja magát fenn a „határozatlan és határozott igeragozásokról“ való alaptalan régi tanítás.

²⁾ Mennyire összezavarják még a viszonyrag és szóképző fogalmát, mutatja ugyancsak Ihász G. tankönyve, a ki mint névragokat, egy sorban a *be*, *ra*, *től* stb. ragokkal, fölhozza a *bb* (*abb*, *ebb*) *fokragot*, meg a többesi *k-t* (19. §.). Furcsa az is, hogy a *névragok* között van egy *ül*, *ül* mint helyettesítő-*rag*, meg a határozó-

Egyáltalában hibáztatni lehet azt, hogy G. úr a szóragozás *előtt* ismerteti a szóképzést; mert a kis tanítvány, a ki a szót úgy ismeri, a mint a nyelvben alkalmaztatik, tehát több esetben ragosnak mintsem ragtalanoknak, csak akkor foghatja meg a pusztá, ragtalan szót, mikor előbb a különböző ragokkal s azok elválasztásával barátkozott meg; mert hiszen szóképzésről szólván, csak pusztá, ragtalan szó, vagyis *szótű* képzését értjük. A névszóknak szótűje előfordul ugyan tisztán magára is, mint egyesszámi nominativus, de az igéknek tője igen sok esetben egy alakban sem mutatkozik tisztán magára, úgy hogy az elvont igetű ismertetése elkerülhetetlenül szükséges. Ha ezt tesszük, nem kell, úgy mint Gergely úr nyelvtárában, némely igeképzőket *ik*-esen hozni fel, mintha az *ik* az igeszóképzőhöz tartoznék, (p. o. *por-zik*, *pirosodik*, *zöldellik*, *fénylik*). — Gergely úr különben igen okosan csak olyan képzett szókat vesz tekintetbe, melyeknek alapja is, mint élő szó, a nyelvben megvan. A képzett szó alapját, melyhez a képző járúl, ő *gyökszó*-nak nevezi, mi helyett jobban szeretnők az *alapszó* nevezetet használva; mert noha ő az elvont gyökökkel nem bajlódik is, mégis meglehet, hogy egyik-másik tanítványával később más értelmű szógyököket ismertetnek meg, a mikor aztán a Gergely-féle *gyökszók* fogalma (p. o. Kolozsvár is gyökszava *kolozsvári*-nak, *szorgalmas* ennek: szorgalmasabb) szegénynek a fejében zavart fog okozni. — Végre megérdemli figyelmünket, hogy ezen népiskolai nyelvtanban az elé számlált főnévképzők között megvan a *nok*, *nők* is, (p. o. *tárnok*, *mérnök*) és az *ár*, *ér* (p. o. *kádár*, *pintér*); de hiányzik, talán csak

képzők között egy *ul*, *ül* (p. o. *boldogul*, *emberül*), a melyről tüzetesen azt tanítja, hogy az *ül*, *ül* névragtól való megkülönböztetésre rövid *u*, *ü*-vel kell írni. Ilyen az iskolai nyelvszabályozás. Ehhez azonban már Gergely úr is ért, ki úgy látszik nagy ellenszenvvel van a hosszú *í* iránt, s azt csak némelykor önkényes megkülönböztetésre kasználja, p. o. *ír* (scribit): ellenben *ír* (unguentum), *sír* (ige): ellenben *sír* (sepulcrum). Tanítványai természetesen elhiszik, hogy ezen bölc megkülönböztetés alapos, s követni fogják legalább írásban, ha azért nem hagyják is el „közbeszédbeli“ rossz ejtésüket. Itt figyelembe kell venni G. úrnak ezen bölc jegyzetét: „Az emberek igen nagy része nem tud helyesen írni és beszélni. Az ily emberek beszédét nevezik *közbeszéd*-nek. Az oly emberek beszédét, kik úgy beszélnek mint a magyar nyelvtan kívánja, nevezik *művelt beszéd*-nek. A művelten beszélni akaró igyekezhetik tehát, hogy p. o. G. úr nyelvtana szerint az *íron*-ban lehető röviden ojtse mind az *i*-t, mind az *o*-t; hogy vajjon azután a szegény közbeszédű nép érti-e is, az más dolog.

véletlenből, a *da*, *de* (p. o. szálloda, járda). Hogy is felejtethnők ki a *nok*, *nök* képzőt az új-magyar nyelv grammatikájából? Ihász is szépen magyarázza ugyancsak ezen új nyelv képezményei szerint: „hivatalt, tisztséget jelentő főneveket alkot, mind nevekből, mind igékből, ú. m. *el-nök*, *fő-nök*, *ír-nok*, *mér-nök*, *parancs-nok*, *szó-nok*, *úlnök* stb.“ Riedl „Magyar nyelvtan“ 86. l. ezt mondja róla: *nok*, *nök* az újabb nyelvben igen gyakran használtatik személynevek képzésére oly törzsekből, melyek hivatalt vagy méltóságot jelentenek, p. o. *tanácsnok*, *hivatalnok*, *díjnok*, *titoknok*, *írnok*, *látnok*, *vés-nök* stb.“ Azon nincs mit csodálkozni, hogy a *nok* képző már a magyar képzők között helyet foglal, hiszen a szörnyeteges *nok*-os szók is betolakodtak már az „újabb“ nyelv régi jó magyar szavai közé (megjegyzem itt, hogy Ballagi szótárában van ez is: *tétnök*, der Thä-ter, és *várnok* ebben: várnok-kar Geniekorps.) De mit vélekedik erre a komolyan bíráló magyar nyelvtudomány? Az ugyan eldöntötte már, hogy a *nok* olyan képző, mely *de jure* csak néhány idegen eredetű szóban van meg, s melynek mint nem magyar szóképző elemnek nincs is joga, hogy magyar alapszóból új magyar szót alkosson. Az ugyan kárhoztatja mint csudaszülötteket a már vele alkotott és lábra kapott új szokat*) — és mégis kénytelen elnézni, hogy ugyanazt a hybrida-képzőt az iskolai magyar nyelvtanítókönyvek épen úgy ismertetik, s ennél fogva hallgatva használatra is ajánlják, minden rosszaló megjegyzés nélkül, mint akár-mely más ősrégi magyar képzőt. Nem kellene-e neki inkább a nyelvtanítóktól követelni, hogy ha már elkerülhete tlennek látják ilyen és hasonló korcs szóképzéseket is tekintetbe venni, legalább bélyege-zék is meg olyanoknak, s igyekezzenek figyelmeztetésükkel azok-nak tovább burjadzását megakadályozni. Napról napra szaporodik az irodalomban e szósörnyeteger szama, s a tanuló ifjúnak, ki az iskolai nyelvtanítás alatt már azoknak mintaképeivel megbarátko-zott, nincs módjában, hogy többé fölöttük elszörnyülködjek, sőt mi-helyest az író tollat fogja, maga is bátor „szó-csinár“-nak csap föl. A grammatikusnak a valódi népnyelv időszerinti állása, s annak vál-tozásai iránt ugyan tisztelettel kell viseltetnie, de az egyesek önké-

*) Már a Magyar nyelv Rendszere (1847) azt mondta: „Elég ebből annyi a mi megvan, sőt az is sok. A ki ilyen időtlen szót csinált, mint *gondnok*, s nem ju-tott eszébe, hogy ezt ragozni is kell: *gondnoknak*, *gondnokoknak*, igen sok jótét-re s imára lesz szüksége, hogy a súlyos bűnből kivetkezhessék.“

nyéből eredő irodalmi nyelvgyazdagítások ellen már szabad neki elfogulatlan bíráló szavazatát is hallatni.

De térjünk vissza a szótaglalásra. Eddig ennek csak azon nemét tartottuk szem előtt, mely önállólág meglevő alapszókból képzett szókkal foglalkozik; melynek műtéte tehát úgyszólván csak a képzett szónak az alapszóval való egyszerű egybehasonlítására szorítkozik, s így semmi nehézséggel sem jár. Csakis ezen szóképzés ismertetése véleményünk szerint elemi nyelvtanítókönyvbe való.

Azonban van sok szó a magyar nyelvben, melyre ez az egyszerű taglalás nem alkalmazható; mert a szó elég hosszú arra, hogy képzővel képzettnek véljük, de nincs meg a nyelvben az illető alapszó, melyből származtassuk, s miután az alapszónak se terjedelmét se mivoltát nem ismerjük, azt sem határozhatjuk meg, hogy mit jelent az elválasztandó képző, vagy legalább micsoda dynamicus értéke van neki. Az ilyen szókat a józan nyelvvizsgáló egyszerűen taglalhatatlanoknak állítja, legalább egyelőre, s azon eljárást, mely mégis ilyen szókból bizonyos képzőket elválaszt, a nélkül hogy az alapszónak megvolt létezését tudná bebizonyítani, nem szótaglalásnak vagy elemzésnek, hanem önkényes szóvagdalásnak, pusztá játéknak fogja tartani, melynek se alapja, se célja nincsen. Így p. o. nagyon könnyű azt mondani, hogy *fösvény* így taglalódik: *fös+vény*, de hogy mit tesz a *fös*, annak szabatos tudásával senki sem bír; lehetne bár így is taglalni: *fösve+eny*, vagy *fösv+eny*, vagy még mélyebben behatólag *fö+s+vény*, — ugyanazon joggal s ugyanazon eredménnyel. Tudvalevőleg az újabbbkori magyar szócsínálók, különösen ilyen önkényes szótaglalást is használtak föl, hogy rövid alapszókat kerítsenek vagy szakítsanak ki, melyek mivoltáról nem tudván számot adni, brevi manu valami jelentést rájuk decretáltak. Így az *imád*-ból hasították ki az *ima* szót, melynek „imádságot“ kell jelenteni; az *ismer*-ből az *isme*-t; *tanít*, *tanúl*, *tanu*-ból a *tan*-t = német „Lehre“; a *gyúl*, *gyújt*-ből *gyu*-t ebben: *gyu-fa*, és most ennek mintájára *gyutíls*-puska stb., s a kinek elég erős nyelvési idegei vannak, nézze csak végig az orvosi s egyéb tudományok műszavait. Ezek mind csak az alaptalan s jogosulatlan szótaglalásnak praktikus következményei. — Igen fájlalni való tehát, hogy az ilyen szótaglalásokban már iskolai grammatikáink is gyönyörködnek, s azokat a rendes szóképzés tanításába becsúsztatják. Valóban csudálni való, mily bátran és ügyesen járnak el némely nyelvtanítók a

beható szótaglalásban. Például szolgálhat Nogáll János, nagyváradi kanonok úr magyar nyelvtana született magyarok számára (4-dik kiadás, Eger 1864). Ez tudja és tanítja, hogy *megye* = *megy+e*, *mente* = *ment+e* (miért nem = *men+te*?), hogy *veréb* (idegen szó) = *ver+éb*, *ércz* = *ér+cz*, hogy *ebéd* = *e+véd*, *szabad* = *szab+ad* („a mi meg van szabva“), hogy *don* képző van *tulajdon-ban*, hogy *küld*, *enged* = *kül-d*, *eng-ed*, hogy *gyalog*, *hanyag*, *öreg*, *beteg*, *meleg* szónak *g* képzőjük van, hogy *düh*, *méh*, *terh-től* elválasztható a *h* mint képző, az *alak*, *árok-tól* meg *ak*, *ok*; *guzsaly-tól* *aly*, *korcsma-tól* *ma* (talán *korcs-tól* származik?); hogy *kormány* = *kor+mány*, *fővény* = *fő+vény*, hogy *keresztény* a *kereszt-ből* van képezve *ény* képzővel („tehát nem *keresztyén*“); *telep*, *talp-ban* van *p* képző, sőt hogy *szül* és *méz* is képzett szók = *szül-z*, *mé-z*. — Már ha azt kérdeznők Nogáll úrtól, micsoda hát a *szül*, a melyből *szül*, vagy a *tal*, melyből *talp* lesz, igazán nem tudna mást felelni, mit hogy azok a képzett szók elvagdalt darabjai, melyekhez a képzőül elvagdalt darabokat hozzá kell tenni, hogy az ép szavak eléálljanak. Ihász grammatikája sem tartózkodik ilyenműszótaglaláspéldákkal az egyes szóképzőket illusztrálni; taglalva hozza föl ezeket: *csárda*, *sanda*, *szende* (az újabb *csillagda*, *járda*, *képezde* mellett) a *da*, *de* képző-hez; *hanyag*, *meleg*, *öreg* az *ag*, *eg*-hez; *alak*, *homok*, *kerek*, az *ak*, *ek*-hez; *harap*, *talap*, *telep* az *ap*, *ep*-hez; *gyönyör*, *nyomor* az *or*, *ör*-hez; *arasz*, *retesz* az *asz*, *esz*-hez; *kormány*, *zsákmány* a *mány*, *mény*-hez; *fővény* a *vány*, *vény*-hez; elválasztja a *kezd*, *küld*, *küzd*, *old*, *szid* igék *d*-jét, mintha az *éled*, *mosdik*-nak a *d*-jével azonos volna (így akár az *ad* ige is = *a+d*-nek mondható, meg *áld* = *ál+d*-nak, a mi igazi betűző elemzés lenne); ő érti a *gyötör*, *kever*, *esmér*, *igér*, *kísér* igék alapszavait; neki az *arat*, *mutat*, *siet*, *vezet*-beli *at*, *et* ugyanaz a mi a *kongat*, *mozgat*-beli *at*, *et* stb. — No de sem Ihász sem Nogáll uraknak sem másoknak nem lehet ezen alap nélkül való szótaglalásokat saját vétkökhöz felróni; e részben csak a M. nyelv Rendszere tekintélyének hódoltak, s nem egy esetben még most is az akadémiai Nagy Szótár szóelemzéseivel igazolhatják eljárásukat. E mellett még azt kell tekintetbe venni, hogy a magyar nyelv újabb iskolák számára író grammatikusai, épen úgy mint a M. nyelv Rendszere, a nyelvújítás szócsinálmányait a régi magyar szókkal egyenlő joguakká fogadják el, s azok közül is az illető szóképzőkhöz való példákat válogatják, p. o. ilyen szókat is

mint: *eszély, kelme, eszme, alany, ülep, jogar, részvény, sürgöny, mozdony, talány, estély* stb. illusztráló példaszóknak használnak. Ezt teszi még Riedl legújabb „Magyar nyelvtana“ is, kinek másrészt megint azt az érdemét kell elismerni, hogy a szóképzők előadásában oly szó taglalásától óvakodik, melyeknek semmi másként létező alapszavát nem tudja kimutatni, s többhelyt arra figyelmezteti a tanulót, hogy ilyeneket nem kell s nem lehet elemezni: p. o. az *ár, ér* képzőnél a *kulcsár, tanár, futár, áldozár, csillár* példák után azt mondja: „ettől meg kell különböztetni a homályos, a gyöktől *el nem választható r, ár, ér* képzőt, mely fő- és melléknévben fordul elő, p. o. *agyar, gödör, egér, gunár, madár, kenyér, sugár, számár, szekér* stb. és *sudár, kövér, csapodár, botor, göndör* stb.“; vagy az *asz, esz* képzőnél, az elemezhető példák után: „különböztetni nagyobb részt *homályos*, mint ezekben: *pimasz, ravasz*“. Különböztet Riedl úr, még egy másik helyen is ad jó példát a nyelvtaniróknak, azt mondván a *cza, cze* képzőről, hogy idegen eredetű, s csak is idegen nyelvekből átvett szókon fordul elő, p. o. *apácza* (abbatissa), *kancza* (szláv: *konica*), *utcza* (ulica), *pálcza* (palica), *lócza* (lavica), *pincze* (pivnica), *gerlicze* (hrdlíca) stb. — csak hogy még más helyen is hasonlót mondhatott volna. — A mit tehát a magyar nyelvtanítóknak, kik iskolák számára írják munkáikat, e részben ajánlani, sőt tőlük követelni kell, az óvatos szorítkozás arra, a mit valóban tudnak, s a miről számot tudnak adni; ohajtani való volna az is, hogy a nem rendes képzőkkel jól rosszul csinált, vagy hosszabb régi szókból erőszakkal elrövidített új szokat egy külön szakaszban, nyelvészeti értékük kellő méltánylása mellett, tárgyalják, s már a tanuló ifjúságnak egy kis fogalmat adnának arról, hogy milyen szokat szabad képezni, a nélkül hogy a nyelv ősi szóalkotásaiban kifejezett fejlődési törvényeit megsértenők. A magyar szóképzésnek az iskolákban való előadásától főleg azt a hasznót kellene ohajtani, hogy ellene működjek azon könnyelmű szófaragásnak, mely valamely új szót csinál akár-hogy, s jó voltát és jogosultságát csak a szerint itéli meg, a mint egy háromszori „kóstoló“ elmondás azt a füllel meg tudja kedveltetni.

E szerint, ha t. i. csak azon szokat tartjuk taglalhatóknak, melyeknek alapszavait s képzőit a magyar nyelvből ismerjük, nagy része a magyar szóknak örök időkre elemzetlennek maradna, s a magyar nyelvtudomány e részben csakugyan nagyon tehetetlennek

mutatkoznék. De vajjon nem lehet-e e bajon az által segíteni, hogy az ismeretlen alapszó helyébe valami úgynevezett „elavult törzset“ vagy „elvont gyököt“ teszünk, s ehhez ragasztván a képzőt, a szófejtést kísértjük meg? „Elavult“ törzset készséggel elfogadunk, föltéve hogy az „elavult“ szó a maga igazi értelmében használtassék, oly szóról, mely történeti bizonyítékok (nyelvemlékek) szerint valamikor a nyelvben valóban élt, s most már a használatból kivesszett; de nem fogadhatjuk el a csak „felvételes“ vagy „hypothetice elavult“ törzset, mely nem más mint puszta abstractio, s melyet helyesen „elvont törzsnek“ kell nevezni. Ilyennek, valamint az „elvont gyöknek“ mindig csak subjectiv értéke van, s nem olynemű, hogy „objectiv biztosság“ szerint a szófejtés alapját tehetné. Ilyen elvont törzsek és gyökök nem pótolják a szótaglalónak a létező vagy létezettnek bizonyítható alapszókat. Szükségesnek látom ezen óvástételt, mert a M.ny.Szótára épen ilyenekkel eszközli sok szóelemzéseit, merő subjectiv abstractiókat nyelvtörténeti adatok gyanánt használván. Mert különben nem tudom, hogyan lehet ilyen szótaglalásokról számot adni, a milyenek a következők: *harang* = *har-an-og*, *koporsó* = *kop-or-s-ó* („igenév az elavult *koporos* vagy inkább *koporoz* igéből“), *kebel* = *keb-el* („*keb* elvont gyöke *kebel*-nek“) *kantár* = *kam-t-ár* stb. Nem volna nehéz azt is megmutatni, mily bizonytalan alapú sokszor ily elvont gyök, p. o. ha azt mondjuk, hogy „*kamat*-nak gyöke *kam*, s jelent tőképénzért kikötött kárpótlást,“ hogy tudjuk meg azt, hogy épen *kam* és nem *ka* a gyök s az *m* még a képzőhöz tartozik? s hogy tudjuk meg azt, hogy ez a gyök „a tőképénzért kikötött kárpótlást“ jelent, azaz tulajdonképen ugyanazt, a mit maga a *kamat* szó, úgy hogy a képző semmi változást nem tett a gyök jelentésén? (Mellékesleg mondva, *kamat* a déli-szláv révén átjutott görög szó: *κάματος*, új-gör. = *foenus*, melynek görög gyöke ugyan *kam*, de a mint tudjuk, korántsem jelentett magában *kamatot*). Vagy miért a *csúnya*-nak elvont gyöke *csúny* v. *csún* és nem szintannyi joggal *csú* is, a mi, ha úgy tetszik a *csúf*-ból is kiválik? Ezt csak merő subjectiv tetszés döntheti el, s mielőtt ehhez folyamodnánk, azt hiszem, jobb az egész elemzést is abban hagyni.

Azonban van egy mód, melyen az elvont törzset is, történeti értelemben vett „elavulttá“ lehet emelni, vagyis más szóval, úgy vonhatni el az alapszót, hogy az valóban létezettnek bebizonyúljon. Ezt a módot nyújtják nekünk sok esetben a rokon nyelvek, midőn

oly szókat is lelünk bennök fennmaradva, melyek valamikor megvoltak a magyar nyelvben is, de melyeknek ez csak továbbképzettjeit tartotta meg. Hogyan lehet ily úton objective biztos szó-taglalásokat eszközölni, egynéhány példával fogom a t. osztálynak bemutatni, egyszersmind az illető szóképző értékét is föl világosítván.

Kemény. Sovány.

Van több akár *ny*, akár *ény*, *ány* végű nevszó, mint p. o. *kemény*, *sovány* is; de a magyar nyelvkincsben már nincsenek meg a *kemény*, *sovány*-nál egyszerűbb alapszók; teszem *keme*, *sova* vagy *kem*, *sov*. A M. ny. Szótára ezen utóbbi alakokat „vonta el” alapúl, s a *kemény*-re azt véli „hogy talán a *kő* szóval lehetne viszonyba hozni, mintha volna *kővény*, *kevény*, *kemény*.” A *sov* jelentése meg szerinte = „üres, fogyatkozott.” Itt azon bajban vagyunk, hogy nem ismerve az alapszót, a képzőt se tudjuk igazán meghatározni, hogy csak *ny*-e, vagy *ány*, *ény*-e a képző? Segítséget csak kívülről várhatunk, mert a magyar nyelv körén belül semmi okoskodó bölcseség nem tudja életre hozni, a mi egyszer elveszett.

Segít is a mordvin nyelv, a melyben megvannak e szók: *kemä* „kemény, erősen tartó; fösvény” (= tenax; épen így jelent a cseremis *pengede* is erősen tartót és fösvényt); és *šuva* (moksa dial.) vagy *čova* (erza d.) „vékony”. Ezen tanúság szerint a *kemény*, *sovány* alapszavaiúl elvonom ezeket: *keme*, *sova*, valódi „elavultságokat” a még létező mordvin *kemä*, *šuva* v. *čova*-val bizonyítván, melyekkel látnivalólag teljesen egyezők; mert a „vékony” és „sovány” jelentésükre nézve sem különböznek lényegesen. Így a *kemény* és *sovány*-nak képzője csak *ny* volna, mely az alapszó értelmén semmi föltetsző változást nem okoz. Oly képző pedig, melynek oly kevéssé változtató értéke volna, csak valami nyomatékosító vagy kicsinyítő képző lehet, melyet a nyelvhasználat hamar megszokott szokni, s többé nem is érezni, a mely épen az a körülmény, mely aztán az alapszónak a nyelvből való eltűnését is elésegíti*). S az *ny*-t mint kicsinyítő képzőt, szintén a mordvin nyelvből mutathatombé, a melynek legrendesebb névszó-kicsinyítője *nä*, szerfelett gyakran használtatik, a mint a NyK. V. 1-ső füzetében közlött erza-mord-

*) V.ö. a román nyelvek köréből, francia: *oreille* = auricula, *oiseau* = avicellus stb., mind eredeti diminutivumok, melyek mellől az egyszerű alapszók elvesztek.

vin vagy az Ahlqvist grammatikájabeli moksa-mordvin textusokból látható. Példák: olga rúd: olganä v. olginä, kaskav zsák: kaskav-nä zacskó, kev kö: kevnä, kujmä kosár: kujmenä, kud ház: kudnä (*erzäül* kudo: kudine),jolma kicsiny: jolmanä, čora fiú, legény: čoranä (*e.-m.* čorine), täštä csillag: täštänä (*e.-m.* tešče: teščene), stír leány: stírnä, narmin madár: narminnä, pajgä harang: pajgenä csengetyű, panda hegy: pandinä, vaza borjú: vaznä, reve (*erza*) juh: reve ne stb. Meg kell jegyezni, hogy néha az egyik dialectusban csak a kicsinyített szóalak van meg, vagy hogy a kicsinyített alak az alapalak mellett különbség nélkül használtatik, a mi világosan a képző-érték clenýszésére mutat, p. o. šov késhát, erzä-d. csak šovone; šuva, šuvanä vékony (Regulynál csak a kicsinyített alak van); t'oždä és t'oždänä könnyű, erz. csak šoždine; erz. s'ov és s'ovone szárny; nürhkä rövid, erz. nür'kine; erz. povo fajd (= finn pyy), moksául povnä; vaša és vašenä csikó (Ahlqvistnél csak az utóbbi). Így történik, hogy a kicsinyítés érezhetővé tételére a nä képző ismételve kitétetik, p. o. šuvanänä (ebből: šuvanä, ebből: šuva). — Ezen nä kicsinyítő képzővel azonosnak tartván a magy. ny-t a kemény, sovány szókban, ezeket képzőstül ellenébe állíthatjuk a mordvin šuvanä-nek (= sovány), melyet meg is találunk, és mordvin kemänä-nek (kemény), melyet rend szerint képezhetünk. A magyar ny az említett szók végén, a mint látni való, hátul kopott képzőalak; épen úgy áll a magy. mony ellenében a mordvin mona, finn muna-nak.

Hogy egy magy. ny-nek joggal eredeti kicsinyítő értéket tulajdoníthatunk, abból is kitűnik, hogy néhány olyan szó, mely jelentésénél fogva a kicsinyítést legtermészetesebben elfogadja, épen ny-vel is fordul elé, t. i. maga a kicsinységet jelentő kicsiny (v.ö. kicsi, kicsi-d, kis), melyről Riedl nem helyesen egy csiny képzőt von le (M. Nyelvt. 82. l.) és piczi-ny (v.ö. piczi). Megjegyzem, hogy az erzä-mordvin viškine kicsiny szintén a ne (nä) képzőt láttatja. Az említett ny-nek ezen értelmezése mindenesetre alaposabb és elfogadhatóbb, mint a M. ny. Szótára szerint azt pusztá „kisarjadzásnak“ tartani, a mely szófejtési expediens amúgy is nagyon kétes természetű.

Alacsony. A M. ny. Szótára így magyarázza: „gyöke al, s képzője a kicsinyítő acs, melyből u vagy ó tulajdonságot jelező képzővel lett alacsó v. alacsu, s végre ebből n toldalékkal fejlett ki alacson.“ A

gyöke igaz világos, hogy *al*, de a közvetítő *alacs*, *alacsó* merő felvételen alapúlnak. Ha annak, a mi a vég *ny* v. *n* előtt van, történeti alapját keressük, ezt már nem a magyarban, de igen is a finnben találjuk, a hol *alhaise* jelent „alacsony“-t, és ennek megfelel a magyar *alacsó*-, mely még csak a kicsinyítő *ny*-vel van megtoldva az *alacsony*-ban. A kicsinyítés nagyon illő a szó értelméhez. Az *alacsony*-nak alapszavát, *alacsó*-t, a finn *alhaise* ellenébe tartván, megint a finn nyelv annak további elemzésére is segít. Ugyanis *alhaise* a közönséges *ise* melléknévképző által (= magy. *s*), az *alhaból* cred, mely substantive van véve = alatt való tér, mert viszonyragokkal helyadverbiumokat képez: *alhaalla* alatt, *alhaalle* lefelé, *alhaalta* alulról. E szerint az egész *alacsony* szónak helyes taglalása: *ala-cso+ny*.

Asszony — a H. Beszéd szerint: *ahszin* v. *akszin* (*ahszony*, *akszony*). „E szónak eredetét megfejtani, még eddig nem sikerült az elemzőknek“ — mondja a M. Ny. Szótára, s maga részéről azt ágzó, ágazó-nak fejtegeti, a nemzedéki szaporításra nézve, melynek egy-egy fajtát sarját *ág*-nak mondjuk. Ezen szófejtés látnivalólag úgy szóalaki mint szóértelmi akadályokba ütközik: mert hogy *ágazó+ny*-ből *asszony* lehetne, több mint valószínűtlen; aztán az *asszony* szónak semmi köze nincs a nemzedéki szaporításhoz, mert nem a szülő nőt jelenti, hanem csupa tisztelő czímszó, melynek a genealogicus nomenclaturában semmi helye nincsen. — Más alap az *asszony* szó számára már régen ki van mutatva a finn *akka*-ban, mely „*asszony*“-nyal jelentésileg eléggé jól egyező. (V.ö. mordvin *aka* néne; cseremiszlú is *akaj* néne, a mi a tatár-csuvasal is közös. Kétség nélkül az *öregbbség* alapérteleme e szónak, a mire nézve a *senior*-nak fejlődését a román nyelvekben vethetni egybe). Ezzel állította egybe Hunfalvy P. az 1853-ki Értesítőben, kiindulva a régi *achscin* alakból. De csak félig helyes az, a mit ott tovább mond, hogy *szin*, *szony* képző azonos a *cson* képzővel (*alacsony*-ban), s még nem tudjuk azt is, micsoda és mire való hát az a *szony* képző? — A fentebbiek alapján most így elemzem az egész *asszony* (*ahszony*) szót. Az *ny*, *n* eredeti kicsinyítő képző elhagyása után megmaradó *ahszo*-(*ahszi*-) tökéletesen visszatükröződik a finn *akkase*-ban, ez pedig az *akka*-nak diminutivuma. Az egész szó tehát így taglalódik: *ah-szo+ny* (*ah-szi+n*) = *akka-se+nä*. A kicsinyített alak az *asszony*-ban mint megszólító szóban, kétségtelenül eredetileg csak

kedvességet akart kifejezni. A finn ember, p. o. így szólítja meg feleségét: *akkaseni* „akkácskám“ (asszonyom).

Nöstény. Kétség nélkül a nő szótól származik, melynek megfelelőjét (*neu*) p. o. a vogul nyelv is a „nöstény“ állat megjelölésére használja (p. o. *neu pol'te* n. fajd, *neu amp* n. eb, szuka). De a képzésről még nem tudunk számot adni. De azt hiszem nem tévedek, ha szintén kicsinyítő képzőket keresek benne, v.ö. a latin *femella* (= *feminula*) és német *weibchen*. A nöstény-beli *nöste*-t egybeállítom a finn *neitse* szóval, mely fiatal (kis) nőt = leányt jelent, s nyilván szintén egy *nö*-t jelentő szóból származik, mely maga ily rövid alakban a finnben nincs meg (használtatik *naise*), s ugyancsak a magyar *nő*, mordvin *ni*-nek felelne meg. A *nöstény* tehát így taglálódik: *nö-ste-ny* (= *neitse-nyä*). Arra nézve, hogy a magyar szóban *st* (azaz *št*) áll a finn szóbeli *ts*-nek ellenében, figyelmeztetek, hogy már a finn nyelv körén belül *ts* egynek mutatkozik *ht*-vel, még pedig ez utóbbi a rokon nyelvek szerint eredetibbnek, v.ö. *otso* és *ohto* medve, mordv. *ofta*, épen úgy mint mordv. *kafta* kettő = finn *kahte*. Így a finn *metsä* (erdő)-nek dialecticus páralakja *mehtä*, az *itse* (maga)-nak *ihte* stb. Már pedig a finn *ht*-nek ellenében találjuk a magy. *st* (*št*)-t ebben: = *estve est*, finn *ehto*. A finn *ht*-nek, épen úgy mint a magyarban, megfelel *št* a cseremiszből is, p. o. cser. *mošte*-(tudni, birni, érteni) = f. *mahta*-, cs. *vaštar* kora jávor = f. *vahtera* v. *vahteri*, cs. *tošta*-(magában bízni, merni) = f. *tohti*, cs. *vaštalde* cserélni = f. *vaihta*-. A cseremiszből *št* pedig ugyancsak egy fokon áll a magyar *st* (*št*)-vel, a mint az *ostor* szó = cser. *voštor*, *vašter* (virga) mutatja. Ennyi a magyar *nöstény*-beli *ste* képzőnek hangviszonyairól a finn *neitse*-beli *tse*-hez. Hozzá teszem, hogy mint külön képző a magyar *ste*-(*šte*)-hez analog *štö* találhatik a cseremiszből *üštö* (öv) szóból, ezt akár a magy. *öv* mellé akár a finn *vyö* mellé tartva.

Legény. Ezt a szót se lehet, a magyar nyelv terén, semmiképpen elemezni vagy taglalni, ha csak a M. Ny. Szótárával nem akarjuk a *leng* igét benne fölfedezni, s a *legény*-t a mozgékony éleltség-ről *leng-ény*-nek magyarázni; a M. Ny. Szót. hozzá teszi, hogy ez a *leng* v. *leg* legközelebb rokon a *ledér* szónak *led* gyökével, mintha volna *ledény*, azaz: erejének önérzetében ledérkedő, csapongó. No azt hiszem megköszöni a magyar legény nevének ezen dicső voltát; azt sem tudom, hogyan kerül ki a *lengés*-ből a bátorság és erő-

teljesség fogalma, melyet a *legény* szóhoz kötünk. Ne elméskedjünk, hanem valljuk be egyenesen, hogy nem tudjuk, miért teszen a *legény* szó juvenis-t. Azt azonban tehetjük, hogy a *legény* szónak a magyarban már nem élő alapszavát mutassuk ki, s így egyik képzőjét is biztossággal elválaszszuk. Ugyanis a finnben megvan az *ylkä* szó, mely különösen „völegényt“ jelent, tehát olyasmit, a mire a magyar nyelv is kizárólagosan a *legény* szót használja, mely egyzersmind a házas-emberhez való ellentétet is foglal magában (v.ö. *agg legény*). A finn *ylkä*-nek megfelelő része a *legény* szónak pedig *lege*, mely alak az *ylkä*-től csak könnyű hangtranspositio által különbözik. A *legény* ezen kívül még a fenn tárgyalt *ny* kicsinyítő képzőt vette föl; úgy a mint a mordvinban a hasonjelentésű *coranä*, *corine* a megfelelő *nä*, *ne* képzővel alakult. *Legény* tehát, a mennyire biztosan lehet taglalni; *lege+ny* = finn *ylkä+nä*.

Edény (vas). — A megfelelő cseremisiz *ate* szerint = *ede+ny*. A kicsinyítés épen úgy ment végbe, mint a mordvin *kädgenä*-ben (l. NyK. V. 119.) a *kädgä* (edény)-hez képest.

Az *ny* képzőt mint eredetileg kicsinyítőt még több más magyar névszókban is gyaníthatni, melyeken ilyen értelem-módosítás eleinte nagyon alkalmasan történhetett, p. o. ezekben: *leány* (a *legény*-nek amúgyis párosa), *szegény* (sajnálkozó szó), *hitvány*, *keskeny*, *szerény*, *vékony*, *ösvény* (cseremisizül *izi korna* azaz: kis út); de ez eddig csak gyanítás lehet, míg az illető alapszókát, mint valóban „elavultakat“ s nem csak elvontakat ki nem mutathatjuk. Azt sem nyomozom most, hogy az *eleven*, *szökevény*, *jövevény* féle *n*, *ny* végű szókát lehet-e a tárgyalt *ny* = mord. *nä* képzővel s a finn *va*, *vä* féleknek megfelelő régi participialis alakokkal, mint alapszókkal, magyarázni.

Ha ily úton, valóban létezett alapszók kimutatásával, a homályos képzésű szók megfejtésére törekszünk, nem fogunk ugyan oly könnyű szerrel e munkának végére járhatni, mint ha tetszés szerint a szókat darabokra vagdaljuk, s rá dictáljuk, hogy ez legyen gyök, ez meg ilyen vagy olyan képző, kisarjadzás vagy toldalék: de a kevesebb, a mit tudni fogunk, képzelődéstől mentt, biztos tudás lesz.

BUDENZ JÓZSEF.

AZ AZ, EZ MUTATÓ NÉVMÁSOKRÓL, TEKINTETTEL FOGARASI ÚR MONGOL „ILYEN“-ÉRE.

(Olvastatott az 1867. jan. 14-kén tartott akad. ülésen.)

Nem régen Fogarasi úr húzomosb idő óta tett mongol tanulmányait jelentvén be (NyK. V, 280. stb. ll.), s azok fontosságát azon állítására fektetvén, hogy miután „a magyar, továbbá a turk vagy tatár és mongol népfajok a legalaposabb történelmi kútfők és kutatások szerint mindnyájan a legközelebbi testvérek, ezt most a nyelvbuvároknak nyelvészetileg is be kell bizonyítani“ — a mely bebizonyítást (ha ugyan a történelmi kútfők tanuságtétele után még szükség van rá) ő nem csak lehetségesnek tart, hanem maga meg is ígért, — egyúttal azon gyakorlati hasznót is meg akarta mutatni, melyet a magyar nyelvtudomány ezen szoros mongol-magyar rokonságból húzhat, melynél fogva a magyar nyelv még a maga szavainak helyes-írását illető kérdésekben is a mongol nyelv szabályozó tekintélyét segítségül hívhatja.

Fölfedezte ugyanis Fogarasi úr, hogy a mongolban *ejin* (*ejn*) a. m. ily módon, így, ígyen, és *ejimü* (*ejmu*) a. m. *ilyen*; tehát a mongolban mindig csak egy *j*-vel vannak az illető szók, s ezért a magyar *ilyen* is igazán csak egyszerű *ly*-vel tartozik lenni. Eddigelé F. úr csak az *ilyen*-nél állapodott meg, hanem következetességéről föltehető, hogy majd egyebeket is, p. o. a *bennetek*, *bennünket* szókat is beperli, hogy ezek is, mint a mongol *ben* accutativusi rag, csak *n*-nel irassanak. Így, ha következetességében sikeresen halad, majd az egész magy. nyelvet annyira megmongolosítja, hogy a finnezők többé semmi finn rokonságot nem bírnak rajta fölfedezni. Addig is legyen szabad Fogarasi úrnak, említett mongol beköszöntéséhez csatolt né. mely további elmélkedéseit és tantételeit kissé fontolóra vennem, s mennyire alapos voltukat elfogulatlanul vizsgáltnom.

I.

Először is nézzük meg az *a*, *e* mutató szócskát, melyből Fogarasi úr a magyar mutató névmásokat valamennyit származtatja. Az adott példák: *ott van a! oda menj a! olyan-a! úgy-a! itt van e! ide jőj e! ilyen e! így e!* (l. M. Ny. Szótára), *ott a szobában a! így folyt róla a víz e! a lábai ilyen vastagok voltak e!* (Fogarasi Ny. K. V, 284.) — annyit mindenesetre mutatnak, hogy ezen szócskák vagy utó-hangok demonstratív távolságra és közelségre vonatkoznak; de egyszersmind az is szembetűnő, hogy csak *megelőző*, az az vagy az *ez* sorához tartozó névmási alak után állhatnak, s tehát csak ilyen helyzetben jelentenek, vagy helyesebben mondva, éreztetnek valamit. Mert az világosnál világosabb, hogy magokban semmi értelmi értékük nincsen, minthogy a mondat értelméhez semmi új fogalmat nem adnak hozzá. E szócskák tehát valósággal csak a megelőző, értelmes névmásoknak üres visszahangoztatásai, dadogólag megszakadó ismétlései. Mint ilyenek, melyek a kifejlődött mutató névmások lételét és tetteles, még pedig megelőző eléfordulását föltételezik, nem lehetnek egyszersmind ugyanazon névmásoknak szülő anyái. Némileg hasonlítanak a franczia *là* és *ci*-hez a *celui-ci* és *celui-là*-ban, vagy ezekben: *ce livre-ci, cette femme-là*, a melyek tudvalevőleg kifejlődött pronomenekből eredő adverbiumok. — Ámde Fogarasi úr azt mondja, hogy az *a*, *e* mutató szócska megvan még az *amaz, emez* stb. *am, em*-ében, mely nem más mint az *a*, *e*-nek toldalékos változata. Váltig mondhatja és taníthatja ő ezt, minden elfogulatlan ember ott csak valami *am* és *em* szócskát lát, mely az *az, ez*-féle névmások helyviszonyi jelentését csak nyomatékosan kiemeli, s mely épen csak a rákövetkező *az, ez*-féle névmás hangzóminősége szerint kapja meg vagy tartja meg saját hangzóminőségét; mely egy szóval olyan, a milyen a török *bu* és *ol* névmások előtt használt *iş, uş*: *iş-bu, ş-ol, uş-ol* (a jakutban: *su-bu* és *s-öl*, a csuvasban *ša*: *ša-ga, ša-va*), tehát épenséggel nem mutatónévmási gyök, melyben eredetileg a jellemző és jelentős hangzókülönbség is megvolt volna. Mert elfogulatlan ember meg nem foghatja, miért használt volna a magyar nyelv toldalékhangul épen *m-et*, a mit különben hiatus elkerülésére soha sem teszen, de más nyelv sem teszi; s szintoly kevésbé elégíthet ki a „toldalékhang“-féle ké-

nyelmes, de üres és igazán mondva csak a nemtudás egyenes bevallását elkerülő szófejtegető eszköz.

Fogarasi úr továbbá azt mondja, hogy a magyar *a, e* úgynevezett mutató szócska a törökben is szerepel, például külván hozván fel ilyen rendesen parancsoló mondatokat: *bak-a! gel-e! bak-szen-a! anin kulaj var-a!* (olv.: — *kolajë* —.) Fő bizonyítéka tulajdonképp az, hogy neki tetszik ezeket a magyar *a, e* mutatószócskával fordítani, s e mellett nem veszi észre, hogy a török mondatokban semmiféle vonatkozás sincs demonstratív közelségre vagy távolságra, hogy ott az *a, e* encliticus interjectio, — s innen a hangzókülönbség, — melynek célja és értéke csak a mondás nyomatékosítása vagy általában figyelemgerjesztés, olyan a milyen a magyar *szá* ezekben: *lássad-sza, hozd-sza* stb. vagy a *no!* szócska; nem veszi észre, hogy a magyar fordításokba is, épen csak a maga kedveltjei iránt való előszeretetből csúsztatta be az *a, e* mutatószócskát: mert azt hiszem ugyan, hogy magyarul van: *oda néz a, ide jöjj e*, de azt nem mondják hogy: *ládd-a! jöjj-e!* Ily lábon áll a mutató *a, e*-nek a törökben való szereplése; azaz hogy szerepel ugyan a törökben valami *a, e*, csakhogynem olyan és nem az, a milyen és a mi a magyar *a, e*.

Végre Fogarasi úr a mongol nyelvre is hivatkozik; de csalatkoznánk, ha azt várnók, hogy már ott a magyar *a, e* mutatószócskát kimutatja. Kihozza ugyanis több névmási alakokból, hogy egy *ez* jelentésű mongol névmásnak tiszta törzse *ej* (a mit neki el akarunk hinni, noha meg nem mutatja, miképen vannak az *ejin* így és *ejimü* [*ejmu*] szók képezve), vagy a gyöke *e*. A tény tehát az, hogy van egy *e* mongol mutató névmásgyök; de ebből elfogulatlan ember még nem látja azt is, hogy milyen természetű az a mongol *e*, jelesen még nem foghatja meg, hogy ez a magyar *e* ezekben: „itt van *e*“ stb., azaz valami értelmetlen indulatszócska; sőt jobban nézve a dolgot észre veszi, hogy az az *e* nem is gyök, melyből csak képeztetnek mutató névmás, hanem csakugyan már kész kifejlődött értelmes, a grammatikai kategóriának egész határozottságával bíró mutató névmást, mert *de* raggal többes-számba tehető: *ede* = ezek, a mi képtelenség, ha az *e* csak mutató indulatszó. Elfogulatlan ember hamar észre venné azt is, hogy a mongolban nem is lehet olyan *a, e* szócska mint a magyarban, mert ott az „*az és ez*“ jelentésű névmások nincsenek úgy hangzóminőségileg megkülönböztetve, mint a magyarban, lévén ugyanis *te*, illetőleg *tere*, a magyar

„az“, és *e*, illetőleg *ene*, a magyar „ez“, (többszörben *ede* ezek, *tede* azok, *ejin* így, *tejin* úgy stb.) — Még kevésbé értem, mit akar Fogarasi úr a mongol *anu*, *inu* alanymutatóval bizonyítani, mely szerint világosan a fentebbi *ene* névmás változata (egy szóval sem bizonyítván, hogy a mongol nyelvben ilyen változások vannak) és a magyar névelőnek felelne meg. Az említett *anu*, *inu* szócskának ezen (talán magyaros?) sajátosságai csak F. úrnak merő ráfogásai, melyekre őt az ő mongol kútforrása, a Schmidt-féle grammatika előadása legkevésbé föl nem jogosítja. Ennek 44. §-ában, a honnan F. úr példáit is vette, ugyanis még ezt is olvassuk: Auch substantivische Adjective, Zahlwörter und persönliche Pronomina, können, wenn sie das Subject bilden, diese Partikeln (*anu*, *inu*) auf sich folgen lassen.“ Összevethetők még ugyanannak 174. és 192. §-ai is. Hasonlóképen csupa ráfogás az is, ha F. úr a mongol *ene*-t a magy. *eme* (emez), az *anu*, *inu*-t pedig *eme*, *ama*-val fordítja, csak hogy a mongol-magyar hasonlóság jobban kitűnjék. — Utoljára F. úr még a mongol *á* vocativusi particulához folyamodik, p. o. bakši minu *á*! = tanítóm *ó*! Mindenesetre F. úr erősebb képzelő tehetséggel bír, mint a milyennel más halandó dicsekedhetik; én legalább megvallom, nem bírom föl észszel, mi összefüggése van egy mongol vagy más nyelvű vocativusi *ó*!-nak a mutató névmással. Ilyen tehát a magyar *a*, *e* mutató szócskának szereplése a mongol nyelvben. De F. úr még tovább megyen, s fölfedezi, hogy a *szanszkrit* nyelvben Bopp F. glossariuma szerint „*a* stirps demonstrativa“ és szintén Böhtlingk *szanszkrit Szótárában* „*a* Pronominalstamm der 1-ten und 3-ten Person.“ Itt van hát az *a* mutató névmás gyök, egy régi szent nyelvben. De minek a gyöke? Talán a magyar *az*, *olyan*-é stb? De hiszen ez F. úr *tana* szerint az indulatszói mutató *a*, és evvel csak nem akarja F. úr egy rangba állítani a *szanszkrit* *a*-t, mely oly categoricus névmás, nemcsak gyök, hanem tő (Pronominalstamm, thema, stirps), hogy genitívusa p. o. *a-sja*, épen úgy mint a *ta*-nak *ta-sja*, vagy akármely *a*-végű névszótőnek, p. o. *pu-ruša*-nak *puruša-sja*. Hiába kiált itt föl Fogarasi úr: „Boldog isten hol vannak ezekről legtöbb nyelvészeink? Nekünk még azt is hibául rótták föl, hogy a N. Szótárban gyököket írunk stb.“ Higye meg F. úr, ha a Nagy Szótár t. írói csak úgy határozzák meg, s csak úgy írják a magyar gyököket, mint ama „legkitünőbb *szanszkrit* szótárírók“, senki sem róvja föl nekik hibául, senki sem ócsárolja

azért. De bocsánatot kérek, ha akár Böhtlingk és Roth „kitünő szótárírók“, akár Bopp Ferencz, Pott, Benfey stb. „kitünő árja nyelvészek“ a Nagy Szótár sok magyar gyökdeductióit olvashatnák, kivált azokat, melyek az árja nyelvek terére is kiterjednek, vagy a melyekkel a „tudva levő idegen szokat“ a magyar nyelv „ősi birtokául“ akarják meghódítani: bizony azt mondanák, ez nem a mi tudományunk szelleme és eljárása! A ki jelesen arról akar magának fogalmat szerezni, hogy milyen az egyik „legkitünőbb szanszkrit szótárírónak“, Böhtlingknek, ebbeli eljárása egy altaji nyelvre alkalmazva, az forgassa egy kicsit annak jakut grammatikáját és szótárát, s meggyőződhetik, mily különbség van e között és a Nagy Szótár elvei és eljárása között.

II.

Miután így a magyar *a, e* mutató vagy indulatszócskának sem önállóságát és primär-voltát, sem a török, mongol vagy szanszkrit nyelvben létezését el nem ismerhetjük, abból az *az, ez* s a többi mutató névmásalakokat sem származtathatjuk. De miből származnak hát? Ha ezt a kérdést úgy értjük, hogy miből származik a *categorie* kifejelett egyszerű mutató névmástő, azt kell felelnünk, hogy az nem tudhatja már a mai nyelvtudomány, s kár is azon a fejtét törni, míg annyi kérdés vár még megoldatlanul, melyekre inkább reményelhetjük, hogy meg fogunk felelhetni. És ha tudományunk nem akar lába alól minden alapot veszíteni, mindenek előtt óvakodni kell neki a tudakosságtól, mely az alaptalan képzeletek szülő anyja. Ha tehát a török nyelvben egyszerű mutató névmástő *bun* v. *mun*, és *on* v. *an*, ha a mongolban ilyenek *e* és *te* mutatkozik, vagy a szanszkritban *a* és *ta*, mind ezekről a józan nyelvtudomány csak annyit mondhat, hogy azok mutató névmástők, és azt mondják is p. o. a szanszkrit *s* a megfelelő árja nyelvekbeli alakokról a kitünő és legkitünőbb szanszkrit szótárírók és árja nyelvészek, a kikre Fogarasi úr annyira szeret hivatkozni. A mit a nyelvtudomány e részben még bonczolást vihet véghez, az mind csak *a l a k i*, nem jelentésfejtegető. Így p. o. a mongol *ede* (= ezek)-ből kitünik az *e* mint mutató névmástő, ámde a singularisa *ene* (= ez) az *e*-n kívül még *ne*-vel van továbbképezve; alakilag bonczolható alak *ez*, *a* nélkül, hogy az *e* eredetibb jelentéséről többet tudnánk mondani, mint hogy *ez* közelre mutató névmástő; az *ene* éppen csak névmás

többől lett új névmástő. Hasonlóképen alakilag bonczolható a mongol *tere* (= az), a pluralisi *te-de* szerint; a szanszkritban az *a* mellett ragasztatik *ana* is stb.

Ilyen alakilag való bonczolást megenged talán a magyar *az*, *ez* is; a melyekben a *z*, a mint F. úr is akarja, képző-elemnek vehető, mely, a mire még egyes nyomok a magyar régiségből mutatnak (*ad* = az), igen alkalmasoképen *d* hangból állhatott elé, épen úgy, mint a *kéz*, *víz*, *méz*, *vezetni* szók *z*-je rokonsági tanúság és physiologiai okoknál fogva ilyen eredetű. Csak hogy az előbbieket után, a megmaradó *a*, *e*-t már nem tartjuk még határozatlan jelentésű gyökhangnak, hanem categoricus mutató névmástőnek, a melyből az ismert korban használt *az*, *ez* tők képeztettek. A mi pedig a *z*, illetőleg *d* képző-elemet illeti, Fogarasi úrnak ebbeli sejtelmét nyelvrokonsági tanúságokkal tudnám támogatni, nem ugyan a mongol, török vagy szanszkrit nyelvekből, hanem a keleti-finn vagyis ugor nyelvekből. Ugyanis a cseremiszből van, mint egyszerű és még használatban is levő két mutató névmástő: *tu* (az) és *ti*, *te* (ez); de ezek mellett közönségesebb használatuak *tudo* (az) és *tide* (ez); tehát a *do*, *de*, mely p. o. a *kudo* (= mely)-ben is előfordúl, volna *az*, a mi a magyar *z*, illetőleg *d*-nek felelne meg. Ugyanott a cseremiszből van *mo*, *ma* = kérdő *mi* névmás; de *ma* mellett *mada* is, a mely az osztják *met*-vel is egyező. A mordvinban van a cseremiszi *ti*-nek megfelelőleg *tü* (ez), és *e* mellett *tétü* v. *tite*, tehát *tü*, *te* képzőelemmel, s a mordvin *mezü*, *mez* (= mi) már épen úgy *z*-t mutat föl, mint a magyar mutató *az*, *ez*. Megtaláltunk volna *e* szerint az ugor nyelvekben egy *d*-féle (*do*, *de*; *te*) vagy *z*-féle képzőelemet, mely kérdő és mutató névmástőkből nyanyily jelentésű tőket képez; s hogy ezzel egy s ugyanaz a magyar *az*, *ez*-nek *z*-je, mely valamikor *d* volt, azt elfogadható nézetnek veszi tán F. úr is, a ki különben a magyar nyelvnek az egész altaji törzsszel való hasonlítását ajánlja. Azonban F. úrnak a magyar *az*, *ez*-nek *z*-jét illető, imént támogatott sejtelve alkalmas szolgáltat, hogy én is a magam részéről egy *az*, *ez*-t illető másik sejtellemmel lépjek elé. Azt hiszem t. i., hogy a magyar mutató névmások eredetileg nem csupa önhangzón, hanem úgy mint a finn és ugor nyelvekbeliek, *t* mássalhangzón kezdődtek, azaz hogy egyszerű tőjük nem *a*, *e* (illetőleg *o*, *e*), hanem *to*, *te* volt. Ezen vélekedésemet ajánlják a következő figyelembevétel. Nem szólva arról, hogy az altaji nyelvek között a

finn-ugor csoport a magyarnak legközelebbi rokona, — a miről most nem akarok vitatkozni, — való, hogy a két magyar mutatónévmásnak azon sajátága, hogy egyéb hasonformaságuk mellett épen csak a mély és magashangú vocalis által különböznek egymástól, még pedig úgy, hogy a mélyhang (o, később a) a távolabbra mutató névmásnak, s a magashang (é, később i és e) a közelebbre mutatónak jut, e sajátág se a mongol, se a török mutatónévmásokat, sem a szanszkritbelieket nem illeti, de megvan épen úgy mint a magyarban, a finn-ugor nyelvekben. Ugyanis közelre mutató névmástő a finnben *tä*, a cseremiszből *tä*, *te*, a mordvinban *tä*, *te*, az osztjákból *te* (tema, v.ö. *tette* = itt), a vogulban *tä*; ellenben távolra mutató névmástő a finn *tuo*, a cseremiszből *tu*, *to*, a mordvinban, az osztjákból, a vogulban *to*. Ezt látván akaratlanul is az ember azon gondolatra jő, hogy a magyar *e* (ez) és *o* (oz, az) is, melyek hangzó-különbségök-nél fogva nyilván a finn-ugor mutató névmásokhoz szítanak, ezekhez valamikor még hasonlóbbak, velők még tökéletesebben egyezők voltak, — azaz hogy az elejükön még *t* volt, mely most elenyészett. Hogy ez nem lehetetlen, mutatja több magyar szó példája, melyek a megfelelő finn-ugor nyelvekbeliekhez képest épen egy kezdő *t* híjával vannak: m. *egér* = vog. *tünger* (= mord. *šejer*); m. *öl* (orgyia) = vog. *täl*, *tel* (finn. *syli*, cser. *šülö*, *šel*), v.ö. *ölelni* = vog. *täljelém*; m. *arasz* = vog. *taras*, m. *aszni* = vog. *tasém* (száradok); m. *ev* (enni) = vog. *tém*, osztj. *tëvem* (= mord. *sevan*, finn. *syön*); m. *ősz* (autumnus) = vog. *tüksi*, finn *syykse*, cser. *šeže*; m. *újj* (digitus) = oszt. *tuj*, vog. *tu'ë*; m. *ó*, *av*-(avult, ócska) = osztj. *tábat*. A finnben, cseremiszből és mordvinban, a mint látjuk, némely ilyen szó elején való osztják-vogul *t* már sziszegővé (*s*, *š*) lett (*syli*, *syön*, *syykse*, cser. *šülö*, *šeže*, mord. *šejer*, *sevan*), a mivé talán a magyar szókban is lett, mielőtt egészen elenyészett volna. Azért az eredeti kezdő mássalhangzó elenyészését illetőleg, tekintetbe jő itt p. o. a magyar *epe* szó is, a mord. *säpä*, finn. *sappi* ellenében, m. *olvadni* a f. *sulaan*, mord. *solan* ellenében. De felhozhatok egy érdekes esetet, melyben a finnben is még *t* van, s melyből egyszersmind a magyar szónak mivoltát is jobban megismerjük. A bizonyító és megengedő *ugyan* (csak-ugyan, ugyan-csak, ugyan-az; *ugyan* = quidem, zwar), mely tudvalevőleg egészen más, mint a névmási adverbium *úgyan* (= úgy), egybeállítható a jelentésileg tökéletesen egyező finn *tosin* adverbiummal; a *tosin* a *tote* névszótötől képzett adverbium, a mely *tote*

„veritas“-t jelent. E szerint az *ugyan* etymologice annyi volna, mint: „vero, revera“, v.ö. zwar = zewäre (v.ö. a tót *tén istj: ugyanaz, ténto istj: ugyanez, istj* bizonyos, ó szláv *istū* „qui vere est“, és „idem“; oroszul is *istj: ugyanaz*, és *istina veritas, istinno vero, revera*) Alapszava *ugy* pedig, a kezdő *t* megmaradásával, a finnben *tote*; az egész *ugyan* finnre áttéve így hangzanék: *toden* vagy *totena*, v.ö. *hoggy, hogyan* = mord. *koda, kodana*, finn *kuten*. — No de ezt ne feszegessük; annyi az előbbi példákból is világos, hogy igenis a magy. *o, e* mutató névmásnak lehetett eredetileg *to, te* alakja, úgy a mint a finn-ugor nyelvekbeli mutató névmásoknak. De nem csak lehetett, hanem csakugyan volt is *to, te* az eredeti magyar mutató névmásalak, a mint annak még egykét ragos és összetett alakban való kivételes fönmaradta bizonyítja. Ugyanis *te* és *to* közelre és távolra mutató névmástő van még a *té-tova* (*teve- tova*)-ban (v.ö. *ide s tova*), *tél-túl*-ban; a *to* még a *taval* (ellentét: ez idén), *túl* (in ulteriore parte; ellentéte *innen*) és régi *tahát*, most *tehát* = akkor szókban. Nem hihető, hogy a magyarban *o* és *to*, *e* és *te* eredetileg egymás mellett mint külön mutató névmástők léteztek volna; ellenben tapasztalati tény, hogy a nyelvekben néha egyes képzett vagy ragozott alakokban valamely szónak régibb alakja marad meg, míg a közönséges alak tovább s tovább elkopott vagy elváltozott. Így p. o. a felnémet nyelv a *hi* névmást csak a *heute* (ma) (gót *himma daga, ho-die*) szóban, meg a *hier, her* helyadverbiumokban örzi meg (gót *his, hija, hita* = hic, haec, hoc), míg az más testvérnnyelvekben még önállólag is dívik. Egy hasonló jelenséget, csak megfordított irányban, látunk egyik ugor nyelvben, a votjákban. Ebben ugyanis a rendes mutató névmástők *so*, ebből: *to* = az, és *ta*, ebből: *tü* = ez. Ámde a távolra mutató hely- és módadverbiumokban elenyészett már, épen úgy mint a magyarban a közönséges egyszerű névmásban is, az előhangú mássalhangzó: *otin* = ott, *otsi* = oda, *otis* = onnan, *ozi, ož* = úgy (ellenben *soku* akkor, és a közelre mutatók: *atın* itt, *tatsi* ide, *tatış* innen, *tazi, taž* így). Egyik közelre mutató, alakban is hiányzik már az előhangú mássalhangzó: *eče* ilyen, így (ellenben: *soče* olyan, úgy). A votjákra nézve pedig, látni való, nem járja kétféle eredeti mutató névmástőt felvenni (*to, te* és *o, e*), melyekről már a legközelebbi szomszédja, a cseremisiz, nem tud semmit.

Ha e szerint nagyon valószínű, hogy ne mondjam bizonyos

hogy a magyar *az, ez* alapszava *o, e* eredetileg nem más volt mint *to, te* mutató névmástő: megint ez is esik a latba azon amúgy is tarthatatlan nézet ellenére, hogy a magyar mutató névmások a fent említett *a, e* úgynevezett mutató szócskából eredtek. Mert ez maga is csak akkor állhatott elé, mikor már a *t*-vesztett alakok *o, e* megvoltak.

III.

Közelebbi vizsgálatot kívánnak most még a kétségtelenül mutató névmástőből eredt névmási helyadverbiumok: *ott, itt; oda, ide* tsb., és milyenségi adjectivumok: *olyan, ilyen (olyatén, ilyetén)*, kivált azon kérdés eldöntésére, melyet tenni úgy Fogarasi úr is mint a N. Szótár is elmulasztotta: melyik mutató névmástőből valók ezek, az egyszerű *o, e*-ből-*e*, vagy a tovább képzett *oz, ez* (illetőleg *od, ed*)-ből?

1) *Ott, itt; oda, ide*. A dolog természete kívánja, s a rokonnyelvek tanúsága, a mongol és török nyelveké is, bizonyítja, hogy ezekben teljes, categoricus jelentésű mutató névmástő legyen meg alapúl: mong. *ende* itt (v.ö. *ene* képzett mutató névmástő), *tende* ott (az *ene*-hez hasonló *tene*-t tesz föl), *esergü* ide, *tesergü* oda megint az *e, te* egyszerű névmástőket mutatják, melyek mellett a *sergü* olyan szónak tűnik föl mint a tatár *jirge* (*bu-jirge, o-jirge*) vagy török *araja*, (*buraja, oraja* = *bu-araja, o-araja; araja* az *ara* szónak dativusa). Az *itt, ott* a török-tatárban *bunda* (*munda*), *onda* (*anda*), a teljes de egyszerű mutató névmás locativusai. Más tekintetből is tanúságos az ugor nyelvekkel való összeállítás, kivált ha arra emlékezünk, hogy az *o, e* magyar névmástőknek hajdan *to, te* alakjuk volt.

m. *ott*: vog. *tot*, osztj. *totta, totti*; votj. *otîn*, cser. *tušto*, mord. *tosa, toso*.

m. *itt*: vog. *tit*, osztj. *tette, tetti*; votj. *tařin*, cser. *tište*, mord. *t'asa, tese* és *tenese*.

m. *oda*: vog. *tú*, osztj. *togoť, togonam*; votj. *otsi*, cser. *tuško, tuš*, mord. *toza, tozov* és *toz, toj*.

m. *ide*: osztj. *tege, tegenam*; votj. *tatsi*, cser. *tiške, tiš*, mord. *t'aza* és *tej, te* v. *tev, tenev, tenej*.

Ezekből annyit látunk, hogy az egyszerű és tovább képzett mutató névmástők egyaránt szolgálhatnak a helyadverbiumoknak

alapúl; az utóbbira nézve például szolgál különösen a mordvin *tenese* (*tese* mellett) és *tenej*, *tenev* (*tej*, *tev* mellett). Azonban könnyen megtetszik, hogy mi áll a magyar alakokhoz legközelebb. Ez kétség kívül a vog. *tot*, osztj. *totta*, *totti* = m. *ott* (**tott*) és osztj. *tette* *tetti* = m. *itt*, *ett* (**tett*). A m. *tova*-nak mása a mordvin *tov*, épen úgy, a mint *hova*-nak a mord. *kov*; de *tov*-nak mellékalakja levén *toj*, ez egy eredeti *tog*, *togo* alakra mutat, melyet az osztj. *togo*-nam-ban is találunk. Hasonlóképen a m. *té* (**teve*, ebben: *té-tova*) = mord. *tev*, *tej*, osztj. *tege*. Az *oda*-nak képzésmódját föltaláljuk az osztj. *xoda* = *hova*-ban, és a mordvin *toza*, *tozov* = *oda*-ban; szintígy *ide* = mord. *t'aza*-ban, a *z* állván *d* helyett, mint *mezä*, *mez* „mi“-ben is = osztj. *met*, cser. *mada*.

A mi most az egyszerű vagy tovább képzett névmástöbbl való képzést illeti, kétségtelen, hogy *té-tová*-ban csak az egyszerű mutató névmástök, még pedig eredeti teljes alakjokban szolgálnak alapúl, úgy mint a mord. *tov*, osztj. *togo*-ban is, vagy a mord. *tev*, *tej* és osztj. *tege*-ben. Ennek ellenében az *oda*, *ede* (*ide*) alakok *d*-je legegyszerűbben a továbbképzett névmás (*od*, *ed* = *oz*, *ez*) *d*-jének magyarázódik meg, mely később *z* lett (*oz*, *ez*); mint *z* megvan ez a mordvin *toza*, *t'aza*-ban is, a melyekben nem a *z* az irányrag, a mint világosan mutatja a *toz a*-nak erzamordvin páralakja *tozov*, melyben csak *v* az irányrag. Így a magyar *oda*, *ede* nem *o+da*, *e+de*, hanem *od+a*, *ed+e* (az *a*, *e* mint helyrag rövidítve ebből *á*, *é*, v.ö. *hová* és *hova*, és Györé, *al-á* stb.); s a mordvin *toza*, *t'aza* e h. *tüza* (= *toz-a*, *faz-a*)-ban egyszersmind a magyar *oz*, *ez* (**toz*, **tez*) hü mása tükröződik vissza. Végre az *ott*, *ett*-ben, valamint a megfelelő vog. *tot*, *tít*, osztj. *totta*, *tette*-ben, már a kettős *tt* miatt, az *od*, *ed* tovább képzett alakot vehetjük alapúl, mert látni való, hogy az *oda*, *ide*-vel együtt a *hol*, *hova* vagy *túl*, *tova* képzésétől különböznek. Az *ott*, *itt*-ben szereplő locativusi rag természetéről majd más alkalommal szólnunk; itt még csak az *ottan*, *itten*-re nézve figyelmeztetek a votják *ot'in*, *ta't'in*-ra, melyben az *n* korántsem csupa toldalék, hanem a locativusi viszonyítást fejezi ki.

2) Most már az *ilyen*, *olyan* (*ily*, *oly*) képzéséhez is határozottabban hozzá szólhatunk. Fogarasi úrnak az „ilyen névmás a mongol nyelv szerint“-féle czikke (NyK. V, 280.) főleg arra van irányozva, hogy az *ilyen*-nek az egyszerű *ly*-t vindicálja, a „finnezők“ ellenében, kik abban kettős *lly*-nek benne rejlését hirdetik. Valóban

ha ezek a finnezők az *ilyen*, *olyan*-nak a kettős *lly*-ét költötték s csak azután iparkodtak azt a finn nyelvből valahogy kimagyarázni, mint nyelvhamisítók kárhozatra méltók; de a mongolozók sem érdemelnek mint nyelvrontók kevesebb jutalmat, ha a meglevő kettős *lly*-et önkényesen egyszerűsítették, s aztán a mongol nyelvvel igazolják magukat. Ámde van-e az *ilyen*, *olyan*-nak kettős *lly*-e vagy sem, az oly dolog, a melyet tisztán a magyar nyelv terén constataálni kell, értve itt a mai népnyelvet s a régibb magyar nyelvet, kizárva pedig az akadémiái helyesírást s az újabb irodalomannyi megannyi subjectív okoskodással áthatott helyesírási ususát. E kérdésbe sem mongol sem finn nyelvtudomány nem szólhat bele, melyekhez, ha szükség lesz, csak akkor folyamodunk, ha akár az egy *ly*-t akár a kettős *lly*-et meg akarjuk magyarázni. Pedig a kérdésre a kívánt felelet nagyon könnyen megszerezhető. A magyar közejtés, melybe még semmi finn vagy mongol tudomány be nem folyhatott, legalább még 1846-ban a Magyar nyelv Rendszere tanúsága szerint, kettős *lly*-vel volt (*illyen*, *ollyan*), s még 1865-ben sem tagadhatja meg a M. Ny. Szótára azt a vallomást: hogy az *ilyen*-t „köz szokás szerint kettős *ll*-el vagyis *lly*-lyel írják és n y o m a t o s a n ejtik.“ Más részről a Grammatici linguae Hungaricae veteres, kik szintén még finn és mongol ismeretek nélkül szükölködtek, kik azonban mégsem voltak olyan rettenetes nyelvregulatorok mint a mi nyelvújítóink, valamint általában a Scriptores Hungarici veteres is bizonyítják, hogy ez a kettős *ll*-el való közejtés körülbelül azóta uralkodott, a mióta magyar nyelvről valamit tudunk. Itt tehát okoskodásnak nincs helye, midőn factummal állunk szemben, melyet, ha lelkiismeretesek akarunk lenni, tisztelnünk kell, még ha nem tudnók is megmagyarázni. Tehát lássuk már, lehet-e az *illyen*, *ollyan*-nak, mint igazi teljes magyar alaknak kettős *ll*-jét megfejtteni, akár a finn akár a mongol nyelv segítségével?

Az *illyen*, *ollyan*-féle pronomina qualitatis, a mennyire más nyelvek e képzésbe bepillantást engednek, szükségképen két részből állanak: teljes jelentésű mutató névmásból (tehát nem csak mutató gyökből), és egy a hasonlatosságot kifejezhető szóból, melynek anyagi értéke lehet „kép, species, faj, nem, mód, forma.“ Tehát valóságos összetett szók. Ilyen a szanszkrit *sa-dṛṣa* talis, tkp. e-képi, vagy e-kinézésű; ilyen a német *solcher* (= gót *sva-leiks*, v.ö. *welcher* = *hvê-leiks*); ilyen a tatár *mundak* ilyen, *ondak* olyan, vagy *mundaj*,

mundi is, melyekből a teljes *mun* mutató névmástő kitetszik; ilyen, p. o. a cseremisz *tugaŋe* olyan és *tegeŋe* ilyen (v.ö. *u-gaŋe* új-hoz hasonló, újféle). De megtörténik az is, hogy a két szó nem is képez igazi összetételt, hanem csak syntacticus kapcsolatban áll, mint a török *anŋn-gibi*, *munuñ-kivi*, sőt tatárul *munuñ-di* is; ezek szóról szóra azt teszik, hogy: *ejus-species*, *hujus-species*, s mondható p. o. ez is: *benim-gibi* (tat. *meniñ-di*) *mei-species*. Ilyen természetűek egyáltalában a finn nyelv pronomina qualitatis-ai, p. o. *tälläinen* e h. *tän-läinen*, *tuommainen* e h. *tuon-moinen*, épen úgy a mint *minun-lainen* „mei-genusú“, vagy *suuremmainen* (e h. *suuren-moinen*) „magni species, nagyszerű.“ A magyar *ilyen*, *ollyan*-ban tehát szintén egy a török *gibi*-nek értékileg megfelelő képző szót kell keresnünk, mely kétség nélkül *l* betűn kozdódott, s melynek ez a jelentése: „képü v. nemü“. Ennek képét viseli tehát a *-lyen*, *-lyan* vagy *-lyetén*, *lyatén*. E képzőszónak eredeti önálló alakjáról, úgy szintén a hosszabb *-lyetén*, *-lyatén* alaknak miképen való képeztetéséről, biztosat nem mondhatunk még; de tekintetbe ajánlhatjuk a finn *lai* „genus, species“ szót, s figyelembe ajánlhatjuk a magy. *lag*, *leg*, cser. *la* hasonlító ragot s a török *lejin*-t. Ez legalább valami, míg a MnySzótára az *ily*-nek *ly*-ére csak azt mondja, hogy *ly* képzővel a *me*, *i*, *o* elavúlt gyökökből ered: *mely*, *ily*, *oly*, ugyanazon *ly* képzővel, mely *bagoly*, *csekély* stbiben van; az *-en*, *-etén* (*ily-en*, *ily-etén*) szórészeket pedig avval rázza le, hogy „toldalékoknak“ kereszteli. A mi azután a kettős *ll* magyarozatát illeti, ennek két útját jelölhetem meg. A névmás ugyanis a qualitätsjelentő szó előtt vagy genitivusban állott, a török és finn nyelvek módja szerint, a milyen casus, még pedig *n* raggal, bizonyosan megvolt valamikor a magyarban is (a *ten*-magad, *ön*-maga, *min*-magunk tanúsága szerint), úgy hogy *ellyen*, *ollyan* ezekből assimilálódtak: **onlyan*, *enlyen*, s ez a *millyen*-re is alkalmazható (**minlyen*); vagy pedig a qualitätsjelentő szó előtt a névmásnak *d*-vel tovább képzett alakja állott (a melyről fentebb szó volt), úgy hogy az *ellyen*, *ollyan*, ebből assimilálódott: *edlyen*, *odlyan*, s ez a módja is alkalmazható a *millyen*, (*melly*)-re, (*mid-lyen*), miután a *d* (*z*)-vel való továbbképzés a rokon ugor nyelvekben a kérdő névmásokra is kiterjed, a minek jelesen a magyar *meddig*-ben van meg a nyoma (v.ö. *addig*, *eddig*, s ellentétül *míg*). Így tehát a kettős *lly*-re nézve van akár kétféle magyarozat; nekem, de ez csak subjectiv nézet, az utóbbi tetszik valószínűbbnek, mely az *ollyan*, *ellyen*

szókat egészen az *afféle*, *efféle*, *minemü* hasonfajú szók sorába rendeli.

A mongol nyelvből Fogarasi úr nem magyarázhatja meg az *ilyen*-nek kettős *lly*-ét, de az egyszerű *ly*-t sem, ha ez volna az igazi. A mongolban *ejin* (*ejn*) a. m. „*ígyen*“, és *ejimü* (*ejmu*) a. m. „*ilyen*.“ Azt elhiszszük, ha nem mondja is meg F. úr, hogy *ejin*-ben és *ejimü*-ben van egy „módot“ jelentő szó; de mondja meg F. úr, a *jin*-e az, vagy a *jimü*, vagy a *mü*? Tudja-e hogy a *j* csakugyan *l* volt, tudja-e hogy nem az egyszerű névmástő valamely továbbképzője? Ebből a tanúság az, hogy oly dolgokkal, melyek magok sem világosak, nem lehet más homályosokat világossá tenni.

Azt hiszem, már nem kell Fog. úrnak említett cikke végén formulázva felállított nyolcz pontjára, melyekben az *a*, *e* mutató szócskáról s a magyar mutatónévmásokról, kivált az *ilyen*-ről való tanait előadja, különösen felelni. Meg van azokra a fentebbiekben felelve, többnyire czáfolólag, de részint elismerőleg is. Csak arra vagyok bátor Fog. urat kérni, hogy ne emeljen ki, mint nyelvész, dicsérőleg oly eljárást, mely a „régibb hosszú szók helyébe jelenn a tiszta gyököket teszi, úgy hogy p. o. *ragaszték* helyett ezzel élünk: *rag*, *gyökér* helyett ezzel: *gyök*, *dicsőségrevágás* helyett ezzel: *dicsvág* stb. (l. a 8 dik pontját), azt az eljárást, mely némi következetességgel folytatva majd az egész magyar szóképzést sarkaiból kiforgatja; mert megtörténhetik, hogy ha egynéhány évtized előtt ez eljárás feltalálóit és gyakorlóit igazán meg nem kövezték is, majd az utókor kritikája dobja rá a követ.

BUDENZ JÓZSEF.

A HÉBER ת PARTICULARÓL.

Böttcher héber nyelvtanában a particulákról így ír: „Bei weitem die meisten Partikeln sind aus Nennwörtern hervorgegangen, und einzelne dabei in ihrer Geltung als Redetheile unklar oder unstet geworden“ ¹⁾. Folytatólag az ת szót említvén meg ezt a nehezen megismerhető particulák közé sorozza: „Solch ein unklar gewordener Redetheil ist das vielgebrauchte und darum hier vor auszunehmende Wörtchen ת, das herkömmlich als „Accusativ-Zeichen“ gilt, aber nur nach der grossen Mehrzahl der Beispiele so heissen kann.“ B. ezen szót névmási eredetűnek mondja, azt hívén, hogy eredetileg תֵּנַק-nak hangzott. Ezen תֵּנַק szerinte előbb תֵּנַא-á s úgy azután תֵּנַ, תֵּנַ alakká gyengült. A *quod* latin névmást a תֵּנַ-hoz hasonlítván ²⁾, eredeti értelmét „id quod est“ körülírással adja vissza. B. a görög τὸ névmásra (ilyen mondatokban mint τὸ τῆς γῆς, τὸ ἐμὸν = τῇ γῇ, ἐμῇ) emlékezve a sémi תֵּנַ-nek szerinte helyes megfejtésénél, a classicaí nyelvekre való megemlékezés közt az תֵּנַ szó eredeti jelentését feledni látszik. Dillmann aethiop nyelvtanában az תֵּנַ szó eredetéről így elmélkedik: „Aus dem *ka, ki, ku*, das in der 2-ten und 1-ten Person erscheint, und das . . . auch als allgemeineres Deutewort vorkommt, wurde endlich ein Abstractum *kiját*, abgekürzt *kijá* Selbstheit, welches mit angehängten Suffixen zum Ausdruck des Begriffs selbst dient und dem arab. اِنْفَا und hebr. תֵּנַ entspricht“ ³⁾. Ezen meggyőződést Dillmann Ewaldal osztja ⁴⁾.

¹⁾ Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache von F. Böttcher. L. az első kötet 317. és 318. lapjait.

²⁾ Die aus ältester Sprachverwandschaft oder nach zufällig gleicher Lautbildung für gleichen Sinn mit *quod* übereintrifft, stb.

³⁾ Grammatik der äthiopischen Sprache. L. a 99. lapot.

⁴⁾ L. nyelvtanának 105. §.

Böttcher az Ewald és Dillmann megfejtésével nincsen megelégedve, s erre vonatkozólag szavai ezek: „Einer Urform „*kíot*“ ist das Selbst gar nicht abzusehen, und das hebräische **אֵין** nicht zu entnehmen.“ Ewaldot és Dillmannt a kérdés illetén megfejtéséhez egyenesen az aethiop *kijà* szó vezethette. Ezen megoldási kísérletet is egyoldalunak tartom.

Az **אֵין** az ó-héber nyelvben igen gyakori particula lévén, míg a déli sémi nyelvekben aránylag ritkán fordul elő, már ennél fogva is méltányosnak látszik ezen szó megfejtésénél mindenek előtt az ó-héber nyelvre tekinteni. Az arab **إِنَّا** névmási raggal két oknál fogva használtatik: 1) a nagyobb nyomaték kedvéért; 2) ne hogy az ige végéhez két névmási ragot egymás után kellessék kötni. Ezenkívül eléltáljuk főnév előtt is — de ritkán =; itt az utána

következő főnevet kiemeli. Az **إِنَّا** = cave tibi, vigyázz stb. Itt is a személy éles kiemelése a főczél (= te magad). Az aethiop nyelvben a névmásragok összekötése eléfordulhatván, a *kijà* mindég nagyobb nyomaték végett használtatik. Az ó-héberben az **אֵין** használata, mint már mondva volt, gyakoribb. Innét biztosabb tanúságokat meríthetünk.

Mindenek előtt két **אֵין** szócska különböztetendő meg. Ezen eredetileg különböző két szó az idő folyamában egyformává vált. A kettőről külön-külön fogunk szólni.

אֵין névmási jelentése = maga (*αὐτός*, ipse, selbst); mint főnév jelt teszen (eredetileg a dolog magvát, lényét, jelentette*). Itt már most elérkeztünk a megvitatandó kérdéshez; vajjon **אֵין** eredetileg a dolog magvát jelentette-e, vagy pedig egyszerűen a dologra reá mutatott? Mindenesetre a rendes sémi demonstrativumtól különbözött, nem volt ez se ő se *ὁδὲ*, hanem *αὐτός* (*αὐτή*, *αὐτό*). Ezen mondatban: **אֵין וְלֹא תִּתֵּן אֶת־הָעִיר הַזֹּאת בְּיַד מֶלֶךְ אֲשׁוּר** az **אֵין** = *αὐτή*, maga. Ezen arab mondatban: **إِذَا بَلَغَ الرَّجُلُ السِّتِينَ فَيَا** **وَايَا الشَّوَاب** az **إِذَا** mint erősítés fordul elő *inna* értelmében; az általa bevezetett személyek hathatósan emeltetnek ki (valóban ő, ő maga; valóban a leányok, stb). **إِيَّاكَ وَاسِد** = te magad és az orosz-

*) Lényeg és jel az ős nép előtt még egy köz határon belül eső fogalom volt.

lán! (= félj az oroszántól. **אֵיךְ אֵיךְ אֵיךְ** = őrizkedj (cave a, cave ne); ezen két mondatban minden gond a személy kiemelésére s a fenyegető veszélyre van fordítva. Ilyen felkiáltás rövidséggel jár, e rövidség magyarázza meg az őrizkedést jelentő ige kimaradását.

Fontos körülmény, hogy az **אֵיךְ** után következő névszót névelő vezeti a mondatba be; az **אֵיךְ** status constructusban szerepel az utána következő genitivus előtt ¹⁾. Az **אֵיךְ** után következő névelő kimaradása kevés eset kivételével csak az emelkedettebb stílusban található, p. o. **אֵיךְ צִדִּיקִים** (a példabeszédek k. 13. r. 21. v.) stb. Mind ez névszó természetére mutat. Az **אֵיךְ** mint névszó a syr, cháld nyelvben is eléjön **אֵיךְ** és **אֵיךְ** alakban). Ide tartozik a syr *jot* szó (= természet, lényeg stb) ²⁾. Ezen *jot*-ról így ír Bar Ali: *joto* **ذات الشيء ونفسه وشخصه**. A cháldban is eléjön ezen alak (**אֵיךְ**) a tárgyeset megjelölésére (az utána következő névszó legtöbbszörre status emphaticusban áll). Az **אֵיךְ** személyragokkal jövőn összeköttetésbe, hol megtartja hosszú magánhangzóját, hol megrövidíti azt (**אֵיךְ** és **אֵיךְ**). **אֵיךְ** kettőt tehet: a) = az én jelem; b) engem.

Ezen **אֵיךְ** a héber, syr, cháld nyelvben, mint láttuk, különösen a tárgyeset jele gyanánt szerepel. A déli sémi nyelvekben a tárgyesetnek saját jele lévén (az *a* magánhangzó), az eredeti jelelés ki-pótlására nem volt szükség más eszközhöz folyamodni. Hogy az **אֵיךְ** nem szükségkép a tárgyesetnek jele, hanem a casus rectus előtt is állhat, itt mindenek előtt kiemelendő.

Az igetárgy előtt az **אֵיךְ** a cselekvő ige átható cselekedetében foglalt intensitót találóan fejezi ki, p. o. **קָטַל אֵיךְ הָאִישׁ** (= meg-

¹⁾ A héber nyelvben ritkán előforduló **אֵיךְ הָיָה**-féle constructio árámi és arab utánzás (aramismus et arabismus).

²⁾ Az **אֵיךְ** és **אֵיךְ** többször cseréltetik fel; sok ide tartozó példát hozhatnánk fel, de egygyel beérem: a Targumimok nyelvében **אֵיךְ** (= jünni) helyett **אֵיךְ** is előfordulhat (I. Mozes V-ik k. 33. r. 16-ik versét). Érdekesnek tartom e helyen Dillmann idézni: „Dem weichsten Hauchlaut **אֵיךְ** allein kommt es zu, dass er in gewissen Fällen in einen Halbvokal übergeht. Im Arabischen und Syrischen ist diess häufiger, im Aethiopischen kommt zwar in der Wurzelbildung auch derartiges vor, sont aber ist diese Erscheinung auf einen Fall beschränkt. Nämlich wenn das Wörtchen **אֵיךְ** (= nicht) einer ersten Person Sing. Imperf. oder Subj., oder einem mit *a* anfangenden Causativ- oder Reflexiv-Stamm vortritt, geht *a* regelmässig in *ja* über.

ölte magát a férfit). Itt az ölésnek transitióját emeli ki az אֵל, a transitió teljességét fejezi ki (megölte magát a férfit). Az éjszaki sémi nyelvek a tárgyeset jelét (az *a* magánhangzót) elveszítvén, az אֵל (*jat, jot*)-nél alkalmasabb eszközhöz se folyamodhattak az elveszített jel kipótlására. Ilyeténképen gyengült meg az eredeti értelmében a személy és tárgy lényét, magvát jelentő אֵל elannyira, hogy utóbb a tárgyeset jelenél többet nem jelentett. A Genesis első r. első versében előforduló אֵל הַשָּׁמַיִם tulajdonkép *αὐτὸν τὸν οὐρανόν* nem több mint *τὸν οὐρανόν*.

Úgy látszik, hogy a birtokragozással bíró nyelvekben az *αὐτός*, ipse fogalmát a személy és tárgy lényét, velejét, testét s más ezekhez hasonlólt jelentő birtokraggal ellátott névszó fejezi ki. Így látjuk ezt az altai nyelvekben, így a sémieken. Az utóbbiakban az אֵל mellett még több ide tartozó szó létezik, úgy mint: עֵצִים, נֶפֶשׁ, נֶרָם; a syr כְּנוּמָא (*knum'o*), az arab عَيْن (p. o. *هو هو عين*). Ezek mind névszók lévén, a belőlük vont analogia az אֵל-ra nézve vizsgálhatatlannak látszik. Hogyan légyen az אֵל eredetileg névmás, hogy lehessen első alakának a בֵּית alakot, első értelmének az „id quod est” körülírást tartani? Ezen feltevés ellen szól minden analogia, az אֵל névszói használata *), a regimen genitivi, melyben áll az utána következő névszó előtt, ezen szónak legegyszerűbb s legtermészetesebb etymológiája. Mind ez mind megannyi fontos körülmény.

Igaz, hogy a héber nyelvben az אֵל (= esse, essentia, ipse) elé a viszony praeposíciói nem járúlnak, ilyen constructiók mint אֵל אֵל, אֵל אֵל, אֵל אֵל, stb. nem fordulnak elő, s ez az a körülmény, a melyre Böttcher legtöbb súlyt fektet. Ámde gondoljuk meg, hogy a héber nyelvben az אֵל idő múltával az accusativus különös jelévé vált, s hogy ezen használata elannyira leköttve tartotta, hogy más használatra tehetetlenné lön. Úgy is elég sok vele egy osztályba eső névszó van a héberben, mely elé praepositio tehető, nem volt reá különös szükség.

A déli sémi nyelvekben leginkább (az aethiopban egyedül) nagyobb nyomaték végett használtatik az אֵל-nak megfelelő إِيَّ

*) Mely a legtöbb sémi nyelvekben felfelátható.

kijá. Ezekben mint a nyelvtények bizonyítják nem kapott fel, használata nem terjedt el.

Ámde máskép áll a dolog az árámi nyelvekben és a számáritánban. Ezen nyelvekben a *jat*, *jot* eredeti értelmében gyökerező tehetségeit mind kifejelesztette. A syr *men joto* = maga magától; a számáritánban eléfordul בִּיתָהּ יוֹמָה stb. Ide tartozó példa a Targumimok nyelvében, a rabbinismus irodalmában eléforduló בִּיתָהּ (בִּיטָהּ), לָהּ; a syr *kvot*, 'akvot (= mint)¹⁾. A rabb. irataiban לְ, בְּ praepositio előzheti meg az אֵת szócskát, mely távolról reá mutató névmás lesz. Ezen értelemcserét itt mindenek előtt megjegyzendőnek tartom. Az eredeti ipse a rabb. könyveiben iste-t jelent. Az árámi *jat* is több példában hasonló szolgálatot végez, p. o. דִּין הַנִּין לִי יִתְּרוֹן לֹא²⁾ stb.

Mind ezekből látjuk, hogy Böttcher ellenvetése nem elháríthatatlan akadály, mely meggyőződésünknek útját állhatná. Miért nem kérdezi B., hogy a syr *knumo*, vagy az arab 'ain fent említett használata mi okból nem található fel a rokon nyelvekben?

E kérdést nem teszi fel, tudva, hogy a rokon nyelvek hasonló szempontból kiindulva különböző eszközöket ragadhatnak meg. E tudománya megőrizhette volna az אֵת particulárról való előadásában egy pár méltatlan követeléstől.

Dillmann, mint láttuk, a *kiját* particulát mutató névmásból eredt abstractumnak tartja. Ezen névszó-eredeztetés ellentében áll azon fontos nyelvténnyel, hogy névmásból eredt főnevek a sémi nyelvekben csak megelőző philosophiai igények nyomán támadtak. Az így támadt szó nem tartozik a nyelv eredeti birtokához, későbbi hozzászerzés ez.

Buxtorf nem hiában hozza az אֵיכָוִית (többese אֵיכָוִיִּית) szót s többi társát cháld szótárának rabbinico-philosophicum mellékletében³⁾. Ilyen későbbi képzés a syr nyelvben az 'aikanojuto (= minőség), az 'ainojuto szók. Az új arab is bír ilyen képzést felmutatni.

Térjünk vissza az אֵת használatára a rabbinismus irodalmában. Mint láttuk, már az árámi *jat* is több példában hasonló szolgál-

¹⁾ A בִּיתָהּ = בִּיתָהּ (בִּיתָהּ helyett áll); 'akvot = 'aik + vot (jot helyett).

²⁾ Genes r. sect. 9.

³⁾ Kisebb cháld szótárát értem.

latot végez. Az eredeti „ipse, iste“ értelmét vette fel: **הֵמָּא שֶׁל אוֹתוֹ** = peccatum istius viri; **אוֹתוֹ הַעֵבֶר** = azon szolgál; **בְּאוֹתוֹ** = in ista via; **אֵת שֶׁישׁ לָהּ עֵדִים אֲסוּרָה וְאֵת שֶׁאֵין לָהּ עֵדִים** = az, kinek tanúi vannak, meg van kötve, az kinek nincsenek tanúi szabad. **אוֹתוֹ** távolról mutató névmássá változván anynyt is tett, mint egy bizonyos (a ki nem neveztetik meg, tehát nem hic, hanem iste), p. o. **אָמַר לוֹ אוֹתוֹ הַגִּמּוֹן** = egy bizonyos püspök mondotta neki (non notus hic, sed ignotus iste). Megjegyzendő, hogy a rabb. irataiban előforduló **אוֹת** szócskában a mater lectionis (ו) pontosan kitétetik; az ilyen epenthesist kedveli a rabb. írásmód. Vége az **אוֹתוֹ** alakban a harmadik személy raga is feltűnik. A nyelvek új átváltozásában kedvelve van a vonatkozás illetéknépen való kiemelése.

E nyelvjelenség az üres pleonasmussal nem egyet jelent.

A mi az **אוֹת** alakját illeti, ez nőnemű alak. **אוֹת** eredetileg. 'avj-at-nak hangozhatott.

Az av, o-ba vonatván össze az 'avj+at alakból **אוֹת** vált. Gesenius ezen particulát helytelenül származtatja egy nem létező **אוֹת** alakból. Az így megtalált **אוֹת** szót én részemről legszívesebben a **חֹה** (חֹה) szóval együtt a **חֹה** (חֹה) ige-egyők szócsaládjába soroznám. **אוֹת** tehát már alkatrészeinél fogva a syr *hojuto*, *haujonuto*-val egy szó, s eredetileg lényegyet jelentett. Az aspiraták ezen változásánál jusson eszünkbe Dillmann-nak az aethiop aspiraták fejezetében tett ezen megjegyzése: Es reisst oft, namentlich in Volksmundarten, eine gewisse Bequemlichkeit der Aussprache ein, die alles schwierigere aufgibt, und sich mit den nöthigsten und wesentlichsten

Lauten behilft“*) Az arab **أَيَّا**, **أَيَّا** szinte az avj+at helyett áll. A j-nek megkettőztetése a v helyett áll. Ez itt egy tešdid compensativum Ezen 'ijja, 'ajja az arab **أَيَّا** szóval szorosan függ össze.

Ezen szóban assimilatio, tešdid compensativum helyett medda áll. A medda itt egy elveszett elifre mutat, mely a wâw-ot helyettesítette. A két félmagánhangzó az aleffel együtt a legfolyékonyabb s leglágyabb három sémi hang, melyeknek egymásba való átmenete túlon túl ismeretes. Az **أَيَّا** szónak értelme: signum, miraculum, in-

*) L. Aethiop nyelvtanának 35-ik. l.

dividuum, singularis persona, versus seu comma Corani. A héber אִת is jelenthet csodát: אִתּ הוּא מוֹפֵת וּמוֹפֵת הוּא אִתּ¹⁾.

Térjünk át az aethiop *kijá* alakra. Itt mindenek előtt Dillmann idézem: „Aus der Vergleichung der Wurzeln des Aethiop. und der übrigen semitischen Sprachen ergibt sich, dass jenes zwar oft weichere und gelindere Laute erhalten oder aus härteren entwickelt hat, noch häufiger aber härtere und dumpfere Laute für die weichen der andern Sprachen zeigt“²⁾. Az aethiop alf némely szóban a többi sémi nyelvben előforduló kaf betű helyett áll, p. o. 'ebêr (= vén asszony); az alf itt a kaf helyét tölti be az 'ebêr az arab كَبِير³⁾-nál egy és ugyanazon szó lévén. Ezen két betű ilyenképen való felcserélését fordított arányban az aethiop hangtan Dillmann szavai-
val eléadott sajátsága igazolni látszik⁴⁾.

Mielőtt az אִת-tal véleményem szerint megegyező reflexiv ige képzéseket tárgyalnám, az arab 'ijja szóra még egyszer visszatérek. S. de Sacy ezen szócskára vonatkozólag a többi közt így szól: Quelquefois aussi, pour donner plus d'énergie à l'expression, on emploie en même temps le pronom affixe et le pronom isolé composé, comme dans cet exemple: وَأَيَّيَ فَاتَّقُونِي et moi, craignez moi, c'est-à-dire et moi, je suis celui que vous devez craindre⁴⁾. Ezen أَيَّأ szócskát

névmási ragozásával együtt az arab nyelvészek ضَيَّرَ مَتَّصِبٌ ضَيَّرَ⁵⁾-nak hívják.

A Hithpael alak הִת elötteletét, úgyszinte az arab V, VI, VIII, X s az aethiop reflexiv-passiv igető-képzésben előforduló t betűt Gesenius-sal s másokkal hajlandó vagyok az אִת megrövidítésének tartani.

Ezen הִת helyett a cháldban אִת, a syrben אִת szerepel. A

¹⁾ L. a Sifré debé Rab פִּי נִשָּׂא בִּנְיָן.

²⁾ L. Aethiop nyelvt. 34-ik l.

³⁾ Az arab nyelvben előfordul az 'ijja kezdő elíjfe h betűbe való meg-erősödése.

⁴⁾ L. arab nyelvtana második kiadásának 462-ik l.

⁵⁾ ضَيَّرَ = pronomén affixum.

passivum a reflexivumból indulván ki, ennek jele használtatott annak is kifejezésére. A reflexivum kifejezésére hol lehetett alkalmasabb eszköz az אֵת-nál! Azok, kik az egész nyelvépületet pronominalis gyökökre szeretnék alapítani, különös szellemmel nézik ezen elméletet. Íme itt példát szolgáltatunk arra, hogy egy abstract névszó *t* kihangzása, a nőnem jele igealképzést viszen végbe. Ámde a „*pronomina ante omnia*“ rideg tant túlhaladta az idő.

Ezen itt leírt אֵת-től jól megkülönböztetendő egy másik אֵת, mely ragokkal ellátva *i* magányhangzóval ejtik, אֵתִי, אֵתֶךָ stb. Ez a közelséget jelenti. Eredetére nézve אֵתִי; אֵתֶךָ = közeledni (a kalban ezen értelem szokatlan). Ezen אֵתֶךָ szóval hozom én kapcsolatba az אֵתֶךָ praepositíót; אֵתֶךָ előbb אֵתֶךָ-be húzatott össze, utóbb אֵתֶךָ-vé rövidült. A személyes névmásragok az אֵת szócskához járulván, az *e* betű *i*-vé gyengül (illetőleg eredeti *i* magányhangzóját nyeri vissza), így p. o. אֵתִי (= nálam). A dages itt dages compensativum, két betű assimilatióját jelenti. Ezek szerint egy eredeti *ina* alakhoz értünk. Ez már magában fontos eredmény, mely még többet nyer fontosságban, ha az *in* assyr praepositíót (= -ban, -ben) is ide vonjuk. Már a bibliai héberben találhatunk ehhez analogont; אֵתֶךָ מִי שֶׁנָּה פֶּשְׁנָה וְסִבֵּב בֵּית־אֵל וְהַגְלִיל? = quis talia nesciret? (Job, 12, 3) = kinek nincsen ez lelkében? וְהַגְלִיל מִי שֶׁנָּה פֶּשְׁנָה וְסִבֵּב בֵּית־אֵל וְהַגְלִיל? (Sámuel 1. k. 7. r. 16-ik v.) = mind ezen helyekben bírói tisztet teljesített. Ezen két mondatban az אֵת egyenesen a -ban, -ben értelmét fejezi ki.

Az אֵת továbbá az assyr *an* (= -hoz, -hez) praepositíóval is egy eredetű.

Az attributíót jól fejezi ki ezen előrag. Az új-görög nyelvben a régi dativus helyett *εἰς* tárgyesséttel construálva fordul elő. Ide tartozik még az arab ^ع conjunctio. A conjunctio causalis és finalis dativussal igen jól adható vissza.

Valami cselekvés, állapot vagy szenvedés bizonyos ezt megkívánó oknak tulajdonítatik; azon okban rejlik a modus indicativus célja.

Ezen mondat: „tanulok, hogy tudásom hasznát vehessem“, azon kérdésre felel meg, hogy „minek tanulsz“ (cui bono)? A haszon céljának tulajdonítom e mondatban tanulásomat. Ennélfogva

a héber אַפּוד (apud, penes, ad, in *) stb. értelmében); az assyr in, an praepositiók, az arab اِنْ conjunctio, mind szorosan együvé tartoznak, s az אַנִּי (انى) szócsaládba sorozandók.

Ezen második אַפּוד-re nézve megjegyzendő, hogy újabb bibliai könyvekben összekapcsolásba jöven névmásragokkal, az előbbi אַפּוד analogiájára o magánhangzóval ejtetik, p. o. אֶפְדִּי stb. Így találjuk a királyok két könyvében, Jeremiásznál, Ezechielnél.

A nyelvek újabb korszakában az alakromlás egyik hatalmas tényezője az analogia, mint ez a Nyelvt. Közl.-ben megjelent két értekezésem ide tartozó helyei megmutatják.

Mind a két אַפּוד-ben a t betű a nőnemnek jele. Az eredeti gyök itt és ott Boppal szólva verbalis (Verbal-Wurzel). Egyszersmind arra nézve is példa ezen אַפּוד mint válik két különböző gyök, két különböző alak az idő folyamában egyformává.

Sokan vannak, kik az utóbb említett אַפּוד-ben egy interjectionalis אֵן szócskát vélnek felfedezhetni. Ezek hypothesisét, úgy gondolom, értekezésünk eléggé elenyésztette. Az interjectio az érzés közvetlen kifejezése lévén, ezen kifejezésben kimeríti magát. A fogalom megnevezése, viszonyai kifejezésével együtt, a nyelvteremtés egy nemesebb termő ágáról hajt ki.

Végül az első אֶפְדִּי (= אֶפְדִּי, אֶפְדִּי) -hoz még egyszer visszatérek. Mózes 4-ik k. 6. r. 13. v.-ben írva találtatik: וְיָבִיא אוֹתוֹ מִבְּיֹאֵם אֲחֵרִים וְהָלָא הוּא מִבְּיֹא אֶת עַצְמוֹ זֶה אֶחָד מִשְׁלֹשָׁה אֲתִים שֶׁהֵיָה רַבִּי יִשְׁמַעֵל דּוֹרֵשׁ בְּתוֹרָה ל. ö. h. v.)

A sifre debe Rab ezen helyhez érve következő megjegyzést tesz: יְבִיא אוֹתוֹ (ובן) אֲחֵרִים מִבְּיֹאֵם אוֹתוֹ וְהָלָא הוּא מִבְּיֹא אֶת עַצְמוֹ זֶה אֶחָד מִשְׁלֹשָׁה אֲתִים שֶׁהֵיָה רַבִּי יִשְׁמַעֵל דּוֹרֵשׁ בְּתוֹרָה

A בִּיא ige Hifil alakjának constructiója a reflexivummal nem egyedül álló eset, ott van a הִלֵּךְ ige Hithpael alakja ambulare, sich ergehen értelmében (a הִלֵּךְ szótag tudvalevőleg az אוֹת meggyengülése).

GR. KUUN GÉZA.

*) Apud „in“ értelemben a latin írónál egy pár helyen előfordúl, p. o. apud Hierosolyma (Suet. Vesp. 93.); apud Palaestinam (Eutr. 7. 13). stb.

A MAGAS-MAGNUS-FÉLE MAGYAR-ÁRJA HASONLAT.

(Olvastatott az 1867. febr. 11-kén tartott akad. ülésen).

Azon gyök hasonlatok közül, melyek elvétele a magyar nyelv között egyfelől s az árja nyelvek között másfelől találkoznak (természetesen nem tekintve a kölcsönvétel útján a magyar nyelvbe bejutott árja, különösen szláv eredetű szókat), — kitűnő helyet foglal el ez is, hogy a magy. *magas* hasonlít a latin *magnus*, gör. *μέγας*, szanszkrit *mahat*-hoz. A magyar szóban *mag* s az árja szókban *mag*, *meg*, *mah* (*magh*): ez valóban nem csak némi hasonlóság, hanem a hangoknak tökéletes egyezése; s nem lehet csudálni, hogy a múlt havi nyelvtudományi osztályülésben egyik tisztelt tagtársunk, a magyar-árja rokonságot akarván védeni, legelőször is a *magas-magnus*-féle hasonlatot hozta föl mint olyat, a melytől az ember meggyőző erejét el nem tagadhatja. S hogy már az előtt, másoknak is akadt meg figyelmök e hasonlaton, azt szintén elhihetjük, a nélkül, hogy most az illető könyvhelyeket kikutatnók. Hiszen a dolog oly kézzel fogható, a melyet Péter is észre vehet, ha Pál észreveszi. S mégis van a dologban egy kis bökkenő, melyet nem vettek észre, de a mely utóvégre, közelebbről fontolóra véve, az egész szép és tetszetes hasonlatot semmivé teszi. Immár tehát lássuk, micsoda bökkenő az.

A *magas* és *magnus*, *μέγας*, *mahat* úgynevezett gyök hasonlat akar lenni; megelégszik ezért avval, hogy mind kétfelől *mag* mutatkozik mint a szónak gyökérse. Elégedjünk meg mi is evvel, s ne gondoljunk avval, a mit a szanszkritozó árja nyelvészek kisütöttek, hogy a *magnus* stb. árja szók gyöke, grammatikai jellemére nézve, ige szó, t. i. a szanszkrit *mah* = *manh* ige gyök, melynek „nőni“ a jelentése, s melytől a szkr. *mahat* (*mahant*) participialis képzés ál-

tal származik. Mondom, ne gondoljunk vele, akár igaz, akár nem; mert a magyar *mag*-nak grammatikai jellemét úgy sem ismerjük, legjobb tehát, ha az árja *mag*-ét sem feszegetjük. Megelégszünk pedig a gyökrészek (magyar *mag* és árja *mag*) egyezésével annyival inkább, mert az árja szókban (*magno*, *μεγα* és *μεγαλο*, *mahat*, *mahánt*), sem egyeznek, úgy látszik, a szóképzők, s annyira csak nem mehetünk, hogy a magy. *magas*-nak még szóképzőre való egyezését is kívánók. Idáig e szerint még jó rendin van a szénánk. De hát a bökkenő, hol van a bökkenő? Talán nem azt jelenti-e a *magnus*, *μέγας*, *mahat*, a mit a magyar *magas*? Az a csekély különbség, hogy a *magnus* nem épenséggel „magast” hanem „nagyot” jelent, csak nem riaszthat meg bennünket, mikor akárhányszor is látjuk, hogy a „nagy” állatok egyszersmind „magasak” is, és megfordítva, s hogy általában a két tulajdonság számtalan esetben karöltve s egyesítve jár? Mintha bizony nem tudnók, hogy milyen sokkal különb és mérészebb változásokat és ugrásokat tettek sokszor a nyelvek fejlődésében egyes szók jelentései, teszem azt, hogy a német *schlecht* valamikor egyenest „derekast”*) jelentett, s most már „rosszat” teszen, vagy hogy a franczia *ville* város szón, melyhez most akár százezer háromeletes ház fogalmát köthetjük, néhai Cicero és Horatius urak idejében még a falunál is kevesebbet, akár csak egy nyomorult szegény majort értettek. Ez mind nagyon igaz és helyes; de mégis a *magas* és *magnus* szók jelentésében van a bökkenő, mely azoknak érdemleges hasonlítását meg nem engedi.

Ugyanis, a milyen igaz, hogy a szók jelentései változhatnak és változnak a fogalmak haladásával és módosulásával, a mire a nyelvek történeteiben, a mennyire azokról emlékek tanuskodnak, elég bizonyítékot lelhettünk: — szintoly igaz az is, hogy vannak fogalmak, melyek között létezhetik ugyan bizonyos hasonlóság, de melyek mégis oly érdemlegesen különbözök, hogy a nyelvek az egyiknek kifejezésére használt szóra soha sem ruházzák rá a másikat. Ilyen két, élesen különbözö, bár nem ellentétes fogalom a *magas*-nak és a *nagy*-nak a fogalma, mely két fogalom különbözését mathematicus határozottsággal lehet kifejezni, tudván és mondván,

*) Példák: Wer kann das krumme schlecht machen? Hiob ist schlecht und recht. — A régi jelentés él még ezekben: *schlechtlin*, *schlechterdings*, *schlechtweg*.

hogy a „magas“ a testeknek csak egy dimensiójára vonatkozik, t. i. az alulról fölfelé valóra, míg a „nagy“ a testeknek minden lehető dimensiójára rámutat, s egyszersmind a testnek tartalmi mennyiségét is képzelgeti velünk. S hogy, a mi itt fődolog, azon nyelvek és népek, melyek észjárása kérdésünkre nézve döntő fontossággal bír, az altaji és árja nyelvek és népek elejétől fogva a „nagy“ és „magas“ fogalmak különböző voltát csakugyan fölfogták és különbözönek akarták kifejezni, hogy a hallgató össze ne zavarja a mit a beszéllő meg akar különböztetni, azt avval mutatják meg, hogy valamennyien a *nagy*-nak és a *magas*-nak külön fogalmait szintoly külön, semmi alaki egyezést nem sejtető szókkal fejezik ki, a mit bizony nem tesznek vala, ha nekik az egyik csak annyit ér mint a másik. Ugyanis külön szók vannak a „nagy“-ra és „magas“-ra, az árja nyelvekben:

szanszkrit	<i>mahat</i>	nagy	—	<i>úrdhva</i>	magas
persa	<i>buzurk</i>	„	—	<i>bálá</i>	„
görög	<i>μέγας</i>	„	—	<i>ὑψηλός</i>	„
latin	<i>magnus</i>	„	—	<i>altus</i>	„
(francia)	<i>grand</i>	„	—	<i>haut</i>	„
német	<i>grosz</i>	„	—	<i>hoch</i>	„
szláv	<i>великий,</i> <i>большой</i>	„	—	<i>высокий</i>	„

Az altaji nyelvekben:

mongol	<i>jeke</i>	nagy	—	<i>degetu</i>	magas
török	<i>büyük, ulu</i>	„	—	<i>jüksek</i>	„
osztják	<i>éne</i>	„	—	<i>kereš, ógor</i>	„
mordvin	<i>ине, оçu</i>	„	—	<i>seri</i>	„
votják	<i>жуžит</i>	„	—	<i>bazim</i>	„
cseremisiz	<i>kugo</i>	„	—	<i>kükš</i>	„
finn	<i>suuri, iso</i>	„	—	<i>korkea</i>	„
magyar	<i>nagy, öreg</i>	„	—	<i>magas</i>	„

Így vélekedik a nyelvek észjárása a „magas“ és „nagy“ fogalmak különböző voltáról, s e szavazatot el kell fogadnunk, mert nem akarunk bölesebbek lenni mint a nyelvek magok; mert tanulmányozzuk őket, hogy szellemi és alaki mivoltukat s annak történetét kifürkészszük, de nem oktatjuk, hogy saját subjectiv képzelményeinket valódi észjárásuk helyébe csúsztassuk. Hogy áll most, eze-

ket tekintve, a *magas-magnus* (*mag-mag*)-féle hasonlat? A bizony a szó szoros értelmében föllábon áll, vagyis az úgynevezett sántító hasonlatok közé tartozik, melyek tudvalevőleg semmit sem érnek. Mert az alaki egyezsnek, mely a *magas* és *magnus* gyökrészeire nézve a lehető legtökéletesebb, ellenében áll a szófogalmak kien-gesztelhetetlen különbözése, egy plus és egy minus — facit semmi. A ki ellenben mégis a *magas-magnus*féle magyar-árja hasonlatot elfogadni vagy védeni akarja, annak pártfogásába ajánlhatom p.o. ezt is, hogy a magy. *haj* crinis = német *heu* foenum, a mint abban az ismeretes mondókában fordul elő, hogy a németnek *rossz* (ross) a lova, *szél* (seele) a lelke, *haj* a szénája. De hiszen itt mindjárt van megint egy hasonlat (magy. *szél* = német *seele*) mely, a szófogalmi oldalát tekintve, sokkal jobb mint a *magas-magnus*-féle, mert a latin *anima*, *animus* = görög *ἄνεμος* analógiájára támaszkodhatik.

A szók által jelölt fogalmak különbözőségéről vagy rokonsá-ságáról a nyelvész csak a nyelvek bizonyosságtételeiből, nem pedig saját eszéből, meríthet magának megállható ítéletet. A mint így ta-pasztaltuk, hogy a „nagy” fogalom rokonául a „magas” fogalmat a nyelvek nem ismerik el, úgy másrészt ugyanezeknek tanuságtétele mutatja nekünk e fogalmak valódi rokonait. A „nagy” fogalom ro-konának fölismerhetjük e szerint a „sokat”, abból p.o., hogy a né-metben a „sok”-nak comparativusa (*mehr*, a gótban *maizō*, *mais*) nem egyéb, mint a latin *majus* (*magius*) és *magis*, azaz a *magnus*, *μέγας* szók compativusa; a szláv *болѣ* (több) a *большой* (nagy) po-sitivus mellett áll; épen így a finn *enempi* (több, azaz „sokabb”) comparativusa az osztják, vogul, mordvin *êne*, *îne* szónak, mely „na-gyot” jelent. A „nagy” és „sok” jelentésű szók tehát úgyszólván eredeti synonymumok. A „nagy”-nak továbbá rokona a „vastag” fo-galom, a mit abból láthatunk, hogy a finn *paksu* (vastag) szónak az erza-mordvin *pokš* felel meg, mely egyenesen „nagyot” teszen (ne-gative: *a-pokš* kicsiny), v. ö. magy. *tömrdek*, mely most nagyságra és sokaságra vonatkozik, s régebben még vastagot jelentett (*tö-mérdek nyakú*), vagy *öreg* (a *nagy*-nak synonymuma) ebben: *öreg kása*. — A „magas”-nak értelmi rokona gyanánt ellenben, a nyel-vek a „felső, fentvaló” fogalmat mutatják föl; ugyanis a „felső, su-perior, summus” ugyanazon tér-dimensiónak, melyre a „magas” je-lentésű szók vonatkoznak, legkiválóbb pontját, az egyik szembe-tűnő végpontját illeti. Erre nézve megemlékezhetünk arról, hogy

in altum, in die höhe annyi mint *sursum, nach oben*; hogy a szanszkrit *upari* (fölött) a görög *ὑψηλός, ὑπαρος* családjába való; hozzátehetjük, hogy a cseremisiz *küks* (magas) locativusa *küšnő* a. m. fent, *küšnöső* fent való; vagy hogy a mongol *degetu* (magas) mellett *degere* áll, mely a. m. fent, fölött, vagy *degeksej* = föl, fölfelé.

Így tanuskodnak a „magas“ és „nagy“ szók fogalmi rokonságairól magok a nyelvek. Mindenesetre a hasonlító nyelvésznek, ha már csakugyan jelentés-egyeztetésre szorúl, ily biztosan kimutatható s objective észlelhető fogalom-rokonságok analogiájára kell támaszkodnia, s azokon túl nem mehet. Mert különben a szójelentések egyeztetése kényes dolog, mely könnyen veszedelmes játékká válik, mihelyest az ember, elméjének csak vajmi kis megerőtetésével, két különböző fogalom közt valami tertium comparationis akar találni, s avval azokat, mint valami hiddal, egybe akarja kötni. Tertium comparationis mindig akad, kivált ha az ember egy kicsit az „ars mnemonica“ fortélyait érti. Legyen szabad egy példát hozni föl arra, hogy mit praestálhat e tekintetben az élénk mozgású emberi elme. Van a magyarban e szó: *deli* és *delia, dalia* (jelentése: szép, csinos — emberről mondva), meg ezen szó *dél* (meridies), s ettől *déli*. Föltetszik egyszeriben a tetemes alaki egyezés a *deli* és *déli* között, s nem csuda ha ez valakit arra viszen, hogy a jelentések egyeztetését is megkísértse. Volt is köztünk nyelvész, a ki azt valóban megkísértette. De nem találván a nyelvek történeteiben arra példát, hogy egy „meridianus“ jelentésű szó a „conspicuus, insignis“ értelmet fölvette volna, saját elméje találékonyságához folyamodott, s így a *deli* és *déli* közt a tertium comparationis mindjárt ki is került. Azt mondta t. i., hogy *deli* a *dél*-ből származik, azt jelentvén tulajdonképen, hogy „olyan mint a *déli* nap.“ Megvolt tehát: *dél*-kor szépen süt a nap, s e naphoz hasonlít a *deli* ifju. Nem szólva most arról, hogy a *deli* nem is magyar, hanem kölcsönvett idegen szó (török *deli* bolond, melynek furcsa a magyarországi története), vizsgáljuk meg, hogy vajjon a talált tertium comparationis valóban rokonsági kapocs-e, vagy rabláncz, mely a *deli* és *déli* fogalmakat erőszakosan összebilincseli? A *deli* jelentése, az említett magyarázat szerint, hasonlat útján támadt volna: *déli* a *naphoz* hasonló. Ebben nyilván a nap (= sol) a tárgy, melyről hasonlat vétetik. Megengedve, hogy e tárgy a hasonlatra alkalmas, mégis különös, hogy a nyelv épen e tárgyat hallgatná el, s helyette csak oly

esetleges attributumát mondaná, mely magát a tárgyat ingyen sem juttatja eszünkbe. Mert azt senki sem hitheti el velünk, hogy a *déli* szó, pusztán ejtve, eszünkbe juttatná a napot mint ragyogó égi testet; ha valamire emlékeztet, az legfelelebb az *e b ó d* lehet, vagy a siesta, melyek napirendünk szerint déltájba esnek (v.ö. *delelni*, *mittagen*). Egyszóval a *déli* sehogy sem foglalja magában a nap (sol) képzetét. De feltéve, hogy a *déli* szó hallatára mindenki csak a *d é l i n a p*-ra gondolna, ki hallotta azt már, hogy a *d é l i n a p* valami különös szép legyen, *να' ἑξοχήν déli* legyen, úgy hogy hozzá egy szép csinos termetű embert lehessen hasonlítani? Soha nem is hallottam, hogy valaki (talán buzgó astronomusokat kivéve) a *déli* nap nézésében gyönyörködött volna, hanem ellenkezőleg csak a felkelő és leáldozó napot szoktuk kedves és költői lelket elragadó látványnak tekinteni, melynek kedvéért néha meredek hegyeket is megmásznak. Végre komolyan hiheti-e valaki, hogy egészséges észjárású és ízlésű nép szép emberi termetet a golyó vagy nagy tál alakú naphoz hasonlíthatott volna, akármilyen fényes és ragyogó is az? Annak meg kellene engedni, hogy ez is jó hasonlat: „olyan szép legény, mint egy aranygombóc.” Mindezekből kitetszik, hogy a *déli* és *déli* fogalmak között oly nagy hézag tátong, melyet az égből lekapott nap sem hidalhat át, melynek átugrására pedig legkevésbé komoly nyelvész érezhet magában kedvet vagy hivatást.

Az imént eléadott és megbírált példával azt akartam láthatóvá tenni, mily eredményekre vezet a tapasztalati tényektől eltérő fogalom-egyeztetés bizonyos közvetítő tertium comparativum segélyével. Ennek úgyszólván minden lehetséges, mert alig van oly két tárgy, melyeken valamennyire éles elme valamely bár legáltalánosabb közös tulajdonságot nem bírna fölfedezni. S ha e mellé még oly alak-egyeztetést gondolunk, mely jó sok licentiákkal és privilegiumokkal s mindenféle bajból segítő fortélyokkal rendelkezik, még az sem lehetetlen, hogy valaki az egész nyelvnek valamennyi szavait egymással rokonnak, s mintegy egy nagy szócsaládot képezőnek mutathassa föl, körülbelül úgy, a mint még nem igen régen egy magyar nyelv tudós az egész magyar nyelvet az egyetlen egy *ő* hangból deriválta és deducálta. Ennyire ugyan nem megy az újabb magyar szócsaládosítás, de az tagadhatatlan, hogy a szócsaládok összerakítása végett a fogalom-egyeztetés dolgában sok szabadságot enged magának. Avagy nem nagy merészség-e, p. o. a *mondani* ige

köré oly módon egy családot gyűjteni, hogy azt találjuk, hogy „alap-értelmére rokon a *mocz* (*moczczan*), *mokog* és *moz* (*mozzan*, *mozog*) szókhoz, mennyiben a *mondás* szájmozgatás által történik. Mennyiben pedig ennek tudósító értesítő jelentése van, megegyezik vele hangokban is: *mutat*, azaz bizonyos jel által értesít.” Azután ide tartoznak még „mind azon szók is, melyek szájmozgatásra vonatkoznak, mint még a magyar *mohó*, *majzol*, *mákol*.” E családot (*mond*, *moz*-, *mutat*, *mohó* stb.) tehát a „mozgás”-nak valami legáltalánosabb fogalma tartja össze. De ilyen fogalmat, mint tertium comparationist, mily sokféle cselekvéshez nem lehet hozzá kötni! Ha a *mondás* szájmozgatás által történik, akkor p. o. azt is monhatjuk, hogy a *mos* ige is értelmileg ide tartozik, mert a *mosás* nem esik meg kézmozgatás nélkül; akkor a *hallás* is ezekkel értelmileg rokon, mert a dobhártya rezgő mozgását tételezi föl; vagy a *repülés*, mert nem egyéb mint szárnymozgatás, et sic porro. A szócsaládok meghatározása ekképen jóformán csak a rendező önkényétől függ, a mint azokat szűkebbre akarja vonni, vagy tágabbra nyújtani. Ebben, a mint látjuk, az alaki egyezés sem gördít neki nagy akadályokat útjába, mert a fentebbi család egyes tagjainak együtt maradhatására elég volt, hogy valamennyiben az *m* betű van meg. Maga a szócsaládosítás ellen a nyelvtudománynak in principio nem lehet kifogása; de vissza kell utasítania oly szócsaládosítást, mely a csupa elmefuttatás sikamlós jegére van építve, s így minden pillanatban — ha a jég megolvad — a vízbe eshetik.

De térjünk vissza a magyar-árja hasonlatokhoz. Tudom, hogy a magyar-árja rokonság vitatói még sok más oly hasonlatot hoznak föl, a milyen a *magas-magnus*-féle, s talán ennél még jobbat is. A M. Ny. Szótára Előbeszédében egy egész 150 számra menő lajstrom magyar-szanszkrit s egyéb árja hasonlatok vannak közölve. Ez mindenesetre tetemes szám, a mely már magában is följogosítana, hogy abban ne csak vak találkozást lássunk. De megjegyzem, hogy e hasonlatokhoz vajmi sok kifogás fér, s nem tudom mennyi marad meg belőlük kellő megrostálás után, és milyen az a mi belőlük talán megmarad. Ha a t. osztályt a dolog nem untatja, majd más alkalommal e tárgyat folytatom.

BUDENZ JÓZSEF.

TÖRÖK (JAKUT) SZÓFEJTEGETÉSEK BÍRÁLATA.

(Olvastatott az 1867. márczius 11-kén tartott akad. ülésen.)

„Turáni gyöknyomozások“ (Turanische Wurzelforschungen) czím alatt, az 1866-ki Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft-ban Dr. *Blau O.*-nak, a jó nevű orientalistának és porosz consulnak, egy értekezését találjuk, mely, mint tisztán az altaji nyelvek terén álló megérdemli figyelmünket, de egyszersmind tartalmánál fogva bírálatra is fölhív. Úgyis ritkán merül föl a német s általában a külföldi tudományos irodalomban valami, a mi szorosan az altaji nyelvtudományba való volna; a török nyelvet a kelet-tudósok jobbadán nem magáért a nyelvért tanulmányozzák, hanem az irodalom, s a benne visszatükröződő iszlámi világ megismerése végett. Ezért már eleve is őszinte örömmel fogadja a magyar-altaji nyelvész egy orientalistának oly munkáját, mely csupa nyelvalakok bonczolgatásával és fejtegetésével foglalkozik.

Dr. Blau gyöknyomozásait „turániak“-nak nevezi, s erről is rá ismerünk az orientalistára, kinek szeme előtt a dicső Sahnáme-beli „turániân“ lebegnek, ha csak ez elnevezés alatt nem Max Müller tekintélyének hatása lappang. Nevezhette volna bár „török“ vagy „turk“ nyomozásoknak, ha az „altaji“ specifice nyelvtudományi elnevezés nem tetszett; mert csakugyan az oszmanli-török, a jakut, a csuvas, s a koibal-tatár nyelveken kívül azokban semmi más nyelvekről szó sem fordul elé; ezek pedig mind a turk családba valók. No de ez non multum facit ad rem; lássuk inkább a „res“ miben áll, miről és mit szól a nyelvészködő orientalista úr.

Blau úr először is a jakut kérdő és indefinitív *tuox* „mi“ névmást, mely a török nyelvekben közönségesen elterjedt „*ne v. ni*“ mellett nagyon elszigetelve áll, egy török ige-gyökre akarja vissza-

vezetni; azután a jakut *suox* = tör. *joq* („nincsen“) szónak olyképen való fölbonzolását kísérti meg, hogy annak egyik alkatrészét épen az említett *tuox* („mi“) névmás tenné, eredetibb jelentésében véve; ugyanovvel elemzi végre a *čog* („sok“) szót is.

I.

Egy „mi“ jelentésű egyszerű névmástő jelentésfejtegető származtatása nyelvtudományunk mai állásánál fogva eléggé meglepő dolog, s kíváncsian kérdezzük, vajjon mily subtilis okoskodással vitte ezt a nehéz dolgot végbe az ilyen kérdéstől sem visszariadó bátor nyelvész elmc. Blau úrnak ebbeli okoskodása a következő: A török *doγ* igegyök, ezen oszmanli igében *doγmaq* „oriri, keletkezni, lenni (entstehen, werden)“, nem maradt ugyan fenn a jakutban, de ha megvolna, a véghangzó szabályos megkeményülésével „*tuog*“ (azaz: *tuox*)-nak hangzanék, s föltehető, hogy a pronominalis névszó *tuog* (*tuox*) azonegy avval a török *doγ* igegyökkel. Mert a hangalakokra nézve ennek semmi sem áll útjában: a török szókezdő *d* a jakutban rendszeren *t* (p.o. *doñ* jég = jak. *toñ*, *dolu* jégeső = *tolon*). Továbbá vannak a jakutban oly névszótök, melyek igtőtől semmiben sem különböznek (p.o. *ás* éhség és éhezni, *tēn* lélegzet, lélegzeni, *sāt* szégyen és szégyenkedni, *bük* hajlított = tör. *bük*-mek hajlítani, *sők* varrás = tör. *čik*-mek varrni, *üör* nyáj, azaz agmen = tör. *sür*-mek „agere“ stb., v.ö. Böhtlingk jakut gramm. 235. §.); vagy pedig, a minek itt különösen hasznát vesszük, a névszó az igtőtől csak megnyújtott vagy diphthongizált hangzója által különbözik, mint *bīs* „rés, hasadék“, ettől: *bīs* metszeni, *üör* „*ἀγελή*“, nyáj“ ettől: *ūr* „*ἀγειν*“, hajtani“, oszm. *sür*-mek, megjegyezvén, hogy a szorosabb törökbeli szókezdő *s* a jakutban közönségesen elmarad); *īs* „füst, köd“ ettől: *īs* „spargere.“*) Böhtlingk, azt mondja Blau úr, az ilyen névszóról azt tartja, hogy időjárással megvolt képzüket csak elvesztették; s erre nézve Blau úr a jak. *tuog*-ról is azt állítja, hogy a képzüjét restituálva, az oszmanli *doγu*-nak felel meg, mely „ortus“ (kelet, keletkezés)-t jelent. Ő azonban a szónak concret vagy passiv értelmet is tulajdonít (a jak. *bük* „hajlított, inflexus“ hasonlatosságára = olyas a mi keletkezett, lett, do-

*) Ez utóbbi példa nem ér semmit, mert az *īs* „spargere“ *s*-vesztéssel = török *sač*-maq, *īs* „füst“ pedig = tör. *is* „bűz, bűdös gőz.“

log (Entstandenes, Gewordenes, ein Ding, Wesen).“ Ebből indulván ki azután a jakut *tuox* jelentései fejlődési rendükben így mutathatók föl: a „Gewordenes, Ding, Wesen“-ből lesz először a *tuox*-nak indefinit jelentése „valami (etwas, irgend etwas, irgend ein)“; azután ebből a kérdő jelentése „mi (was).“ Hasonló jelentési fejlődés, úgy mond, a jak. *usarábüt* „valami, valamely“ szóban is tűnik föl, mely nyilván nomen praeteriti-je valamely *usará* igetőnek, ez utóbbi alighanem ús „faber“-től származván, úgy hogy tulajdonképen „fabricatum“, azután általában „dolog“ volna a jelentése. Íme Blau úrnak okoskodása, melylyel a jak. *tuox* névmás eredetét fejtegeti.

A jakut *tuox*-nak a török *dox* igegyökkel való alaki egyezése ellen nem lehet semmi kifogásunk; még az ellen sem, hogy a *tuox* lehet képzővesztett szó, s megfelelhet egy török *doxu* nomen actionis-nak; sőt engedékenységtünkben még tovább mehetünk, s elfogadhatjuk azt is, hogy ezen tör. *doxu*, ha valamikor a jakutban is megvolt, ismert nomen actionis-féle jelentésétől eltérőleg, valóban azt jelentette, hogy „ortum quid, Entstandenes, ein Ding, Wesen“, mert ezt, meglevő analogiákból legalább valószínűvé lehet tenni, ámbár a török nyelvek ilyen érteményre inkább *torum* vagy *toran*-féle képzős alakot használnának, s másrészt az „Entstandenes“-féle jelentésből a „Ding, Wesen“-re való átmenet a nyelvek fejlődésében nem épen közönségesnek mondható; én legalább nem tudok rá hamarjában példát, s Blau úr ilyent fölhozni nem tartotta szükségesnek, noha látni való, hogy ilyen átmenetet már csak hosszas szóhasználat koptató hatása eredményezhetett. De megengedjük, hogy egy *tuoxu*-féle szó a jakutban már tudja isten hány száz vagy ezer évvel ezelőtt — hiszen úgy sem tudunk semmit annak nyelvtörténeti chronológiájáról, — azt jelentette, hogy „Ding, Wesen.“ De még itt sem fogytunk ki a liberalis concessiókból, mert íme készséggel elhiszszük Blau úrnak még azt is, hogy a „Ding, Wesen“ jelentésből egyszeriben lehet pronomen indefinitum „valami, valamely (etwas, irgend etwas, irgend ein)“; noha erre megint csak a franczia *rien* (= lat. *rem*) nyújt némi analogiát, mely azonban csak negatio mellett bír pronomen indefinitum-féle jelentéssel (*ne — rien*), a minek megint csak az az oka, hogy a tulajdonképen való pronomen indefinitum mellőle el van hagyva (je n' ai rien = non habeo rem, azaz tkp. non habeo ullam rem, vagy aliquam unam rem, mintegy: aucune rien). A török *bir şey* = valami (tkp. „una res“-)ben

szintén nem a *šej* „dolog“, hanem a számnév *bir* „egy“ az indefinitum, mert különben is a *bir* a „valamely“ jelentéssel használtatik. No de legyen meg a „Ding, Wesen, res“-ből lett pronomen indefinitum; de már itt vége engedékenységiünknek. Mert a mit Blau úr továbbá alajt, hogy az akármilyképen keletkezett indefinitumból fejlődik azután a *mi*-féle interrogativum, az homlokegyenest ellenkezik minden nyelvtörténeti tudásunkkal. Úgy tudjuk eddigelé, hogy ellenkezőleg a pronomen interrogativumból lesz az indefinitum, a miről főleg az tanuskodik, hogy ennek az utóbbinak kifejezésére többnyire különbéle segédszók használtatnak: *aliquis, quivis, quidam, valaki, valami* stb., *etwas, irgendwer* stb., szkrit *kas-čid, kim-čid* stb., a törökben: *kimse, nesne* (*bir k., bir n., her kimse*), *kim bolsa* stb. Az indefinitumi jelentés eléállása e mellett főleg azon alapszik, hogy a kérdő névmás, sajátos emelt hangnyomatékát, az úgynevezett kérdő hangot elveszti, mely azt fejezi ki, hogy valamely ismeretlen vagy nem tudott névszói fogalmat egyszersmind megismerni, megtudni óhajtunk (lásd erről NyK. V, 21. l.). Így a kérdő hang nélkül ejtett pronomen interrogativum egyéb segédszó nélkül is indefinitivumúl szolgál, mint p.o. a görög *τις, τι* (*tis, ti* ellenében) vagy a magyar *ki* (*ki* jobbra, *ki* balra; *ki-ki*) stb. Azonban, miután azt látjuk, hogy a nyelvek ugyanazon egy szót egyszersmind kérdő és határozatlan névmás gyanánt használják, csak a hangoztatás által különböztetvén meg a jelentéseket, melyeknek közössége abban áll, hogy mindegyik egy ismeretlen nem-tudott névszói fogalomra, azt helyettesítőleg vonatkozik, mégis kétség foroghat fenn, hogy melyik jelentés az eredeti, s vajjon nem lehet-e a dolog úgy is, hogy a hangsúlytalan indefinitum a hozzájáruló hangsúly által interrogativummá emeltetik? Egy kissé subtilis kérdés ez, de épen nem fölösleges; eddigi nyelvbölcseletünk még nem ad rá felcletet, kísértjük meg tehát magunk, a hogy tudunk, rá megfelelni. A nyelvalkotó korszakban fölmerült vala oly névszónak szüksége, mely egy közelebbről nem tudott névfogalomnak a helyét pótolja; oly szó vala tehát keletkezendő, mely jelentésében épen valaminek *nem-tudását* vala kifejezendő. Képzeljük már most, milyen érzés támadhatott az emberiség gyermekkorában élő ember lelkében, ki akkor egyidőben gondolkozását és nyelvét fejeleszti vala, mikor észre vette, hogy valamit nem tud? Nemde azon óhajtás és türelmetlen kívánság, hogy vajla azt megtudná. Ebből

következtethetjük, hogy nem-tudott fogalmat kifejező szó eleinte nem lehetett azon hangoztatás nélkül, mely abban egyszersmind a megtudás óhajtatását fejezi ki, azaz más szóval: a *ki*, *mi*, *quis*, *τις*-féle szók eredetileg csak hangsúlyosan ejtethettek, kérdő névmások értékével. Mondhatnók azt is, hogy természet szerint a kérdés előbb való mint a felelet; az indefinit „valaki, valami” pedig csak egy kérdőleg ejtett *ki*, *mi*?-re a feleletet tartalmazza, melynek a beszéllő nem tudott más határozott fogalmi tartalmat adni. Különben a nyelvek is az illető névmásalakok kérdő jelentésének az által is oda ítélik az elsőbbséget, eredetibbséget, hogy nem a kérdő, hanem rendszeren a határozatlan jelentést iparkodnak holmi segédszók által megjelölni, valamint az által, hogy a pronomen indefinitumot az „egy” számnévvel és egyéb főnevekkel pótolják, a mi arra mutat, hogy a „*ki*, *mi*”-féle alakokat inkább kérdőknek, mint határozatlanoknak akarják érteni. Így p.o. a török *bir şey* „valami” (tkp. „egy dolog”), *bir vaqt* „valamikor” (tkp. „egy idő”), *bir jırde* „valahol” (tkp. „egy helyen”) stb. indefinitivumok mintegy csak a kérdő névmásalakok kikerülésére vannak alkotva; így látjuk, hogy a magyar *ki*, *mi*, magára semmi egyéb segédzó nélkül, csak igen megszorított mértékben jelenthet indefinitumot.

Ha tehát a jakut *tuox* „*mi*” kérdő és határozatlan értelemben vehető névmásnak bizonyosan a kérdő jelentése az eredeti, azt épen ez oknál fogva nem lehet a határozatlanból származtatni; pedig Blau úr a *tuox* névmást, a *dox* „oriri” igegyökből úgy a hogy fejtegetvén, csak az indefinit jelentésig viheti föl a *tuox* jelentését, bármennyire igyekszünk is az ő állításait a legengedékenyebben elfogadni és támogatni; a mi azon túl van, a *tuox*-nak kérdő jelentése, az neki elérhetetlen. Pedig ez a *tuox*-nak főjelentése. E mellett, a *tuox*-nak, mikor magára áll, tulajdonképen nincs is határozatlan jelentése, bár lehetne bizony az más nyelvek példája szerint; de azért még sincs, s ki tehet róla, hogy a jakut nyelv nem azt tette, a mi Blau úrnak kellene, ki aztán megint azt észre vagy számba nem vette, a mit a jakut nyelv valóban tett. Ugyanis a jakut nyelv, a *tuox*-ot határozatlan értelemben (= „valami”) akarván értetni, okvetetlenül egy *da* vagy *dayan* particulát csap utána (*tuox da*; épen így *kim da* v. *kim dayan* = „valaki”), melynek jelentése = magy. „is”; aztán jobbadán csak negatív mondatokban használja a *tuox*-ot pronomen indefinitumnak, p.o. *tuoxa da suox* = „mije is nincsen”

v. „semmije sincs“; *tuoyum da ʔalʒarʔn aɣʔibappʔn* = „mim is fájására nem emlékszem“, azaz: „nem emlékszem, hogy valamim fájtvolna“; *tuoytan dayani ʔrdük* = „mitől is magas“, azaz: „akármínél is magasabb.“

Blau úrnak e szerint nem sikerült az egyszerű jakut kérdő névmást *tuoy*, jelentésének fokonként való emelkedését fölfejtván, a török *toy* igegyökre vezetni vissza. Fejtegetése a *tuoy* igazi jelentését el sem éri, s különben is nagyon erőtetett. A törökben, mint általában az altaji nyelvekben, van legalább két egyszerű kérdő névmástó: személykérdő és dologkérdő: *ki* és *mi*, törökül *kim* és *ne*, *ni*, finnül *ken* és *mi* stb. — Ilyen a jakutban is *kim* és *tuoy*. Semmi sem jogosít föl azon fölvételre, hogy ezeknek egyike régibb legyen a másiknál, p.o. a jak. *kim* eredeti névmás legyen, a *tuoy* meg csak egy nomen verbaleből úgyszólván kölcsön vétetett legyen.

Különös ugyan, hogy a jakut nyelv, melynek névmásai különben oly jól egyeznek a többi török nyelvek névmásaival, melyben különösen a személykérdő *kim* egészen úgy megvan, mint a többi törökségben, mégis a dologkérdő névmásban eltér a közönséges török *ne*, *ni*-től. De van egyéb is a jakutban, a mit a többi törökségben hiába keresünk, p.o. a *kini* „ő“, 3-dik személynévmás, melyet a török nyelvek az *ol* „az“ mutatóval pótolnak; *iti* mutató névmás stb. Hasonló eltéréssel van a csuvasban egy *ku*, *kon* „ez“ mutató névmás, a török *bu*, *bun* (*mum*) ellenében; eltér a csuvas a dologkérdő *min*-jével is, mely *m*-en s nem *n*-en kezdődik, úgy mint a finn-ugor nyelvekbeli dologkérdő (*mi*). A jakut *tuoy* azonban talán a karagasz *fü*-vel áll összefüggésben, vagy ha tetszik, a mongol *jayun*-nal.

II.

A török *joq* = „nincsen“-nek megfelelő jakut alak *suoy*, miután a szorosabb török szóeleji *j* helyett a jakutban igen rendszeresen *s* mutatkozik (p.o. *suol* út = *jol*, *sir* hely, föld = *jer*, *jir*; *samir* eső = *jaymur*, *jaumur* stb.) Ezt a *suoy* alakot Blau úr elemezhetőnek tartja, még pedig olyformán, hogy az **su-tuoy*-ból vonódott volna össze. A *tuoy* benne ugyancsak a fent tárgyalt jak. *tuoy* névmás lenne, az ő jelentés-fejtegetése szerint; az első rész *su* pedig egy elötétes negatív vagy privatív particula, a melyet ő még több jakut szón is vél föltatálhatni. Így *suoy* (s természetesen a tör. *joq* is) = **su-*

tuox, eredetileg azt tenné, hogy „nem-keletkezett, nem-lőtt (nicht-geworden)“, a mi körülbelül a. m. „meg nem levő (nicht vorhanden).“ — E szóboncsolás, meg kell vallani, elég elmés, sőt talán kelletnél is elmésebb. De vizsgáljuk meg az alapot, melyre fektetve van, még pedig úgy, hogy a *tuox*-ot, mely mint a jakut kérdő névmás fentebbi czáfolatunk szerint nem lehet a *dox* igével azonos, most nem is névmásnak, hanem ettől külön önálló a *dox* igéhez tartozó nomen verbalenak vesszük, hogy itt is Blau úrnak minden lehető concessiót tegyünk. Az alap pedig, melyre Blau úr a *suox* szétbontását fekteti, azon fölfedezése, hogy a jakutban egy *su*, *sü*-féle előtétés particula (prae-*fix*) létezik, olyan a milyen a gör. *α* privativum vagy a német *un* prae-*fix*um. E fölfedezés meglepő, mert ellenkezik azon eddigi tudásunkkal, hogy nem csak a török, hanem általában az altaji nyelvek a szóképzésre nem élnek prae-*fix*umokkal, hanem csak suffixumokkal, s ezt az usust a fosztónevek képzésében is mutatják, a hol vannak ilyenek, p. o. a török *atsiz* névtelen (*at* név), csuvas *iriksir* akaratlan, kénytelen (*irik* szabad akarát), finn *nimettömi* névtelen (*nimi*) stb. Némely tatár dialectusokban, s így a jakutban is, nincs meg a török *siz* (csuvas *sir*)-féle fosztó melléknévképzés; ott az ilyen melléknevek a lételtagadó igével íratnak körül, p. o. kojbal *ire-dox* tkp. „férje nincs“ = férjetlen (oszm. török *ersiz*), jak. *ürü suox* u. a. Ezen tények merő ellentétben állanak Blau úr fölfedezésével, s azt egyelőre sem nagyon ajánlják. Azonban mivel bizonyítja a jak. *si*, *su* fosztó vagy tagadó prae-*fix*umát? Mindössze nyolcz jakut szóval, melyek *s*-en kezdődnek, s melyeknek németül negative kifejezett jelentéséből („unzureichend, unbeladen, unbekleidet“ stb.) a positiv részeket („zureichend, bekleidet“ stb.) annyira-mennyire megegyező egyéb jakut szókban ki akarja mutatni. Mennyire sikerül ez neki, lássuk egyes példáin.

1.) *siridäx* „nicht hinreichend, wenig“ neki ebből keletkezik: *si* + *ärdäx* (ausreichend, ausdauernd). A hangalakról nem szólva semmit (mert *ärdäx*-nek hosszú *ä*-je van), meg kell jegyezni, hogy Blau úr az *ärdäx* jelentését kissé meghamisítja, mert oda csúsztatja az „ausreichend“-et az „ausdauernd“ mellé, pedig az egészen más mint ez, s Böhtlingk jak. szótárában így adja csak „von Ausdauer, unermüdlich; ettől: *ür* Ausdauer.“ Ebből világos, mit jelent igazán *ärdäx*; de az is, hogy ennek negativuma nem lehet = „nicht hinreichend, wenig.“

2.) *simüja*, „Lüge“, azaz „unwahr“; szerinte *sü+üja* = *müji* „Verstand“; tehát tulajdonképen „Unverstand, Missverständnis.“ Itt megint nem tekintve az alaki nehézségeket (mert szerinte is a praefixumnak kellene a főszó hangzójához alkalmazkodni, s az egész szónak magashangunak lennie), arra figyelmeztetek, hogy *müji* (= tatár *mije*) „agyvelőt“ s csak átvitelesen „eszét“ teszen; de azonkívül is, a mi eszünk járása szerint, az „ész“-nek negativuma nem „hazugság“ (mely ellenkezőleg rendesen nagyon is eszes), hanem „ostobaság“; ily észjárása van a jakutnak is, kinek *müjitu suoχ* (agyveleje nincs) = „ostoba.“

3.) *süpsax* „nicht wohlschmeckend“; szerinte a *sü* meg *üpsa* (*ibis*) „sich anfügen“-ből fejthető meg, úgy hogy mintegy „*ἀναπτος*, *ineptus*, azaz: sich nicht anfügend, abstossend, abgeschmackt, fade“ volna. Legyen meg Blau úrnak öröme a szép görög-latin hasonlatban; de tudtomra sem *ἀναπτος*, sem *ineptus* nem jelentett soha sem „insipidus, insulsus“-t. Látszik, milyen ügyes jelentés-elcsavaró Blau úr.

4.) *sulumax* „unbeladen“, azaz szerinte „nicht tragend.“ A *tuluj* „tragen“ igetőlből származhatik, úgymond, egy *tulumax* névszó; ez a *su* praefixummal (*su-tulumax*) összerántva lenne *sulumax* = „nicht tragend, unbeladen.“ — Ebben is többféle hamisság van. Ugyanis a *tuluj* ígéről Böhtlingk egy szóval sem mondja, hogy „tragen“, azaz „hordani“, hanem „aushalten, ertragen“, azaz „tűrni, szenvedni“; továbbá Blau úr ignorálja, hogy „*sulumax*“ nem csak „unbeladen“, hanem oly fáról is mondatik, melynek ágait lenyesték, héját lefejtették, meg oly nyílról, melynek csak egyszerű vashegye van; s nem akarja ebből megérteni, hogy a *sulumax*-nak igazi jelentése ez: „üres, fosztott — holmi külső függelékektől s appertinentiáktól“, nem pedig ez: „nem-hordozó.“

5.) *süginnaχ* „nackt“, szerinte „unbekleidet.“ Ettől: *kîn* „hüvely“, lehetne ezt képezni: *kinnaχ* (azaz *kînnâχ*) = „mit einer Scheide versehen“; *süginnaχ* (e helyett: *sü-kînnâχ*) tehát azt tenné, hogy „ohne Scheide.“ — Az igaz ugyan, hogy a török a hüvelyéből kihúzott kardot „*jalîn*, nudus“-nak nevezi, de azt senki sem hiszi, hogy ez más mint *tropicus* szóhasználat volna; ellenkezőleg hinni kell, hogy a „mez, öltözék“ és „kardhüvely“ között (mert csak ezt teszi a *kîn* szó) annyi különbséget tudott tenni, hogy a „meztelenség“ elnevezésére nem a „hüvelytelenség, toktalanság“-hoz folya-modott.

6.) *sibütaχ* „ungesattelt, unbehöst“, azaz szerinte „ohne Hülle“; ennek második részében a *bütüj* „geschlossen, enveloppé“ szót lehetne fölismerni. Tudjuk már, hogy nem lehet Blau úrnak szótári adataiban bízni; s megnézvén Böhrlingket, azt találjuk, hogy *bütüj* = „dicht, geschlossen, ohne Zwischenraum“ (p.o. kerítés); meg *bütüj* mint ige = „sich so schliessen, dass keine Öffnung bleibt“; s csak a hasonlításúl (Kovalevszky szótára szerint) idézett mongol *büdekü* ige van így fordítva: „être couvert, être enveloppé, être bouché, fermé.“ Ha tehát *sibütaχ* valóban a *bütüj* negativuma, azt kellene várni, hogy mindenek előtt e legyen a jelentése „undicht, schütter“, vagy „offen, klaffend“, a mitől az „ungesattelt, unbehöst“ jelentésig még egy kis távolság van.

7. és 8.) *sololôχ* „unbeschäftigt“ és *sordôχ* „unglücklich.“ Ezekben sejti ugyan Blau úr a *su* fosztó praefixumát; de megvallja, hogy maga sem ismerheti föl jól a képzésüket, s tehát mi sem törődünk többet velük. Különben ezek a *solo* „otium“ és *sor* „Unglück“-től származó melléknevek.

Íme látjuk, hogy Blau úrnak a jak. *su*, *sü* fosztó praefixum bebizonyítására fölhozott példái mily gyarlók és semmit sem érők; dugába dőlnek részint belső hamisságok által, részint iszonyú erőtettségök által, mely egymaga is elég lett volna Blau úrral éreztetni, hogy az nem lehet igaz, a mit csak olyan nagy kínnal lehet kihozni. Blau úr nem igen törődik a nyelvek észjárásával; nem gondol arra, hogy valamely fogalomra az egyik nyelvnek lehet pozitív kifejezése (p.o. *nackt, nudus*, tör. *jalıñ*), a mire a másiknak csak negatív szava van (p.o. a *nudus*-nak megfelelő nagy. „*meztelen*“). A jakut szók, melyeket ő elemezni akar, mind ilyen pozitív kifejezések, mint a *nudus* a *meztelen* ellenében, vagy a *Lüge, hazugság* az „*unwahr*“ ellenében, s szorosan véve a negatív fordítás nem is adja meg a pozitív szónak teljes igazi értelmét, hanem csak megközelíti valamennyire, úgy hogy nagy kár vagy félreértés nélkül az egyiket a másik helyébe tehetjük.

Mit ér már most az igen gyarlón bebizonyított, azaz nem is bebizonyított *su*, *sü* negatív praefixumra, mint alapra fektetett *suoχ* = *su-tuoχ*-féle elemzés, kiki maga megítélheti. S ha megengednők is, hogy a *suoχ*, a mint Blau úr akarja, egy negatív praefixumból meg egy pozitív szóból áll, csudálatosnak kellene találnunk azt, hogy a jakut nyelv a lételtagadó ige componálására nem azt a posi-

tiv szót használta föl, melyet különben, úgy mint a többi török nyelvek is, a *suox*-nak ellentétéseként tüntet föl, t. i. a *bâr* (tör. *bar*, *var*) „van, megvan, meglevő” szót. Végre, a felvett *su-tuox* alaknak *suox*-vá, vagy egy felvett tör. *ju-toq* alaknak *joq*-vá való összevonását nem mondhatjuk ugyan lehetetlennek, de a jakutban erre csak egyetlenegy analog példa van (*ütük* = *ütüütük*) s a többi törökben egy : *toq* „jöllakott” e h. *toduq* (kojbál-tatár), illetőleg *tojuq*. A jakutban két önhangzó közti *t* hang egyáltalában nem enyészik el; *j*-vé válik csak a szorosabb törökben (oszmanli és déli tatár), p. o. jak. *atax* láb = *ajaq* (több példákat erre láthatni NyK. III, 241. l.), de ezen *j* sem szokott azután elenyészni; másrészt pedig ilyen jakut *t* hang ellenében a kojbálban *z* áll, p. o. *azaq* láb = jak. *atax* (tör. *ajaq*) s a csuvas-ban a *z*-ből fejlődött *r*, p. o. *ora* láb = *atax*, *ajaq*, *azaq* (láss több példákat NyK. III, 242. l.). Nagyon téved tehát Blau úr abban is, ha a csuvas *sox* (*sjox*)-nak (= jak. *suox*, tör. *joq*) *j*-jében még a fölvett *sutuox*-beli *t*-nek a nyomát véli föltalálhatni; mert egy jakut *sutuox* alak csuvasra áttéve nem *sujox*-nak, hanem *surox*-nak hangzanék, kojbálul meg *suzox*-nak. A csuvas jésített *s* szóelején a szorosabb török *j*-nek rendes megfelelője, valamint a kojbál jésített *t* is. Így Blau úrnak alakfejtegetései is alaptalanok.

A jak. *suox*, tör. *joq* (csuv. *sox*, kojb. *fox*) „nincsen” szó privatív fogalmat jelent ugyan, de azért csak oly pozitív jellemű, mint a „*nudus*, hazugság” stb. fent említett jakut szók. Positív jelleme kitűnik azon mellékjelentésben is, melylyel p. o. a kojbálban bír, a hol egyenesen „szegényt” teszen : *fox kiši* „szegény ember” (kinek semmije sincs); v. ö. oszm. *joxsul* szegény. Mint a lételt tagadó szó különös sajátja a török nyelveknek, míg a finn-ugor nyelvek a lételt negatióval való körülírással tagadják : finn *ei ole* „non est”, csere-misz *uke* (e h. *og-ulke*, l. NyK. IV, 100. l.), votják *ö-vil*, mordvin *af-uli*, s a magyar *nincsen* is eléggé világosan láttatja a *nem* praedicatív negatiót. Sajátja a török nyelveknek a meglevőséget jelentő *bar* is (jak. *bâr*, csuvas *por*), míg a finn-ugor nyelvek erre a fogalomra is a különben még verbum substantivumként szereplő *val* (= tör. *bol* „lenni”) igével élnek. A török tehát positive tagad, mikor p. o. azt mondja : *evim joq-tur*, a mi a szók jellemére ügyelve nem = „domus mea non est, házam nincsen” (= *nem van*, finn : *ei ole*), hanem = *careo domo*, háznak *híjával* vagyok. S mert a *joq* positive tagadó, hozzá épen úgy járúlhat a *tur* „est” verbum substantivum,

mint a *bar* „megvan“-hoz: *joq-tur*, *bar-dür*. Ezek sajátságok, melyekre ügyelni kell, ha a nyelvek szellemébe is be akarunk hatni.

A kész *suox*-ból, akárhogy származott is, Blau úr még a jakut *soyotox* „alleinig, einzig“ szót magyarázza, azt *soy* és *atax* „támasz“-ból összetettnek tüntetvén föl, a mi szerint tkp. = „einer der keine Stütze hat.“ — Ebben is sok önkény és képzelődés van. — Ha valóban az *atax* rejlik az említett szóban, annak a török nyelvek szófűzési és szóképzési természete szerint az első helyen kellene állani; s ha másrészt a *soyotox*-nak (mely p.o. *bür* „egy“ előtt a magy. „csupán csak“-nak felel meg) van is fosztó értelme, úgy hogy *suox*-ból származhatnék, egyelőre még csak azt látjuk, hogy valami továbbképzője van, melyet még nem elemezhetünk. Mert az *atax* „láb; támasz“, szót abban látni, mégis egy kissé merész képzelet, miután a jakut nyelv az *atax*-nak „támasz“ jelentését csak egyenes, át nem vitt értelemben ismeri („Stütze, Pfosten“). Azután a „támasz nélkül való“ sem épen ugyanaz a mi a „társ nélkül való, egyedül való.“ — Nem szerencsésebb a jak. *soxxor* „félszemű“ szónak elemzése, mely szerint az *suox-χaray*-ból lett volna, mintegy *χaraya suox* „szeme nincs.“ Mert a többi török nyelvek, melyekben *joq*-nak hangzik a *suox*, a „félszeműt, vakot“ nem *joqur*-nak, hanem *soqur*-nak hívják; a csuvasban is jésítetlen *s*-szel van *sokir*; a mongolban is megvan e szó, a hol pedig semmi *suox* nincsen; megvan a finnben is, *sokea*, azaz: *soketa* alakban, mely már a *χaray* „szem“-re nem enged többé gondolni sem.

III.

Blau úr már jóformán megfeneklett az erős bonczolásban s a jakut *tuox*-ot oly annyira üldözi, hogy még most sem tud neki békét hagyni. A török *čog* „sok“, is *oq*-on végződik, s ez elég, hogy vele a kedves *tuox*-ját gyaníttassa, a *č* pedig praefixum, egy a mennyiségjelentő *č*o képzővel a jak. *očo* „annyi“-ban, mely csakugyan a tatár-mongol *čaq* „mérték, idő“-ből származik. Szerinte tehát *čog*, ebből: *č*o-*tuox* annyi mint „nombre de choses“, azután egyszerűen „sok.“ Azt hiszem, nem kell magunkat ezen etymologia czáfolásával sokat fárasztani, miután már fentebb a „*tuox*“ névmásnak igazi és eredeti jelentéséről szóltunk. Csak azt emelem ki, hogy a „*čok*, sok, viel stb.“ positiv fogalom, és sokkal egyszerűbb, sem hogy a nyelv-

nek annak kifejezésére csak mesterséges compositióhoz kellett volna folyamodni. Rokonságban állanak vele a nyelvek bizonyágtételei szerint, a „nagy“ fogalom (l. a 54. lapon); továbbá a „multitudo“ valamely fajtát jelentő szók, p.o. a magy. *nyáj* „grex“ alkalmasint = csuvas *nomaj* „sok“ (v.ö. az *m* kiszorítására nézve, magy. *nyúl* lepus = mord. *nomül*), vagy a finn *paljo* „sok“ a magy. „falka“ mellett. Hogy a török *čog* szintén ilyen specialisabb jelentésből indult-e ki, azt nem tudjuk, bár lehetségesnek tartjuk. Hogy azonban a *čog* egy ős altaji szó, melynek nem csak török elemekből kellett összealakulni, mutatja az, hogy a finn-ugor nyelvekben is hasonló egyszerű alakban előfordul: magy. *sok*, cseremisz *šuka* „sok“, finn *sakea* „sűrű.“

Blau úr a fentebbiekben megbirált cikkét mint elsőt adván, még több hasonlót ígér. Bár mennyire szeretjük is, hogy ő ilyenekkel foglalkozik, de még sem óhajthatjuk, hogy még több olyan szófejtegetéseket adjon, a milyeneket ezen első cikkében közöl. Mert a haszontalanságnak nagy bőségét látván, keservesen föl kelleni kiáltanunk: esőt adtál uram, de nincs köszönet benne!

BUDENZ JÓZSEF.

ÉSZJÁRATI TALÁLKOZÁSOK A MAGYAR ÉS FINN NYELVBEN.

(Olvastatott az 1867. apr. 15-én tartott akad. ülésben.)

Az összehasonlító nyelvészet egyik élő nevezetessége Müller Miksa Ferdinánd, az összes létező eddig ismeretes nyelveket szótag, ragozó, és belidomuló nyelvekre osztályozván, további megkülönböztetés okáért az elsőket háznépi (patriarchális), a másodikokat turáni, vagyis költözködő (nomád), végre a harmadikat államnyelveknek nevezte el, s közöttök körülbelül olynemű különbségi fokozatot állított fel, a minő a természet három országbeli ásvány, növény és állatország tárgyai között van egész azon pontig, hol az emberrel a magasabb fokú lények sora kezdődik. Különös fontosságot fektetett pedig az árja népek őskorbeli azon intézményeire, melyek ama népek nyelveik alakulására befolyással lehettek, s az így támadott szólásmódok ezen ősi intézmények közös voltára mindezen népek nyelveiben, még máig is egyaránt visszamatnának. — Ellenben ugyanő ilyenemű őskori intézményeknek valaha fennvoltát különösen a turán és altaji ragozó nyelvű népektől egyszerűen megtagadta, minthogy ily intézmények nomád népnek nem is lehettek.

Ez azonban nem áll. Mert bármennyire pusztítólag hatott is a kivált az altaji népeknél többnyire erőszakkal terjesztett keresztény vallás az ősi hagyományokra nézve : ezen írtóháború jobbjára csak az ős pogányvallásra terjedt ki, s még itt sem írthatott ki mindent annyira, hogy igen becses maradványok ne maradtak volna fenn oly szólásmódokban és kifejezésekben, melyeknek eredete közvetlenül a pogányvallási hitnézetekben gyökerezik. Annál többek pedig az ily töredékes maradványok valamely népnél, men-

nél későbbben terjedt el annál a keresztyén vallás; így midőn Regulá a vogulok között járt, daczára a keresztyén vallás érdekében kiadott szigorú tilalmaknak, az ősi hagyományok még jobbra fennvoltak. — Egészen más eset forog fenn azon altaji népeknél, melyek között a buddhismus, s még inkább ott, a hol az iszlám terjedett el, mely a régi hagyományokat egészen s nyom nélkül eltüntette.

Legjobban fennmaradtak a voguloknál, a kiknek Hunfalvy Pál közlötté teremtési hagyományuk hamisítatlan őseredetiséget lehell. A finn Kalevala alapján egészen egyezik ezzel, de már nem képes oly messzire felmenni, mint amaz, s a részletekre sem annyira kiterjeszkedő. Az eszteknel is a finn Kalevalához hasonló emlékezetek maradtak meg a *Kalevi-poeg*-ről, azaz Kalevi fijáról, melyek azonban vegyítve vannak kereszténykori újabb dolgokkal, s keresztény vallási fogalmakkal. Végre, mi minket magyarokat illet, nálunk egy egészsző önthető szerkezet épen nem maradt fenn; de igenis, maradtak fenn a magyar nyelvben még máig is tisztán felismerhető, s a vogul, finn-eszt teljesebb hagyományok világánál egész biztossággal megállapítható pogánykori töredékes szólamok.

Értekezésem folytán taglalgatni fogom először az ősi magyar pogányvallásnak fennmaradt, és az altaji népek észjárátának egészen megfelelő kifejezésbeli találkozásait; azután áttérek az őskori viszonyok azonosságából keletkezett hasonló szólamokra. Annál becsesebbeknek kell ezeknek reánk nézve lenni, mert a magyar nemzet eredeti ősi lakhelyének kitudása, rokonsága, őskori intézményei, vallása, miveltségi állapotának e hazában megtelepedte előtt minő karban létele, ezek által nevezetes felvilágosítást nyernek. Ketté törött éremdaraboknak lehet azokat tekinteni, melyeknek egészen összeillő töréshelyeiből egymásra ismernek az ezredév óta elvált testvérek, kik a Kalevala szavaival szólva: 799 addöbi

Egy anyának gyermekei,
egy madárnak a költeti,
azon tyúknak a kotlata,
fogoly madár fészke alja.

Me yhen emosen lapset,
yhen linnun liekuttamat,
yhen hanhen hautelemat,
yhen pyyn pesästä saamat.

(XXIV: r. 800—4. v.)

I.

Főisten: *Ukko*, magyarul *agg* vagyis az öregisten, felesége *eukko* magyarul *ike*, *ük*; az *isten* szó annyi mint *ise-ten* mai nyelven *atya-ég*; fegyverei: az *isten nyila*, *ukkon nuoli*, szóról szóra az aggnak nyila, *tüzes kardja vagyis kaszája*, *tulinen miekka*, mely az égen van, a kaszahúgy vagyis a mai kaszáscsillag (Orion) és a mennykő vagyis jégeső. Alistenek: légiek, földiek, erdeiek, viziek, és alvilági vagyis földalattiak. Félisteni tiszteletben részesült hősök, a milyen lehetett őseinknél a magyarok istene. Az *ember* annyi mint *elm-ber* a vogul *elmpi* vagyis levegő fia.

Gyakran halljuk még mai napig is a magyar nép ajkain tetteleg élő eme kifejezéseket: „*öregisten*”; haragközből „*üsse meg az isten nyila, a mennydörgős mennykő*”; fenyegetőzés közben: „*megemlegeted a magyarok istenét.*” Hogy ezek a magyar pogányvallásnak mind megannyi maradványai, arról senki sem kételkedik; de, hogy mily viszonyban állottak e töredékek az egészhez, eziránt nem vagyunk tisztában. Kísértsük meg tehát e töredékeket kiegészíteni. Hogy ezt tehessük, szükségünk van oly képzetekre, a melyekhez ezek úgy viszonylanak, mint például egy előttünk egészen ismeretes edény, házi eszköz, avagy hasonnemű tárgyhoz egészen hasonlatos oly töredékek, melyeket a romok közül csak most emeltek ki egy ily célból intézett ásatás következtében. De, hol teszünk szert ily képzetekre? Szerencsénkre ott van a finnek teljes épségben fenmaradt nagyszerű ily gyűjteményök, a „*Kalevala*” hitregészeti és hősköltemény, melynek egész muzeumnak nevezhető kincsei közt lehetetlen, hogy ne találkoznának oly képzetek, a melyekhez mi saját gyér töredékeinket biztosan hasonlíthatjuk, s képzeletünkben kiegészíthetjük. A finn hitregészettel becsre nézve, nem versenyezhet ugyan az esztek ilyenemű gyűjteményök, az újabb időben egy egészszé átöntött „*Kalevipoeg*” című hasonszellemű költemény, mindazáltal az is sok becsest foglal magában, s az összehasonlításra az is kínálkozik. A Reguly gyűjtötte vogul mondák, melyeket Hunfalvy Pál fejtett meg, tárgyunkra még a Kalevalánál is becsesebbek.

A pogány finneknél az isten fogalmára a *jumala* szó használatik vala, s Castrén azon nézetben van, hogy a *jym* = zaj gyöktől származva eredetileg a dörgő eget jelentette, megfelelőleg az altaji

népek észjاراتának, melyeknél az isten fogalmára kivétel nélkül az *ég* szó használtatik. Legérdekesebb reánk nézve, magyaros szerkezeténél fogva, a vogul *numi-tarom*, szóról szóra = felső-ég, a mint nevezik a főistent. Érdekes még reánk nézve a sinai *tien* szó, mely szintén eget jelent, és a *tangri* szó a török nyelvekben ugyanazon értelemmel. Mindezen szavak egyaránt jelentik úgy az eget, mint magát az istent, mert az emberi szellem lényegéhez tartozik lassanként az érzékiről az érzékfelettire, a különlegesről az általánosra fölemelkedni. Így a finneknél is *jumala* eredetileg az eget, s csak későbbben jelentette az istent; végre más isteni lényeknek is tulajdonított. Ugyanis valamennyi altaji népek természetisztelek voltak, kezdetben tisztelvén magokat azon természeti tárgyakat, melyeknek jótékony avagy pusztító hatásait, áldásaikat avagy rontásaikat naponként tapasztalják vala, eget, csillagokat, holdat, napot, s a tőle eredetnek képzelt tüzet, a vizet, levegőt, földet stbit, s csak akkor és ott, a hol, mint a finneknél is, nagyobb műveltség fejlődött ki, képződött a pantheismusnak egy oly magas neme, mely a természet nevezetesebb jelenségeinek külön-külön s egymástól egészen független kormányzó szellemeket, s ezeknek feleséget, gyermekeket, s külön-külön egészen önálló háztartást, s emberi foglalkozásokat tulajdonított. Így a nap szelleme korán reggel felkelt, napközben megtette a maga pályafutasát, este felé szállására tért, s saját hajlokában lenyugodott. Így voltak a többiek is mind, kiki a maga hatásköréhez képest. A finnek őskori pogányvallása tehát a görögórámai polytheismustól abban különbözött, hogy míg ez utóbbiaknál egy egymással rokon és kölcsönös függésben élő istencsaláddal van dolgunk: a finn s a vele rokonnépek mythologiai isteneik, ki kisebb, ki nagyobb, de mindnyájan önálló hatalmak voltak, a kiknek egymás dolgaiba semmi beavatkozásuk nem volt, vagyis runói nyelven szólva, magok gazdái. Castrénnek e megkülönböztetése különösen mireánk fontos. Ugyanis a magyar pogánykori vallásnak a világ valamennyi népei mythológiájával való összehasonlítására csak még nevelni fogja a zavart, mely annál nagyobb fog lenni, mennél számosabbak lesznek a hasonlatosságok a legkülönbözőbb népek mythologiai képzetei és a sajátunkéi között. Egyes találkozások egészen idegen népek ősvallási nézetei között is lehetségesek, a nélkül, hogy rokonoknak volnának mondhatók. Íme Castrén éleseszű megkülönböztetésében rejlik az árja és altaji népek my-

thologiájának egymástól való lényeges eltérése, mely által egyedül lehetünk képesek a latin és görög íróknak az altaji népek vallására vonatkozó, általában odavetett saját fogalmaik szerinti tudósításait tisztázni, s kellő értékre alászállítani; például, hogy a magyarok tisztelik a *tűzet, léget, és vizet*, tisztelik még, s énekkel dicsérik a *földet* stb. Csak így következtethetünk arra is biztosan, hogy miben állott, milyen lehetett e tisztelet. Ugyanis azt hinni, hogy a pogány magyarok ezeket úgy tisztelték volna, mint például a rómaiak Jupitert, Marsot, Vulcant stb., valóságos képtelenség, mely az összes altaji népek ősvallási nézeteivel homlokegyenest ellenkezik, a kiknek sem templomaik nem voltak, sem más fénytűzési czikkeik, s általában isteneik testi alakban a földön nem is fordultak meg. A tisztelet többnyire imádságokból állott, némelyeknél azonban áldozatokból is, a mint különösen a voguloknál és őseinknél is fejrlovak áldoztattak. A görög és római írók tudósításai tehát igazak lehetnek a nélkül, hogy az isteni tisztelet maga oly természetű lehetett volna, a milyennek azt ők, saját isteneik tiszteletét tartva szem előtt, képzelik vala. Még leginkább egyezik a finn mythologiának s méginkább a vogulnak a nemzeti hősöknek tulajdonított tisztelete a görög-római heros-cultussal. Ilyenek voltak a finneknek Väinämöinen, Lemminkäinen, és Ilmarinen, általános elnevezéssel Kaleva fiai; a voguloknál a *Tarompiak* ú. m. *Lopmusz-, Suoma-, Sarhu-ater tarom, és Numi tarom väsipi* (magyarul Numi Tarom kis fija). Mindezek nemzeti istenek voltak, és ilyen lehetett a magyarok istene is.

De e tisztelet magától fejlődött ki, és mindössze is emlékeiknek fentartásában, viselt dolgaiknak dicsőítő énekekbe foglalásában állott. Hogy ily tisztelete a nemzeti hősöknek őseinknél szintén nem hiányzott, azt, ha történetíróink egyhangulag nem bizonyítanak is, kétségenkívülivé tenné, hogy még a keresztény vallás általános elterjedte után is egész Mátyás királyig, sőt halála után is sokáig fennmaradt a magyar népnek azon, hogy úgymondjam, ösztönszerű szokása, mely még Mátyás királyt is szereti mai napig is ily nemzeti s valóságos mythologiai hősnek feltüntetni.

Mindezek felett volt a *főisten*, kit a finnek *Ukko ylijumala, tahi taato taivallinen*, az esztek: *vana isa, vana taat*, vagyis *öreg atya, vén tatá-nak* neveznek vala, melynek tisztán megfelelő fogalma a magyar nép nyelvén máig is élő *öregisten*. Ugyanis tudnunk kell,

hogy az altaji népek a főistenben jóságos jámbor atyát láttak, egy áldott agastyánnak minden jó tulajdonságival és szeretetre méltóságaival. Ennek rendes elnevezései a finnben ezek valának : *taivahan jumala* menny istene, *taivon taato* mennyei atya, *taivahan Ukko* menny aggja vagyis örege, *ylíjumala* fő vagyis fölséges isten, *ilmojen jumala* levegő istene, *ilman kuningas* levegő királya, *mies taivahinen* mennyei ember, *pilven päällinen jumala* felhők felett való isten, *ilman kultainen kuningas*, *hopeinen hallitsija* levegő arany királya, ezüst uralkodója, *pilvien pitiija hattarojen hallitsija* a fellegek hordozója, fergetegek kormányzója, *taivahan napanen* ég köldöke vagyis középpontja, *ilman kaiken kannataja* az egész lég hordozója, *puhki pilvien puhuja*, *halki ilman haastelija* a felhőkön által szólló, a levegőn át kiáltó, *autuas* boldog, *vaakainen luoja* jámbor teremő, *kaikkivaltias* mindenható, — mely jelzőszavak a neki tulajdonított sajátságokat, ú. m. boldogságot, jóságot, jámborságot, mindenhatóságot, tartózkodása helyét, foglalkozásait egészen kifejezik.

E jelző szavak között leginkább az isten jóságára vonatkozóknak vannak nálunk megfelelői, mint a melyek a keresztény vallási nézetekkel leginkább voltak összeférők és ennél fogva a hit-térítők részéről való üldöztetésnek is legkevésbé voltak kitéve. Ezek közül különösen a *mindenható isten*, *teremő isten*, és *boldog isten* elnevezéseknek az ősi pogányvallásban is szélrtire divatoztára bizton következtethetünk; az elsőnek merész és a keresztény korban szokatlan képzéséből, ugyanis a *hat het* ige átható igeszói értelemben e korban már nem jön elő, mint a hogy itt előfordúl; a másodiknak az árja nyelvekben legalább közbeszédben, interjectio gyanánt használtatva, egészen szokatlan, sőt ismeretlen voltából; a harmadikra nézve pedig adattal bírunk, a Toldy Ferencz kiadta „Magyar Szentek Legendái“ között sz. Gellért legendájában ez a hely fordúlván elő (54. lap.): „És az ő tanácsának intéséből akkoron kele fel, hogy a sziz Máriát ez Magyarországbán Boldogasszonynak avagy ez világnak nagyasszonyának hívnák“, mint a ki a mennyei dicsők seregében közvetlen az isten után következik, s a mely cím azelőtt csak az istent illette, most pedig a többi szentek felett való megkülönböztetésül ő reá is kiterjesztetett. Vajha térítőink a régi ősvallásnak a keresztényvallással nem ellenkező egyéb részleteiben is ily józan eljárást tanusítottak volna!

E jelző elnevezések egyikéből a *taivahan napanen* (menny-

köldöke avagy *középpontjá*)-ból láthatjuk, hogy az öregisten, Ukko, az ég középpontján tartózkodónak képzeltetett, s mivel egészen emberi módra képzeltek, a honnan többek között az ő „*mennyei ember*“ (mies taivahinen) nevezete is, azért képzeletökben fel is fegyverzik nyíllal (Ukkon nuoli) magyarul: isten nyila, mely a szivárvány (taivon vagy Ukkon kaari) volt csomó tüzes réznyilvesszővel, továbbá karddal, vagyis kaszával (mieikka tuliteränen, säkeihinen säilä), végre egy kalapáccsal.

A villámlást részint Ukko kardja fénylésének, részint emberi módra csiholásnak, tüzet-ütésnek képzelik vala, a mint a kardja fokával önkörméből tüzet üt. Így ütött ő tüzet például akkor, midőn Éjszak asszonya Louhi Kalevalából a napot, holdat és a tüzet elorozta, és a hegyekbe elrejtette, a Kalevala szavai szerint:

Erre Ukko az ég ura,	Tuo Ukko ylijumala,
A lég dicső alkotója,	Itse ilman suuri luoja,
Idegenlve ezt a dolgot,	Alkoi tuota ouastella,
Fejét törte, gondolkozott,	Arvelee, ajattelevi,
Micsoda az a hold előtt?	Mikä kumma kuun edessä?
Nap útjára mi vetődött?	Mikä terhen päivän tiessä?
Hogy a hold nem világíthat,	Kun ei kuu kumotakana,
A nap nem süt, nem ragyoghat.	Eikä päivä paistakana.
.
.
Kicsiholt a lég Ukkója,	Tulta iski ilman Ukko,
Tűzvilágot így támaszta,	Valabutti valkeata,
Tüzesélű szablyájával,	Miekalla tulliterällä,
Szikrát szóró jó kardjával,	Säilällä säkenevällä;
Tüzet ütött önkörméből,	Iski tulta kyntehensä,
Keze ujjá véghegyéből.	Järskytti jäsenehensä.

XLVII. r. 51—72. v.

Az altaji népeknél félisteni tiszteletben részesült nemzeti hőseikről szólótomban említém, hogy ezek általános elnevezéssel finnül *Kalevalaiaknak*, esztül *taaraiaknak*, vogulul *tarompiaknak* neveztetnek. A finn és eszt tudósok nincsenek még egészen tisztában ezen elnevezések valódi értelmére nézve; de az általános nézet azt tartja, hogy ezek sem jelenthetnek mást, mint a voguloknál az altaji gondolkozásmódot oly híven ecsetelő tarompiak, mely szó

ég- vagy istenfiakat jelent. A vogul kisebb teremtési monda így fejezi ki: „A Tarom teremtette nép mind isten fiai (tarompit)“ (Tarommal táretim magom äkmos tarom-pit olét). Egészen összhangzásban van ezzel Donner O. finn tudósnek az eszt „Kalevipoeeg“ című hőskölteményről szóló értekezése (Suomi, új folyam, V. köt.), melyben a finn mythologiában néhol előforduló eme kifejezést *Kalevan miekka* K. kardja (az Orion vagyis kaszáscsillag), mely Väinämöinen kaszájának is mondatik, felfejteni és e másik kifejezésekkel: *Kalevan tulet, valkeat* (Kaleva tüze, világa) összeegyeztetni igyekszik. A megfejtés oda megy ki, hogy Kaleva és Taara egyértelmű az éggel; s az a fényes csillagesoport, a *kaszáscsillag*, senki másnak, mint az ég urának, tündöklő fegyvere. Szépen s önként társakozik e nézethez ugyanazon csillagesoportnak magyar neve, a *kaszáscsillag*, mely az eddig előadottakból láthatólag, korántsem a kaszásokról neveztetik így, hanem magáról a kaszáról, vagyis isten kardjáról, a miért régenten nem is hitták azt kaszás csillagnak, hanem *kaszahúgynak*, a mint ez nyelvemlékeinkben kizárólag e néven jön elő. Csak későbbben lett abból kaszáscsillag, midőn már az annak eredetéről szólló hagyomány a nép emlékéből kihalt.

Ukko-nak hatásköréhez tartozott a földet esővel öntözni, s termékenységet előmozdítani, a felhőkön uralkodni, szeleket, ferge-teget féken tartani, avagy azokat unokái az emberek kértére alábocsátani. Így kér tőle Ilmarinen egy ízben jó szánúthoz való havat; Lemminkäinen, midőn Éjszakhonból második nőt akar venni, s Éjszakasszonya a szokásos három próbaművet feladja neki, melyek egyike volt a Hiite (gonosz szellem) paripájának elfogása, hogy ezt sikeresen végezhesse, a paripára jegeszáport:

Ukko felhők fenntartója,	Ukko pilvien pitäjä,
Fellegeknek kormányzója,	Hattarojen hallitsia!
Segélyemre nyisd meg eged,	Taivas auoksi avaos,
S egész légén tégy réceket	Ilma kaikki ikkunoiksi,
Önts vaszáport az egekből,	Saa'a rautaiset rakehet,
Jégesőt a fellegekből.	Laske jäiset jäähyttimet.

XIV. r. 305—310.

Más alkalommal, midőn ugyanő kovács Ilmarinen lakadalmából kihagyattatását megakarván bosszulni Éjszakhon gazdáját párbajra hívja, s őt megöli, a tett végrehajtása után sassá alakulva

menekszik, a levegőben a nap forró sütését nem bírván kiállani, ködfelhőt kér:

Oh Ukko, te kegyes isten

Oi Ukko hyvä jumala!

Szerezz ködös felhőt nekem,

Laaipa utuinen ilma,

Egy kis felhőt fenn az égen,

Luoppa pilvi pikkarainen,

Oltalmában hadd mehessek

Jonka suojassa menisin,

Én házamba érkezhessenek,

Kotihini koitteleisin,

Édes kedves jó anyámhoz,

Luoksi ehtoisen emoni,

Áldott öreg asszonyámhoz.

Tykö valtavanhempani!

XXVIII. r. 37—46. v.

Ilmarinen felesége az ő tüzes élő réznyilait kéri, melyekkel megölné gyilkosát Kullervót ölje meg:

Oh fölséges Ukko isten!

Oh Ukko ylijumala!

Ajazzd fel te roppant nyilad,

Jouttele jousi suuri,

Vedd elő legkülönb ijjad,

Katso kaaresi parahin,

S réznyílvesszőt illessz arra.

Pane vaskinen vasama,

Te lángoló kézíjjadra

Tuon tulisen jousen päälle,

Tüzes nyilat jól helyezd el,

Työnnytä tulinen nuoli,

Réz vesszejét gyorsan lödd el,

Ammu vaskinen vasama,

Lödd keresztül őt a honyán,

Ammu kauta kainalohon,

Tüzd által a háta husán,

Halki hartio-lihojen,

Kalervonak gonosz fiját,

Kaa'a tuon Kalervon poika,

Halasd meg e hitvány szolgát,

Ammu kurja kuoliaksi,

Aczélhegyű lángnyiladdal,

Nuolella teräsenällä

Te rézvessző szálaiddal.

Vasamalla vaskisella.

XXXIII. r. 264—269. v.

Hatás köréhez tartozott tehát a *jégeső*, és *mennykő* is. Nálunk ma már a mennykő szó eredete elvegyültével, a magyar nép rendszeren egynek tartja ezt a villámmal, de ezt eredetileg nem jelentette, hanem kökemény jégzáport; ekkor ugyanis hullott az égből a vasas kő-eső, vagyis a mennykő. Ilyen köesőt kért, mint a fennebbi idézetből láthatjuk, Lemminkäinen, midőn a Hiite lovát elakarta fogni, s Ukko adott is az ő könyörgésére felhőt fergeteget, hullottak nagy darab jegek, „kisebbek a lófejénél, nagyobbak az emberénél.” Öszhangzásban van ezzel egy a magyar népnél máig élő elég különös átkozódás, mely szintén nem fordul elé más népek-

nél: *verjen meg a jégeső*; megemlíthetjük e mellett a vogul *áhtäzung* szót is, mely annyi, mint „kö-esni.“

A *jumala* (isten) szó a finnben általános elnevezés, mely több isteni lényeknek is tulajdoníttatik a finn mythológiában; midőn azonban a főistenről van szó, ennek különleges neve *Ukko*, s oly nagy tiszteletben tartatik vala, hogy valamint a hébereknél tilos volt a Jehova nevét szükség nélkül kimondani, úgy a finnek is még könyörgéseikben is előbb a kisebb isteni lényekhez, s csak kikerülhetetlen szükség esetében, avagy igen nagy fontosságú dolgokban folyamodtak ő hozzá könyörgéseikkel.

Említém feljebb, hogy a pogány finnek Ukkót egészen emberi módra képzeltek, a kinek csak úgy megvolt a maga felesége, gyermeke, mint akármelyik becsületes finn embernek. Feleségének neve *eukko*, melynek, a feljebb adtam értelmezés szerint, a régi nyelvben még élt, de ma már divaton kívüli *ike*, *ük* magyar szó felel meg, jelentvén mind a kettő „avia, nagyanyát“ (l. Mátyás Flóriánnak a régi magyar családi elnevezésekről írt cikkét, NyK. III, 327. l.). De az Ukko feleségének szerepköre nincsen, ez lehet az oka annak, hogy hitregészeti töredékeink között ily női istenség nem jön elő.

[Említém azt is, hogy az altaji népek az *isten* elnevezésére különbség nélkül az ég-, menny-ég szót, s különösen a törökök a *tangri* szót használják vala; látók azt is, hogy a főistent kivétel nélkül atyjoknak nevezgetik vala. Íme e két felfogással már az *isten* szó is szépen megmagyarázhatjuk, hogy mit jelentett. Az *isten* szó összetett szó, melynek első része a Halotti Beszéd *ise-je*, a második a *ten* szó = ég, a finnek taivon taato, égi atyá-jok, az esztek vána isa, vána taat-jok, s a vogulok numi tarom atyjok].

Voltak ezenkívül a finneknek még számos istenségeik; ilyenek a nagyobbakból a *levegőben*: a nap (päivä), hold (kuu), gőnczöl-szekér (otava), s a finnek mint tengerész nép által különösen kegyelt éjszakacsillag; — a *vízben*: a szinte nagy, de félelemmel párosuló tiszteletben részesült kincsszomjas, végtelen gazdagságú, sászakállú (ruohoparta), tajtékmezű (vaahti-vaippe), száz aknán uralkodó (sata-hauan hallitsija), vízi gazda, víz aggja, véne (veen isäntä, ukko, vanhin), hullámkirály *Ahto* (aaltojen kuningas Ahto), s ikéje vagyis felesége Vellamo (veen eukko, veen emäntä), vízi népével együtt. — A *földi* istenségek közt a jóságos földanya, kit aggnőnek

képzelnék vala, s hálados kegyelettel, hol föld-ikéjének, hol föld-anyának nevezgetének hozzáintézett könyörgéseikben. De már az erdő és vadászat istenét a barnaszakállas, fenyőlevélsüveg, mohbundás *Tapio*-t (halliparta, havu-hattu, naava-turki) az általános gondolkozás módja szerint tisztes öregnek (metsän ukko), feleségét pedig tisztes öregnőnek, *Tapio* telke gazdasszonyának (*Tapion talon emäntä*), s mint vadásznép monnó iránt való kegyeletes tiszteletöket mindenféle hízegő elnevezésekkel fejezték ki, a milyenek voltak: erdőkirály (metsän kuningas), rengeteg királya (korven kuningas), vadon ura (salon herra), föld fenntartója (maan pitäjä), sőt nagy teremő is (suuri luoja); felesége jelző elnevezései: erdő kegyes adományzója (metsän armas anti-muori), erdő mézes asszonya (metsän metinen muori), erdölaka gondos asszonya (*Metsolan tarka vaimo*), erdő áldott gazdasszonya (metsän ehtoisa emäntä), tisztaságos asszony, szépséges képű (puhas muori, muoto kaunis) stb. *Tapió*ról szóltomban helyén látom megemlíteni, miszerint a *Tapio* szó azonossága már boldogult *Kazinczy Gábor*-nak feltűnt (lásd: *Finn Népmesék*); s nincs miért haboznunk a finn *Tapió*ban, mely helyneveinkben még máig megvan, saját pogánykori erdei istenünket felismernünk. Voltak még *Tapió*nak fiai és leányai is, minthogy azonban összehasonlításra semmi anyagot nem szolgáltatnak, elésorolásukat mellőzöm. Ezek voltak a jóságos erdei istenek; de volt egy gonosz erdei istenség is, *Hiite*, a kit a *Kalevala* úgy fest, mint az emberiség ellenségét, és minden rossznak megtestesülését.

Az erdei istenségekről szóltomban nem mulaszthatom el, mielőtt tovább mennék, egy a magyar népnél divatozó kifejezést taglalni, s illetőleg annak értelmezését a finn mythologia segélyével megkísérteni. A köznépnél gyakran lehet hallani, hogy midőn nők férfiakról beszélnek, s valakinek nehezen sikerülni akaró férjhez meneteléről van szó, az ilyen nagy könnyen oda veti „*oh van még elég az isten ménésében*, t. i. legény, a mivel a férfi nem iránt jó adag megvetés van kifejezve. Ha ma megkérdeznők az ilyeneket, hogy mi ez az *isten ménese*, aligha tudna az illető erre feleletet adni. Már ha e kifejezésnek a finn mythológiában egészen hasonmását nem találjuk is, de minden esetre van ott egy ehhez sokban hasonló, a *Kanteletarnak* egy költeményében, melynek czíme ez: „*A róka panasza*“, s a mely így kezdődik:

Repo juosta reyätteli,	A róka megiramodék,
Pitkin vuorta voivotteli:	Hegy hosszában jajgatózék:
Riu, rau, repo rukka,	„Riu rau szegény róka,
Miss' olit tämän kesyen?“	Hol nyomorgál nyár hosszanta?“
„Jumalalla paimenessa	„Nagyistennek a nyájába
Karjelaissa kaikkivallan.“	Neki valék nyájcsordássa.“

92. sz.

Ebből láthatjuk, hogy ez („az isten ménese“) őspogánykori kifejezés, és az erdei vadakat általában jelentette; ezek voltak a finnben az isten nyája, a magyarban pedig az isten ménese.

A főbb istenségek sorozatát bevégezük *Kalma*, mai jelentése szerint halálbüz, ki *Kalmistóban* (temetőnek mondhatnók) a holt tetemeket tartja vala gondja alatt, és *Tuoni*, más néven *Mana* (manó), ki *Manalában* (földalatt), mint hatalmas istenség uralkodott az ő vérengző fiával (*Tuonen verinen poika*) és leányaival (*Manuttaret*), kik között leggonoszabb volt az utálatos fekete, kisdud alacsony termetű *Tuoni* leánya (*lyhykäinen Tuonen tyttö*, matala *Manalan neiti*). Maga az alvilág is csak olyannak képzelgetett, mint a felső világ, erdőekkel, vizekkel, szántóföldekkel, állatokkal stb.

Az istenségek, mint láthattuk, vagy férfi vagy nő-nemen valók voltak, ezek vagy férjnél, vagy hajadonok. Ez utóbbiaknak megfelelnek a meséinkben előforduló tündérek, mely szó nem lehetetlen, hogy egy a finn *tytär* = lány szóval; egyébiránt a mi *tündér* szavunkkal a finn hajadon isteni lények tulajdon nevei képzője is a *tar*, *tär*, p. o. e nevekben *Kuntar* Hold tündére, *Päivütär* Nap tündére, *Otavatar* (Gönczöl tündére), *Suomatar* Finnhon tündére, szinte mutat hasonlatot.

Az alsóbb foku istenségek közül különös figyelmünket érdemli *Ilmatar*, az *Ukko* főisten egyik leánya, a kinek tulajdoníttatik a *Kalevalában* a világ teremtése, s egyik nemzeti hősök *Väinämöinen* szülése, a ki e szerint az emberi nem ő atyja volna. Finn felfogás szerint tehát az emberek istennek nem annyira teremtményei, mint inkább neki egyenes ágon lemenő unokagyermekai, a kiknek a teremtés művében is, habár csak segédkező, de közvetlen részök volt. Egészen egyezik e finn felfogással a vogul, csak hogy itt az ember születése *Tarom* atyától még részletesebb mintsem a finnben; sőt hozzá tehetjük, hogy talán a geológiai kíváncsalmaknak is megfelelőbb, a mennyiben ez meg tudja különböztetni az együtt élésre

alkalmatlan óriási korszakot az emberkori időtől. A vogul monda szerint Numi Tarom vaskötelen bocsátja le ezüst bölcseiben az első emberpárt nem a földre, mely még akkor nem volt, hanem a levegőbe, hol őket ég és föld között függni hagyja. Itt születik Elm-pi = légfi, az emberi nem ős atyja. A finn mythos szerint az első ember Väinämöinen a lég bájos leányától, Ilmatar tündértől, születik hét száz évnvi terhesség után. Ilmatar azonban nem csak így, hanem egyszerűen impi-nek, szűznek is, neveztetik, a miből én azt következtetem, hogy a finn monda, alapjában véve, egészen egy a vogullal, de már annyira felmenni, mint ez, nem csak nem tud, sőt az impi szót, mely eredetileg semmi más nem lehetett, mint a vogulok elmpi-je, már nem értvén, azt már nem is férfineműnek, hanem nőneműnek veszi. A lappoknál az ember neve *almač*, a mi eredetileg szinte nem volt más, mint a vogulok elm-pije, a mi megint az altaji népek felfogásának e tekintetben is teljes és tökéletes egyezését annyira bizonyítja, hogy Hunfalvy Pál ezen egybevetések alapján biztosan állapíthatta meg, hogy a magyar *ember* szó sem jelenthet mást, mint az altaji népek egyező észjáratánál fogva lég-fit. Megjegyzésre méltó, hogy már Pázmándy Diénesnek is feltűnt, hogy az *ember* szó összetett szó.

Feljebb a finnek főistene *Ukkóról* szoltomban magát az *ukko* szót az *ag* szóval egyeztetém. Tevém ezt főleg Castrén tekintélyére támaszkodva, ki azt szinte a magyar *ag* szóval vetette egybe (Vorles. ü. d. finn. Myth.), ámbár magához e szóhoz sokkal jobban hasonlít az *ük* szó, melylyel azt *Ipolvi Arnold* is egyeztette. De ezen egyeztetésnek ellene szól az, a mit Mátyás Flórián a régi magyar rokonsági elnevezésekről tartott értekezésében erre nézve kifejtett. Ugyanis ő az *ük* és *ike* szót egyértelműnek véve okiratilag kimutatta, hogy hajdan monnó igen öreg asszonyt, tehát a mai felfogással ellenkezőleg nem férfit, hanem nőt jelentett.

Mindazáltal szabad legyen úgy az *ukko*, mint a vogul *elmpi*, és finn *impi* szavakra nézve elmondanom, s illetőleg megkísértenem kimutatni, hogyan lett a vogul hímnemű jelentésű ugyanazon szó a finneknél nőnemű jelentésűvé.

A vogul őspogányvallási monda, minekelőtte az ember a földön megjelenék, kétféle oly népet említ, melyek tagjai az együtt élésre, társadalom alkotására, alkalmatlanok voltak, s az első emberpárt mégcsak most bocsátá le *Numi-tarom* atya a magas égből.

Ellenben a finn mythologia mindezekről már mit sem tud, és csak Ilmatarral kezdődik, a kinek másik neve *ilman impi* = lég szüze. Ettől születik az első ember Väinämöinen, a ki végzi azután mindazt, a mit a voguloknál az első emberpár fia *Elmpi* = légfi. Az *impi* szó nyilván ugyanegy a vogul *elmpi*-vel, de már a *nem* nem egy, valamint magának a hitregének is elveszett egy része a finneknél. A szó ezen eredeti értelmének elváltozta nagyon is könnyen megtörténhetett e nyelvekben, a melyekben egyaránt hiányzik a *nem*. Így a magyarban szülék lánygyermeküket „*édes fiamnak*, fiatalabb nőket *öcsém asszony*nak, nők egymást „*édes barátom*nak és soha sem *barátném*nek szólítják; a nők általános neve hajdan a *némberi* = nő-ember, ma a népnél *asszony-ember*; férfiak, nők egymásközött *atyafiak*. — A finneknél sincs különben a dolog, sőt ott annyira megy, hogy beszédközben férfiak, és nők még annyi különbséget sem tesznek egymásközt, mint nálunk. Így Kivi Á. finn írónak „*Kullervo*“ című színművében ilyenek jönnek elő: Egy madarász leány így szól: *Olen linnustaja Nyirikki, ja totinen ihmisen niinkuin sinäkin*. Madarász vagyok, s becsületes ember mint magad. Másutt ugyanaz: *ja olenpa vanhempani ainoa poika* és szüleimnek egyetlen fija. Ugyan e leányról mondják férfiak máshelyütt „*iloinen mies*“ vig ficzkó. Egészen így lehetünk mi magyarok az *ük* szóval, melyről bizonyos, hogy még Molnár Albert idejében női jelentéssel bírt, a melylyel ma már teljességgel nem bír; már pedig, ha Molnár Albert korától napjainkig a szó értelmére nézve ily változás történt: az *ük* szónak *Ukko*-val való egybevetéséből és mindenkinek feltűnhető hasonlatosságából méltán gyaníthatnók, hogy ily értelemváltozás írott emlékeink korát megelőzőtt időkben csak úgy megeshetett, mint azután. Azonban legvalószínűbbnek látszik legalább nekem, hogy az *ük* szó eredetileg koros férfiaknak és nőknek egyaránt tulajdoníthatott, s ez esetben Mátyás Flórián fejtegetése tökéletesen igaz lehet, a nélkül, hogy a szónak kizárólag női jelentése igaz volna.

II.

Az altaji népek ősvallása egyik fővonásául azon különbséget állítván fel, mely a hellén-római és altaji népek ősvallása között az által van, hogy míg azoknál egy egymással rokon és egymástól függő istencsaláddal van dolgunk, az emberi nemtől annyira elkü-

lőnitve, hogy előbb a földre kell leszállaniok, s egy azon találtató női szépséggel minden másnak tiltott, de nekik természetesen szabad szerelmi viszonyba vegyülniök, hogy egy-egy a többi emberi nem finainál jobb, különb fiat, hőst nemzhessenek: addig az altaji népek mind, kivétel nélkül, közvetlen istenfiak, a főistennek, vagyis öreg istennek valóságos fiai, s maga az öreg isten is lényére nézve egészen olyan, mint ők; neki fiai és unokái vannak, a kik a többi alistenekkel, hogy úgymondjam, egyenesen testvéri, atyafiui rokonságban vannak. Ily értelemben nevezik például a sinai birodalom mongol uralkodói birodalmokat mennyei birodalomnak, mely semmi egyebet nem jelent, mint a finn Kalevala, avagy az esztek Taarája; azért nevezte volt Batu chán is magát a magyarországi tatár pusztítás alkalmával egy neki tulajdonított, s a magyarországi lakossághoz intézett levélben a nap édes testvérének. Súlyt fekteték továbbá azon körülményre, hogy a finn istenségek, kisebbek, nagyobbak, mind saját háztartással bíró s egymástól egészen önnálló istenegyedek voltak, egészen emberi foglalkozással. Szükség tehát, hogy a dologról még tisztább képzeink lehessenek, az altaji népek társaséleti intézményeikkel is kissé közelebből megismerkednünk. Mint-hogy azonban jelen értekezésnek teljességgel nem lehet célja ethnographiai ismertetés: azért én csupán csak oly tárgyakra fogok szorítkozni, melyek nyelvényagi, avagy észjárati összehasonlítás anyagául szolgálhatnak, s azonkívül egyszersmind az altaji népek ősi intézményeire is alkalmasak világot vetni; a milyenek: a családi és társas életi foglalkozások, s ezek elnevezései

Házépítés, házasság, fürdő, a gőzfürdő, telek, a finn háztartásból folyó észjárati találkozások.

Hogy az altaji népek ott, a hol fényűzést akartak kifejtetni, ehhez nagyon is jól értettek, az kétségtelen. A finn népek azonban nem annyira építettek, mint házakat raktak (rakennan, taa), a honnan nyelvemlékeinkben mi is gyakran találkozunk a ma már divatból kiment *rak* igével épít helyett; így fordul ez első például a 400 magyar levél 281-ik levelében: „azt a falt elhányattam, két vagy három annyi *temérdekre rakattam*.” E kifejezésnek megértésére szükséges tudnunk, hogy ama rideg éghajlaton, hol nagy területeken aránylag kevesebb ember élhet meg, mint szelídebb éghajlatunk alatt, úgy a népességnek egymástól elkülönítve és szétszórtan lakása,

mint különösen az erdőben bővelkedés miatt az emberek nem annyira kőből, mint fából, nem annyira építettek, mint *raktak* épületeket, a házak szálfáknak összerovátkolása, s végeikkel egymásra rakosgatása által épülvén fel. Éjszakon még máig is így építenek, sőt nálunk is a fában bővelkedő erdei lakosság. A házak egészen olyanok voltak, mint Zalában, Somogyban máig is láthatni ilyeneket, kéménynélküliek; a füst pedig egy a padláson hagyott lyukon takarodott ki; az egész épületben csupán csak a tűzhely, és sütőpest (páitsi) volt kőből, a többi részei a háznak mind fából készültek, s a közök mohhal töltettek ki. Ez volt a ház, finnül *huone*, másképp *koti*, *kota*, *koto*, mely szó még a magyar *honn*-ban (= f. *kotona*) és ház-ban (= haza) van meg. A házi eszközök lehetőleg egyszerűek voltak, melyek közül az ágynak finn neve *vuode* (tő: *vuotehe*) anyagilag is egyezik a magyar *vaczok* szóval, mely szinte ágyat jelent. A házakat többnyire magok rakták, a mire többnyire a nősülés adott okot, a honnan a magyar *házasodás*, *házasság* is. Így, midőn Lemminkäinen Saari szép virágszálát, a bájos Kyllikkit elrabolta, s az előbb daczos leány végre sorsába belenyugodott, midőn sebes vágatva Lemminkäinen lakához már-már eljutnának, a leány így szól Lemminkäinenhez:

Ház közeleg ott vagy kunyhó,	Tupa tuolla tuulottavi,
Milyen éhséglakta kuczkó;	Nälkäraunio näkyvi;
Kié ott az a házikó,	Kenen on tuo tupanen,
A dísztelen rút vityilló?	Kenen koti kunnottoman?

XI. r. 331. v.

A tett kérdésre Lemminkäinen így felel meg:

Ne aggódjál te a házon,	Elä sic sure tuvista,
Sob' se búsulj a szálláson;	Huokaele huonchista;
Majd csinállok én más szállást,	Tuvat toiset tehtänehe,
Számunkra egy tetszőbb lakást	Paremmaiset pautanehe,
Válogatott szálasfákból	Hirveistä hirsiköistä
A legépebb gerendákból.	Parahista parsikoista.

De őt erre haza érve anyja is önként serkentő mondván:

Állíts most már új falakat,	Seisottele seinät uuet,
Újítsd meg az egész házat,	Tee koko tupa parempi,

.
.

Minthogy kaptál nőt jeleset,
Ifju asszonyt jót helyeset.

Nuoren neien saatuasi,
Kaunihin katsottuasi stb.]

395—400.

Hasonlólag Vainämöinen az örökhírű kovács Ilmarinen lakadalmában a gazdát felköszöntvén, dicséretére legelőbb is azt hozza fel, mily pompás nagyszerű házat épített:

A régiek előbb mindég
Fel a gazdát köszöntötték,
Ki a tóról tetőt szerzett,
Házhoz valót erdőről vett,
Hozván fenyőfát tövestől,
Sima szálút tetejestől,
Alkalmatos helyre rakta,
Gondosan megoltalmazta,
E nagyserű családlakhoz,
Eme díszes udvarházhoz.

Ainap' entiset urohot
Ensin kiitivät isännän,
Ku on suolta suojan saanut,
Koin forvesta kokennut,
Tyvin tuonut tyyskät männyt
Latvoin lansatut petäjät,
Pannut paikalle hyvälle
Asettanut ankaralle,
Suuriksi suku-tuviksi,
Kaunihiksi kartanoiksi.

XXV. r. 471—480. v.

A Kalevalának ezen most idéztem versei lakadalmi szertartási dal, a honnan tehát bizton következtethetjük, hogy az új házasok ős időkben, mikor még házhoz való hely és építőanyagok csupán csak a reá fordított fáradtság árába kerültek, soha sem házasodtak a nélkül, hogy előbb házat ne építettek volna, s következőleg a magyar házasodás egyenesen ezt jelenti. A házakat hívták még ezenkívül tupának is, és a háznak egy jó nagy részét elfoglaló kályha tetején lévő fordótól *pirti*-nek is; külön épület volt a sajátképeni gőzfördő (sauna), ezen igazi finn találmány. A gőzfördő (sauna) feltalálását a finnek nemzeti hősök a jámbor öreg Vainämöinennek tulajdonítják, a ki azt azon alkalommal találta fel, midőn Éjszakhon nagyasszonya, Louhi, aszerencse és jóllét jelképét ábrázoló szampónak Vainämöinen, Ilmarinen és Lemminkäinen általi elvitele feletti bosszújában Väinö lakára járványos betegségeket küldött.

S Väinölä megbetegedék,
Kalev népe ágyba esék,
Ragadós kórjárványokba,
Neveik sem tudhatókba,
Elrohadt az ágy alattok,
Felettök a takarójok.

Pojat Väinölan potevi,
Läsivi Kalevan kansa,
Tautia tavattomia,
Nimen tietämättömiä,
Alta lattiä lahovi,
Päältä peite märkänevi.

Ekkor Väinö, a jámbor agg,
Mestere a táltosságnak

Silloin Vanha Väinämöinen
Tietäjä iän-ikuinen

Legott fördöt melengetett,
Nagy köveket tüzesített,
Legtisztabb fadarabokkal,
Vizhordta fahasábokkal.
Árnyas helyre vizet hordott,
Nagy gondosan vesszőt hozott,
A vesszőket megbágyasztá,
Káka vesszőt melankasztá.

Saato saunan lämpimäksi,
Kivet löylyn lyötäväksi
Puuhuilla puhtahilla,
Ye'en tuomilla haloilla;
Vei on vettä verhossansa,
Kantoi vastat varjossansa,
Hauteli haluiset vastat,
Sata latvat lauhutteli.

Ehhez aztán mézgülzt adott,
Illatos színméz oldatot,
Forró kövön átbocsátá,
Tüzes sziklán általhajtá.

Löi sitä simaisen löylyn,
Mesi löylyn löyhäytti
Läpi kuumien kivien,
Palavojen paaterojen.

XLV. r. 191—208. v.

Hogy a gőzfürdő használata nálunk is, legalább a vagyonos-
bagnál, egész Mátyás király koráig divatban volt, azt Galeotti mű-
véből tudjuk, a ki a gőzfürdőknek Magyarországon oly nagy diva-
táról emlékezik, hogy benne ebédeltek, vacsoráltak, sőt némelykor
benne is háltak, tehát egészen úgy, mint a finneknél van, a hol a
fürdőt szinte így használják, lévén az a házi nőknek legkedvesebb
tartózkodási helyök, valóságos gynaeceum-ok. Itt szokták a beteg-
ágyas asszonyok gyermekeiket szülni s ápolgatni, a honnan láthat-
juk, hogy a gőzfürdők ott nem annyira élvezetből, mint az éghajlat
szigorúsága által ajánlott szokásból használtatnak.

A fürdő-készítés a házi fiatalabb nők szokott foglalkozása
vala, a mint láthatjuk ezt a Kalevala IV-dik runójából, a hol a
Joukaha huga megy a közel berekből fürdővesszőt tépni.

Ama kis lány, a szép Aina,
Az ifiu Joukaha huga,
Mén a közel zöld harasztra,
Fürdővesszőt hozni haza.
Szakít egy szált az atyjának,
Másik szálát az anyjának,
Szakítá a harmadikat,
Az ő virgoncz jó bátyjának.

Tuopa Aino neito nuori,
Sisar nuoren Joukahaisen,
Läksi luotoa lehosta,
Vastaksia varvikosta;
Taittoi vastan taatollensa,
Toisen taittoi maamollensa,
Kokoeli kolmannenki
Verevälle veiollensa.

IV. r. 1—8 v.

Így teszi Osmotar, egyik nemzeti tündér Éjszakhon leánya lakadalmakor, ennek egyéb kötelességei közzé, ezt is :

Érkezvén az esti fürdés
Vizet hozz, és vesszőt készíts,
Ernyeszd meg a vesszőt szépen
Fördőben, füst nélkülben.

.
.

Onnan oszt' a házba térve
Hívd meg ipad a fürdésre,
„Édes kedves jó atyuskám,
Készen vár a fürdő immár,
Vizet hordtam, vesszőt vittem,
Minden polczot letörültem,
Eredj, förödj az eléig,
Lobácsolgass kedved szerint,
A gőzöt majd magam verem,
Deszkák alatt ügyeskedem.“

Ilta-saunan saapuessa,
Veet vetele, vastat kannu,
Hauo vastat valmihiksi,
Saunahan savuttomahan.

.
.

Kun tulet tupahan tuolta
Käske appi kylpemähän :
„Oi on armas appiseni,
Jo on sauna joutununna,
Veet ve'etty, vastat saatu,
Kaikki lattiati la'aistu,
Mene, kylve kylläntäsi,
Valeleite, vallaltasi,
Itse lienen löylyn lyöjä
Alla lautojen asunen!“]

XXIII. r. 350—370. v.

Mondám imént, hogy a fürdő volt a nők tartózkodásának legkedvesb helye, s hogy a gyermekek is itt láttak először napvilágot. Eszembe juttat ez egy magyar közmondást, midőn a magyar nép valakinek kitérőjét akarja kifejezni, azt mondja, hogy „nem olyan bölcsőben ringatták azt“, és ehhez még azt is tudnunk kell, hogy e kifejezés soha sem vonatkozik valami magas eredetre, hanem inkább valakinek a más emberekétől eltérő különös természetét akarja kifejezni. Van ennek a finnben egy egészen hasonmása, mely szinte a Kalevalában fordul elő, de a Kanteletar-című költeményes gyűjteményben is, és így hangzik :

Mert úgy van a lány alkotva,
Bölcséjében úgy ringatva.

Niinpä neiti luottunaki
Tytär tuuvitelunaki,

XXIII. r. 523—524. v.

mely szinte észjárati találkozás, és a kifejezés ősrégiségét tanúsítja. Ugyancsak a fürdőben szoktak a nők több házi foglalatosságot végezni, a melyekhez kiválóan melleg szükségeltetik, a milyen a dagasztás, kovásztetés, szaladkésztetés a sörhöz.

A finn háztartáshoz tartozott továbbá a kamra, melyet mindig

magasabb, dombos helyre építettek, ezt finnül *aitta-nak* hívják. Voltak még ezen kívül csüreik a gabona megérlelésére, hombáraik, pinczéik, karámjaik, s több más effélék. Egy ily finn gazdaságnak, hozzá értve a szántóföldeket és réteket is, *talo* = telek volt a neve, mert a finnek egyes földművelők, s másképen is, életre valók, s tökéletesen illik reájok a magyar kifejezés, hogy megélnek a *jég-hátán is*. Részint anyagilag egyek, részint észjárati találkozást mutatnak a háztartásban divatos finn szavak közt ezek: *koto* ház (v. ö. *haza* = *kotona*), *pirtti* fordó szó is, *peltó* szántó-föld, *kyntö-pelto* u. o. (v. ö. *kyntö-rastas*, másképen *kyntäjä-kylväjä* = szántó-vető; a szemes életet ők is *elo-nak*, életnek, hívják; *kuoka* = kapa, *kirves-kuoka* = csákány kapa, *nisu* = búza, *ruis* = rozs, *ohra* = árpa, *papu* = bab, *nyhiü* = nyüni, p. o. kendert, *niisi* = nyüst, stb., melyek reánk nézve annyival fontosabbak lehetnek, mert ezek minden más adatoknál világosabb bizonyítékát szolgáltatják irigycink által oly sokszor kétségbe vont azon ténynek, hogy őseink, mielőtt még Lebediában letelepedtek volna, sem voltak minden műveltségi állapotot kizárólag nomádok. Így a szántást vetést és szövést fonást kétségen kívül ismerniök kellett, különben hogyan nevezhették volna a földművelőt szántóvetőnek, a szántó-madarat szántó-madárnak egészen azon észjárással, a minővel nevezik azokat a finnek *kyntäjä-kylväjä-nek*, és *kyntölintunak*.

Nevezetesb családi elnevezések: öregek, gazda, gazdasszony, ipa, napa, vö, meny, gyermek, lány-gyermek, had, nem, faj, nemes, nemtelen, fajtalan.

Nevezetesb családi elnevezések egészen úgy, mint az isteneknél, ezek voltak: *ukko* = öreggazda (nagyuram), *eukko* nagyasasszony, *isäntü* = gazda, *emäntü* = gazdasszony, *isä* = atya (a Halotti Beszéd iseje), a Miatyánkban *isä meidän*; divatban van még a *tuato*, *maamo* = tata, mama (a mit a dunántúliak németesen, a németek pedig francziásan papa, mamának mondanak, holott a két testvér haza legtisztább magyar beszédű vidékein papa gyermek nyelven ennivalót jelent); após ipa = *appi*, napa = *anoppi*, vö = *vävy*, meny, menyecske = *miniä*, leány = *tyttö*, leánygyermek = *tyttö-lapsi*, a mi szinte nevezetes észjárati találkozás (minthogy ezt egy árja nyelv sem mondja így, például nem mondja a német mädchen-kind-nek) és *emon tuoma* = anya hozta, avagy mint csak még a múlt

században nálunk is divatban volt, bár nem kizárólag lánygyermekről, hanem mindkét nemből értve alatta: anyaszülött; *fiu = pojka*, — régibb szótáraink még szinte ismerik a *pajk* szót, a mely ma már csak némely vidékeken él még a *puja* szóban. A leányok hajadon fővel jártak, s megkülönböztetésül a férjezett nőktől igen költői elnevezéssel *kassa-pää* = fürtös fejűeknek neveztettek, a mely észjárásnak egészen megfelel a mi *hajadon* szavunk. A szülők, s kivált az anyák leányaikat kedveskedve kacsájoknak, tubájoknak, madaroknak, badarkájoknak, mézes bogyójoknak, áfonyájoknak, édes eprők, szedrők, szamóczájok, hajtásuk, zöldlevelők, virágszálak, aranyuknak nevezgeték, a mint a magyar asszonyok aranyom virágom, rubintom gyémántomnak mondogatják. Gyöngéden s egyszerűsággal szívrehatóan fejezi ki Joukahainen anyja, anyai keservét, fájdalmát azon alkalommal, midőn leánya, hogysem az agg Vainő felesége legyen, inkább a tengerbe ölte magát, s így szól:

A kik vagytok szegény anyák,	Elkätte emot poloiset,
Oh soha ne míg a világ	Sinä ilmoisna ikänä,
Lyányotok ne gedéljétek,	Tuuitelko tyttäriä,
Növeljétek gyermeketek,	Lapsianne liekutelko,
Menni férjhez kedve ellen,	Vastoin mieltä miehelähän,
Mint én szegény anya tettem,	Niinkuin minä emo poloinen
Ápolgatám én leánykám,	Tuittelin tyttöjäni,
Nevelgetém én tubácskám.	Kasvatin kanatiani!

IV. r. 439—446. v.

A leányok eladók voltak, valamint nálunk is őskorban, csak-hogy ebbe magoknak az eladóknak is volt bele szólásuk; sőt, ha a kérő nem tetszett, erőlyesen és sikerrel tiltakoztak még oly nagy hatalmu és tekintélyű anya ellenében is, a minőnek a Kalevala Éjszak nagyasszonyát Louhit festi, a kinek, midőn leányát rá akarja beszélni, hogy az öreg Väinöhöz, ne pedig az örökhírű Ilmar kovácsához menjen férjhez, a leány azt feleli, hogy:

Vén Väinöhöz én nem megyek,	Mene en Vämölän Ukkolle,
Oltalmára agg embernek;	Iki vanhalle varaksi;
A vén ember csak bajra van,	Vaiva vanhasta tulisi,
Csak unalom lakik abban.	Ikävä iällisestä.

XVIII. r. 657—660. v.

A leányoke ladó voltát láthatjuk a Kalevala XXII. rúnója 49—56.

verseiből, hol Osmotar így szól Éjszakhon leányához ennek lakadalmán : Eredj immár, eladott lyány, Vele megvett szép tubácskám, Haza vivőd melletted van, Elvevőd künn a pitvarban Az ő pénzét megszeretvén, Kész od'adni kezed' lévén, Szeresd már most a szánkáját stb.

Ezek után áttérek a *had*, *nemes* és *faj* szó értelmezésére. A nyelvújítás szakában és azóta is nem egy oly szavunk keletkezett, a melyek, ha nem is rosszak, de legalább is feleslegesek voltak. Ilyen szó a *család* szó, mely valamint a *cseléd* a szlávból került át. De azt hinni, hogy a magyarnak e fogalomra nem volt szava, igen nagy tévedés volna. Őseink e fogalomra a *had* szót használják vala, mely szónak úgy Erdélyben, mint a két tiszavidéki nyelvjárásban sajátképeni értelme ugyanaz, a mi a *család* idegen eredetű szónak. Így, ha valakit lakadalomból avagy más hasonló ünnepélyességből kihagynak, az ilyen a neheztelését, bosszankodását így szokta elmondani „halottam hírét, ott volt N.N. had, meg az a had, meg ama had.“ A Dunántúl e szót már nem értik. A had szóból származik a *hadakozás*; hogy pedig mi volt a hadakozás az altaji népeknél, s következőleg őseinknél is, azt a Kalevalából igen tisztán megtudhatjuk. Két had, gyakran vérszerinti rokonok, atyafiak, testvérek ellenségeskedésben éltek egymással (lehetett erre az ok egyiknek vagyonosabb volta, nagyobb tekintélye, megsértés, bosszúállás, erőhatalom, nő-rablás), ilyenkor egyik had a másikat megtámadta, vagyis hadakoztak. Az ilyen hadakozásokban az egyetlen elv volt, az az *erősebb a ki hatalmasabb*, irtó háborúk voltak a szó teljes értelmében. Részint vízi háborúk voltak, részint szárazon estek meg; vízi háború volt az, melyet Väinämöinen, Ilmarinen, és Lemminkäinen Éjszakhon nagyasszonya, Louhi, ellen a szampóért vívtak, ellenben száraz csata volt, melyet Lemminkäinen még ezt megelőzőleg Éjszakhon gazdjával vívott volt. Ez utóbbiban különösen négy tárgy ragadja meg figyelmünket. Megtanuljuk ugyanis először a magyar közmondás eredetét : *hivatlan vendégnek ajtó mögött a helye*. Ugyanis Lemminkäinen a feletti bosszúságában, hogy Éjszakhon leányának Ilmarinen kovácscsal való lakadalmából, kötekedő természete miatt, kihagyták, a már megtörtént lakadalom után ellenséges szándokkal látogatóba megy Éjszakhonba, a hová megérkezvén közötté és Éjszakhon gazdjá közt ily szóváltás esik :

„Hallod-e te Éjszak ura,
Nem volna-e az udvarba
A lovamnak árpa enni,
Én magamnak söröd inni?“

Kuules Pohjolan isäntä,
Oisiko talossa tässä
Ohria orosen purra,
Olutta urohon juoa?“

„Van biz' itten az udvarba
Hely lovadnak állania,
S nem tiltalak magadat sem,
Ha e házban léssz csendesen
Megállanod az ajtóban,
Erész alatt a pitvarban.“

„Ollevi talossa tässä
Tannerta orosen olla;
Eikä kielletä sinue
Jos olet siivolla tuvassa,
Oven suussa seisomasta
Oven suussa, orren alla.“

XXVII. r. 25—38. v.

2-or. Párbajban összecsapás előtt kardjaikat összemérék, a honnan a magyar közmondás „*karddal mérkőzni*.“ Ugyanis ezen ellenséges látogatásnak párbaj lett a vége, a mely mielőtt megkezdődött volna, kardjaikat összemérék, a minek megtörténte után Lemminkäinen így szólott Éjszakhon urához:

„Kardod hosszabb egy kevésel,
Első csapás tiéd, kezd el.“

„Sinunpa pitempi miekka,
Sinun eellä iskeminen.“

XXVII. r. 307—309. v.

3-or. A győztes Lemminkäinenről az mondatik, hogy Éjszak ura agyát úgy vágta le egy csapásra, *mint zöld répa nyers csiráját*, a mi maga is egészen magyaros, de az észjárati találkozás még bizonyosabbá válik Béla király névtelen jegyzőjének 8-ik fejezete ezen kifejezése által „*et tonsa capita Cumanorum Almi ducis milites mactabant tamquam crudas cucurbitas*.“

4-er. A magyar mesék között van egy, a melyben a mesehősnek próba művek végzése adatik fel, a melyeket ha végrehajtani nem tud, fejét veszti, mely az udvaron való dombon levő századik karóra fog szúratni, mivel már kilenczven kilencz karó el van látva a mesehőshöz hasonló vakmerők pórul járt fejeivel. Egészen ilyen sors várakozott Lemminkäinenre is, ha a párbajban legyőzetik.

Száz karó volt ott a halmon,
Ezer állott az udvaron;
Fők százával a karókon.
Egy van még fő nélkül való,

Sata oli seivästä mäellä;
Tuhat pystössä pihalla,
Saoin päitä seipähissä.
Yks on seiväs ilman päätä,

Fürge Lemminkäinen tehát
E szegénynek kaponyáját
Az udvarról kihurczolá,
S a karóra reá szúrá.

Tuop' on Lieto Lemminkäinen
Otti pään pojan pätöisen,
Kantoi kannon kartanolta,
Senki seipähän nenähän.

Magát az összeütközést csatának *sota* nevezék, a mi nyilván egy a magyar *csata* szóval, mivel a finneknek *cs*-jök épen úgy nincs, a mint a csángó magyarok sem tudják azt kimondani. Fegyvereik voltak a *kard* = miekka, *säily*, *tappara*, *nyíl* = nuoli, *lándzsa* = keihäs, ezek közül csak a *nuoli* = nyíl egyező a magyarral.

Az ekkép hadakozott férfiak magokat *uraknak* = férfiak, hö-söknek, finnül *uros*-nak nevezik vala; így nevezék az asszonyok is férjeiket, innen van a magyar népnél is azon szokás, hogy az asszonyok férjeiket uroknak hívják, mind e mai napiglan; nem mintha férjeiknek szolgálóik volnának, hanem csupán azért, mert e szó régenten annyit tett, mint férj, férfi; semmi esetre sem pedig nem volt az *úr* szónak *dominus* értelme, a szó e mai jelentésével nem is bírhatott, mivelhogy hiányzott az intézmény, mely ennek ily értelemben használására okúl szolgálhatott volna. Hadnagyaik igen is voltak, a hadak vagy nemzetségek fejei, de *úr* közöttök a mai értelemben nem volt, nem lehetett. A szolgák kétfélék voltak: *orja* = harczy fogoly vagyis rabszolga, és *palkkalainen* béres, különbség nélkül használtatva férfi avagy női szolgák jelölésére; a második nevezetes észjárati találkozás, mely egészen az őskorbéli intézményekből veszi eredetét akár a *béres* szó értelmét, akár a képzésnek a finnel egészen egyező alakját tekintjük. A mi a *hadúr* szót illeti, ez, tudjuk, hogy új szó, melyet őseink nem ismertek, azért nincs róla mit szólni.

A *hadnak* csekély változással egyértelmű szavai voltak a *nem* és *nemzetség*, melyek egyúttal a magyar *nemes* és *nemzetes* őseredeti magyar megtisztelő szavak értelmezésének valódi kulcsát szolgáltatják, melynek magyarázatául kínálkozó következő nevezetes helyet találunk a Kalevalában, hol Pohjola asszonya leányának férjhez mente alkalmával a lakadalmon jelen volt nemzeti tündér Osmotar mind a vőlegénynek, mind a mennyasszonynak jövő életpályájokra igen szép és üdvös tanácsokat ad; a vőlegényt oktatta, így szól hozzá:

Ne is mondjad e leánykát,
Mi hófehér szép tubácskánk'

Ellös vainen neivistamme,
Tätä liina-linnustemme

Valamikép nemtelennek,
 Avagy nemzetségtelennek,
 Mivelhogy van ő nekie
 Nagy neme, fő nemzetsége;
 Véka babot ha vetnének
 Egy szem jutna mindeniknek,
 Véka lent ha elvetnének
 Egy szál jutna egynek-egynek.

Sanoko su'uttomaksi,
 Laatiko lajittomaksi!
 Onpa tällä neiollamme
 Suku suuri, laji laaja;
 Kappa ois kylveä papuja,
 Jyvä kullenki tulisi,
 Kappa panna pellavaista,
 Kuitu kullenki tulisi.

XXIV. r. 177—186. v.

A honnan igen szépen láthatjuk, hogy *nemesek*, *nemzetesek* az oly hadak voltak, melyek tagjaiknak számosabb, kiterjedtebb voltánál fogva másoknál erősebbek, hatalmasabbak, hadi vállalatok sikeres végrehajtására alkalmasabbak, és így tekintélyesbek is voltak, a mennyiben ily fő nemzetségbe csakis vele egyaránt hatalmas hadak köthettek bele, s mérközhettek meg, a többiek pedig illő távol-ságban tartják vala tőle magokat. E tekintetben nevezetes felvilá-gosítást nyújt Lemminkäinennek nőrablási szándokkal való útraké-szülődése Sáriba (= szigetre) az ottani fő nemzetséghez; ugyanis mielőtt útra kelne, anyja őt az odavaló utazásról minden áron le-akarja beszélni.

Ne menj oda én fiacskám,
 Külömbekhez tenmagadnál
 Nem türnek meg azokba a
 Sáribeli főhadakba.

Ellös menkö poikasenì,
 Parempihin itseäsi,
 Ei suattane sinua
 Saaren suurehen sukuhun

.

.

XI. r. 69—72. v.

Nevezetes, hogy a finnek se az *úr* szóra, se a *nemesre* nem él-nek ön szavaikkal, hanem a svédből kölcsönözött *herra* és *aatelinen* szavakat használják, a mi még jobban megerősít engem azon fen-nebb érvényesített nézetemben, hogy nem lévén üsidőkben sem a magyar, sem a finn népeknél oly nemesség, mint a minő a nyugati nemzeteknél, s a milyen a középkorban lassanként nálunk is kifejlett: az *úr* és *nemes* szavaknak sem lehetett más értelme, mint a mint ezt a Kalevalának fentidéztem helye megvilágosítja. Midőn pedig ezen intézmény nálunk is kifejlett, az akkor még tanácsko-zásaiban s közéletben kizárólag magyar nyelvet használt független magyar nemzet e fogalmak kifejezésére az *úr* és *nemes* saját eredeti szavait, mint legtisztességesebb kifejezésmódokat fogadta el; ellen-

ben a finn nép nem levén független, hanem más nép uralmától függő, bár épen nem szolgai viszonyban élő nép, saját szavait elejtette, s azon nemzet szavait fogadta el, melytől az idegen szó jelölte viszonyokat elsajátította vala, egészen úgy, mint ez nálunk is megtörtént a *herczeg*, *-gróf* és *báró* szavakkal.

A *nemes* szónak most adtam értelmezésével szoros összefüggésben van a *faj* = laji szó, úgy a magyar, mint a finn nyelvben, melyre nézve ezen nevezetes helyet találjuk a Kalevalában. Midőn Lemminkäinen Éjszakhon nagyurával kardot akar mérni, így szól hozzá :

Atyám sem félt vala előbb
A kardjával mérkőzöktől,
Fija faja váltazott voln'
Saját neme kifogyott voln'?

Eip' ennen minun isoni,
Miekka mittoja varannut,
Pojustako polvi muutui
Lapsesta laji väheni?

XXVII. r. 291—294. v.

a hol tehát Lemminkäinen atyja fajára hivatkozva, azt a hadi erény-nyel, vitézséggel, hősies bátorsággal egyértékűnek veszi. *Elfajulni* tehát annyi, mint az atyja-birta erényeket elveszteni, s helyette más ahhoz nem hasonló erkölcsöket venni fel; a *fajtalan* szó pedig már olyant jelentett, a kinek az ősi erényekben már semmi része nem volt. Kiegészíti az utóbb mondottakat a magyar közmondás *külömb ember légy apádnál*, t. i. erényekben, s annak nemére, fajtájára nézve, mely közmondás egyébiránt a finben is megvan, s így hangzik: *Suopi miehen vertaiseksi, poikansa paremaks*, azaz magyarul: megengedjük másoknak hozzánk hasonlónak, fiainknak különbnek is lenni, a hol, ha a külső alak nem is az szóról szóra, de az észjárat, s a közmondás szelleme egészen az.

[A Kalevalának a *nemes* szóra vonatkozólag tettem idézetnek második versében az a mit én hófehér tubácskának fordítottam, az eredeti szövegben *liina lintu* = len-vászón-madárkának mondatik, a minek megfelel a magyar *vászón-cseléd* kifejezés, melyhez a hasonlat a hó- vagy vászonfehérségtől van véve. A *vászón-cseléd* elnevezésben is korántsem a vászon, hanem annak hófehér színe a fő dolog. Mert tudnunk kell, hogy egész Éjszakhon a fehér szín különös előszeretettel és kegyelet tárgya, a mi nem volt különben őseinknél is; így fejér lovakat áldoztak, fejér lovakkal kedveskedtek Svatoplugnak is; ők magok is fejér magyarok voltak; fejér várakat építettek, a mint nevezik vala a fővárosokat: Székesfejérvárnak, Gyulafejér-

várnak; magát a nőnemet is megtisztelőleg fejér népnek, ami ugyanannyi, mint az árja népeknél a szépnem].

Kard. A múlt évben néhány hírlapunkban körútat tett egy nyilván a finn nemzet kisebbitésére felemlített tudósítás, miszerint eladó lányok férjhez mentökkor férjeik kivont kardját annak hüvelyébe belecsapják. De e szokás a valóban hős finn nemzetnek, melyet a német történészek a harminczéves háborúban, melyben ezek a svéd nagy király hadseregének úgyszólván lelkét képezték, elneveztek horribile agmen hakka-palleorum-nak (hakka päälle fin-nül annyi mint magyarul üsdvágd), nem hogy kisebbségére nem szolgálhat, sőt ellenkezőleg a nemzet hősies szokásai erkölcsi bizonyítványául vehető. Minthogy pedig felemlítettett, helyén találok erre vonatkozólag is némi felvilágosítást nyújtani. A gyűrűvel való eljegyzés a keresztény vallás elterjedésével lett a népeknél általános. A finn szokás ennél régibb lehet, és semmi egyebet nem jelent, mint az elgyűrűzés, mely a férfinak nővel való egybekelését jelenti. Bővebb felvilágosításul szolgálhatnak a következők: Az eladó lányok általános neve a finneknel a *tupinen* melléknév, szóról szóra: *tokos*. Midőn a hüvelyes vetemények, sőt a gabona neműek is érni kezdenek, mondják nálunk, hogy tokosodnak; a tokos szó tehát itt átvitt értelemben szerepel és annyit tesz, mint érett. Mivel pedig a kard hüvelyének nevéül a finnben ugyanezen szó használtatik, valamint a magyarban, ha nem is a tok szó, de úgy növényekre, mint a kard tokjának nevére a *hüvely* szó, magát a kardot pedig szinte csak bajuszos és így érett hősök (parta-suut urohot) viselik vala: azért méltán választaték az az egybekelés jelképéül egy oly fontos és messze hordású és kihatású időpontban, a minő a férfiúnak nővel való egybekelése. Midőn tehát a mennyasszony férje kardját annak hüvelyébe becsapta; ez semmi egyebet nem jelentett, mint a leánynak érettségét, tokosságát, és érdemes voltát kardhordó férfi nevévé feleségévé (puoliso) lehetni. A ki tehát e szokással valami idétlen feslettségi képzetet akarna összekötni, az nagyon csalódnék. Ugyanis az éjszaki népek ősidőkben kivétel nélkül rendkívül tisztá életükről, és az e feltételezte tartós épségről és hosszú életről voltak híresek. Olaus Magnus szerint bizonyos időkben a férj maga és neje közzé kardját szokta fektetni. Ily szokásnak a magyar mesékben is van nyoma. Arany László mese gyűjteményében van egy „Az aranyhajú hercegasszony“ című mese, melyben a mesehős

maga és álneje közzé a kardját fekteti, mely mesének őskori régiségre mutat, hogy a hercegnének „homlokán a nap volt, a mel-lén a hold, a két orcáján meg két gyönyörű csillag, szóról szóra úgy, a mint a Kalevalában Éjszakhon tündéri leányának. Ehhez még azt is tudnunk kell, hogy a *kard* a finn népeknél oly kiváló tisztelet tárgya volt, hogy öntudatosnak tekintették, a kinek őrszellem-e van, a ki az őt viselő férfinak jó és rossz, szép, avagy dísztelen cse-lekedeteinek tanuja és tudója, a ki a hőssel beszédbe is ered, meg-dicséri, avagy megfeddi, sőt meg is bünteti őt, a mint ez Kullervo-val is úgy a finn, mint eszt monda szerint, meg is történtnek adatik elő a Kalevalában.

Egynejlőség. Családi életökben egynejük voltak, de nagy okoknál fogva elváltak, különösen hűtlenség esetében, a mint ezt láthatjuk a Kalevala azon helyéből, hol Lemminkäinen a neje áll-hatatlanságán s vélt hűtlenségén felbosszankodva, más nőt akar Éjszakhonból venni, de az anyja erről le akarja verni, így szólván:

Hisz neked itt van Kyllikkid,	Sull' on Kyllikki koissa,
Mint ott bárki különb ez itt;	Koti-nainen korkeampi;
Két nő máskép is szokatlan	Kamala on kaksi naista
Egy férfinak az ágyában.	Yhen miehen vuotehella.

XII. r. 119—122. v.

Tudjuk, hogy nem volt a dolog másképen őseinknél sem.

Nőrablás. Az őskori rendezetlen állapotok közepett nagyon is könnyen megtörténhettek minden népnél az oly balesetek, a milyen volt a görögöknél Oedipus, a finn-eszt népeknél a Kul-lervo története, hogy közelrokonok egymást nem ismerve, szerel-mi viszonyba keveredtek. Ilyesmit egy az erkölcsi tisztaságot bál-ványozó nép az őket ért legnagyobb szerencsétlenségnek, örökös gyalázatnak tekintett, azért feleségeiket többnyire rabolták, még pedig mindig ellenséges törzsekből. Hogy a dolog nálunk sem volt másképen, erről sz. István, és sz. László törvényeiből eléggé meg-győződhetünk. Nyelvünkben van egy pajzán, s mivel eredetét ma már nem tudjuk, homályos értelmű kifejezés, mely szerint nőkről mondják, hogy *bevették a várát*; íme ez eredetileg semmi egyebet nem jelentett, mint *nőrablást*. Így kérdezi Ilmarinen anyja Loviatar a fiától, midőn ez Éjszakhon asszonya bájos leányát, mint feleségét, haza hozta, hogy baj nélkül járt-e, s a leányt szép szerrel avagy

erővel rabolta-e, bevette-e a *leány várát, falait ledöntötte-e?* (Kalev. XXV. r. 89—100. v.). Összefüggésben látszik ezzel lenni egy másik közmondásunk, *várt leány várt talál*, melynek ősrégiségére úgy az elő-rimből, mint a cselekvőige múlt részesülőjéből következtethetünk. A Kalevala nem egy helyéből láthatólag a vár (linna) nálok, és minden valószínűség szerint őseinknél is, nem csak várát, erősséget, hanem általában lakhelyet, úgy lehet egy hadnak a tanyáját, fészket jelentette.

Áldomás. Mi az áldomást kizárólag ősi magyar szólásnak tartjuk, de ez a finnek és eszteknél is így van, s a mi több, mint Donner O. finn tudósnaak fennebb idéztem értekezéséből látom, ők is kizárólag finn szokásnak tartják, adásvevés, avagy más dolog bevégezte után áldomást (harjakaiset) inni. Tehát ezen jellemző szokás szinte közös velünk és a finn népekkel.

Tor. A Kalevalában nem találtam tor leírását, de e szokásnak általános divatára bizton következtethetünk a *Kanteletar* népdalgyűjtemény „*Egér tor*” című költeményéből, a hol a nyúl az eget elötálálva, ezt kérdezi tőle: „Hová, hová egerecske, piczi lábad szedegetve?” Ez pedig azt feleli rá: „Szegény egér, hát én bizony vendégimet torra hívom, meghalt nekem két fiacskám a fülesztő kádba bukván” stb. — *Búsuljon a ló, elég nagy a feje hozzá.* Már e csak magyar közmondás! de honnan veszi eredetét, aligha megfejti valaki pusztán a magyar nyelvvel. Nézzünk szét hát a Kalevalában, hátha találunk ott valamit, a miből ezt kimagyarázhatjuk. Csakugyan van is annak oly részlete, a melyből ennek keletkeztét gyönyörűen megérthetjük; s legérdekesebb a dologban az, hogy e közmondás mythologiai eredetű. Tudnunk kell ugyanis, a mint fentebb az istenekről szoltomban bővebben kifejtettem, hogy az altaji népek ősvallása a természetet csak úgy megnépesíti vala mindenféle őrszellemekkel, mint a görög-római; ezenkívül mindenféle lelki, és testi állapotokat jó avagy rossz szellemeknek képzelt, s képzeletében legtöbbsnyire meg is testesített, s így a búbánatot is, melyét szinte úgy még mai napig is a magyar nép a malomba visz, és lejárát; mely észjárát ismét talál egy másik finn szinte mythologiai kifejezés észjárataival, mely a betegségeket a Betegség-hegyre üzi *kiviä kivistämähän*, szóról szóra *köveket kőnozni*, vagyis morzsolni. Ott a betegség, itt a búbánat mindketten élő lényeknek képzeltek, s míg a finnek a betegséget kömorzsolni küldik, addig a magyar

nép a búbanatot örölteti meg. De álljanak itt a Kalevala XXII. runója 439—460. versei, a hol Éjszakasszonyának leánya menyegzője alkalmából ennek a szülői háztól való megválta feletti bánatát így fejezi ki:

„Az én gondom több sokkalta,
Mint kavics a gyors folyamba;
El se bírná egy paripa,
Bár vasalva jól a lába,
Én epesztő bánatomat
Én fekete gyász soromat.“

De egy gyerek így vigasztalja:

„Van is okod, mért búsulnod,
Szeri felett így aggódnod.
Add a búdat a lovaknak,
Gyászkod sötét szinczoczóknak,
A vas szájú hadd szorongjon
Nagy a feje hadd búsúljon.“

Azon módon Lemminkäinen is egyik hadjáratában eltévedvén aggódni kezdett, de elvégre táltossággal „gondjaiból paripákat bűvölgetett, ménlovakat feketéket, rossz napiból kantárt szerzett, titkos bűből bajból nyerget, veté magát a hátára, hóka lova derekára.“ Íme a fentebbi közmondás eredete; íme egy darab pagánykori finn-magyar hitrege. Hasonló ehhez eredetére nézve egy másik közmondásunk: *Ember fogad fogadást, eb a ki megállja*, melyet Dugonics Bocskai Istvántól eredettnak állít. E közmondás szinte ős időkből származik, és eredetét egy az ebről szőlő mesétől veszi, mely szerint az eb felfogadta valamihez nem nyulnia, de csakhamar megszegé a fogadást, innen finnül *syöä kunnionsa* (megenni a tisztességét) annyi, mint hazudni. Így a Kalevala IX. r. 320—221. versében a vas eredetéről az ócsárló igék (Raudan herjaus-sanat) czélzással amaz ősrégi mesére ez fordul elő: *Megszakítád hitvány hited, s mint eb falád fel ten dicsed*. Őseink tehát e közmondást még őshazájokból hozták magokkal.

E két utóbbi közmondás fejtegetéséből tehát azt is láthatjuk, hogy az őshagyományok sokszor ezekben is keresnek és találnak menedéket. Lehetnek ilyenek többen is; ezúttal még csak egy sajtós közmondásra terjedek ki, a hol már, ha szóról szóra egyezést nem is, de kétségtelenül egyenlő észjáratra találunk, s a mely

egyszersmind mintegy példában mutatja fel előttünk, hogyan marad meg az észjárás még akkor is, midőn már az eredeti anyag részben vagy egészen elveszett. E közmondás így hangzik:

Kása nem étel, asszony nem ember, paripa nem kancza, és egész serege az ily látszólagos ellentéteknek. A finneknek szinte vannak ily tréfás ellentétek, és pedig: *lyány nem ember, kecske nem állat, kancza nem ló, kárász nem hal, kaszub nem edény, fazék nem üst stb.*, melyek közül egy-kettő még egyezést mutat, a többi már nem. Egyeznek még a következők:

Sanasta miestü, sarvesta härkä, magyarul: Embert a szaváról, ökröt a szarváról.

Pitkät hiukset, lyhyt mieli, magy.: Hosszú haj, rövid esze.

Ei kaikki kulta, mikä kiiltä, magy.: Nem mind arany, a mi fénylik.

Mistä hoikka siintä poikki, magy.: A kötél is ott szakadt, a hol legvékonyabb.

Siinä susi, missä mainitaan, magy.: Farkast emlegetnek, kert alatt kullog.

Paksumpi veri kuin vesi, magy.: Vér nem válik vízzé.

Itku pitkästä ilasta, magy.: Hosszú nevetésnek sírás a vége. Legyen az eszt közmondások közül is egy-kettő:

Kes vaest last lööb, selle käed lüvad lämbi (kämpi) jallad jämpi, szóról szóra: Ki az árvát bántja, nincs az olyannak szerencséje. A magyar közmondás ez: Verje meg az isten, ki az árvát bántja.

Kullab se parraneb enne ärra, kui sa naese võttad, meggyógyul az, mig megnősülsz, vagy férjhez mégy (gyermekeknek mondják a magyar anyák, mikor a kezöket megsértik).

Polle surma vasto egga rohto egga ohto, halál ellen nincs orvosság.

Puus on teise mehhe haigus, kiki legjobban tudja, hol szorít a csizmája.

Temmal on (*hea küne ammet*) hosszú körme (nálunk hosszú (*pikkad küned*) ujja) van, azaz lop.

Végül felhozott néhány összetett szót, a melyek hasonló észjáratot mutatnak.

A vogulból: *numi-tarom* = menny-ég, annyi mint isten, *aj-pi* = lyány-fi, annyi mint gyermek, *tale-tuj* = tél-nyár, annyi mint esztendő, *hol-sem* = orr-szem, annyi mint arczkép, *kvol-paul* = ház-

falu, annyi mint hon. A finn nyelvből *väki-valta* = erő-hatalom, *raha-karva* = szörbőr, annyi mint bundanemű, *kirves-kuokka* = sajátlag fejsze-kapa, annyi mint csákány-kapa, mert a csákány is, legalább alakjára, hasonlít a fejszéhez; *kyntäjä-kylväjä* = szántóvető, annyi mint földmivelő stb. A magyarból *épkéz-láb*, annyi mint egészséges, *szemfűl*, annyi mint nagyon figyelmes, *hírnév*, annyi mint tekintély, *szokás-mondás*, annyi mint közmondás, *példa-beszéd*, ugyanaz, *ok-mód*, annyi mint valamely nehéz dolognak nyitja, *csinbin*, annyi mint valamely ügy körülményei, *csinbog*, annyi mint fojtó-kötés, *ág-bog*, annyi mint ág-görbületek, *kéz-ügy*, annyi mint jó alkalom, *szer-szám*, annyi mint eszköz, *ügy-baj*, annyi mint nehézségek, *per-patvar*, annyi mint pereskedés, *bű-báj*, annyi mint varázslás, *idő-nap*, annyi mint időhatár, *hó-harmat*, annyi mint dér, *bú-bánat*, annyi mint nagykeserűség, *szántó-vető*, annyi mint földmivelő, *furó-faragó*, annyi mint fából dolgozó mesterember, *szó-beszéd*, annyi mint társalgás, *szószólás* = védelmezés, *hajl-bókolás*, annyi mint hízékedés, *rugkapálás*, annyi mint erélyes ellenkezés, *járás-kelés*, annyi mint sétálás stb.

Szólanom kellenék még a népmesékről, de azok egy külön tanulmánynak lehetnek tárgyai.

BARNA FERDINÁND.

LATIN ÓDÁK SZEPESI IMRÉTŐL.

A *Nyelvtudományi Közlemények* nem csak a magyar nyelven irt szellemi termékekre figyelmeztetik az olvasó közönséget, hanem idegen nyelven megjelent munkákat is ellenőrködőleg vesznek tudomásul, s nem követik némely hírlapszerkesztők ama nézetét, hogy csak olyan tárgyakról írjanak a hírlapok, melyek az olvasó közönségnek tetszenek. Egyébiránt a tárgy, melyről írok, ha nem találkoznék is a nagy tömeg ízlésével, bizonyosan érdekelni fogja azokat, kik a latin nyelv iránt még mindig kegyelettel viseltetnek.

Szepesi Imre úr rövid idő alatt három latin ódát bocsátott közre, az egyiket a Magyar Akadémia palotájának megnyitási ünnepélyére, a másikat gr. Dessewffy Emil, a harmadikat Scitovszky János halálára.

A második ódát *lessus*-nak nevezi. De a rómaiaknál *lessus* gyászujjongást, gyászszivitást, temetési jajgatást jelentett, melyről említést tesznek a XII tábla törvényei: *mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento*. E *lessus*-ra vonatkoznak Cicero szavai a Tusculani Vitatkozásokban (II. 23, 55): „*ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro; ejulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum est fletus, quem duodecim tabulae in funeribus adhiberi vetuerunt.*“

Semmikép sem illik tehát a híres férfiak emlékére irt gyászdalt *lessus*-nak nevezni, és pedig annál kevésbbé, mivel a sivító nők, az úgynevezett *praeeficae*, pénzért fogadtattak, hogy orditva rimánkodjanak. Sírásuk tehát csak színlelt volt, mely semmi rokonságban sem állt a szívből fakadó fájdalommal.

Ennélfogva haladásnak kell tekinteni szerző úr részéről azt, hogy a boldogult Scitovszky halálára irt ódát nem nevezi többé

lessus-nak, hanem *epicedion*-nak. De ez a görög szó csak egyszer fordul talán elő a római irodalomban, és pedig Statius *Silvae* című költeményében, a ki az I-ső században élt Kr. u. Hozzájárúl, hogy Servius szerint (*ad Virg. eclog. 5, 14.*) az *epicedion* olyan gyász-dal, melyet a még el nem temetett halottra írtak. Czélszerűbb volt volna tehát e görög szó helyett egy latin kifejezést használni, mely-lyel az aranykoru római írók szoktak élni, minő például: *cantus lugubris, carmen feralis*.

Maga az *epicedion* így kezdődik:

Luges, et merito vocibus ingemis

Ac desideriiis, Istrogranum, piis.

Az *ingemo, ingemisco* mindig valamely balsorsot, csapást, szenvedést, kellemetlenséget kifejező dativussal vagy ablativussal szokott összeillesztetni; például: *ingemens laboribus* (Horat. Epod. 5, 31). *Num fletu ingemuit nostro?* (Virg. Aen. IV, 369). *Depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro Ingemere.* (Virg. Georg. I, 46). *Propriis ingemuisse malis.* (Ovid.)

Ebből már látszik, hogy a *piis desideriiis ingemis* meg nem egyeztethető a *classicus* nyelv szellemével. Én tehát így írtam volna a kérdéses verseket:

Luges, et subitis casibus ingemis,

Orbum deliciis, Istrogranum, tuis.

A 3-ik versszakban olvassuk: *Arent iam labra mellibus*. Vajjon mézzel vagy méztől száradnak, szomjaznak az ajkak? Ovidius mondja: *siccis humus aret arenis* azaz: a föld száraz homoktól aszik, szomjas. Ennek van értelme; de épen azért szerző úr kifejezése értelmetlen. Én tehát így mondanám: *Jamjam melle carent labra*.

A 8-ik versszak így hangzik:

Factis ille quidem, justa cui modo

Devoti facimus, grandibus incubat,

Quae nostris oculis, visio quaevis brevis,

Sublatum altius efferunt.

A látást prózában és kötött nyelvben inkább *visus* mint *visio* által fejezték ki a rómaiak; mert *visio* látványt jelent. Azután *visio quaevis brevis* latintalan kifejezés; mert a rómaiak a szemek rövidlátásának jelölésére ilyen kifejezéseket használtak: *oculis non satis*

prospicit; — visus alicujus in proximo deficit; — non longe videt; nisi prope admota non cernit; — parum prospiciunt oculi. — Következöleg így írtam volna e strophá 3-ik és 4-ik versét:

Quae nostris oculis prospicientibus
Non longe altius efferunt.

Vagy:

Quae nostris oculis, proxima qui modo
Cernunt, altius efferunt.

A 9-ik versszakban folytatja szerző úr:

Hic certo posuit vera animi bona
Lucro, quae superant fata necis gravi
Carnis libera vinculo.

A rómaiak nem mondták *lucro ponere*, hanem *ponere in lucro* vagy *lucro apponere* (nyereségnek tartani); mint Horatius: *quem Fors dierum cunque dabit, lucro apponere*. Vagy Cicero szerint (fam. 7, 25): *id ego in lucris pono*.

Továbbá *fata necis* szószaporítás, mert a *neq* is *fatum*. A *vinculum*-hoz pedig szükségtelen a *grave* melléknevet adni, mivel ez magától értetődik. S valóban a római költők nem is használtak ilyen fölösleges mellékszót a *vinculum* mellett. Például: *Hic fessas non vincula naves ulla tenent.* (Virg.). *Hic tibi, nate, prius vinclis capiundus.* (U. a.). *Teneras arcebant vincula palmas.* (U. a.). *Imperio premit ac vinclis et carcere frenat.* (U. a.). *Sanguinis et cari vincula rupit amor.* (Propert.). *Minatus urbi vincula.* (Horat.). *Effugiet tamen haec sceleratus vincula Proteus* (U. o.). *Quem neque pauperies, neque mors, neque vincula terrent.* (U. o.).

Innen egyszersmind az is látszik, hogy a költők csak a többes számban szerették használni a *vinculum* szót. Ennélfogva így változtatnám az idézett verseket:

Hic certo apposuit vera animi bona
Lucro, quae superant fata ferocia,
Carnis libera vinculis.

Vagy, hogy caesura is legyen az utolsó versben:

Vinclis corporeis procul.

A 13-ik versszakban olvassuk: *aedes praesuleas canat*. Azonban *praesuleus* nem latin szó. A latinban csak három főnév van,

mely *ul-ra* végződik, t. i. *consul, exul, praesul*. De *consul*-ból és *exul*-ból képeztetik *consularis, exularis*, nem pedig *consuleus, exuleus*; tehát *praesuleus*-t sem szabad képezni; és pedig annál kevésbé, mert az *eus* végzetű melléknevek az anyagot jelölik, melyből valami áll, s némelykor a hasonlóságot is, mint *aureus, argenteus, ferreus* (a mi aranyból, ezüstből, vashból van); *igneus* (tűzből való, tüzes, tűzszínű); *roseus* (rózsából való, rózsaszínű). E szerint *aedes praesuleas* canat annyi, mint: énekelje a főpaphból csinált, a főpapszínű, a főpaphoz hasonló épületet.

Azért így lehetne változtatni a verset: *aedes pontificis canat*.

A 15-ik szak e két versében:

Romam vadit et evanida jura sic

Priscis juribus asserit,

először azt a hibát látom, hogy az első versben nincsen caesura. Azután *evanidus* annyi, mint mulékony, változékony. Már pedig a boldogult primás nem tartotta mulékonyoknak a jogait, különben nem követelte volna vissza. Továbbá *asserit* alatt nem érthet más szerző úr, mint *vindicat, tuetur, defendit*. Furcsa gondolat tehát, hogy a primás az elvesztett jogokat, melyek természetesen régiek voltak, régi jogok által védelmezze. Én tehát így módosítanám e két verset:

Romam tentat iter, perdit a juraque

Regni legibus asserit.

Vagy még erősebben:

Romam tentat iter, juraque concuti

Dicit per vetitum nefas.

A Magyar Akadémia palotájára írt ódát így kezdi:

Tandem renident vertice candido

Sacrata Musis templa.

Ez valótlanság; mert a palotának nincsen fehér teteje, hanem sötét bádoggal van befedve. A *candidus* melléknév tehát itt helytelenül köttetik össze a *vertex*-szel. Ennek folytán így változtatnám a verset:

En astra tandem verticibus petunt

Sacrata Musis templa.

Még nagyobb valótlanságot mond szerző úr ugyanezen óda következő verseiben :

Sane! profundo quae legit in sinu

Natura, mater condere provida,

Promuntur e mentis caverna.

Tehát a mi a természet mély keblében el van rejtve, azt kihúzzuk, kivisszük, napfényre hozzuk az ész barlangjából! Ugyan lehetséges-e, hogy a föld gyomrában rejlő aranyat, ezüstöt az ész barlangjából vegyük ki? Szerző úr bizonyosan azt akarta mondani, hogy az ész vezérlete mellett, vagy is a tudomány segítségével ásuk ki azt, a mit a föld magában rejt. De ezt semmiféle okszerű metaphora által nem lehet így kifejezni, hogy az ész barlangjából vagy üregéből meritjük azt, a mi a föld mélyében van; mert a mi ott van eltemetve, az nem lehet az ész barlangjában.

A *promo* igének egy jelentése sem alkalmas arra, a mit szerző úr tulajdonképen akart kifejezni; mert a *promo* jelentése :

1-ör. Kivenni, kihozni, elővenni; például: *Eque sagittifera prompsit duo tela pharetra.* (Ovid.).

2-ör. Kijelenteni, fölfedezni, megmagyarázni, elbeszélni, mint: *promendo quae acta essent.* (Livius). *Romae dulce diu fuit clienti promere jura.* (Horat.). Már pedig az ész barlangja nem jelentheti ki, nem fedezheti föl, nem magyarázhatja meg, nem beszélheti el, hogy mit rejt a föld; mert ezt csak a bányászat, földészet teheti.

3-ör. Költőileg: észrevehetővé tenni, előhozni; például: *gemitus de pectore promit.* (Martial.).

4-er. Szintén költőileg: mutatni; mint: *Alme Sol, cursu nitido diem qui promiss et celas.* (Horat.). De mutathatja-e az ész barlangja azt, a mi a földben rejtve van? Nem? mert ezt nem lehet *a priori* megtudni, minthogy a bányászat és földészet tapasztalati tudományok.

5-ör. Képletileg: alkalmazni, használni, elővenni; mint: *nunc illas promitte vires, nunc animos.* (Virg.). De lehet-e az ész barlangjából azt alkalmazni, használni, elővenni, a mi a föld gyomrában van?

6-ör. Kiemelni; például: *insignem attenuat deus, obscura promens.* (Horat.). Ezt sem teheti az ész barlangja.

Akármiképen akarjunk is tehát kedvezni szerző úr versének,

mindig azt látjuk, hogy az lehetlenséget állít. Végre a *mentis caverna* részint hallatlan, részint helytelen kifejezés. Hallatlan, mert a *clasicusoknál* előfordúlnak ugyan ilyen kifejezések: *caverna navigii*, *arboris*, *vasorum*, *cavernae coeli* (égboltozat), de soha sem *mentis caverna*. Helytelen azért, mert átvitt értelemben a *caverna* annyi mint az állatok hátulsó lyuka, női szemérem-rész, alfelek. *Deglubit, fellat, molitur per utramque cavernam.* (Auson.).

De *tegit in sinu* sem latinos kifejezés ugyanabban a versszakban; mert *tego* ablativussal használtatik ugyan, de *in* nélkül; például: *ferae latibulis se tegunt.* (Cicero). — *tegitur sepulchro.* (Lucan.); — *sit tibi terra levis mollique tegaris arena.* (Martial.); — *corpus humo patiari tegi.* (Virg.); — *ossaue lecta cado texit Corynaeus aëno.* (U. a.); — *longe illi dea mater erit, quae nube fugacem feminea tegat.* (U. a.); — *consilium vultu tegit ac spem fronte serenat* (U. a.).

Ennélfogva így változtatnám a kérdéses verseket:

Sane profundo quae tenet in sinu

Natura, mater condere provida,

Haec arte mira protrahuntur.

Ugyanezen ódában mondja szerző úr: *barbaries, ruditasque cedunt.* Ez azért esik kifogás alá, mivel a *ruditas* szó csak Florus történeteiben fordul elő a II-ik században Kr. u.; de a római költők nem használták, hanem *feritas*, *asperitas* által fejezték ki. Következőleg jobb volna így a vers: *barbaries, feritasque cedunt.* Miután azonban *barbaries* és *feritas* ugyanegy, azért így is lehetne írni a verset: *barbaries inamoena cedit.*

Ugyanott olvassuk: „*sunt qui gentium facta, jura, mores, ritus, leges elucubrant.*“

Az *elucubro* annyit tesz, mint *éjjel világosságnál kidolgozni*, például beszédet, könyvet, levelet; de csak a prózai íróknál fordul elő. Szerző úr pedig azt akarta mondani, hogy vannak, kik a régi dolgokat fürkészik, tanulják, tanítják. Természetes, hogy ennek nem kell csak éjjel világítás mellett történnie. Azért jobb volna a *docte docentes* vagy *docte indicantes.*

A *lessus*-ban helytelen mythologiai alkalmazást is találunk. Szerző úr ugyanis szemére hányja a halálnak, hogy gróf Dessewffy Emilt

haud enatandas proripis ad Phlegethontis undas. Ő tehát, nem tudom miért, az akademia volt elnökét az elkárhozott gonosztevők poklába helyezi! Mily nagy vigyázatlanság! Meg kellett volna gondolnia, hogy az alvilágnak két osztálya van: egyik a jók, másik a gonoszok számára; hogy az előbbi az Elysium, a másik a Tartarus, s hogy ezt körvezi a lánghullámu Phlegethon, a mint ezt olvashatni Virgil Aeneisében (VI, 540. s köv. vv.):

Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas:
 Dexterâ, quae Ditis magni sub moenia tendit;
 Hac iter Elysium nobis: at laeva malorum
 Exercet poenas, et ad impia Tartara mittit. —
 Respicit Aeneas subito, et sub rupe sinistra
 Moenia lata videt, triplici circumdata muro,
 Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis,
 Tartareus Phlegethon.

E helytelenséget még fokozza is szerző úr, azt mondván gr. Dessewffyról:

Quae torva vultu Tisiphone graves
 Suspendit iras?

Tisiphone a gyilkosok, gonosztevők üldöző furiája volt, kikre borzasztólag haragudott. Így olvassuk Virgil Aeneisében (VI, 570):

Continuo sontes ultrix accincta flagello
 Tisiphone quatit insultans.

Maga a neve is (*τίω* és *φόρος*-ból) mutatja, hogy ő a gyilkolások bosszúló istennője volt. *Caedium vindex, ultrix*. Miért haragudott volna tehát Tisiphone gróf Dessewffy Emilre? Hiszen ő nem volt sem gyilkos, sem gonosztevő.

Csak ilyen helytelen mythologiai alkalmazás okozta azt, hogy szerző úr önmagával jött ellenmondásba. Ugyanis az utolsó előtti versszakban, megfélekezvén már arról, hogy gróf Dessewffyt Phlegethon hullámai által ragadtatta el, melyekből nem lehet kiúszni, egyszerűen azt mondja róla: *Jam victor altis invehitur polis*. Tehát a poklóból, honnan nincs szabadulás sem pogány sem keresztény értelemben, s a hová nem is kellett volna gr. Dessewffyt taszítania, most a mennyországba teszi át. Merész ugrás, melyet a költészet sem enged meg, daczára annak, hogy *cuncta licet stultis, pictoribus atque poëtis*.

Megbírálván e három alkalmi ódát, nem ajánlhatom eléggé azoknak, kik latinúl írnak, a scepticismust. Ha az író nem vesz magának fáradságot, minden szóról, melyet használ, meggyőződni, hogy az valóban latin, azaz, classicus latinságu, könnyen fog oly szókat használni, melyek vagy más értelemben használtattak a rómaiaknál, vagy nem léteznek a latin nyelvben, vagy pedig csak később képeztettek, midőn a latin nyelv már megszűnt egy élő nép nyelve lenni. Az ilyen szóknak lehet ugyan jogosultságuk olyan tudományokban, melyek még nem voltak kifejlődve a rómaiaknál, vagy olyan eszmék kifejezésére, melyek az újabb kor szüleményei, ha t. i. a latin nyelv szelleme szerint vannak képeztetve: de nem költeményekben, vagy a régi korra vonatkozó értekezésekben, melyek által az illetők a tiszta latinságban való jártasságukról akarnak bizonyítékot nyújtani a világnak.

E tekintetben kifogás alá esik a szerző úrnak amaz értekezése is, melynek czíme: *de utilitate linguae Graecae*. Ott az erkölcsi jellemet *character*-nek nevezi: jóllehet a római classicusok a *character* által az állatokra sütött ismertető jelt fejezték ki, például: *his diebus maturi agni et reliqui fetus pecudum caractere signari debent*. (Colum. 11, 2); — azután az előadási modort, az irány minőségét. Cicero nem is írja latin, hanem görög betűkkel e szót, s nem is használja soha az erkölcsi jellem kifejezésére. *Sed in omni re difficillimum est formum, quae χαρακτήρ Graece dicitur, exponere optimi, quod aliud aliis videtur optimum*. (Orator. 36. §.). *Sed jam forma ipsa restat et χαρακτήρ ille qui dicitur*. (U. o. 134. §.).

Az erkölcsi jellemet a római írók *naturae habitus, mores, indoles animi ingenique, natura moresque* által fejezték ki.

Secundum certas regulas szintén nem classicus kifejezés, mert a remekírók csak egyes számban használták a *regula* szót, ha szabályt jelentett, például: *regula juris* (Cic.); — *regula, ad quam iudicia rerum diriguntur* (U. a.); — *adsit regula, peccatis quae poenas irroget aequas*. (Horat.); — *si praeceptori verborum regula constet*. (Juvenal). Csak a későbbi, nem classicus, nyelvészek, törvénytudók s egyházi írók használták többes számban is. Ha a classicusoknál többes számban fordul elő, akkor vonalozó eszközt, vas rudakat jelent.

Gazophylacium sem helyeselhető; mert egy római írónál sem fordul elő, hanem helyette *thesaurus, aerarium* volt használatban.

A görögöknél is csak az I-ső században Kr. u. kezdték használni a *gazophylacium* szót. De azért nem nyert polgárjogot a rómaiaknál, hanem csak későbbi íróknál találjuk némelykor, kik már nem voltak, származásukra nézve, latinok.

A történelmi fejlődést *evolutio historica* által fejezi ki a szerző úr, a mi ismét hiba; mert az *evolutio* az írott tekercek felütéséről, munkák olvasásáról mondatott; például: *quid historia cognitioque rerum, quid poëtarum evolutio?* (Cic. de fin. I, 7.)

A rómaiak a fejlődést *progressus, progressio, processus, gradus* által fejezték ki. Így mondja Cicero: *omnium virtutum et originem et progressionem persequi* (de fin. IV, 7, 18). *Gradus tuos et quasi processus dicendi studeo cognoscere.* (Brut. 65, 232.)

Bírálatomat befejezem egy szerény indítvánnyal.

Ha valaki rászánja magát latinul írni, nem volna-e czélszerűbb, alkalmi ódák helyett, melyek úgy is csak ephemer becstiek, magyar irodalmunkból kiválasztani olyan remek darabokat, melyek római versmértékben vannak írva, hogy azokat szép, szabatos, tiszta latinságu versekben kifejezze? S nem lehetne-e prózai irodalmunkból is a legkiválóbb termékeket latin prózára fordítani?

Ha a latin philologia tanárai ilyen dolgozatokkal lépnének föl a gymnasiumi tudósítványokban, melyeket a külföldi tanintézeteknek is el kellene küldeni, vagy ha ilyenmü fordításait külföldi szaklapokban is bocsátának közre, fontos szolgálatot tennének hazánknak, mert messze hazánk határain túl is figyelmet és rokonszenvet kelthetnének föl irodalmunk iránt, mi által közvetve nemzeti ügyünk is nyerhetne valamit a külföldnek mindennemü tekintélyei részéről.

Ha a németek nem tartják fölöslegesnek, Schillerből és Göthéből különféle folyóiratokban időnkint latin fordításokat közleni, miért ne tegyék ezt nálunk is a hivatottak?

TÉLFY JÁNOS.

A GYÖKÖK ELMÉLETÉRŐL.

(Székfoglaló előadás.)

Tekintetes Akadémia!

Fogadja a tekintetes Akadémia melegen érzett köszönetem kifejezését azon nagy kitüntetéséért, melyben részesített, midőn érdeműs tagjainak díszes névsorába elnézőleg az én nevemet is bejegyezte. Mennél kevesebb pontban érintkezik valamely tudomány a gyakorlati élettel, annál több bátorításra van szüksége egyesek és tudományos egyletek részéről. Igaz, hogy a tudomány célja magában a tudományban rejlik, az alkalmazás mellékdolog a fő cél tekintve; igaz, hogy a fő jutalmazás magában a tudományban található fel, hogy az eredmény, melyhez érünk, egyjárást a megjutalmazás, s hogy a vizsgálódás maga előlegez a jutalomból: mindazáltal a külső tényezőknek szerencsés összemunkálódása nélkül kétséges és ritka az eredmény; ez nyújt segínyt a félút másik felének elérésére. Az égő homoksivatagokban hány pályázót nem temet el a szamum szele, mielőtt a kívánt pálmaoazisba érhetett volna. Jeltelen hantok alatt korszakunk hány jelese nyughatik?!

A helyeslő szózat a tavaszi nap melegsége, mely érlel; a közőny a dér, mely fagyaszt.

Székfoglaló előadásom tárgyát a képzéstan első fejezete, ú. m. a gyökök képezik.

A *gyökökkel*, alakulásokkal, értelmökkel tulajdonkép a szótár foglalkozik. Mindazonáltal a képzéstannak is első, visszautasíthatlan feladata a gyökalakulás tárgyalásába ereszkedni, mivel a szóképzés a gyökalakokból indul ki s azoktól el nem választható. Másodszor, a minden nyelvtannak bevezetésül szolgáló nyelvtörténetnek is egyik

fő feladata a gyökökre való visszapillantás. A *gyök* a szónak való-
ságos csirája, az elvetett mag, melyből ez kikelt. Ezen csira, benső
meggyőződés szerint, valamikor egyedül létezett, — létezett tehát
nem a nyelvészet abstractiója könnyebb átnézet, az egymáshoz
tartozó alakok egymás mellé s egy közös gyök alá való rendelés
végett. Jól mondja Severini, a chinai nyelv kitünő ismerője: való-
ságos csoda volna, ha a gyök és szó, anya és leány, iker testvérek
volnának.

A szerves úgy mint a szervetlen világ változatokon megy át,
s a változatok összegét fejlődésnek nevezzük. A fejlődés törvénye
kizárja annak lehetőségét, hogy egy teljesen felfegyverzett Minerva
ugorjon Juppiter fejéből. Minden fejlődés rövidebb-hosszabb időt
kiván. Azon időben, melyben a fejlődés egyik előbbi alakulását
érte el, az utóbbi tényleg még nem létezik. Az átmenetel az előb-
beniről az utóbbira egy soha ki nem maradó sorrendet mutat. Saltus
non datur in natura. A természet fejlődése nem bűvész-mutatvány,
örök érvényű törvényének a nyelvképzés is meghódol. A lángeszű
Heyse némely okoskodásától félrevezetve azt monhatná valaki, hogy
valamint a mag a földben rejlik s felületén csak is növényt látunk,
úgy a gyök se létezhetett soha a lélek mélységén felül. Ha ez ál-
lana, kétféle fogalom, kétféle gondolatnak kellene az egységes lé-
lekben egymás mellett megférnie, mely állítás ellen az eddigi lélek-
tan óvást emel. Különben is nehéz a jozan ész kívánalmaival oly
elméletet megegyeztetni, mely gyöknek soha nem hangzott hang-
anyagot fogad el, — nehéz itt *contradictio in adjecto*-t nem látni.
Hangzat, mely nem hangzik, különös egy ellentét!

Burnouf Emil egy igen érdekes cikkében ezen cím alatt:
„a nyelvtudomány“ miután szemlájében a nyelvképzés három kor-
szakán végig ment, így ír: „A nyelvcsaládok, korszakaikban válto-
zásnak vannak alávetve. Egy tekintet valamennyi nyelvre meggyőz,
hogy jelenleg minden fejlődési korszak földünk területén képviselve
van. A régi chinai nyelv azon korszakot képviseli, melyet Müller
Miksa gyökkorszaknak nevez; az újabb chinaiban már némi össze-
tétel, az alakképzés zsengéje vehető észre. Ezen nyelvvállapot és a
jelenlegi török nyelv közt a turáni nyelvek hosszú sorozata terül el,
a nyelvviszonyok minden közbeeső sajátságát mutatva. Maga a török
nyelv mind inkább s inkább érzi azon törvény befolyását, mely egy
nyelvet fájából egy másik fajra térít át, ez esetben a hajtogató nyel-

vekére. Magok a flexiós nyelvek is magok közt változatosságot mutatnak. A szanszkrit közelebb van egy régibb nyelvállapothoz, mint azon tájszólások, melyek belőle támadtak, a páli, a hindosztáni és más; az olasz közelebb áll a latinhoz mint a francia. A három nagy fejlődési korszak nincs határozottan körülírva, sőt inkább érintkeznek egymással (ezen három korszak tudvalévőleg a gyökkorszak, az agglutinatio és flexio korszaka); úgy kell őket tekinteni, mint mérnöki megjelzést, melyre a felmért területnek nincs többé szűksége. A nyelvek átnézete a polgárosultság és közművelődés elterjedésével hasonlítható össze. Úgy a közművelődés mint a nyelvfejlődés ilyen vagy olyan feltűnését, régibb vagy újabb arczképét a jelenben is szemlélhetjük. Így volt ez a múltban is. Ugyanegy időben némely nemzet kö-, másik bronzkorát élte. A míg Krisztus Urunk sz. e. 2—3000 évvel némely nemzet több jelenkorit múlt felül közművelődésében, különböző néptörzsek 15—20 század óta napjainkig a kőkort túl nem haladták. Szép az, mit Burnouf Emil előbb említett értekezésében folytatólag mond: „a nyelvek átnézete egy a csillagos éghez hasonló látványt nyújt. A távcső helyes számolás kíséretében a képzés különböző fokain álló világokat fedez fel, a ködnemű anyaghalmazok és üstökösektől kezdve, melyeknek cosmicus anyaga egyenlő elemekből álló homogén tömeget mutat, egész a kihűlt földekig, és azon tömérdek sok apró bolygócskáig, melyek a téren végig futva a nagyobbakra zuhannak. Ezen két véglet közt mintegy középet tartanak azon gyűrűalakú ködnemű anyaghalmazok, melyek közül már némelyik az őket képző anyag-részletekre vonzást gyakorló középponttal bír, továbbá a sugárzó napok bolygóikkal, végre darabantaikkal, gyűrűikkel a napok körül forgó bolygórendszerek. Nincsen már ma csillagász, ki el ne ismerné, hogy ezen darabantok, ezen földek, ezen napok és mind az a mit tartalmaznak, kezdetben cosmicus anyaghalmazok, a térben porszemek gyanánt szerte szélyel hintett anyagtömegek voltak.” —

A nyelvészetet ily szempontból nézve nem sorozhatjuk a történelmi tudományok közé. Úgy a világ-történet mint az egyes népek története az emberi szabad akarat műve. Nem lehet a történetet se Thierssel vagy Mignettel a fatalismus, se Bossuettel a gondviselés tartós művének tartani. Már pedig a nyelv és a gondolat rúgója sem önkény, sem szabad akarat, mind kettőnek elv oka a lélek benső szükségében rejlik. Fejlődése a természetországával egyez meg, nem a tör-

ténetével koronkénti visszahanyatlásával, elé- és hátralépésével, hullámzásával. A szó a gondolat hangokban való kifejezése lévén, a nyelv a gondolattal együtt minden önkénytől független. A gondolat tárgya ép úgy lehet a való, mint a valótlan; ámde magának a gondolatnak elemei se meg nem fogyaszthatók, se meg nem toldhatók; az új gondolat nem áll új elemekből, az új gondolat a régi újabban meghatározva, vagy pedig a régi fogalmak új összetétele. Új törvényt hozhatnak az egyesek, látunk vallásalapítókat feltámadni, az erkölcsi intézkedések nemesíthetők, az erkölcsi érzés meggyengíthető, a megindult mozgalom lecsillapítható, a mozgalom tüze felszítható, mind ez lehet, történik: ámde az alapfogalmak állandóknak maradnak, az új fogalom a régi újabban meghatározva, a gondolat elemei változhatlanok, törvényeit új törvénykönyv nem szabályozza, új gyök nem teremthető. Tudásunknak a tudott tárggyal való teljes egyezésére új gyökökre nincs szükség. A régi eszközök újabb kezelésmódja tudásunk határait minden oldalról kiszélesítheti. A régi eszközöket szó-összetétel, képzés és metaphora tökéletesíti. Az előrehaladó tudomány a fogalmak eredeti értelmét megváltoztathatja, egy szónak egész története lehet*), új képzőragokkal látható el, összetett fogalmat összetétel fejezhet ki: ám de az eredeti fogalmak és gyökök nem szaporíthatók. Ez ép oly kevésbé lehetséges, mint Pythagorasnak sem volt hatalmában a szavak neveit itt-ott megváltoztatni, a bölcsészet kívánalmaival megegyeztetni. Videlou keleti könyvtárának mellékletében egy Un-Heu nevű chinai császárné több rendbeli bűneit felszámítván, úgymint férj-, testvér-, gyermekgyilkosságot, mondja, hogy e császárné a bűnlajstromot avval tetézte, hogy egy rendeletet köröztetett országszerte, melynek értelmében nem császárnénak, hanem császárnak lesz ezentúl nevezendő. A nyelvek szókincese képzés (képző ragok) és összetétel által gyarapítható; egy szó átvitt értelemben több fogalmat jelenthet. A nyelvanalogiával megegyező szóképzés a fogalom kiszabását hüven érzékíti. Azon új szó, mely a nyelv hazai földén támad, éltető nedvét ezen talajból szívja. Vaugelas „*pudeur*” Corneille „*invaincu*” szavai valamint a magyar *erény*, *elv*, *előny* szavak a polgárjogot csak hamar megnyerték.

Az ítélet az értelem megmásíthatlan eljárása, melynek alany

*) Például szolgáljon a λόγος, eredetétől keresztény értelméig kísérve.

és állítmány a tartalma. A bal itéletet kiigazíthatja a helyes itélet, ámde mind kettő egy és ugyanazon eljáráson alapszik. Egyfelől a fogalom és gyök, másfelől az itélet és mondat képezik a mozgékony felszín szilárd alapját. Talán hosszúra nyúlt elmélkedésünk vég-eredménye, hogy alapfogalmak, illetőleg egyszerű fogalmak felfedezése s új gyökök teremtése egyformán lehetetlen. A physikának azon fejezete, mely az electricismust és magnetismust tárgyalja, ezen tudománynak újabb kibővülése, e két erő neve azonban két régi görög szó (*ἤλεκτρον* tudvalévőleg borostyánkőt tesz). Az ember az ismeretlent az ismeretesre viszonyítja. Ez az emberi gondolat természetében rejlik.

A gyökök számra nézve nem szaporodtak, sőt inkább apadtak. Ez az a pont, melyre Müller Miksa nagyobb súlyt fektethetett volna. Valamint a Darwin elmélet szerint a „natural selection” következtében a kevesebbé fejlett organismus a fejlettebb elől háttérbe szorult, s utóbb egészen kipusztult, úgy itt is eliminatio következett be, mely több gyöknek került életébe. Az egy nyelvet kisebb-nagyobb különbséggel beszéllő nyelvvidékek egymáshoz közelebb viszonyba lépvn, a homonymoknak elég nagy száma gyült össze, melyek közül a legtalálóbba a kevesebbé életrevalót a közhasználatból kiszorította. Ezt mutatja a görög nyelv példája.

A gyököket már Aristoteles helyesen osztályozta két osztályba; az egyik osztályt a „*ῥαυὰ σηματικὰ*”, a másikat a „*ῥαυὰ ἄσημοι*” képezik. Boppnak két osztálya: a névmási és verbalis gyökök. Az utóbbit a névgyökök osztályának is lehet nevezni (radices nominales). A görög bölcsészet valóban eléggé nem méltányolható általunk; bámulat fog el, midőn a tárgyak összebonyolított fonalainak kibonyolításához hozzá fogni látjuk. A jelenlegi bölcsészet alig ismer kérdést, melyet már a görögök fel ne állítottak volna, ha bár mind azokat meg nem fejtették is. Mily sokat fejtettek meg helyesen a lángész azon kiváló tehetségénél fogva, mely a későbbi kor tudományának eredményéből birtokosának bőkezűen előlegez, megismerteti vele a majd egyszer napfényre kerülő igazságot. A névgyökök a külvilág tárgyait nevezik meg, illetőleg a szemlélet tárgyait. Ezen gyökök képezik a nyelvanyagot. Mind az, a mit szemlélünk, vagy állandónak látszik a térben, vagy mulandónak az időben. A szemlélethez ennél fogva két abstractio járul, ú. m. a tér és idő, s ezeknek hozzájárulásával válik a szemlélet fogalommá, illetőleg

szóvá, legeslegelőbb gyökké. Ennélfogva a nomen és verbum egyforma régi, s nem lehet azok nézetét pártfogolni, kik az egyik vagy másik elsőszülöttségét vitatják. Úgy gondolom, hogy épen ezen abstractio hozzágondolása teszi a részszepléletet általánossá. Vegyünk fel egy példát a héber nyelv köréből. A héber nyelv a többi közt פֶּתֶח-nek nevezi a virágot; a virág szepléletéből annak színpompája a többi lehetséges részszepléletből kivált, s ez lön nevévé. Ámde az egy bizonyos virág, vagy a virágcsopot szepléletéből kivált részszeplélet általánossá úgy vált, hogy a tér, tehát egy általános abstractio gondolata járult hozzá. Így keletkezett ezen fogalom: fényes pont, fény, mely tért foglal. A פֶּתֶח egyszersmind annyit is tesz, mint fényleni. Itt valamely tárgy azon tulajdonságáról van szó, melynél fogva bizonyos időben fényesnek látszik. Tehát a részszeplélet egyfelől mint nomen, másfelől mint verbum válik fogalomná.

Már most térjünk át a névmási gyökökre. A névmási gyökök nem magát a tárgyat nevezik meg, hanem a tárgy tekintetbe nem vételével azon tért, melyet betölt (átvitt értelemben időt is jelentenek s a tárgyak egyéb viszonyait). A névfogalmakban szintén ben van a tér fogalma, a névmásokban ez az egyedüli. Ő tehát nem más, mint a harmadik személy subjectivitásának tekintetbe nem vételével az általa elfoglalt tér fogalma. Ő lehet valamennyi harmadik személy, melyről említés történik. Én se Cartesius „cogito ergo sum” mondatának alapul szolgáló én-je, nem is a Fichte-féle „én”, nem a személy öntudatának tiszta nyilatkozata, hanem azon tér fogalma, melyet a személy maga által betöltve tud. A külvilág szepléletével kezdődik a belvilágé, az ember magát attól különálló lénynek érzi. Ezen elkülönözés a tér fogalmának körébe esik. A második személy egy közeli tér, melyet a második személy foglal el. A mint azon második személy, a kivel imént az első személy szólott, helyéről elmegy, s egy másik személy lép helyébe: ez lesz az első személyre nézve második személylyé. A közélről reá mutató névmások, valamint a távolról reá mutatók, közeli és távoli térek. A névmás nem csak reámutatás; ha a személyre csak reá akart volna mutatni a népszellem, elég lett volna az ujmutatás, nem kellett volna szót teremteni. A névmás azt kell hogy tartalmazza részben, a mit a név tartalmaz, mely helyett áll; ha ez nem volna, nem lehetne névmás. Már most a név, mint láttuk, kettőt tartalmaz, egyszer a tárgy fogalmát, másodszor a térét (az utóbbi az előbbinek egészen alá van

rendelve). A névmás a tárgy fogalmát nem tartalmazza, ebből következik, hogy a tért tartalmazza. A személyesség fogalma jelenlegi értelmében nem oly eredeti, mint minőnek látszik. Maga a személy neve későbbkori, a *πρόσωπον* előbb ábrázatot, képet, álarczot tett, s csak utóbb személyt, a persona is előbb álarczot jelentett, s csak később személyt. A syr קנימה (mely szó az arabba is átment s személyt jelent) eredileg szinte ábrázatot jelentett. Ezen mondatot : *לֹא הָיוּ אֲנִי קִנְיָמָה בְּשׁוּקָה דְּמִן דְּתַתְּעִלְמַת* (det 'almat) Michaelis helyesen így fordítja : Cujus faciem ex quo adoleverat, nemo in platea viderat.“

A gyökök ezen két osztályától megkülönböztetendők a felkiáltások, ezek a benyomások alatt támadnak s még nem fogalmak.

A gyökök eredetileg valamennyi nyelvben egytaguak. Egyedül az *ὀροματοποίησις* csinál e törvény alól kivételt, a kakuk szó eredetileg is kéttagu volt. Azonban az ilyen gyökök nem olyan számosság, mint némely nyelvész hitte és hiszi maiglan. Az emberi értelem csakhamar szabadul a közvetlen benyomás alól. A lángeszű Herdernek egy Plato Kratylusában előforduló mondatot kellett volna komoly figyelmébe venni : „szükséges, hogy a *μῦμησις* az *οὐσία*-t fejezze ki.“ Ha ezt teszi, az *ὀροματοποίησις*-t másképp értelmezte volna. Úgy látszik, hogy a fogalom egysége a gyökegységet maga után vonja. A tér és idő hozzágondolása épen csak különböző felfogás, mely a fogalom egységét meg nem rontja. A sémi nyelvek ezen szabály alól látszólagos kivételt képeznek. Ezen nyelvekben az alakképzést mindenek előtt a szó magánhangzói végzik, s ennélfogva szélesebb alapra van szükség, mint más nyelvosztályban. Ezen ok még egy más általános természetüvel szövetkezik, s ez azon törekvésben rejlik, a gyököt még jobban megerősíteni, megtámasztani. Sapeto Józséf, az arab nyelv kitünő ismerője, a „Rivista orientale“ második füzetében a sémi szavakról így ír : „azt hiszem, hogy úgy a *cathana* gyök, mint a sémi gyökök legnagyobb része, két régi gyök egyesüléséből eredt. Mind a kettő az egyesülést betűlemeiben szenvedett kárral létesítette, stb. stb. A sémi háromtagu gyökök két részből állanak, melyeknek elseje az általános fogalmat, másika ennek megszorítását fejezi ki.“ Ez az elmélet nem egyezik meg a sémi szóeredetetés megbizonyításával ; Sapeto azon rosszul megválasztott kifejezése ellen is tiltakozunk, mely szerint gyökökről beszél, melyek magok is gyökökből állanak. Ez ép annyira helytelen, mintha a phy-

A gyökszótagban kemény mássalhangzó keménynyel, lágy lágygyal szokott párosulni. A két első mássalhangzó igen ritkán egyenlő.

Azon betűk, melyek egymás mellett elé nem fordulnak, incompatibilis-eknek neveztetnek, ezek az egymáshoz igen hasonló betűk. Az egytagu gyök, mint láttuk, hol nominalis, hol verbalis természetű. Itt azon kérdés merül fel: mi választotta el eredetileg a kettőt? Úgy gondolom, az accentus. Az egy és két mássalhangzós gyökök a fejlődés egy későbbi fokán, mint hárommássalhangzósak tűnnek elő. A sémi gyökök egy belszükség folytán érték el e felsőbb fokot. Ekkor már nem többé az accentus, hanem a gyökmagánhangzó helyzete választja el a névtől, az igetőtől. Míg a névszó magánhangzóját első szótaga rejti magában, addig az igéé második szótagában a haladó cselekvést jelenti. Mind két esetben igen rövid segédmagánhangzó választotta el az ige vagy névtő elején vagy végén máskülönbözőn összetalálkozó két mássalhangzót. En magamnak a sémi gyökfejlődést ennél jobban nem bírtam megmagyarázni.

A chinai nyelv egytagu szavai valóságos szavak. Már a chinai nyelvben, leginkább a népkimondásban van összetétel, de ez még nem szerves összetétel. Mi oka annak, hogy a chinai nyelv még az agglutináló nyelvek magasságára se bírt emelkedni? E kérdést nézetem szerint helyesen fejtette meg Szeverini, a chinai nyelv monosyllabismusról szóló cikkében. Schleiermacher „az írás befolyásáról a beszédre“ című értekezésében helytelenül állítja, hogy az írás nem csak a nyelvvalakulásra nem (a mi nagyon természetes), hanem még az alakváltozás vagy változatlanságra se foly be lényegesen. A burman nyelv, mely a chinai leánya, századokon át maradt írás nélkül, s aránylag késői korban fogadta el a páli írást. A míg a chinai nyelv írása békóiba verve egytagunak maradt, addig a burmán további fejlődésében a polysyllabismushoz ért el. Két szava összetételében, ha az első *k, f, t, p* mássalhangzók valamelyikébe végződik, az első szó ezen végmássalhangzója a reá következő szó első betűjéhez hasonlóvá tétetik (assimilatio). Ez a hasonítás a szerves összetétel első törvénye, a többtagu nyelvek első jellemvonása.

A gyökök hármassal osztályt mutatnak, ú. m. 1) a felkiáltások (interjectiones), 2) a névmásgyökök, 3) a fogalomgyökök osztályát. Belbecsökre nézve a legalantiabbak az első, a mennyiben önleges érzésnél egyebet nem jelentenek; legmagasabban állók a legutolsók,

a mennyiben a külvilág tárgyait (mind azt, mi a külvilágban létezik és történik, tehát a külvilágot térben és időben), a külvilág behatását az alanyra (melyet az alany saját cselekedetének tart, érezve, hogy minden észrevételnek egyik tényezője saját maga figyelme), végül a külvilág behatásának következtében támadt alanyi munkásságot jelentik (p. o. gondolkozás, ítélet stb.).

A lelki élet mozzanatait a külvilág tárgyainak nevei átvitt értelemben fejezik ki.

Fogalommetaphora három van, melyekről itt helyén lesz szó-lani. A fogalommetaphora nem csak abban áll, hogy az eredetileg concret értelem egy a nyelvszellem szóválasztására nézve több fontos pontban vele megegyező elvont értelemnek ad helyet, hanem két vagy több concret értelem egy szóban való összetalálkozásában is. A *ganan*, *gan* sémi gyöknek eredeti értelme a térben a 'befödés', az időben a 'beföd' ige. A 'befödés' egy általános fogalom lévén, a körébe eső fogalmakat is jelentheti. Ezen átvitt jelentéseiben általánosságában rövideget szenved. Az alája tartozható fogalmak az ő általánosságához viszonyítva egymás közt egyenlőknek tekintetnek; nem jelentenek általános befödést, hanem részletest. Az arab szótárakban egy szó után igen sokszor több „item“ követi egymást, ezen item-ek legtöbbször részletezései az általános és eredeti fogalomnak. A *gan* gyök, mint mondók, födést, befödést jelent; ^{جنان} majd általános, majd részletes értelmű, mint ilyen éjjelt jelent, ruhát jelenthet stb. Ezen szónak első szótagában a magánhangzó megváltozván, illetőleg *u*-vá homályosodván, az így támadt alak paizst jelent (^{جنان}). Ez a második fogalommetaphora. Egy harmadik metaphora a költői, metaphora poetica; ez azon metaphora, melyet a költészet egyáltaljában, a keleti költészet különösen, nem tudna nélkülözni.

Hogy a lelki élet körébe eső szavak kifejezését lássuk, választunk két példát. Az egyik példa a *tudás* szó, a második a *vélekedés*-nek kifejezése a sémi nyelvekben. Egy megjegyzésünket még megelőzőleg ide igtatjuk. A rokon nyelvek tanulmányozása közt meglepetést szerez nekünk azon körülmény, hogy sokszor épen a leg-
elemibb fogalmak szavai különböznek az egy nyelvcsaládhoz tartozó nyelvekben. Valamint az egyéni eredetiség épen a legközön-
ségesebb tárgyak sajátos felfogásában áll, úgy a rokonnyelvek

bármelyike nem a természeti ritkaságokat vagy a ritkán előforduló dolgokat nevezi el különbözőleg, hanem az egyéni eredetiséggel megegyezőleg, a legközönségesebb tárgyakat. Ezeket épen annál fogva, hogy gyakran fordulnak elő, sokféleképpen nevezte meg a közös törzs eredeti népe; a homonymák száma igen megszorodván, a nyelvelágazás idejében minden egyes népnek választani lehetett belőle. Ugyanez mondható a tájszólásokról is.

A két itt tárgyalandó példa elseje a *tudás*. Minden tudásunk háromféle lehet. Lehet 1) érzéki tapasztalat nyomán, 2) önmagunk személyiségéről való (öntudat), s 3) e két forrásból merített ítéletekből folyó következtetéseknek tudása. Az utóbbi szemlélődési (speculativ), a közbelső pszichologiai, s az első tapasztalati. Az első a posteriori, a másik a priori tudásnak is nevezhető. A tapasztalat a tudás első vezetője, ez vezeti be azt legelőbb lelkünkbe. Az öntudatot legelőbb egy tagadó ítélet (enunciatio negativa) ébreszti fel bennünk. Ezen ítélet segít az önlét érzéséből az öntudatra. A tudás szava nem a szemlélődési, nem is a pszichologiai, hanem a tapasztalati tudást fejezi ki. Ezen tapasztalati tudás meghatározása következő: a tapasztalati tudás a léleknek azon munkássága, melynek folytán a külvilág egyes tárgyairól nyert benyomások következtében a lélek a reá hatott tárgyakról ismerettel bír, tehát a tárgy miségéről és minőségéről külső benyomások folytán szerzett ismerés. Már most honnét veszem a tudás nevét?

Ezen név egyenesen a külvilág névsorából kerül ki. Az aethiop nyelvben *'amera* = tudni. Az assyr nyelvben ezen szó = látni. A héber *אמר* tudvalévőleg = mondani (dicere), továbbá gondolni, parancsolni; az arab *امر* = parancsolni. Ezen ige assyr értelmé átvitt értelemben az aethiopban tudást jelentett. További kérdés: a látást jelentő ige eredetileg mit fejezett ki? Ezen kérdésre „assyr szók hasonlítása“ című értekezésemben igyekeztem megfelelni*). Ezen *אמר* igét a *מר* gyök osztályába soroztam. A *מר* (*מרר*) első értelme = folyni, csepegni (tehát a folyékony tárgyak ezen sajátja). Az elfolyás, elmulás lévén a *מר* eredeti értelme, ezen értelem egyfelől látássá (az assyrban), másfelől szólássá (a héberben) módosult. A látás ugyanis a tárgyak képeinek megjelenése és elmulása a szem reczehártyáján. A szó mintegy az ajkak kiömlésének lenni látszik. Az aethiop *nabab*, az arab *نابأ* valószínűleg

*) L. a Nyelvt. Közl. I. kötetének első füzetét.

a **נבר** (נבר) igével függnek össze. Tehát itt is a szólás kiömlés (effusio). A második példa a vélekedés, véleménynek kifejezése. Hogyan fejezi ki ezt a nyelv? A héber **נמץ** a többi közt annyi is mint vélekedni, ezen Piel alak eredeti értelme = összehasonlított. De hát már honnét vette a héber nyelv az összehasonlítást jelentő szavát? Felelet: a külvilág névsorából. Ezen **נמץ** alak a *dam* gyök családjából való; **נמץ** = bőr, **נמץ** color fuscus in homine, **נמץ** = vér. Az összehasonlítás a dolgok külsejét illetvén, nem fog meglepni, hogy egy az emberi bőrt, tehát az embernek külszínét jelentő szó választatott a héber nyelvben az összehasonlítás kifejezésére („hasonló lenni” ilyen formán annyit tesz, mint egy külszinnel bírni).

Vannak a kik a nyelv kezdetleges korszakában ennek egyedüli elemének a névmásokat tartják. Ha ezeknek okoskodása állana, a felkiáltások kizárólagos használatát kellene minden nyelv kiindulásának tartani. Ez volt Condillac franczia bölcész elmélete. Ámde hová vezetne ez? A fogalomgyökök se interjectiókból, se mutató névmásokból nem támadtak, tehát ezekkel semmi korrendben nincsenek. A fejlődés törvénye azt kívánja, hogy minden kezdet a lét magvát magában rejtse. A nyelv kezdetében ott kellett a fogalomgyököknek az interjectiók s névmások mellett lennie. A nyelv nem a pusztán szemlélő s érző gyermek lelkének nyilatkozata. A nyelv legeredetibb, legelsőbb korszaka sem hasonlítható a gyermekdadogáshoz. A görög *λάλημα* s a *λόγος* közt nagy a különbség. Minden nyelv megkülönböztetvén a kettőt, az elsőt a dőre beszédre, a csa-csogásra is alkalmazza. A gyermek első érzéki benyomásai nyomán támadt felkiáltásai még a beszéd-től távol vannak. A gyermek beszélni tanul, tehát egy meglévő nyelvet sajátít el, de azt nem teremti.

A felkiáltás az érzés közvetlen nyilatkozata; minden nyelvben kevés ilyen felkiáltás van. Bámulat (tehát egy vegyes érzés), öröm és fájdalom nyilatkozik általuk. Ezen interjectiókból igen ritkán képeztetik névszó; ilyen interjectionalis eredetű névszó az arabban a *vailun*, az aethiopban a *vailê* (elemeikre nézve *vai+l+un*, *vai+lê*). Az *l* betű igen sokszor fordúlván elé ezen fájdalmat kifejező interjectio után (**לן** **לן**) = jaj nekünk), utoljára egyesül vele. Hogy ezen interjectionalis gyökökben a legkülönbözőbb nyelvek is találkoznak, semmi rendkívüli. Az interjectio az érzés közvetlen nyilatkozata lé-

vén, természetes, hogy a közös emberi érzés minden nyelvben hasonlólag nyilatkozzék.

A gyökök második osztályát a névmások képzik. Ezen névmások a tárgyat nem nevezik meg, hanem csak az általa betöltött tért. A sémi nyelvek körében különösen az aethiop gazdag névmásokban, a gyökök ezen részét bőségesen fejtette ki és sokat őrzött meg, mit a többi sémi nyelv bírt, de elvesztett. Ezen aethiop névmások közül különösen a *la* távolról reámutató névmás ismétlése említendő meg: *lala* = ő maga. Az ő maga stb. fogalomban a személy lényegéig hatol az értelem, ezen mélység a távolság névmását kívánja. A negatio az eltávolítás fogalma lévén, nem fog meglepni a legáltalánosabb sémi tagadó szócska, a *la* összefüggése az imént említett aethiop távolról reámutató névmással.

A leghatározatlanabb héber névmás a אני ; Ewald helyesen nevezi impersonale-nak. Gesenius Rödiger által kiadott nyelvtanában אני a felkiáltások közt szerepel; hogy itt nincs helyén, a mondottak után nem szükséges ismételni.

A nyelv későbbi korszakaiban a névmásokból is képeztetnek főnevek, ezek a philosophiai terminologia kellékeihez tartoznak. A scholasticai bölcsészet kézikönyveit, Buxtorf lexicon rabbinico-philosophicum-ját, az arab terminologiai munkákat lapozgatva, számos ilyen képzésre fogunk akadni. A ποιότης , ποσότης , qualitas, quantitas régiebb képzések, a *quiditas* már középkori latin szó.

A gyökök harmadik osztályát a fogalomgyökök képzik. Steintal „Charakteristik“ című munkája 85-ik lapján e fogalomgyökökről így ír: „valamennyi szó bizonyos fogalomnak felel meg, de nem minden fogalom vagy szó felel meg bizonyos dolognak, és pedig két oknál fogva. A szó ugyanis nem egy bizonyos tárgyat, hanem a tárgy nemét nevezi meg, s ez az mi mindennek előtt a fogalmat a pusztá részszemlélettől megkülönbözteti..... A fogalomnak tárgya valami általános, t. i. a nem; ezt belső munkásság képezi, ez nem vétetik észre, ez nem szemléltetik.“ A concret tárgy kün, a lélekben ben abstractióvá válik; az abstractio olyan régi, mint a gondolkodás, a beszéddel egykoru.

Hogyan léptek a nyelvek a gyökkorszakból a flexiokorszakba? Itt a „corruptio phonetica“ fejezetéhez értünk. A gyökök egy része hangtani változásokat szenvedvén, önálló értelmét elveszítette, s

végzéssé (terminatio) vált. Így állott elé minden flexio. A gyököknek ezen önállóságát elveszített része előbb külsőképen ragasztatott az önálló gyökhöz (agglutinatio), utóbb a kettő egy egészbe forrott. E fejlődést nem egyedül a „corruptio phonetica” eszközölte, társul ott volt mellette a jóhangzat (euphonia) s az analogia; már az úgynevezett agglutináló nyelvekben munkás mind a három. A különbség az agglutinatio és flexio közt, Müller Miksával szólva, az, mely egy művészietlen és egy művészi mozaik közt van. A művészi mozaik festésnek látszik, a művészietlenben a kövek szembeszökő darabossága azonnal feltűnik.

Hibaigazítások.

- A 43-ik l. 13-ik sorban „Ezenkívül elétaláljuk főnév előtt is — de ritkán =”, helyett kiigazítandó „Ezenkívül elétaláljuk főnév előtt is, de ritkán;”.
- A 14-ik sorból a zárjel közt álló (= te magad) kihagyandó.
- A 43-ik l. 5-ik sorban alulról számítva הָזֶה helyett הַזֶּה olvasandó.
- A 48-ik l. 11-ik sorban, a sor kezdetén „nál” helyett „nal” olvasandó.
- A 49-ik l. alulról számítva 16-ik sorban הַגִּלְגָּל helyett הַגִּלְגָּל olvasandó.
- Ugyanezen l. 10-ik sorban alulról számítva וְשֵׁם helyett וְשֵׁם kiigazítandó.
- Az 50-ik l. 9-ik sorban מִעֵר helyett מִעֵר olvasandó.

GR. KUUN GÉZA.

A RUMUN NYELVRŐL ÉS NÉPRŐL.

A bécsi császári tudományos Akadémia kiadásában a rumun nyelvről és a rumunokról írt oly dolgozatok jöttek ki, a melyekről lehetetlen nem vennie tudomást a magyar nyelvtudományi irodalomnak, habár inkább a történelmet érdeklik is azok; mert a népek régi történeteiben fő világító a nyelvtudomány. Eme dolgozatok idő szerint következők: 1.) Die slavischen Elemente im Rumunischen, Miklosich-től (Denkschrift. d. kais. Akad. d. W. Philos. hist. Classe. Zwölfter B. 1862.) Ezt már Budenz József ismertette meg Nyelvt. Közlem. II. 468—476. 2.) Das vorrömische Dacien, Roesler E.-től (Sitzungsberichte d. philos. histor. Classe. Fünf u. vierzigster B. 1864.) 3.) Über die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romänischen, ugyanattól (Sitzungsb. d. ph. hist. Cl. Fünfzigster B. 1865. 4.) Dacier und Romänen, eine geschichtliche Studie, hasonlóképen Roesler-től (Sitzungsb. d. phil. hist. Cl. Drei und fünfzigster B. 1866.).

Roesler-t minálunk rosszúl ajánlá ez értekezése: „Zur Kritik älterer ungarischer Geschichte“ Troppau 1860., melyet Szabó Károly ismertete meg a Buda-pesti Szemle XI. kötetében 1860. Roesler t. i. Béla névtelen-jegyzőjének korát és hitelességet támadta meg azon kornak történeteire nézve, a melyekről ír. Mert ha a Névtelent a XIII. századba tesszük, mint Roesler, másképen ítélünk előadásáról, mint ha I. Béla jegyzőjének tartjuk, mint Szabó Károly. Azonban itt Roeslernek más munkáit akarjuk megismertetni, a melyek nem kevésbé érdekesek reánk nézve.

1. §.

A dákok a thrák népségnek legéjszakiabb ága, melynek legközelebb rokonai a géták lehetnek; legalább se a görög, se a római

írók nem különböztetik meg a gétákat a dákoktól. Régi a dák név; már az athéneieknél találunk dák szolgákat. A nép messzire terjedt vala, de fő széke a mai Erdélyország volt. Hatalma csak később tűnik fel; az első érdekes alak *Börebistes* dák király, ki mint erkölcs-ujító lép föl népe közt, segédje *Decaeneus* pap lévén. Az írók tanúsága szerint az akkori dák hadak 200,000-re mehetének. Börebistes szerencsésen hadakozék a kelt bojokkal, tauriskokkal; általkele a Dunán is, Macedoniát és Illyricumot pusztítván. Halála után 50 körül Kr. e. a dák birodalom négy tartományra oszlék.

Mind a mellett reá veté szemét Julius Caesar, de Brutus gyilkla megakadályozá a hódítót.

Octavianus 33—35-ban Kr. e. az ~~adriai~~ tenger és a Száva közti népeket győzvén le, az actiumi eldöntés után M. Crassust küldé a thrák háború folytatására. De Thrácia népei sokáig ellent állnak, mert a dákok és a szarmaták segítgetik, míg Augustus élete végén az egész Duna jobb partja római hatóság alá kerül.

Ekkor a rómaiak 50,000 dákot telepítének a Dunán túli részekre.

Augustus után Nero haláláig ott egy állapotban maradának az ügyek. A dákokról alig hallunk egyebet, mint hogy olykor-olykor betörnek a rómaiak vidékére. De Nero után a birodalom zavarai neki bátorítják őket és a szarmatákat. A dákok rendesen több részre valának eloszolva: most Decebalus egyesíté őket, s 86-ban Kr. u. beronta Moesiába. A római vezér, Fuscus, általkele ugyan a Dunán Decebalus ellen, de csatát veszte, s Domitianus császár inkább Rómában akara dőzsölni, mintsem Decebalus ellen hadakozni. Azonban vezére Julianus győze Tapaenál, de Decebalus helyre hozá a veszteséget, s minthogy a markomannok épen akkor megtámadák a rómaiakat, Domitiannus évenként fizetendő ajándékkal vásárlá meg Decebalustól a békét, 90-ben Kr. u.

Az adó-fizetésnek csak Trajanus vete véget, 101-ben indítván meg a háborút Decebalus ellen. 103 elején Decebalus kénytelen békéért könyörögni, melyet súlyos föltételek alatt nyer ugyan, de nem tart meg. 105-ben újra kitör a háború; Trajanus a híres Dunahídat építi, s a következő évben, 106-ban, Decebalus életét és hatalmát veszíti.

A dákok és géták a lélek halhatatlanságát hiszik vala, azért beszéllenek sokat vallásukról az írók. Papjaik nagy befolyásuak

valának; Zamolxis hitregei alakká lett; Decaeneust említők már. — De nem követhetjük Roeslert, ki összeállítja a található adatokat, melyekből tanuságos képet alakít a dákok és géták szellemi életéről. Inkább idevaló azt nyomozni, hogy mily nyelvűek voltak a dákok?

2. §.

Európának három fő népsége a keltek, germánok és szlávok; s minthogy azon terület, a melyen ma a rumunokat találjuk, küszöbét teszi a nyugati és déli Európának, a melyen az Ázsiából beköltöző népek darab ideig tanyázhattak, mielőtt tovább indulának: valószínűnek tartják sokan, hogy a dákok a nevezett három népség valamelyikéhez tartoztak. Roesler egyenkint megvizsgálja a három föltevést (Dacier und Romänen. Eine geschichtliche Studie).

a) *Keltek-e a dákok?* A keltek, mint tudva van, egyszer Kis-Ázsiától fogva Európa nyugati partjáig és Ír országig terjeszkedének; miért nem lehetnének a dákok is keltek? E véleményt ugyan nem támogatják a régi írók, kik, mint Strabo is, a dákokat és gétákat rokon nyelvűeknek (*ὁμόγλωττοι δ' εἰσὶν οἱ Γέται τοῖς Λακκοῖς*) s a thrakokhoz tartozóknak állítják. De találunk Erdélyországban is fejszéket s egyéb bronz eszközöket, milyenek a keltek által lakott területeken kerülnek elő. Ezekre támaszkodva *segesvári Müller Frigyes* (Die Bronzealterthümer in Siebenbürgen. Archiv des Vereins f. siebenb. Landeskunde, 1858.) azt állítja, hogy Erdélynek egyik népe a rómaiak előtt a keltekhez tartozott; s minthogy három nép lakta volt Erdélyt a rómaiak gyarmatosítása előtt, az agathyrs, bastarn és dák, Müller a dákot véli keltnek. Véleményét, úgy hiszi, támogatja az a körülmény is, hogy a dákok oly könnyen elrómaiásodtak, mint mindenütt a keltek.

De a dákok elrómaiásodásához nem kevés kétely fér, úgy mond Roesler; mert miután az írók tanúsága szerint, tömeges beköltözést indítottak az egész római birodalomból Daciába, az Erdélyben található római régiségek és emlékek egyenesen a római gyarmatok maradványai. Bizonytalan, hogy mennyi római vér és ivadék maradt vissza Daciában: ámde az bizonyosabb, hogy ellenséges dák törzsek még azután is háborgaták az új miveltség területét Antonius Pius, M. Aurelius, Commodus idejökben. A dák sarlós kardot, a gladius incurvust, mely jellemző dák fegyver, nem talál-

ták még az erdélyi bronzok közt: pedig mégis különös volna azt vélni, hogy minden egyéb dák eszköz bronz, csak ama kard vas volt volna, s azért emésztette meg a rozsdá. Nem szerencsésebb azon nyelvtudományi megjegyzése Müllernek, mely szerint az erdélyi dákok a fém-vegyítést úgy tudták volna, mint a keltek, mert íme az oláh *aram* = réz, szó semmi rokonságot nem mutat a görög *χαλκός*-szal, de mutat ős rokonságot a latin, germán és kelt szókkal. Roesler megmutatja, hogy az oláh *aram* az igazi latin *aeramen*, melyet Priscianus és Festus ismernek, s melyet a többi román nyelvekben is megtalálunk; provençal *aram*, franczia *airain*, spanyol *arambre* és *alambre*, mint oláhuul is *lēmurie*, *arēmurie* helyett. Nem többet érnek mások kelt okoskodásai a nyelvekből. Hene p. o. ugyanott a Sarmizegethusa-t így fejti meg, hogy Sarmis-ház; Kotyso-t így, hogy „Gottes Sohn.“ Leggyermetegebbsen okoskodik a régibb Chiniac, ki szerint a Kotys név annyit teszzen mint „guter Tis“ (Mercurius), Sandava = sandiger Gau, Marcodava = mark-gau, argidava = arger, böser gau. S ezen így megfejtett helyneveket *kelt* nyelvbelieknek tartja. Nem vigyázóbb Majorescu sem, a kiből Roesler következőket közöl:

Déva Erdélyben	Deva, Devonshire Skóciában,
Temes folyó	Themse Angliában,
Buceci, Buceti	Vocetius mons in Rhaetia,
Marmaros	Pliniusnál Marimórusa, mint kimr név,
Rusiava (Orsova)	Ptolemaeusnál Riussiava Noricumban,
Clusiu (Kolosvár)	Clusium Hetruriában,
Desiu (Dézs)	Desio Lombard-Velenczében,
Ardeal stb.	

Ez utolsó, úgymond Roesler, nem más, mint a magyar Erdeu-elu; a többi szó, melyek balfelől állanak, ki sem mutatható a régiségben.

Hogy az úgynevezett keltológok mire képesek, mutassák meg Monenak némely szó-fejtései: *Uisg*, ír szó, víz, *di*, ír szó, kicsi, e két szóból lett *Tibisius*, mert az *Ister*-hez képest kis folyó. Így az ír *dear* nagy, *uisg* víz, ebből *Ister*, nagy víz (csak az a baj, hogy a *Tibisius* szóban a jelző elül, az *Isterében* meg hátul van); a *dear* nagy és *abh* folyó szóból lett *Dráva*, nagy folyó, minthogy az nagy a Szávához képest! — E néhány példa is mutatja, hogy efféle dákkeltség minden tudomány nélkül való. Ezen kívül arra is figyelmeztet-

tet Roesler, hogy az igazi kelt helynevek képzője *bona, dunun, durum, magus, nemetum* nem találhatnák meg a dák helynevek közt, valamint viszontag ezek szokott képzője *dava* nem fordul elő a kelt vidékeken.

b) *Gótok-e a dákok és géták?* A gót és géta névhasonlat régen azt a föltevést táplálta, hogy a dákok a gótokkal azonos nép lévén germánok voltak, s e föltevés Jordanisra támaszkodik. Az újabbak közt *Schuller J. K.* (*Umriss und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen*, 1840.) és *Becker* (*Ersch u. Grubers Encyclopaedie, Dacia*, Bd. 29.) is vitaták; *Wirth* a német történetében és *Grimm Jakob* több értekezésében pedig egész tudományos készültséggel támogatták. Sőt Grimm a géták gótságát a német régiség kellő közepévé igyekszik tenni. Ez ugyan meg-megújítja a kutatásokat, s ma talán be is lehetne már fejezni, annyira ki vannak merítve: az eredmény azonban Grimm ellen üt ki. Se nyelvtani, se történeti érvek nem támogatják Grimm véleményét. „Ha nem volna Grimm az, ki olyanokat állít, hallgatással lehetne mellőzni“, így szól *Waitz* (*Verfassungsgeschichte* II. köt. a XIII. lapon); *Mullenhoff* pedig szeszélynek nevezi a géták gótságához való ragaszkodást*).

Mégis érdekes tudni a géta és gót nevek összezavarásának

*) „Das Hauptargument, die Namensidentität, wird hinfällig, sobald man sieht, dass Grimm's Guthai, Guthôs oder Guthans nur statt gothischen Gutôs, altn. Gotar oder Gotnar, ags. Gotan, ahd. Gozon oder Gozâ seiner Hypothese zu Lieb erfunden worden, nachdem in der Stelle bei Plinius (IV. 18.) der Text der Bücher *Aorsi Gaudae Clariaeque* durch die genaue Einsicht der Handschriften in *aedis caugde clanaeque* verändert worden und so einer der wichtigsten Anhaltspunkte plötzlich abfiel. Räumt man ein, dass das Getische oder Dakische noch nicht die deutsche Verschiebung der Consonanten kennt (Geschichte d. deutsch. Spr. 436), muss man auch zugeben, dass Getae, den Wechsel der Vocale angenommen, im Munde der Gothen *Kuthai* lauten musste: durch Anomalien und problematische Vergleichen das beliebte *Guthai* rechtfertigen wollen, heisst den Beweis aufgeben; muss man nun ausser dem Mangel der Lautverschiebung — d. h. des charakteristischen Zeichens deutscher Sprache unter den ihr stammverwandten — noch zugeben, um eine Gleichung deutscher und gothischer Wörter herauszubringen, dass im getischen schon der Zischlaut entwickelt war, wo im deutschen noch der Guttural haftete (Grimm, Berichte ü. d. Verh. d. Berl. Akad. 1849, 131. l.), so gibt man offenbar auf, was man beweisen will, die Identität der beiden Sprachen u. Völker, und es scheint nur noch eine sonderbare Laune, das festzuhalten, worauf in nicht eben glücklicher Stunde ein Einfall zuerst geführt hat.“ (*Ersch u. Grubers Encyclop. Geten.* 8. 463.)

történetét. A IV-dik században Kr. u., midőn a tudomány és ízlés hanyatló vala, kezdék a történetírói böngészők a két nevet összevetni, mint Aelius Spartianus és Flavius Vopiscus, amaz Caracalla, ez Probus életírástában. Julianus császár, kinél azonban történelmi tudósságot nem is keresünk, ugyanazon hibát követé el. De Eutropius, Sextus Rufus, Julius Capitolinus nem esnek a megrótt hibába. Ellenben a versírók, mint Ausonius († 392.), de kivált Claudianus († 400.), ki a Stilicho háborúját a gótok ellen a „de bello getico“ nevezet alatt éneklé meg, kapva kapnak e névcsere-n. Az V-dik században általánossá lesz a hiba, melyet Cassiodorus a gótok történeteit e című könyvben: „de origine actaque Getarum“ írván meg, s annak rövidítője Jordanis, „de Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis“ című könyvével megörökítenek.

c) *Szlávok-e a dákok és géták?* *Katancsich* (Istri accolae II. 284.) a XVIII. század nyelvtudományi műkedvveltségével szlávokká tévé a dákokat, ezt írván: Nomen Dacorum et Mysorum domesticum est. Mert *geta* annyi, mint *djete* = ifjú, *dako* pedig az illír nyelven öreget jelent. *Hene* (Beiträge zur dacischen Geschichte, Hermannstadt 1836.) a görög nyelvnek tulajdonít nagy részt a gétában. Felülmúlja őket *Michievicz A.*, ki a szláv irodalomról való előadásai-ban akadémuskodás nélkül szlávva teszi Mysiát, Pannoniát, amaz a szláv *meže, muže* (férfi), ez ugyancsak a szláv *pán* (úr) szóról vévén elnevezését. Az egy *Müllenhoff*, úgymond Roesler, tudományos okoskodás útján tévé hihetővé az összeköttetést a szláv és dák közt; azonban még sok nélkül szükölködünk, hogy az bizonyossá váljék. Roesler, függelékben a géta-dák nyelv maradványokat is közli, miután Boettger Pál már a thrákokat közölte volt (Arica, Hallae, 1851.). Dioscoridesnél, *περι ὕλης ιατρικῆς* (Kühn, Medicorum graecorum opera, Lipsiae, 1830) és Appuleius Madaurensisnél (de herbarum virtutibus, Parabulum medicament. scriptor. antiqui. ed. J. C. G. Ackermann Norimb. 1788.) dák növény-neveket találunk, a melyeket Roesler felhoz; azután következteti a megtalálható géta és dák személynéveket, végre földrajzi neveket. Ezek közül az Ister, Tibiscum helynév, Tibiscus folyó név, a mely Pathissus, Tisa, Tisia, *Τίρζα* is, Maris, Aluta máig élő folyónevek; a *Κάριαις*-t is dáknak vélik.

Egyébiránt még megfejtellenek a dák nyelvmaradványok, melyek, mint látjuk, pusztá nevek; azokból pedig szinte lehetetlen meghatározni, hogy micsoda a dák-géta nyelv. Azonban már Kopitar

figyelmeztete azon közös vonásra, melyet a mai nyelvekben találunk az Al-Dunánál és a Haemusi félszigeten. Vannak sajátosságai az új görögnek, úgymond Miklosich, a melyeket az ó görögből nem lehet megmagyarázni; a bolgár és szerb nyelvben talányokra akadunk, melyeket a szláv nyelvből nem lehet megfejtetni; végre a rumun vagy román nyelv oly tüneteményeket mutat fel, melyek meg a latin nyelvből nem érthetők meg. Ezeket az illető nyelvektől való eltéréseket közöseknek találván a mai nyelvekben, alkalmasint az ősi nyelvnek tulajdoníthatók, s az ősi nyelv azonos lehetett a mai albaniai nyelvvel, a mely hasonlóképen részesül a közös vonásokban.

Azon népek tehát, a melyek a régi időben a Haemusi félszigeten laktak vala, mind azon egy törzsnek lehettek ágai, a mely éjszaknyugaton a Dunáig, éjszakra a Dunán túlig, illetőleg bal parti vidékéig, s éjszakkéleten a Kárpátokig terjeszkedik vala; ez a törzs pedig a thrák törzs.

A thrák ősi elemnek tulajdonítja Miklosich tehát

a) azt, hogy a futurum a rumunban, szerbben, bulgárban, új görögben és albaniaiban egy *akarni* jelentésű ige összetételével alkottatik, p. o. a rumunban : *io voiū lauda* dicsérni fogok (*volō laudare*), holott a többi román nyelvekben *habere* vagy *venire*, a szláv nyelvekben a *bud* — lenni, szó segítségével alakul a jövő idő;

b) hogy a rumun, bolgár, és albaniai nyelvekben az articulus a nomen után áll, mi a többi román nyelvekkel ellenkezik; a szláv nyelvekben pedig nincs is articulus, p. o. a rumunban : *domnulo az* úr, *domnili az* urak;

c) hogy a rumunban, bolgárban, új görögben és albaniaiban a genitivus és dativus egy alak által fejeztetik ki, p. o. a rumunban : *domnului az* uré és úrnak, *domniloru az* uraké és uraknak;

d) hogy némely hangok is közösek az illető nyelvekben, p. o. a ѣ; az m n előhang sajátosságos a rumunban és albanesben, így az n és r, az r és l felváltása stb.

Miklosich azután még szókat is hoz fel, melyek vagy csak a rumun és albaniai nyelvekben fordulnak elő, vagy ezekben különös jelentésűek, vagy hangtani sajátossággal tűnnek ki, s így hasonlóképp közös elemre mutatnak *).

*) Ezek közt föltetszők p. o. *mal* litus, alban. *mallj* mons; *nan'e* soror natu major, alb. *n'enn'e* mater, bulg. *neni* frater natu major; kisorosz. *nenja* mater.

3. §.

A meghódított tartomány, melynek közepét a délnyugati Erdély teszi vala, népét a Decebalus hosszú védelme és a rómaiak győzelmei által szinte elveszítette vala; Trajanus tehát az egész római birodalomból telepítte oda lakosokat *). Felette gyorsan és erélyesen gyarmatosítának a rómaiak; az új tartomány a Duna bal partján *Dacia superior* és *inferior* lön; amannak, melybe Erdélyország tartozik, három része: *Dacia Apulensis*, *Malvensis* és *Auraria* ismert. De már egy század múltával süllyede a birodalom ereje; az éjszokról előtolakodó népek folyvást nyugtalaníták azt, kivált miután a góthok 238-ban először a Fekete tengernél mutatkoznak, Daciának nem vala többé nyugta. Már 237-ben pusztíták azt a karpok, egy dák népség, kik elől sok római telepedő elfuta a Dunán túlra, mint Lactantius tanúsítja, Maximianust szidván, kit vad állatnak nevez. Nem is csuda, hogy az, úgymond, mert anyja a karpok elől Daciából futott volt el ide. Aurelianus (270—275) lehetetlennek találván Daciát a gótok és vandalok ellen védelmezni, azt kiűresíté. A kiűresítést teljesnek mondá Flavius Vopiscus, kit Eutropius kiír: Cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret (Aurelianus), provinciam trans Danubium Daciam, a Trajano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans, eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia collocavit, appellavitque novam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit. Mert Moesia és Thracia részeiből lett az új Dacia, melyet Dacia Aureliani-nak vagy Dacia ripensisnek neveznek vala. Probus császár is 278-ban nagy sereg bastarn, gepida, vandal népet szállíta által a Dunán innenső részeiből Illyricumba. Constantinus felosztása szerint azután a szélesebb Dacia az illyr praefecturának dioecesisévé lön, magában foglalván a Dacia mediterraneát, Dacia ripensist, Moesia primát, Dardaniát és Praevalitanát. Két dux kormányozá, egyike Dacia ripensisben, másika Moesia primában tartván a szállást. E felosztás tarta mindaddig, míg a bolgárok és szlávok elfoglalák a tartományokat.

Az elhagyott Daciát a Duna éjszaki részein gótok és vandalok foglalák el, ez utóbbiak a Maros és Körös mellékein. De háború

*) Eutropius, VIII. 6. Traianus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebalis viris fuerat exhausta.

törvén ki a gótok és vandalok közt, ezek kiszorúlnak, s Constantinus császártól Pannoniában nyerének szállásokat. Most Daciának neve Gothia lön.

A gótok helyét 372-ben a hunok foglalják el, ezentúl Gothiát Scythia-nak nevezik. A római népnek, vagy a római gyarmatok utódjainak, sem előbb, sem most legkisebb nyoma sincs a mai Erdélyországban. Tudjuk, hogy Priscus, mint byzantinus követ, Attila udvarában fordúl meg 448-ban. Neki alkalma van a hun birodalombeli népkeverékről tudomást vennie, s elmondania, hogy a hun nyelven kívül gót nyelvet lehet hallani, sőt latint is (melyet auson-nak nevez), a mennyiben a rómaiakkal közlekednek (*ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ρωμαίους ἐπιμιζία*): de arról, hogy ott egy számos népség van, mely a régi római gyarmatok utódja lévén latinul beszél, nem tud semmit Priscus.

Attila halála után 453. a gepidák, egy gót népség, uralkodnak keleti Magyarországon és Erdélyben a tengerig. Az országnév *Gepidia*, mely még a gepidák eltűnte után is divatozik.

De már 576-ban elhanyaglanak a gepidák a longobardok és avarok csapásai alatt, s ez utóbbiak kezdenek az Enstől fogva Erdélynek keleti hegységéig uralkodni.

Mielőtt az avarok Gepidiát elfoglalják, már régen a Kuban és Don közt a bulgárok alapítottak volt birodalmat, kik 462. óta a Donon innen a Neszterig terjeszkednek, s innen a görög birodalmat nyugtalanítják. Most ők is az avarok járma alá görbednek. Hasonlóképen járnak a szlávok, kik Attila ideje óta mind sűrűbben törekednek dél felé, s 590-ben az avarok hatalmába esnek a mai déli Magyarországon. De a Moldvában és Oláhországban tanyázó szlávok, úgy látszik, függetlenek maradtak. Ezek ellen 590—596-ban a byzantinus hadvezérek Priscus és Petrus hadakoznak, s Theophanes, ki erről ír, nem tud semmit a daciai románokról, holott még három gepida falut is említ meg.

A bolgár Kubrat 634—641-ig lerázza az avar igát; a bolgárok 678—680. átköltöznek a Dunán, meghódítják a szlávokat, legyőzik Constantinus császárt, s azóta Moesia és Kis-Scythia (a mai Dobruđa) *Bolgárországnak* neveztetik. A bolgárok hamar elszlávosodnak, mint a longobardok Olaszországban, a frankok Franciaországban a hódolt népek nyelvét elfogadták.

780 tájban a frankok véget vetnek az avar uralkodásnak; a nyugati avar tartományokat a frankok veszik birtokukba, a keleti

tartományokat a Tisza mentében a bolgároknak hagyják. Az eddig legigázott népek nevei, a szlávoké, gepidáké újra fölélednek: csak rómaiakat vagy rumunokat nem említ senki. Föltéve, hogy Aurelianus után is voltak még Dáciában romaiak, és a gót, hun, gepida, avar uralkodások alatt is megmaradtak, annál föltetszőbb az írók teljes hallgatása felőlök, mert az avarok nagyon fel tudván használni a hódolt népek iparügyességét (a longobardok és szlávok hájóját építének nekik), bizonyosan éltek volna a római műveltséggel is, ha azt Dáciában találják. De erről sehol sincs említés, általában a gótoktól fogva az avarok enyészetéig senki sem tud semmit a régi Dáciának római lakosságáról.

888 tájban beköltöznek a magyarok, ezek legyőzik a morvai szlávokat, elfoglalják a frankok által birt nyugati avar tartományokat, valamint a Tisza mellékein a bolgár uralkodást is, mely ott 670 óta fennállott volt. S a bolgárok a mai Moldva és Oláhország vidékeit is elvesztik, a melyeket a bessenyők foglaltak el.

4. §.

A rumun népség különböző nevezettel ismeretes. Saját honos neve *rumun*, mely a rumun nyelv hangtani törvényei szerint a latin *romanus*-nak felel meg. Ez hát nem a görög *ῥωμαῖος*-ból lett, úgy mond Miklosich, s eredetét nem is lehet abba az időbe tenni, melyben a római uralkodás székének Thráciába való áttétele után a görögök is rómaiaknak kezdék magokat nevezni. Más népek így nevezik: anémet *walach*-nak; a bulgar *vlah*, a szerb *vlach*, az orosz *voloch*, a cseh *valach*, (de az olasz *vlach*), a lengyel is *voloch*-nak az oláhot, *vloch*-nak az olaszt nevezi, görögül *βλάχος*, magyarul *oláh*, ellenben *olasz* az itáliai, törökül *iflák*,¹ mi csak a *vláh* szónak törökös kiejtése (mint a német *stab* magyaros kiejtéssel *istáp*.) E név a szlávoktól terjedt el, kik avval általában a román népeket nevezik. Azonban a *valh* név eredetileg a keltát jelentette volt a németeknél, azután azon népeket, melyek a kelták helyeit elfoglalták, tehát a román népeket. E jelentést megtartva, az ó felnémet *valh* a szláv népekhez jutott el; s miután ezeknél az oláhot kezdte jelenteni, ez új értelemben, de szláv kiejtéssel tért vissza a németekhez s foglalt helyet a magyar nyelvben is. — A *vlach* szónak *ch*-je nem fejthető meg a szlávból, mint Šafařík véli, nem is a németből, hanem inkább a keltából, úgy mond Miklosich, mert Pott szerint (Ersch u. Gruber II. Sect. 18, 91.)

ach a galoknál vagy kelteknél igen szokott képzője a népneveknek. A *vlach* szónak értelmét a német *wallend*, migrans (Leibnitz VI. 2,62), vagy a szláv *vljek* trahere szóból (Thunmann, miszerint költöz-ködöt jelentene), vagy a Volga folyó (Engel), vagy volsci népnévből (Döderlein, Lat. Etymol. 210) akarni magyarázni, oly hiú, mint azt a szláv *vlad* dominari, a *duce Flacco* (Aeneas Sylvius), *βαλλω ἀπίδα* (Bonfinius), a *vallis aquae* (Vaillant), a *latini* (Katančić de Istro, cap. VIII. §. 4.) szókból származtatni. Miklosichból tettük ezeket ide, annak megmutatására, hogy az ismeretlennek kimagyarázásában a régiek még kevésbé akadoztak, mint az újak.

A *vlach* szó a régi szerbben nyájörzöt jelent, az albaniaiban is *čoban*-nak hívják az oláhot; mely török szó hasonlóképen nyájörzöt teszen, mert az oláhok leginkább marhatenyésztők és nyájörzők valának. A *morlach*, olaszul *morlacco*, szó a görög *μαυρόβλαχος*, fekete olaszt vagy fekete latint jelent. Hogy miért nevezik a byzantinus írók Oláhország lakosait *μαυρόβλαχοι*-nak, magát az országot *μαυρόβλαχία*-nak, miből való a török *Kara iflák* (fekete oláh), annak okát ép úgy nem tudjuk, mondja Miklosich, mint nem tudjuk, miért hínak némely népet fejrnek. Ellenben azt történelmileg meg lehet magyarázni, miért hívják a byzantinus írók Oláhországot *οιγγροβλαχία*-nak.

Hajdan egy a dalmát, horvát és bosnyák tartományok között fekvő vidék *vlachiának* neveztetik vala; Farlatinál (4,63) egy 1373-dik évi okmányban olvassuk: „*vlachis schismaticis, quorum nonnulli in pascuis et montibus habitant etc. Majorem Vlachiam circa metas Bosnae in Obsan et Corbavia etc.*“ Schafarik azt véli, hogy ezen vlachok keltek voltak, valamint azon vlachok is, kik, Nestor szerint, az eredetileg Magyarországon lakott szlávokat kiszoríták, s kik meg magok a magyarok által szoríttatának ki. Erre Miklosich azt jegyzi meg, hogy a szlávok a *vlach* szóval alig jelentenek vala más népet, mint románt, mert ha elfogadjuk is azt, hogy a szlávok nyugat felé kelt népekkel találkozhattak, meg kell gondolni, hogy azok közül egynek nevéből sem lehet a *vlach* szót kifejteni. A Nestor tudósítását illetőleg pedig, úgymond Miklosich, a legelmésebb magyarázat is csak hozzásejtés marad, valámíg görög íróban nem találjuk meg a forrást, a melyből Nestor azt merítette.

A macedoniai oláhokat a görögök *κοιτζόβλαχοι*-nak, a török-szlávok pedig *zinzar*-oknak nevezik, előttünk ismeretlen okból.

Miklosich az új görög *κονιζόγλωσσος* = hebegőre akarná emlékeztetni az olvasót; Roesler más megfejtést ajánl, mint alább látni fogjuk.

5. §.

A rumun vagy oláh nép most mintegy 4900 □ mértföldnyi területen lakik s hét és fél millióra tehető. Romania, vagy a két dunai fejedelemségek 2255 □ m., még pedig Oláhország 1330, Moldvaország 925 □ m., s ezekben a rumun nép 3 millión felül van; Magyar és Erdélyországban 2,416,874, Bukovinában 178,519, Beszarábiában 490,000, Bolgárországban 350,000, Szerbországban 120,000 rumun van. Homály fedi a rumun nép keletkeztét, mert viszontagságairól igen kevés tudósítást ad a középkor. Hogy a rumunok a rómaiaktól származnak, azt nyelvök bizonyítja, s azt már a XII. század közepén Manuel Comnenus idejében írt Cinnamus is így fejezi ki: *οι Βλάχοι τῶν ἐξ Ἑλλάδας ἀποικοι πάλαι εἶναι λέγονται*, mely helyről alább több szó lesz. Bizonyos az, hogy a rumunok azon rómaiaktól származnak, kiket Trajanus 106. tájban, Decebalus legyőzése után, az egész római birodalomból Dáciába telepítte. Csudálatos, hogy a gótoktól fogva 275. Kr. u. egész a XIII. századig semmi nyomát nem találjuk sem a görög, sem a nyugati íróknál a rumun népnek a mai Erdélyországban, de sőt valamennyi Dunán inneni részeken sem.

Túl a Dunán azonban nemcsak Bulgáriában és Szerbiában, hanem Macedóniában is találunk rumunokat vagyis oláhokat, a kiket *kutzo-vlachoknak* neveznek, mint látók, de a nyelv- és történelemvizsgálóknál *macedo-vlachok* nevével ismeretesek. Roesler a kutzo-vlachok nevét onnan magyarázza meg, hogy a VII. században egy csapat bulgár, elvonulván az avar uralkodás elől, Macedóniába ért. Ezen bulgárok alkalmasint a *kutrigurok* vagy *kutziagurok* törzséhez tartoztak, mert egyik püspökjök Macedónia görög püspökjeinek jegyzékében előfordúl. A *kutziagur* névről lett volna a *kutzo-vlach*. Most Alsó-Albániában, Thesszaliában, nyugati Macedóniában, Görögországban találjuk még; a Delphi-hegységben *nagy oláhság* *μεγάλη Βλαχία*, van.

Albániában is vannak rumunok; az Arachtos (Aspropotamos) felsíkjain a Janina tóig *Vlachochoria* (*Βλαχοχώρια*) nevű tartomány van.

Honnan valók ezen déli vlachok, a kik nyelve annyira meggyez az éjszakiak nyelvével? s mostani lakhelyeik a régi korban is azok voltak-e?

Azt tapasztaljuk, hogy midőn a törökök Thesszáliát és Macedoniát elfoglalák, *Votskop* tekintélyes helye vala az oláhoknak. A török hódítás elszéleszté az oláh lakosokat, kik *Voskopolist* (*Βοσκόπολις*) alapíták; a név a legeltetésről való. Azután *Moschopolis* lett belőle, 8—10 ezer házzal bíró város, melyben nyomda is vala, mely azonban *Leake* angol utazónak idejében (1804) már elhanyagolt volt; most alig 200 háznyi falu. Az albaniaiak nyomása kiköltözésre bírta az oláhokat. Kalarytes lakossága is azt mondá Leakenak, hogy a törökök elől Thesszáliából költöztek volt ide. Ma Thesszáliában igen gyér az oláh lakosság, pedig a XIII. században uralkodó vala ott; akkor Nagy-Oláhságnak (*μεγάλη Βλαχία*) neveztetik vala, s a régi Thesszália név nem is járt. Már 1082-ben *Eaxe* vezetes oláh helység vala Thesszáliában. S a mint itt Nagy-Oláhság, úgy Aetoliában és Akarnaniában Kis-Oláhság (*μικρά Βλαχία*) vala, hol ma, tudunkra, nincs is oláh. Egyebütt sem találunk ma oláhokat, a hol hajdan voltak, p. o. a déli Thráciában, Konstantinápolytól Vizyáig (*Βιζύη*, most Vize); a Balkanban már a VI. században akadunk oláhokra. Tehát bizonyos az, hogy a déli oláhok nem mindenkor azon egy helyen laktak. E mellett szembe tűnik, hogy a déli oláhokat sokkal előbb, már a VI. században, kezdi emlegetni a történelem; ellenben az éjszaki oláhok csak a XIII. században jönnek elő az íróknál. A dáciai rómaiak áttelepítése közt Moesiába 274-ben, és a *vlachok* föllépte közt a déli völgyekben csak háromszáz év van: ellenben amaz áttelepítés közt s a Dunán inneni rumunok okleveles megemlézése között a XIII. században egész ezredévnyi hézag tátong.

Lássuk most közelebbről is a történetek tanubizonyságait az oláhokról.

579-ben az avarok Thráciába rontván, Konstantinápolyt kezdék szorongatni, mi alatt a byzantinus vezérek Martinus és Comeniolus háta megé kerülnek vala az ellenségnek. A kész megtámadást azonban a véletlen akadályoztatá meg. Mert egy teherhordó ló a leeső batyuját hurezolván, gazdájának ezt kiáltá egyik társa: *Torna, torna fratre!* A vitézek meghallván e kiáltást, s azt visszafordulást sürgető idésznek vevén, a seregben hirtelen támadt zavar és félelem futást idéze elő. Lásd Theophanes Chron. Bonnae I, 397. *)

*) Itt megjegyzi Roesler, hogy Büdinger (Oesterr. Geschichte I. 69.) a „*retorna, torna* kiáltást, megfoghatatlanúl („*Unbegreiflicher Weise*“) avar nyelvbelinek tartja, holott rumun vagy román nyelvbelisége világosnál világosabb

E néhány szó rumun nyelvbeli, s azt bizonyítja, hogy a görög se-

Ezen megjegyzés alkalmat szolgáltat nekem is annak felhozására, hogy hasonló föltetsző botlást teszen Büdinger az „Ein Buch ungarischer Geschichte. 1058—1100.“ (Leipzig, 1866.) című munkájának 97. lapján, a hol az árpádi királyok öröködéséről szólván, Kinnamos byzantinus íróra hivatkozik. Kinnamos ugyanis (V. I, 203. lapján) ezeket írja: 'Ιατζᾶ δὴ τοῦτω ἤστην μὲν ἀδελφῶ Βλαδισθλαβός τε καὶ Στέφανος· οὐκ οἶδα δὲ ὅτι προσκεκρουκότε ὑπερφωῶς ἐμισθήτην αὐτῷ. ἀμέλει καὶ μετὰ πολὺν τὸν ἄλλοτε ἀλλαχθὲν δρασμὸν τέλος βασιλεῖ προσελθόντε χειρὸς ἐγενέσθην τῆς αὐτοῦ. καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς ἔγρημεν ἀδελφιδὴν ὁ Στέφανος, Μαρῖαν τὴν 'Ισαακίου τοῦ σεβαστοκράτορος πᾶντα περικαλλῆ καθάπερ εἴρηται οὖσαν, ἄτερος δὲ ἄρῳξ διετέλει. τότε τοῖνον ἐπειδὴ τοῦ 'Ιατζᾶ τετελευτηκότος θάτερον τῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ὁ τοῦ δικαίου ἐκάλει θεσμός (νόμος γάρ οὗτος παρὰ τοῖς Οὐννοῖς ἐστὶν ἐκὶ τοὺς περιόντας ἀεὶ τῶν ἀδελφῶν τὸ στέφος διαβαίνειν), κατὰγειν τούτους εἰς γῆν τὴν πατρῶαν βασιλεὺς σπουδῆς εἶχεν. 'Ιατζᾶς γὰρ τὸν πάτριον παριδὼν νόμον ἐπὶ τὸν υἱὸν τὴν ἀρχὴν διεβίβασεν. Οὐννοὶ τοῖνον τὸ μὲν τι τοῦτον αἰδεσάμενοι τὸν νόμον, τὸ δὲ καὶ τὴν βασιλείῳς εὐλαβηθέντες ἐφοδον, Στέφανον τὸν 'Ιατζᾶ τῆς ἀρχῆς παραλύσαντες θάτερον τῶν ἀδελφῶν τῷ Βλαδισθλάβῳ ταύτην ἀπέδοσαν. τῷ γε μὴν Στεφάνῳ, φμὶ τῷ πρεσβυτέρῳ, τὴν Οὐρούμ ἀπεκλήρωσαν τύχην. βούλεται δὲ τυτοῦ παρὰ Οὐννοῖς τὸν τὴν ἀρχὴν διαδεχόμενον ἐρμηνεύειν τὸ ὄνομα. Azaz: „Gézanak két atyjafija vala, Vladiszlav és István. Nem tudom pedig, hogy mivel sértették volt őt, de nagyon gyűlöli vala azokat. Tehát sok ide-oda bujdosás után végre a császárhoz folyamodának, s oltalma alá adák magokat. Ott az egyik, István, a császár kis hugát, Máriát, Izsák császár leányát, ki nagyon szép vala, vevé feleségül, a másik nótelen éle. Midőn tehát Géza halála után az egyiket a törvényes szokás a királyi székre híná, (mert az a törvény vagyon a magyaroknál, hogy a korona mindenkor az életben lévő atyafiakra [fítestvérekre] szálljon), a császár őket hazájokba visszavezetni törekvék. Mert Géza, megvetvén az ősi törvényt, az uralkodást a fíjára szállította volt. A magyarok azért, részint tisztelvén ama törvényt, részint a császár bejövételétől is tartván, Istvánt, Géza fíját, megfoszták az uralkodástól, s azt az egyik testvérnek, Vladiszlavnak, adák által: Istvánnak pedig, az idősbiket értem, az *Urum* méltóságot juttaták osztályúl. Ez a név t. i. az uralkodásra következőt szokta jelenteni a magyaroknál.

Kinnamos tehát azt állítja, hogy ősi szokás és törvény szerint a magyar királyi szék az elholt király után ennek életben lévő atyafaira (testvéreire) néz, nem saját fiaira; tovább elmondja, hogy azt, a kire az örökség néz, *urum* névvel nevezik a magyarok. Világos, hogy a vélt királyi örököst *uram*-nak szólíttatják vala; azért nevezi Kinnamos *uram-méltóságnak* a kijelölt királyi örökséget. Büdinger már Kinnamosra hivatkozván, ezt mondja: „Uebrigens behauptet Kinnamos (V. I. 203. l.), der praesumtive Thronerbe heisse bei den Ungarn *Urumtychi* (Οὐρουμτύχη). Hogy miért olvassa össze Büdinger az οὐρούμ és τύχη (*uram* és méltóság) szöveget, melyeket az eredeti szöveg az ἀπεκλήρωσαν igével választ el, azt nem lehet megfogni. Még a latin fordítás sem javasolja az összeolvasást, mert ez így hangzik: Stephano vero (seniorem dico) Wrumi dignitatem concesserunt, quo nomine ita apud Hungaros regni successor indicatur,

regben rumun katonák is valának, kik az előadás szerint a Haemusból valók lehettek.

Ezután hégagot hagynak a történeti tudósítások egész 1027-ig, a midőn II. Basilius császár a szaraczénok ellen készül Siciliába, seregében vlachokat említ Lupus Protospatha, a ki 1102. tájban írta. Thunmann (Untersuchungen über die älteste Geschichte der östl. europ. Völker, 352) így közli a helyet: „Despotus Nicas in Italia descendit cum ingentibus copiis Russorum, Vandalorum, Turcarum, Bulgarorum, *Blachorum*, Polonorum, Macedonum, aliarumque nationum, ad Siciliam capiendam.“

1082. I. Alexius Comnenus a normann Bohemund ellen indulván, Thesszaliában Exevába érkezék, mely hely, Anna Comnena szerint, *vlach* vagy *oláh*. (*Κατήλθεν εἰς Εἰσεβαν χωρίον δε τοῦτο Βλαχικόν*. Anna Comn. V. 138). Ugyancsak I. Alexius Comn. alatt 1091-ben vlachok szolgálnak a kúnok ellen is. (Anna Comn. VIII. 227. *ἀλλὰ κατὰ μέρος νεολέκτους καταλέγων, ὅποσοι τε ἐκ Βουλγάρων καὶ ὅποσοι τὸν νομὰδα βίον εἴλοντο. Βλάχους τούτους ἢ κοινῇ καλεῖν οἷδε διάλεκτος*. Alexius a sereget újra szervezvén részint bulgárokat, részint olyanokat szede be, kik nyájörző életet követnek, s a kiket a köznyelv vlachoknak nevez.)

1095-ben egy Pudilus nevű vlach (*πουνδύλου τινὸς ἐκκρίτου τῶν Βλάχων*, u. o. X. 273) viszi meg Anchialos vlach városból annak hírét, hogy a kúnok általmentek a Dunán.

A XII. században a Tudelai Benjamin, héber utazó (iter inter Barium et Abidum, héberül és latinul Tafelnál de Thessalonica, pag. 467.) ezt írja: „Hoc est Vlachiae initium (Zeitunnál), cujus incolae montes incolunt: gens ipsa Valachorum nomen gerit. Celeritate cum capreolis conferendi, e montibus in Graecorum regionem descendunt, ut spoliū et praedam auferant. Nemo illos bello lacessere potest: neque rex ullus eos domare potest.“

Tudjuk, hogy II. Basilius császár hosszú küzdelem után 981—1019. ura lön Bolgárországnak. Századok múlva ismét a Dunáig terjede a görög birodalom, ámbár a bulgárok még több ízben fellázadának, jelesen 1025—1041 s 1073—1075. Ekkor ott is előtűnik a vlach nemzet, t. i. a Moesiában telepített rómaiak utódjai, kik addig mintegy a szlávok által elborítva, úgy, mint ezek, a bulgárokat uralták.

II. Izsák Angelus 1185-ben III. Béla magyar király leányát feleségül vevén, nagy fényűzéssel készülle a menyegzőre, melynek

költségeit a tartományok adója fedezze. A Bolgárország oláhait is meg akarák adóztatni; s a fizetni vonakodók marháit elhajták. Két oláh atyafi, Péter és Aszan, a zendülők élére áll. Izsák császár győz ugyan, de az atyafiak a Dunán átszöknek a kúnokhoz, kiknél ótalmat, s majdan segítséget találnak. 1190-ben a kúnok, mint az oláhok szövetségesei, győznek, s e percztől fogva ismét vége lőn a görög császárok hatalmának a régi Moesiában vagy Bolgárországban.

A Konstantinápolyban széket foglaló gyenge latin császárság 1204—1267 nem gátlá a hacmusi vlachok függetlenségét. Számítalan belső és külső zavarok közt 1388-ig állának fenn a belföldi fejedelmek, míg az oszman hatalom Murad alatt elnyomta Sziszman-t, mint nemsokára a Rigómezőn a szerb czár is elveszíté önállását.

A bolgárországi oláhok függetlenségi háborújának első idejére gondolja tehetni Roesler a dunáninnen, vagy északi oláhok első telepedéseit. Gyakran kénytelenek levén a Kúnországba, azaz mai Oláh- és Moldvaországba, menekülni, ezen országnak kedvező mivoltát kezdék megismerni; s midőn a XIII. század első harmadában a kúnok ereje a mongol csapások alatt elhanyatlott: a nyájöröző oláhok észrevétlenül mind gyorsabban terjedének el abban. S mennél hatalmasabban terjeszkednek a törökök a Dunán túli déli tartományokban, annál inkább vonúlának az oláhok a Dunán inneni vagy éjszaki vidékekre. Így volna megfejtve azon történelmi talány, hogy az oláhokat az éjszaki tartományokban, jelesen Erdélyországban, csak a XIII. században, de legott feltűnő mennyiségben, találjuk meg, ellenben a déli tartományokban a VI. század óta emlegetik őket a történetírók. S az oláhok költözködéseit még utóbb is tapasztaljuk. IV. László magyar király idejében, 1284-ben, Máramarosba költöznek be; ezekből 1359-ben Moldvába vonúl egy csapat, mely ötszáz év alatt az egész tartományt elrománosította.

6. §.

Másképen adják elő a rumun nép történeteit magok a rumun írók. Ezek szerint a rumunok Dáciában, a mai Erdélyországban, a rómaiak gyarmatosítása óta mind folyvást és szakadatlanul laktak volna, saját fejedelmeik alatt, kiket a magyarok a IX. században legyőzének. A magyarok tehát, ez írók szerint, az oláhok hódítói, még pedig lehető, igazságtalan hódítójik. Ez írók *Béla király* Név-

telenjére hivatkoznak — mert az az egyetlen kútforrás, a melyből a IX. századbeli oláh történeteket Erdélyben merítik.

Ugyanis a Névtelen a *Terra Ultrasilvana*-ról azt írja (Cap. XXIV.) „Et dum ibi diutius morarentur, tunc Tuhutum, pater Horca, sicut erat vir astutus, dum coepisset audire ab incolis bonitatem terrae Ultrasilvanae, ubi Gelou, quidam *Blacus*, dominium tenebat, coepit ad hoc anhelare stb.“ „Pater Ogmand, speculator Tuhutum, . . . domino suo de bonitate illius terrae multa dixit, quod . . . habitatores terrae illius viliores homines essent totius mundi, quia essent *Blasii* et *Sclavi*, et dux eorum Gelou minus esset tenax, et non haberet circa se bonos milites, et (non) auderent stare contra audaciam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas injurias paterentur (Cap. XXV.). Hoc dum Tuhutum audivisset a legato, praeparavit se cum suis militibus et . . . egressus est ultra silvas versus orientem, contra Gelou *ducem Blacorum*. Gelou vero dux ultrasilvanus stb. (Cap. XXVI.) . . . Et cum vellent transire amnem Temes, venit obviam eis Glad, a cujus progenie Ohtum descendit, dux illius patriae, cum magno exercitu equitum et peditum, adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum. (Cap. XLIV.)

Tehát a Névtelennek tudósítása szerint, a magyarok megszállásakor a IX. század utolsó tizedében Erdélyben és a mai Bánátban oláhok és szlávok laknak vala, ott *Gelou*, itt *Glad* fejedelem vagy vezér alatt, ez utóbbinak kúnok és bolgárok is segítségül lévén.

Hogyan egyeztethetjük meg a Névtelennek tudósítását más történelmi források tudósításával? Hihetünk-e neki akkor is, mikor ellenkezik az ismeretes történetekkel? A Névtelen úgy tudja többi közt, hogy Zalán elődje Kean (magnus Kean, proavus ducis Salani, Cap. XII.) „dux de Bulgaria egressus, auxilio et consilio imperatoris Graecorum, praeoccupaverat terram illam; továbbá, hogy a görög császár és a bolgár fejedelem nagy sereget küldének Zalán segítségére. (Cap. XXXVIII.) stb. Szóval, a Névtelen úgy tudja, hogy a magyarok megszállása előtt a konstantinápolyi császárok némi hatóságot gyakoroltak volna a mai Magyarországon. Ellenben a byzantinus írók, jelesen Constantinus Porphyrogenitus, erről mitsem tudnak, de más író sem tud arról semmit is. Mióta a bolgárok 678—680 Kr. u. átköltözvén a Dunán, a mai Bolgárországban új hatalmat alapítottak, melynek nyugati határai Magyarországon a Tiszáig érnek vala, azóta a görög császárok hatalma nem terjeszkedik a Dunáig. S ők épen a magya-

rokat a félelmes Simeon bolgár király ellen hívák föl, mit a görög írókból hitelesen tudunk; ők tehát inkább Árpádék szövetségesei valának a bolgárok ellen, hogysem ezeket s velök együtt Zalánt a magyarok ellen támogatták volna! Szent Istvánunk idejében megbukik a bolgár birodalom; ekkor éri megint a görög császárok tekintélye a Dunát, s így Magyarország határait is, a mennyiben a rác vagy szerb nép nem állja el útját. A Névtelennek tudósítása szerint a magyarok megszállásakor fő szerepü vala a bolgár szövetség: ez pedig akkor nem is létezhetett. Ha erre nézve csalatkozik Névtelenünk: bizony másra nézve is csalatkozhatik, s az ő tanuságát az oláhok mellett nem fogadhatjuk el, más történelmi tanuságok ellenében.

Ha igazán Árpád idejében Gelou oláh fejedelem volt volna: az oláhok nagy mennyiségét már a magyarok első idejében is föl kell tennünk, s akkor azoknak emlegetését méltán keressük a legrégibb magyar oklevelekben is. De nem találjuk meg az *árpádkori új okmánytárban* *), melyben pedig a 35. (1176-ból), 43. (1197), 50. (1204), 117. (1224), 180. (1232-ből) oklevelek erdélyi ügyeket illetnek. A Fejér-féle Codexben is csak az 1222-dik és 1224-dik évi oklevelek említik meg az oláhokat (*Blaci, Blacci*). Tehát az árpádkirályok okleveleiben csak a XIII. században tűnnek elő az oláhok. Ebből pedig azt kell következtetni, hogy nem mindjárt a magyarok megszállásakor és utána laktak Erdélyben és Magyarország kelet-déli részeiben feltetsző mennyiségben az oláhok, hanem hogy később terjedének el. S ez, úgy látjuk, megegyezik a külföldi történelmi adatokkal is. Magára Oláhországra nézve is a XI. századból egyetlen egy tényt bírnak felmutatni, mely a rumunok létéről tanúsít. Anna Comnena beszéli, hogy 1080 tavaszán a besenyő fejedelem Tzelgu 80,000-nyi hadat vezet a byzantinusok ellen, mely had szarmatákból, skythákból és dák seregből áll vala Salamon vezér alatt. — E dák sereget vélik oláhnak, azonban nyilván a déli Aurelianus-féle Dáciából valónak kell tartani, mert ennek neve divatozik az akkori íróknál. Thunmann felhoz ugyan még a lengyel Kadlubekből három tényt az 1096, 1145 és 1182. évekből, melyek oláhokról tanuskodnának, kik ott *thibiani, libiane*i és *tibiane*i név-

*) Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a M. T. Akadémia történelmibizottmánya. Első osztály: Okmánytárak. Hatodik kötet. Pest, 1860.

vel fordúlnak elő : de nincs tudományunk, hogy valahol így nevezték volna az oláhokat.

Még a XII. században sem találunk oláhokra az írónál, se Oláh- se Moldvaországban. Egyetlen egy ténnyt említnek ez utóbira nézve. Cinnamus beszéli, hogy Manuel Comnenus „a Vlachok nagy seregét, kiket Italia régi gyarmatosainak mondanak, a Fekete tenger mellékéről támasztá fel Magyarország ellen, a honnan ezt még soha ellenség nem támadta volt meg.” Ezeket a vlachokat Moldvából valóknak gondolják : pedig azokat kell érteni, kik Konstantinápolytól fogva a Feketetenger partján laknak vala. S innen csakugyan nem rohant soha ellenség Magyarországra : Moldvából ellenben leggyakrabban csapának be a besenyők.

Azt kell tehát vélni, hogy a Névtelen utóbbi kornak, azaz a maga korának, viszonyait helyezi a IX. századba. Innen magyarázható meg, hogy például a Sz. Gellért legendája, mely Achutumról bővecskébben szól, nem említ oláhokat, pedig elbeszéli, hogy Achutum Bődönben (in civitate Budin, most Vidin) a görög szertartás szerint vette volt föl a keresztséget, s Maroson (in urbe Morisena) egy monostort alapított görög szerzetesekkel ; elbeszéli, hogy Gellértnek hét tanult szerzetese vala, kik ügyes magyar tolmácsok (ungarica lingua interpretes expediti) lévén, magok predikálnak vala a népnek ; hogy oláhlul is prédikáltak volna, azt nem említi, tehát nem valának akkor még a Maros mentiben oláhok. Az Achutum görög szerzeteseit pedig nem lehet oláhoknak tartani, hisz az újabb időkig görög szerzetesek voltak még az oláhországi monostorokban is. Ez átvezet minket a rumunok vallására, mely nyomos tényező a fenforgó kérdésben.

7. §.

Aurelianus idejében a keresztyénség csak úgy terjedhetett a római Dáciában, mint bármely más római tartományban. Föltéve, hogy a Dunán inneni részekben s a mai Erdélyben nagy számmal maradtak volna római gyarmatok, vagy elrómaiásodott népek : vajjon ezekhez el nem jutott volna-e a keresztyénség a Dunán túli rómaiaktól? Csak a Moesia és aurelianusi Dácia oláh keresztyénei közt nem nyilatkozott volna a keresztyén hitlejlesztési buzgóság? Vagy az erdélyi keresztyén oláhok soha sem gyakorlának hatást győzőjükre?

Íme a nyugati gótok, Ulfilas ideje, tehát a IV. század első fele előtt, nem ismerték volt a keresztyénséget; s azt velök nem országukbeli, azaz rumun, hirdetőik ismertették meg, hanem Ulfilas Konstantinápolyból vivé azt be.

A IX. században a két legnagyobb görög apostol Methodius és Konstantinus az éjszaki szlávokhoz viszik el a keresztyén hitet; útjuk a kazarakhoz is elvezeti, de sehol nem találunk se keresztyén, se pogány rumunokra.

S a magyarokhoz is a keresztyénség nem a belföldi románoktól jutott el, hanem nyugatról és Konstantinápolyból. Ezt a körülményt jól kell szemügyre venni. Mert föltéve, hogy a magyar megszálláskor Erdélyben és Magyarország dél-keleti részeiben a románság tetemes számmal lakik vala: az vagy pogány, vagy keresztyén volt. Ha pogány volt, meg nem lehet fogni, miért nem fogadta el a nyugati keresztyén tant, mint a magyarok: ha pedig keresztyén, s a görög egyházhoz szító keresztyén volt a románság, akkor meg azt nem lehet megfogni, hogy miért nem terjedt el a görög egyházi tan a magyarok között is, holott többen közölők Konstantinápolyban vevék föl a keresztséget. Okvetlenül áll tehát, hogy a magyar megszálláskor s utóbb is még sokáig Erdélyben és Magyarország dél-keleti részeiben se pogány, se keresztyén oláh vagy rumun nem vala még. Ez a nép tehát később költözködék be lassankint a Dunán túli szláv tartományokból, s csak a XIII. században kezde feltűnedezni Erdélyben.

Ezt pedig, úgy látszik, legvilágosabban az is bizonyítja, hogy az erdélyi és moldva-oláhsági rumunoknál az egyházi nyelv a szláv volt. Erdélyben csak I. Rákóczi György 1643. october 10-kén hagyá meg az oláh püspöknek, „quod sacrosanctum Dei verbum juxta sacros bibliorum codices tam dominicis quam aliis diebus festivis, tum in ecclesiis, tum ad funera, tum vero alibi utrobique locorum desiderabitur, vernacula sua lingua praedicabit, praedicarique per quosvis alios quoque pastores procurabit et faciet.” Ugyanezen időtájban, azaz 1642-ben, Jásziban is a szláv nyelv helyett a rumunt vevék föl az egyházi használatba, megtartván azonban a cziril betűket, mint Erdélyben is. Tehát Dunán túl szláv népek közt laktak volt a rumunok; azok közt, a Dunán túli szlávok közt, fogadták volt el a keresztyénséget az egyházi szláv nyelvvel s a szláv írással együtt.

8. §.

Végre ugyanazt bizonyítja a rumun nyelv is. A nyelvek t. i. mindenütt és mindenkor azon népek nyelveiből vesznek föl szókat, a melyek közt élnek, vagy éltek. Azért mindenik nyelv magán viseli a népe viszontagságainak bizonyítékait; így a magyar, így a rumun is.

Miklosich, ki legmegbízhatóbb tekintély, a rumun nyelvben 1) *ős elemet* talál, mely a régi thrákból jutott abba szintűgy, mint a bulgárba, szerbbe, új görögbe, albaniaiba, a miről már volt szó (lásd a 131. lapot.) 2) *latin és görög elemet*. A latin elem nemcsak grammatikai alakját határozza meg rendesen, hanem legnagyobb résznél szókincsét is teszi a rumun nyelvnek. Amazt Diez román nyelvekbeli egybehasonlító grammatikájából lehet meglátni; ezt, a latin szókincset a rumun nyelvben, úgymond Miklosich, eddigelé még nem tárgyalta senki kellő tudományossággal. — A görög elemet csak a szótárban találjuk meg; erre nézve Roesler helyesen tájékoztatja az olvasót. A rumunok a görög egyházhoz tartozván, már ennél fogva is sok görög szót vehettek föl az egyházi ügyek és viszonyok megjelölésére. Ámde a görög egyház soha sem taszította el annyira a népek nyelveit, mint a római egyház; azért a rumunoknál se volt a görög nyelv egyházi nyelv; de a saját rumun nyelv se volt az, hanem a XVII. század elejéig a szláv, mint láttuk. Azért sok egyházas kifejezés a rumun nyelvben nem görög, hanem szláv. Továbbá a görög eredetű hoszpodárok uralkodása a dunai fejedelemségeken, s a fanariota görögök oda tódulása nagyon öregbítette a rumun nyelv görögösségét. De korábbi görög hatást is mutat fel az, különösen Erdélyben, hol görög hoszpodárok és fanarioták nem voltak. Nehéz azonban meghatározni, vajjon a római időből származik-e már az, vagy a középkorból. A macedo-rumun nyelvjárásban még több görög szó találtatik, mert ott századokon keresztül tartott a közlekedés a románok és görögök közt.

3.) A *szláv elem* hatását két dologban mutatja fel a rumun nyelv: *képzők*-ben, mert a szóképzésben szláv képzőket is használ; és *szókincsb*en. Erre nézve is kétféleképen hatott a szláv nyelv, vagy úgy, hogy a latin szók jelentését módosította, mintegy elszlávosította, p. o. *lume* mundus, lat. lumen, a szláv által vette föl azt a jelentést, mert abban *svjet* lumen és mundus, mint a magyarban is a

világ szó lument-t és mundus-t jelent; vagy úgy, hogy tetemes számu szláv, jelesen ószlovén szó jutott a rumun nyelvbe. Még azt a különbséget is kiténteti Miklosich, a mely az eredeti szláv szók, és azok közt van, a melyeket magok a szlávok is más nyelvekből kölcsönöztek, de azután a szláv nyelvből kerültek a rumunba. *)

4.) De van a rumun nyelvben még *török elem* is, melyet Roesler állított össze. A nyelv nemcsak számos török szót, hanem némely képzőt is vett föl. A fölvett török képzők *ži* (dsi), mely a rumunban *žiu*, p. o. *laptažiu*, téjárus, *lapte* tej; *lampažiu* lámpacsinaló stb. *lik*, p. o. *birbantlik* dözsölés, feslettség, birbante gaz ember; *inžinerlik* úti építészet stb. *li*, *lu*, p. o. *žearklinu* karimás, *čeark* kör stb. Török szóknak veszi azonban mindazokat Roesler, a melyek a török nyelv útján kerültek a rumunba, habár különben arab vagy perzsa szók volnának is. Ide teszünk néhányat, melyek a magyarban is megvannak.

Aslan, a török arslan, közönségesen aslan, m. oroszlán; *bal-tak*, t. *balta*, m. *balta*; *bekier* nőtelen, t. *bekiar*, m. *betyár* (mely előbb nőtelen s azután függetlenül élőt, csavargót jelent. (Betyárt, azaz nőtelen, nyári munkára szoktak fogadni). — *Bumbah*, t. *pembuk*, m. *pamuh*; *pamut*; *dulamje* t. *dulame*, m. *dolmány*, új görögben is *πολυμας*; *ibrik*, t. *ibrik*, m. *ibrik*; *kazan*, t. m. az albaniaiban is *kažán*; *kais*, t. *kaisi*, m. *kaiszi* (baraczk); *kalkpak*; — *kapak* fedél, t. *kapak*, m. *kupak*; *kin* (Pein, Marter, Plage) *kinui* *kinozni*; t. *kin* gyűlölet, bosszú, harag; *kin* almah boszúlni. Vajjon a magyar *kin* is a perzsa-török *kin* volna-e? — *ńeranč*, p. t. *narinž*, m. *narancs*; *szobe*, *kályha*, a bánátban *szoba* is, t. *soba* *kályha*; *harač* adó, t. m. *harács*; *harami* zshivány, m. *haramia*; *kasab* mészáros, t. a. *kasab* levágni; m. *kaszab*-olni; *čeardak* sátor, t. *čarduk* „pavillon“, m. *csárda*; *čio*b darab, *cserep*, t. p. *čub* t. (csřp-)csup; *čio*kan, t. *čekian*, m. *csákány*; *čiu*rde csorda, t. p. *čerende* a mi *legel*, *legelő*; *čiture* veder, t. *čiture* faedény, melyben útra való vizet vagy bort visznek, m. *csutora*; *šalvari* bő nadrág, t. *šelvar*, m. *salavár*; *šatre*

*) Miklosich más írókra is van tekintettel. „Die im Ofner Lexikon niedergelegten Deutungen und die Ansichten Schüllers über rumunische Etymologie sind werthlos: sie sind von uns nur in der Absicht aufgenommen worden, um von der immer noch möglichen Rückkehr zu dieser Art Sprachforschung, so viel an uns ist, abzuhalten.“

sátor, t. p. čadīr (szanskr. čhatra ernyő); šerempeu vízi árok, t. šarampo, karózat, m. sorompó stb.

A rumun nyelvnek saját elemei a régi thrák, meg a latin; e kettő teszi saját egyediségének alapját. De görög, szláv és török elemei amaz egyediségének külső viszontagságait tükrözik vissza. Ez öt elem nem csak azt mutatja, hogy miből, de azt is, hogy hol képződött a rumun nyelv. S ez utóbbi nem mutat Erdélyre, vagy általában a Dunán inneni részekre, hanem a Haemusi félszigetre.

Ha a rumun nép a Dunán inneni részekben alakult volna, nyelvében nem csak gót, hanem hun, besenyő és kún elemeket is mutatna fel. A mi a gótot illeti, arra nézve azt mondja Miklosich: „Én azt találtam, hogy a rumun nyelvbeli némettség újabb időben került abba. A rumun nyelvnek részinti thrakos alakja, meg a német alkotó részek híja különböztetik meg azt a többi román nyelvektől. Azért nem helyeselhetem Cipariu nézetét. (De latinitate linguae valachicae, Blasii, 1855), midőn azt állítja: „E lingua germanica, per Gothos non pauca vocabula in linguam valachicam irrepsisse videntur, saltem ea, quae etiam extra Transylvaniae fines usitata sunt.”

Ugyanezt kell a magyar elemről is mondani, mely, Miklosich szerint, csak némely tájakon tolakodott a nyelvbe, de ott csupán a szótárra vonatkozik. A magyar elem s az új kor hatásának eredménye: azon korból, mely kilencz századig tartta, se gót, hun, se besenyő, se kún hatás nem látszik meg a nyelven.

9. §.

Ezek után következő eredményeket fogadhatunk el Roeslerrel:

a) A rómaiak az eredeti dák népséget elűzték, s újra megnépesíték a hódított országot. A szabad dákok és a római tartomány között lobogó ellenségeskedés megakadályozá a két elem összeolvadását.

b) Az oláhok rumunoknak nevezik magukat, mert a római, azaz byzantinus, birodalom alattvalói voltak; így nevezik magukat az új görögök és bolgárok is.

c) Az oláhok azon római gyarmatok utódjai, kik a Trajanus Dáciájából az Aurelianus Dáciájába települtek, azután a görög birodalmon átzejlott népköltözés által egymástól elszakadván, a Haemus félsziget keleti és közép részeiben szóródtak el. Két fő ágat lehet megkülönböztetni: az éjszakit és a délit. Az éjszakinak hazája

sokáig Bolgárország vala, melyből Erdélybe, Oláhországba és Magyarországba költöztek. A déli ág megtartotta régi lakó helyeit Macedoniában és Thesszaliában. Az északi jobban összekeveredett a szlávval, mert hosszabb ideig belső összeköttetésben vala a bolgár szlávokkal; a déli viszont a görög nyelvvel keveredett jobban össze.

d) A Trajanns Dáciájában egészen elenyészett a római műveltség. Mert abban nem maradt meg a rómaiság, azért egy római hely vagy város sem tartotta meg nevezetességét (mint a nyugati román tartományokban,) vagy legalább nevét. — Oláhország, Erdély, és a Bánát főbb városai újabb telepítések, s nem származnak az oláhoktól, kik egynek sem adák az első nevet, hanem inkább elfogadták a volt neveket. Ez leginkább azon folyóneveken tűnik szembe, a melyek a rómaiak idejéből valók. Mert az oláh elnevezések: Oltu, Mureșiu stb. nyilván a magyarból vannak csinálva, az Aluta, Marisus helyett. Mászt látunk Olasz, Francia-, Spanyolországban; sőt Anglia, Helvetia, déli Németország sem mutatnak oly tökéletes megszakítást a régi és új idő közt, mint a Dunán inneni tartományok, a melyekben ma rumunok laknak.

e) Erdély és a Dunafejedelemségek nem rumun, hanem később részben elrumunosodott tartományok. A román lakók folytonossága egy ezredév által van megszakítva.

f) A Dunán túli vagy déli részeken alakulván a rumun nép, azért nem keveredett se a góttal, se a besenyővel vagy kúnnal.

g) Az oláhok nomád állapotja és észrevétlen terjedése már művelt és államilag rendezett tartományokban fejt meg jognélküli voltukat Erdélyországban.

h) Az oláhok származása a görög birodalomból fejt meg továbbá azt a feltűnő körülményt is, hogy ők a már uralkodásra jutott katolikus vallás közepett a görög egyházhoz ragaszkodának, s megőrzék összeköttetésöket Konstantinápolylyal és a Hagion Orosz-szal.

i) Az oláhok visszaköltözése homályban maradt, mert az költöző nyájörzöknek éjszak felé való mozgása, melynek kezdete nem ébreszte figyelmet, lefolyása nem támaszta zajt.

MUTATVÁNY-CZIKKEK,

EGY MAGYAR-LATIN SZÓTÁRBÓL. *)

1. **A v. az**, (az első mássalhangzón, az utóbbi hangzón kezdődő szó előtt álló támasz). — 1) főnév előtt a latinban mindig elmarad, tehát akár „ember“, akár „az ember“ latinul mindig csak = homo. 2) kérdő szócskák előtt, e szócskákat visszahozókká változtatja, így : mért? = cur, quare; a mért = quoniam, quod, itaque; ki? = quis, quae, quid; a ki = qui, quae, quod; hogy? = quomodo, quo pacto, qui; a hogy = ut, uti, sicut stb. 1. az illető szócskák alatt

2. **A v. az**, mut. nm. távollevő tárgyra mutat, vesd ő. e, ez. — 1) átalán, is, e a, id, iste, ista, istud; így küln. mikor főnév előtt állva, mintegy melléknéviileg a tárgy v. személy kitüntető kijelölésére szolgál : az a hely, is locus; az a sors, ea fortuna; előadom azt a beszélgetést, a mely a minap köztünk folyt, referam eos sermones, quos habuimus nuper. — Így áll még önállóan mint állítmány egyszerű mondatokban : én vagyok az, ego sum is v. iste; és ilyenkor, ha az alany harmadik személyü nm. az helyébe a latinban a magyarban kihagyott van ige áll : ő az, iste v. is est; az az, istud v. id est. *Jegyz.* Az újabb irodalom nagyon hibásan „az az ember“, „az a tárgy“ és hasonló kapcsolatokban az az és az a helyett az az o n szót használja, a melynek egészen más a jelentése, vesd ő. azon. 2) ellentétben a közel levő tárgyra mutató e z-zel, ille, illa, illud, iste, ista, istud, alter, vesd ő. amaz : ebben a félelem, abban meg a szégyen akadályoztat, timor hoc, pudor impedit illud;

* A Ny. Közlemények szerkesztője úgy hiszi, nem vét a Közlemények célja ellen, ha kiadja ezt a mutatványt. A szótár-írás mindenkor jeles része a nyelvtudományi körnek; a magyar-latin szótár-írás pedig gymnasiumaink ügyében is nagy fontosságu. Ha ez iránt érdeklél viseltetnek Közleményeink, csak a nyelvtudomány érdekét vallják.

ez a végrendeletre, az meg a rokoni viszonyra támaszkodik, hic testamento, ille proximitate nititur; ha ily módon írt volna, nem élt volna azzal a szóval, si hoc modo scripsisset, isto verbo usus non esset; — így kell fordítani akkor is, ha az ellentét nincs is épen határozottan kifejezve, de a beszéd kapcsolatából kitűnik: az a kevés vagyonu ember, ille vir haud magna cum re; azt a másikat otthon hagyta az anyjánál, illum alterum reliquit apud matrem domi. 3) Mikor ez járul eleibe és kitüntető erejét emeli, ille, iste: tudniillik ez az a Charybdis, nimirum, haec est illa Charibdis; mert ez az a mindig egyforma arc, hic enim est ille vultus semper idem. 4) Némelykor, mikor távolra mutató nélkül csupán kiemelőleg mutat valamely tárgyra, hic: azon légy, hoc age; az fekete, attól őrizkedj, hic niger est, hunc caveto; arra az egyre kérlek, unum hoc te oro; és így küln. valami elmondott dolog értelmezését bevezetve: az az, hoc est; azt mondom, hoc dico. — 5) Néha = olyan, és ekkor hasonlóképpen a körülményekhez képest is, ille, hic felel meg: azzal a kikötéssel, ea lege; nem vagyok én az az ember, ki... = olyan ember, hogy..., non sum is, qui... 6) Mértéket, fokot jelölő szókkal való kapcsolatát latinul sokszor a köznemű nm. az illető főnév sajátító esetével fejezi ki: miután arra a helyre érkeztek, postquam ad id loci venere; már abban a korban vagyunk, hogy..., id aetatis jam sumus ut...; abban az időben indult el, id temporis profectus est.

Ábrázat, fn. [ábra] 1) facies, vultus, os, frons; az első kifejezés inkább az á. állandó vonásait jelöli, tehát: szép á., decora facies; emberi ábrázat, humana facies; az utóbbi három ellenben a benső indulatokat vagy gondolatokat tükröző kifejezést, tehát: savanyu, sötét, komoly, levert á., vultus acerbus, adductus, severus, demissus; mindnyájok ábrázatján látszik a kétségbeesés, in omnium vultu desperatio eminet; a kegyetlenség szólott egész ábrázatjából, crudelitas toto ex ore ejus eminebat; az ábrázatjára van festve esztelensége, vecordia prorsus inest in vultu ejus; más ábrázatot váltani, vultum mutare; lesütött ábrázattal járni, demisso vultu incedere; valamit valakinek az ábrázatjáról leolvasni, aliquid ex vultu alicujus concipere; komoly ábrázatot csinálni, frontem adducere, vultum componere; ábrázatját elfintorítani, os torquere; derült, vidám á., frons serena, hilaris. 2) mint az egész ember ismertetője = ember, species, forma:

ma két uj ábrázatot láttam, *vidi hodie duos homines, quos antea non noveram*; csinos á. (nőről), *mulier lepida specie*. 3) l. pofa.

Ág, fn. 1) *ramus*; küln. lombos ág, *frons*; száraz ágak, *ramalia*; a fa ágakat hajt, *arbor in ramos diffunditur*; oltó ág, *surculus*; fatytyu ág, *stolo*, *sarmentum*. *Szój.* ágról szakadt ember, a) = rongyos, *pannosus*, *pannis obsitus*; b) = sehonnai, *erro*, *homo vagus*; ágon madarat mutatni, *desiderium alicuius rei alicui movere*, *injacere*, köznyelven *salivam movere alicui*. *Közm.* Szegény ember, az ág is húzza, *omnia mala in pauperes cadunt*. 2) a mi ághoz hasonló, névszerint: a) szarvas-féle állatok szarvának ága, *ramus*; b) villának v. szigonynak ága, *dens*; három águ szigony, *fuscina tridens* v. csak *tridens*. c) folyóvíz ága, *pars*; a folyó itt sok ágra szakad, *flumen in plures partes diffluit, dividitur*; tenger ága, *aestuarium*; hegyláncz ága, *ramus*. d) *átv. ért.* a családi viszonyokban α) *familia*, *genus*, *stirps*; küln. atyai, anyai ág, *paternum*, *maternum genus*; A. anyai ágon közel rokona volt P. M.-nak, *Augustus a matre Magnum Pompejum artissimo contingebat gradu*. β) = nemzedék, nyom, *progenies*; *közm.* hamis keresmény nem száll harmadik ágra, *male parta non durant*. 3) küln. *szój.* zöld ágra jutni, *prospera fortuna uti*; nem juthatni zöld ágra, *adversam usque fortunam experiri*, *adversa semper fortuna conflictari*.

Al, fn. önálló névtörzs, a melyből éppen úgy alakúl az alsó mn., a mint alakúl bel-ből belső; fel-ből, felső; kül-ből külső; szél-ből, szélső stb.; sajátlagos jelentése valamely tárgy azt a részét állítja előnkbe, a mely a többi részekhez képest mélyebben áll vagy fekszik, és a melyen e szerint a többi részek rendesen rajta fekszenek vagy nyugosznak; használjuk pedig: I. önállóan (rendesen ekkor így írják alj v. aly) 1) általánosan, eredeti jelentésében, *pars inferior*, *infima* v. *ima rei*, vagy a latin nyelv sajátágánál fogva így is: *res ima*: a hegy alja, *ima montis* v. *imus mons*, még így is: *radices montis*; az oszlop alja, *pars ima columnae* v. csak *ima columna*; innen *névk.* néha = valaminek a talpa, lába, pl. a pohár alja, *solum* v. *basis scyphi*. 2) tágasabb értelemben jelenti még azt az üres helyet is, a melyet némely tárgy sajátágos szerkezeténél fogva szükségképpen béborít, *spatium*, *locus vacuus infra rem* v. *sub re*, pl. az asztal alja, *spatium infra mensam* v. *sub mensa*; innen *átv.*

ért. arról is, a mi ezt a helyet elfoglalja, küln. zászló alja, vexillum, vagy a katonaság ókori osztályozását a jelen korra alkalmazva, a gyalogságnál, cohors, a lovasságnál ala v. turma. 3) híg testeknél = üledék, faeces, sedimentum, crassamentum, limus, az olajnál, amurca; és innen 4) = valaminek a selejtése, rosza, hulladéka, rejculus mn. által körülírva; pl. búza alja, frumentum rejculum; a nép alja, infima plebs.

II. Szószerkezetekben (nem mn., a mely a főnévvel egy szóba van összeírva, hanem fn., a mely egy más főnévvel szerkesztményt, compositum-ot alkot) az önálló szó jelentései szerint 1) jelöl olyat, a mi mint rész v. legalább kiegészítés valami felette lévőhez tartozik, inferior, v. igékből alkotott főnevek előtt, sub —; pl. algerenda, tignum inferius; al-épület, substructio; innen 2) kevésbé szabatosan olyat, a mi felett lehet v. szokott lenni valami, így pl.: al-ház, a mely felett nincs emelet, tehát földszinti, domus plano pede exstructa, némelykor még = domus humilis. 3) *átv. ért.* olyat, a mi rangra, tekintélyre nézve kisebb (vesd. ö. alárendelt), minor, sub —; pl. al-tisztviselő, magistratus minor; al-parancsnok, subpraefectus; küln. oly tisztviselőről, a ki szükség esetében a felsőbb tisztviselőt helyettesíti, vicem gerens v. vice fungens és újkori latinsággal: vice —; így al-király, regis vice fungens, ujk. vice-rex; al-ispán, supremi comitis vicem gerens v. vice fungens, ujk. vicecomes; innen sajátánál mint msz. al-osztály, pars és ujk. subdivisio. 4) oly vidéket is jelöl, a mely azért, hogy nincs rajta hegy, alantabb fekszik, planus demissus, így: al-föld, al-vidék, regiones, loca plana et demissa; l. egyébiránt az illető főneveket. — *Jegyz.* Mindezekben a szerkezetekben az al szó jelentése egyezik az alsó mn. jelentésével, innen van: a) hogy sokan tévesen melléknévnek tartották, holott mindig főnév; még akkor is, ha a latinban vagy más nyelven melléknévvel kell pótolni; b) hogy az ujitók oly szerkezeteket is alkottak vele, a melyekbe alapjelentésénél fogva nem talál, így pl. al-ruha, e helyett: alsó ruha. A különbség az, hogy az al főnévvel szerkesztett kapcsolat mindig valamely egésznek egy kiegészítő részét jelöli, az alsó melléknévvel pedig önálló tárgyat határozunk állására, fekvésére nézve, tehát al-ruha volna = egy ruhának alsó része, alsó ruha pedig = oly ruha, a mely más ruha alatt van; ugyan e különbség van al-város és alsó város, al-szoba és alsó szoba közt stb.; így al-test, = az emberi test alsó része, alvus, abdomen,

venter; ellenben alsó test, egy önálló test, a mely más test alatt van, corpus inferius situm, corpus alteri suppositum. — A hasonló bel és belső, fel és felső, kül és külső stb. szóról ugyanaz áll.

Állani, [al] I, k. 1) sajátlag nem mozogni, A) helyben, a) ellentéte mozogni, inogni, stare, non labare, non vacillare; az oszlop áll, columna stat, non labat; a malom, az óra áll, rotae molae, horologii non moventur; innen b) *átv. ért.* szilárdnak lenni, nem tétozáni, stare, stabilem, firmum esse; a határozat áll, stat sententia; csak az álljon köztünk, modo nobis stet illud; innen küln. = bizonyosnak, igaznak lenni, constare, certum esse: anynyi áll, constatat hoc, certum est. c) ellentéte feküdni, ülni, összeomlottnak lenni, stare, a város, a ház áll, urbs domus stat; a falak állanak, muristant; ezek ketten állanak, nem ülnek, hi ambo stant non sedent; állva enni, stantem cibum sumere; fél lábon á., in uno pede stare; alig állók, vix me sustineo; innen d) *átv. ért.* ellentéte: bukni, elesni, stare, vigere; mikor a köztársaság még állott, stante adhuc republica; még akkor állott M., Mycenae tunc viguere; a M. birodalom 150 évig állott, regnum Macedonum CL annos stetit. e) = lenni, létezni, esse, situm v. positum esse, különböző kapcsolatokban nagyon különbözőleg fordítandó: valaki v. valami alatt állani, esse sub aliquo v. aliqua re, subesset alicui v. alicui rei, in alicuius potestate esse, inferiorem esse, vesd ő. alatt; a város a hegy alatt áll, urbs sita est ad inum montem, ad radices montis; a nap a tenger alatt áll, sol subest oceano; valamiben állani, consistere, positum esse, contineri; semmi sem abból, a miben az élet boldogsága áll, nihil eorum in quibus vita beata consistit; minden abban áll, totum in eo est, eo nituntur, in eo vertuntur omnia; miben áll a dolog? quomodo se res habet? valamiből állani, consistere in v. ex aliqua re, contineri, cerni, in aliqua re; az ember testből és lélekből áll, homo constat ex animo et corpore; vagyonának egy részekész pénzből állott, partem rei familiaris in pecunia habebat; minden táplálékuk téjből és sajtból áll, victus eorum consistit in lacte et caseo; az istenek nem állanak erekből és idegekből, dii non continentur venis et nervis; a hajóhad ezerkétszáz hajóból állott, classis erat mille ducentarum navium; valami áll valaki előtt: α) = testi v. lelki szemmel látja, ante oculos versatur aliquid, meminit alicuius rei; β) = bé fog következni, impendet, imminet alicui, manet aliquem; valamin felül á., superio-

rem esse aliqua re, aliquid infra se positum arbitrari v. putare, contemnere aliquid; az erény felül áll mindenén, a mi embert érhet, virtus contemnit omnes casus humanos; felül áll az irigységen, invidia superiorem esse; helyt á., adesse, paratum esse, praesto esse; valami felé á., conversum, directum esse aliquo versum, spectare aliquo; a szekér rúdja a kapu felé áll, temo ad portam est conversus; a hajó orra egy sírhalom felé áll, prora sepulcrum spectat; közel, távol á., prope, procul abesse ab aliqua re; valakihez közel á., amicitiae vel propinquitatis vinculis conjunctum esse cum aliquo, alárendelt emberről főnökéhez való viszonyában, ex intimis alicuius esse; kívül, belől á. valamin, exclusum, admissum esse; a nép, a mely ezelőtt az alkotmány sánczain kívül állott, már most belől áll, multitudo antea ab usu libertatis exclusa, nunc omnibus jurebus uti et frui potest, quae leges et instituta patriae civibus concedunt; fegyver alatt á., esse in armis; táborban á., in castris, sub pellibus esse; szabadságodban áll, hoc tibi liberum est; in tua potestate situm est, licet hoc tibi facere, tui arbitrii est; az ajtó tárva, nyitva áll, patet janua, patent fores; házam nyitva áll számodra, patet tibi domus mea; valakinek rendelkezésére á., volenti, jubenti praesto, paratum esse stb. — B) helyből, a) általán, stare, loco non moveri, non cedere, immotum, fixum esse, manere, perseverare in loco aliquo; menj bé, ne állj, abi intro, noli stare; mit állasz te tuskó, quid stas lapis? a hold áll a hogy feljött, luna uti exorta est stat; állj csak egy kissé, egyebet is kérdek, mane modo, etiam percontabor alia; a szikla mozdulatlanul áll, rupes stat immota; álló csillag, stella fixa; álló tábor, castra stativa; álló víz, aqua stagnans; külön mint hsz. állani, loco non cedere. Innen b) átv. ért. valamitől el nem térni, perseverare, permanere, perstare, constare, manere in aliqua re; véleménye mellett á., manere, perseverare in sententia sua; fogadása mellett á., permanere in voto suo; kötelessége mellett á., permanere in officio; a mellett állott, in eo consiliit stb. c) ha mozgás után következik a helyt maradás, consistere, subsistere; állj! mint vezényszó, consiste, siste; többeknek, constitite, sistite gradum. — Innen 2. a) mozgás után következő helyt maradást tartva szem előtt = menni, pl. fa alá á., subire arborem v. arbori, consistere sub arbore; állj ide mellém, accede huc, huc ades; az ablakba, az asztalhoz á., ad fenestram, ad mensam consistere; valaki eleibe á.: α) = észébe jutni, subire, subvenire, in mentem venire; β) = útját ál-

lani, occurrere, obsistere alicui. b) *átv. ért.* = valamihez csatlakozni, így : valamire állani, assentire, accedere; valaki véleményére á., assentire sententiae alicuius, pedibus ire in sententiam alicuius; valaki pártjára á., addicere se alicui, in partes alicuius transgredi; szívesen állok azok mellé, a kik ezt tanították, libenter accesserim iis, qui ita prodiderunt; így : neki á. valaminek, rem aliquam aggredi; küln. valaminek á., = valamivé lenni egy testülethez való csatlakozás által, pl. katonának á., profiteri nomen, nomen dare militiae; kereskedőnek á., mercatorem fieri, ad mercaturam accedere.

3) = nem változni, e szerint a) olyan tárgyakról, a melyek természetes vagy erőszakos változásnak vannak alávetve, durare, perennare, permanere; a hús jól áll télen, carnes per hiemem durant, durabiles sunt; szőlő, a mely télen át áll, álló szőlő, uvae hiemis temporibus durabiles, quae per hiemes durant; a gyümölcs nem áll, poma fugiunt, putrescunt, corrumpuntur; a perzsák viasszal vonták bé halottjaikat, hogy testök minél tovább álljon, Persae mortuos cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant corpora diuturna. b) *átv. ért.* alkuról, szerződésről s hasonlóról = változatlanul érvényesnek lenni, valere, vigere, ratum, firmum, stabilem esse; a míg a Lykurg törvényei állottak, a Lacedaemoniak vitéz nép voltak, Lacedaemoniorum gens fortis fuit, dum Lycurgi leges vigeant; a néptribun azt indítványozta, hogy az Aelius és Fufius törvénye ne álljon, tribunus plebis tulit, ut lex Aelia et Fufia ne valerent; áll a mit mondanál, ratum est quod dicas; a végrendelet áll, testamentum ratum est; áll az alku, a fogadás, pactio, sponsio rata est. Innen c) = valami tartós állapotban lenni, vesd ö. A, 1, e) nagy tekintélyben, tiszteletben á., esse magna auctoritate, in magno honore, auctoritate dignitate valere, multum posse; jó, rossz hírben á., bene, male audire; jó lábon á. valakivel, esse in gratia cum aliquo; ez az ügy jól, rosszul áll, causa, negotium bene male se habet; a dolog így áll, res ita se habet, eo loco est; már rosszabbul nem állhat, pejore loco esse non potest; így állottak a dolgok Rómában, hic rerum urbanarum status erat; jól állani, bonis, prosperis, florentibus esse rebus; valaki jól áll, bene agitur cum aliquo stb.; innen küln. valahol állani = rendesen őriztetni, servari; a római kincstár a S. templomában állott, aerarium populi Romani in aedibus Saturni servabatur; a magyar korona Budán áll, corona regni Hungariae Budae servatur. 4) = kerülni, stare, constare; sokba állani, magno constare, magno pretio stare; a győzelem sokba ál-

lott, victoria multo sanguine stetit. 5) = illeni, decere, jól áll, decet; rosszul áll, dedecet, non est decorum. 6) *szó*j. állók elibe, adsum, praesto sum, ecce me! 7) valakin állani = valakitől függni, penes aliquem esse, in alicuius potestate esse v. situm esse, stare per aliquem, alicuius arbitrii esse; a dolog rajtam áll, res penes me est, mei arbitrii est; nem áll rajtam, non est mei arbitrii, non est in mea potestate. 8) irodalmi idézetekről, esse, scriptum esse; a mint Ciceronál áll, ut est apud Ciceronem; az ujságban áll, scriptum est, scriptum legitur in actis diurnis; a levélben körülbelül ez állott, litterae scriptae erant in hanc fere sententiam; az A. síremlékén egy-néhány hatméretű vers állott, quidam senarioli in monumento Archimedis inscripti erant. 9) *rész*. álló, mint mn. időhatározásnál a) = egész, solidus, integer, totus, plenus: egy álló óra, hora integra; egy álló esztendő, annus solidus, plenus; egész álló nap dolgozni, totum diem laborare; b) = folytonos, continuus, perpetuus; három álló óra, tres horae continuae; három álló éjjel, tres noctes perpetuae; húsz álló esztendő, continui viginti anni.

II. cs. tárgyesettel 1) = tűrni, szenvedni, pati, ferre, tolerare, Atticus nem állhatta a hazugságot, Atticus mendacium pati non poterat; ezt az embert senki sem állhatja, hunc nemo ferre potest; a munkát á., laborem ferre; szomjuságot, éhséget á., sitim, famem tolerare; önállóan is, ezt nem állhatom, hoc ferre, pati non possum; nem állhatja, hogy..., non potest se continere, non potest a se impetrare, sibi temperare non potest, quin... Innen *átv. ért. szó*j. állani a sarat, validum, fortem esse ad ferenda adversa, ad tolerandum laborem; a katonák jól állják a tüzet, milites immoti excipiunt tela hostium. 2) boszut á. = magát megboszulni, ultionem petere, exigere ab aliquo, poenas petere, repetere ab aliquo, ulcisci aliquem; valamiért, poenas alicuius rei expetere, ulcisci aliquid. 3) jót á. = kezeskedni, praestare, spondere, intercedere, fidem suam interponere; jót á. valamiért v. valamiért, spondere pro aliquo, fidem suam interponere in aliqua re; valakiről v. valamiről, praestare aliquem v. aliquid; jót á., hogy valami lesz, praestare aliquid futurum esse: 4) őrt á., excubare, excubias agere, in statione esse; stationem habere v. agere, *átv. ért.* vigilare. 5) útját á. valakinek v. valaminek, impedire aliquid, occurrere alicui v. rei alicui, obstare, obsistere alicui.

III. Kapcsolatai ih-kkal: 1) át — v. által, —, transire, transgredi; háborúban az ellenséghez átá., katonáról, transfugere. 2)

bé —, a) sajátl. *intrare*. b) *átv. ért.* = békövetkezni, *venire*, *adesse*; béállott a tél, *hiems adest*. c) valaminek béállani = állani 2, b. l. ezt. d) = megállani e szójárásban: nem áll bé a szája, *usque garrit*. 3) **el** —, a) sajátl. valamitől, *desistere de v. ab aliqua re*, *recedere*, *discedere ab aliqua re*, *abjicere*, *deponere aliquid*. b) = útját állani, *occupare*, *praecludere*, l. még állani II, 5. c) = megszűnni, *desinere*; elállott a szava, *conticuit*, *vox faucibus haesit*; elállott a lélekzete, *animam exspiravit v. csak exspiravit*. d) *átv. ért.* = nagyon elfáradni, *defatigari*, *viribus deficere*. 4) **elé** — v. **elő** —, a) sajátl. *prodire*, *provenire*, *existere*; b) = teremni, *nasci*, *crescere*, *oriri*, *existere*; c) valamivel eléá. = valamit előhozni, *mondani*, *afferre*, *objicere aliquid*; hazugsággal eléá., *mendacia fundere*; ürügygyel, *praetendere aliquid*; 5) **fél** —, a) fekvő v. ülő helyzetből, *surgere*, *consurgere*; b) élettelen tárgyakról, *erigi*, *stare*; felállott a haja, *steterunt comae*; c) valahová, magas helyre, *ascendere aliquo*, *in aliquem locum*; *consistere in aliquo loco*; d) = rendbe állani, *consistere*; küln. hsz. még mielőtt a legiók felállhattak, *priusquam legiones explicari et consistere possent*; 6) **félre** =, = helyet adni, kitérni, *cedere*, *concedere*, *se subducere*, *recipere de v. ex aliquo loco*; vagy a helyet jelölő szó pusztá hat. esetével; állj félre innen, *aufer te hinc*. 7) **ellen** —, *obsistere*, *obstare*, *resistere*, *contra stare*; szóval, *contradicere alicui*; 8) **helyre** —, a) előbbi állapotjába visszatérni, *redire*, *restitui*, *refici*, *reparari*; b) betegről, *convalescere*, *consanescere*, *sanari*. 9) **ki** —, a) sajátl. α) valamiből, *prominere*, *eminere*; β) társaságból, *excedere*, *societatem relinquere*. b) harczra, *procedere*, *prodire*, *progredi*, *provocanti praesto esse*, *occurrere*, *sui copiam facere*; c) *átv. ért.* = tűrni, *pati*, *ferre*, *perferre*, *tolerare*. 10) **körül** —, a) helyt állva, *circumstare*, élettelen tárgyakról, *circumdare*; b) körülvenni, *circumsistere*, *stipare*. 11) **le** —, *deorsum verti*, *pendere*. 12) **meg** —, a) = erősen, tartósan állani, *durare*, *stabilem esse*, *fixum*, *immutum manere*, *loco non cedere*, *perstare*, *perseverare*, *permanere*; b) = mozgásával felhagyni, *consistere*, *insistere*, *gradum sistere*; az óra megállott, *rotae horologii moveri desierunt*; a futók megállottak, *currentes fugientes constiterunt*; innen c) beszédben megállani, *subsistere*, *conticere*, *orationem interrumpere*; itt megállott egy kissé, *hic paullum reticuit*; d) = magát megtartóztatni, *se continere*, *se tenere*, *abstinere ab aliqua re*; alig állhatta meg, *hogy...*, *vix se continere potuit*,

quin....; e) álljunk meg itt, azaz ne folytassuk tovább, de his hactenus, hoc hactenus; ha csak = ne folytassuk mindjárt, moremur paullum in hac re; f) = állani II, 1. l. ezt. g) = megszűnni, desinere; az eső megállott, pluvia desiit. 13) **összse** —, a) sajátl. congregi, societatem inire cum aliquo, b) alkatrészekből alakulni, coalescere, concreescere, coagulari. 14) **rá** —, a) sajátl. valami tárgyra, insistere alicui rei, aliquam rem v. in aliquam rem; b) *átv. ért.*, = beleegyezni, consentire, accedere, l. állani, I, 2, b. 15) **utána állani** valaminek, operam dare alicui rei, obire aliquam rem, aliquo negotio fungi, aliquid summo studio aggredi.

ám, 1) mint ih. szolgál állítás erősítésére a) egyszerű állításban, profecto, sane, certe; ez ám a boldog ember, hic profecto beatus est; az lesz ám az öröm, ea certe laetitia erit; most lesz ám veszekedés, profecto rixa ingruit; megmondtam ám, sane praedixi. b) küln. ráhagyó erősítő feleletben, certe, verum, vero, probe; megjegyezvén, hogy a magyarban a kérdő szó ismétléséhez szokott ám járulni, és éppen úgy van a latinban is, de ha a magyarban csak az igekötőt ismétlik, vagy a kérdő főnév helyett névmás áll, a latin ih. magára áll: azt mondod? mondom ám, ain' vero? certe inquam; kisegítesz? ki ám, expedies? certe; ezt hibául rójják fel, — az ám, hoc vitio datur, — probissime; megteszed? meg ám, facies? verum; 2) mint ksz. áll oly mondatokban, a melyekkel indokolás nélkül valamit megengedünk, sane, néha a latinban csupa kötmód is elég; ám legyen, fiat; ám legyenek bőkezűek, sint sane liberales; ám lett legyen királyságra törekvés, sane fuerit regni paratio; ám lássad *átv. ért.* = nem szólok belé, rád bízom, hogy úgy tégy, a mint akarsz, tui arbitrii est, ut libido fert, ita age. 3) de ksz.-val kapcsolatban, ám de, kiemeli az ellenkezést, vero, enim, tehát ámde = at vero, at enim, verum enim vero; ámde az a szegény, at vero ille tenuis; ámde Sergius és Virginius elébb kérni kezdek, hogy ne gyalázzák meg őket, at enim vero S. et V. primo deprecari ignominiam; ám de a győzelem a kezünkben van, verum enim vero victoria in manu nobis est. — *Szój.* immel ámmal tenni valamit, obiter, levi brachio, extremis digitis facere aliquid.

1. **árva**, fn. és mn. 1) sajátl. orbus, orba, és a menyinyiben gondnokság alatt van, pupillus, pupilla; atyáról, anyáról á., orbus

patre, matre; szüléről is, a ki gyermekeit elvesztette, orbus liberis; mint mn., pupillaris, pl: árva pénz, pecunia pupillaris. 2) *átv. ért.* = mindentől elhagyott, ab omnibus desertus, derelictus, miser; jaj az én á. fejemnek, hei misero mihi. Innen — ság, fn. orbitas; — ságra jutni, orbum fieri, juttatni, orbum facere.

2. **Árva**, fn. sn. = Árva vármegye, comitatus Arvensis.

árva-csalán, fn. msz. lamium album L.

árva-fűz, fn. msz. salix Babylonica L.

árva-ház, fn. + orphanotropheum.

árva-káka, fn. msz. scirpus palustris L.

árva-lepén-fa, fn. msz. Gleditschia inermis L.

árva-lány-haj, fn. msz. stipa pennata L.

árva-pely-hím, fn. msz. celsia orientalis L.

árva-pinty, fn. msz. fringilla coelebs L.

árva-reketytye, fn. msz. genista silvestris L.

árva-rózsa, fn. msz. rosa alpina L.

—ba, —be, vr. 1) sajátl. mozgást jelölő igék mellett, in tárgyesettel, kivételesen latin dativussal vagy ablativussal, ha a latin ige ezt az esetet kívánja; a városba menni, in urbem ire; a vízbe mártani valamit, aliquid in aquam mergere, vagy aquâ mergere, vagy aquae immergere; bort tölteni a serlegbe, infundere vinum in poculum v. poculo. *Jegyz.* I. A hová kérdésre megfelelő mondásokban a latin nyelv szereti az, in' szócskát inkább, mint igehatározót az igehez csatolni, és akkor a főnevet, a melyhez a magyarban a —ba, —be járult, vagy csupa tárgyesetbe, vagy gyakrabban tulajdonító esetbe tenni; lehet azonban a tárgyesetet, in' szócskával is használni, pl. bérontott az ellenség határába, irrupit agrum hostium, v. in agrum hostium; a templomba lépni, ingredi templum v. in templum; magát a más ügyeibe ártani, immiscere se negotiis alienis v. in negotia aliena; a törvényt érczbe vésni, incidere legem in aes v. aeri, stb. II. A latin nyelv sajátja némely ige mellett más értelmű viszonyzó használatát kívánja, a hol a magyarban —ba, —be, áll, pl. kőbe botlani, ad lapidem offendere; a hullámokat a levegőbe emelni, erigere fluctus sub auras stb. (I. az illető igék alatt); de abból épen nem következik, hogy ad v. sub = —ba, —be, hanem a különböző felfogás szerint, a latin kőhez botlik, nem kőbe; a lég a lá emeli a hullámot, nem a lég-be. III. Hogy a városok nevei

a hová kérdésre csupa tárgyesetben állanak, arra már a nyelvtan tanít, tehát: Rómába utazni, Romam proficisci; Athenébe érkezni, Athenas pervenire; de megjegyzendő, hogy az ütést, verést s hasonlót jelentő igéknél is sokszor csupa tárgyeset pótolja a —ba —be ragot; arczba vágni valakit, os alicuius ferire; főbe ütni, caput percutere; a villám a hegy tetejébe csap, fulmen ferit summum montem; valakit oldalba döfölni, latus alicuius fodicare. 2) Általában úgy tekintve a -ba, -be ragot, mint casus képzőt, a vele alkotott casus-nak a latinban az ige minőségéhez képest majd tárgyeset, majd határozó eset felel meg minden viszonyzó nélkül, pl.: bajba, betegségbe esni, molestiis, morbo implicari; valamibe szeretni, boldondulni, bősülni, amore, studio, insana cupidine alicuius rei capi, teneri; valamit számba venni, sajátl. numerum, rationem alicuius rei inire; *átv. ért.* suspicere aliquid, in aliquo numero, pretio habere; pénzbe játszani, fogadni, pecunia ludere, certare, contendere; akár mibe fogadok, quovis pignore paratus sum certare, contendere; tizedik évbe járni, decimum annum agere; valakinek kedvibe járni, benevolentiam, gratiam alicuius sequi, aucupari stb. I. egyéb-iránt az illető igék alatt. 3) Nevezetes a -ba, -be használata mint igehatározók képzőjéé; mint ilyen rendszeren oly szók mellé járul, a melyek eredetileg főnevek, és csak *átv. ért.* szolgálnak *ih.* gyanánt; névszerint képződnek ily módon: a) a hol, honnan és hová kérdésekre három különböző alakban megfelelő *ih.*-k közül, a hová kérdésre megfelelő: elibe, felibe, közibe (voltaképen elejébe, felébe, közébe,) a melyek helyébe az ujítók az elé, felé és közé szókat szeretik tenni, holott elé és elibe, felé és felibe között nagy különbség van, mert más az, ha a madár a fa felé repül (a fölé forma ezen nem változtat semmit, mert fel és föl csak tájsházási változatok), arborem versus volat, meg más, ha a fa felibe felrepül, supra arborem evolat; e szerint elibe = ante, a cohors meggondolatlanul a többiek elibe futott, cohors temere ante ceteras procurrit; köpenyét és a levelet az ágy elibe levetette, amiculum et literas ante lectum projecit; valaki szeme elibe vezetni valakit, aliquem ante oculos alicuius adducere (egyebet teszen: valaki elibe menni, obviam ire, progredi alicui); a ház elibe állani, pro domo consistere; a sereg a tábor elibe ült, consederat pro castris exercitus; — felibe = supra, ugorva a gerelyek felibe emelkedni, saltu supra venabula ferri; a halandók felibe emelkedni, attolli supra mortales; — közibe = inter, a római

nemzetségek közibe beválasztott nemzetség, gens inter Romanas allecta; az őrálló csapatok közibe rontani, inter stationes medias erumpere. — *Jegyz.* Elibe és felibe helyett azt mondani vagy írni elé és felé, a különböző jelentésnél fogva nem csak hiba, hanem értelemszavart is okozhat; közé e helyett közibe legalább nem csinál zavart, de a többes formákban közinkbe, közitekbe, közikbe nemcsak helyesebb, hanem tán magyarosabb hangzású is, mint közénk, közétek, közójök; merőben rossz a némelyektől divatba vett közibünk, közibetek, közibök. b) más szókkal képzett ih.-k, áruba, egyszeribe, helybe, számba, szembe, stb: l. az illető főnevek alatt. 4) Egynehány sajátosságos szólás: kárba menni, perire, interire; füstbe menni, evanescere; füstbe megy minden igyekezete, omnem operam perdit; dugába dőlni, ad irritum cadere, redigi; reménye dugába dőlt, spes eum fefellit, dejectus est spe, destitutus est a spe; 5) Külön. megjegyzendő az a sajátosságos visszszás felfogás, a melyről fogva a -ba, -be rag némelykor éppen ahhoz a főnévhez járul, a mely éppen a más valami belsejébe ható tárgyat jelöli, pl. valakit karóba, nyársba húzni, stipitem, veru per medium aliquem adigere; névszerint ruhadarabokról, pl. a kalapot a fejébe tenni, a köpönyeget a nyakába akasztani, a csizmát a lábába húzni, a mit a latin in által fejez ki, csakhogy ekkor az in értelme nem -ba, -be, hanem -ra, -re.

beh, indulathang, különböző jelentésű felkiáltások erősítésére, nyomósítására szolgál, és mintegy annyit látszik jelenteni, mint a hasonló szólásokban használatos „mily“ vagy „menynyire“, quam, ut, a mely szók eleibe éppen úgy járulhat még heu v. heja, mint a hogy a magyarban ej, hej és ejnye szócskák szokták a beh isz.-t megelőzni: beh félek, hogy mi lesz a vége, quam timeo quorsum evadat; beh örülök, hogy... látom, quam gaudeo, ubi... video; ejnye be vadóc, heia, quam ferocula est; beh sokat mondál és beh kevés szóval, quam multa, quam paucis; beh szerettem volna, ha... meghíttál volna, quam vellem... me invitavisses; hej beh bajos bűnét el nem árulni arczával, heu quam difficile est, crimen non prodere vultu; beh gyakran lappangnak homályban a legkitünőbb tehetségek, ut saepe summa ingenia in occulto latent; beh jól esik, hogy láthatlak, ut ego te nunc conspicio lubens; de az a fiú, a kit

A MAGYAR NYELV RENDSZERE, 2-dik kiad. Buda 1847. 1 ft.

A MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGOZÁS főbb szabályai. 10-dik kiadás. Pest 1853. 20 kr.

A MAGYAR HELYESÍRÁS ügyében a M. Akad. Nyelvtud. Bizottmány Előterjesztése a Nyelvtudományi Osztályhoz. Pest 1856. 10 kr.

A MAGYAR SZÓKÖTÉS főbb szabályai. 2-dik kiadás. Pest 1852. 70 kr.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. I. Csató és Nagy János : A m. nyelv ragai és szóképzői, Buda 1834. 53 kr. — II. Engel és Nagy J. A m. nyelv gyökei. Buda 1838. 63. l. — III. Szilágyi István : A m. szókötés szabályai. Pest 1846. 1 ft. — IV. Szvorényi : Magyar ékes szókötés, Buda 1846. 70 kr.

A DUNÁNTÚLI NYELVJÁRÁS. Vass József jntalmazott pályamunkája. Pest 1860. 60 kr.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA, készítették Czuczor és Fogarasi. I—III. köt. Pest 1862—7. Sajtó alatt a IV. k. Minden kötet ára 5 ft.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Ildik v. német-magyar rész, 2-ik kiadás. Buda 1843. 2 ft.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Buda 1838. 70 kr.

MAGYAR TÖRVÉNYTUDOMÁNYI MŰSZÓTÁR. 2-dik kiad. Buda 1847. 2 ft.

MAGYARÍTÁS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBAN, Szabó Józseftől. Pest 1861. 20 kr.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. I. Halotti Beszéd. Régi Biblia. Buda 1838. 5 ft. — II. Kinizsi Pálné Imakönyve. Vegyes m. iratok, Buda 1840. 5 ft. — III. Tatrosi Biblia. Vegyes m. iratok, 1842. 5 ft. — IV. I. Guary-codex, Buda 1846. 1 ft. 93 kr. — V. Bátori Bibliája sajtó alatt.

MAGYAR LEVELESTÁR. I. Szalay Ágostontól. Pest 1861. 4 ft.

CORPVS GRAMMATICORVM Linguae Hung. Veterum. Toldy Ferencztől. Pest 1866. 4 ft.

FINN NYELVTAN, Fábíán Istvántól. Pest 1859. 2 ft.

CHRESTOMATHIA FENNICA. Hunfalvy Páltól, Pest 1861. 3 ft.

ABUSKA. Csagatajtörök Szógyűjtemény, Vámbéry Ármintől. Pest 1862. 1 ft.

VOCABULARIUM CEREMISSICUM utriusque dialecti, Budenz Józseftől. Pest 1865. 1 ft.

REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. I. A vogul föld és nép. Pest 1864. 4 ft.

M. AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ. Új folyam : Nyelv- és Széptud. Osztály. I. Pest, 1860—61. 3 ft. — II. 1861—62, 3 ft. — III. 1863—5, 3 ft.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. I. — V. k. Pest. 1862—5. Mindenik kötet ára 3 ft.

ÚJ MAGYAR-SZLÁV ÉS SZLÁV-MAGYAR SZÓTÁR, Jancsovícs Istvántól. Szarvas 1848. 2 kiad. 3 ft. 36 kr.

HANGRENDI PÁRHUZAM ezer példában, Lugossy Józseftől. Pest 1858. 20 kr.

MAGYAR NYELVÉSZET, szerk. Hunfalvy Pál. Pest 1856—61. 6 köt. Egy-egy köt. 5 ft. 25 kr. A hat kötet együtt 25 ft.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

HATODIK KÖTET.

MÁSODIK FÜZET.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
1868.

TARTALOM.

Mutatvány-czikkék egy magyar-latin szótárból	Finály	
Henrik		161
Sólon adótörvénye	Télfy Iván	164
Az ime végü eszköznevekről a finn nyelvben.	Budenz	
József		175
Az 1775-diki cserevisz grammatika.	Budenz József	191
A „Siebenbürgen“ országnévről, s az erdélyi helynevekről		
Hunfalvy Pál		214
Az oláh fejedelemség kezdete. Roesler után.	Hunfalvy	
Pál		221
Még egyszer „feze.“	Hunfalvy Pál	238
Az attikai törvénykönyvről.	Télfy Iván	246
A dellszibirii török fajok népirodalmáról.	Vámbéry	
Ármin		265
Vegyes apróságok.	Budenz József	296

megfüröszötttem, beh nagy, beh erős, sed puer ille, quem ego lavi, ut magnus, ut multum valet. E szó egyébiránt a nép száján néhol így is hangzik : de.

belől, ih. némelyek szerint az iránymutató igehatározók hármas alakulása szerint a hol kérdésre megfelelő **benn** és a hová kérdésre megfelelő **be**, v. **bé** igehatározókhoz tartozó harmadik alak, a mely megfelel e kérdésre, honnan? (tehát = belőlről, belülről vagy tájshólásilag bennül). Nézetem szerint **belől** és **belül** éppen úgy nem különböznek egymástól, mint a **hog** nem különböznek **ből** és **bül**, **től** és **tül**, **szöcs** és **szücs**, **fördő** és **fürdő** stb. és voltaképen a **belől** v. **belül** forma alkalmazása e helyett : **belőlről** v. **belülről** ama szórövidítő iránynak hibás alkalmazása, a mely azt hitte, hogy szépíti a nyelvet, ha a szókat megcsonkítja; a midőn tehát a **belőlről** tárgyalását, a **-ról**, **-ről** alatt fogom adni, a **bennül** iránt **benn** czikkre utalom olvasómat; itt csak a **belől** formát fogom értelmezni, a mely 1) mint viszonyrag fordul elő a régi nyelvemlékekben, és nem egyéb, mint régibb és teljesebb formája annak, a mit ma úgy irunk : **ból**, **ből**; így : hamos világ tömnöczebelől = tömlöczéből, tehát latinul *ex*, l. *-ból*, *-ből*. 2) mint ih. úgy a régibb, mint az újabb nyelvben nem a honnan, hanem a hol kérdésre felel meg és = *intus*, *intrinsecus*, és csaknem egyértelmű ezzel : **benn** (csak abban különbözvén tőle, hogy **benn** általánosán valaminek a belsejébe mutat, „**belől**“ pedig sajátlag kihagyásnál fogva áll csak magára, kimaradván mellőle az *-on*, *-en*, l. alább; így : a ki künn van, nem láthatja, mi történik **benn**, és a ki kívül van (t. i. a házon, a falakon), nem láthatja mi történik **belől** (t. i. a házon, a falakon), e két mondás közt nem tárgylagos és értelembeli a különbség, hanem csak alanyi és felfogásbeli) : a bört **belől** békenni, pellem *intrinsecus* perinungere; a torok **belől** fekete vértiz adott, fauces *intrinsecus* sudabant atro sanguine; b. van az ellenség, *intus est hostis*. 3) kapcsolatban az *-on*, *-en* viszonyraggal a hol kérdésre felel így : *-on*, *-en* **belől**, l. *-on* *-en*. — *Jegyz.* A biblia fordításaiban úgy látszik, mintha **belől** ez értelemben is állana „**belőlről**“ így : (Luk. XI, 7.) és ő **belől** felevén. A tévedést itt a Vulgatában levő *de intus* okozza, a mely a latinban nem létezik. Helyesen *intus* áll a görög *ἐσωθεν* helyett, és nincs is semmi

szükség arra, a mit a magyar szöveg újabb kiadói tettek, azt írván: onnan v. onnét belől; hisz a ki belől van, csak belől felelhet, és tökélyesen jó és helyes értelme van a fennidézett mondatnak, a melyet akár így is lehetne mondani: és ő benn (= ἐσωθεν = intus) felelvén.

FINÁLY.

SÓLON ADÓTÖRVÉNYÉRŐL.

Előadatott január 22-én, 1866.

Szerencsém lesz a legrégibb attikai jövedelemadóra vonatkozó különvéleményemet előadni, mely a philologusok nézetétől eltér.

Sólon a rendkívüli, főleg hadiköltségek fedezésére jövedelmi adót hozott be, melynek könnyebb kivetése és behajtása végett fölhasználta ama politikai osztályokat, melyekbe a polgárok hivatali képességek s egyéb közbizottságok szerint voltak sorozva.

Az első osztályba tartoztak az ötszázmérősök (*πεντακοσιομέδιμοι*), kiknek legkisebb évi jövedelme 500 mérőből állt részint gabbaneműekben, részint olajban és borban.

A második osztályt képezték a lovagok (*ἵππεις*), kiknek legalsóbb jövedelme 300 mérő volt.

A harmadik osztálybeliek voltak az igások (*ἐσθῆται*), azaz, egy pár igásmarhát tartó gazdák, kiknek legkisebb évi jövedelme 200 mérőből állt.

A negyedik osztályba tartoztak a bérért dolgozó polgárok (*θῆτες*), kiknek nem volt földjövedelmök *).

Mínt hogy pedig egy mérő gabona vagy bor vagy olaj egy drachmát ért, a mint ezt Plutarch világosan mondja Sólon életrajzában (XXIII): azért az ötszázmérősök jövedelmét 500 drachma képviselte, a lovagokét 300, és az igásokét 200 drachma.

Ezen osztálybeliek jövedelmi adójára nézve azt olvassuk Polluxnál (VIII, 130), hogy az ötszázmérősök egy talentumot fizettek,

*) Források : Aristoteles Politikája II, 9, 4. — Plutarch. Sólon élete. XVIII. Ugyanaz Aristid és Cato összehasonl. I. — Harpocratis *ἵππεις* alatt. — Scholionok Plátó Respublikájához, 415. l. Bekker-kiad. — Scholionok Thucydideshez III, 16. — Lexica Segueriana Bekker-kiad. 260, 267, 298. l. — Pollux VIII, 129—130. l.

azaz, 6000 drachmát (*ἀνήλικον εἰς τὸ δημόσιον τάλαντον*); a lovagok féltalentumot, vagyis 3000 drachmát (*ἀνήλικον δὲ ἡμιτάλαντον*); és az igások egy hatodtalentumot, azaz, 10 minát, vagyis 1000 drachmát (*ἀνήλικον δὲ μὴδὲ δέκα*).

Polluxnak e helye nagy képtelenséget foglal magában, melyet maga Pollux nem állíthatott; azért föl kell vennünk, hogy Pollux szövege megvan rontva. E nagy képtelenség pedig abban áll, hogy az osztálybeliek olyan összeget fizettek volna az állam szükségleteire, mely jövedelmöket sokkal felülhaladta. Miképen is lehet gondolni, hogy valaki 500 drachmányi jövedelme mellett 6000 drachmát fizessen jövedelmi adó fejében, habár csak rendkívüli esetekben is? Vagy, hogy a 300 drachmányi jövedelemnek megfelelően 3000 drachmányi jövedelmi adó? Vagy, hogy a kinek jövedelme 200 drachma, az jövedelmi adóra 1000 drachmát fizessen?

E képtelenségre legelőször Boeckh figyelmeztette a philologusokat „*Die Staatshaushaltung der Athener*“ című nevezetes munkájában, s egyszersmind azt is megmutatta, hogy a Polluxnál előforduló számok, talentum, féltalentum, hatodtalentum, nem jelentik a jövedelemadót, hanem a jövedelemnek megfelelő ama tőkerészt, melyre kivettetett a jövedelmi adó.

A jövedelemnek megfelelő tőkét pedig úgy lehet megtudni, ha a jövedelem 12-vel sokszoroztatik; mert Sólón idejében a földek bérlői a föld értékének 12-ed részét fizették bér fejében. Tehát a földbirtok értékének 12-ed része. Ezt Boeckh bebizonyította a görög classicusokból merített adatokkal.

Ha tehát valamely ötszáz mérőnek évi jövedelme 500 drachma volt, összes földbirtokát 6000 drachmára (500×12) becsülték, vagyis 1 talentumra; és így aránylag, ha évi jövedelme 1000 drachmát tett, összes földbirtokának értéke 12000 drachmára (1000×12) vagyis két talentumra számíttatott. Ezen összes birtokérték nevezetett *adótlékének* (*τίμημα*), mert ettől kellett jövedelmi adót fizetni. Például, ha a köztársaság elhatározá, hogy minden osztálybeli polgár összes földbirtoka értékének 50-ed részét fizesse jövedelmi adó fejében, akkor az 500 drachmányi jövedelemmel bíró pentakosiomedimnusra esett 120 drachma, mint jövedelmi adó; mert $500 \times 12 = 6000$, és $6000/50 = 120$.

A lovagok osztályában, ha valakinek jövedelme 300 drachmára rugott, annak alapvagyonát Sólón 3600 drachmára becsülte,

mert $300 \times 12 = 3600$. De Boeckh állítása szerint Sólón igazságszeretete úgy hozta magával, hogy ebben az országban nem az egész birtokértéket vette adótökének (*τίμημα*), hanem csak $\frac{5}{6}$ részét, azaz 3000 drachmát, vagyis, féltalentumot. Következőleg azon esetben, midőn az ötszázmérősök 6000 drachma után 120-at fizettek, mint ötvenedet, a lovagok 3000 után 60 drachmát adóztak.

Ugyanezen méltányos elvnel fogva, mondja Boeckh, az igazgazda összes földértékének csak $\frac{5}{9}$ részét vette Sólón adótökének. Tehát ha az igazgazda évi jövedelme 200 drachma volt, az ennek megfelelő tőkeérték 2400 drachmát (200×12) tett; s ennek $\frac{5}{9}$ része vagyis 1330 drachma volt az adótőke, melytől fizetni kellett az ötvenedet jövedelmi adó fejében, vagyis 26 drachmát. Boeckh számítását a következő tábla mutatja:

Osztály.	Jövedelem.	Tőkeérték.	Adótőke.	Adó $\frac{1}{30}$ -től.
Pentak.	500.	$500 \times 12 = 6000$.	6000.	120
Lovag	300.	$300 \times 12 = 3600$.	$3600 : \frac{5}{6} = 3080$.	60
Igás	200.	$200 \times 12 = 2400$.	$2400 : \frac{5}{9} = 1330$.	26

Az adótökének ezen kiszámítása ellen alapos kifogásom van. Ugyanis a lovagok legkisebb jövedelme 300, és legnagyobb jövedelme 499 drachma volt. Jövedelmök tehát 300 és 499 drachma között mozgott. Tegyük föl, hogy valamely lovag évi jövedelme 490 drachma volt; az ennek megfelelő összes érték 5880 drachma (490×12). Ennek $\frac{5}{6}$ része 4900 drachma; s ez Boeckh szerint az adótőke, mely után, ha ötvenedet kellett fizetni, a jövedelmi adó 98 drachmát tett volna. Tehát valamely ötszázmérős, kinek évi jövedelme 500 drachmából állt, 120 drachmát fizetett volna, a lovag pedig, kinek jövedelme csak 10 drachmával volt csekélyebb az ötszázmérősenél, 22 drachmával fizetett volna kevesebbet! Vagy miért fizetett volna az ötszázmérős 22 drachmával többet mint a lovag, ha jövedelme csak 10 drachmával haladta felül a lovagét? — Tegyük föl továbbá, hogy valamely lovagnak az évi jövedelme 499 drachma. Ennek tőkeértéke 5988 drachma (t. i. 499×12). Az ennek megfelelő adótőke $\frac{5}{6}$ rész, azaz, 4990 drachma, mely után a jövedelmi adó, mint ötvenedrész, 99 drachma. A midőn tehát az 500 drachmányi jövedelmű pentakosiomedimnus 120 drachmát fizetett adófejében, akkor a 499 drachmányi jövedelmű lovag csak 99 drachmát fizetett volna! Íme, ama pentakosiomedimnusnak csak egy drach-

mával volt több jövedelme, mint a fölvelt lovagnak, miért fizetett volna tehát 21 drachmával többet, mint a lovag? — Ez aránytalanság, igazságtalanság volt volna, melyet sem Sólón nem akarhatott, sem az adóosztálybeli polgárok nem tűrhettek.

Hasonlóan áll a dolog, ha az igásgazdák jövedelmi adóját a lovagokéval összehasonlítjuk.

Ugyanis az igásgazdák legkisebb jövedelme 200 drachma volt, legnagyobb pedig 299 drachma. Tegyük, hogy valamely igásgazda évi jövedelme 290 drachmából állt. Ekkor az összes földbirtok értéke 3480 drachma volt, melynek $\frac{5}{9}$ része, azaz 1930 drachma volt volna az adótőke, s az ettől fizetendő ötvened, mint jövedelmi adó, 38 drachma. A 300 drachmánya jövedelmű lovag tehát fizetett volna 60 drachmát, a 290 drachmánya jövedelmű igásgazda pedig csak 38 drachmát! Lehetséges-e ez? Hiszen ama lovagnak csak 10 drachmával volt nagyobb jövedelme mint az igásgazdának; miért fizetett volna tehát 22 drachmával többet, mint az igásgazda? Vagy tegyük, hogy valamely igásgazdának a jövedelme 299 drachma volt. Ennek a tőkeértéke 3588 drachma (299×12), adótőkéje pedig 1990 drachma ($3588 : \frac{5}{9}$), s innen az ötvenedrész mint jövedelmi adó 39 drachma. De a 300 drachmánya jövedelmű lovag 60 drachmát fizetett jövedelmi adó fejében, tehát 21 drachmával többet, mint a fölebbi igásgazda, jóllehet a jövedelme csak egy drachmával haladta felül az utóbbiét! Ilyen adókivetés nem származhatott Sólontól, az igazságos, emberszerető törvényhozótól, mert az elkeseredett viszályokat idézett volna elő a három osztálybeli polgárok között.

Ennélfogva lehetlen, hogy Sólón Boeckh számítása szerint vetette volna ki a jövedelmi adót.

Boeckh számítását már a híres Grote is megtámadta (*History of Greece*. III. 156. l.); de egészen más okból; t. i. ő azt nagyon bonyolultnak tartja, s nem hiszi, hogy az attikaiak ilyen törtszámú miveleteket használtak volna az adókivetésben. Ő azért egyszerűbb módot ajánl. Ugyanis az ötszázmérősök tőkeértékét szintűgy számítja mint Boeckh, azaz, évi jövedelmöket 12-vel sokszorozza. De a lovagok tőkeértékét úgy hozza ki, hogy évi jövedelmöket csak 10-el sokszorozza. Ha tehát a lovag évi jövedelme 300 drachma, az ennek megfelelő tőkeérték 3000 drachma, s ez, Grote szerint, egyszersmind az adótőke is, melytől a jövedelmi adó volt fizetendő.

Végre az ígásgazdák tőkeértékét úgy számítja ki, hogy évi jövedelmeket csak 5-tel sokszorozza. Következőleg a 200 drachmányi jövedelmű ígásgazdának tőkeértéke s egyszersmind adótőkéje is 1000 drachma. Grote számítását a következő tábla mutatja:

Osztály.	Jövedelem.	Tőkeérték és adótőke.	Adó $\frac{1}{50}$ -től
Pentak.	500.	$500 \times 12 = 6000.$	120.
Lovag	300.	$300 \times 10 = 3000.$	60.
Igás	200.	$200 \times 5 = 1000.$	20.

De ennek a számításnak ugyanolyan hibája van, a milyent Boeckh elméletében kimutattam. Tegyük föl, hogy valamely lovag évi jövedelme 492 drachma; az ennek megfelelő tőkeérték és adótőke, Grote szerint, 4920 drachma (492×10), s ettől ha ötvenedet kellett fizetni, a jövedelmi adó 98 drachma. Tehát a legalsóbb jövedelmű, azaz 500 drachmányi pentakosiomedimnus, jöllehet csak 8 drachmával vett be többet, mint ama lovag, mégis 22 drachmával nagyobb jövedelmi adót fizetett volna!

Szintűgy van ez, ha Grote számítása szerint ígásgazdát és lovagot hasonlítunk össze. Gondoljunk valamely ígásgazdát, kinek évi jövedelme 291 drachma. Ennek a tőkeértéke s egyszersmind adótőkéje 1455 drachma (291×5), melytől a jövedelmi adó, ha ismét $\frac{1}{50}$ volt fizetendő, 29 drachma. De a legkisebb jövedelmű lovag, azaz, a kinek évi jövedelme 300 drachmából állt, 60 drachmát fizetett jövedelmi adó fejében; ő tehát 31 drachmával fizetett volna többet, mint a fölhozott ígásgazda, jöllehet a jövedelme csak 9 drachmával volt nagyobb az utóbbiénál. Ez ismét el nem fogadható számítás.

Hozzájárul még az is, hogy sem Boeckh sem Grote nem képesek számítási elméletöket görög forrásokból meritett adatokkal támogatni. Ezekből csak azt hozta ki Boeckh, hogy a földbirtok értékének tizenkettedrésze képezte a földbirtok jövedelmét. De azt nem mondják a források, hogy a lovagok és ígásgazdák földbirtokánál, kisebb volt az évi jövedelem a földbirtok értékének 12-ed részénél. Sőt hajlandó vagyok azt gondolni, hogy a lovagok és ígásgazdák olyan jövedelmet kaptak földbirtokuk után, mely a birtok értékének 12-ed részét felülhaladta, mert a pentakosiomedimnosok, mint nagy földbirtokosok, kik állami ügyekkel szerettek a városban foglalkozni, többnyire bérbe adták földeiket; tehát nem

kaphattak nagyobb jövedelmet földbirtokuk értékének 12-ed részénél; minthogy a bérlők többet nem fizettek. De a lovagok és ígásgazdák magok kezelhették gazdaságukat, s így ama hasznot, melyet a bérlő nyert volna, magoknak tartották meg. Következésképpen nem volt semmi ok, hogy tőkeértékek egy része fölmentessék a jövedelmi adó alól, vagy hogy adótőkéjük nem egyféleképpen számláltassék ki.

Boeckh és Grote, az úgynevezett *progressiv* jövedelmi adót látják már Sólón intézkedésében; jóllehet erről ismert görög forrásaink semmit sem tudnak; s így nem is vagyunk följogosítva, olyasmit kiolvasni belőlök, a mi bennök nem foglaltatik.

És ha Sólón csakugyan behozta a *progressiv* adót, akkor azt, hogy igazságos legyen, az ugyanegy osztálybeli polgárok között is be kellett volna hoznia. Vegyünk például két lovagot, egyenként 300 drachmányi jövedelemmel, és az ennek megfelelő 60 drachmányi jövedelmi adóval. De X lovagnak csak egy gyermeke volt, Y lovagnak pedig 8. Nem mondta-e volna tehát Y lovag, ha Sólón korába gondoljuk a *progressiv* adót, hogy ő igazságtalanul fizet annyit, mint X lovag, mert családjának főtartása sokkal több költségébe kerül? A *progressiv* adó természete tehát magával hozta volna, hogy Sólón az ugyanegy osztálybeli polgárok között ismét számos alosztályokat állítson, a jövedelmi adónak tökéletesen kielégítő kivetése végett. De erről mélyen hallgatnak a mi forrásaink.

A második ok, melynél fogva Boeckh a lovagok és ígásgazdák tőkeértékéből egy részt, mint jövedelmi adó alá nem esőt, levont, az lehet, hogy Nausinicus archon alatt, 380-ban Kr. e., tehát 214 évvel később, új adózási rendszer hozatván be, minden polgár nem egész vagyonától, hanem ennek ötöd részétől fizetett jövedelmi adót. De éppen ezért, mivel ez új adórendszer volt, következik, hogy előbb nem állt fön. S azután Nausinicus törvénye szerint még a leggazdagabb polgárok is részesültek az általános adókulcs jótéteményében, Sólón korában pedig, Boeckh szerint, csak a lovagok és ígásgazdák voltak volna előnyben az ötszáz mérő ellenében. Hihető-e tehát, hogy a demokrat szellem növekedésével, a vagyontalanabb polgárok a vagyonosabbak számára ilyen engedményt tettek volna, melyben azelőtt nem részesültek.

Mind ezeknél fogva nem tartom elfogadhatónak Boeckh és Grote véleményét, mely szerint Sólón a *progressiv* adó eszméjéből

indult volna ki a jövedelmi adó megállapításában, hanem híven ragaszkodva a forrásokhoz, azt állítom, hogy mind az ötszázmérősök, mind a lovagok, mind az igásgazdák földbirtokuk egész tőkeértéke után fizettek jövedelmi adót, s hogy a tőkeérték mind a három osztályban egyféleképpen számított ki, t. i. a jövedelmet 12-vel sokszorozva. Például szolgálnak a következő táblák:

I.

Osztály.	Jövedelem.	Tőkeérték.	Adó $\frac{1}{30}$ -től.
Pentak.	500.	$500 \times 12 = 6000.$	120
Lovag	300.	$300 \times 12 = 3600.$	72
Igás	200.	$200 \times 12 = 2400.$	48.

II.

Pentak.	550.	$550 \times 12 = 6600.$	132
Lovag	350.	$350 \times 12 = 4200.$	84
Igás	250.	$250 \times 12 = 3000.$	60.

III.

Pentak.	590.	$590 \times 12 = 7080.$	$141\frac{3}{5}$
Lovag	390.	$390 \times 12 = 4680.$	$93\frac{3}{5}$
Igás	290.	$290 \times 12 = 3480.$	$69\frac{3}{5}$

IV.

Pentak.	599.	$599 \times 12 = 7188.$	$143\frac{19}{25}$
Lovag	499.	$499 \times 12 = 5988.$	$119\frac{19}{25}$
Igás	299.	$299 \times 12 = 3588.$	$71\frac{19}{25}$

V.

Pentak.	500.	$500 \times 12 = 6000.$	120
Lovag	499.	$499 \times 12 = 5988.$	$119\frac{19}{25}$
Igás	210.	$210 \times 12 = 2520.$	$50\frac{2}{5}$

VI.

Pentak.	600.	$600 \times 12 = 7200.$	144
Lovag	300.	$300 \times 12 = 3600.$	72
Igás	299.	$299 \times 12 = 3588.$	$71\frac{19}{25}$

VII.

Pentak.	700.	$700 \times 12 = 8400.$	168
Lovag	490.	$490 \times 12 = 5880.$	$117\frac{3}{5}$
Igás	220.	$220 \times 12 = 2640.$	$52\frac{4}{5}$

VIII.

Pentak.	780.	$780 \times 12 = 9360.$	187
Lovag	480.	$480 \times 12 = 5560.$	$115\frac{1}{5}$
Igás	280.	$280 \times 12 = 3360.$	$67\frac{1}{5}$

Csak ez a kiszámítás alapszik igazságon és méltányon; mert e szerint soha sem fordúlhattak elő vizsályokra alkalmat szolgáltató olyan szabálytalanságok, minőket Boeckh és Grote kiszámításában kimutattam. Láttuk, hogy Boeckh elmélete szerint az 500 drachmányi jövedelmű pentakosiomedimnus 120 drachmát fizetett jövedelmi adó fejében, mialatt valamely lovag, kinek csak 10 drachmával volt kevesebb jövedelme, 22 drachmával kisebb adót fizetett volna. Az én számításom szerint eltűnik az a szabálytalanság, mivel az érintett lovag ebben az esetben $117\frac{3}{5}$ drachmát fizetett volna, tehát csak $2\frac{2}{5}$ drachmával kevesebbet, mint ama pentakosiomedimnus. (L. I. és VII. tábla.) Hasonlóan áll a dolog midőn valamely lovag 300 s valamely igásgazda 290 drachmányi jövedelemmel bírt. Boeckh elmélete szerint a lovag 60, s az igásgazda csak 38 drachmát fizetett volna; ellenben az én kiszámításom szerint a lovagra 72, és az igásgazdára $69\frac{3}{5}$ drachma esnék, tehát $2\frac{3}{5}$ drachmával kevesebb. (L. I. és III. tábla.)

A lovagok és igásgazdák nagy megnyugvást lelhetnek abban, hogy ők sohasem fizettek nagyobb jövedelmi adót annál, mely a lovagok osztályában a 300—499, az igásokéban pedig a 200—299 drachmányi jövedelemnek tőkeértékével fért össze. Föltevéen tehát, hogy a tőkeérték ötvenedét kellett fizetni, akkor a lovag soha sem fizethetett többet $119\frac{19}{25}$ drachmánál (l. IV. tábla), és az igásgazda adója ekkor soha sem haladhatta felül a $71\frac{19}{25}$ drachmát, (L. VI. tábla). Ellenben az ötszáz mérősnél nem volt ilyen határ, hanem jövedelmök nagyságával nagyobbult a jövedelmi adójok is határ nélkül.

Mind ezekből azt következtetem, hogy Sólón nem állapította meg a lovagok és igásgazdák adótőkéjét levonások által a tőkeér-

tékből, a mint ezt Boeckh és Grote állítják; hanem, ő az ötszáz-mérősoknél 6000 drachmát, vagy 1 talentumot, a lovagoknál 3000 drachmát, vagy $\frac{1}{2}$ talentumot, és az ígásgazdáknál 1000 drachmát, vagy $\frac{1}{6}$ talentumot, azaz, tíz minát, vett föl legkisebb alapul, melytől kezdve fizetendő a jövedelmi adó, úgy hogy az ötszázmérős 1 talentumtól és azon túl a végtelenig, a lovag $\frac{1}{2}$ talentumtól és azon túl 1 talentumig, mely már az ötszázmérősök legalsóbb tőkeértéke volt, és az ígásgazda $\frac{1}{6}$ talentumtól és azon túl 3600 drachmáig, hol a lovagok legalsóbb tőkeértékekezdődött, fizettek jövedelmi adót.

Ezek szerint már könnyen ki lehet Pollux szövegét javítani. Tudniillik mind a *τάλαντον* mind az *ἡμιτάλαντον* mind a *μνᾶς* elébe teendő a *κατὰ* szó, következőleg a pentakosiomedimnusok *ἀνήλισκον εἰς τὸ δημόσιον κατὰ τὰ τάλαντον*; a lovagok *ἀνήλισκον δὲ κατὰ ἡμιτάλαντον*, az ígásgazdák *ἀνήλισκον δὲ κατὰ μνᾶς δέκα*. Azaz: a pentakosiomedimnusok fizettek 1 talentum után, a lovagok fizettek $\frac{1}{2}$ talentum után, és az ígásgazdák fizettek 10 mina után.

A szövegkritikából tudjuk, hogy a lemásolók kihagyták sokszor vigyázatlanságból, hanyagságból, aluszékonyságból egész szókat, főleg midőn az átugrott szó az utána következőhöz némileg hasonlított. A mi esetünkben a *κατὰ* végtagja ugyanazonos az utána álló *τάλαντον* első szótagjával. Nem lehet tehát csodálni, hogy a lemásoló az egymás mellett levő *τὰ* szótag miatt átugrotta a *κατὰ*-t, és pedig annál kevésbé, mivel a régi codexekben a szók nem voltak egymástól spatiumok által elválasztva, ha öreg betűkkel íratlak. Tegyük föl azonban, hogy Pollux codexe, melyet valaki lemásolt, kis betűkkel volt írva; akkor is a másoló könnyen átugorhatta a *κατὰ*-t, mert e szó többnyire megrövidítve íratott, úgy hogy a *τ* a *κ* fölébe jött. S miután ő egy huzamban olvasott el egy vagy két sort s háromszor került az *ἀνήλισκον*-ra, mindjárt eszébe jutott, hogy már egyszer írt *ἀνήλισκον τάλαντον*, tehát siető munkájában a többi két *ἀνήλισκον* után is oda írta az összeget, nem is sejtve, hogy minő bajt okoz a *κατὰ* vigyázatlan kihagyása által századok múlva a philologusoknak.

Hogy a *κατὰ* szó csakugyan ott állt, azt Demosthenesből is be lehet bizonyítani. Ő ugyanis vádolván gyámnokait, hogy atyai vagyonának tetemes részét elpazarolták, azt is említi, hogy minő vagyontökének a részét iratták be a megadóztatásra; t. i. 25 mi-

nára (2500 drachmára) rugó összegből 500 drachmát jelentettek be, melyek *után* vagy melyektől jövedelmi adó volt fizetendő. Nausinicus archon adótörvénye szerint. *ὡπὲρ ἐμοῦ συνετάξατο κατὰ τὰς πέντε καὶ εἴκοσι μῶς πεντακοσίας δραχμὰς εἰσφέρειν.* (Aphob. ell. I. 815. l.)

Még egy észrevételem van Boeckh ellen, jöllehet őt, mint a classica philologia jelenkori fejedelmét, mélyen tisztetem. Ő t. i. azt állítja, hogy az ígásgazdák legalsóbb foku évi jövedelme nem 200, hanem csak 150 drachmából állt; mert Demosthenes egy törvényt idéz Sólón korából (*Makartat. ellen. besz.* 1067), melyben megállapítatik, hogy mennyi hozományt adjon mindegyik osztálybeli polgár a negyedik osztályba tartozó nőrokonának, ha maga nem akarja nőül venni. T. i. az ötszázmérősök kötelesek neki 500 drachmát adni, a lovagok 300-at, és az ígásgazdák 150-et.

Mivel tehát a két első osztálybeliek annyit voltak kötelesek adni hozomány fejében, a mennyi az évi jövedelmök, azt következteti Boeckh, hogy az ígásgazdák legkisebb évi jövedelme csak 150 drachma lehetett, mivel csak ennyit adtak törvényes hozományul nőrokonaiknak.

Én azonban csak azt következtetem e törvényből, hogy miután a társadalmi érintkezés viszonyainál fogva az ígásgazdáknak sokkal számosabb szegény nőrokonaik voltak, mint az ötszázmérősöknek és lovagoknak, nagyon bölcsen és méltányosan intézkedett a törvényhozás, midőn nem kötelezte őket jövedelmök minimumát egészen nőrokonaik hozományára fordítani. Ellenben az ötszázmérősöknek és lovagoknak ritkán volt valamely szegény nőrokonuk a 4-ik osztályban, mert nehezen gondolhatni, hogy a bérért dolgozó polgárok gyakrabban jöttek volna házassági viszonyba az 500 mérősökkel s a lovagokkal. Ezek tehát könnyen adhatták előforduló esetekben az egész jövedelmi minimumot szegény nőrokonaik hozományára.

Nem látom tehát szükségesnek attól eltérni, a mit görög forrásaink egyhangulag állítanak, hogy t. i. az ígásgazdák legkisebb évi jövedelme 200 drachmából állt.

Erre az egyhangu állításra azt mondja ugyan Schömann (*Verfassungsgeschichte Athen's* 24. l.), hogy az összes görög írók, kik 200 drachmáról beszélnek e tárgyban, ugyanegy forrásból meríthették adatukat, mely forrás azonban e pontra nézve hibázhatott.

De ez semmit sem bizonyít; mert erre mi is *lehet*-tel válaszolhatunk, hogy t. i. a görög írók több forrásból is meríthettek; s miután e források az igásgazdák jövedelmére nézve összhangzanak, nincs okunk hitelüket kétségbe vonni.

Azt is fölhozza Boeckh, hogy, ha az igásgazdák legkisebb évi jövedelme csakugyan 200 drachma, akkor a lovagok és igásgazdák jövedelmi minimuma (200 és 300) között sokkal csekélyebb a különbség, mint az ötszázmérősök és lovagok (500 és 300) jövedelmi minimuma között.

De ha e különbségre akarnánk valamit építeni, akkor az igásgazdák jövedelmi minimumát csak 100 drachmára kellene tenünk, hogy 200 drachmával kevesebbjök legyen a lovagokénál, mert ezeknek jövedelmi minimuma szintén 200 drachmával volt kisebb, mint az ötszázmérősöké.

Nekem tehát úgy látszik, hogy e minimumok különbségei nem bizonyítják azt, a mire Boeckh akarta fölhasználni. Sőt ellenkezőleg azt tartom, hogy egyrésről az ötszázmérősök jövedelmi minimuma, s másrésről a lovagok és igásgazdák együttes minimuma között a legszebb összhangzat uralkodik, mert $500 = 300 + 200$. Lehetett-e azt bölcsebben és igazságosabban kigondolni, hogy az ötszázmérősök, kik első rangu birtokosok voltak, épen annyi jövedelmi minimumot bírjanak, mint a lovag és igásgazda együttvéve?

TÉLFY IVÁN.

AZ -IME VÉGŰ ESZKÖZNEVEKRŐL A FINN NYELVBEN.

Olvastatott az 1867. oct. 21-kén tartott akad. ülésen.

A valamely művelésre (cselekvésre, hatásra) szolgáló eszközt (vagy szert, szerszámot) sok nyelv épen úgy fejezi ki, mint a művelő személyt, vagyis nem tartja a művelő (cselekvő) személy és a műveletre szolgáló holmi (eszköz) között való megkülönböztetést szükségesnek, hanem mindegyikre egyaránt *nomen actoris* alkalmaz, rábízván a nyelvszokásra az az iránt való tájékoztatást, hogy mikor kell a *nomen actoris*on személyt érteni, mikor meg lelketlen holmit, eszközt. Így jár el a magyar nyelv is, melynek p. o. ezen *nomen actoris*ai *ásó, fúró, fűvő, szűrő, nyomó* (pecsétnyomó), *seprű* (*seprő*), *véső* stb. minden további meghatározás nélkül is már különféle műveletekre való eszközöket jelentenek. Ilyenekkel bír a német nyelv is, p. o. *bohrrer, mauerbrecher* (a rómaiak *aries-e*), *räumer* (*pfeifenrümer*), *drücker, setzer* (= setzkölben, ágyútöltő), *stösser* (törő — fa- vagy vas eszköz), *seiher* stb. mind olyan szók, melyeken művelő személyeket is lehetne érteni. — Többnyire azonban más képzésű szók szolgálnak a németben az eszköz jelelésére (*die breche, schleuder, der hebel, die schwinke, säge* stb.). A nyelvnek ebbeli eljárásában, hogy a lelketlen eszközt is csak lelkes, működő személyt illető névvel jelöli, ha tetszik, személyesítő, tehát lényegében költői fölfogást láthatunk. E fölfogás részben még oly árja nyelvekben is látszik meg, melyekben az eszközt kiváltképen egy semleges nemű képzővel alakult szók jelölik, de a mely képzőnek különben közönséges *nomen actoris* képzőjével való egyezése még eléggé szembevetendő; értem a görög-latin *τρο, tro* képzőt (szanszkrit *-tra*) ilye-

nekben : *aratrum* (arare) és *ἄροτρον*, *feretrum* és *φέρετρον*, *φέροτρον*, *haustrum*, *rastrum*, *muletum* stb. *κλειθρον* (*κλήθρον* — *κλείω*), *πλήκτρον* (*πλήσσω*), *θελγητρον* (*θελγέω*), *ρίπτρον*, *σήστρον* (*σήθω*) stb. A szan-szkritban : *nêtram* szem (tkp. vezető, ettől : *nê* vezetni), *grôtram* fül (= halló, *gru* hallani), *gâtram* tag (*gâ* menni), *khanitram* ásó (*khan* ásni), *chatram* napernyő (*čhad* fedni, árnyékolni), *vaktram* száj (*vač*, azaz : *vak* beszélni), *patatram* szárny (*pat* röpdülni). A *tro*, *τρο* képző ugyanis csak a semleges párja a hínnemű *nomen actoris* képzőjének *tor*, *τηρ* (eredetileg *tar*), mely a nőnemben is kiugratja önhangzóját (*trix*, *τρεις*, szkr. *-trî*). E mellett egyenesen *nomen actoris* alakját mutatja p.o. *ζωστήρ* ön (*ζῶστρον* is fordul elé Hom. Od. 6, 38). A szláv nyelvekben ezen görög-latin *tro* képző szintén semleges nemben szerepel ; legtökéletesebb alakja van még meg a cseh-tót *-dlo*-ban (az ószláv, orosz, szerb nyelvek e helyett már csak *lo*-t mutatnak) : tót *vtudlo* fúró (*vrtať* fúrni), *motovidlo* motóla (orosz *motovilo*), *ripadlo* turkáló szer (*ripať* turkálni) stb. Megjegyezhető különösen ez : or. *oralo* = *aratrum*, *ἄροτρον* (*orať*, *arare*) ; s ez úttal még megemlítjük, mint a képző széles körű alkalmazására nézve érdekes adatot, hogy a „szappan“ szláv neve *midlo*, (or. *мыло*) nem egyéb, mint a *mi* (*mî*) „mosni“ igétől származó *nomen instrumenti* = „mosó szer.“ Szintígy or. *пыло* „orrmány“ a *пы* igétől = „turkáló eszköz.“ — Az árja nyelvek ezen *tro*, (szláv *-dlo*, szkr. *tra*) képzővel tehát az eszközt *nomen actoris*-sal jelölik ugyan, de egyszersmind a *genus neutrum* által azt is megértetik, hogy nem mivelő személyről, hanem lelketlen holmíró van szó, melyet csak a lelkes *actor* akarhatja hozhat mozgásba *).

Az eszközneveknek a *nomen actoris*okkal való azonossága vagy legalább szoros összefüggése, mely az imént fölhozott adatok szerint eléggé természetesnek tűnik föl, található a magyaron kívül is egyéb altáji nyelvekben. A török-tatárból fölemlíthetünk e czélból néhány sajáttságosan képzett eszköznevet, ú. m. *ačqič* kulcs, *süzgüč* szűrő, melyek látnivalólag az *ač*- nyitni és *süz* szűrni igékből származnak és jóformán nem egyebek, mint az *ačqičü* nyitó (*öffner*), és *süzgüčü* szűrő (a ki szűr) *nomen actoris*ok kissé rövidített pár-alakjai. Még nem oly világos, de elterjedtebb használatú

*) Bopp, Vergl. Gram. III, 194. l., találóan így nevezi ezen *-tra* (*tro*) képzőjű szókat : „Substantive, welche Werkzeuge ausdrücken, also gleichsam die leblosen Vollbringer einer Handlung sind.“

az eszközfélék jelölésére a finnben divatozó *-ime* képző (nominativusa *-in*), melylyel ezúttal tüzetesen akarunk foglalkozni. De ennek is, a mint a következőkben látni fogjuk, a kiváltképen való finn nomen actoris képzője teszi az alapját, s ehhez még oly alkatrész járúl, mely a nomen actoris fogalmát lelketlen tárgyra (holmira) vonatkoztatja, s így a hallgató tájékoztatása végett ugyanazt eszközt, a mit az árja nyelvekbeli *tra* képzőn a semleges genus. Ezen finn *-ime* képzővel tökéletesen megegyezőt fogunk találni a mordvin nyelvben is, sőt egy-két nyomát még a magyarban is fölfedezni.

Legelőször tekintsük tehát az említett eszköz-jelölő finn *-ime* képzőnek alaki és jelentési megjelenését. E végett fölhozom a legközöségesebb ilyen képzésű névszókat, melléjük tevéen az illető igeőket is, melyektől származnak.

Avaim kulcs (= nyitó) — *avaa* nyitni.

keritsime, pl. *-imet* olló — *keritse* nyírni.

kovasime köszörűkő — *kovase* keményíteni, köszörűlni.

istuime ülőhely, szék — *istu* ülni.

juoksuttime tejoltó — *juoksutta* oltani (tejet).

halkaisime hasító ék — *halkaise* hasítani.

kaivime ásó — *kaiva* ásni.

kutime kötő munka — *kuto* kötni (stricken).

käyttime kelesztő — *käyttä* kelesztetni.

kääntime fordító eszköz, forduló pont — *kääntä* fordítani.

luistime korcsolya — *luista* csúszkálni, korcsolyázni.

murtime törő, faltörő — *murta* törni.

nielasime gége, nyeldeklő — *nielase* nyelni.

niistime, pl. *-imet* hamvvevő — *niistä* koppantani (gyertyát).

nostime emelőrúd — *nosta* emelni.

nylkime hámozó kés — *nylke* nyúzni.

ottime csalétek — *otta* venni (nehmen).

pistime szűrő eszköz, fulánk — *pistä* szűrni.

purasime fűrő — *purase* fűrni.

pohtime szórólapát — *pohti* szórni (gabonát).

purime harapófog, agyar — *pure* harapni.

pusertime prés — *puserta* nyomni, facsarni.

pyhkime törülköző — *pyhki* törölni.

pyhkäsime törülörongy — *pyhkäse* letörölni.

ruotime szántóvas — *ruoti* fölkarcolni (földet).

soittime hangszer — *soitta* játszani (hangszeren).

survoime és *survime* törő, zúzóeszköz — *survo* törni, zúzni.

uittime úszószárny — *uitta* úsztatni.

vetime húzóeszköz, fogantyú — *vetü* húzni.

vyöttime övedző, test dereka — *vyöttü* övezni.

vüäntime és *vüäntiäme* fűrő, csavar — *vüäntü* csavarni.

Ezen *ime*-féle névszókknak az illető alapúl szolgáló igetőkkel való összeállításából egyszeriben amazoknak alaki képzését határozhatjuk meg. Látjuk ugyanis, hogy az igető végén való egyszerű *a*, *ä*, *e* önhangzók a képző előtt egészen eltűnnek (v.ö. *kaiv-ime*, *nüst-ime*, *puras-ime*); a hosszú *aa* épen úgy, mint másutt is, hol a ragozásban közvetlenül *i* következik (p.o. *hampaa* fog, a pluralis casusaiban *hampaita*, *hampaissa* stb.) elrövidül (v.ö. *avaime*, ettől: *avaa*), sőt van példa rá, hogy egészen el is tűnik, p.o. *vastime* dagasztó liszt, ettől: *vastaa* tésztát dagasztani; az igetőnek *u* véghangzója azonban megmarad (v.ö. *istui-ime*, s így még *astui*me lépcsőfok, ettől: *astu* lépni), s szintén az *o* is (v.ö. *survo-ime*), de ez utóbbi el is tűnik (v.ö. *surv-ime*, *kut-ime*, ezektől: *survo*, *kuto*). Látni való tehát, hogy az *i*, mely *istui*me-ben a teljes *istü* igetőtől elválik, lényeges része magának a képzőnek, s nem az igető végönhangzójának elváltozása; vagyis az egész *ime* a képző, mely az igetőhöz hozzájárulván, annak végönhangzóját többnyire megszorítja vagy ki is szorítja. Mily eredetű ez a képző? egyszerű képző-e vagy összetett képző? — erre majd alább fogok felelni, ha előbb még más adatokat nyomozásom körébe vontam.

A fentebb elésorolt eszközt vagy szert jelentő szókkal ugyanis alakulásra nézve tagadhatatlan összefüggésben állanak némely igétől származó névszók, melyekben *jame* (*iame*, *iäme*) képző járúl az igetőhöz s részint szintén eszközt, részint pedig lelkes cselekvő személyt jelentenek. Ilyen fajta a már fentebb *vüäntime* mellett fölhozott *vüäntiäme* ettől: *vüäntü* (csavarni) = *vüäntü*-*iäme*; ilyenek továbbá: *särkiäme* fájo kelés (*särke*-fájni, *dolorem ciere*, Renv.), *asujame* lakos (*asu* lakni), *juoksiame* futkározó (ember, kutya: *juokse* futni), *kasvajame* (e mellett: *kasvaime*) kinövés, kisarjadzás (*surculus*, *tuber arboris*: *kasva* nőni); *kulkiame* csavargó, kóborló (*kulke* járni), *läksiäme* hazúlról elköltöző ember (*homo domo abdicatus*: *lähte* elmenni), s végre ez is: *küviäme* (Kanteletar, 80. l.,

203. számú dalban, = *vieras*) vendég, látogató *) (*käy menni, járni*). — Ezen szók pedig szorosabban tekintve, csak egy jelentési categoriát képeznek; mert elneveznek valamely cselekvésről vagy lelketlen valamit (*vääntiüme, kasvajame, särkiüme*), vagy lelkest, állatot vagy embert, (*asujame, juoksiame, kulkiame* stb.). Közös jellemük e szerint az actor-ság, vagyis mindnyájan nomina actoris. Hiszen a szorosabb értelemben vett eszköznevek, fogalmuk szerint és a külső nyelvalak szerint is, a mint fentebb láttuk, a nomina actorisnak csak egy osztályát teszik, a mely osztály némely árja nyelvekben a nemleges genus által, mint különös címjegy által, elkülönítetik. Legkevesbé sem csudálhatjuk tehát, hogy az imént említett szók közül *vääntiüme* lelketlen holmira, *juoksiame* pedig lelkes állatra (emberre, kutyára) vonatkozik, s mégis ugyanazon egy képzésmódot mutatnak. Meg is bizonyítja e képzésmód külalakja e szóknak nomen-actoris-féle közös jelentési jellemét; mert íme látni való, hogy az *iame, üüme, jame*-féle szók nem egyebek, mint az illető igetöktől való közönséges nomen actorisok megtoldva *me* szótaggal. Ugyanis a finn közönséges nomen actoris képzője (mely jelentésileg a latin *tor*-nak felel meg) *ja, jü*, mely helyett finn hangtani szabályok szerint néha *ia, iü* lép föl (p.o. *antaja* dator, *lukia* lector, *tekiä* factor, ezen igetöktől: *anta, luke, teke*) s így a fent idézett *iame, jame*-féle szóknak alapúl szolgáló igéktől ezen nomen actorisok származnak: *vääntäjä, särkiä, asuja, juoksia, kasvaja, kulkiä, läksiä, küviä*. Ezekhez csak hozzá kell ragasztani a *me* szótagot s meg vannak a fent idézett szók: *särkiüme, asujame* stb. Csak *vääntiüme* mutatja már az *äjä*-nek *iü*-vé való összevonását, a mihez hasonló hangtani jelenség a finnben nem ritka: így p.o. áll *antiaiset* e h. *antajaiset, silmiä* (indef. plur. *silmä*) legközelebb ebből: *silmäjü, hautiaiset* e h. *hautajaiset*. Nyilván a hozzájáruló *me*-nek súlya okozza a most benszoruló *äjä*-nek *iü*-vé való rövidülését, könnyebbülését. Ugyanez okból való a *kasvajame*-nek *kasvaime*-vé való rövidülése, mely utóbbi szó szintén használtatik, s melyhez hasonlókat még többet találunk, olyanokat t.i. a melyekben az igető épségben maradván, a *ja, jü* elveszti önhangzóját, vagyis egészben véve *i*-vé változik. Ilyen: *eläime* állat (thier, e h. *eläjä-me*, ettől: *elä* élni), *joutaime* (e h. *joutaja-me*) juvenca nondum lactaria (*jouta* vacare).

*) Az idézett helyen ezt olvassuk: Tuli veikko vierahaksi, Siskoni käviämeks

Így a fent idézett *jame*, *iame*, *iäme*-féle szókban *ja* (-ia) képzőjü rendes nomen actorisokat találván, most már úgyszólván magától kínálkozik az előbb célsorolt *-ime*-féle eszköznevek részbeli megfejtése is. Ezek szintilyen *me*-vel megbővült *ja*, *jü*-féle nomina actoris, melyekben a *ja*, *jü* képző épen úgy szorúlt össze *i*-vé, mint az imént a *kasvaime* példán látók. A jelentés részéről ily magyarázatnak semmi sem áll útjában, tudván, hogy a nomen instrumenti valóságos nomen actoris; s a külalak részéről sem tehetünk az ellen megállható kifogást. Hiszen még látni való egyes példákon, hogy indult meg és haladt előre az alakí összevonás, míg p.o. egy *kaivajame*-féle szóból *kaivime* lett. Láttuk ugyanis, hogy *kasvazame*-ből *kasvaime* lesz, s épen ezen fokon állanak az ilyenek, mint *istuime*, *astuime*, *avaimé*, *survoime*, melyekben az *-ime* előtt még megmarad az igető végönhangzója. De hogy ez egészen ki is szorúlhat, mutatja *survoime* mellett *survime*, *tarpoime* mellett *tarpime*, valamint általában a finn szóalakulás sok jelenségei annak lehetőségét bizonyítják, p.o. az egyszerű praeteritum képzése, hol az *i*-n kezdődő ragok az igető végönhangzóját számtalanszor egészen kiszorítják, vagy az *i*-n kezdődő többesi esetragok, melyek előtt a névszótó végönhangzója hasonlóképen igen sokszor eltűnik.

Ezen most kifejtett nézetet, mely szerint az *-ime*-féle eszköznevek *i*-jében a rendes *ja*, *jü* nomen actoris-képzőt ismerjük föl, támogatja a megfelelő mordvin eszköznevek sajátosságos külalakja is. A moksa-mordvinban ugyanis, Ahlqvistnak szorosabb följegyzése szerint, eszköznevek *-ma* végtaggal képeztetnek, azonban ezen *ma* előtt mindig hosszú önhangzó áll (kivéve az egytagú igetőket), azaz az igető végönhangzója hosszabbúl, p.o. *äiftéma* madárijesztő (ettől: *äifte* ijesztetni), *panžīma* kulcs (= nyitó, ettől: *panži* nyitni), *inzāma* borona (ettől: *inza* boronálni) stb. A hosszú önhangzó megkülönbözteti e szokat a nomen actionistól (*inzama*, *äiftima*, *panžima*). Ha eleve is sejthetjük, hogy e hosszú önhangzóban, valami összevonás rejlik, most a finn *ime* (= *jame*)-ről adott magyarázattal ugyanezen összevonást igen alkalmasan meg is érthetjük. E szerint t. i. *inzāma* összevonódott ebből: *inzajama*, a miben **inzaja* teljes alakú nomen actoris (most a mordvinban *inzaj*): s hasonlóképen *äiftéma* ebből: *äiftejema*, *panžīma* ebből: **panžijama* (a nom. actorisok most *äifti*, *panži*). A *-ma* előtti önhangzó hosszúságának ily jó oka lévén, nem zavarhatja magyarázatunkat az sem, hogy a másik mord-

vin dialectusban, az erzában, e hosszúság már nem tűnik ki; mert a nyelv enged a hangrövidítési illetőleg, könnyítési hajlamnak, mely a mordvinban is meglehetősen erősnek mutatkozik. Sőt néha a -*ma* előtti hangzó el is tűnik (ha t. i. *ž, i*), bár az egész képzőnek igen fontos része éppen ezen önhangzóban foglaltatik. Azonban több ilyen rövidült alakban is lehet még a nomen actoris képzőjére ráismerni, mely az egész képzésnek alapúl szolgál, s e végett itt elésoroljuk mind a két mordvin dialectusból, a mi ilyen nomen instrumentinek mutatkozik (megyjegyezvén, hogy a csillag az erza alakokat jelöli, meg A. = Ahlqvist, R. = Reguly).

**eskildima* ösvény — *eskilde*- lépni.

aftima háló A., *aftima* R. — *afti*- megvetni, fölhúzni (tört, hálót).

ozama ülőhely R. (v.ö. finn *istuime*) — *oza* ülni.

inzama borona A., *inzama* R. — *inza*, *inza* boronálni.

kajama vetelő R., **kajamo* — *kaja* szórni, vetni.

**kirdima* tartó (pl. gyertyatartó) — *kirde* tartani.

kundama fogantyú, **kundamo* — *kunda* fogni.

**judma* szórólapát — *juvudi* szórni (gabonát).

**čalgamo* lentiló — *čalga* tilólni.

šačima: *š.*- *vasta* születő hely A. — *šači* születni.

šätäma lépcső A., *šätäma* R. — *šäta* lépni.

**čovoramo* kavarófa — *čovora* keverni.

tapäma kaptafa A. — *tapa* ütni.

tavadmo takaró R. — *tavadi* takarni, fedni.

täläma csép A., — *tälä* csépelni.

seindema lófésű — *seinde* fésűlni.

siftäma szita A., *siftem* R. — *sifte* szitálni, szűrni.

nardama törülőkendő, **nardamo*; — *narda* törülni.

nalhksim-pälnä játékszer A. — *nalhkse* játszani.

nežedim-päl támasz A. — *nežedi* támasztani.

nuúam hinta, bölcső, **nuúamo* — *nuúä* hintalódní.

panžäma, -*žüma* kulcs A., *panžema* R. **panžuma*; — *panži*.

puvädäma kendertiló R. — *puvëdi* tilólni.

puverdäma-*čufta*: csavarófa R. — *puverda* csavarni.

fama furó (follis), **puvamo* — *fa*, **puva* fűni.

vanäma: *šama*-*v.* tükör A. (tkp. arcznéző) — *vanä* nézni.

varžama szemüveg R., **varšamo* — *varža* nézni.

vädmä gyeplő, **vedme* — *vüte* vezetni.

velhtáma-päl takaró, **velhtamo* fedél — *velhta*, *velta* fedni, takarni.

väškéma sip A., *väškema* R., **veškima* — *väške*, *veške* füttyölni. *moráma* hangszer A., **moramo* — *mora* dalolni, hangszeren játszani.

**ledima*, *leđma* puska (lövő): *tikše -l.* kasza (szénavágó) — *lede* löni; kaszálni.

Megjegyezni valók itt az *ima*-féle erza alakok (*eskildima*, *kirdima*, *ledima*, *veškima*), mert olyan igetőktől valók, melyeknek nomen actorisai a moksa-mordvinban *i*-n végződnek (vagy az egyező praes. 3. sing.): *kirdi*, *ledi* stb., míg az *-amo*-félék mellett (= moksa-*áma*) a moksa-*aj*-féle nomen actoris áll, p.o. *morámo*, *moráma* mellett *moraj* (eredetileg *moraja*) daloló. A *ledima* mellett álló *leđma* mutatja, hogy tűnik el még az *i* is, noha a képzőnek jelentős része; s hogy tehát, jelentésüknél fogva, bár alakra megfogytak, jogosan ide tartoznak: *judma*, *tavadmo*, *vädmä*. Föltűnő lehet az is, hogy ezt: *eskildima* „ösvény“ hoztam föl, az eszköznevek között. Az alakja éppen az, a mi *ledima*-é, s „ösvény“, mint „út“ is egyik módja, mintegy feltétele a járásnak, lépdelésnek. Így a finnben is néha maga a materiale, melyen a cselekvés véghez vitetik, eszköznévileg van jelölve, p.o. *kutime* a kötés tárgya, németül „strick-zeug“, *paistime* pecsenye, a sütni való, a mi nélkül természetesen sütés meg nem esik; *antime* adomány, ajándék. Azon sem lehet fenakadni, hogy a mordvin eszköznevek közt van *šačima-vasta* is, „születőhely“ — ha hasonló finn szókat tekintünk, mint p.o. *elime* összetéve *aika* idővel: *elín-aika* „életidő“ (die zeit, welche ein mittel oder eine bedingung des lebens ist), vagy *olime* ebben: *olin-sia* lakóhely, tkp. levő vagy való-hely, tartózkodó-hely, sőt van *synnyin-paikka* is (születőhely, e. h. *syntyime -p.*, s e mellett: *syntymä -p.* = születés-hely). — Az imént említett legrövidebb mordvin alakok (*vädmä*, *judma*, *leđma*), útmutatásán az *ime*-féle eszköznév-képzésnek néhány nyomát a cseremiszből is találjuk. Ilyenek: *mušmo* (ettől: *mušk-* mosni), *ket mušmo* (tkp. kézmosó) mosdótál; *kočmo* (ettől: *kočk-* enni): *kočmo-pagar* bögy (tkp. evő zúza); *šečme-ver* ülőhely (ettől: *šinž-* leülni), *koškomo ver* száradóhely (platz zum trocknen), *maleme ver* alvóhely, *kol kučumo uzgar* halászó eszköz; *jükštülmö ver* fürdőhely. Ilyennek látszik: *savame* is, ebben: *tul savame* tűzszerszám; *kolmo* lapát, *šolkama* ingmellen való csat, s ki tudja talán *jilme* nyelv is,

noha a hozzá való igék legalább a cseremiszb en nincsenek meg. Különben a cseremiszb is rendes nomen actoris-t használ eszköz-jelölésére, p.o. *nüžüš* (*nüž-*) vakaró, *optoš* (*opt-*) tör; *lüngaldeš* hinta (*lüngald*), *šürg-üštöš* törülköző (*üšt*), v.ö. NyK. III, 432. l. A mordvin *siftēma* (szita) szónak csak *šokte* felel meg, melyben egy finn *ja*-féle nomen actoris-t ismerünk föl (mordvin *sifti*, ebből: **siftej*, *sifteja*). Gyanítható azonban, hogy finn *-ime*-féle eszköznév lappang, további kicsinyítő képzővel, néhány cseremiszb *maš*, *mäš*-féle szóban, p.o. *kečemäš* függöny, *tongezemäš* vánkös, *ilemaš* lakóhely.

Hogy részint a mordvin s általában a cseremiszb eszköznevek a képzőnek lényeges alaprésztét elvesztették (a mi természetesen csak akkor történhetett, mikor a képzőnek összevonódása folytán, alkotórészeinek értéke már nem volt érezhető), még kevésbé fogjuk csodálni, ha végre látjuk, hogy az észti nyelv, mely különben a finnnek úgyszólván minden formáját visszatükrözteti, hasonló megfogott képzőjű eszközneveket mutat föl: *istme* székö (ez a tőalak s egyszerűmind genitivus = finn *istuime*; a nominativus *iste* = f. *istuin*, minthogy az észti en a finn vég *-n* rendesen eltűnik); *liikme* (nom. *liige*) tag, membrum, tkp. mozgó-eszköz (ige: *liigu*- mozogni); *pideme* (n. *pide*) fogantyú, nyél: = finn *pitime* (ige: *pida* = f. *piti* tartani); *sideme* (n. *side*) kötelék (ige: *sidu* = f. *sito*); *vötmē* kulcs (n. *vöti*; ige: *vöta* venni). Pedig az észti en a teljes *ja* végű nomen actoris még úgy van meg mint a finnben: *tegija* (f. *tekijä*) tevő (tetes), *elaja* (f. *eläjä*) élő, lakó, állat.

A finn *imē*-féle eszköznév-képzőt az előbbieken már sikerült taglalni, szétbontani *i*+*me*-re, s tudomást szerezni az első résznek (*i*) mivoltáról, hogy az nem egyéb, mint *ja* nomen actoris képzője. De ezen *i* = *ja*-hoz járúl még *me* is, melynek a mordvinban is *ma*, *mo* felel meg, s a cseremiszb en *mo*, *me*, jele, hogy ezen képző rész szereplése a finn nyelveken nagyon is régi. Mi eredete, mi értéke vagyon ennek a látszólag fölösleges *me*-nek? Fölöslegesnek látszik azért, mert az eszköznév a *ja* (*i*)-féle nomen actoris által elegendően ki van fejezve, sőt találunk eszköznevet ezen *me* nélkül is a finnben, nem tekintve a magyar ilyen neveket, melyek mind csak egyszerű nomen actorisok, p.o. *luistime* mellett van *luisti* is, *lyöttime* mellett *lyötti*, *veistime* mellett *veisti* ugyanazon jelentéssel. De ha a *me*-nek hozzájárulása eszköznevek képzésére nem volt is absolute szükséges, még sem lehetett célaltalan. S mi lehetett a

célja, azt hozzátvetőleg meg is határozhatjuk. Ugyanis azon nyelv (finn-mordvin), mely valamikor *ja*-féle nomen actorissal cselekvő személyeket és cselekvésre használt eszközöket egyaránt jelölt, a mint ezt a magyar nyelv még most is az *ó, ő*-féle nevekkal teszi, mégis érezte az ezen közös használatból gyakran keletkező kétértelműséget, határozatlanságot. Hogy ezt kikerülje, megtoldotta a nomen actorist, mikor a lelketlen tárgy (eszköz, szer) jelölésére akarta alkalmazni, még valamivel, a miről ezen utóbbi nem személyes, lelketlen holmiság jellemét meg lehetett ismerni. Csak is ez lehet ezen *me* toldaléknak értéke és rendeltetése, épen úgy a mint a fentebb említett árja *tram* (*трам, trum, dlo*)-féle eszköznevekben a genus neutrumról ismerni meg az actornak lelketlen, holmias voltát. E szerint a *me*-nek a finn-mordvin eszköznevekben szereplése csakugyan egy fejlődő genus-képződésnek nevezhető. Igaz, hogy van egy-két finn *me*-vel toldott nomen actoris, mely személyre vonatkozik, s ez úgy látszik a *me*-nek ilyen rendeltetésével ellenkezik. De nem tekintve, hogy személyre vonatkozó *me*-végű nomen actoris csak igen kevés van (alig 4 vagy 5) a valóban lelketlen, tehát úgyszólván neutrum-féle fogalmakra vonatkozó eszköznevek el- lenében, más részt az árja nyelvek elég példát szolgáltatnak rá, hogy a neutralis szójellem megférhet lelkes állatok (wesen) fogal- maival is. Például szolgálhat az *animal* szó (németül *das thier*), *jumentum*, *amentum*, *mancipium*, *scortum*, a németben: *das weib, kind, vieh, schaf, pferd, wild*, stb. Ezek mellé bátran tarthatjuk a finn *eläime* „animal“ szót; meg *juoksiame*, *karkujame* szokat, melyek emberről és állatról mondatnak; *asujame* (lakó) is leginkább collectiv töb- besben használtatik, hol az egyéni személyiségre nincsen súly fek- tetve. Példát arra, hogy neutralis (concrete holmias vagy pedig ab- stract) jellemű szó lelkes egyénekre alkalmazható, a magyar nyelv is, midőn valakinek *rokonságairól* (= rokonairól) szól, midőn *jószágot* mond a lelkes marhákról, nem említve, hogy maga a *marha* szónak jelentése eredetileg lelketlen holmikra szorítkozott. A nyelvnek tagadhatatlanul szabadságában áll saját bár furcsa ész- járásait kifejezni; már pedig az is tagadhatatlan, hogy a nyelvek észjárásában néha a lelkes egyének is csak, legyen szabad néme- tül mondanom, „als dinge“ szerepelnek, v.ő. „ein neckisches ding“ leányról mondva, vagy „ein frommes haus“ egy ismeretes versben Noah apánkról. Az egynéhány *me*-vel való személyjelentő nomen

actoris e szerint nagyon jól magyarázható levén, nem rontja el az *-ime*-féle eszköznevekbeli *me*-nek tulajdonított dologmutató értéket. Hozzájárul, hogy ezen *me* még egyébként is szerepel, mint toldalék, a finn névszóképzésben, s ott is ezen értelmezés ráillik. Van *alaisime* „quod subjacet, substratum“, ettől: *alaime* alul való; különösen pedig „üllő“-t teszen, tehát csakugyan = alúlváló-valami; van *tulka* (hegy, cuspis) mellett *tulkame* (mintegy: „acutum-quid.“) Tekintetbe jöhet ez is: *happame* „savanyú“, melynek *me*-je már nincs, p. o. *hapatta* savanyítani, *happane* (if. *hapata*) savanyodni származékokban. Ugyanígy van a mordvin *šapama*, **čapamo* is *ma*, *mo*-val, melyet a *šapaft* savanyítani, *šapaks* tészta, *šapa-rüps* rettek szók toldaléknak tüntetnek föl. S csakugyan a cseremiszből van *šopo*, *šapa* „savanyú“ *mo* nélkül, mely alaknak a finnben *happa* felelne meg. Megjegyzem, hogy a mordvin *šapama*, *čapamo* savanyúságot, savanyú szert (fűszert) is jelent, s itt még meglátszik a *ma*, *mo* rendeltetése. Szintígy a finn *valkime* (e. h. *valkia-me*) „fejérség“ = „a mi fejr“ elvont értelemben. A finnből még csak a *lämpimä* (n. *lämmän*) szót idézem, mely „melegséget, és meleget“ jelent, s melynek *mä*-je képzőelemnek bizonyul be *lämpöise*, *lämpiä*, *lämmittä* s egyéb alakok által. Mennyire tartozik ide a finn *tä-mä* (pl. *nä-mä*) „ez“, mutató névmásnak *mä*-je is, most nem nyomozom.

Miután a finn *ime*-féle eszköznevekben az egyszerű nomen actorist (*i*) meghatározó *me*-nek jelentési értékéről a mennyire lehet tisztába jöttünk, legyen szabad most annak eredetéről egy sejtelmet nyilvánítani. Úgy hiszem, hogy a dologiság („dinglichkeit“) megértetésére, a nélkül, hogy más fogalmi tartalma volna, az áltáji nyelvekben főleg egy szó ajánlkozott, mint a legalkalmasabb eszköz: a dologkérdő névmás, melynek mostani alakjai a finn *mi*, magyar *mi*, cseremiszből *mo*, *ma*, mordvin *me*, *mä* (megtoldva *mezä*, *mäje*). A kérdő névmás, mihelyt kérdő accentusát elveszti, azonnal határozatlan (indefinitum) névmássá válik; a dolog-kérdő *mi* akkor nem jelent egyebet, mint „ein ding, etwas, eine sache“ (bővebben erről NyK. V, 21. l.) magyarul „valami, holmi.“ Ha tehát nomen actorishoz még a dologiság formalis exponense kellett, e célra a *mi* névmás, mint képző természetesen hangsúlytalanul ejtve, igen alkalmas volt. Ennek tartom tehát a finn-mordvin eszköznevekbeli *me* (*ma*, *mo*)-t, a *mi* mellett csak az a fölvétel engedtetik meg, a melyet különben a cseremiszből *ma*, *mo*, s a votják *ma*, *mar* meg is

bizonyítanak, hogy a *mi*-ben az eredeti önhangzó elváltozott. Az eszköznevekbeli *me*-nek a *mi* határozatlan névmással való azonoságát nagyon ajánlja azon kényszerítetlen könnyűség, melylyel a szerint azon eszközneveket organice taglalva magyarázhatjuk. Ugyanis p.o. *avai-me* kules, azaz „nyitó eszköz“ lesz nézetünk szerint = nyitó (*avai* = *avaaja*) valami (*me* = *mi*), németül: „ein öffnendes ding“ vagy „ein ding zum öffnen“; mordvin *ledima* lesz = lövő (*ledi*) szer v. holmi (*-ma* = *mi*), németül: „schiess-zeug“, azaz „ein ding, welches schiesst.“ Egyszerűbb, természetesebb magyarázatot azt hiszem, nem is lehet kívánni.

Nyelvtudományunk szokása és törekvése, hogy akkor is, mikor kizárólag a rokon nyelvek terén buvarkodik, még se veszítse egészen szem elől a szorosabb magyar nyelvizsgálat érdekeit, hanem fődezzon föl mindig valamit, a mi egyszersmind magyar nyelvjelenségek földerítésére, megfejtésére szolgálhat. Ha nem csalogozom, ezen jelen tanulmányom és vizsgálatomból is jut a magyar nyelvre nézve egy kis tanuság, melyet most röviden elé akarok adni.

A magyar nyelv, a mint fentebb említettem, rendesen csak az egyszerű nomen actorissal (*ásó, fűró* stb.) elégedett meg az eszköz kifejezésére. De aligha a dolog-jelentő *me*-vel való továbbképzés nyomait is nem találjuk benne. Ilyen nyomnak látszik nekem a *villám* szó = *villó-me*, azaz: villogó-mi, villogó tünemény (az *ó* és *á*-ra nézve v.ö. *bíró*, több. *bírák*). Ha a *hullám* szónak régisége nem esnék kérdés alá, ez is ide tartoznék. — Nem lehetetlen azonban, hogy szintén *m*-mel és még *k*, *g*-vel meghatározott nomen actoris rejlik némely *ánk, énk* (*áng*)-féle nevekben, mint *fulánk, nyalánk, élénk, félénk, husáng*, melyekben az *n* gutturalis előtt *m*-ből változott volna el. Így legalább megmagyarázódik a hosszú *á, é* (= *ó, ő* nomen actoris), p.o. *nyalánk* = *nyaló-m-k*. Ezek közül *fulánk* körülbelül nomen instrumenti is, a többinek jelentésére nézve pedig utalni lehet arra, a mit fentebb (174. l.) az *asujame, juoksiamé, kulkiame* finn szókról mondtunk. *Husáng*-nak alapigéjére nézve összevethetni a finn *hosu* „caedo virgis v. baculo, verbero“ igét.

Tanulságos továbbá a finn-mordvin eszköznevek (azaz neutralis nomen actorisok) attributiv használata a magyar *ó, ő* igenév-

alak helyes grammatikai fölfogására nézve, mikor ez szintén nevek előtt határozó szerepet visel. Minek kell igazán az *ó, ő* alakot tekinteni ezekben: *író-toll, író-asztal, háló-szoba, evő-kanál, ivó-pohár (-víz), szövő-szék, sütő-teknő, kötő-tű* stb. Tekintsük csak a következő hasonló finn és mordvin példákat (megjegyzem, az *-in* szóvég mint az összetétel első tagja hangtanilag = *ime*): *painin-puu* nyomófa, prés, *paistin-punnu* sütőserpenyő, *astuin-rauta* kengyelvas (tkp. lépő-vas, v.ö. steig-bügel), *elin-aika* élet-idő, *olin-sia* lakóhely; *riivin* (riipime-) *rauta* bugagereben (tkp. tépővas); *veistin-kirves* ácsfejsze (faragófejsze), *jauhin-kivi* kézimalmom (tkp. őrlő-kő), *heitin-* v. *viskin-ase* hajító fegyver, *kalvin-veitsi* vakarókés stb.; mordvin: *šačima-vasta* születő hely; *nalhksim-pälnä* játékszer (játzópálczika), *nežedim-päl* támasz (támasztó-gerenda), *puverdama čufta* csavarófa. Itt azt látjuk, hogy a határozottan főnévi eszköznév más főnevet attributive meghatároz, s e szerint az ily összetételeket ekképen kell fölbontani, p.o. *veistin* (*veistime*) *kirves* = fejsze, mely faragó-eszköz, *puverdama-čufta* „fa, mely csavaró-eszköz“, vagyis az eredetibb szóérték szerint: „fejsze, mely faragó-mi (faragásra való valami)“, „fa, mely csavaró-mi (csavarásra való valami)“. Sőt van ez is a fentebbiek közt: *elin* (*elime*)-*aika* „idő, mely élő-mi“ (az életre szükséges valami): *olin* (*olime*)-*sia* „hely, mely lakásra szolgál.“ A magyar nyelvben az ilyen kitételeket mint „*ivó-pohár, háló-szoba*“ stbit sokan oly furcsaságoknak tartották, melyek a nyelv logicus eszejárásával ellenkeznek. Pedig nincs azokban semmi furcsaság, semmi logicátlanság; s a fentebbi finn összetételek mellé tartva, igen egyszerűen lehet azokat megfejteni. Igaz, hogy az *ivó-pohár* nem iszik, a *háló* szoba nem hál, hanem a pohárból isznak, meg a szobában hálnak. Az *ivó*-nak helyes fölfogása itt az *ivó*-eszköz, vagyis az *ivó* itt eszköznév (nomen instrumenti), mely a magyarban egy az egyszerű nomen actorissal; *ivó-pohár* tehát = pohár, mely ivó, azaz *ivó-szer* (becher, als trinker d. i. trinkzeug), v.ö. a finnben *painin-puu* nyomófa, prés = fa, mely nyomóeszköz (baum als presser d. i. press-zeug). Szintígy a *háló szoba* is = „szoba, mely háló-szer (stube als mittel zum schlafen = schlafstube), v.ö. a finn *olime-sia* „lakóhely“, azaz „hely, mely lakásra való-mi“ (platz, als mittel zum wohnen = wohnplatz). Egészen a magyar kifejezés móddal, mely csak egyszerű nomen actorist használ, egyező ezen mordvin példa: *träj-cora* „fogadott fiú“, szóról szóra: „nevelő-

fiú“, azaz: „fiú, ki nevelő-szer, azaz: nevelés tárgya“ (v.ö. fent a 182. lapon: *paistime*, *kutime*), s ezt: „nevelő-fiú“ a magyarban is lehetne mondani, noha a fiú nem az, a ki nevel, hanem a kit nevelnek, épen úgy a mint ezt mondjuk: *ivó-víz*, noha a víz az, a mit isznak.

Az imént eléadottakból az is kitűnik, mily értelmesen jártak el azok, kik az újabb magyar nyelvet *lát-cső*, *hall-cső*, *gyu-fa*, *köt-szó*, *ír-ón* stb. rövid és csinos szókkal ajándékozták meg. Nem akarom most újból ezen ujításokat kárhozatni, melyeket a józan nyelvtudomány régen elítélt; csak az a fájdalom, hogy az irodalom a tudomány szava iránt siketnek mutatkozik. E helyett most néhány példát hozok föl arra, hogy képez magának a finn irodalmi nyelv a fent tárgyalt *ime* képzővel alkalmas új szókat. A „telegraph“-ot úgy hívják, hogy *sanan-lennättime* (n. *lennätin*), azaz: „szóröpítő (szerszám, v. eszköz); s egyszersmind a „telegraph“-ot *lennätin-sanoma* azaz: telegraph-hír (röpítő-hír). Azután a többféle „szervek“ elnevezései egyszerűen *ime*-vel készülnek az illető igékből, p.o. *kuulime* „gehörorgan“ (újmagyarul: hall-szerv); *haistime* „geruchsorgan“ (újmagyarul: szag szerv, szaglőéletmű); *näkime* „seh-werkzeug“ (újmagyarul: látműszer); maga az „organ“ a mit az újmagyarok igen „unorganisch módon“ *szerv*-nek neveznek (s előbb „életmű, létmű, létszer, léteg“-nek kereszteltek volt) az újabb finn nyelvben egyszerűen és helyesen *elime* (a mely szót különben összetételben a népnyelv is ismer, p.o. *elin-aika*: a tudomány, mint önálló szónak csak azt az értelmet tulajdonította neki, mely a szót képzésénél fogva megilleti = „lebens-werkzeug“ az *elä* élni igétől; s épen ezen alakot is választotta megkülönböztetésül az „animal“ értelemben használt *eläime* szótól): így finnül „die organe des körpers“ *ruumiin elimet*, „die atmungsorgane“ *hengittys-elimet* vagy még rövidebben: *hengittimet*, vagy *huokümet*; „sprachorgane“, *ääntimet*, az *ääntä* hangot adni igétől, végre „organ“ mint általában valamely hatásnak eszköze, finnül *vaikuttime*-nak (hatószer)-nek neveztetik.

Az *-ime* képzőnek szóalkotási jelentősége különösen azon jellemző határozottságban rejlik, melylyel a jelölt fogalmak dologiságára is rámutat, s azokat személyes fogalmaktól megkülönbözteti, s e tekintetben a magyar nyelv csakugyan irigyelheti a finntől e képzőt, maga az egy *ó, ő* képzővel ezen megkülönböztetésre nem

lévén képes. Mert mindig baj az, ha valamely nyelv kénytelen egy s ugyanazon alakot több fogalmi categoriák jelölésére használni. Így p.o. épen az említett magyar *ó, ő* alakra nézve, hogy a nomen actoris szerepén kívül még a participium praesentis szerepét is viseli, míg a finnben ez megint külön alakkal bír (*-va, -vü* képzővel) épen úgy, mint a latinban s egyéb árja nyelvekben. E mellett még az is figyelmet érdemel, hogy a finn nomen actoris, bár menyire határozott főnévi jellemű is, mégis attributumként használható; p.o. *lihan-syöjä eläin* hús-evő állat, tkp. „fleisch-fresser thier“, azaz: „állat, mely húst szokott enni“, míg *lihan syövü eläin* csak egy adott esetben „húst evő állatot“ jelent. E részben tehát a finn nomen actoris alkalmazhatóság tekintetében, némileg túl tesz az árja nyelvekbeli különös nomen actoris alakon is. De kiválik a finn nyelv abban is, hogy szorosan lelkes actort jelentő névszót képezhet oly igétől is, melytől alig képez egy árja nyelv is, t. i. az *ole* „lenni, esse“ igétől ezt: *olia* mintegy „der scier“ azaz: „eine person welche ist“, s így igen jellemzően és röviden mondhatja, p.o. ezt: *läsnä-olia* „jelenlevő“ benn lévén e szóban foglalva az is, hogy csak személyre (élőre) kell gondolni, p.o. *kaikki läsnä-oliat* minden jelenlevők, vagyis „jelen levő emberek.“

Miután már szóba jött az egy magyar *ó, ő* alaknak jelentési leg ellenében álló kétféle finn *-va, -vü* participium és *ja, jä* képzőjü nomen actoris, egyúttal még azt a kérdést is hozhatom szőnyegre, hogy az egy magyar *ó, ő* alak (*ivó, tevő, vágó*) melyiknek felel meg alakilag is? Mert azt csak nem lehet hinni, hogy akár az egyiknek akár a másiknak is legyen a magyar hasonmása; mert a kétféle finn alakot sem lehet eredetileg egynek tartani. Nézetem szerint csak a *ja, jä*-féle finn alak az, mely a magyar *ó, ő*-nek (*járó, teremő*) megfelel, már csak azért is, mert a nomen actoris inkább válhatik participiummá, mint megfordítva (a mint csakugyan a mordvinban is csak a finn *ja*-val egyező alak egyszersmind participium is), s mert másrésről a finn *va, vü* alak megvan ragozottan a magyar *ván, vén* gerundiumban. Midőn tehát p.o. a magyar *élő* szót csak a finn *eläjä* teljes azonosának állítom, noha jelentésileg az *elävä*-nek is viheti szerepét, még csak egy érdekes találkozásra figyelmeztetek a magyar és finn szóhasználat közt. A magyar nomen actoris némely családi szertartások elnevezésére is szolgál, mint: *kézfogó, esküvő, mennyegző, keresztelő, kárlátó, sirató*. A finn

nyelv az ilyeneket a *ja, jä* nomen actoris alak diminitivumával, többes számban jelöli (*jaiset, jäiset*): *vihkiäiset* (ettől: *vihki* beszentelni) beszentelés, különösen esküvő; *kihlaajaiset* kézfogó, eljegyzés (ettől: *kihlaa* eljegyezni); *antiaiset* menyegző a menyasszony házában (tkp. ajándékadás, e h. *antajaiset*, ettől: *anta adni*); *lähtiäiset*, vagy *läksiäiset* bucsúlakoma, különösen mikor a menyasszonyt elviszik (*lähte* elindulni, elmenni; nom. actor. *lähtiä, läksiä*), *ristiäiset* keresztelő (*risti* keresztelni); *hautajaiset* halotti tor (ettől: *hauta* eltemetni); *maahan-paniaiset* temetési pompa (beerdigung, szó szerint: földbetevő). A magyar nomen actoris imént említett sajátságos alkalmazása tehát a finnben ugyanazon rendes nomen actoris származékán látható, a mi mindenestre figyelmet érdemlő jelenség.

BUDENZ JÓZSEF.

AZ 1775-DIKI CSEREMISZ GRAMMATIKA.

Midőn a „Cseremisz tanulmányokat“ és a „Cseremisz szótárt“ írtam, melyek a Nyelvtudományi Közlemények III. és IV. kötetében megjelentek, még nem volt kezemnél az 1775-ben Sz. Péterváratt kiadott első Cseremisz grammatika, melynek czíme: *Сочиненія принадлежащія къ грамматикѣ Черемискаго языка*. Említi e grammatikát Wiedemann, a maga hegyi-cseremisz grammatikájában, s annyit mond róla, hogy az evangeliomokétól nagyon eltérő nyelvjárást tárgyal, — a miből azt lehetett gyanítanom, hogy nyelve az erdei-cseremiszhez tartozó, s hogy az egész könyv különben szerkezetében a szint azon időtájt Péterváratt megjelent csuvas és votják grammatikákhoz hasonlít (l. ezekről NyK. I, 200.). Most e nyáron elékerült ezen legrégibb cseremisz grammatika is a muzeumi könyvtárban*), s tökéletesen annak bizonyúl be, a minek hittem volt. Elég egy pillantás ezen grammatikába, egy tekintet a mélyhangú o-s és u-s szóalakokra, mint *tudo, nuno, volgonzo, muno, korno* vagy a *šamže* többesi ragra, hogy benne az erdei-cseremisz nyelvjáráásra ismerjünk rá, a milyen Reguly cseremisz hagyományában (lásd a Cser. Példamondatokat és Cseremisz tanulmányaimat) vagy a két erdei-cseremisz Prédikációban előttünk van. És ugyanoly tartalom szerint egyes fejezetekre osztott szólajstromokkal találkozunk benne, a milyenek az 1775-ki Csuvas grammatikában vannak.

*) Subala könyvtárörsegéd úr rá akadt a szláv nyelvű könyvek rendezése közben, s szíves volt engem e becses találmányról értesíteni. A muzeumi könyvtár példányához, mely a Széchenyi-könyvtárhoz tartozott, hozzá van kötve az 1775-ki Csuvas grammatika is.

Hogy ezen cseremisiz grammatikát „Cseremisiz tanulmányaim” kidolgozásakor nélkülöztem, a mint most látom, nem volt valami nagy kár: a nyelvtani alakokra nézve nem igen találunk benne fontos eltérést. Azonban e részben is alább ismertetni fogom a mi fi-gyelmet érdemel.

Fő becsét a szólajstromaiba helyezem, melyekből „Csere-misz szótárunkat” némi potlékkal kiegészíthetjük. Mert ezekben találjuk először sok erdei-cseremisiz szónak a Reguly-féléktől többé-kevésbé hangzatilag eltérő alakjait; másodszor pedig egészen új szókat is, melyeket a Reguly-hagyományból még nem ismertünk; találunk hegyi-cseremisiz szónak megfelelő erdei alakokat, s végre némely szónak eltérő jelentéseit. A következőkben tehát először a hangzati eltéréseket fogom tárgyalni, melyeket az 1775-ki gramma-tika *) mutat a Reguly-féle erdei-cseremiszséghez hasonlítva; azután a benne találtató még ismeretlen szókat, betűrendben összeállítva, mint „Pótlékot a Cseremisiz Szótárhoz.” Végre még a nyelvtani alakokat illető egyet-mást fogok eléadni.

I.

Hangzati eltérések.

Miután az erdei cseremiszséget jobbadán csak a Reguly hagyó-mányából ismerjük, tehát annak képviselőjének azon specialis hely-beli nyelvjárást kell vennünk, melyre az ő följegyzései vonatkoz-nak. Hogy kisebb ejtési eltérésekkel való még több helybeli nyelv-járás létezik, magától is értetődő dolog, s látjuk is, hogy p.o. a NyK. III, 139. l. közlött két cseremisiz Prédikácziónak a nyelve, noha az erdei dialectus lényeges megkülönböztető jellemvonásait mutatja, mégis itt-ott eltér a Reguly-féle cseremisiz szóejtéstől; látjuk p.o., hogy sokszor *i* van, hol Regulye-t ír, hogy a *c* t szereti a Reguly-féle *č* helyett, vagy néha mélyhangunak ejt egy szót, mely R.-nál magashan-gú, p.o. *tunuktem* tanítók, R. *tühüktem*. Így a Pétervári grammatiká-nak a nyelve sem szorosan ugyanaz a mi a Reguly-féle erdei-cse-

*) Ezentúl e könyvet így fogom idézni: *Gr.* — Egyéb idézeti rövidítések: *B.* = hegyi-cseremisiz Biblia fordítás, *P.* = erdei-cseremisiz két Prédikáczió (NyK. III, 139. l. stb.); *C.* = Castrén (cseremisiz grammatikája); *R.* = Reguly; a csillag (*) hegyi-cseremisizt jelent.

remisz, habár egészben véve az erdei cseremiszség félre ismerhetetlen jellemét viseli magán. Hangejtésileg körülbelül annyira különbözik a Reguly-féle erdei cseremiszségtől, a mennyire az említett két cseremiszt Prédikáció is; sőt többször épen ez utóbbiakkal megegyezően tér el Regulytól. De ezért még sem egyez mindenben a két Prédikációval sem, p.o. a többesi rag ezekben *šamič*, a gr.-ban pedig *šamīč*.

A) Az önhangzókra nézve a Pétervári Grammatika nyelvének ilyen eltérései vannak:

1.) *i* van, mely helyett Reguly *e*-t ír (azaz közép *é*-t) ezen szókban: *ijam* úszni (B. is): *ejam*; — *irem* melegedni, *iriktem* melegíteni: erem, erektem (*B.-ban *irejem*, *irejektem*); *inam* hinni (szintígy P., és *B.): *enám*; *kickirem* kiáltani (ugyanígy P.): *kečkerem*; *kirem* verni: kerem; *kičalam* keresni (u. i. P.): *kečalam*; *kihe* kender: *kehe*; *kiltá* kéve (*B. is): *kelda*; *kiher-vuj* könyök (*B. is): *keher-vuj*; — *jeň* ember: *jing*; — *šiziktem* fecskendeni: *šežektem*; *šircik* szökese: *šerčik*; *šigšale* gyík: *šenksále*; *šingá* szúnyog (*B. is): *šengá*; *šize* ősz, autumnus (*C. is): *šeže*; — *šide* harag (P. is): *šede*; *šidán* búza: *šedáng*; — *tigide* apró: *tögede*, *tegede*; — *viňem* verem: *veňem*; *vickiž* vékony (**vičkiž* C.): *večkeš*; — *mižer* kaftán (**mižar* B.): *mežer*; — *lištem* tenni, csinálni (P. is): *eštem*.

Gr.-ban van némely *i*-n kezdődő szó is, melyet bár *ji*-nek is lehet olvasni, megfelelően Regulynál *je*: *idal* (*jidal*) bocskor: *jedal*; — *ižing* (*jžing*) íz (ežing B.): *ježeng* (finnül *jäsen*); — *itňen* len (**itin* C.): *jeten*.

Megjegyezni való még *i* = *ij* R., ezen szóban: *i* véső: *aj*.

Végre *i* = *ö* R., ezekben: *imne* ló (**imni*): *ömne*; *ibürtem* örülni (*B. is): *övertem* R. (*übürtem* P.); *šište* viasz: *šöšte*; *pištem* letenni (P. is): *pöštem*; *viňer* gyölcs: *vöňer*; — *šanik* villa: *šanök*.

2.) Néha mutatkozik Gr.-ban *e* a Reg.-féle *ö* helyett; ide tartoznak a következő szók: *erš* bajusz: *öröš*; — *erdež* oldal: *örtöž* R. (*ördüž* P.); *erkanem* hivalkodni: *örkanem* (*B. is); *šermec* fék (**sermic* C.): *šörmüč*; — *šerthe* arany: *šörtňö* (**šörtne* C., *šörtňä* B.); *šen* ér, ín: *šön* (**šün* B.). Azt tekintve, hogy magánál Regulynál is néha egyazon szóban *ö* és *e* váltakoznak (*šögör* — *šeger*, *šödör* — *šeder*, *tögede* — *tegede*), megnyugodhatunk a fentebbiek *e*-jében is; annyival inkább, mert Gr. különben az *ö*-t distincte megjelöli iő által, még a szó végén is, hol a P. orosz kézírata azt rende-

sen elhanyagolja (p.o. *müngo* e h. *müngö*). Grammatikánk p.o. a *mür* szót így írja: *мiдpъ*; ezt: *pöčöz* így: *мiдчиdжъ*, ezt *rüdü* így: *рiдiдiд*; *šürgö* *мiдpиd*; s tehát elég gondot fordít az ő határozott megjelölésére.

Az *e*, melyet mindig zárt *é*-nek kell venni, néha *i*-vel is változik: *erek* akarát: *erik*, *erekan* szabad: *erikan*, *indeš* kilencz (**indekš* B.): *indikš*; *mare* férfi: *mari*.

Végre *a* helyett ezekben találjuk: *keze bak*: *kaze*; — *šogertén* szarka: *šogertán* (**šogarten* C.); *kügercen* galamb: *kögörčan*.

3.) A mélyhangú *i* helyett Regulynál szintén csak a közel hangzású *e* van: *čitirem* reszketni: *četerem*; — *čitem* szenvedni: *četem*; — *čira* fákllya: *čera*; — *čila* mind (P. is): *čela*; *širem* haragudni: *serem*; *samirík* fiatal: *samerek*, *-rök*; *tülze* hold: *telže* (**tilze*): vagy pedig *ö*, p.o. *cibe* tyúk: *čöve* (**cibe* C.).

4.) Az *o* szereplése, mint rövid véghangzóé, mely általában az erdei-cseremiszt a hegyi-cseremisz ellenében jellemzi, megvan csak úgy mint Regulynál Gr.-ban is. Ez utóbbi csak belhangban is *o*-t ejt, hol Regulynak *u*-ja van, a mi szintén csekély hangzati eltérés v.ö. *komaka* kályha: *kumaga*; *kogolo* lepény: *kogulo*; *kokortoš* köhögés: *kokurtuš*; *šoboc* kendő: *šovulžo* (**sabíc*); *šobor* vászonöltöny: *šovur*; *šobon* szappan: *šovun*; *pormo* pöcsök: *purmo*; *volok* marha: *voľuk*; *molca* fürdő: *muňza*; *lomož* hamu: *lomuž*; *volgonžo* villám: *volgunžo*; *loktozo* varázsló: *loktušo*. — Egyedül áll ez: *sosna* disznó: *sisna* R. (azaz a Gr.-beli *sosna* megfelel rendszeren erdei-cs. *o*-jával a hegyi-cs. *sasna*-nak); meg ez: *polán* kánya bangita: *palan*.

5.) Gr.-ban *u* néha, ellenkezőleg mint a 4.)-beli esetekben, Reguly-féle *o* helyett áll; *urgem* varrni (*B. is): *vorugem*; *urža* rozs: *orža*; *šulem* olvadni (v.ö. finnül *sulaan*): *šolam* R. (**šolem*); *šun* agyag: *šon*; *pudurtem* törni: *podortem*; *puda* szeg: *poda*; *puldur*: *puldor*; *pučumuš* kása: *pučumoš*; *vurgem* ruha (*B. is): *vorugem*; *vulno* ólom: *volne*; *muškundo* ököl: *moškundo*; sőt egyszer a szóvégen is: *jumú* isten: *júmo* (a *jumú*-nak azonban még hangsúlyozása is különbözik; *B. úgy mint R., t. i. *júma*).

A magashangú *ü* ellenében áll *u* ezekben: *tunemam* tanulni (v.ö. finn *tunnen*): *tühemam*; *tunuktem* tanítani (P. is): *tühüktem*; *tuňalam* kezdeni (P. is): *tüngalam*; *turedam* aratni: *türedam*; *tužem* ezer (v.ö. finn *tuhante*): *tüžem*. E helyett: *urbeze* gyermek = *erbeze*

R., azt hiszem ezt kell olvasni: *ürbeze*, mely erdeiesen a hegyi-cser. *irveze*-nek felelne meg.

6.) A mint *u* az *o*-val, úgy néha *ü* is *ö*-vel váltakozik a Gr.-beli és R.-féle nyelv között: *kügercen* galamb, *kögörčan*; *šürem* boronálni: *šurem* R. (ellenben *šürä* borona R.); *šüdür* csillag (megfelel **šidir* B.): *šödör*; *tüšák* dunyha: *töšak*; *müngö* vissza (P. is): *möngö*; *rübüz* róka (**ribiž*): *rövöž*. Ide vonható ez is: *vürüz* ár: *verež*.

Magas- és mélyhang váltakozása: *küzem* fölhágni (**kuzem* B): *kučem*; *tünük* füstnyílás (még közel áll a tatár *tüñlük*-hez): *tuño*; *pürö* méhser: *pujro*.

Gr.-ban van *püčö* szarvas = *piče* R., mintha amaz erdei s emez hegyi-cser. alak volna (*ü* — *i*).

B.) Más sa l h a n g z ó k a t illető eltérések.

1.) Két önhangzó közt álló **b** megfelel Reg.-féle *v*-nek: ilyen *b* van rendszeren P.-ban s a hegyi-cs. B.-ban is: *abá* anya: *avá*, *oraba* szekér: *orava*; *üörtem* örülni: *övertem*; *übüra* szúnyog: *üvürä*; *k-o bašte* bőr: *kovašte*; *kubulco* nyirfajd: *kuvulžo*; *kübar* híd, padlat: *küvăr*; *šoboc* kendő: *šovulžo*; *šobor* vászonöltöny: *šovur*; *šobon* szappan: *šovun*; *šübul* nyál: *šüvül*; *tobalem* esküdni: *tovatlem*; *saba* kasza: *sava*; *sorbolem* kérni: *sorvalem*; *sobala* kanál: *sovalá*; *sobo* tenyér: *sovo*; *rübüz* róka: *rövöž*; *lebedam* fedni: *levedam*; *keči-bal* dél: *keče*-val. — Ugyanez történik *r* után is: *türbü* ajak: *türvü*.

2.) Gr. nyelvében van **c** bizonyos szók elején = *č* Regulynál: e sajátága közös P.-val, s a **B*-val; példák: *carnem* megszűnni: *čarnem*; *camanem* sajnálni: *čamanem* (átallani); *canga* szarka: *čanga* (holló); *cang* harang: *čang*; *cibe* tyúk: *čöve*; *cira* fáklya: *čera*; *citem* szenvedni: *četem*; *citirem* reszketni: *četerem*; *con* lélek: *čon*; *cal* szürke: *čal*; *cila* mind: *čela*. Ugyanígy szó közepén is (leginkább *r*, *l*, *n* után) és szó végén: *kace* völegény: *kače*; — *šamıc* többesi rag: *šamoč*; *kickirem* kiáltani: *kečkerem*; *küpcük* párna: *küpcük*; *-gic* -től: *-geč*; *ulgece*: *ulgeče*; *šermec* fék: *šörmüč*; *šircik* szökese: *šerčik*; *tušéc* onnan: *tužeč*; *puldurco* fűrj: *puldurčo*; *küdürcö* mennydörgés: *küdürtšo* (-rčö). Néha a Reguly-féle alaknak már lágy *ž*-je is van *n* után: *mokšince* menyhal: *mokšunžo*; *molca* fürdő; *mužna*.

3.) Az előbbivel összehangzólag *ž*, és *z* is találkozik Reguly-féle *ž*, *ž* helyett, leginkább *l* és *n* után: *ukšingam* okádni: *ukšingam*; *kojongem* mutatkozni, jelenni (kojzem P.): *končem*; *šingem* tudni: *šinžem*; *šinžam* leülni: *šinžam*; *šinžaltem* sózni: *šinžalдем*;

šorgenze serke: *šorgenze*; *tengez* tenger (még közel áll a tatár *tengiz*-hez): *tengež*; *šinža* szem: *šinža*; *volgonzo* villám: *volgunžo*; *loktozo* varázsló: *loktušo*; *tülze* hold: *telže*.

A Reg-féle č-nek még t felel meg ezekben: *aťa* atya: *ači*; *paťa* bárány: *pača*; *kütük* rövid: *küčük*.

4.) Némely szók végén az eredetibb Reguly-féle *kš*-nek egyszerű *š* felel meg: *jolaš* nadrág: *jolakš*; *šüdüş* abricns: *šüdükš*; *ruaš* kovász: *ruakš*; *indeš* kilencz: *indikš*; *kandaš* nyolecz: *kandakše*; *piliš* fül: *pilikš*.

5.) Gr.-ban, úgy mint P.-ban és *B.-ban, még *lt* van a Reguly-féle *ld* ellenében: *koltem* küldeni: *koldem*; *poltoš* gomb: *poldoš*; s ide valók általában *-altem*, és a passiv *-altam* = *-aldem* *-aldam* végű igék.

6.) Gr.-ban *n*, mint P.-ban *is*, = Reg.-féle *ng*, ezekben: *ünšö* békés: *üngše*; *tunalam* kezdeni (P. *is*): *tüngalam*; *šidan* búza: *še-dang*; *jen* ember: *jing*.

7.) Mássalhangzók átvétele: *joškarge* vörös, *joškargem* vörösödni: *jokšarge*, *jokšargem* R.; *uša* száj: *ušma*.

Assimilálódás: *undo* nyárs = *umdo* R.; ellenben *umdula* póloska = *undula* R.

C.) Néhány egyéb és különösebb eltérés.

Van Gr.-ban *egerémš* pók = *egerimše* R.; *pačémš* darázs = *pačémše* R.; megjegyezni való, hogy a hangsúlyozás mégis egyező.

Gr.-ban van *eltalem* ölelni (*B. *eltalam*) = *engdalam* R., kétségtelen, hogy a két alak egymással azonos; a hangviszony olyan mint a finn *kuuntele*-ben e h. *kuultele* (hallgatni, ettől: *kuule* hallani). Hasonló példa ez: *molca* fürdő = *muřža* R., a csuvasban, honnan is e szó hihetőleg a cseremiszbé átkerült, van *molža*, de *monža* is; furcsa e mellett a hegyi-cseremiszből *momoca*, *mamuca*.

R.-nál van *oľem* beszélni, G.-ban ez ige *ojlem*, s így rendes denominativumnak mutatkozik *oj* beszéd névszótól.

Úgy mint P., Gr. is ezt használja *kertam* „posse“ = *ketam* R., a hegyi-cs. alak szintén: *kerdam*, *kerdäm*.

A P.-beli ezen igének: *kajzem* jelenni, mutatkozni, megfelelő *končem* R. E kettőt közvetíti a Gr.-beli *kajonzem* alak.

Gr.-ban van *kuržam* futni, összevonva ebből: *kurgužam* R. és B. A gutturalisnak eredeti voltát bizonyítja a finn *karkaan* (inf. *karuta*).

Gr.-nak egyik helyén van *jandau* üveg, de másutt megint *jandar*, mint *B.-ban is. Legbiztosabbnak vélem, hogy a *jandau*-t sajtóhibának tartsuk, valamint a Reguly-féle *jandapku*-t is íráshibának, s helyette ezt olvassuk: *jandarka*.

Furcsa alak ez is: *jerner* nyereg = *eher*; nem kevésbé furcsa pedig a *C.-féle *örther* is, a melylyel *jerner* jóformán egyező. A Reg.-féle *eher* egészen = csuvas *iner*, s úgy látszik, hogy a *jerner*, *örther* csak elferdítése az idegen *iner*, *eher* szónak.

Összevonás: *šer* tej = *šüžer* R., *šišer* B.; *šerbal* tejföl = *šüžer-val* R.

A „tenni“ ige, mely R.-nak *eštem*, Gr.-ban (valamint P.-ban is) így hangzik *lištem*. Hogy és miért az *l*-es alak eredetibbnek tekinthető, l. NyK. IV, 152. l.

Figyelemre méltó Gr.-nak ezen szóalakja is: *nerge* sor, rend = *jerge* R., mely a csuvasban is található mint *jirge*. Mindazonáltal jó finn-ugor szónak kell ezt tartanunk, a melylyel egy a finn *järki* ordo debitus, series (*järjestänsä* egymásután, *järjestän* rendezni).

II.

Erdei-cseremisiz szók.

Pótlék a Cseremisiz Szótárhoz.

Agá eke; szántóföld; Gr. még e szólást adja: *agám lištem* (tkp. *aga-t* tesztek) = szántok.

azaplem csudálkozni. — Ebből megfejtethető P.-beli ezen tétellel: *šinzaš logalen azaplemaš* = „irigység“, a mi tkp. szóról szóra: „szembe találva csudálkozni (megütödni).“ Az *azaplem* ige különben csuvas-tatár eredetű, sőt az alapszóra *azap*-ra nézve arab eredetű = *ažab* csuda; s így a NyK. III, 399. l. elé sorolt szókhoz sorakozik.

amirgem „megpiszkosodni“, és ennek causativuma:

amirtem „megpiszkosítani.“

ernerčak (στ) „nyeregpárna“, v.ö. fent e lapon *jerner*, és a votják *enerčak*; csuvasul *inäržik*, a tobolszki tatároknál: *iñircak*.

ilikše „élő.“ Szótárunkban csak **ilikša* B. van.

or ludo „telelő réce“ (Kriechente, anas querquedula). Meglehet, hogy a Szót. *or-jához tartozik, mely árkot teszen; tehát „árok réce“-nek értelmeződik.

uštem „hívni“, *uštalam* (fr.). Szót.: *užam* hívni.

umalem „aludni“, l. Szót.-ban *omo* alatt. — R.-nál *malem*, a mi elül kopott alaknak tűnik ki, mint p.o. *žarga* = *užarge*, *žga* = *užgá*, *škal* = *uškal*.

ulán „bővölködő, bőséges“, v.ö. *ulán liaš*, Szót.-ban *ulam* alatt.

ušanem „gondolkodni“, azaz *uš-šanem* (v.ö. Szót. *šorem* és *uš* ész). Az *ušanem* tehát körülbelül annyi, mint „magában gondolni.“

upš „sipka.“ — Talán *up* haj-hoz tartozik, *š* (*kš*, = finn *-ukse*) képzővel, v.ö. finn *kaulukse* nyakra való, *kaula* nyak; cser. *jolaš*, *jolakš*, ettől: *jol* láb.

ukrá (στ) „foghagyma“, csuvasúl: *žxrá*.

ultem „imádkozni valakihez“ (c. acc. *jumúm*); = **ult*-B., s különben a magy. *áld* igével azonos, mely épen úgy *imád*-ban is megvan, mint a cser. *ult* a *jumuldomaš* imádkozás (*jumo* isten) szóban.

upšam „szaglani (szaglik).“ — Regulynál, s *B.-ban is ez ige az *em* igeragozáshoz tartozik: *upšem*.

kanaltem „megpihenni“, megvan *B.-ban is.

kaškem „savanyodni“, Szót. csak mint *cser. szót hozza föl.

karúm *puem* „veszekedni, czivódni.“ Szó szerint, minthogy a *karum* nyilván accusativusalak „*karu*-t adni.“ E *karú* nem lehet más mint a tatár *karıau* szidás (a *karıa* igétől); v.ö. a magyar „*káromkodni*.“ A votjakban is megvan *karu* ezen összeköttetésben: *karu karo* „*karu*-t tesztek“ = gyalázok.

kazlá „csíz“ (madár).

kánde „kék.“ Megmagyarázódik ebből a Szót.-beli *kándo-vuj* „kék virág a gabonában“ = „kék-fej.“

karlık (στ) „ablakráma, ablak“, v.ö. csuv. *karlık* karfa.

kazá parıa (στ) „kis ujj“ = csuv. *koža porne*.

kerém „kötél, zsinog.“ — Szót.-ban csak *.

kelam „sompolyogni, kullogni; elakadni sárban.“

kepšiltem „lánczolni, kötözni.“ — Szót.: **käpšiltem*.

kicke „bogyó“, *szintén (l. alább 213. l.).

kolozo „halász.“ — Nem származhatik egyenesen *kol* hal-tól, hanem föltesz egy a finn *kalasta*-, *kalaa*- (halászni)-nak megfelelő igét, melynek nomen actorisa lenne (olyan mint *loktozo* varázsló = *loktušo* R.).

kodolam „kísérni.“ — Szót.: **kodolam* B., *kodalam* C. K.

koržange-vuj „tengelicz“ — v.ö. Szót. *koršange* lapu.

kol-kočšo, „czerkó, csér“, tkp. „hal-evő“; *kočšo a kočkam* „enni“
igének nomen actorisa.

komá „vidra.“

komán kinde gömbölyü pastétom neve; tkp. „héjas kenyér“;
v.ö. Szót. *kom* héj.

kon-šudo libatopp (chenopodium), tkp. *kon-fü* v.ö. Sz. *kon* szapu.
kušketlam „szakadni“, Regulynál az -em ragozáshoz tartozik:
kušketlem.

kúrnuš „kánya“, v.ö. Szót. *kúrnoš* „holló.“

küstem „parancsolni, tiltani.“ — Talán a finn *küske*-igét lehet a *küšt*-ben fölismereni, további *t* képzővel.

kubá „öreg asszony.“ Igen érdekes szó. Mert nyilván össze van vonva ebből: *kugu-abá*, *ku-abá* „nagyanya“ (a mit az egyező hangsúlyozás is bizonyít), s minthogy *kubá* megint a magyar *kofa* (vetula, anus Moln. A.) szónak a mása, ez is e szerint összetételnek mutatkozik. *ko-fa* = *ku-abá*, *ku-bá*. — Az *abá* avá (R.) szó különben sem a magyarban, sem a finnben nem mutatható ki; ha csak a *napa*-ban és finn *anoppe* (socrus)-ban nem rejlik, ezek is összetételek lévén: *n-apa*, *an-oppe*; ez utóbbi valószínű is, tekintve, hogy az *abá* szó a mordvinban (*avá*) szintén a „socrus“-ról is használtatik.

kütö „pásztor.“ — Reg.-nál ez *kütüő*-nek hangzik (**kitözü*); az ezekbeli képző *ö*, *zü* annyival kevésbé hiányozhatik, mert a szó idegen eredetű (*στ*), s már az eredeti idegen alakjában is megvan e képző (csuv. *küdüze*), mely nem más mint a török-tatár foglalkozásneveket képző *ži*. Ezért a *kütö*-t hibásnak kell tartanunk.

jükšemam „hülni, fagyni.“ Szót.: *jükštö* hideg, és *jükšem* meghülni; *jükšemam* az *m* denominativ képzőt (NyK. IV, 56. l.) láttatja.

jumal, ezekben: *jut-jumal* „észak“, *kečibal-jumal* délszak. — Regulynál „észak“ *jut-pel*, azaz „éj-fél“, *B-ban: *jut-nimül* azaz „éj-alj.“ Ez utóbbi világossá teszi, hogy *jut-jumal* sem egyéb mint „éj-alj“, azaz *jumal* egy a Reguly-féle *numal* (= **nimäl*) szóval. Különben azt lehetett volna gyanítani, hogy *jumal* = finn *jumala* isten, föltéve t. i. hogy e jelentés eredeti hitregei képzelet szerint, „ég“ jelentésből fejlődött. Azonban az imént fölhozott adatok (hogy *numal* alj = **nimül*, s hogy *jut-nimül* „északot“ teszen), e véleményt meg nem engedik. Hozzá járúl, hogy maga Gr. is hozza föl ezt: *jumalne* = „alatt“, a mi P.-ban *numalne*.

jorlomaš „szegénység, nyomorúság.“ — Szót.: *jorlo* „szegény,

nyomorú“ P. — A *maš* igétől nomen actorist képez (NyK. III, 429. l.) s itt látszólag melléknévtől (*jorlo*) képez nomen abstractumot. Azt hiszem, hogy itt, a közvetítőül szolgált *ul* „esse“ igető eltűnt, s hogy *jorlomaš* ebből eredt: *jorlo-lmaš* (*jorlo-ulmaš*) „szegény-lét = szegénység.“

jaklaká „fiatal ember, legény.“ — A Szót.-beli *jaklaga* „si-ma, sikos“ szót aligha lehet a „legény“ jelentéssel összeköttetésbe hozni.

juktem „olvasni (könyvet).“ — Ezen ige a *juk* hang-tól származik, s P.-ban ezt jelenti: „hangoztatni, hangosan mondani.“

juldem „motólnálni (fonalat).“

cangá „szarka.“ — Regulynál *čanga* „hollót“ jelent.

catirík „függöny.“

capkın (σ) „postakocsis“: = tatár *čapkun* futár.

cerle (σ) „beteg.“ — Szót. *čer* betegség, beteg; *čerlanem* meg-betegedni. A *cerle* a csuvas-tatár eredetű *le* képzővel van, melyről NyK. III, 422. l. szoltunk.

čialgem „festődni“, ettől: *čia* festék, szín.

čidem „késni.“ — V.ö. **čidrák kodam* késni B.

čikmá „kert.“

čibihege „csibe.“ — Regulynál *čöv-ige*, azaz „tyúk-fi.“ A *čibinege* első része *čibin* genitivusalak.

cogem „rábizonyítani valakire.“ — Szót. **cagem*.

cojá „képmutató.“ — Összevethető Szót.-ból *šojá* hazugság, *šojače* hazug, s úgy látszik, hogy egy *čojá* alak is volt, mely Gr. nyelve szerint *coja*-vá lett. Azonban magában Gr.-ban is van ez: *šoják* „hazug“ és *šojá* „hazugság.“

čotχodemdem „megerősíteni.“ Szót. *čatkada* „erős“ Regulynál is, és **čatkedemdem* megerősíteni B. — A *čotχod-* megint a mélyhangú erdei-cseremis hangjellemet láttatja.

cumurtem „összenyalábolni.“ — A Szót.-beli *čumurgem* összehalmazódni igéhez való causativum.

šándik (α) „iskatulya.“ — Szót. **šindik* B., különben arab-tatár szó: *sanduk*.

šerthe „fűzfa.“ — Gr.-ban az „arany“ is *šerthe* (R. *šörtne*), „fűzfa“ pedig különben mind a két dialectusban *ua*. Hihető, hogy Gr. valamely *šerthe ua* (arany fűz) nevű fűznetemet említ, s az *ua*-t kihagyta.

šište „tarka harkály.“

šišťán „viaszos“, ettől: *šište* viasz = *šošte* R.

šinžalán šudo „sóska“, tkp. sósfű; — *šinžalán* sós R.

šiliž „keresztcsont tája.“

šomakán „beszédes.“ — Ehhez tartozó: *šomak* szó, beszéd.

šološtam „lopni.“ — Szót. csak: **šolaštam*, *šolštam*.

šorom-pondo „gereben, gereblye.“ — A *pondo* = **panda*, Reg-nál *vondo* „bot.“ A *šorom*-ban eszköznevet gyanítok (nomen instrumenti), milyen p.o. *ket-mošmo* (l. NyK. 182. l.), melynek igéje a finn *haraa* (if. *harata* gereblyézni)-vel azonos.

šuré „posz-méh“; — v.ö. *šurem* szúrni.

šuduluk „rét, füves“; ettől: *šudo* fű, a tatár eredetű *luk* képzővel (NyK. III, 427. l.).

šüštö „szij.“ — Szót. **šište* C.

šüdür „tengely“; v.ö. *šüdür* orsófa.

tagdüş „barát.“ — Aligha nem hibás, e helyett: *tandüş* vagy *tangdüş*, v.ö. *tang* „barát“ R., mely szó különben csuvas-tatár, és *joldaš*, mely szintén a cseremiszből eléfordúl.

tanik (στ) „tanu.“

tar (στ) „köles.“

tengé „pénz.“ — Szót. **tänga* B.

terké „tál“; — v.ö. votják *terkë* tál; és Szót. **trän caška* (azaz: *tirän* c.) *tür* alatt.

těl „toll“, l. *pistěl*.

tělmac „tolmács.“ — Meglehet, hogy egyenesen az oroszból (tolmác) vétetett át.

tobal'iktem „összezavarni.“ — v.ö. *tovangdem* összebonyolítani R.

tugular „leánykérő“, сватъ és *tugularce* „leánykérő asszony“ сваха. — Nagyon furcsa szók ezek: különösen nem tudni, miféle ce az, mely a *tugularce*-t nőneművé teszi.

tuják „olvasó (lector).“ — Nyilván az „írástudó“ embert akarja e szó jelölni, s így nincs kétség, hogy az orosz *dijak* (дьякъ)-ból lett.

tul-vuj „üszök“, tkp. „tűzfej“, oly összetétel, mint *pul-vuj* térd.

tüje (στ) „teve.“ A tatárból. — A *B.-ban e helyett az orosz *verblud*, *velblud* van használva.

tüngdem „feszíteni, hajlítani.“

tümém „millió“, v.ö. tatár *tuman*, magy. *töménytelen*.

sajlem „szépíteni“, ehhez való: *sae*, *saj* szép.

saška „virág“; ($\sigma\tau$) = csuv. *šeskuš*, tör. *çiçek*.

serem ($\sigma\tau$) „írni“, *serkalem* (fr.). — Szót. **sirem*, *sirkälem*.

siján „kár, veszteség“; = csuv. *siján* sérülés, kár, veszteség.

suk „kezes, tűsz“; = *(l. alább 213. l.).

surá „lakat“; — v.ö. *saravoč* „kulcs“ R., mely e szerint tkp. „lakat-fark“ (*poč*); *B.-ban *sarabáč*. Más esetben is a szókezdő *p*, összetétel alkalmával két önhangzó közé kerülván, *b*, *v*-vé lágyúl, p.o. *kudo-veče*, *kudo-biče* (*peče*) házudvar. — A *surá*-ra nézve v.ö. még az attól képzett igét *seralem* elreteszteni, **suralem* B. és, a honnan való, a csuvas *šurá* lakat.

nešme „magv.“ — Szót. **nüšmä*.

nerep (α) „pincze“, = csuv. *nührep*, mely megint az arab-tatár *magreb*-ből változott el.

nértme „halikra“; talán a *nörtem* áztatni igéhez tartozó.

nošmo „szájpadlás“; R.-nál „halkopoltyú.“

nuž-šudo „csalán“; Szót. **nuž* C.

nüškemam „tompólni“, *nüškemdem* „tompítani“, = **nüškemam*, *nüškemdem*, ehhez: *nüškö* (**nüške*) tompa.

ntugar ($\sigma\tau$) „szolga“ = tatár *nöker* „szolga, katona.“

pätir „erős“; v.ö. votj. *batir*, magy. *bátor*; persza-török szó: *bahádur*, *behádír*.

pap „kenyérmorzsa.“

papka „gomba.“ Más szó R.-nál: *pongo*.

pecke „hordó.“ — Orosz szó = *bočka*.

pembe „erdei pinty.“

pitem „reményleni, bízni“ és *pitimaš* „remény.“ — Megjegyezni való, hogy a magyar „bízni“ igével egynek látszik a *pit*-cseremisiz ige, tekintvén, hogy a magyar *z* nem egyszer eredeti *t* hangból ered, mint p.o. ezekben *kéz*, *víz*, *vezetni*. Különben a *biz* ige nek nem ismerjük más ugornyelvbeli hasonlatát, hacsak a finn *pitä*-„tartani“ ige jelentését a „bízás, reménylés“-félével rokoníthatónak nem találjuk (v.ö. valamit tartani valakire).

pistil „toll.“ Ezen szót összetételnek tartom *pis-til* „éles-toll“, v.ö. *pise* éles és mord. *tolga*, m. *toll*, és heggyi-cser. *calko* (finn *sulka*) szókat.

pilkom „ég, égboltozat.“ Megvan ezen összetett szó *B.-ban *pjül-kom*, *pil-kom*, l. *pil* „felhő“ alatt.

pojondarem „gazdagítani”; = **pajdarem*. Különben megvan *pojem* „gazdagodni” is = R.

portoš „nemez.” — R.-nál: *poštoš*; **partaš* C. — Erre a Szót.-ban azt mondtam volt: „ut videtur *paštaš* est restituendum.” De most már inkább a Reg. *poštoš*-át tartanám hibásnak, mert két egy mástól független forrás szól ellene.

pollo „maláta, szalad.”

pušem „elhallgatni”; v.ö. Szót. *posem* elcsendesedni.

puškérme „mogyorós (bokor, erdő).” — Nyilván a *püks* dió, mogyoró szóhoz való, mely így meg is van Gr.-ban. E szerint *puškerme* helyett ezt várnók: *püksérme*; amabban oly hangzó-átvetés látszik, mint ebben: *jóškarge* Gr. = *jokšarge* R. — A *püks* szónak rokonai, mord. *pästü*, finn *pähkinä*.

purlam „kóstolni”; = **purlam* B., l. *puram*.

pügö „görbefe (a lóigán)”; = **pügä* C., *püga* B.

pügülmö „makk.” Szót.-ban erre van egele.

pütö „böjt.” Megjegyzem, hogy két helyen (12. 56. ll.) hozza föl Gr. e szót, mely nyilván a magy. *böjt*-nek felel meg. A „böjt” elnevezésére a csuvas nyelv a *tibe* „száraz” szót használja (*tibe kon* száraz nap, böjtnap) s ezen észjárás nyomán a finn *pouta* „száraz idő” szót lehetne még a *pütö böjt* mellé állítani. Ezen finn *pouta* az észtben már *pöud* lett.

pütüñek (στ) „egész, mind.” — Csuvas-tatár; másképen erre *čelä* (**cile*) szó szolgál. Ezt azonban (*čilä*) Gr. többesinek mondja, azaz több egyesekről érti.

pütüränge „denevér” — l. *vodo pütüränge*.

pünžer „fenyves erdő”; = *pünžerla* R. Az ebbeli *la* képző (NyK. III, 427. l.), mely valamely összességet jelent, e szerint az *erla*-nak, a mivel *pünžerla* a *pünžö* fenyő szóból alakul, elváló része. V.ö. NyK. III, 427. l. *küjerán vär*, melyben **küjer* a *pünžer*-hez hasonló képzésű szó.

prš „kandúr, kanmacska.”

vakšam „kiteríteni.” — Innen a Szót.-beli *vakštes* „ágy”, -*tes* képzővel (NyK. III, 432. l.). Gr.-ban különben „ágy” *vakš*, képzővesztett névszóalak.

vapš „háló, gyalom.”

varaksén „fecske.”

vet vulno „ólom.“ Gr.-ban *vulno* „czin“, de mit jelent a *vet* magában, nem tudom.

vočko „kis kád, csöbör.“ — R.-nál *vočko üzgar* „konyha-szerrek“, a melyek tudvalevőleg nagyobb részt edényekben állanak. A *vočko*-nak tehát semmi köze a csuvas-tatár *vozak* „tűzhely“ szóhoz, melyre a Szót.-ban *vočko* alatt utaltam.

vodo pütüränge „denevér.“ Szót.-ban *vod* fordul elé ebben: *egerémse vod* pókháló R., de ebből még nem világosodik meg a *vodo pütüränge* valóságos jelentése.

méke „zsák.“

muzo „császárfajd“ és *muzo-mör* „kövi szeder.“

münder „vánkös.“

riüdü „fa-bél“; = **erdä* C.

riüpšem „ingatni, hintázni“ és *riüpšam* „ingani, hintálódzni.“ Látnuk, hogy a benható ige az *am*-igeragozáshoz tartozik, az átható ige meg az *em*-féléhez, hasonlóképen mint van p.o. *kodam* maradni és *kodem* hagyni, *temam* telni és *temem* tölteni (l. NyK. IV, 62. l.). Szintígy *B.-ban is *riüpšem* átható (ingatni, ringatni), s ha Reguly ugyanezt benhatónak adja (inogni), ezt már most tévedésnek kell tartanunk.

lep ebben: *vuj-lep* „fejtető.“ Szót.-ban van **lepka*, *lepkä* „homlok, kőponya“, alakra nézve a *lep*-nek diminutívuma.

lepš „bölcső“, v.ö. mordvin *lafš*.

lopkä kürtnö „ekevas, ásó.“

lopšänge „darázs“ és általán „bogár.“ Reg.-nál csak „bogár.“

luj „nyest.“

lumuč „czóboly.“

III.

Nyelvtani alakokról.

Az 1775-diki Cseremisiz Grammatika egészben véve, s kisebb hangzati eltéréseket nem tekintve, az erdei-cseremisiz dialectus nyelvtani alakjait épen úgy adja, a mint azokat Reguly hagyománya után (lásd NyK. III.- és IV.-ben „Cseremisiz tanulmányok“-at) ismerjük. De azért mégis találunk benne egynéhány figyelemre méltó eltérést s egyéb érdekes megjegyezni valót, a mit a következőkben előadván, az említett „Tanulmányokhoz“, mint függelékhez hozzácsatolni kívánok.

1.) A névszók többesi ragja (NyK. III, 433. l.), mely Regulynál *-šamoč*, Cs. Pr.-ban *šamč*, Gr.-ban *-šamīc*, mint általában a Gr.-beli nyelv a *c*-t szereti, hol R.-nak *č*-je van. Ez tehát csak hangzati eltérés. Megjegyezni való, hogy Gr. a többesi névszókhoz is járultatja az úgynevezett vocativus-ragot (*m*), a mi azonban nem más, mint 1. személyi birtokosrag (mintha a magyarban p.o. a *barátom* szót vocativusi alaknak mondanók), mert hívó (szólító) szóalakot mindig csak az első személy használ, s igen természetes, hogy a hívottnak magához való viszonyát is fejezze ki rajta (a mit rendszeren tesz is p.o. a magyar nyelv: édes anyám! apám! uram! barátom! ellenben németül: vater! mutter! lieber freund! stb.). Vocativusi alakok gyanánt hozza föl Gr. p.o. ezeket (egyes számban): *atájém* atya, *abajém* anya, *jumujém* isten, s ezek igen alkalmasan elé is fordulhatnak. De ha a *nergé* sor, *vi* erő, *mardéz* szél, *kórno* út paradigmáiban is ki vannak téve a vocativusok: *nergém*, *mardézém*, *vijém*, *korném*, ez jóformán csak a paradigma teljessé tétele végett történt, mert in praxi aligha volt a cseremisznak ilyen vocativusokra szüksége. Azonban alakra nézve, oda érte a hangsúlyozást is, megegyeznek ez utóbbiak az 1. személyi birtokos raggal való alakokkal, melyeknek jelentése: sorom, szelem, erőm, utam. Kivételt tesznek ellenben a fentebbiek: *atájém*, *abajém*, *jumujém*, mert ezek mint egyszerű birtokosragos alakok így hangzanak Gr.-ban: *atám*, *abám*, *jumém*. De látni való, hogy emezek mégis amazokkal azonosak, s hogy hívásra (megszólításra) csak némi hangnyomaték kedvéért használtatnak a hosszabb alakok. Mert a Reguly-féle egyszerű birtokos alakok (*ačiem*, *avajem*) épen ezen hosszabb *atájém*, *abajém*-féleeknek felelnek meg. *Jumo*-tól R.-nál is van *jumem*. — Azt mondtam, hogy Gr. a többesi-ragos névszón is kiteszi a vocativust: *atašanīcém*, *kornošamīcém* stb., a mi annyi volna, mint 1. szem. birtokosrag többesi-ragos névszón, a mire Regulynál nincs példa. Lehet ugyan gyanítani, hogy Gr. ezen alakkal csak a paradigmát akarta kiegészíteni: de másrészt, a hegyi dialectusban is Castrén szerint a *vülä* többesi rag után állanak birtokosragok (NyK. III, 436. l.), s így nem lehetetlen, hogy a Gr. írója csakugyan egyik vagy másik valóban használt ilyen alak után képezte a többit, a mire mint grammatikus magát följogosítva érezhette. Hogy azonban ilyen *-šamīcém*-féle ragos alakok, mint birtokos-ragosak, nem igen lehettek a Gr. szerzőjének ismereteseek; nem csak abból tűnik

ki, hogy más személyragokkal valók (p.o. *-šamīcēt*, *-šamīcna*) nem fordulnak elé, hanem abból is, hogy az egyesi birtokosragos névszónak egyszersmind többesi jelentést tulajdonít, p.o. *atám* = atyám és atyáim. E részben a cseremisiz nyelv a finn nyelvvel egyaránt tehetetlen, mely utóbbi szintén p.o. az egy *isäni* alakkal fejezi ki az egyes és többes birtokot: atyám, atyáim; szintígy *isäsi* atyád, atyáid, *isämme* atyánk, atyáink stb.

2.) A birtokosraggal való névszók hangsúlyozását Reguly (I. NyK. III, 434. l.) nem jegyezte meg. Pedig ennek némi sajátossága van, a mint Gr.-ból látjuk. Ugyanis az egyesi 1. és 2. személy ragja mindig magára vonja a hangsúlyt, a többi ragok mellett pedig ott marad a hangsúly, a hol az egyszerű ragtalan szón is volt, p.o.

abá anya: egy. 1. *abám*, 2. *abát*, 3. *abáze*.

több. 1. *abána*, 2. *abáda*, 3. *abást*.

kórno út: egy. 1. *korném*, 2. *kornét*, 3. *kórnozo*.

több. 1. *kórnona*, 2. *kórnode*, 3. *kórnošt*.

jongéz íjj: egy. 1. *jongéžém*, 2. *jongéžét*, 3. *jongéžze* stb.

Ebből látható, hogy néha már a hangsúly által különbözik az egy. 1. személyragos alak az egy. accusativustól, p.o. *jongéžém* íjjam, ellenben *jongéžem* íjjat; *mardežém* szelem, *mardéžem* szelet. Kivételt teszen *šólo* öcs, mely hangsúlyát megtartja: *šólom*, *šóloc*, *šóložo*.

Az egy. 2. birtokos-személyrag Gr.-ban, a nominativusban *et*, *t*, mely azonban ellágyúl *ed*-dé, ha a casusalakokban önhangzó következik rája, p.o. *nūgarét* szolgád, gen. *nūgarédin*, acc. *nūgarédim*. Ebben *šoloc* a *t* helyett *c* van, mint p.o. az igeragozásban is a praet. egyesszámi 2. személy ragja *t* helyett *č*, illetőleg *c*-nek hangzik.

3.) Az alapszámneveknek Gr. szintén ismeri az 1-től 7-ig terjedő kétféle alakjait, egy rövidebbet (melléknévit), s egy hosszabikat (főnévit). Amazok így hangzanak: 1. *ik*, 2. *kok*, 3. *kum*, 4. *nūl*, 5. *vic*, 6. *kut*, 7. *šim*, p.o. *kut ješ* hat ember; ezek a következők: 1. *iktet*, *ikte*, 2. *kóktot*, 3. *kúmut*, 4. *nilit*, 5. *vízit*, 6. *káduť*, 7. *šimit*. — Közös: 8. *kandáš*, *kandáše*, 9. *indész*, *indéše*, 10. *lu* stb. (I. NyK. III, 436. l.). — A főnévi számnévtől collectiv-alak származik: *kóktion*, ketten, *kúmutun* hárman, p.o. *nuno kokton ilébe* ők ketten voltak, *nuno kumutun išřišť* ők hárman tették (I. NyK. III, 439. l.).

A sorszámnevek ilyenek: *vese* második, *kúmšo* 3-ik, *nílimše*, *vízimše*; többet nem hoz föl. Az „első“ is csak tévedésből került az *ikte* mellé fordításúl.

4.) A személy-névmások (NyK. III, 440. l.) Gr.-ban: *miñ* én, *tññ* te, *me* mi, *te* ti. 3-ik személy helyett a mutató *túdo* az, ő, *núno* azok, ők. — A *lan* raggal (III, 450.): *málám*, *malaném*, *mal-ném* nekem; *talánét*, *talnét* neked; *malaná*, *malná* nekünk; *talandá* nektek. A *lec* (*leč*) raggal (III, 451. l.): *milecém* tölem, *tílecét* tőled, *melecná* tőlünk, *telectá* tőletek.

Mutató névmás kettő van, úgy mint Regulynál, egy távolra mutató (mely egyszersmind a 3. személynévmást helyettesíti) melyhangú, s egy közelre mutató magashangú: *túdo* az, több. *núno* azok; *tñde* ez, több. *nñne* ezek.

A *kudo* kérdő és relativ névmás (mely, melyik) többes-számú személyragokat is vesz föl: *kúdona* melyikünk, *kúdoda* melyiktek, *kúdošt* melyikök (dativus: *kúdolanna*, *kudolanda*, *kudoštlan*).

A *ške* reflexiv névmás személy- és casusragokkal (l. NyK, III, 445. 447. 450. ll.) így hangzik:

acc. 1. <i>škémem</i> ,	2. <i>škéndem</i> ,	3. <i>škénžem</i> .
<i>škénám</i> ,	<i>škendám</i> ,	<i>škéneštem</i> .
gen. 1. <i>škémen</i> ,	2. <i>škénden</i> ,	3. <i>škénžen</i> .
<i>škénán</i> ,	<i>škendán</i> ,	<i>škénešten</i> .
dat. 1. <i>škan</i> , <i>škaném</i> ,	2. <i>škanét</i> ,	3. <i>škanže</i> .
<i>škánna</i>	<i>škánda</i> ,	<i>škanışt</i> .

A személynévmások genetivusai önálló possessiv névmások gyanánt szolgálnak (NyK. III, 447. l.). Használatukról Gr.-ban egy példát találunk: *izáple tññin atádım abadımát tññinım* tiszteld a te atyádat, anyádat is a tiédet (= a te anyádat).

5.) A postpositióknak Gr. csak egy igen hiányos jegyzékét adja. Eléfordul azonban benne *onžolno* „előtt“, = *onžolno* R., mely NyK. III, 455. l. (6, a) már szintén mint postpositio van fölhozva, noha Reguly csak adverbiumi használatára ad példát. — Találjuk benne ezt is: *lanén* „ért, végett“, = **lanin* B., Regulynál azonban *-lan* *lian*, (l. NyK. III, 470. l.) — Továbbá *umbálne* „rajt“ *umbáke* „rá“; ezen jelentéssel használja P. is az *umbal*-t, v.ö. III, 139.: *cerke umbalan memnan* „templomunkon“; Regulynál erre a *val* alapszó szolgál (*valne* rajt, *vak* rá, III, 455. l.), míg *umbal* „túlso“

(*umbálne* túl, *umbáke* túlra). — Ez is: *jumálne* „alatt“ legközelebb áll a P.-beli *numálne*-hoz; Reg. *livülne* (v.ö. fent 199. l. *jumal*). — A Reg.-féle *šengálne* mögött, *šengač* mögöl, így hangzanak Gr.-ban: *šengélne*, *šengéc*.

6.) Az *adverbiumok* jegyzékében Gr. ezt is fölhozza: *tědin*, „e módon, ígyen“, azaz a *těle* mutatónévmásnak modalisát; az „úgy“ más raggal van *túge*, a „hogy“ *kúze*, mint R.-nál is. A *tědin* képzése ugyanaz mint a mord. *kodanä* „hogyan“, *stanä* „úgyan“, *taftanä* ígyen adverbiumoké.

7.) Az *igeragozás* tárgyalására nézve Gr.-nak azon becsülni való érdeme van, hogy az egyszerű önhangzós praeteritum, és az *š*-képzőjű praeteritum hovatartozását helyesen fölismerte, s határozottan amaszt az *am* praesensű igéknek, emezt pedig az *em*-féléknek tulajdonítja. E részben Gr. szerzője sokkal több éleslátást s helyes ítéletet fejtett ki, mint 1836-diki kazáni nyelvtaníró utódja, ki minden igének mind a kétféle praeteritum-alakot tulajdonítja. Magam NyK. IV, 70. l. a két praeteritum-alaknak külön-külön igeosztályhoz való tartozását csak a „Cser. mondatokban“ előforduló egyes praeteritum-alakokból bizonyítottam be, s ez eredménynyel megegyeznek Regulynak a praeteritumképzésről szóló szabályai is (l. NyK. IV, 73. 74. ll.)

Az *am* (*äm*) praesensű igéktől való praeteritumnak Gr.-ban ilyen példáit találjuk: *kičálem*: praes. kičálám keresek; *kélem*: ke-lam kullogok; *kóštom*: koštam járok; *jómom*: jomam elveszek; *vóžolom*: vožolam szégyellem magamat; *kódołom*: kodolam; *kójom*: kojam megjelenek; *púrlum*: purlam kóstolok; *užum*: užam látok; *uštüm*: uštam törölök; *lüm*: liam leszek; *mum*: muam talállok; *jüm*: jüam iszom; *nelëm*: neläm nyelek; *ilem*: ulam vagyok. — Lényeges momentum tehát ezen praeteritum képzésére, a mit különben maga Gr. is megjegyez, a hangsúltnak előbbre vetése, mely a praesensben az *äm* szótagon van. Ezen praeteritum további ragozását Gr. így adja:

egy. 1. kičálem	több. 1. kičálná
2. kičálec	2. kičaldá
3. kičálín	3. kičálín-ulut.

Itt föltűnő a 3. személy: *kičálín*, több. *kičálín-ulut*, mely Reg. szerint így volna: *kičále*, *kičáleve* (vagy Gr. hangejtése szerint: *ki-*

élébe). De látni való, hogy *kičalīn*, *kičalīn-ulut* tulajdonképen nem a *kičālem* praeteritum-formához tartozó alak, hanem a körülírt praeteritumból van átvéve, vagyis az *n*-es praeteritumból, melyről NyK. IV, 75. l. van szó. Gr. nyelvjárása úgy látszik csak az *ulam* vagyok praeteritumában ismeri a Reguly-féle 3. személytis, mert ez így hangzik:

egy. 1. iľem	több. 1. iľná	Reg.-nál: eľem	eľna
2. iľec	2. iľdá	eľeč	eľda
3. iľe	3. iľébe	eľe	eľeve

Ellenben az *-em*-praesensű igéktől való praeteritum így hangzik Gr.-ban: *lišřišim*: lištem teszek, csinálók; *kiřšim*: kiem fekszem; *miřšim*: miem megyek; *řonořom*: řonem gondolok; *tojořom*: tojem rejtek; *pudurtuřum*: pudurtem eltörök; *uřtuřum*: uřtem hívok; *ruřum*: ruem vágok; *küčüřum*: küčem kérek; *utarıřšim*: utarem szabditok; *liřtiķtiřšim*: liřtiķtem csináltatok. V.ö. NyK. IV, 69. l. a II. Praeteritumot. Tovább ragozza Gr. így:

egy. 1. utarıřšim	több. 1. utarıřna
2. utarıřic	2. utarıřta
3. utarıř v. -ren	3. utarıřt.

Itt megint az *utarıř* mellett álló *utären* az *n*-es vagyis körülírt praeteritumból van átvéve. De a több. 3. *utarıřt* az *utarıř*-nak rendes pluralisának mutatkozik, s ezen alakot megint Reguly nem ismeri, kinek a *poktořom* több. 3-ika így hangzik: *poktéve*, azaz az önhangzós praeteritum illető alakjával egyezik. — A tagadó igének praeterituma is követi e ragozást, s alakjai a *B.-beliekkel egyeznek (l. NyK. IV, 94. l.) *řim*, *řic*, *řš*, több. *řiná*, *řidá*, *řš*.

A praesens (indicativi) ragozási mintája, Gr.-ban:

a) egy. 1. kičalám	több. 1. kičalīná	b) utarém	több. utarená
2. kičalát	2. kičalīdá	utarét	utaredá
3. kičalěš	3. kičalīt	utará	utarát.

Figyelmet érdemlő a hangsúlyozás, melyre nézve Gr. némileg eltér Regulytól, ki p.o. *póktem*, *pókted*, *pókta-t* ír, de *poktád*; már pedig az nem valószínű, hogy a több. 3. személynek *poktád* más hangsúlya legyen, mint az egyesinek *pókta*. E részben inkább Gr.-nak adhatunk hitelt, mert ez általában és gonddal jegyzi meg a hangsúlyt, holott Reg. ezt csak alkalmilag teszi.

Regulynál a körülírt (*n-es*) praeteritum egyes 1. 2. személyei *nam*, *nad*-végűek, mely szóvégek a teljes *-n-ulam*, *n-ulad*-ból erednek (1. NyK. IV, 76. 1.). Gr. még kiteszi a segédigét, az egyes számban is, p.o. 1. *utarén-ulam*, 2. *utarén-ulat*, 3. *utarén*; több. 1. *utarén-ulna*, 2. *utarén-ulda*, 3. *utarén-ulut*.

A conjunctivus vagy potentialis ragozásáról (IV, 78. 79. 1.) álljon itt Gr.-ból a hangsúlyozás végett egy példa:

egy. 1. kičalíném	több. 1. kičalínená
2. kičalínét	2. kicalinedá
3. kičalínéze	3. kičalínéšt.

Az imperativusnak meg kell jegyezni több. 2. személyét, melynek Gr.-ban *za* a ragja: *kičalzá*, *liza*, *utárěza*, *lišlěk-těza*, ellenben *lebedalttá*, és *ida* (a tagadó igétől). Regulynál van *tolda*, ellenben *pokteza* (IV, 79. 1.). Igen hihető, hogy a *za* csak hangzati változtatja a *da* személyragnak.

Megvan Gr.-ban a *geč* képzőjű *conditionalis* (optativus) is (IV, 81. 1), ilyen ragozással és hangsúlyozással:

<i>ulam</i> vagyok		<i>kičalám</i> keresek.
Egy. 1. <i>ulgécem</i>	T. 1. <i>ulgěcna</i>	Egy. 1. <i>kičaligécem</i> stb. mint
2. <i>ulgěcet</i>	2. <i>ulgěcta</i>	<i>ulgécem</i>
3. <i>ulgěce</i>	3. <i>ulgěčešt</i>	<i>utare</i> m szabadítok: <i>utarigécem</i> stb.

Hogy ezen *gece*, *geč* módusképzővel egy a finn *isi*, p.o. *olisi* = *ulgeče*, bizonyítja az észti nyelv is, mely a finn *isi*-nek *ksi*-t állít ellenébe, p.o. *oleksin* = f. *olisin*.

Gr. ismeri az *ele* „vala“ segédigének személyragos igealakok után való használatát is (IV, 82. 1.), legalább a praesens-alakok után: 1. *utarém-ile*, 2. *utarét-ile*, 3. *utará-ile*, több. 1. *utarení-ile*, 2. *utaredá-ile*, 3. *utarát-ile* = szabadítok *vala*, stb. hypotheticus értelemben. Hasonlóképen a tagadosított conjunctivus után: *ihém-utare-ile* stb.

Az *n*-végű módgerundiumot (IV, 86. 1.) Gr. nem említi, vagyis a hasonalakú participium praeteriti-től nem különbözteti meg. Módgerundiumnak ellenben *-mıla*-féle alakot használ, mely a *mo*, *me*-végű igenévtől származik (1. IV, 91. 1.): *kičálmıla* keresve, *utárımıla* szabadítva.

8.) Tagadó igeragozás. — Gr. a tagadóige praesensének több. 3. személyét többesi *t* raggal adja, mely mellett a tiszta

ígető áll, p.o. *ógot-ul*, *ógot-kičal*, *ógot utare*, míg Reguly az egyes-számi *ok* (*og*)-ot használja, de az ígetőhöz *ep*-et járúltat hozzá: *og-ulep*, *og-poktep*. Ezen *ogot* tehát a finn *eivüt*-tel egy fokon áll, az egyes *ei* = *ok* mellett. Az *ogot* alakot Reguly csak a feleletekben használt *ogotep*-ben („nem ök“) ismeri, melyről NyK. IV, 99. l. szó van. A praesensbeli tagadó ige tehát Gr.-ban így hangzik: *om*, *ot*, *ok*; *oná*, *odá*, *ógot*. — Az egyszerű praeteritum: *šim*, *šic*, *iš*, több. *šindá*, *šidá*, *iš*. Itt a több. 3. személyben a tagadó ige megtartja az egyes *ei* alakot, s ezért az ígetőhöz járul még *eb*: *iš-kičaleb*, úgy mint Reg.-nál *eš-poktep*. — A conjunctivus (potentialis) így hangzik: *iném*, *inét*, *inéze*; több. *inendá*, *inedá*, *inést*, p.o. *iném-kičal*. — Az imperativus több. 3. személye Reg.-nál p.o. *enešt poktep*, hol a *poktep* mellett az *enešt* többesi ragja (*t*) fölöslegesnek látszik. S csakugyan Gr. el is hagyja, p.o. *iúze kičaleb*, és egy. 3. *iúze-kičal*, *inze-utareb*, és egy. *inze-utare*. — A körülírt (vagy *n-es*) praeteritum úgy mint Reg.-nál, de a tagadósított segédigét hangsúlyozva: *kičalín-ómul*, *k-ótul*, *k-ógol*, több. *kičalín-onául*, *k-odául*, *k-ógotul*.

Gr.-ban a conditionalisnak is van tagadó alakja, mely Reg.-nál nem fordul elé, még pedig áll a tagadó ige praesense a *géce* végű conditionalis alak előtt, p.o.

Egy. 1. *óm-kičaligéce*

Több. 1. *oná-kičaligéce*

2. *ót-kičaligéce*

2. *odá-kičaligéce*

3. *ók-kičaligéce*

3. *ók-kičaligéceb*.

Épen így a finnben *en olisi*, *et olisi*, *ei olisi*, de több. 3. *eivät olisi* is.

A létige rendes tagadóalakja *ómul*, *ótul*, *ógol*, *oná-ul*, *odá-ul*, *ógot-ul*, melyet Gr. p.o. tagadó körülírt praeteritumban (*kičalen-omul*) használ, csak az *ulam* ígét, mint praedicatumi copulát tagadósítja. Ezért Gr. a „nem vagyok = non existo (меня нѣтъ)“ kifejezésére az *uké* „nincsen“ ígét teszi a ragozott *ulam* stb. elé, p.o. 1. *uké ulám*, 2. *uké ulát*, 3. *uké nincsen*; több. 1. *uké ulná*, 2. *uké ulda*, 3. *uké ulut* nincsenek. Ilyenképen fordul elé a praeteritum: *uké ilem*, *uké ilec* stb., a conditionalis *uké-ulgecem*, *uké-ulgecet*, *uké-ulgece*; több. *uké-ulgecna*, *uké-ulgecta*, 3. *uké-ulgecešt*.

Végre Gr. is registrál egy a passiv értelmű *me-* igenévnék megfelelő tagadó alakot, *díme* szóvéggel, p.o. *pištaltídíme* „non positus“ v. „qui non ponitur“, *ámartídíme* „non inquinatus v. qui non inquinatur.“ Ennek igazi mivoltáról l. NyK. IV, 103. l.

A tagadóige mellett álló igető (IV, 97. l.) vagy megtartja vagy elveti eredeti végönhangzóját, vagy két végmássalhangzónak is néha az utóbbikát elveti. Gr.-ban erre ilyen példákat találunk: *om-kičal*, *ul*, *tunal*, *lebečalt*, *koč* (*kočkam*), *muš* (*muškam*), *vakš*, s ezek *am*-féle igéktől valók; *em*-félektől vannak: *om-lištíkta*, *utare*, *pšte*, *šolgo* (*solgem*), *utlo* (*utlem*), *küčö* (*küčem*), *tojo* (*tojem*), *pojo* (*pojem*), *ki*, *pu* (*puem*). Valószínű, hogy a cseremiszből, úgy mint a mordvinban, a tagadó ige melletti igealaknak valamely gutturalis véghangzója volt, melynek tulajdonítható, hogy egyes tökből még a végönhangzó megmaradt, hogy p.o. *om-tojo* tkp. *om-tojo'* azaz: **-tojoh*, *tojok* volt.

IV.

Néhány hegyi-cseremiszi szó.

Cseremiszi szótárunk hegyi-cseremiszi részéhez is adhatok ez úttal egy kis pótlékot néhány egyes lapról, melyet csak azóta a Reguly iratai között találtam. Reguly azokon bizonyosan valamely kézirati cseremiszi-orsz szógyűjteményből írt le hegyi-dialectusból cser. szokat, itt-ott a megfelelő vagy helyette használt erdei-cseremiszi szót is kitévén. Közlöm tehát azokat, a melyek még nincsenek meg a Szót.-ban, vagy egyik-másik benne találtató szót kiegészítenek vagy fölvilágosítanak. Van közte csuvas-tatár és arab eredetű is, melyeket úgy mint a Szót.-ban (σ) és (α)-val jelölök.

ájil (σ) lóheveder.

aijem (σ) ünnepelni; v.ö. csuv.

oj-hivalkodni, és *oja-kon* ünnepnap.

aptirtem akadályozni; = *üptirtem* B.

amalem aludni = B., erdei: *umalem* (fent 198. l.), a mivel egy a R.-féle *malem*.

aránga, és más helyen *arángiz* vőlegény; = *arangaš* C., *arán-giz* B.

arän otthonn nevelt (nem pénzen vett — marha).

arg-összebonyolodni, zavaródni;

v.ö. mord. *ärgeđan* megtévedni,

finn *erhetyn*.

artem ráhagyni, ráparancsolni, v.

ö. Szót.

iflem fűni.

oğrá (σ) hagyma; erd. *ukra*.

óngada nyárs, lándzsa; l. *umdo*.

oti'k hinta; l. *oti'ka*.

ová ip, ipa; = *oba* B. [bal.

urbalem elegyíteni, keverni; l. *urkáška* sebes (víz). Ez megvan

C.-nál is „rapidus“, s Szót.-ból kimaradt; v.ö. finn *koski*.

kaslanem (σ) kiszáradni (kenyér).

kavirtaltem kevélyen jární, l. *kovorá* alatt *kabírtaltem* B.

ki'ngil kis csengetyű.

kicke bogyo.

kičkižem sohajtani, nyögni.

kidežarem oltalmazni, körülfogni. — Ez tkp. *kide-žarem* kezét kiterjesztteni.

hang buborék (a vizen). — B. ban van *šūša hang cerān* „bélpoklos”; ez tehát „rothadt bimbó (pattanás) betegségü.”

χádír (α), eszköz, szerszám, holmi; = *χū'dír* B.

χir (σ) sikrás, l. *ir*.

jang lélek, l. *jāng*.

jačaká fősvény.

jánzak öv-zacskó; Szót. „öv” B., erdei szó: *kaldá*.

jal (σ) nép, = *jāl* B. l. *jal*.

jujza ravasz, hamis; l. *jójza*, *jójza* B.

čaká sűrű, szoros; = erd. *čokó*.

čang emelni, fölemelni.

carg széthasogatni.

cibeš csipni, l. *čebeštalam*.

šádra (σ) himlő; csuv. *šatrá*

šipkän szalma.

šibá sors, nyíl (sorsvetésre); l. *šibä*, *šivä*.

šumala gyarló (caducus).

šuluk (σ) egészség, l. *šu*.

šüingá halom; NyK. IV. 439. l.

řakta vad. v.ö. Szót. *täktä* darázs. *tangata* fatóke, v.ö. *teng* C., *tüng* alatt.

téngel, *tongel* székel, lócsa; l. *tongél*.

tigir (σ) tükör, l. *tigar* B.

tong magv, dióbél; l. *tom*.

semalem vigasztalni; l. *semel*, *semäl*.

suk kezes, jótálló; l. fent 202. l.

puškedem hasmenésben szenvedni. Az ige frequentativ-alakú, tkp. „fosogatni.”

vakšem kiteríteni; l. fent 203. l. *vakšam*.

vánžak átkelő hely (folyón) l. *vonžem*.

varáš későbbi (v. *vätin erga* a második nőnek fia); = *varáša* B., l. *vará*.

vüjaš szerény, szelid; l. *vijákše*, *vijáš*.

morkó bojt.

mulg-ingatni, mozgatni, rázni. (Átható jelentésénél fogva a praesensalak *mulgem* lesz; v.ö. fent 204. l. *rüpšem*).

muluktem nyomni, fojtani; ellenben B. szerint „megrázni”, a mi igazibbnak látszik, mert ezen causativ alakú ige aligha az előbbi *mulg*-hoz nem tartozik.

mü'rtna-nál, mellett; l. *mürt*, *mürtna* B.

BUDENZ JÓZSEF.

A „SIEBENBÜRGEN“ ORSZÁGNÉVRŐL, S ÁLTALÁBAN AZ ERDÉLYI HELYNEVEKRŐL.

(ROESLER R. UTÁN.)

Az olvasó tudja Roesler úr állítását az erdélyi helynevekről, l. a 148. lapot, miszerint Erdélyország, és a Bánát, tehát a szorosan vett régi Dacia területén egy jelentékenyebb helység sem római eredetű és nevezetű, sőt a jelenidő topographiájában egyetlen egy előkelő római városnév sem találtatik meg a régi időből. Ezen állítás ellen valaki a „Telegraful Român“-ban (1866. octób.) *Sabiiu* és *Mercurea* helynevekre hivatkozik, melyek elseje Nagy-Szebent, utóbbika Szerdahelyt, Reussmarkt-ot, jelent az oláh nyelven, s melyek római eredetűek volnának. A névtelen ellenvető nem támogatá a két helynevet, mert talán elégnek tartja vala, egyszerűen felhozni azokat, hogy megczáfolja a R. állítását. De R. felhívásnak veszi arra, hogy teljesebben kifejtse nézetét.

1.) A rumunok a *sabii*-t egy latin *sabinum*-tól származtatják, s tévedésbe ejtik azokat, kik nem értik a rumun vagy oláh nyelvet, s nem ismerik az etymologizáló helyesírás irányát. Ezen irány szerint *sabiiu* a latin *sabinum*-tól származnék, melyet a mai Nagy-Szeben helyén voltnak kell gondolni. Ámde ott egy régi író, egy topographicus forrás sem tud *Sabinum*ról; azt se az *Itinerarium Antonini*, se a *Peutingeri tábla*, se a *Notitia dignitatum*, se a *Cosmographus Ravennas* nem említi; az ásások se hozták még elő a régi Dacia területén. Honnan tudjuk tehát, hogy N.-Szeben környékén valaha római *Sabinum* állott vala? A szájhagyomány őrzötte volna meg a hajdani emléket? Bármily valószínűtlen legyen is az, de engedjük meg: hanem akkor *Sabinum*-ból a (hangsúly az utolsó előtti szótagon lévén) *Sebín* (*Sabín*) alakult volna, nem *Sabiiu*. S

aztán van-e a rumun nép közt *Săbiu* név? A nép N.-Szebent *Szibi*-nek nevezi, s az irodalomban is *Szibiu* vala. Az a fölfedezés, hogy *Szibiu* helyett *Szabiut* kelljen írni, az utolsó ötven év alatti azon románoké, kik az oláh nyelvből minden nem-rómaít ki akarnak vetni, s helytelen tudással mindent felforgatnak.

A *Szibi* név tehát korántsem vezet római eredetre, mert az a német nyelvből, s a *Czibin* vagy *Szibin* (Cebin, Sibin) patakról való, a mely mellett Nagy-Szeben van, s a melytől a középkori latin *Cibinium* helynév lett. 1192-től fogva találjuk azt az oklevelekben kevés változattal. *Cibinium* nem egyéb, mint a Czibin vagy Szibin patak melletti város. S úgy látszik, hogy ezt a nevet az első német telep is viselé addig, míg 1223 körül új telepítés a „villa Hermani” nevet hozá keletbe. Mons Cibinii is volt, s kell, hogy egy korán elenyészett vár ugyanazt a nevet viselte legyen. A *Castrum Sibin*, németül *Sibinburc*, lett azután a *Siebenbürgen* névnek alapja.

Roesler tudja, hogy ellenvetőkre fog találni, mert nem gazdag azon anyag, a melylyel eme véleményét támogathatja; hisz ha gazdagabb volna, mások is régen reá jöttek volna, úgymond.

A *Siebenbürgen* szó *bürgen* részében mindég többesszámot gyanítottak. De bizonyítani sem kell, hogy a régi nyelv az önhangzónak átváltozását az egyesszám genitivusában és dativusában is használja (burc, bürge, bürge, burg), s hogy a *Siebenbürgen*, mint száz hasonló helynév, egyesszámú dativus. De minthogy elejétől fogva a *sieben* szót szám-névnek gondolják vala, nem juthata senki arra az ötletre, hogy *bürgen* egyesszámú alak is lehetne. Azért *hét* várat kerestek mindég, hol a Bárczaságban, hol egész Erdélyben, de nem bírták megtalálni; keresték a hét számnak alapját, hol a szász székekben, hol a magyar megyékben is, hasonló sikeretlenséggel; különösen pedig bajos elgondolni, hogy a németek többnyire magyar várak számáról nevezték volna el az országot, a helyett, hogy a magyar nevet elfogadnák, mint a románok *). Pedig arra is van tanuság, hogy csak Erdélyország németjeit nevezik vala siebenbürgereknek, így Aeneas Sylvius is írja: *Teutones (transilvani) viri fortes et bello exercitati a VII civitatibus, quas inhabitant, Siebenburgenses patrio sermone appellati.*

*) Az új kor románjai az *ardealu* szót, mely pedig nem más, mint a régi *erdő elü*, „are deal = habet montes” szókból származtatják.

Boesler azt állítja, hogy egyaránt téved a vélemény, mely a *sieben* szóban számnevet gondol találni, mint téved, ha többesszámban gondolja lenni a *bürgen* szót. *Sieben* geographiai név, mely a német nyelv vidékein nagyon el van terjedve, mint Zeven, Seeve, Seeben; különösen összetételekben fordul elő gyakran, mint *sieben*, melyekben gondolni sem lehet szám-határozásra; ily helynevek, p. o. Siebenaich és Siebenach, Siebenaler, Siebenbach, Siebenberg, Siebenbergen, Siebenbeuthen, Siebenborn, Siebenbrunn stb. Ilyen hasonló név a *Siebenburg*. S hogy ez csakugyan áll, mutatja a névnek azon alakja is, melyben a magyar ismeri, t. i. *Kis-Szeben* Sárosban, németül *Zeben*, és *Nagy-Szeben*, a melyről itt van szó. *Sibinbure* tehát eredetileg a későbbi Hermannstadt vidéke, melyet mai napig „altés Land“-nak neveznek. A Brassó-vidéki ember mai napig azt mondja: Wir reisen nach Siebenbürgen, mikor Nagy-Szebenbe utazik.

Az országot a nyugatról benyomuló magyarok *erdő-elü*-nek, azaz erdőn túli-nak nevezték. Ennek latin fordítása már 1075-ben fordul elő, mikor az oklevél legelőször *episcopus Ultrasilvanus*-ról emlékezik. 1138-ban az országot *Ultrasilvanae partes*-nek nevezik, mely név 1186 óta a *Transsilvaniae partes* névvel váltakozik, a miből először 1261-ben *Transsilvania* lön. Ez a név az egész országot foglalja magában a *Siebenbure* név ellenében, mely csak egy részét illeti; s amaz a németben sem volt ismeretlen, mert Ottokar rimés krónikája Erdélyt *Über Walt*-nak nevezi. Lassankint azonban a németeknél *Siebenbürgen*, a hetes szám jelentésében, egész Erdélyt kezdé jelenteni, s az már 1290 előtt közkeletű lehetett, mert Kézai az országot *Septem castra*-nak nevezi. — *Szeben* tehát épen nem valami latin Sabinumból származik; de a *Szeben* mint a *Sieben*, *Zeben*-nek magyar hangzása, maga is teljes bizonyosságot nyújt arról, hogy a szóknak nincs számi jelentése.

2.) A Telegraful Román írója szerint az erdélyi német város *Reussmarkt*, magyarul *Szerdahely*, egy római város emlékét örökíti, mert az oláhul *Mercurea*. Ilyen nevű római várost se régi íróban, se feliratban, se térképen nem találunk. Az oláh vagy román *Mercurea* csak a magyar *Szerda*-hely-nak fordítása, mert szerda oláhul mercuri. Sok magyar helynév a hét napjairól vette nevét; e szokást nem találjuk a románoknál, s a hol ilyesmi van, az magyar helynévnek fordítása, *Vásár* vagy *vásár* szó 14 magyarországi s 6

erdélyi, *két* (kedd) 8 magyarországi, *péntek* 7 magyarországi, 4 erdélyi, *szombat* 14 magyarországi, 5 erdélyi, *szierda* 19 magyarországi, 6 erdélyi helynevekben fordul elő; a szepesi *Csötörtök-hely*-t is felhozhatjuk. Az erdélyi 6 Szerda-hely közül háromnak az oláh fordítása *mercure*, úgy mint *Szegény-Szeredá*-nak Vásárhely mellett, *Csik-Szeredának* az Olt mellett, és az itt szóban lévő *Szerda-helynek* (Reussmarkt). Lehet-e még kétség a felől, kérdezi R., hogy az oláh *mercure* csak a magyar szerdának fordítása, s hogy az mit sem tanúsít a római helynevek fenmaradásáról Erdélyben?

Ezek után újra ismétli R. előbbi állítását, mely szerint egyik jelentékenyebb római helység sem tartotta meg régi nevét. Oláhország-, Bánát- és Erdélynek főhelyei mind újabb eredetűek, s azok Erdélyben és a Bánátban nem a rumunoktól származnak, kik egynek sem adták az első nevet, hanem elfoglalták a már meglévőket. Moldva- és Oláhországnak topographiája ellenben romános. Mert a bosenyők és kúnok, inkább nomádok lévén, nem hagyának magok után városneveket. Csak amolyan tudósok fedeznek fel a Jassi (Jász-vásár), Galatz és más újabbkori helynevekben római nevezeteket, s találnak meghamisított feliratokban becses támaszokat, úgy mond Roesler.

Az a jelenség pedig onnan származhatik, hogy a régi Dacia egyszer egészen elveszté római lakosságát, s hogy arra egy változó nép-mozgalom időszaka következék be, a mely után Dacia ismét elrománosodék. Mert másutt nem tűnik elő az, pedig másutt is elenyészett a római lakosság. Jelesen déli Németország a Rajna és Duna közt, a mostani Helvétország, a felső Duna-mellékek, Gallia, Britannia egészen megváltoztak a népek költözésekor; új lakosok, új intézetek tölték be azokat. A régi római helységek elpusztúlnak lassankint: de a mint az új népek közt a mivelődés ébredni kezd, a régi helyek és neveik is fölélének, s ott vannak p. o. Augst (Augusta Rauricorum), Basel (Basilia), Worms (Borbetomagus), Mainz (Moguntiacum), Bingen (Bingium), Coblenz (Confluentes), Cöln (Colonia Agrippina) stb. Bregenz (Brigantium), Kempten (Camptodunum), Augsburg (Augusta Vindelicorum), Linz (Lentia), Lorch (Laureacum), Zeiselmauer (Cetium), Cilli (Celeja) stb.

De hol vannak Pannoniában a rómaiság tanúi? Az Arrabona Raab, Poettovio Pettau, Siscia Sissek neveken kívül a legnagyobb rész elenyészett. Az új nevek, akár németek, akár magyarok, akár

szlávok, nem őrzik meg a régi neveket. Hogyan lehet azt megfejtteni más országok jelensége mellett?

Ama most germán országok csak *egy* népköltözést tapasztalának, a mely azokat kiragadá a rómaiak kezéből, de azután mindegy megtartotta. Ott nem szűnt meg a szájhagyomány, a régi nevek megmaradtak az emlékezetben. De Pannoniában a germán népek után a szlávok következnek, kik mindenütt a régít nagy elenségeskődéssel elenyésztették. E szláv áradatot az avaroké követi, mely még jobban pusztított; a frankok alig kezdik telepíteni Pannoniát, a magyarok érkezének el, a kik alkalmasint már nagyon kevés régi emléket találtak elő. Pannoniában tehát ötféle nép áradat teljesen elenyésztötte a régiség hagyományait. — Ugyanaz történt Moesiában és Illyricumban is. Néhányat kivéve, mint *Nis* Naisus, *Küszkendse* Constantia, *Nikopoli*, *Szilisztria* Doristolum, s talán *Vidin*, mely Bononiából lett, utóbb Bodon, Budin, Bodin, Βιδήνη, — a többit hiába keressük.

Nem másképen járt a Trajanusi Dacia, mely két száz évig római vala, — a Kr. u. harmadik században keletkezett Aurelianus Dacia, Moesiához tartozik. Miután a gótok, hunok, gepidák, bolgárok, avarok, szlávok, besenyők, uzok vagy kunok elzúgtak volt azon, néhány kőfalon, s az omladékok alá temetett mű-maradékon kívül semmi sem maradt meg a régi miveltségből. A régi nevekből Mehadián (Ad mediam) és néhány nagyobb folyók nevein kívül egy sem tanúskodik a régi világról.

A római helynevek megmaradtak mindenütt, a hol vagy a régi népség el nem pusztult, vagy az új beköltözők más-más népek által nem tolattak el. Ha Daciában a római lakosság úgy megmaradt volna, mint Olaszországban, Dalmátiában stb. bizonyosan a régi helynevek is úgy maradnak meg, mint amott. De még ha a római lakosság kénytelen lett volna is engedni az új beköltözőnek, mint Galliában, Belgiumban, Helvétiában, Noricumban stb. megmaradnak a régi helynevek az új nép rétegnél, ha ezt más meg más nem zavarja ki. A régi helynevek megmaradta egymaga nem bizonyítaná ugyan azt, hogy a régi lakosság is megmaradt, — mert tudjuk, hogy a helyneveket az új beköltözők is meg-megőrizhetik: de az csakugyan lehetetlen, hogy megmaradván a régi lakosság, a helynevek emlékezte tűnjék el. A rumunok lakhelyei tehát a középkorban, vagyis a harmadik és tizenegyedik század közti idő-

szakban, nem voltak a régi Daciában, hanem a Dunántúli tartományokban.

S a rumunoknak számosabb visszatelepedése Dacia fő részébe, vagyis Erdélybe, nem történék a XII. század vége s a XIII. század kezdete előtt. A magyar foglalás és telepítés a XI. században kezdődék, úgymond R., a német telepítés a XII-ben. Egyiknek körülményeit sem hirdeti nekünk a krónika, de ezen időtől fogva megszólalnak az oklevelek. Ezekben sok a hegy-, völgy-, patak-, vidék-, tanya-, vagy szállás-név. Ha a rumunok sok század óta lakták volna az országot, eme nevekben a román nyelvet kellene feltalálnunk. Ámde a nevek nem román nyelvűek, hanem magyarok, részben szlávok; azokban se román szótök, se román alakok nem mutatkoznak. Vajjon ez semmit sem bizonyító eset-e? vajjon az új lakosok mindennek új nevet adtak volna, ámbár román neveket találtak is? Szláv nevek is maradtak meg Erdélyben, s román nevek nem maradtak volna meg, holott a köz felfogás szerint, a románok felette számosak voltak volna!

Tekintsük Erdélynek mai topographiáját, mely a magyarok, székelyek, szászok, románok több századon általi együttlakásának eredménye, s egyetlen várost se találunk, melynek neve eredetileg román vagy oláh volna. A magyarok, székelyek, németek alapítottak városokat, de nem az erdélyi románok, kik a később beköltözött népességet teszik. Azon nevek, melyekkel a románok az erdélyi városokat nevezik, ha etymológiájuk átlátszó, csak fordítások, mint Alba Fejérvár, Mercure magy. Szerdahely; vagy az oláh kiejtéshez alkalmazott átváltozásai a magyar és német neveknek, mint Osiorheiu Vásárhely, Uoiora Ujvár, Simleu Szilágy-Somlyó, Reginu Szász-Régen, Hatiag Hátszeg, Clusiu Kolosvár, mely (a monasterium B. Mariae de) *Clus*, *Kulus*- (legelőbb 1289-ben villa Culuswar)-ból lett stb. A korán eltűnt szláv népség emlékét megőrzi p. o. Besztercze Bistritz, Zalatna; a kis Oláhságban Szörény Zewrinum, mely alkalmasint a szever szláv törzstől való. De Bonfinius, ki helytelen tudósságával keresztül-kasul gázol a személy- és helyneveken, Severus római császár által építteti Szörényt. Ezt Costin Myron híven kiírja, Bonfiniust tiszta nemzeti forrásnak tekintvén, s nem vevén észre, hogy Bonfinius Thuróczit követi, de könyelműen összezavar mindent *).

*) Érdekes a példa. Thuróczy „Et tunc rex (Ludovicus) ibidem castrum

Roesler tehát újra és bővebben megmutatja, hogy Erdélyország mai topographiája nem támogatja, sőt megeczáfolja azt a közfelfogást, mely szerint az oláhok a rómaiak ideje óta szakadatlanul és feles számmal lakták volna Erdélyt.

Zewrin prima vice, et post aliquorum annorum curricula, castrum in Brassou fortissimum, Therch vocatum, circa terminos transalpinos aedificaverit.“ Bonfinius : „Tunc Ludovicus rex, ut Valachis tutius imperaret, Severinum oppidum, a Severo olim imperatore aedificatum, ac vetustate collapsum instauravit. Item ad Hierasum amnem castellum erexit, quod Terchum nominant, et utrique praesidium imposuit.“ A Thuróczi „castrum in Brassó fortissimum = Brassó vidékén lévő várát, Bonfinius ad Hierasum amnem, a Prút mellé építteti, miután Severus császárt a maga fejéből hozta elő.

HUNFALVY PÁL.

AZ OLÁH FEJEDELEMSÉG KEZDETE*).

(Die Anfänge des walachischen Fürstenthums. Von *Robert Roesler*.
Lásd öster. Gymnas. 1867. Heft VI. u. VII. Wien 1867.)

1. §.

A hány román népdal eddig, szándékos javítások nélkül, ismeretessé lett, egyikben sem találunk emlékezőst Dacia régi történeteire, vagy középkorbeli állapotjára. Vannak ugyan román írók, kik minden nyomon ó-történeti fölfedezéseket tesznek a népdalban: de nincs okunk megirigyleni éles látásukat, fölfedezéseik becsét nem bírjuk megérteni. Nem minden embernek sikerül a *doine*-kben a római Dianát illető dicsőnekeket fölfedeznie, vagy egy népdal *Dókie*-jében Dacia személyesítését látnia, vagy a Zamolxis és Decebalus belécsempészése által a költeménybe, utána segítenie a történelmi emlékezésnek. A meghamisíthatlan monda szerint ama *Dókie*, ki Azaky képzelődésében (G. Asaky Culegere de poesii. Col. 2. Jassi 1854. és Nouvelles historiques de la Moldo Roumanie, 1859.) annyi történelmi emlékezőst felköltött, kilencz bőr ruhába öltözve márczius elsején a hegyre megyen. A jeges esőben mindennap egy-egy bőr ruha megmerevül, s *Dókie* mindannyiszor leveti; kilenczedik napon maga válik kővé, körülötte ott vannak a szirtökké lett bőr ruhák. Most bévonul az országba a kikelet, s a márczius első kilencz napjait a *Dókie* napjainak nevezik. — Az elfogulatban legott természeti mythust talál abban. A keleti egyház hívője pedig, a ki naptárát ismeri, tudja, hogy anyaegyháza márczius elsőjén szent Eudókia, vagy Eudoxia emlékezetét ünnepli, kit a legenda mártír-nőnek ismer a második századból. A nép-nyelv gyakran elejti a szónak hangsúlytalan előhangját; a *Dókie* tehát a görög

*) Folytatásúl az itt a 137—140. lapokon közlött történelmi előadásnak.

mártírok Eudokiája. Abban sincs szokatlan, hogy nyolcz napig tart az utóünnep. A naptárnak egy népszerű alakja e szerint az enyésző telet személyesíti.

Fékezetlen magyarázás könnyen olvas ki régi híres neveket akármely népdalból. Marienescu (Poesia populara, Balade Culese si corese, Pest a 1859; II. Brosiura, Vienna 1866.) egy népdal hőseben, Argiruban, Trajanus császárt, Reriu-ban, egy más dal hőseben, Aurelianust találja fel; azért nem is csuda, ha Sullát és Mariust is kihántja burkaikból. Újabbkori névváltoztatgatásokat is engednek magoknak a kiadók. Így Alexandri (Poezii popolare, Jasi 1852. 1853.) az *Arjiș* monostort (Monastirea Argesilui) tárgyzó dalban, a monostor alapítójának nevét, Negru Voda-t, Radul Negru-vá változtatá, ki amannál sokkal régebben élt vala.

Roesler nem akar mélyebben a román népdalok elemzésébe bocsátkozni, azon állításával érvén be, hogy azokban a XVI. századnál is felebb mutató történeti emlékezések nem fordulnak elő. A román vagy oláh nép-balláda inkább is lyrikus; s az epikus költemények inkább mythikus, hogysen történelmi jelleműek.

De az oláh miveltség fölébredése ólta Oláhországban egy traditio alakult a régi történetek felől, mely nemzedékről nemzedékre szaporodott, mint a hazafias hiszékeny traditio növekedni szokott. A román nép történetei a Dacia-tartomány római elhagyásával félbeszakadnak; attól fogva a moldvai és oláh fejedelemségek kezdetéig lehetetlen, a görög és nyugati tudósítások legszorgalmasabb egybeállítása mellett is, összeköttetésben adni elő a nép viszontagságainak szálaít. Úgydē a XVI. századtól fogva írt román kronikások még azon elszórt tudósítások nélkül is szűkölködnek vala, a melyek most rendelkezésünkre állanak. A nagy hézag kitöltésére tehát azt a meggyőződést fordíták, hogy a román vagy oláh nép, Róma lakosainak igazi utódja. De az oláh írók, távol lévén a nyugati Európa tudós miveltségétől, a régi római állapotok határozott ismereteivel nem bírhattak; ámde annál könnyebben képzelék, hogy azon viszonyok, a melyek közt magok élnek vala, a római ős viszonyok folytatásai. Ez az együgyű tudatlanság szövē azután a román népnek képzelt történetét, mely szerint a nép megvonulva bár, de híven ragaszkodva a római traditiókhoz élt volna, míg a barbar népek árjai elzúgtak fölőtte.

Így támadt a könyves monda, mely, mint történeti forrást te-

kintve, becs nélküli ugyan, de érdekes a folyvásti növekvése módjánál, valamint nagy tekintélyénél fogva, melylyel a románok közt dicsekszik. Kritikai kételyek nem járultak eddig hozzá; történet gyanánt tartják, mert annak adja ki magát.

Már a XV. századból való volna az úgynevezett „Cronica lui Hurul” Hur krónikája. Ezen Hur (Hurul?), azt mondják, a moldvai fejedelem *Woda Dragos* kancellárja, s a krónikát latinul írta. Latin eredetie nincsen meg többé; ha vajjon megvolt-e valaha? azt nem lehet tudni. Klęneu Péter, István moldvai fejedelem jegyzője, 1495-ben fordította volna oláhra. Maga Hur, Arbunak, ki *campodux* volt volna, egy régibb iratára, mint forrásra, hivatkozik. A krónika egy új oláhnnyelvű fordítással, a Pumnul „Leptuariu”-jában (Tom. III. 1—29) van kiadva. Ott nincs tudósítás a kéziratról, s Roesler nem is tudhatta meg, hol van az. Az is föltetszik, hogy *Kogalnitchan* nem vette be a moldvai történetírók sorába, ki gyűjteményét (*Letopisitiile terei Moldovii*, Jassi, 1852.) a XVII. században élt Ureki annalistával kezdi meg. Vajjon a Hur krónikáját csak 1852 után fedezték-e föl? Elő kellett volna adni a fölfedezés körülményeit, melyek annyira nyomósak a történet-vizsgáló előtt!

A Hur krónikájában ott találjuk a román nép középkoráról való felfogást, mely a román régibb és újabb krónikásokat vezérli. A krónika nyelve ügyetlen, szótári tekintetben inkább szláv mint román; de érdekének legtöbbet árt a kétely, ha vajjon valódi-e? Az a gondosság, melylyel az író a nevét örökíteni akarja, növeli a kételyt. „Ezt a krónikát én Hurul, Woda Dragoş nagy kancellárja, írtam meg úgy, a mint Arbur campodux idejéből írva találtam.” Így beszéll az író. A fordító pedig, Kleneu Péter, előadván a krónika megtalálásának történetét, mely száz más ilyen taláshoz hasonlít, így beszéll magáról: „Latinból átfordítottam, s magam kezével leírtam Vasluiu helységben, midőn felséges urunkkal, nagy Woda Istvánnal 7003 (1495) év aprilisának 13-kán idejöttem, s annak hitelességét nevem aláírásával és pecsétem odanyomásával bizonyítottam.” Hol beszélt így egy krónikás, vagy annak fordítója? Ez nem az elfogulatlannak, hanem a hamistónak beszéde, úgy itél Roesler.

Azért is a nevezett krónika nem mint a középkor egyik forrása nevezetes előttünk, mert nem az, hanem mint annak mutatványa, mit tartanak történelemnek a románok. A krónika szerint

ugyanis a római kormány meghagyá Dacia helytartójának és tisztviselőjének, hogy az ellenséges berohanások elől ürítsék ki a városokat és várakat, s húzódjanak vissza minden marhástul Misiába. Ennek híre rémületet okoz a emberekben, kik Jászba, a nagy Trajan legiójának székhelyére, gyülekeznek, arról tanakodni, mit tegyenek e nagy bajban. De oda érkezvén üresnek találának mindent, mert a legio parancsnokai, külföldiek és nem belföldiek lévén, felgyújtották volt a várost, s *Capouboului* felé sietének az őket követőkkel együtt, hogy átköltözzenek a Dunán. Hasonlóképen cselekvének a többi legiók, felgyújtván és ott hagyván a nagy és szép városokat, úgymint *Capoubou-t*, *Kilia-t*, *Tira-t* *). De a lakosok az országban maradának, mert nem akarták odahagyni hazájokat és őseik sírjait, úgymondák.

Tehát az államot a régi római törvények alapján újra rendezék. Az országot, t. i. Moldovát, három törvényhatóságra (*marî giudetie*) oszták el, *Roman*, *Birlat* és *Lapuşa* lévén fővárosaik, melyek mindegyikében egy főbíró székeljen, tizenkét praetorianussal, kiket a régi birtokosok közül választának. Hasonlókép három katonai kerületre oszták el az országot, úgymint a *baea-ira*, melynek vezére consul, a *jászira*, melynek vezére praefectus, és a *kiliaira*, melynek vezére campodux. Megvannak már *Ojtuz*, *Tulgiş*, *Roşea-tia*, *Creulea*, *Orheai*, *Cahulă*, *Catilina*, *Taifale* stb. várak is. A hivatalok és tisztségek mind választás útján töltenek bé öt évre; a hivatalok közt *şultuz-t* (soltész, németül schultheiss) és *purgar-t* is találunk, melyek tehát, a krónika tudománya szerint, ős római hivatalok. Miután a tisztviselők egyenruháját is aprósáig megszabták az államrendezők, a választásokhoz fogának. A krónika szerencsés tudni minden megválasztottnak nevét; kár, hogy a nevek nem római hangzásuak, hanem szláv-görögösök, mint a helynevek.

Rövidebben, mint a moldovai Daciáról, szól a krónika az oláh Daciáról, azt mondván, hogy Galicea-ban (Galatz) és Severinben (Szörény), melyek a *Muntenească* (hegyes ország) tartományai, hasonló intézkedések történének. De a főhelyek előljárójit *bánok*-nak nevezték.

Azon teljesség után, melylyel a krónika a moldovai Daciának

*) Ehhez megjegyzi Roesler, hogy Moldovában sohasem volt római város. *Caput bovis* felső Moesiában egy várac, melyet Traján épített volt, Justinianus pedig megújítja. A többi itt nevezett helységek mind újabbkoriak.

kezdetét tudja, azt lehetne várni, hogy a következő történeteket is alaposan és kimerítően adja elő: ámde ezekről a XII. századig nem tud egyebet, mint azt, hogy ellenséges barbárok nyomorgaták a románokat. Hanem tud ám a haemusi oláhokról vagy a rümlen-ekről. Hogy honnan tud Hurul a Dunán túli vagy déli románokról, e kérdést nem fejti meg a krónika. Elég az hozzá, elbeszéli, hogy a románokat a csalárd és fősvény görögök addig nyomorgatták, míg Petru, Aszan és Joan testvérek ki nem vívták függetlenségüket. A görögök, úgymond a román krónikás, nem férfiak, mint mi románok vagy barátjaink a tatárok.

Végre a magyarok hatalma annyira terjed, hogy a románok függetlenül uralkodó fejedelmei majd meghódoltak: de Negru sok románnal megindúla Fogarasról, s a szörényi bánnal egyesülvén, felszabadítja Oláhország románjait. Így alakult a szabad virágzó oláh állam s virágzék a török hódításig.

2. §.

A középkori román köztársaságokról való mese csak a Hurul-féle compilációnak tulajdona: de a fogarasi fejedelem Negru, ki az oláh állam felszabadítója, mindenütt a politikai történetek kezdője gyanánt szerepel, nemcsak a román íróknál, de Engelnél, Gebhardinál és másoknál is. Nem lehet tehát felesleges, vizsgálat alá vetni azt; mert ha megdönhetetlen, annál jobb.

A Negru történetét az újabbak okadatolva adják elő *). A románok nagy kiköltözését Erdélyből Oláhországba a mongolok pusztító hadjáratával Magyarországon kötik egybe. A sajói ütközet után nagy rémület van Magyarország összes lakosai közt; csak a hegyekbe lehet menekülni; az erdélyi oláhok is reszketnek. „Akkor Fogaras és Maramos Erdélyország tekintélyesebb városai, egyszersmind két román állam székhelyei valának, melyek a magyar írók szerint a magyar királyok adózói, de moldvai és oláhországi tudósítások szerint függetlenek valának.” Fogaras és Maramos, a hegyek közt lévén, biztosítva valának a mongolok elől, azért is azokban iszonyu sokaság gyülekezék össze. Új lakhelyeket

*) Michel de Kogalnitcan, Histoire de la Dacie, des Valaques Transdaniubiens et de la Valachie, Berlin 1854. Chronica Romaniloru de G. Sincai. 3 tom Jasi 1853. Petru Major, Istoria pentru inceputal Ruminilor din Dacia. Pest 1812.

kelle tehát keresni, mire a magyar királyok részéről tapasztalt görög hitvallás üldözése is ösztönöz vala. A Fekete Rudolf tehát mind családjával, mind sok nemessel, tiszttel és katonával Oláhországban telepszik le 1241-ben.

Ezek Kogalnitchan előadásának főbb vonásai. Az oláh ki-költözésnek két oka volna: félelem a mongoloktól, s a magyar királyok vallásos üldözése. Ámde e két ok egymás ellen hat, az tehát nem lehet történelmi. Fogaras a hegyek közt lévén, biztosságot nyújt a mongolok ellen: hogyan lett, hogy a mongoloktól való féltőkben odahagyják Fogarast az oláhok, és költöznek Oláhországba, mely még jobban ki vala téve a mongolok becsapásainak, s melyből a kúnok épen a miatt menekültek volt Magyarországra. Vagy a magyar királyok vallásos üldözése még nagyobb vala, mint a félelem a mongoloktól? De ki hallott valaha valamit azon időbeli vallásos üldözésről? A pápa felszólítá ugyan IV. Bélát 1235-ben, hogy bétérítse a schismaticus oláhokat az egyházba: de a király 1238-ban maga felhozá azon kellemetlenséget, melyet neki a pápa türelmetlensége okoz a keleten. Feltetsző az is, hogy Fekete Rudolf épen akkor menekül a magyar király üldözése elől, mikor az maga kénytelen országából elfutni. Csak ha Rudolf észrevétlenül akart ellappangani, választá meg jól az alkalmat; mert akkor Béla nem vonható feleletre. Azután Kogalnitchan, a vallásos üldözés miatti buzgalmában elfeledi azt, hogy szerinte független vala a fogarasi állam: hogyan érhető tehát Béla üldözése az oláhokat a független államban? — Nem nagyon hatnak össze az oláhok el-költözésének okai.

Kérdezi továbbá Roesler: hát Fogaras igazán biztos hely vala-e a mongolok elől? Kogalnitchan állítja ugyan, s mások utána mondják: de Fogaras a fő völgyben, az Olt völgyében van, mely Fogaras vidékén legkevesebb biztosságot ad. Továbbá, ha már 1241 előtt nagyon tekintélyes város vala Fogaras: hogyan van mégis, hogy neve addig csak egyszer fordul elő az oklevelekben, s általában csak kétszer egész 1300-ig? 1231-ben az oklevél „terra Fugros“-ról, 1291-ben pedig „possessiones Fogros et Zumbathely juxta fluvium Olth existentes“-ról beszéll; még castrumról sincs szó, annál kevesebb van civitas, villa vagy urbs-ról említés!*) A

*) „Graf Joseph Komény, der seinen Landslouten an Unpartheillichkeit u. Kritik so weit voran war, glaubte allen Ernstes, dass ein Castell Fogros bereits

másik fő oláh városról, Maramos-ról, pedig semmit sem tudnak az oklevelek.

Kicsoda már a Fekete Rudolf? Egy *Bassaraba* család, azt mondják, már Aurelianus császár idejében hatalmas levén, két ágra szakadt, melyek egyike Moesiában virágzék, s ettől származnak a krajovai bánok, — másika a fogarasi ág, melytől való Rudolf. Ez Oláhországban mind kijebbre terjesztvén uralkodását, Pitești, Arjiș, Tirgoviște és Bukurești városokat építe; Arjiș vala székhelye, hol új várat és egyházat rakata, melyet két száz év múlva más fejedelem megújította, megtartván a régi szépséget. 1246-ban a krajovai vagy kis oláh-országi bán, nagy kísérettel Arjișbe mene, s Rudolfnak hódola, ki ezentúl a Karpátoktól a Dunáig, s az Olttól a Szeretig uralkodik. Meghalt 1265-ben, miután választásivá tette volt az uralkodót.

Ezen jeles fejedelem képe valóban szép, ha igaz. Kogalnitchan forrásai gyanánt hozza fel Engelt (*Geschichte der Walachei*) és Photino-t. Engel, adatait kéziratokból szedé össze, a melyek egyike sem régibb a XVII. századnál, s melyek mind a csinált könyves mondához tartoznak. Szerzőjik ismeretlenek; legvégén mindenütt az öregek szájhagyományait találjuk. Filstich is, ki Jénában 1743-ben egy íratot adott ki „*de Valachorum histor. annalibus*“, a Niger vagy Negrovot (Fekete Rudolf) költözését a XII. század elejére tevén, így bizonyítgatja állítását: „*quod non modo manuscriptum aliquod Valachicum incerti auctoris confirmat, verum etiam senum Valachicorum relatio, quae in traditionibus ab atavis acceptis unice fundatur, abunde comprobatur.*“ S ezen írat, mely mindenben a szerző tudatlanságát árulja el, mégis forrásnak tekintetik, mert másfél száz éves.

Photinora határtalan bizodalommal épít Kogalnitchan, pedig jóval alantabb áll Engelnél is. (*Φωτεινοῦ, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, τὰ τῶν Τραπεζιβαρίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας.* Bécs 1818 — 1819, 3. k.). Hisz Photinonak forrásai Büsching (*Magazin für die Geschichte des XIII. Jahrhunderts*), Costin Myron a XVIII. századból, egy kéziratban lévő oláh krónika s egy újabb könyv. Hogy Büsching nem lehet forrás, világos; hogy Costin Myron több tekintélyre nem

von den Römern, vielleicht gar von Octavianus Augustus gegründet worden alles auf die Autorität einer spätmittelalterlichen Chronik. Sieb. Magazin I.“

érdemes, azt Hase régen megmutatta. *) Costin Miklós, Moldova történeteit, melyekre atyja Myron szolgáltatta volt az anyagot, 1729-ben fejezé be. Azon korra nézve, melynek tanuja vala a két Costin, becses a munka; de a régibb időkre nézve hasznavehetetlen. — Az említett oláh krónika pedig azon utóbb keletkezett koholmányok közzé tartozik, melyek hitele ama korra nézve nem nyom semmit.

Ha a Kogalnitchan vagy Photino vagy más efféle munka forrásaira vetett tekintet nem képes bizodalmat nevelni előadásaikhoz: tartalmuk vizsgálata még kedvezőtlenebb ítéletet fog tenni. Kogalnitchan Oláhországot 1241 tájban uratlannak véli vagy néhány gyenge főnök alatt állónak, a kik szinte várják, hogy hódolhassanak egy hatalmasb fejedelemnek. Pedig nem úgy volt. Az Olt keleti felén terjedő tartomány, utolsó urairól, Kúnországnak neveztetik vala, s a magyar királyok 1235 óta Kúnország királyának czímét is viselék. Ez nem vala üres czím, mert a kevés fennmaradt oklevelek ottani földadományokat említenek. Lássuk az ország állapotját az 1247-ki oklevél szerint.

3. §.

IV. Béla, a tatárjárás után országa pusztulását vevén tekintetbe (*quod per hostilem barbarae nationis incursum, qui Tartari appellantur, sicut in bonorum amissione, sic incolarum interemtione grave sustinuit dispendium*), s hosszas tanácskozás után az ország nagyaival, arra határozá magát, hogy a vett és veendő segítségért, a sz. János rendének adományozza egész Szörényt (*totam terram de Zevrino cum alpibus ad ipsam pertinentibus*) a Joan és Farkas kenézségeivel együtt az Olt folyóig, kivéve a Lynioy Vajda kenézségének földjét, melyet az oláhoknak hágy, a mint eddig birták (*excepta terra Kenazatus Lynioy (Lyrtioy, talán Lytva?) Vayvodae, quam Olacis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt*). Azon föltétel alatt adományozza pedig, hogy minden haszonvét és

*) D'un Manuscrit de la Bibliothèque du Roi, contenant une Histoire inédite de la Moldavie, composée en moldave par Nicolas Costin, grand Logothète à la cour d' Jassy et traduit en grec moderne par Alexandre Amiras, par M. Hase. Notices et extraits XI. köt. 274—394. l. — L'on verra que sur toute l'époque qui comprend les premiers siècles de notre ère, Costin n'avoit absolument d'autres notions que celles que nous avons nous-mêmes“ etc.

jövedelem fele a királynak és utódjainak járjon, a másik fele a sz. János rendjéé legyen, kivéve az egyházak jövedelmeit, az érsekek és püspökök jogait, s kivéve a rend által épített vagy építendő malmokat, a melyek jövedelméből nem tart fen magának semmit a király; de közös lesz vele és a renddel a dunai halászat. Azon jövedelem és haszonvét fele is a rendnek járjon, mely a Lytva föld oláh lakóji után jár. Ezen oláhok tartoznak a rendnek, s ez azoknak lenni segítségül a külföldiek ellen (ad propulsandas seu ulciscendas injurias, *quae ab extraneis nostrae ditioni non subjectis inferuntur*). A sót is, mely azon tartomány hasznára lesz, s mely a Bolgár, Görög és Kún országok felé elég bőven menjen, közös költséggel fogják valamely erdélyi sóbányából vágatni. A közös egyezéssel folyó pénznek fele jövedelme is, valamint a birságok fele a királynak legyen, hanem a vérontás miatt elítélt előkelőnek pere (quodsi contra majores terrae aliqua sententia de sanguinis effusione prolata fuerit) a királyi kuriára vitessék feljebb. Végre, ha haddal támadtatik meg a király, a tartomány fegyveres erejének ötödrésze legyen segítségére; ha pedig a király indít hadat Bolgár, Görög vagy Kún országok ellen, akkor a fegyveres erőnek egy harmada álljon síkra (hoc insuper adjecto, quodsi exercitus regnum nostrum, quod absit, invadere attentaret, quinta pars armatorum terrae jam dictae pro defensione terrae nostrae in exercitu nostro ad bella procedere teneatur. Si autem versus Bulgariam, Graeciam et Cumaniam exercitum moverimus, tertia pars omnium ad bella habilium procedet).

Továbbá, így folytatja az oklevél, adományozzuk a sz. János rendjének az Olt folyótól fogva és az erdélyi havasoktól fogva egész Kúnországot (a fluvio Olth et alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam), ugyanazon föltétel alatt, mint a Szörényi tartományt, a Szeneslav oláh vajda földjét kivéve (excepta terra Szeneslai Vayvodae Olacorum), a melyet az oláhoknak hagyunk, mint feljebb a Lytva földjét. A rend egész huszonöt évig húzza Kúnországnak valamennyi jövedelmét, kivéve a Szeneslav vajda oláhoktól járó, melynek csak fele illesse a rendet; de huszonöt éven túl Kúnország jövedelme is felerészben a királyi kincstárnak, felerészben a rendnek jut. Azonkívül adományoz a király a rendnek Felcetigben vagy más alkalmas helyen négyszáz eke aljat (terram quadringentorum aratrorum), miről külön adomány-levelet fog kiadni. Hogy pedig tenger felől (mert a sz. János rendjének fő háza, hos-

pitiuma, Jéruzsálemben vala) könnyebben béhozhassanak minden szükségést, adományozza a király a rendnek a tenger melléki Sardonai várost, minden tartozmányaival, s a Pegzath birtokot mindeztől, a mint azt boldog emlékeztető kedves testvére Kálmán király bírta volt.

A rend kötelessége pedig lesz fegyvert fogni minden, bármily nemzetű pogány ellen, a bolgárok és más hitszakadtak (schismaticus) ellen, ha betörnének az ország végeibe, a mikor is a rend száz jól felkészítetett lovagot állít ki; az országba betörő keresztény sereg ellen pedig ötven lovagot ad a rend a Pozsony, Mosony, Soprony, Vasvár és Újvár véghelyek őrzésére; de a tatárok ellen, ha bétörnének, hatvan lovagot. Köteles a rend a mondott területeket benépesíteni, de arra nem szabad, különös királyi engedelem nélkül, az országból vinni ki bármi nemű parasztokat, vagy szászokat vagyis németeket.

Ez adomány-levélben körülírt területek az Olt folyó által két részre oszlanak, úgy mint nyugati részre, melynek határai éjszakon és nyugaton Erdély és Magyarország havasai, délen a Duna, és keleten az Olt; s keleti részre, melynek határai éjszak felől az erdélyi havasok, nyugat felől az Olt, délfelől a Duna vagy Bolgárország, kelet felől a tenger. A nyugati rész a *Szörénység* „tota terra de Zevrino“, a benne foglalt három kenézséggel együtt; az *Kis-Oláhság*-nak is nevezeték később; abban van Krajova. A keleti részt az oklevél *Kúnország*-nak nevezi, abban vannak a Szenes-lav vajda oláhjai. E Kúnország határai csak éjszak felé határozatlanok, a mennyiben az oklevélből világosan nem tűnik ki, ha a mai Moldvaország is hozzá tartozik-e. De az másunnan kétségtelen, mert a Kúnok előbb foglalták el azt, mint Oláhországot. Ez a Kúnország tehát az Olton túli mai Oláhország, a Fekete-tengerig.

IV. Béla 1247-ben, tehát a Fekete Rudolf képzelt foglalásai és diadalmai közben, a sz. János vitézrendének az egész szörényi tartományt adományozza, jövedelmének felével, és Joan meg Farkas kenézsegeivel együtt, csupán a Lyrtioy kenézseget vevén ki, mely az Oláhoknak maradjon *). Már ez egy oklevél megdönti

*) Az oklevélben úgy nevezett *terra Lytira*, úgy ítélt Roesler, bizonyosan a Verestorony-kaputól délre, az Olt folyó jobb partján kereshető, hol az Olthoz a

azt a mesét, hogy a krajovai bán a Fekete Rudolfnak hódolt volna 1246-ban, mert ott oláh bánok nem valának. Szinte bizonyos, hogy e tartomány 1239-ben került a bolgároktól a magyar hatóság alá. IX. Gergely pápa nagy nehezen 1238-ban reábirá IV. Bélát egy hadi vállalatra Aszan bolgár király ellen. A hadjárat 1239-ben történék, s már 1240-ben egy szörényi bánt találunk ott. Úgyde a bán minden hatóságot magában foglal; mellette nem volt helye egy oláh bánnak. De az 1247-ki oklevél, mint látjuk, azt az egész földet is eladományozza, a melyben akkor Fekete Rudolf, vagy a mint az oláh írók nevezik *Negru Radul*, működék. Kinek higyük inkább, azon korbeli oklevélnek-e, vagy a XVII. században koholt könyves mondának?

4. §.

De, azt mondják: *Negru Radul* Arjiš-ben egy egyházat építete, mely mostanig Oláhország legszebb épületje. — Kogalnitchan és elődjei állítása már eleve az által válik gyanússá, hogy Oláhországban nem találhatik épület, mely a XV. századnál régiebb. Arjiš-ra nézve a leghitelesebb adatokat bírjuk. A mostani kolostor és egyház alapítója *Negru János* vajda, ki 1511—1520-ig uralkodék, s *János Radul* fejező be az építést 1527-ben. Lásd: L. Reissenberger, die bischöfliche Klosterkirche bei Kurten d' Argyisch in der Walachei, Wien, 1860).

Elfogulatlan ítélő tehát nem tehet kifogást Roesler állítása ellen, hogy a *Negru Rudolf* v. *Radul* költöztetésének és állam-alapításának meséje homlok egyenest ellenközik az okleveles történelemmel. Egyébiránt a költözés ideje iránt a mese is különbözik. Némelykor azt 1080-ba, másszor 1215-be, vagy 1290-be, sőt 1310-be helyezi; de legnépszerűbb az 1241-diki év.

Az 1080-diki évet Costin Myron állítja fel, kinek tekintélyére mitsem lehet építeni; egyébiránt 1080 körül a besenyők még hatalmasak valának, kik alkalmasint megakadályozhatták e mesélt hódításokat. Az 1215-ki év valamely 1768-ban írott krónika állítása szerint, azon feliraton alapszik, hogy *Negru Radul* Cimpulungu-ban (Campolongo) egy kolostort épített volna 1215-ben; de azt

Lotru folyócska siet, mely egy 1233-ki oklevélben *aqua Lothur*-nak neveztetik. — A kenézek nem voltak egyéb, mint a király által kinevezett bírák és királyi jövedelmek szedőji; nemesi ranggal sem bírnak vala.

a feliratot senki sem adta ki. Jobban van kiválasztva az 1290-diki év, mert azon időből nem maradtak oklevelek reánk. 1279—1324-ig is hézag mutatkozik a magyar király által kinevezett szörényi bánok sorában.

De az 1285-ki oklevél megint világosságot terjeszt az országra. Tudniillik Kúnországban Lythen vajda, 1275-ben, IV. László kiskorúságát felhasználván, függetlenné akarja magát tenni, mi első ilyen kísérlet: de György mester ellene indul, legyőzi s megöli Lythent, öcsesét Barbatot pedig kínpadra vonja, hogy kivallja az elrejtett kincseket. Ebből hát világos, hogy a magyar korona 1275-ben is uralkodék Oláhországban.

Nicephorus Gregoras szerint a szerb király Milutin (1275—1321) egy oláh fejedelem leányát bírta volna feleségül, de az író nem említi meg a fejedelem nevét. 1322-ben a bolgár fejedelem Voessilas egy rablójárást intéz a görög császárság ellen; a becsapó seregben ungrovlach-ok és scythák, azaz oláhok és kúnok vagy moldvai tatárok, is lévén. (Cantacuz. I. 175. *ὁ δὲ τὴν τῆς ἰδίας στρατιᾶς συναγωγὴν καὶ ἐξ Οὐγκροβλάχων κατὰ συμμαχίαν οὐκ ὀλίγην ἔτι δὲ καὶ Σκυθικὴν παραλαβών...*) Ez is legalább annyit jelent, hogy akkor azon oláhokat Magyarország alá tartozóknak vélik vala. 1330-ban Oláhország vajdájának *Bazarat*-ot nevezik; Photino azt egyszerűen I. Jonnak tartja s Kogalnitchan utánozza; szerintök az 1325—1340-ig vajdáskodott volna. Kogalnitchan azt is állítja egyúttal, hogy az oláh írók tagadják *Bazarat* függőségét a magyar királytól; de nem nevezi meg azokat az írókat, kik tehát talán maga Kogalnitchan és Photino. Az oláh fejedelem, úgymond Kogaln. fizete ugyan adót Károly királynak, de a Fogaras hercegségeért; mert Oláhország soha sem tartozott Magyarország alá. Úgyde Fogaras hercegség hallatlan azon időre. 1372-ben tűnik elő az oláh vajda László mint „*dux novae plantationis terrae Fogaras*“; tehát a fogarasi fejedelemséget alig lehet régibbnek gondolni. Photino és Kogalnitchan ugyan már Fekete Rudolfot szeretnék 1245 tájban fogarasi fejedelemnek tartani*): ámde András király Gyula Fehérvá-

*) Kogalnitchan ezt mondja: „Il paraît même, que Rodolphe le Noir conserva aussi son ancien état, savoir celui de Fogaras, car on lit dans *une de ses Bulles d'or* ces titres: En Jésus Christ, notre Seigneur, Nous fidèle, honorable et seul vainqueur Radu Negro Voévode, par la grâce de Dieu prince de tout le pays Romain venant de la Hongrie et duc d'Amlas et de Fogaras.“ Roesler a Radul

ratt 1291-ben tanácskozáásra gyűjtven össze százsz, székely és oláh nemeseket, Ugrinus mester előadá panaszt, hogy őseinek birtokát Fogarast és Szombathelyt elidegenítették tőle. Felmutatá okleveleiket és birtok-czímeit, s a nemesek egyenkint igazolák azokat; mire a király új adományt ad ki, a melyben ez eljárást elbeszéli. Tehát azon időközt kivévén, melynek folytában királyi birtok vala, „Fogros“ egész 1291-ig Ugrinus és elődeinek birtoka. Ezt az Ugrinust Engel, nem tudni, mi okból, oláhnak mondja: de megvan az oklevél (Siebenb. Urkundeab. 122. l. Fejér VI. t. 118.), mely őt Mihály és Baarch testvérének mondja, kik „filii Comitum Baarch, de genere Chak.“

5. §.

Hogy Oláhország a XIII. században Magyarországhoz tartozott, meg van már mutatva; hogy a következő időben is ugyanazon viszonyban állott, azt még látni fogjuk. Azt a különbséget, mely szerint Fogaras adózó, de Oláhország nem az, a források nem ismerik, a melyek Bassaraba Jánosról sem tudnak semmit. Thuróczi az 1330. évre egyszerűen Bazaradnak, s más helyütt az 1342. évre Sándornak nevezi, mely is valódi neve. Egy oklevél 1359-ből még bizonyosabbá teszi Bazarad Sándort, „Vajvoda transalpinus“-t. Tehát legelőször 1330-ból említi Thuróczi Bazaradot: egy Bassaraba családról, melytől mind a krajovai bánok, mind az oláh vajdák származtak volna, semmit sem tudnak a források. Kogalnitchan úgy teszen mint Photino, Laurianu'u és mások, kik a Bassaraba nemzetség folytonosságát Aurelianus római császár idejéből hitágazatnak veszik, mire nézve, úgymond R. nem követelhetnek hitelt egy nyugat-európai újkori olvasótól. Az ismeretes forrásokban legelőször 1475-ből említetik „Bozarabus Valachiae vaiuoda“; két más említés inkább zavart okoz. Egy 1372-dikbeli levélben „Bosnia, Rascia et Basarat“ szók fordulnak elő, s ennek megfelelőleg 1392-ben van szó „in alpibus Pazara“, a hol Myrche, oláh vajda, Zsigmond királyt megtámadta (Lásd Pray. Disserta-

arany bulláira nézve kinyilatkoztatja, hogy mind addig, míg egyet is fel nem bírunk mutatni az oláh írók, az azokra való hivatkozást *nyilvános történelem-hamisításnak* veszi. Én, úgymond, hihetem azoknak együgyűségét, a kik a parasztok emlékezetéből állítják össze több századok történeteit: de kételkedem azok becsületességében, a kik a mesés Radu Negru okleveleire hivatkoznak.

tionos 144. l.). Vajjon azon vajdák, kik azután Bassaraba-knak nevezik magokat, ezen vidékről vették-e a nevet?

Bazarad Sándor ellen 1330-ban indúla Károly, alkalmasint a Szörénység miatt, melynek bánjait 1324—1330 nem ismerjük, melyet tehát Sándor elfoglalhata. Károly bémenvén a Szörénységbe, kizavará belőle a Bazarad embereit, s tovább halada Oláhország felé. De a középkorban a sereg élelmezése mindenkor bajos vala, Oláhországban még bajosabb. A király Bazarad ajánlatait elfogadván kénytelen visszafordulni, de álnokul megtámadtatik, s a magyar nemesség virágja úgy vész el ott, mint 15 évvel az előtt Morgartennál az osztrák nemesség. Mind a mellett a szörényi bán-ság Magyarországnál marad: de Havaselföldre nézve Bazarad Sándor bizonyosan elszakítá a függést.

Ezen első függetlensége az oláh fejedelemnek 1342-ig tartá, mikor is Nagy Lajos erős kézzel kezde kormányozni. Erdélybe indulván a király, Sándor vajda önkényt megjelené udvarában s letévé hódolatját. De az új hűség talán már 1346-ban megszakadt; Sándor lázadását azonban nem kevés bojar ellenzé, mert Lajos 1359-ben megadományozza őket a kis Temes mellett fekvő birtokokkal, azért, hogy Sándor vajda ellen és Dalmátiában serényen forogtak a király mellett.

1371-ben ismét Oláhország ellen indul Lajos. Ott Sándor fija, Layk (Lasco, Laczk, Ladislaus, Raynald ad annum 1370.) talán 1369-ben lépe a vajdaságba, ki miután atyja még az 1359 előtt megkötött békeségben a szörényi bánatot hűbérül vette volt, alkalmasint azt királyi adomány nélkül is el akará foglalni. A megtámadás két irányba történik: az erdélyi vajda László, a székelységből ront elő a Jalomniczára, s megveri Dragmer seregét; a macsóí bán, Gara, pedig a Szörénységbe tör, s győzelmesen halad előre. Azonban az erdélyi vajda lesbe esik, életét veszti, s futó serege úgy megveretik, mint 40 évvel az előtt a Károly serege. Még a szörényi vár a magyar király birtokában marad, s Layk nemcsak a szörényi bán-ságra, hanem egész Havaselföldre nézve is elismeri a király felhatóságát. Kitűnik ez onnan is, hogy utóbb, 1372. Layk vajda, László mesternek Sárkány (Schenkengen) városát ajándékozza a fogarasi vidéken, ezen határozott kéréssel: „Supplicamus serenissimo Domino nostro Ludovico regi Ungariae Domino nostro naturali, ejusque successoribus, quatenus litteras nostras praesen-

tes in vigore suo confirment.“ A vajda így nevezi magát ebben az oklevélben: Vladislaus Vajvoda Transalpinus, Banus de Zevrino et *Dux novae plantationis terrae Fogaras*. Ebből látjuk tehát, hogy Fogaras vidékén új telepítés történt volt; s minthogy az 1372-ki oklevél először említi meg, azt kell gondolnunk, hogy az új telepítés nem régen történt volt. Egy oklevél 1383-ból, mely a nagy szebeni szászokat illeti, a közel lakó oláhok ellen panaszkodik, hogy rabolnak, ölnek, pusztítanak; de az erdélyi püspök Goblin kérésére megbocsátják a nagyszebeniek, azon föltétellel, hogy az oláhok jövőendőben tartózkodjanak minden erőszakosságtól. Azt gyanítjuk tehát ebből, hogy az új telepítés a Havaselföldről új oláhokat hozott a fogarasi vidékre. De továbbá, úgy látszik, itt találjuk meg nyitját azon később támadt mondának, mely szerint 1241 tájban az oláhok Fogarasról Havaselföldre költöztek voltak. Oláh költözés volt az, de nem Fogarasról Havaselföldre, hanem viszont Havaselföldről Fogarasra, mikor is a nova plantatio támadt.

Fogaras, mint láttuk, az előtt 1291 tájban nem vala az oláh vajda kezében; kell tehát, hogy azután esett legyen változás a birtoklásban, s Fogaras az oláh vajdának adományoztaték, ki oda oláhokat telepíte. A fogarasi hercezség 1372 től fogva a XV. század közepéig egybe volt kötve az oláh vajdasággal, mert az 1467 utáni vajdák nem nevezik többé magokat fogarasi hercegeknek *).

6. §.

Nagy Lajos halála után (1382.) Magyarország zilált viszonyait felhasználák Bosznia, Moldva és Havaselföld az elszakadásra. E két utolsó Lengyelországgal szövetkezék, kinek királya Vladisláv ügyis igényt tart vala a magyar koronára. Vladisláv kényelmes hűbérbe fogadá Moldovát, a havaselföldi vajdával *Mircea*-val pedig (ki magát így nevezi vala: *Miricius Dei gratia Voie-*

*) Roesler felhozza: Editum est Matthia agente decretum comitiorum, ne unquam reges districtum Fogaras, Omlas et Rodna quoquo modo a se alienare valeant, sed semper praefati districtus in manibus regis prompti et parati ad hoc teneantur, ut si quando opportunum fuerit Vaivodae alicui Transalpino vel Moldaviensi (Ungaris fido et a provincialibus in fide nutantibus dignitate exuto) ad partium scilicet illarum terrarum seu recuperationem assignari possint pro descensu. Ex epist. Corvini a 1467; Eder Observ. crit. 8. 146.

voda Transalpinus, Fogaras et Omlas dux, Severini Comes, terrarum Dobrodictii Despotus et Tristri Dominus), védő és támadó szövetséget kötött Zsigmond ellen. Ez ugyan 1390-ben teljesen meghódította Moldovát, de Mircea ellen nem hadakozhaték, a boszniai és dalmát ügyek miatt.

Havaselföld e szerint tényleg független lön Magyarországtól, s e függetlenséget a lengyel király biztosítja. Az eleitől fogva is laza viszonyt kötött és Magyarország között a görög egyház egyfelől, s másfelől a vajdák választthatása (mert az oláh bojárok választják a vajdát) egyre gyöngíték. A XIII. század folytában az oláh vajdák haddal is kénytelenek szolgálni a királyt; de az eladományozható jószágok csakhamar a vajda birtokaivá lettek. A XIV. században csak adóval tartoznak természetes uraiknak, a magyar királyoknak, a vajdák, kik magyar országgyűlésen vagy koronázáson soha sem jelennek meg, királyi oklevelet soha sem írnak alá, mint az erdélyi vajda, a macsói bán.

Roesler ezután összevonja előadásának eredményeit. Bár mennyire nem elégt ki a szétszórt adatok egybehordása, egy azonban világos, az, hogy az Olton inneni és túli tartománynak, vagy a kis és nagy oláhságnak viszonyai Magyarországhoz különbözök. A kis oláhságot a bolgároktól elvevén, magyar bánsággá teszik a magyar királyok; azt mindég magyar bánok igazgatják. Hébe-hóba az oláh vajdák is szörényi bánok, de jogbitorlásból, vagy királyi adományból. Kis Oláhországnak, vagy a Szörénységnek eme viszonya Magyarországhoz 1526 ig tart, midőn a török hatalom vet véget a magyar jognak.

Ellenben nagy Oláhország, vagy az Olton túli tartomány, előbb Kúnország (Cumania), azután Havaselföld (Transalpinia) vagy Ungrovlachia lévén, a kúnok uraságának végével lesz Magyarországé. De a magyar hatóság kezdetével egyszersmind oláh vajda mutatkozik, kinek az ország állapota nagyon kedvez, úgy hogy függése Magyarországtól lassankint adófizetéssé válik. Nem tudni, mikor keletkezett az oláh vajdaság, megvolt-e már a kúnok uralkodása idejében is? De hogy kapcsolatban lévőnek kell tartani a Dunántúli oláhokkal és bolgárokkal, tehát a Moesiából való kiköltözéssel, azt a következők is bizonyítják. A szerb és bolgár állami szerkezethez hasonlóan, a vajdát is a bojárok, azaz a gazdagok, választják, kik részt vesznek a kormányban is. Az udvari tiszték,

mint vornik, paharnik, klučer, stolnik, a bolgár udvartartartásból vannak véve.

Az oláh vajdaság eredete homályos, de a felhozott adatok teljesen ellenkőznek azon kiszínezett és koholt történelemmel, mely szerint az oláh fejedelemség erdélyi kiköltözésből származott s Oláhország független állam lett volna. Az Magyarországtól függetlenné csak Nagy Lajos után kezd lenni; azonban legott a török hatalom alá kerül.

HUNFALVY PÁL.

MÉG EGYSZER FEZE.

„Num heon muganec, ge mend w foianec halalut evec. Horoguvac isten, es veteve wt ez munkas vilagbele, es levn halalnec es puculnec feze, es mend w nemenec.“

Az olvasó tudja, hogy Erdélyi János a Budapesti Szemle 1865-ki évfolyama X. füzetének végén (465–470. ll.) a *feze* szót zsóldnak magyarázza, s azt a *fízet*, vagy *fűzet* ige tőjének tartja. Én erre a Ny. Közlemények IV. kötetének 443–448. lapjain a Halotti Beszédet a Codexben lévő latin mintából ismertetvén meg, újra is azt bátorkodám állítani, hogy a régi *fez* szó nem más, mint a mai *fész-ek* szó, a *k* képző nélkül. Indokoltam pedig azt a fölvetelt, t. i. hogy ilyen szókban: *lél-ek*, *tor-ok*, *faz-ok*, *fész-ek* stb. a *k* képző, tehát nem az illető szók tőjéhez vagy gyökéhez tartozik, a rokon nyelvek tanúságával is, minthogy ezekben a megfelelő szók a *k* képző nélkül divatoznak.

Erdélyi a B. P. Szemle 1867. folyam 7. f. 378–382. lapjain nemcsak állításomat nem bírja elfogadni, hanem miatta az összehasonlító nyelvészet ügyét is vesztettnek, legalább nem sokat érőnek tartja. Mert bár Psammetich meg is adná magát, „de hogy Hunfalvy, úgymond, kit annyian nem követnek már, hanem csak maga követi, azaz ismétli magát, más gondolatra térjen, az nem remélhető.“ „Mi lenne akkor az összehasonlító nyelvészet ama nyilvános titkából, hogy a *pesă* és *feze* szemnek, azaz külsőleg, hasonlitanak egymáshoz?“

Hogyan jut Psammetich a nyelvészek közzé? Úgy, mert Erdélyi Herodotosból idézvén az ismeretes adomát, mely szerint Psammetich kecskék szoptatta két gyerek által gondolta megtudni az eredeti nyelvet, a *belkös* szónak helyes vagy helytelen értelmezésétől hiszi, hogy függ az összehasonlító nyelvészet sorsa. „Az ösz-

szezhasonlító nyelvészet sorsa ezen első példában el van dölve“, úgy ítél Erdélyi. „Nem, mintha tagadnám becsét a történelemben, hanem látom ingatag voltát az értelemben!“ Még sokat is enged Erdélyi az összehasonlító nyelvészetnek, többet mint magam engednék, ha Erdélyinek vagyok. Én ugyanis a minék ingatag voltát látom az értelemben, annak egy csöpp becsét sem tulajdonítok a történelemben.

„Hunfalvy Pál, így folytatja Erdélyi, megeléven a finn nyelvben a *pesü* szót, mely *fészket* jelent, s tudván a magyarban egy *feze* alakú homályosan hagyott kifejezést : csupán azért, mert *pesü* (peze)*) és *feze* hasonlítanak egymáshoz, e kettőnek egyet kell jelenteni : *fészek*. *Bekk*-os a frügeknél kenyér, *bekk*-os a két vad gyermeknél első szó : tehát a frügek első vagy legrégibb nép!“

Adoma nem tudomány, a szókkal való játék csak játék. Azonban játékkal, adomával nem lehet megsemmisíteni a tényeket. Tény az a magyar nyelvben, hogy a *fészek* szó *fesz* tőből és *k* képzőből áll, miszerint az a *lélek*, *torok*, *fazok* vagy *fazék*, *küldök*, *homlok*, *homok*, *szemöldök*-féle szókhoz tartozik ; tény az, hogy a magyar nyelv szokása is tud erről, mert csak is ezt tudván mondjuk *szemöld*-öt is *szemöldök* helyett ; tény az, hogy a rokon nyelvekben *lil* = lélek, *tor* és *tur* = torok, *pes(a)* = fészek, *pat(a)* fazok. Így lévén, mi találós bölcsesség kell ahhoz, hogy a finn *pes(a)*-t egynek mondhassuk a magyar *fész*-ek szóval ? Még annak is, a ki nem akar nyelvész lenni, nem kell egyéb egy kis fáradságnál, mely utána jár, ha vajjon nem játszom-e, s vajjon igazán úgyvan-e ?

Ha el kell fogadnunk, hogy a *k* nem a szótőhöz tartozik ilyenféle szókban, mint *fészek*, *lélek* : akkor azt is el kell fogadni, hogy volt idő, melyben a szó-tők magokban is képző nélkül, divatoztak.

*) A finnek a *pesü* szót nem ejtik *peze*-nek ; hanem *pesze*-nek. Egyőbiránt a Halotti Beszédben a *z* sz-et is ér, p. o. *zumtuchel* = szömtők-kel ; *zocoztia* = szokoszija, szakasztja ; *zoboducha* = szoboducha (mint maig a székesfehérvári vidéken *szabadiha*, *szabadihon*-t mondanak *sza'aditsa*, *szabaditson* helyett ; a *ch* itt csak sűrűbb *h*, mint a *choltat* szóban is, *holtát* helyett) ; — *uru-aghale* = ország-bele ; *rezet* = részlet. Ezen példák szerint nem vétek talán állítani, hogy a *feze* szó *fesze*. De Erdélyi szerint *feze* is lehetne, mert ott a *z* a mai hangnak is megfelel. Tehát nemcsak az egy szóból lehet a *z* mai hangjára következtetni, hanem az értelemből is, mely vagy *fesz* vagy *fez*, *fiz*, *füz* olvasást föltételez.

Hogy ebből az időből őrzött-e meg a magyar nyelv példákat, azt magában se állítani, se tagadni nem lehet, hanem a nyelv maradványaiból felelünk reá. Vajjon mind azt elveszük-e, a mit ezekben megtalálunk, mihelyt a mai nyelvszokással ellenkezik?

Erre maga Erdélyi is azt mondja, hogy a világért sem szabad elvetni, hisz a maradványokban legbecsesebb tanúságokat találunk. Ő is nagyra teszi a *feze* szót, jöllehet azt a mai nyelv úgy nem ismeri, mint az én *fész*-emet nem, *fészek* helyett. S ne gondolja Erdélyi, hogy abban van elsősege előttem, hogy a maga *feze* szavának megfektetéseért nem fut Finnországba mint én, hanem itthoni természettel táplálja tudományát. Ellenkezőleg! Mind a mi a mai nyelvben nincsen meg, az érthetetlen homályos, ha a rokon nyelvek tényei nem világosítják fel. Példákat szolgáltat erre maga a Halotti Beszéd; szomorú dolog, hogy azt még Révai után is vitatni kell. Higye el Erdélyi úr, hogy mihelyt a *feze* szónak azon értelme mellé, melyet ő talált ki, egyetlen egy ténnyt bírnánk felhozni a rokon nyelvekből, az többet érne, mint minden okoskodás, mely tények nélkül szükölködik.

Úgy okoskodik Erdélyi: „Én (Erdélyi) egyenesen azt hiszem, hogy a Halotti Beszéd ide vágó helye (lewn [a Cod. levn] halal-nec es puculnec feze, es mend w nemenec) párhuzamos vagy teljesen egyező hely a római levél VI. 23. versének ezen helyével: halál a bűnnek *zsoldja* (halál a bűnnek *feze*), minek értelme: a bűnt halállal fizetjük. Vagy a Halotti Beszéd szövegében: Ádám lön halálnak és bűnnek lakolása (lakoltja, a ki lakol) és mind ő nemének (a kiben neme lakolt). Hogy a *fizet* ige nyelvünkben ily értelemre használtatik, a közélettől a bibliai nyelvig mindenütt találunk rá példát, gyakorlatot. Sőt az *esetre* vonatkozó lényeges kifejezések, műszavak, mind a *fizet* ige körül forognak.“ — — „Nem arról van itt szó, hogy egy ember által jött be vagy *eredett* a halál és bűn és az egész emberiség, mi a *fészket* ajánlaná, hanem arról, hogy Ádám *halálosan* vétkezett és benne mindnyájan vétkezünk, ez az a *fez*, *zsold*, *adó*, melyért mondatik, hogy „debitores sumus.“ Adósok vagyunk, fizetni kell. Halál a bűnnek *zsoldja*, *adója*, tartozása. Személyre (Ádámra) vivén által: Ádám lön, halálnak és pokolnak *adása*, *adóssága*, *zsoldja*, *feze*, s mind ő nemének is *adóssága*, kiben mindnyájan adósok lettünk. A biblia fordítóknál ez az értelem, t. i. a „fizet“ szó értelme, utóbb elhomályosult. Ők

már tudtak németül és írtak *zsoldot*. Komjáti Benedek még tudott valamit a Halotti Beszéd nyelvéből is, és szerencsére, a római levél V. 23. versét így tette által: halál a bűnnek *fizető* *zsoldja*; utána imé nyelvtörténeti adattal is tudok szolgálni az értelmetlen, szövegellenes elfacsart *fészék* olvasás megczáfolására.

Erdélyi erősen vitatja, hogy nem arról van szó a Halotti Beszédben, *hogy egy ember által jött be vagy eredett a halál . . . mi a fészket ajánlaná*, hanem arról, hogy Ádám *halálosan* vétkezett. — Ellene ugyan nem sokat érne állítanom: de bizony arról van itt szó! Azonban nem késztet-e az egész „sermo super sepulchrum” ennek állítására? Egy szerzetes társat sírba tevén, mi természetesebb annál, hogy a halálról elmélkedjenek: „latiatue feleyrn zumtuchel, mic vogmuc, ysa pur es chomuv vogmuc. . . . ysa ki nopun emdul ez gimilstwl, halalnec halalaal holz; hadlava choltat terumteve istentwl, ge feledeve.” Olvassuk végig a sermot, a halál szerepel abban. Szerepel a latinban is, mely hasonmása a magyarnak. „Considerate fratres, in quanta beatitudine constabat ille primus Adam, quod et eum non moris sed in aeternum vivere creaverat Deus”, stb. lásd Ny. Közl. IV. 446. lap. Lehetséges-e kételkedni, hogy csakugyan arról van szó a Halotti Beszédben, hogy Ádám tilalom-szegése által jött a halál a világba, minél fogva nem csak maga Ádám, hanem egész neme is halandóvá lett? Úgy hiszem, a ki mind a magyar mind a latin sermo super sepulchrum-ot olvassa, annak lehetetlen tagadnia, hogy abban e gondolat: Ádám által eredett a halál, csakugyan első helyen áll. Tehát, hogy Ádám a halálnak és pokolnak *fészke* lett, s nem csak magára nézve, hanem az emberi nemre nézve is, e gondolat annyira az előtérben áll, hogy szinte akarni kell, nem látni azt. Összeköttetésben van ugyan vele a bűn is: de a halál, mint a természeti embert legerősebben meglepő tűnemény, szembetűnőbb mint a bűn. S a Halotti Beszéd eme fel fogása tökéletesen megegyez a rómaiakhoz írt levélnek V. 12. versével: „Ὡςπερ δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διήλθεν, ὡς ὃ πάντες ἥμαρτον.

Erdélyi azonban egyenesen hiszi, hogy a Halotti Beszéd ide vágó helye a VI. 23. versével egyez meg: „Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος; halál a bűnnek *fizető* *zsoldja*”, vagy a halál a bűnnek *fizetése*. „Hunfalvy nem tagadá a római levél VI. 23. versének ezen

másolatát, utánozását, mind a mellett megmaradt a *pesü* (fészek) értelemnél stb.“ — Rosszul olvasta Erdélyi az idézett Ny. Közl. IV. 444, 445. lapjait, mert ott az előadottak után világosan fejezem ki magamat, ezt írván: Sőt minden azt mutatja, hogy a Halotti Beszéd inkább erre a szentírási helyre (V. 12.), mintsem az Erdélyi felhoztára (VI. 23.) van alapítva. Ezt körülírva vagy inkább népszerűen így fejezhetnék ki latinul: Adam factus est domicilium mortis. —

„Igen, folytatja Erdélyi, de ha a halált magába ette, talán meg is emésztette? Nem! a halál benne lakik. Ám legyen, de hogy „mind ő nemét“ is magába ette volna és gyomrából lenne az emberi nem atyja, ez igen nevetséges, legföljebb eredeti magyarázat.“ „A magyar nyelvben Révay, Kassai, Döbrentei okvetlenül oly szó után néztek, a mely necsak az első részhez (halalnec es pukulnec), a mennyit Hunfalvy idéz, oda illjék, hanem tartozzék a második részhez is (es mend w nemenek), a mit Hunfalvy nem idéz, mint ezt követeli a szövegszerűség. Az eset előtt már ki volt mondva első szüleinkre az áldás: gyümölcsözzetek és sokasodjatok, és így nem kelle az evés által fészekké lenni Ádámnak vagy inkább gyomrának; a Halotti Beszéd épen azt mondja, hogy *lön* az, a mi nem volt, t. i. *halhatlanból halandó, nem csak maga, hanem mind ő neme is*. Ez az, a mit Hunfalvyra mondek, hogy nem gondol a szövegszerűséggel.“

Furcsán vagyok Erdélyivel, a kiről itt azt kell mondanom, hogy nem tudja mit ír. Egyszer azt írja: „a Halotti Beszéd épen azt mondja, hogy Ádám *lön* az, a mi nem volt, t. i. halhatlanból halandó, nemcsak maga, hanem mind ő neme is!“ — pedig erre teszem én az egész beszéd súlyát; másszor meg tiltakozik ellene, mondván: „Nem arról van itt szó, hogy egy ember által jött be vagy eredett a halál stb. — Nevetségesnek találja Erdélyi, hogy Ádám a halált ette, s azt kérdi: Talán meg is emésztette? Ismét furcsán vagyok Erdélyivel. Azt olvassuk a Halotti Beszédben: „Es oz gimilsben halaltut evec... Num heon muganec, ge mend w foianec halaltut evec!“ Nem olvasta ezt Erdélyi? Nem ismeri a biblia, a keresztyén dogmatica nyelvét? — Azt írja ő, hogy Révai, Kassai, Döbrentei oly szó után néztek, a mely ne csak az első részhez (halalnec es pukulnec), a mennyit Hunfalvy idéz, oda illjék, hanem tartozzék a második részhez is (es mend w nemenek), a mit Hunf.

nem idéz, mint ezt követeli a szövegszerűség. Megint furcsán vagyok Erdélyivel. A 444. lapon ezt írtam: „Lássuk már először, vajjon maga a Halotti Beszéd támogatja-e Erdélyi magyarázatát? És az gyümölcsnek oly keserű vala íze, hogy torkukat megszakasztja vala. Nem heon magának, ge ménd ő fájának halált evék. Haraguvék Isten és veteve őt ez munkas világbelé, es lön halálnak és pokolnak feze, es ménd ő nemének.” Úgy-e teljesen idéztem a helyet, sőt többet is idéztem. Vagy nem olvasta végig Erdélyi, a mit írtam, s a mit meg akar czáfolni?? — Azt érti valahogyan, mintha szerintem Ádám mind ő nemét is magába ette volna, és gyomrából lenne az emberi nem atyja. Ez furcsánál is furcsább. A Halotti Beszéd azt mondja, hogy Ádám halált evék, még pedig nem csak magának (evett halált), ge ménd ő fájának halált evék; én meg szóról szóra idézem a helyet. Hogy miből olvasta Erdélyi azt ki, hogy Ádám mind ő nemét magába ette? azt nem idézi az én czáfolatomból, pedig szoros követelője a szövegszerűségnek.

De hagyjuk abban ezt, s nyelvészkedjünk. Erdélyi nagyon nem helyesli, hogy a *fész-et* a fészek értelmében veszem, mert a tropust szó szerint veszem; mert ha ezt találjuk is:

„A verébnak is van fészke,

És honjában költ a fecske,

„mégis szokatlan volna: Lön halálnak és pokolnak *hona*, és mind ő nemének. Ez épen oly ismeretlen és szokatlan, mint a fészek. Magyar elmejárás nem bír meg ily erőtetést: mert neki sohasem egyéb a fészek, mint abstract helyi viszony, és tropusban szól akkor is, midőn „egy fészekből valót” mond, azaz a hely értelmét átviszi a tartalomra. Visszaél értelmisége jogával, a ki a tropust szó szerint veszi. Hunfalvy e részben már is addig jutott, hogy tisztán gyomorügygyé tette az eset hagyományát, szeszélyyá a nyelvszokást, mert ráfogásokkal él, mi az élő nyelvben nem oly könnyen sikerül. A *fészek* sohasem kezdet, eredet, hanem az eredet helye. Tojás, pete kell belé. Hogy a *fészek* valaha *fész* is lehetett, ez lehető, és nem több mint lehető, így nem sokra megyünk vele.” — —

Ráfogással élek, mi az élő nyelvben nem oly könnyen sikerül! azt mondja Erdélyi. Ráfogás volna-e, azt mondani: Ádám lett a halálnak és pokolnak *fészke*, azaz *lakóhelye*? Ráfogás-e azt mondani: az emberben sok gonoszság lakik, ő tehát sok gonoszságnak fészke? Idegenek-e ily szólások a bibliai nyelvtől, melyben

a legbátrabb tropusok közönségesek? Nem találjuk-e abban a *fészek* szót *lakóhely* értelmében? Mózes IV, 22, 21. Látván annak felötte az Cenéust az ő értelmét mondván, monda: Erős az te *lakóhelyed*, és építetted az te *fészket* az kösziklában. — Jerem. 49, 16. Megcsalt tégedet a te félelmed és a te szívednek kevélysége Ha olyan magas helyen raknád a te *fészket* mint a saskeselyő, levonszalak onnan tégedet, mond az Úr. — Ézsaiás 10, 14. És az én hatalmasságom mint egy *fészket* úgy találta sok nemzetségek *gazdagságának fészket*. — Bornemissza Pred. 77. lapon : De Herodes ördög tagja, *fészke* és hayléka lévén stb.

A magyar elmejárásnak sohasem egyéb a fészek, mint abstract helyi viszony! Hát : Ádám lön a halálnak fészke . . . mi egyéb a fészek abstract helyi viszony nál? — A fészek soha sem kezdet, eredet, hanem az eredet helye. Tojás, pete kell belé! Hát : *mint egy fészket, úgy találta sok nemzetségek gazdagságának fészket*. Hol itt a pete? De abban : Ádám lön a halálnak fészke, azaz lakóhelye, nem csak a helyi viszony ki van fejezve, hanem a petét, a tojást is megtaláljuk, s ez Ádám tilalom-szegése.

Visszaélek a tropussal! — Mikor, mivel? Akkor, midőn a Halotti Beszéd ezen helyét idézem : „Es az gyümölcsben halált evék . . . nem heon magának, ge mend ő fájának halált evék“, s úgy értvén, a mint a biblia-nyelv értetni akar, ebben is : „Es levn halálnak és pokolnak fesze (fészke)“ csak azt értem, mit a bibliai tropus ki akar fejezni, hogy a halál Ádámban kezdett lakni, s úgy a halál nem csak őt tette halandóvá, hanem annak egész nemét is. Mert hogy parallel helyek ezek : Es oz gimilsben halalt evec nem heon mугanec ge mend w foianec halalt evec — Es levn halalt nec es pucul nec feze (mугanec) es mend w nemenec, azt lehetetlen nem látni.

Még egyszer s utoljára, mint áll Erdélyi véleménye és miféle nyelvészkedéssel támogatja azt? Ezt: τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἀμαρτίας θάνατος, helyesen fordítja így Komjáti Benedek : *halál a bűnnek fizető zsoldja*. De ha a bűnnek fizető zsoldja a halál : lehet-e, akár tropussal, akár a nélkül, azt mondani, hogy Ádám a halálnak fizetője, vagy fizető zsoldja, vagy adója? — Adósok vagyunk, fizetnünk kell, az igaz : ámde nem a *halálnak* vagyunk *adósai*, hanem Istennek, s a Halotti Beszéd világos értelme szerint, *halállal adózunk*, élettel lakolunk. Mint Ádám a bűnéért halálával adózott, életével

lakolt, úgy mi mindnyájan, mert Ádám utódjai vagyunk, halállal adózunk, életünkkel lakolunk. — Az Erdélyi véleménye annyira erőszakolt, hogy ellenkezik mindennel a mi helyes.

Micsoda nyelvészkedéssel támogatja véleményét? Kísértsük meg, hogy milyen a *fizet* igének *fiz*, vagy *fez* vélt gyöke? Hogy félre ne értsen Erdélyi, figyelmeztetem, hogy a nyelv eszejárását akarom kitapogatni, mire szükségünk van, ha igazolni óhajtja véleményét. Első kérdés tehát itt: a *fizet*, *fűzet* igének gyöke *fiz*, vagy *fez*, nominalis-e vagy verbalis? A nyelvtények hasonlatossága vagy analógiája azt a feleletet kényszeríti reánk, hogy a *fizet*, *fűzet* gyöke bajosan lehet nominalis, mert az *at*, *et* képzővel rendesen, azaz, a példák sokasága szerint, *igéből* ige, nem *névszóból* lesz ige. E szerint a *fiz*, mint a *fizet* gyöke, maga is ige volt, ámbár jelenben nem él többé a nyelvszokásban. Úgyde, ha a *fiz*, a nyelvtények analógiája szerint, verbalis természetű: egyszeribe a nyelv maga czáfolja meg Erdélyit. S akár haragszik érte, akár nem, a *fiz*-re vagy *fez*-re is felhozok felvilágosító tényt a rokon nyelvekből. A vogul *pet* annyit tesz mint *fizet*; de *pet* = *fiz*, az *et* a magyar igében képző, mely nélkül is annyit jelent a vogul szó, mint a magyar *fiz-et*. Nem árt figyelmeztetnem az olvasót, hogy a vogulban a *piti* vagy *pit'* (*pity* = fész-ek) és a *pet* (*fiz-et*) hang szerint is oly közel állanak egymáshoz, mint a magyar *fész-ek* és *fez-et*, *fiz-et*. Arra pedig, úgy hiszem, nem kell már figyelmeztetni az olvasót, hogy a magyar *f* hang az ugor és finn nyelvbeli megfelelő szókban majdnem kivétel nélkül *p*; azt is tudják, kik többet értenek az ilyenhez mint Psammetich, hogy az *sz*, *z*, hang többnyire *t*-ből lett.

Mire tanít tehát maga a magyar nyelv? Arra, hogy a *fizet* gyöke *fiz*, vagy *fez* nem névszó, hanem igeszó, mert azt hirdeti a magyar nyelv, hogy névszókból nem közvetlenül *t* képzővel lesznek igék, hanem más képzővel, p. o. *l*-lel, *z*-vel stb., mint *víz*, *vizel*, *vizez*; *szem*, *szemel*; *kéz*, *kezel* stb. A *fiz-et*, *vez-et*, *hird-et* s affélék tehát igékből lett igék, habár jelenben nem élnek is többé a gyök-igék. S a *fiz*, *fez* ige-igéknek megfelelő vogul ige is *pet*, mely még támogatja a magyar nyelv tanítását.

A nyelvszokás nem szeszély, s az állandó nyelvszokást, különösen a szók képzésében, csak a nyelvtudomány deríti föl, többnyire a rokon nyelvek segítségével.

HUNFALVY PÁL.

AZ ATTIKAI TÖRVÉNYKÖNYVRŐL.

(Előadatott november 18-án 1867.)

Tíz évi kutatásaim eredményét akarom a Tekintetes Akadémiának tiszteletteljesen előterjeszteni.

Tudva van, hogy Solon kora óta köztársasági alkotmányos törvényhozással éltek Attikában, s hogy a törvények gyűjteményét fiúi kegyelettel őrizték a köztársaság megszűntéig az állam levéltárában, mely *μητρόιον*-nak neveztetett ¹⁾).

De a mostoha idők romboló hatása elpusztította e törvények gyűjteményét. S hasztalan volna minden törekvés, azokat akár összesen, akár részletesen természetszerű összefüggésekben előterjeszteni, ha segínyt nem nyújtana a görög irodalom roppant tárháza, melyben e törvények szétszórta előfordulnak.

Sokat kell köszönnünk e tekintetben a görög szónokoknak, kik beszédeikben számos attikai törvényt részint szóról szóra, részint kivonatossan közölnek.

Aristoteles írt öt könyvet Solon törvényeiről (*Περὶ τῶν Σόλωνος ἀξίωνων*) ²⁾. Azonkívül leírta 158 állam intézményeit s törvényeit. E munka elveszett ugyan, de hogy Athén törvényei is benne foglaltattak, az kitetszik a még fönmaradt töredékekből, melyeket Müller Károly szedett össze ³⁾.

Aristoteles tanítványa, Theophrast, betűrendben állította össze az egyes tárgyakra vonatkozó törvényeket (*Νόμοι κατὰ στοιχεῖον*); azután írt a polgári szokásokról s törvényhozókról ⁴⁾. Ezért

¹⁾ Harpocratio : *μητρόιον* alatt.

²⁾ Menagii observationes in Diogen. Laërt. V, 35.

³⁾ Fragmenta historicorum Graecorum. Parisiis. 1848. 2. köt. 105—127. l.

⁴⁾ Laërti Diogenes. V, 44—45.

mondá Cicero, hogy Aristotelestől Görögország államainak erkölcsseit, intézményeit, fegyelmeit, Theophrastustól pedig azok törvényeit is tanultuk megismerni. „Ab Aristotele omnium fere civitatum non Graeciae solum, sed etiam Barbariae mores, instituta, disciplinae, a Theophrasto etiam leges cognovimus“⁵⁾.

Theophrastus tanítványa, Demetrius Phalereus, írt öt könyvet az athéni törvényhozásról (*Περὶ τῆς Ἀθηνησι νομοθεσίας*) és kétőt az athéni polgárokról (*Περὶ τῶν Ἀθηνησι πολιτῶν*)⁶⁾.

A macedóniai Craterus, Antigonus Gonatas király fivére (278—242) Kr. e. összegyűjté az athéni köztársaság határozatait (*Ψηφισμάτων συναγωγή*) a perzsa háboruktól kezdve a maga koráig⁷⁾.

A Myrleából, Bithynia városából, származott Asclepiades, ki Kr. e. 205 körül született, magyarázatokat írt Solon törvényeihez. (*Τὰ τῶν ἀξόνων ἐξηγητικά*⁸⁾).

Ugyancsak Solon törvényeiről írt az első században Kr. e. az alexandriai Seleucus. (*Υπόμνημα τῶν Σόλωνος ἀξόνων*)⁹⁾.

Hasonló munkát szerkesztett Didymus az első században Kr. u. (*Περὶ τῶν ἀξόνων τῶν Σόλωνος ἀντιγραφῇ*)¹⁰⁾.

Plutarch, ki Kr. e. 50-ben született s Kr. u. 120-ban halt meg, közli Solon életrajzában e nevezetes államférfiú és törvényhozó többféle törvényeit.

A Pergamumból való Telephus írt a második században Kr. u. az athéni törvényszékekről (*Περὶ τῶν Ἀθηνησι δικαστηρίων*) s az athéni törvényekről és szokásokról (*Περὶ τῶν Ἀθηνησι νόμων καὶ ἐθῶν*)¹¹⁾.

Nem kisebb érdemet szereztek magoknak az attikai törvények megőrzése körül a következő görög lexicographok is:

Harpocratis a második században Kr. u. megmagyarázott a tíz szónokhoz írt szótárában (*Λεξικὸν τῶν δέκα ῥητόρων*) az attikai jogban előforduló számos műszót.

Pollux, ki Kr. u. 175-ben született, *Ὀρομαστικὸν* czímű mun-

⁵⁾ De finibus. V, 11.

⁶⁾ Laërti Diogenes. V, 80.

⁷⁾ Harpocratis *Ναυροδίκαι* alatt. Pollux VIII, 126.

⁸⁾ Lexicon Gudianum *λύσεις* alatt.

⁹⁾ Photius szótára *Ὀργάνως* alatt.

¹⁰⁾ Plutarch: Solon élete 1.

¹¹⁾ Suidas *Τήλεφος* alatt.

kájának nyolczadik könyvében elősorolja és fejtegeti az attikai törvénykezés ügyeit.

Hesychius a negyedik században, Photius a kilenczedikben, Suidas a tizedikben Kr. u. szintén őriztek meg görög szótári munkáikban az attikai jogra vonatkozó számos adatokat.

Ide járulnak még az úgynevezett scholiasták görög jegyzetei Plato, Aristophanes, Demosthenes, Aeschines s más írók munkáihoz, mely jegyzetek nagy világosságot vetnek az attikai törvényekre.

Ebből már elegendőleg látszik, hogy az attikai törvények ismeretét másfél évezrednél tovább magok a görögök őrizték meg.

De innen egyszersmind az is következik, hogy téves ama vélemény, mintha a régiebb görög remekírók a törvénytudomány elméletével épen nem foglalkoztak volna. Midőn a görög szónokok a törvények indokait fürkészik, némely törvények káros hatását kimutatják, s általában a törvények kellékeit meghatározzák, vajjon nem foglalkoztak-e a törvénytudomány elméletével? S mi egyéb Plato munkája a *Törvényekről*, mint törvénytudományi elmélet? Midőn a fő czélt magyarázza, melyet a törvényhozónak szem előtt kell tartania ¹²⁾; midőn fejtegeti, minő javakat kelljen a törvények által létesíteni és biztosítani ¹³⁾; midőn a krétaiai és lake-daemonok törvényeit bírálgatja ¹⁴⁾; midőn mutogatja, hogy az ész, ha az állam vezérelvévé lesz, törvénynek neveztetik ¹⁵⁾; mik egybe ezek mint törvénytudományi elméletek?

Vagy midőn Aristoteles Plato munkáit a *Köztársaságról* és *Törvényekről* összehasonlítja s bírálja, és egyéb törvényhozókról is hoz indokolt ítéletet ¹⁶⁾; s midőn a törvényszékek és bírák kellékeiről értekezik ¹⁷⁾, vajjon nem foglalkozik-e a törvénytudomány elméletével?

S midőn a stoikusok azon elvből indultak ki, hogy a jog és törvény a természetben gyökerezik, nem pedig az emberek meghatározásában (φύσει τὸ δίκαιον εἶναι καὶ μὴ θέσει, ὡς καὶ τὸν νόμον) ¹⁸⁾,

¹²⁾ Törvények 626—628.

¹³⁾ U. o. 630—632.

¹⁴⁾ U. o. 635—637.

¹⁵⁾ U. o. 644—645.

¹⁶⁾ Politika II, 2—9.

¹⁷⁾ U. o. IV, (VI) 13.

¹⁸⁾ Laërti Diogenes. VII, 128.

s innen azt következtették, hogy a népek ugyanegy közös törvény alatt egyetlenegy társaságot képezzenek ¹⁹⁾: ez bizonyosan törvénytudományi elmélet volt.

Vagy midőn a rhetorikák görög szerzői a fölperes és alperes teendőiről, a törvényes bizonyítékokról, a bírák hatásköréről, a vallatásokról, a tanukról, a törvények értelméről értekeznek, nem foglalkoznak-e a törvénytudomány elméletével?

Miután ennyi törvénytudományi kincs foglaltatik a régi görögök munkáiban, nem csoda, hogy a tudományok újraszületése után találkoztak férfiak, kik a hellen irodalom ezen oldalát is fölkarolták, hogy a hajdankori attikai törvényeket összegyűjtsék.

Első volt e tekintetben Pardulphus Prateius ²⁰⁾.

Utána Meursius (de Meurs) János (1579—1639) összeszedte a *Themis Attica* című munkájában Draco és Solon törvényeit. Munkáját kiadta Gronovius Jakab a *Thesaurus antiquitatum Graecarum* című gyűjteményben ²¹⁾.

De ezt sokkal felülmúlta Petitus Sámuel (1594—1643) *Leges Atticae* című munkájával, mely szintén a Gronovius Thesaurusában jelent meg ²²⁾.

Ennek gyűjteményét nagy részben kiírta, de minden rendszer nélkül, Thysius Antal *Collatio legum Atticarum et Romanarum* című munkájában, mely hasonlóul Gronovius Thesaurusában foglaltatik.

Demaga Petitus sem követett olyan rendet a törvények elősorolásában, mely az attikai jog természetével összeférne. Miután Solon törvényeinek rende nem volt előtte ismeretes, Justinián császár Digestáit és Codexét vette mintaképül a törvények rendszerezésében, mi által nagy anachronismust követett el. Mintaképétől is azonban sokszor eltért, a mint ez rendszerének következő átnézetéből látható:

I. Könyv. 1-ső cím. Az istenek tiszteletéről, a szent épületekről, az ünnepekről és játékokról.

2-ik cím. Az istenek szolgáiról.

¹⁹⁾ Plutarch : Nagy-Sándor szerencséjéről. I, 6.

²⁰⁾ Jurisprudentia vetus, sive Draconis et Solonis nec non Romuli ac XII. tabularum leges collectae interpretataeque. Lugduni MDLIX.

²¹⁾ Leyden 1697—1702. Második kiadás: Velenze 1732.

²²⁾ Az utolsó kiadást Wesselingius Péter rendezte e cím alatt: Jurisprudentia Romana et Attica. Tomus III. in quo Samuelis Petiti Leges Atticae et Commentarius. Lugduni Batavorum MDCCXLI.

II. Könyv. 1-ső cím. A törvényekről.

2-ik cím. A tanács- és néphatározatokról.

3-ik cím. A bennszülött és fogadott polgárokról.

4-ik cím. A törvényes, törvénytelen s fogadott figyermekéről, és az atyai hatalomról.

5-ik cím. A zsellérekéről.

6-ik cím. A rabszolgákról és szabadosokról.

III. Könyv. 1-ső cím. Az ötszáz tanácsáról és a népgyületről.

2-ik cím. A tisztviselőkről.

3-ik cím. A szónokokról.

4-ik cím. A szolgalmakról.

5-ik cím. A szolgalmak alóli mentességről.

6-ik cím. Az érdemesek jutalmáról.

7-ik cím. A testgyakorlati intézetekről.

8-ik cím. Az orvosokról és bölcsészekről.

IV. Könyv. 1-ső cím. A bírákról.

2-ik cím. Az idézésről.

3-ik cím. A bíráskodás előzményeiről.

4-ik cím. A bíróságokról.

5-ik cím. A választott bírákról.

6-ik cím. Az esküről.

7-ik cím. A tanukról.

8-ik cím. A megítélt dologról és az újításról.

9-ik cím. A büntetésekről.

10-ik cím. A közjövödelmek bérlőiről, a közkincstárról és a látványi pénzről.

V. Könyv. 1-ső cím. A határigazításról.

2-ik cím. A földekről és nyájakról.

3-ik cím. Az adásvevésről.

4-ik cím. A kamatokról.

5-ik cím. Az áruk be- és kiviteleről.

6-ik cím. A mesterségekről.

7-ik cím. A társulatokról s igéretekről.

VI. Könyv. 1-ső cím. A házasságról.

2-ik cím. A hozományról.

3-ik cím. Az elválásról.

4-ik cím. A házasságtörésről.

5-ik cím. A bujálkodásról.

6-ik cím. A végrendeletéről s örökösödési jogról.

7-ik cím. A gyámságokról.

8-ik cím. A temetésekről és sírhelyekről.

VII. Könyv. 1-ső cím. A gyilkosokról.

2-ik cím. A vádokról.

3-ik cím. A károkról.

4-ik cím. Az erőszakos rablásról.

5-ik cím. A lopásról.

6-ik cím. A gyalázásokról.

7-ik cím. A szerződésekről.

8-ik cím. A hálátlanokról.

9-ik cím. Az athéniek megjelöléséről.

10-ik cím. A följelentökről.

11-ik cím. A lakomákról.

12-ik cím. A bányapörökről.

13-ik cím. A bejelentésről (*εἰσαγγελία*).

VIII. Könyv. 1-ső cím. A katonaságról.

2-ik cím. A katonáskodási mentességről.

3-ik cím. A katonák jutalmairól és büntetéseiről.

4-ik cím. Vegyesek.

E rendszer gyarlósága már abból is kiténik, hogy ugyanegy könyvben köz és magánjogi tárgyak vegyítettnek össze, holott ezeket az attikaiak, mint látni fogjuk, óvatosan elválasztották egymástól.

Hozzájárul, hogy a görög munkák kiadásai, melyeket Petitus használt, nagyon hiányosak voltak a mai kiadásokhoz képest, melyek a critica segítségével a tökélynek magas fokára hozattak.

Végre Petitus nem ismert számos görög munkákat, melyek csak későbbben kerültek napfényre, s az attikai jogra vonatkozó nevezetes adatokat foglalnak magokban.

Így történt, hogy Petitus csak ötszáz attikai törvényt gyűjtött össze.

Mind ez mintegy tíz évvel ezelőtt arra indított engem, hogy keressem össze, a mennyire lehet, az athéniek összes törvényeit; s fáradozásom nem volt talán sikeretlen, mivel ezeröttszáznyolczvan attikai törvényt gyűjtöttem össze.

E törvényeket pedig két fő csoportra osztottam, és mint t. i. vagy a közjog vagy a magánjog körébe tartoznak; merő létség-

telen, hogy már a régi attikaiak megkülönböztették a közjogot a magánjogtól. Ugyanis Demosthenes azt mondja ²³⁾, hogy kétnemű dolgok vannak, melyekről minden államban törvények léteznek. Némely törvényekkel t. i. egymás között élünk, egyezkedünk, más törvények pedig meghatározzák, miképen viseltessünk az állam irányában.

Ezek alapján a következő átnézetben előadott rendszert állítottam föl:

Bevezetés a törvényről általában.

I. Könyv. K ö z j o g.

1-ső Fejezet. A nép osztályairól. Polgárok. Zsellérek. Idegenek. Rabszolgák.

2-ik Fejezet. A tanácsokról. Areopag. A négy s illetőleg ötszáztagu tanács.

3-ik Fejezet. A népgyületről. Törvényhozás.

4-ik Fejezet. Az államhatóságokról. Kilencz archon. Politikai, pénzügyi, kereskedelmi, tengerészeti, hadügyi, papi, harezjátéki, nevelési hatóságok. Állami orvosok.

5-ik Fejezet. Az istentiszteleti ügyekről.

6-ik Fejezet. A havonként előforduló ünnepekről.

7-ik Fejezet. Hadjog.

8-ik Fejezet. Törvényszéki ügyek. Esküdt bírák. Választott bírák. Vértörvényszékek. Perrendtartás: rendes és rendkívüli. Törvénykezési szünetek.

9-ik Fejezet. A pénzügyről. Bevételek. Kiadások.

10-ik Fejezet. A jutalmakról.

11-ik Fejezet. Büntetőjog.

12-ik Fejezet. Nemzetközi jog.

II. Könyv. M a g á n j o g.

1-ső Fejezet. A családról.

2-ik Fejezet. A szülők és gyermekek.

3-ik Fejezet. A házasságról.

4-ik Fejezet. Az elválásról.

5-ik Fejezet. A gyámságról.

6-ik Fejezet. Az örökösökről. Várszerinti és végrendeleti örökösödés. Az örökös leányok.

²³⁾ Timocrates ellen. 760. lap. 192. §.

- 7-ik Fejezet. A füsttásról.
- 8-ik Fejezet. A holtakról.
- 9-ik Fejezet. A vagyonról és birtokról.
- 10-ik Fejezet. A szerződésekről. Adásvevés. Kölcsön.
Kezesség. Letét. Bérbeadás. Társulatok.
- 11-ik Fejezet. Kereskedelmi ügy.
- 12-ik Fejezet. A kárról.
- 13-ik Fejezet. Büntetőjog. Rágalom. Verés. Lopás.
- 14-ik Fejezet. Az elévülésről.

Ezen átnézetből látszik, hogy a büntetőtörvények mind a közjogban, mind a magánjogban előfordulnak. Mert ama bűntények, melyek miatt minden egyes polgár, habár ő maga nem is volt megsértve, vádat emelhetett az állam érdekében a közjog szerint ítéltettek; az olyan bűntények pedig, melyek által az állam sem közvetlenül, sem közvetve nem volt érdekelve, a magánjogba tartoztak.

A magyarázatokban előadom a törvények görög szövegére vonatkozó eltéréseket; összehasonlítom az attikai törvényeket a többi görögök és a rómaiak törvényeivel; s előterjesztem több vitás kérdésre vagy eddig nem is érintett tárgyakra nézve saját véleményemet.

I.

Magyarázataimban azt a kérdést is tárgyalom, vajjon voltak-e a görögök s főleg az attikaiak törvényei lényeges befolyással a római törvényhozásra vagy nem? A jelen században találkoztak romanisták, kik ezt tagadták, mivel szerintök a rómaiak önmagok alapították s önmagok által fejlesztették ki törvényeiket.

De vajjon lehet-e alaposan meghazudtolni Liviust (III, 31) és halicarnassi Dionysiuszt (X, 51), midőn névszerint említik a Görögországba küldött római követeket, kiknek föladatuk volt a legjobb törvényeket onnan haza hozni? Vajjon több hitelt érdemelnek-e a tagadók, mint Cicero, a ki világosan mondja (*pro Flacco*, 26): „Ad sunt Athenienses, unde doctrina, humanitas, religio, fruges, *jura*, *leges ortae*, atque in omnes terras distributae putantur.“ Miként gondolhatták volna ezt a büszke rómaiak, ha a tény nem volt volna igaz? Miként merte volna mondani Pomponius²⁴⁾, hogy a római de-

²⁴⁾ De origine juris. II, 4. Jus tinián Digestáiban I, 2, 2.

cemvirek az ephesusi Hermodorussal tanácskoztak a XII. táblás törvények szerkesztésénél? Miként mondhatná Plinius a *Naturalis Historiában* (34, 11, 21), hogy Hermodorusnak ezen érdemeiért, a ki a római követség tolmácsa is volt, szobrot emeltek a piacon? S nem azért nevezték-e a decemvirek e törvényeket tábláknak, mivel Solon törvényei is táblákra voltak írva?

Cicero több egyes római törvényről is mondja, hogy az athéniektől származott. A XII. tábla e törvényéhez: „*mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento*“ azt jegyzi meg, hogy a régi magyarázók ezt nem értették, s azt gyaníták, hogy a *lessus* valami gyászruhát jelent, de L. Aelius szerint *lessus* gyász-ujjongást jelent, mit annál igazabbnak tart Cicero, quia *lex Solonis id ipsum vetat* ²⁵⁾).

Ez által kétségtelenül azt mondta Cicero, hogy a temetkezésre vonatkozó római törvény Solon törvényeiből vétetett át. De ezt még világosabban mondja ki a következőkben: „*Postea quum, ut scribit Phalereus, sumptuosa fieri funera et lamentabilia caepissent, Solonis lege sublata sunt. Quam legem eisdem prope verbis nostri decemviri in decimam tabulam conjecerunt. Nam de tribus riciniis et pleraque illa Solonis sunt*“ ²⁶⁾).

Gajus ²⁷⁾ azt mondja, hogy a határperekben azt a törvényt kell megtartani, melynek Solon törvénye szolgált példányul. „*Sciendum est in actione finium regundorum illud observandum esse, quod ad exemplum quodammodo ejus legis scriptum est, quam Athenis Solon dicitur tulisse.*“

Ugyan ezen Gajus mondja ²⁸⁾, hogy a társulatokra vonatkozó törvény valószínűleg Solon törvényéből vétetett át. „*Sodales sunt, qui ejusdem collegii sunt, quam Graeci έταιρια vocant; his autem potestatem facit lex, pactionem quam velint, sibi ferre, dum ne quid e publica lege corrumpant; sed haec lex videtur e lege Solonis translata esse.* —

Nem lehet tehát tagadni, hogy a római XII. táblás törvényekbe görög törvények is vétettek föl.

²⁵⁾ De Legibus II. 23.

²⁶⁾ U. o. II. 25.

²⁷⁾ L. IV. ad Leg. XII. tabul. Justinian Digestáiban X, 1, 13.

²⁸⁾ In Lib. 3. Dig. XLVII, 22. de colleg. et corpori bus.

II.

Solon törvényeiről levén szó, jónak láttam magyarázataimban ama különféle véleményeket is megbírálni, melyeket a régi írók e törvények külalakjára nézve kimondtak.

Plutarch szerint (*Solon életében* 25) Aristoteles azt állítja, hogy Solon törvényeit majd *ἄσφορες* majd *νόμοις* névvel jelölték a régiek. Mások azonban *νόμοις*-nek nevezték a szent dolgokra s áldozati állatokra vonatkozó határozatokat, a többi törvénytáblákat pedig *ἄσφορες*-nek. Mások szerint ismét a *νόμοις* háromszegletű táblák voltak, melyekre az isteni és polgári dolgokat illető törvények voltak fölírva, az *ἄσφορες* pedig négyszegletű táblák, melyek magánjogi törvényeket tartalmaztak.

De byzanczi Aristophanes szerint a *νόμοις* és *ἄσφορες* hasonló alakúak voltak, csak hogy az *ἄσφορες* törvényeket, a *νόμοις* pedig áldozatszertartási szabályokat tartalmaztak. Végre Apollodor azt mondá, hogy a *νόμοις* az istenekre vonatkozó törvényeket foglalták magokban.

Mindezt olvashatni Harpocrational és Suidasnál a *νόμοις* szó alatt, valamint a scholiastánál Plato Politicusához (335. lap. Bekker kiadása szerint).

Ez arra indított, hogy vizsgáljam meg Solon törvényei tartalmát.

Az első *ἄσφορ*-ban ezt a törvényt olvassuk: A termésekből csak olajat szabad eladni az idegenek számára. A többi termések kivitele tilos; s a ki ennek ellenére tesz, azt átkozza meg az archon, vagy mulasztási esetben száz drachmát fizessen a kincstárnak (*Plutarchnál Solon életében* 24).

De e törvény a közjogba tartozott; mert megszegőik ellen közkereset (*φάσις*) indítatott. Alaptalan tehát az állítás, hogy az *ἄσφορες* csak magánjogi törvényeket tartalmaztak.

A tizenharmadik *ἄσφορ* nyolczadik törvénye ezt rendeli: Mindnyájan, kik Solon archonsága előtt becsstelenséggel voltak büntetve, mentessenek föl a becsstelenségtől. (*Plutarchnál Solon életében* 19). Már pedig a becsstelenségi büntetést s annak módját a közjogi törvények határozták meg. Tehát ismét alaptalan állítás, hogy az *ἄσφορες* csupán magánjogi törvényeket foglaltak magokban.

A tizenhatodik ᾄξων meghatározta a jeles áldozati állatok árát. (Plutarchnál Solon életében 23). Következőleg az ᾄξωνες az áldozati dolgokra vonatkozó törvényeket is tartalmaztak.

Végre Demosthenes beszédéből Aristocrates ellen (629. lap 28. §.) kitűnik, hogy a gyilkosokról szóló törvény egy ᾄξων-ra volt fölrva. Az pedig kétségtelenül a közjogba tartozott.

Mind ebből világos, hogy az ᾄξωνες mind közjogi mind magánjogi törvényeket foglaltak magokban.

S ez az egész kérdés újra azt is bizonyítja, hogy már a hajdankori görögök különbséget ismertek a közjog és magánjog között.

III.

Az attikai államéletre vonatkozó forrásokban sokszor azt olvassuk a tisztviselőkről, hogy ők az összes athéniek közül (ἐξ Ἀθηναίων ἀπάντων) vagy törzsök szerint (κατὰ φυλὴν) vették. Miként kelljen ezt érteni, arról értekeztem a Göttingában megjelenő *Philologus* XV-ik évfolyamában (1859) e cím alatt: *Zu den attischen Diäeten*. S ott tisztába hoztam azt, hogy e kifejezés ἐξ Ἀθηναίων ἀπάντων ama tisztviselőkre alkalmaztatott, kik kézfölemelés (nálunk: földállás) által választattak; ellenben e kifejezés κατὰ φυλὴν azokra vonatkozott, kiket sors által választottak.

Kézfölemelés által választotta az összes polgárság a hadvezéreket (στρατηγοί), lovassági parancsnokokat (ἵππαρχοι), hajóparancsnokokat (ἀποστολεῖς), követeket (πρέσβεις), gabonaügyi gondnokokat (σιτώναι), titkok főlügyelőit (ἐπιμεληταὶ τῶν μυστηρίων), istennők áldozárait (ιεροποιοὶ τῶν σεμνῶν θεῶν), pénzügyi elnököt (ὁ ἐπὶ τῆς διοικήσεως), a tanács ellenőrijét (ἀντιγραφεὺς τῇ πόλει), a látványi pénzek elnökeit (οἱ ἐπὶ τὸ θεωρικόν), az áldozati állatok bevásárlóját (βοώνης), az adószedőket (σλλογεῖς) és adókeresőket (ζητηταί).

Ellenben sors által választattak törzsönként a kilencz archon, a tanácsnokok (βουλευται), a politikai számonkérők (εἰσθννοι), a pénzügyi számonkérők (λογισταί), a jövedelmek átvevői (ἀποδέκται), a harczjátékok bírái (ἀθλοθεται), a kereskedelmi főlügyelők (ἐπιμεληται ἐμπορίων), a piac főlügyelői (ἀγορανόμοι), a mértékek főlügyelői (μετρονόμοι), a gabona főlügyelői (σιτοφύλακες), a végrehajtók (πράκτορες), a pénzügyi ellenőr (ἀντιγραφεὺς διοικήσεως), az istenek pénztárnokai (ταμίαι τῶν θεῶν), az állami eladók (πωληται).

Ha már most kérdezzük, hogy miért választott az összes polgárság kézfölemelés, az egyes törzsek pedig sors által, nem adhatunk más feleletet, mint azt, hogy, miután Attikában 12000—20000 polgár volt, kivihetlennék tartották ennyi polgárok sorsolását a választásoknál, hanem sokkal czélszerűbbnek látták a kézfölemelés általi választást.

Miután ezen nézetemet a kézfölemelés és sors általi választásról hallgatag elfogadták a philologok, nem kételkedtem azt a törvényekbe igtatni.

Azt lehetne ellenvetni, hogy Kr. e. 413-ban a tíz *πρόβουλος* szintén törzsönként (*ἐξ ἑκάστης φυλῆς*) választatott, de nem sors, hanem *kézfölemelés* által.

Ez azonban nem rendíti meg fölállított elvemet; mert ez az oligarchiai forradalom idejében történt, tehát kivételes állapotban. Talán érdekében feküdt a fölforgató pártnak, a nyílt szavazásnak, mely kézfölemelés által történt, elsőséget adni a sors általi választás fölé.

A *σωφρονισταί* nevű nevelési tisztviselőkről azt mondja egy forrás, hogy *χειροτονητοί*, azaz, kézfölemelés által választottak. De ezt kijavítottam *κληρωτοί*-ra, azaz, sors által választottakra, mert ők is törzsönként választottak. Az analogia tehát az én emendatióm mellett szól.

IV.

Bunsen ²⁹⁾ volt az első, ki arra figyelmeztette a philologokat, hogy az attikai jogban két különös neme volt a vádnak, t. i. *κατά τινος* (*actio in aliquem*) és *πρός τινα* (*actio adversus aliquem*), s hogy az előbbi vád magának a személynek a büntetését kívánta, az utóbbi pedig pörös dolgokra vonatkozott.

Schoemann is ³⁰⁾ így vélekedett, azt mondván, hogy a ki ellenfelét lopás, bántalmazás, csalás, károsítás vagy szerződés-megszegés miatt büntettetni kérte, annak vádja *κατά τινος* volt, tehát *személyt kérő*, a többi vádak pedig *πρός τινα* voltak, tehát *jogot kérők*.

De ez nem áll. Mert Dinarchusnak volt egy beszéde Hedyle ellen az elpártolás miatt (*ἀποστασίον*), s e beszéd czíme: *κατά Ἡδύ-*

²⁹⁾ De jure hereditario Atheniensium. Gottingae. 1813. 89. l.

³⁰⁾ Antiquitates juris publici Graecorum. Gryphiswaldiae. 1838. 274 l.

λης ἀποστασίον. Már pedig azon tetre, ha valamely fölszabadított szolga vagy szolgáló elpártolt a fölszabadító urától, nem volt büntetés szabva, hanem az úr csak visszakövetelte ismét az előbbi jogviszonyt³¹⁾. Hasonlóan az a beszéd, melyben Demosthenes nem büntetésre, hanem gyámsági számadásra kéri vonatni Aphobust, így nevezetik: κατὰ Ἀφόβου ἐπιτροπῆς.

Ebből már világos, hogy a κατὰ τιος-féle vádban a fölperes nem kérte mindig az alperes büntetését.

Én a κατὰ τιος-féle vád természetét úgy határozom meg, hogy az által valaki valamely sérelmes tett miatt panaszoltatott be. Ezt a következő vádak bizonyítják:

1-ör Demosthenesnek vádja κατὰ Ἀφόβου ἐπιτροπῆς. Aphobus t. i. nem vette nőül Demosthenes anyját a végrendelet ellenére, s nem is adta vissza Demosthenesnek az atyai vagyont, melyet mint gyám kezelt. Itt tehát sérelmes tettről van a szó, nem pedig kérdés alá eshető jogról.

2-or Demosthenesnek 1-ső és 2-ik vádja κατὰ Στεφάνου, hamis bizonyosság miatt. Tehát ismét sérelmes tény forog fön.

3-or Demosthenesnek vádja κατὰ Εὐέργου καὶ Μνησιβοῦλου. Ismét hamis bizonyosság miatt.

4-er Lysiasnak vádja κατὰ Διογέτορος, rosszul kezelt gyámság, tehát sérelmes tett miatt.

E szerint én a κατὰ τιος-féle vádat sérelminek, a πρὸς τινα-féle pedig jogvítatónak nevezném.

V.

A pörbe való idézésekről ezt mondja Harpocratio: κλητῆρες οἱ ἄνδρες δι' ὧν εἰς τὰς δίκας προσκαλοῦνται οἱ δικάζόμενοι τισιν. (Hivók azok, kik által a pörlekedők az ellenfeleket idézik). A δι' ὧν (kik által) helyett, mely minden kiadásban van, ezt tettem μεθ' ὧν (kikkel), mert magának a fölperesnek kellett néhány tanu jelenlétében, tehát tanúkkal, az alperest idéznie. Ezt világosan mondja egyik forrás³²⁾: δεῖ παρῆναι τινος ὥσπερ μάρτυρας τῆς προσκλήσεως. (Jelen kell lenniök némelyeknek, mint az idézés tanuinak). S Demosthenesnek Phormio elleni beszédében is (911) ezt mondja a fölperes: „s

³¹⁾ Harpocratio ἀποστασίον alatt.

³²⁾ Bekker Anecdota Graeca. I. pag. 268.

nekem tanuim levén megidéztem ezt.“ *καὶ γὰρ κλητῆρας ἔχων προσεκα-
λεσάμην τουτονί.*

VI.

A méltatlan tanácsstagokat kizárták a tanácsból szavazás által, mely falevelek által történt, s azért kilevelezésnek (*ἐκφυλλοφορία*) neveztetett. Erről azt mondja az *Etymologicum Magnum*: *ἐξεῖναι Ἐν τῷ δικαστηρίῳ καταδέχεσθαι τοὺς ἐκφυλλοφορηθέντας*, a mit *Petitus Sámuel* így fordított: „in iudices allegere eos, qui senatu moti sunt, fas esto.“ De ez valótlan; mert miképen tartották volna méltóknak a bíraskodásra azokat, kiket méltatlanságuk miatt a tanácsból kizártak? Hiszen a bírának is tiszta jellemű embereknek kellett lenniök. A görög eredeti tehát nem jelentheti azt, a mit *Petitus* benne látott, hanem azt mondja, hogy a tanácsból kizárottak ügyét fölveheti a törvényszék, azaz, hogy felülvizsgálhatja, s ismét visszahelyezheti őket.

Ugyancsak *Petitus* ezt a törvényt is hozza föl: „a ki Apollo szent helyén kiűritendi a hasát, az jelentse föl önmagát, s halállal lakoljon.“

Nagyon valószínűtlen, hogy az attikaiak ilyen bolond törvényt hoztak volna.

A dolgot említi *Suidas* (*ἐν Πινθίῳ* szó alatt); de hozzá teszi, hogy *Pisistrat*, a kényúr, hozta e rendeletet, melyért azonban az athéni nép kinevette. E rendeletet tehát nem lehet attikai törvénynek tartani.

Petitus egy más törvényt is említ, melyet állítólag *Triptolemus*, a meseszerű személy, hozott, s mely így hangzik: *ζῶα μὴ σί-
ναισθαι*. Ezt *Petitus* így fordította: *carnibus ne vescitor* (ne élj hússal); világos pedig, hogy a görög szöveg ezt jelenti: *ne bántalmazd az állatokat*.

VII.

Szinovácz György tagtársunk szépen mutogatta székfoglaló beszédében, hogy a váltó eredetét már a római jogban lehet találni. De én még tovább megyek, s azt állítom *Caillemér*-rel³³⁾, hogy valami váltóféle már az athéniéknél is létezett. Ugyanis *Isocrates*nek

³³⁾ *Études sur les antiquités juridiques d'Athènes*. Paris 1865.

Trapeziticus című beszédében (35—37. §.) valamely pontusi ifjú így szól a törvényszék előtt: „Én nagy pénzösszeget akarván Pontusból ide kihozni, megtudtam, hogy Stratocles Pontusba készül hajózni; azért kértem őt, hagyná itt nekem a maga pénzét, s vegegyen azután át hasonló pénzösszeget atyámtól Pontusban. Midőn pedig Stratocles kérdezé, hogy kicsoda térítendi meg neki a pénzt, ha atyám nem cselekednék *megbízásom* (*ἐπισταλμένα*) szerint, vagy ha Stratocles visszatérvén Athénbe, engem itt nem találna: elvezettem Stratoclest Pasióhoz, a pénzváltóhoz, a ki azt ígérte, hogy ő mind a tőkét mind a kamatot visszafizetendi Stratoclesnek.“

Itt tehát megvoltak a váltó kellékei. A pontusi ifjú t. i. kiállít egy levelet Stratocles javára, s megnevezi a kifizetőt vagyis elfogadót, t. i. saját atyját, s az el nem fogadás esetére még kezest is állít, t. i. a pénzváltót. Vagyis, a pontusi ifjúban látjuk a *kibocsátót*, Stratoclesben az *intézővényest* vagy utalványost, ki az adott értékért levelet kap kezébe, és a pontusi ifjú atyjában az *intézővényezettet* vagy utalványozottat, kinek meghagyatik, hogy elégítse ki Stratoclest.

VIII.

A büntetőtörvények célját, melyről az újabb korban annyi elmélet állíttatott föl, már Plato meghatározta a *Gorgias*-ban (525, B), midőn mondá, hogy a megbüntetettnek vagy magának kell javúlnia, vagy másoknak például szolgálnia, kik látván az ő bűnhődését, a félelem miatt javúljanak. De a büntetés legfőbb célja még is Plato szerint (*Gorgias*. 478) a gonoszságtól, a legnagyobb rossztól való megszabadulás. *Τὸ δίκην δίδόναι, μέγιστον κακοῦ ἀπαλλαγὴ, πονηρίας*. S a kik helyesen büntetnek, igazságosan teszik ezt, mivel a büntetés elhárítja a féktelenséget és igazságtalanságot; mert a büntetés igazságosabbakká teszi az embereket, s mintegy orvossága a gonoszságnak. A büntetést tehát, folytatja a *Törvények*-ben (934) nem a rossz tett miatt szabják a vétkesre, mert a megtörténtet nem lehet meg nem történtté tenni, *οὐ γὰρ τὸ γεγονὸς ἀγένητον ἔσται ποτε*, hanem hogy jövőre mind ő maga gyűlölje az igazságtalanságot, mind pedig azok, a kik őt lakolni látják.

Az is nevezetes, a mit Plato (*Törvények* 862) a halálbüntetésről mond. T. i. Ha a törvényhozó javíthatlan embereket vesz észre, kikre nézve jobb, ha nem élnek, s kik ez által a többieknek

is használnak, mivel például is szolgálnak másoknak, hogy ezek minden igazságtalanságtól tartózkodjanak, s gonosz emberektől is megszabadítják a várost, — ilyenkor alkalmaztassék a halálbüntetés, *de másképen semmi esetre sem.*

IX.

A források, melyekből az attikai törvényeket merítettem, következők: Achilles Tatiuss, Aelianus, Aeneas Gazaeus, Aeschines a szónok, Aeschylus, Ammonius, Anaximenes a rhetor, Andocides, Anecdota Graeca Bekkertől, melyeket sokszor Lexica Segueriana név alatt is idézek, Anonymusok vagyis Névtelenek, Antiphon, Aphthonius, Apollodor, Apostolius, Archytas, Aristides, Aristophanes a vígjátékiró, Aristophanes Byzancezból, Aristoteles, Artemidor, Athenaeus, Cicero, Cornutus, Cyrus, Democrit, Demosthenes, Di-caearch, Dinarch, Dio Chrysostom, Diodor Siciliából, Diogenián, Dionysius Halikarnassból, Dositheus, Doxopater, Ecloga legum in Epitome expositarum (Zachariae a Lingenthal kiadása), Eclogae Basilicorum, Epiktet, Etymologicum Magnum, Eustathius, Festus, Gajus, Gellius, Gregorius Corinthius, Harpocratio, Heraklides Pontusból, Hermogenes, Herodian, Herodot, Hesychius, Himerius, Hippokrates, Hyperides, Inscriptiones Graecae, Josephus Flavius, Isaeus, Isokrates, Julius Africanus, Julius Paulus, Justinianus császár, Kelemen Alexandriából, Laerti Diogenes, Leo Allatius, Libanius, Livius, Lucianus, Lykurg a szónok, Lysias, Macrobius, Marcellinus, Marcellus, Maximus bölcész, Maximus Planudes, Menander, Nicolaus Damascenus, Nicolaus sophista, Pachymer, Pausanias, Philo, Philochor, Philostrat, Photius lexicon, Phurnut, Plato, Platonius, Plinius, Plutarch, Pollux, Polybius, Pomponius, Porphyrius, Problemata rhetorica, Proclus, Scholionok Aeschineshez, Aristophaneshez, Demostheneshez, Euripideshez, Homér Iliasához, Lucióhoz, Pindarhoz, Plátóhoz, Sophokleshez, Theokrithez és Thucydideshez; — Servius, Sextus Empiricus, Sopater, Sozomenus, Stobaeus, Strabo, Suidas, Synopsis minor, sive liber juridicus alphabeticus (Zachariae a Lingenthal kiadása); Syrianus, Tacitus, Theodoret, Theodosius, Theon, Theophil, Theophrast, Thomas magister, Thucydides, Timocles, Tzetzes, Ulpian, Varro, Xenophon, Zenobius, Zosimus.

Az újabbkori munkák pedig, melyeket segédeszközkül használtam, a következők:

Balduinus, *Commentarii de legibus XII. tabularum*. Lugduni Batavorum 1738. Kiadta Heineccius a *Jurisprudentia Romana et Attica* 1-ső kötetében.

Baumstark, *De curatoribus emporii et nautodiciis apud Athenienses*. Friburgi 1828.

Becker, Charikles. *Bilder altgriechischer Sitte*. Leipzig 1854.

Boeckh, *Die Staatshaushaltung der Athener*. Berlin 1851.

Boetticher, *Der attische Festkalender*. A *Philologus* czímű folyóiratban XXII, 421.

Bunsen, *De jure hereditario Atheniensium*. Gottingae 1813.

Caillemet, *Études sur les antiquités juridiques d'Athènes*. 1865.

Egger, *Mémoire historique sur les traités publics dans l'antiquité, depuis les temps héroïques de la Grèce jusq' aux premiers siècles de l'ère chrétienne*. Paris 1860.

Gans, *Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung*. Berlin 1824.

Geib, *Darstellung des Rechtszustandes in Griechenland während der türkischen Herrschaft und bis zur Ankunft des Königs Otto I*. Heidelberg 1835.

Gneist, *Die formellen Verträge des neueren römischen Obligationenrechts in Vergleich mit den Geschäftsformen des griechischen Rechts*. Berlin 1845.

Grote, *History of Greece*. London 1846—1854.

Heffter, *Die athenäische Gerichtsverfassung*. Cöln 1822.

Hermann, *Lehrbuch der griechischen Staatsalterthümer*. Heidelberg 1855. — *Über Gesetz, Gesetzgebung und gesetzgebende Gewalt im griechischen Alterthume*. Götting 1849. — *Über Grundsätze und Anwendung des Strafrechtes im griechischen Alterthume*. Götting 1855. — *De vestigiis institutorum veterum, imprimis Atticorum per Platonis de Legibus libros indagandis*. Marburg 1836. — *Disputatio de terminis eorumque religione apud Graecos*. Götting 1846. — *Symbolae ad doctrinam juris Attici de injuriarum actionibus*. Götting 1847.

Keil, *Attische Kulte aus Inschriften*. A *Philologus*-ban 1865.

Kirchhoff, *Zur Geschichte der attischen Cleruchie auf Lemnos*. A *Hermes*-ben. Berlin 1866.

Lerminier, Histoire des législateurs et des constitutions de la Grèce antique. Paris 1852.

Mayer, Die Rechte der Israëlitén, Athener und Römer. Leipzig 1862.

Meier, Die Privatschiedsrichter und die öffentlichen Diäteten Athens. Halle, 1846. — De bonis damnatorum et fiscalium debitorum. Berlin 1819. — De proxenia sive de publico Graecorum hospitio. Halle 1843. — *Schöman*-nal együtt: Der attische Process. Halle 1824.

Mommsen, Heortologie. Leipzig 1864.

Petersen, Ursprung und Auslegung des heiligen Rechts bei den Griechen. A Philologushoz mellékelt Supplementben 1859.

Platner, Beiträge zur Kenntniss des Attischen Rechts. Marburg 1820. — Der Process und die Klagen bei den Attikern. Darmstadt 1824.

Ross, Die Deme von Attika. Halle 1846.

Sauppe, De demis urbanis Athenarum. Lipsiae 1846.

Schaefer, Demosthenes und seine Zeit. Lipse 1856—1858.

Schellingii De Solonis legibus apud oratores Atticos dissertatio. Berlin 1842.

Schömann, De comitiis Atheniensium. Gryphiswaldiae 1819. — Antiquitates juris publici Graecorum. Gryphiswaldiae 1838. — Griechische Alterthümer. Berlin 1855. 1859. Lásd még *Meier* alatt is.

Wescher, Étude sur le monument bilingue de Delphes, avec le texte de plusieurs inscriptions inédites relatives à l'histoire des Amphictyons. Paris 1865.

Westermann, Untersuchungen über die in die Attischen Redner eingelegten Urkunden. Leipzig 1850.

X.

Legszélszerűbbnek tartottam a törvények szövegét görögül és latinul adni, s a magyarázatokat latin nyelven írni.

A mely törvénynek jó latin fordítását találtam, azt megtartottam. Sokszor a meglevő latin fordításokon változtattam, hogy hűn fejezzem ki a görög eredetét. A görög scholionokból, fölratokból s egyéb munkákból merített törvényeket pedig magam fordítottam latinra.

Korszerű volt-e e munkát görögül és latinul kiadni, arra majd a részvét mértéke fog válaszolni. Annyi bizonyos, hogy már eddig is érkeztek megrendelések Londonból, Párisból, Bécsből, Odessából, Porosz-, Szász- és Bajorországból, Hollandiából és Norvégiából.

Ez tehát munkám korszerűsége mellett látszik tanuskodni.

Az első füzet már megjelent e czím alatt:

Συναγωγή τῶν Ἀττικῶν νόμων. — Corpus Juris Attici, Graece et Latine. E fontibus composuit, commentario indicibusque instruxit Joannes Baptista Télfy advocatus; studia antiquitatis in universitate literarum Hungarica publice profitens. Fasciculus I. Pestini et Lipsiae MDCCCLXVIII. Sumptibus Guilelmi Laufferi.

Az egész munka valószínűleg január végén lesz kinyomatva.

Fog-e hazánkban részvétre találni, az *θεῶν ἐν γούνασι κείται*. De több oknál fogva lehet reményleni; mert lehetlen, hogy állami életünk új korszakában a classicai tudományok föl ne karoltassanak; lehetlen, hogy hazánkban, hol évenként kétezerre rúg a joghallgatók száma, s mely némileg ügyvédek országának nevezhető, ilynemű munka figyelmetlenül hagyassék; s mert végtére a múltak tudása többnyire a jelennek megigazítása.

TÉLFY IVÁN.

A DÉLSZIBIRIAI TÖRÖK FAJOK NÉPIRODAL- MÁRÓL.

Azon vívmányok között, melyeket nyelvtudományunk az újabb időben Ázsia terén tett és tevő-félben van, legelső helyet foglal el azon siker, melylyel mai nap a török-tatár nyelvek ismerete felé halad. Még csak harmincz esztendeje sincsen, hogy Közép-Ázsiát, a törökségnek ezen ős fészkrét, néhány buzgó és nagy tehetségű tudós működései daczára, csak legszélsőbb széleinél közelítettük meg; és míg az indoeurópai és sémi nyelvek különböző tájbeszédei, régi és újabb irodalmi tárházát elég biztonsággal kutathattuk: addig a török-tatár nyelvekről, Klaproth, Remusat, csak merő sejtelmeken alapuló tanain kívül, igen homályosak, sőt mondhatnám zürzavarosak valának fogalmaink. Ma, hála nyugati civilizációnk roppant befolyásának, Közép-Ázsia, ezen egész Európa, de különösen magyarok előtt nagy érdekességgel bíró tér, földismereti, népismereti és nyelvészeti szempontból mindinkább ismeretesbé válik; a tudomány úttörői minden éghajlati és társadalmi nehézségek daczára mindinkább előre nyomulnak, és nem sokára elérjük ama kort, midőn a török nyelvet minden sajátságai, minden változatosságaiiban épen úgy fogjuk ismerni, mint az árja és sémi osztály egyes részleteit, melyekben a tudós az egybegyűjtött roppant anyag között máris íróasztalánál kényelmesen kutathat.

A török nyelvek ismerete egy óriási munka, de a milyen nehéz, ép oly érdekes leend. Afrika éjszakkeleti csúcsaitól, az európai Törökország, az orosz birodalom délkeleti részétől kezdve, Kis-Ázsián, Persián, Turkesztánon, a középázsiai sivatagokon keresztül egészen Szibériáig és keletre a khinai birodalmon keresztül egészen a gobii pusztáig, mindenütt, mindenütt a török nyelv szám-

talán tájbeszédeire akadunk. Míg egyrészről az idegen elemek befolyásától, eredeti sajátságait csonkítva találjuk: addig másrészről régi, sőt mondhatni ősrégi, jelleme egész figyelmünket igénybe veszi. A nyugatázsiai törökség, melybe az iszlám töménytelen arabs és perzsa elemeket hordott, kereskedelmi és diplomatikai viszonyainknál fogva már három század óta képezi tanulmányaink tárgyát; a keletázsiai törökség, mely aránylag sokkal több eredetiséggel dicsekedhetik, csak az újabb korban lép elénk, csak most talál kedvelőkre.

Ezen utóbbiak között Berezin és Ilminszky után első helyen említendő Radloff Vilmos jelenleg Barnaulban, a bányászati tano-dában, a tatár nyelvek tanára. Ő öt év hosszat töltvén Kelet-Szibériában a félig muszalmán és sámán vallású török-tatár fajok között, és a Tien-shani hegyektől és az Iszik kül partjától kezdve egészen Jeniszeig a különböző tájbeszédeket tanulmányozván, ezek körül való ismereteit, melyek bizonyára fölötte érdekesek lesznek, nem sokára a tudományos világ elé bocsátja. Geographiai fekvését illetőleg, e tér magában foglalja a 42 és 50 közti szélességű s a 78 és 88 közti hosszúságu fokok azon részeit, melyek a Thien-Sán, Alatau és Altaji hegyeknek a puszták felé hajló nyugati hegyereszein elterülnek, és számos részint a muszka, részint a khinai uralomhoz tartozó saman vallású népeknek lakhelyül szolgál. Európai tudomásra e vidéket legelőször Atkinson hozá, de a beszélt török szó-járás sajátságaira nézve, csakugyan Radloff az első, kitől az első ismertetést halljuk. Terve szerint munkálatai három részre fognak oszolni: Az első, három kötetre terjedő rész, mutatványokat fog magába foglalni ezen különböző fajok népirodalmából; a második ezen összes tájbeszédeket magába foglaló szótárt; a harmadik pedig egy azokra vonatkozó összehasonlító nyelvtant.

Jelenleg az első résznek első kötete fekszik előttünk. Ez leginkább a teleuti, altaji, feketehegyi (Csernovikh tatár), a Katima és Bija közti, a Lebedi tatárok, a Sórok és a Kara Köli fajok népirodalmából tartalmaz mutatványokat. Köztük legdúsabban az altaji és teleuti tatárokat látjuk képviselve, mivel R. véleménye szerint az ő nyelvük az eredeti törökség jellemét legtisztábban őrizte meg, és ez okból ezeket vette kiinduláspontul. E felfogás szerintem nem egészen helyes. Hogy R. azoknak elsőséget adott, annak okát abban találom, hogy ők, mint régibb orosz alattvalók, neki hozzá-

férhetőbbek voltak, mint a dzsungariai, azaz Tien-shani hegységek között khinai alattvalóságban élő tatárok, kik között a tarandzsik még ma is az uigur nyelvvel élnek, mely nyelv, mint legközelebbi munkámban kimutatom, a törökség legösibb jellemét hordja magában, és mely kétség kívül azon átmeneti pontot képezi, melyen az egész török-tatár fajhoz legközelebb álló mongol-kalmükhöz érhetünk. Nagy kár, hogy a derék kutató, orosz jelleme következtében a khinai területen négy napnál többet nem időzhetett, mi az e két kormány közt uralkodó vetélykedési szellem mellett tisztán magyarázható. Kár, mondom, mert valamint geographiai jegyzeteink azon vidékről csak merő sejtelmeken alapszanak, épen úgy az azt lakó fajok nyelvészeti és népismereti viszonyairól igen keveset tudunk. A déli fekvésű Kuldsáról Velikhanoff orosz kirgiz utazó némi fogalmat adott, de vajjon kik lakják az Ajar Nor, Kizil basi Nor tavak egészen a Csagan Talaig terjedő vidéket, kik a Bogdo Ulatól Kutváig elnyúló rengeteg hegyeket, arról határozottat semmit sem tudunk. Ezt csak megjegyzésként bocsátottuk előre.

R. könyve két kötetből áll; az első orosz betűkkel átírt tatár szöveg, a másik e szöveg német fordítása. Valamint az orosz kormány, melynek költségén a munka megjelenik, dicséretet érdemel, hogy a tudományokra káros nemzeti hiúságot mellőzve, a német tárgyalást helybenhagyta: ép úgy nem helyeselhetjük, hogy az átírásra az orosz betűk használtattak. Ez utóbbi nyelv, mi a hangzókat illeti, legkevésbé illik a török-tatár hangzók, de különösen az *ö, ü* kifejezésére, minthogy ezek az oroszban egészen hiányzanak, és R. által kölcsönzött hangzókkal pótoltnak. A délszibíriai török tájbeszédnek nyelvtani alakjait és szókötését tekintve, azt találom, hogy kevés sajáttságot kivéve, egy fontos tanubizonyosságot szolgáltatnak arra nézve, hogy ők, a mint én azt egyébiránt már régóta sejtem, déli fajtársaikkal együtt a csagataj-törökökkel Dsungaria bércezes honából délnyugatra mentek, és az éjszaknyugatra fekvő pusztaságokat elfoglalták. Az elsők, az iráni-mohamedán cultura befolyása következtében, az írás felvételével nyelvüknek már régente egy határozott jellemet adtak, részint kölcsönzött elemek által azt pallérozva az új kulturai világ igényeinek megfelelővé tették. Az utóbiaknál írott könyv még most sem létezik, az egyes törzsök örök vándorlási hajlama a nyelvcsajtságot még inkább hullámozókká tette, de az eltérések könnyűséggel

magyarázhatók, ha nyelvüket először a kirgiz tájbeszéddel és ezután a csagatajival összehasonlítjuk.

Így az altaji és teleut hangtani rendszerben a magánhangzókat illetőleg a magas és mélyhanguak közti változás nem oly rögtöni, mint a csagatajban, vagy az oszmanli és csagataj közt. Az *a* és *e* között (mint *alma*, *elma*; *aga*, *eke*; *cáter*, *cetir* stb.) egy közép-hang létezik, mit R. *ë*-vel fejez ki. Ugyanaz található a tompa *i* és éles *i*; az *o* és *u* között. A mássalhangzók átalakulásban itt *b*, *m*; *j*, *cs*, *j*, *zs*, *n*, *r*, *r*, *z*-féle váltakozások gyakoriabbak, mint a délibb tájbeszédekben. Úgyszintén az alaktant illetőleg nem annyira lényeges eltéréseket, mint a csagataj népnyelvben imitt-amott találkozó látszólagos rendhagyások gyakoribb előfordulását tapasztaljuk. Míg a három khánságban és azok tőszomszédságában élő kirgizek az accusativusban csak az *sz*-szel végződő szóknál használnak *ni* helyett *ti*-t, az altaji és teleuti tájbeszédék itt-ott még a genitivusban is evvel élnek, t. i. *nin* helyett *tin*-nel ragoznak. A névmás, mellék- és számnévnél igen csekély eltérés létezik; így az elsőnél *manga*, *szanga* = nekem, neked helyett, *ma*, *sza*, míg az utolsónál a tizes számokat a törökös *mis* helyett a magy. tör. *on*, *van*, *ven*-nel találjuk képezve; p. o. a szojonnoknál *jet-ben* = hetven *jet-mis* helyett. — Az ige sem alakjai sem ideire nézve nincs annyira kifejtve, mint a délnyugati testvéryelvekben. Sajátságai között leginkább szembetűnő a jelentő múlt jelen idő, egyessz. 3. személynek *tî*, *dî*, hangzásu ragja, mely szerintem hibásan van feljegyezve. Az özbegeknél tudniillik a gyors beszéd folytán *jejedî*, *uradî* hallható ezek helyett: *jejedîr* = eszik, *uradîr* = ver. Továbbá a jelen és múlt idők egyessz. 3. szem. tolmácsoló csatîr és csatdî (p. o. *ait-csatîr* = mond, *ait-csatdî* = mondott), melyek elemzését R. ugyan későbbre hagyta; de nagyban tévedne, ha azt határozottan segédigének tartaná; mert a csatîr külön írásából ilyen vélemény gyanítható. Ezen igealak az özbegnépnél is előfordúl, mint *barî-jatîr* = megy, *kelî-jetîr* = jön, de csak a jelen időben, mit én „csagataj nyelvtanulmányaimban“ az igehajlításnál idézett *barajor-tur* rövidítésének vagyok hajlandó tartani.

Röviden mondvá, az előttünk fekvő délszibíriai török népirodalmak nyelve nem egyéb, mint a Közép-Ázsiában már nyolcz század óta határozott keretbe foglalt török szójárásnak egyik tájbeszéde, mely nem annyira az alakok, mint szókincse idegenszerűségénél

fogva a turcolognak általában, de különösen nekünk magyaroknak roppant hasznuvá lehet; mert ha Radloff kimerítő szótára megjelenik, mi a nyelvünkben rejlő török elemek mennyiségéről határozottan fogunk szólhatni, és a magy.-török hasonlatoknak a magy.-ugor hasonlatokkal való egybevetése érdekes munkája is bizton kezdetét veheti.

Ha már a Radloff első kötetében foglalt népirodalmi mutatónyok eredetét tekintjük, akkor csakugyan nehéz Schieffnernek az előttünk fekvő munkához bevezetesképpen írt előszavában közölt nézeteihez nem csatlakozni. Ő a középpázsiai nomád népek regéiben és mondáiban az Indiából mindenfelé elterjedt budhizmus kulturai befolyását látja; ez igaz; de másrésről az ugyanazon forrásból eredt, csak más úton haladt iráni civilizatio, délről éjszakfelé való hatásának nyomait sem szabad ignorálnunk. Középpázsiban, a mint tudjuk, az iszlám és a nestoriani kereszténység előtt a budhizmus nagy birodalmat hódított magának. Az első állomás, melyet e vallás a „Középbirodalom“ névvel elnevezett Indiából tett éjszak felé, Tibet vala. Innét régi, igen régi múltban először keletre, t. i. Khinába, másodszor éjszak-nyugatra, a mai khinai tatárságon keresztül Dzsungáriába hatott. Valamint Khinában magában, Tibet mint a vallás régi forrása tiszteletben áll: úgy egész Mongoliában a buzgólkodó hívők még most is legszentebb kötelességnek tartják a Gobi-i pusztán keresztül, a tibeti nagyhírű szent helyekhez és zárdákhoz zarándokolni. Ők terjesztették e tant, mindinkább nyugat felé egészen az Aral tó és Kaspi tenger partjáig, és ha mindjárt ezen utóbbi helyeken mély gyökeret nem verhetett is; de azt bizonyossággal tudjuk, hogy valamint egész Dzsungáriában, úgy Khoten, Jarkend és Kasgar körül még a VIII-ik században, sőt még Marco Polo idejében számos budha templom és zárdá létezett, melyekről khinai zarándokok útleírásaikban említést tesznek.

Kr. e. 217. azon korszak, melyről tudjuk, hogy a budhizmus első térítési kísérletei a khinai tatárságban megtétettek. Az első fellépést nem nagy siker követte. Kr. u. 122. már Jarkendben levő budhaszobrokról hallunk, és későbbben a khinai utazó, Fa-hian, egyedül Khotenben 10.000 szerzetest talált. Hasonlók a Hiuen Tszang nevű későbbi utazó állításai, miszerint az indiai irodalmi munkák oly annyira elterjedve valának, hogy az ott megfordult khinaiak a náluk már elveszett budhaista valláskönyveket felkeresték.

Nem csoda tehát, hogy a középpázsiai nomadnépek, kik részint a khinaiak által említett Hiongnu, vagy későbbben a mongol fajokkal keletről, részint pedig a mai Turkesztánban akkor kizárólagosan élő irániakkal délről érintkeztek, és kiket mint letelepített hatalmas szomszédokat mesterüknek is tekintettek, szellemi fejlődésükben szorosan követték. — A fő forrásától való távolság és az újonnan térítettek hazája hozzáférhetetlenségének kell tulajdonítani, hogy a budhaismus tana a Balkhas és Iszikköl tavak s az Oxus és Jaxartes partjain igen mély gyökeret soká nem verhetett. Ezt még jobban gátolták a későbbben fellépett keresztyén és iszlám vallások, de azért ezen előbbeni cultura emlékeivel mégis találkozunk imitt-amott, s különösen oly vidéken, hová se keresztyén, se mohammedán térítők nem hathattak.

A Radloff idézte altaji-török földteremtési monda, legjobban bizonyítja a mondottakat. Itt a *Kurbisztán* = Isten szóban könnyen megismerhetni a mongoloknál még ma is elterjedt *Chormustu* azaz *Ormuzd* szót, miből későbbben értelem-elferdítéssel *Kürmüsz* = a rosz szellem képviselője, lett. *Mai-Tere* és *Mandy-Sire*-ben Schieffner a budhaista *Mai-treja* és *Mandzsuszri* istenségeket látja, stb. Így a mesékben is az alapeszme és az erkölcsi irány figyelésében a mongol és kalmük hasontárgyu irodalmi gyakran hűmásait fedezzük fel, mi új tanuságot szolgáltat azon út kijelölésére, melyen a nyugatszerte elterjedt régi mondák nagy része Indiából Európa felé haladt, mint Benfey állítja; vagy tán más és helyesebb felfogás szerint, hogy a regék s mondák alapeszméjében a világ összes népei egy és ugyanazon észjárást követnek, a mint ez a példabeszédekből is kiviláglik.

A tárgy a regék és mondákban majdesaknem mindenütt ugyanaz, csak az alakok, csak a külső színek változnak. E tatárosított vagy törökösített ind-mythologiai alakok közül csak hármát fogok említeni, épen azért, mivel ezek még a magyar nyelvben is előfordúlnak, és bizonyára régi, igen régi korból valók. Ezek alatt értem először: a tatár *erlik* v. *ertik* szót, mely általában véve a gonosz szellemet, a rosz principiumot = *ördögöt* jelenti; az *er* gyök és *lik* v. *tik* főnévképzőből összetéve. Másodszor *Tereng* szintén gonosz lélek, vagy az ördögnek első zsákmánya az emberi nemben; mit mi a *terengette* eredetileg *tereng-adtu* (úgy mint ebadta, istenadta) szóban használunk. Harmadszor a tatár Kairakan, a mivel az elátkozásoknál

a kárba ejtő istenséget fölhívják, és a melylyel a magyar Karakan szót azonosnak tartom, jóllehet ez mai használatban inkább pajzán rontó értelmében fordul elő*). Van még azonkívül a magyar nyelvben számos olyan szó, melyek részint az altaji-török ős vallástani, részint pedig a Szaszanidák alatt és előtt a mai Perzsiától messze éjszak-nyugatra hatott iráni civilisatiói ismeretek által fejthetők meg. Hogy ezen igen érdekes munkához foghassunk, szükséges, hogy a kellő anyagokat összehordva bírjuk, és hogy amaz országok iszlám-előtti korszaka történetéről, melyről csak igen keveset tudunk, kellő ismereteink legyenek. — A mi eddig különösen hazai tudományunkban ezen téren történt, én mindazt haszontalan elmefuttatásnak, gyermekies játék és idővesztésnek nevezem. A mit tudósaink a finn-altaji régi kulturai viszonyokból következtettek, az már inkább igazolható, mert itt a kutató lehetőkép összegyűjtött és rendezett anyagokkal rendelkezik, itt nem kell merően a légből kapkodnia.

Térjünk át most az irodalmi mutatóványokra, és legyen szabad azokból néhányat közölni, a mennyire azokat egy specialis szótár segítségé nélkül csagataji nyelvismeretünk után megérthettük.

326. lap.

Kara Khan.

(A Mrasz alsó vidékén élő Sórok népirodalmából.)

Kara Khán, a fekete lovu Kara Khán,
 Kara Khán jószága sok vala,
 Kara Khán népe sok vala,
 Csak egyedül ¹⁾ egy leánya vala,
 Neve Altin Arik vala;
 Más figyermek nem volt ²⁾.
 Kara Khán öregedvén,
 Ereje is fogyni kezdett;
 „Figyermekem nincsen“ mondá,
 „Erőm nincsen“ mondá,

*) Karakán nem Kara = fekete és Kan = Khanból eredt, hanem a karak-mak = károsítói igéből, és a kérdéses szó ez utóbbinak jelen igeneve.

¹⁾ *csagliz* ered. mit én a *jangliz* egyedülinek ford. de mit R. egészen kihagy.

²⁾ Ered. *paza er pala csogu*, mit R. hib. *ein anderes Kind hatte er nicht*-nek ford.

„Hogy ügyeljek¹⁾ jószágomra?“ mondá.

Kara Khán lovára ült,

Nagy bajjal ült rá,

Jószága után megy,

Népe után megy.

Kara Khán így szól:

Maga magához így szól:

„Az én jószágom sok,

Az én népem sok,

Mindenre ügyelni nem bírok,

A föld alatti atyám

Bár ha venné felét e jószágnak,

Bár ha venné felét e népnek,

Az én egyetlen lányom

Jószágomra ügyelni nem tud,

Népemre ügyelni nem tud.“ —

De a leány így szólalt fel:

„Dehogy nem tudom én azt?

Biz én tudom“, mondá,

Az atya felele:

„De biz nem tudod te azt“, mondá.

És a lány mondá:

„Ha jószágomat nem adod,

Ha népemet nem adod,

Veled együtt nem maradok,

Más helyre megyek“ mondá.

A leány erre megszökött,

Atyja sírva visszamaradt.

Midőn a lány messze ment,

Egy más vitéz sátrához ért,

A vitézhez belépett,

Mind a ketten tisztelegtek,

A vitéz kérdé:

„Kinek a gyermeke vagy te?

Mondd meg nekem“ mondá.

A leány mondá:

¹⁾ Ered. *köröjün* fogl. m. 1. szem. R. ezen egész mondatot: „*Selbst will ich mein Vieh besichtigen*“-nel ford.

Kara Khán lánya vagyok én,
Altın Arık az én nevem;
Hát téged minek hínak? mondá.
A vitéz felelt:
„Ej lányka! az én nevem
Szürke lovu Altın Khán“; mondá
„Hát te hová mégy?“
És a leány mondá:
„Én messziről jövök,
Én még messze megyek.
Dzsilán Kkán nevű ember van,
Annak jurtja távol innen,
Azt nekem meg kell ölnöm“ mondá.
„Ha ő meghal, haljon meg,
Ha én meghalok, haljak meg
Hatalmas egy khán ő“ mondá.
„Más khánokat meggyőzött,
Más országok adóját
Veszi Dzsilán khán
Más országok vitézei
Őt féltik,
Sírnak,
És sietnek.“
A lány Dzsilán khánhoz elment vala,
Sokat járkált, keveset járkált vala,
Míg végtére ő Dzsilán khánt meglátta vala.
Minden vad ott állott,
Minden madár ott állott,
A lány őket látta vala,
A vad és a madár mind sírt,
Dzsilán khán háza nincs ottan,
A tágas mezőn áll a ez,
Ott van Dzsilán khán szája,
Egy ajkával az égben,
A másikkal a földön,
Az áll a földön van,
Így látja őt a lány,
Ha vitéz jön,

Ha vad vagy madár jön,
Mind a szájába megy;
A lány jött
A szájába bement,
Vad madarak
Ott elevenen léteznek.
A lány Dzsilán khán szívéhez jött,
Szívét tapogatva meglátja.
„Hogy kell ezt megölnöd?” mondá.
Így kérdezősködött a vitézektől.
A vitéz mondá:
„Ej lányka!
Mi őt nem tudtuk megölni,
Te kísérsd meg lányka,
„Hogy kell megölnöd, kísérsd meg” mondá.
És a lány felelt:
„Nékem kardot adj”.
A vitéz kardot adott.
A lányka (a kölcsönözött) karddal
Dzsilán khán szívére ütött,
Dzsilán khán meg nem halt,
És a lány kardját összetörte.
Most saját kardját vevé a lányka,
És felkiáltott:
„Ide nézzetek ti vitézek,
Ütésemet nézzétek” mondá,
Kardjával egyet ütött,
Dzsilán khán meghalt.
A lány, belsejéből kiment,
A madarak elszálltak,
Az állatok elmentek,
Vitézek elevenei
Belülről kimentek.
És a vitézek mondák:
„Az életed hosszú legyen,
A neved magas legyen,
Te velünk jót tettél,
Te bennünket megmentettél;

Mi adóval tartozunk neked?“ mondák.

A lány mondá:

„Ó vitézek! adótokat én el nem fogadom,

Nekem nem kell“ mondá,

„A hol előbb laktatok,

Most is ott lakjatok“, mondá.

A lány erre a jószágát elvevé,

A népét elvevé,

És atyjához visszatért,

És anyjához visszatért.

Az atya házába érve,

Bement és köszöntgetett;

Asztalt terítettek,

Tálat elébe tettek;

A tálból ettek;

És az atya kérdezé:

„Hová menve jöttél lányom?“¹⁾

A gyermeke Altın Arik

Hová mentét elbeszélé,

A hős megöltét elbeszélé.

Az atya lányát megdicséri,

„Erős vagy te,

Jó vagy te“ mondá,

„A madarak éltét²⁾ megmentetted,

Az állatok éltét megmentetted,

A vitézek éltét megmentetted,

Vagyonomat én most neked adom,

Népemet én most neked adom,

Én erőnélküli atyácska vagyok

És halálra készülök“.

Mindent a lánynak adott.

A lány ott maradt,

Atyja meghalt.

Halála után csontjait elrejtette,

Halotti tort készítte;

¹⁾ Ered. *kajdan pad keldin* jobban ford. a magy. mint a ném. Woher kömmst du? - val.

²⁾ Ered. *tin* = lét, élet; oly viszonyban áll a *tingri*-hez, mint a perzsa *esd* = lélek *izdán*-hoz.

Sírtak, siránkoztak, jajgattak.
 És a lány mondá:
 „Hogy maradjak én?“ mondá,
 Atyám nincsen“ mondá,
 Magányosan maradni rosz“ mondá.
 Élt, éldegélt
 Keveset élt, sokat élt,
 Egyszerre eljön egy vitéz
 Házába tért, és köszöntgetett.
 A vitéz mondá:
 „Eljősz hozzám?“ mondá.
 A lány felelt:
 „Milyen ember vagy te?
 Van-e atyád, van-e anyád?“ mondá.
 A vitéz felelt:
 „Az én nevem: pej lovu Katkandzsila.“
 A lány hozzá ment,
 A lakodalom meglett,
 Ittak pálinkát,
 Ettek ételt.
 És a vitéz mondá:
 „Én itt lakom,
 A jószággra vigyázni,
 A népre vigyázni,
 Nekem sátram nincsen.“
 A lány mondá:
 „Itt a jószág,
 Itt a nép.“
 S így együtt laktak.

217. lap.

Teleuti Sámán imádság.

Magasban lakó Abiás, egek Ura!
 Ki a földön a fűvet termeszted,
 Ki a fákon a leveleket növeszted,
 Ki a czombon a húst növeszted,
 Ki a fön a haját növeszted,

Te készítmények készítője!
 Te teremtmények teremője!*)
 Te arany bég, ki az apát tápláltad,
 Te nagy bég, ki az anyát tápláltad,
 Te készítmények készítője!
 Te teremtmények teremője!
 Te csillagokat létrehozó Isten!
 Jószágot adjon az Úr!
 Ételet adjon az Úr!
 Főnököt adjon a háznak!
 Te készítmények készítője!
 Te teremtmények teremője!
 Atyámhoz folyamodtam,
 Áldást adjon atyám!
 Segítség, atyám!
 Benn a házban fejmemnek,
 Künn a szabadban jószágomnak.
 Néked hódolok, óh hatalmas!
 Isten áldást adjon,
 A készítmények készítője,
 A teremtmények teremője!

Ha ezen költeményt az olvasó a R. fordításával összehasonlítja, több eltérésre fog akadni, mit 1-ör a kérdéses török tájbeszédnek a magyar nyelvszokáshoz való simításának, 2-or azon körülménynek kell tulajdonítani, hogy a R. gyűjteménye szó szerinti hűségébe nem igen bízott.

218. lap.

Áldásszó (Alkış söz.)

Azaz egy atya áldása, midőn először házába érkezett menyét fogadja.

Az Ur Istennek szeme érjen!
 Öreg emberek áldása érjen!
 A nagy Istennek szeme érjen!
 A nagy Úrnak áldása érjen!

*) Ered. *tenger*, mit R. folytonosan *ég*-nek ford., noha a mint a jelen szövegből és a kirgizek alkalmazásából látszik, inkább *Isten*-nek mondanám, mit az uigur *tenger*, csag. *tingri* = Isten is bizonyít.

Lakó helyed füves ¹⁾ legyen!
 Bárányos juhod sok legyen!
 A hely hová lépsz ünnepdús legyen!
 Sólyom fainál több legyen ivadékod!
 Tűzfabokor, serdülő fákként legyenek!
 Dara sokasággal s kelő vetésként legyenek!
 Előtted a hold világolják!
 Hátadban a nap süssön!
 Sík ²⁾ földre üssed fel sátradat!
 Hegyes vidékre verjed ki nyájadat!
 Ruhád innenső szegélyére gyerekek lépjenek!
 A hátsóra jószágod lépjen!
 Csikólovad
 Hamar lóvá legyen!
 S négyéves lovaidd
 Sokasodjanak!
 A rád öltött ruhád
 Ne piszkolódják!
 Sovány ne legyen a lovad!
 Gyenge ne legyen a hátad!
 Hosszú legyen életed!
 Vén legyen a korod!
 Hol venni valód nincsen
 Mégis vehess!
 Hol kapni valód nincsen
 Mégis kaphass!
 Gyors legyen az eszed!
 Könnyű legyen az elméd!
 Pofával bíró veled ne czivódják!
 Vállal bíró veled ne veszekedjék!
 Az alattad levő föld vasbóli legyen!

¹⁾ Ered. *koktu*, mit R. hibásan *hamudds*-nak ford., mert *kok*, *kök* fűvet jelent. Úgyszintén a következő vers ford. hibás, midőn *közili kajdın köp bolszin* = *zahlreicher als Schaafe, und Lämmer mögen deine Nachkommen sein*-nal ford., mert *közilikoj*sajátk. *bárányos juh*-ot jelent, s az utolsó szó végén levő *din* azt mutatja, hogy *abból* sok legyen, mint más esetben is előfordúl, pl. *namdın, puldın köp bolszin* = sok pénzed, kenyered legyen; mit R. comparatív constructionnak értelmez hibásan.

²⁾ Ered. *tön*, mit R. hibásan *Hügelland*-dal ford. holott *teng* az egész törökségben = *ding* = egyenes.

A téged gázoló ellenében vasként légy!

Kötőhelyed erős legyen!

Hamuliszted egy rakáson legyen!

Tanyád meleg legyen!

Tüzed sok legyen!

Ételed valódi étel legyen! ¹⁾

Ételed, italod sok legyen! ²⁾

Ruhád sok legyen!

Istenem kedveljen!

Karod ne gyengüljön!

Hónod ne gyengüljön!

Szépeket szülj!

Lakomákat ülj!

Száz évig élj!

Jó lóra ülj!

Altaji troubadour dalnokok apróbb énekei.

225. lap.

1.

Aranygalléru ködmen ³⁾ ha nyakon fognak is, nem hasad el,
Idegenek közt élő rokonok rossz szóra nem válnak el;
Aranysegélyű vas ködmenem, ha megfognak is, nem hasad el,
Köztünk élő rokonok társalgás ⁴⁾ által nem válnak el.

2.

Az aranyleveleket szóró
A fehér nyírfá-e? biz ő az!
Haját nyakáról lelógató
Nőm-e az? biz ő az!

¹⁾ Ezt is rosszul ford. R. *Von dir gegessene Nahrung sei dir Nahrung.*

²⁾ Ered. *Icer jerin* = a mit eszel és iszol, mit R. hibásan csak *Deine Speise*-vel ford.

³⁾ Ered. *mantik*, magy. *mente*, mi úgy látszik inkább felső ruhát, azaz a többi ruházat fölé helyezett öltönyt jelent, mint a csag. *minmek* = felülni, feltenni igéből sejtethető.

⁴⁾ Ered. *ermektesmek*, minek tövét *ermek*, a csag. *arbag* = mese, történet szóban találjuk fel.

3.

Tavaszkor lengő szél
 Bőr köpenynyel nem tűrhető
 Ki idegenek közt él,
 Ha rosztat beszélnek nem tűrhető.
 Az őszkor fúvó szél
 Egy ümögben nem tűrhető,
 A sokaság közt élő,
 Ha sok rosztat beszélnek róla, nem tűrhető.

221. lap.

A szarka panasza.

Jaj, jaj, jaj!
 Te négyszemű kék csuka
 Nem láttad-e gyermekemet?

Jaj, jaj, jaj!
 Ha kákából szált csinálnék
 Utolérném-e gyermekemet?

Jaj, jaj, jaj!
 A kicsinyek szavára hajtottam ¹⁾,
 A kis fára fészket raktam.

Jaj, jaj, jaj!
 Az elköltöző víztől ²⁾ elragadva,
 Nem látom iminár gyermekimet!

Jaj, jaj, jaj!
 Nagy száju fehér csuka
 Hallottad-e gyermekemet?

Jaj, jaj, jaj!
 Ha gyékényből szált csinálnék,
 Elélném-e gyermekemet?

¹⁾ Ered. *oku* az *uk-mak*, kh.-t. *ok-mak* meggyőződni, megérteni, tehát nem egészen *gehört* mint R. érti.

²⁾ Ered. *Szuga* víznek, víz által, nem *Eisgang* mint R. ford.

Jaj, jaj, jaj!

A nagyok tanácsát nem hallgattam,
Alacsony fára fészket raktam.

Jaj, jaj, jaj!

A nagy víztől elragadva,
Válni maradtam gyermekemtől.

Jaj, jaj, jaj!

Ha ismét új fészket raknék,
Oly gyermekem lesz-e ismét?

Jaj, jaj, jaj!

A főnököktől ha tanulnék,
Más bajba nem juthatnék.

Jaj, jaj, jaj!

A nagyokra immár hallgatni akarok,
Magas fára fészket rakni.

Jaj, jaj, jaj!

Altaji népmonda a föld teremtéséről.

Mielőtt a föld megteremtve vala, minden víz volt, a föld még nem létezett, nap és hold még nem létezett, az ég még nem létezett. Isten repdesett körül, még egy ember is repdesett körül, mindketten fekete lúd alakjában repdestek körül. Isten még általában sem mire sem gondolt, amaz ember pedig a szelet előidézővén, a vizet felzúdítá, és vizet fecsölt Isten arczába. Amaz ember magasabbra akart emelkedni mint maga Isten, de ő lefelé gördült és a vízbe esett. Legördülvén, majdnem fuladozó félben levén már így szólt: „Ó Istenem, ments meg! Isten pedig mondá: „Ó ember emelkedjél fel a vízből.“ Most amaz ember a vízből felfelé emelkedett. Isten szóla: „Szilárd kő jöjjön létre!“ A tenger fenekéről jött most fel egy kemény kő, annak felületére felült az ember, ki Istennel együtt élt.

Isten szóla: „Te szállj le a tenger fenekére, és-hozz fel földet!“ Miután leszállott, kezével a földet megmarkolta és miután belőle egy darabot vett vala, azt Istennek adta. Isten ezen földet a

tenger színe fölé eldobá, és így szólott: „Legyen szárazföld!” És létrejöve erre a szárazföld. Ezután Isten ismét így szólott: „Szállj le, és hozz fel még földet.” Az ember most így gondolkodott magában: „Ha most oda leszállok, akkor enmagam számára is hozok fel földet.” A víz fenekére szállott tehát le, és saját belátása szerint két maroknyi földet vett magával. Egy marokkal Istennek hozott, a másikat pedig szájába dugá, hogy abból Isten tudta kívül maga földet állítson elő. Isten a neki átnyújtott egy maroknyi földet elvevé és azt elszórta úgy, hogy a föld megvastagodott. Az ember pedig a többi földet szájába dugván, az feldagadott úgy, hogy az ember majd megfuladt, annyira feszíté torkát, hogy majd csak nem meghalt volna. Most földre futott és Isten elől megszökött. Azon hiszemben volt, hogy távolra elosont, de midőn körül tekintett, Isten oldala mellett állott. Midőn már közel volt a megfuladáshoz, így szólott Istenhez: Ó Isten, igaz Isten, ments meg!” De Isten mondá: „Mit tevő voltál? Tán azt gondoltad, hogy elviheted a földet és szádba rejtheted; minek rejtetted el a földet?” Az ember válasza: „Én a földet számba dugám, hogy abból földet csináljak.” Isten mondá: „Köpjed ki!” Midőn az ember azt kiköpte, belőle a kis homokbuczkák létesültek. Erre Isten szóla: „Most a bűnben vagy. Azt gondoltad, hogy rosszat fogsz velem cselekedni; a neked alávetett nép belső hajlama ép oly gonosz lesz! A nekem alávetett nép hajlama szent lesz. Ők a napot fogják látni, a világosságot fogják látni, az igazi Kurbysztannak fogok neveztetni. A te neved Erlik legyen. Azon ember, ki bűnét előttem eltitkolta, a tied, az Erlik embere legyen. Azon ember, ki a te bűnöd előtt rejtette el magát, az enyém legyen.”

Egy egyetlen fa nőtt ágak nélkül, ezt megpillantá Isten. „Egy egyetlen fát — úgy mond — ágak nélkül nem kellemes látni, kilencz ág sarjadozzék ki belőle.” És kilencz ág nőtt ki rajta. „A kilencz ág tövéen kilencz ember legyen, azon kilencz emberből kilencz nép képződjék.”

Midőn most Erlik jöve, egy zaj hallatszott sok (neki ismeretlen) dolog által. Erlik most Istenhez szóla: „Honnét származik ezen zaj?” Isten szóla: „Te fejedelem vagy, én is fejedelem vagyok, ez az én népem.” Erre Erlik szóla: „Ó adjad nekem csak ezen népedet.” Isten mondá: „Nem, nem fogom azt neked adni, te csak várj.” Erlik erre így szólott önmagában: „Megállj csak, meg-

akarom nézegetni egy kissé az Isten népét.“ Erlik ment, mendegélt, és oda megérkezett. Midőnkörül tekintett, mindent meglátott, embereket, madarakat, vadat, és mindenféle elevent. Erlik szóla: „Hogyan is csinálhatta Isten mindezt, hisz úgy szóltam, hogy mindent elveszek; de hogyan is teljesülhet ez, miből táplálkozik e nép?“

Midőn Erlik látá, hogy a fának csak egyik oldaláról esznek, a másíkról pedig nem, szóla: „Miért eszitek csak az egyik felét?“

Erre egy ember szóla: „Ez azon eledel, melyre bennünket Isten utalt. Isten az emberekhez szóla: „Ne egyetek e négy ág eledeléből, kelet felé öt ág van, azok eledelét egyetek!“ Miután így szóla, ő maga ég felé szállott, a fa tövéhez egy kutyát ültetett, mi-alatt így szólt: „Ha eljő az ördög, fogd meg.“ Azonkívül egy kígyót is ültetett oda, melyhez így szólt: „Ha eljő az ördög, harapd meg.“ Erre Isten a kutyához és a kígyóhoz így szólt:

„Ha ember fog jönni, és azon öt ág eledeléből akar enni, melyek kelet felé nyúlnak, ereszszétek közel; ha pedig ezen négy ágból akar enni, ne ereszszétek oda!“ Azért ebből áll eledelünk.“

Midőn Erlik, az ördög, ezt meghallá, a fához ment; ott egy embert talált Töröngöi névvel; ehhez így szólt: „Ha Isten azt mondá néktek, ezen fa öt ágaiból ehettek, ama négyből pedig ne egyetek, akkor hazudott és nem mondott igazat. Ezen négy ágból ehétel, amaz ötből pedig nem szabad enned.“ Midőn az ördög így szóla, a kígyó elaludt. Az ördög a kígyóba benyomúlt, a kígyóban szólott az ördög: „Mászszál fel e fára.“ A kígyó felmászott a fára. A kígyó evett amaz eledelből, melyről azt mondá Isten az embernek, hogy ne egyék belőle. Töröngöi férfival együtt élt egy leány, Edji nevű; ezekhez szólt a kígyó: „Töröngöi, Edji, egyetek ebből!“ Töröngöi szóla: „Nem, hogy ehetném belőle, Isten maga mondá: ne egyél“, én nem eszem.“ Erre a kígyó a leánynak nyújtá az eledelt, Edji megette. Midőn belőle evett, az eledel igen édes volt. Töröngöi nem evett belőle. Erre Edji letörölte a gyümölcsöt, és Töröngöi szájába dugta. Most leesett a szőr testükről és szégyenlették magukat. Az egyik egy fa alá rejtőzött, a másik egy más fa alá.

Erre Isten eljött. Midőn Isten jött, minden nép elrejtőzött Isten elől. Isten kiáltá: „Töröngöi, Töröngöi, Edji, Edji, hol vagytok?“ Midőn Isten kiáltá, ők felelének: „Fákon vagyunk és nem jövünk hozzád.“ Isten szóla: „Mi lelt téged Töröngöi?“ — „Edji

a töled eltöltött eledelből számba dugott.“ Isten szóla: „Miért tetted ezt, Edji?“ Edji szóla: „A kígyó mondá nekem: Egyél.“ Isten szóla: „Kígyó! mi volt veled!“ Ő felelt: „Belsőmbé lépett az ördög, én nem mondtam, hanem az ördög mondta.“ Isten szóla: „Hogyan jöhetett az ördög a te belsődbe?“ A kígyó szóla: „Elaludtam, ekkor eljött hozzám az ördög.“ Isten szóla: „Kutya! miért nem fogtad meg az ördögöt? A kutya mondá: „Láthatatlan volt szemeimnek.“

Most szólt Isten a kígyóhoz: „Ó kígyó! Most te lettél ördöggé, gyűlöljön téged az ember, verjen meg és öljön meg.“ Erre Edjihez szólt: Te ettél a kenyérből, melyről azt mondtam, hogy ne egyetek belőle, hallgattál az ördög szavára, az ördög étkéből ettél; most gyermekeket szülj, a szülésnél iszonyu fájdalmakat szenvedj, a halál érjen el.“ Erre Isten Töröngőihez szóla: „Az ördög étkéből ettél, szavamnak nem engedelmeskedtél, az ördög szavára hallgattál; azon ember, ki az ördög szavának engedelmeskedik, az ördög országában van, az ember ki szavaimnak nem engedelmeskedik, nem fogja világosságomat látni, nem fog kegyelmemben részesülni, a setétségben legyen. Most az ördög ellenségem, és az ördöggel te, Töröngői szintén ellenségem vagy. Ha most nem ettél volna az ördög eledeléből, ha elfogadtad volna áldásomat, szavaimat követted volna, egykoron hozzám hasonlóvá lettél volna, most kilencz fiad és kilencz lányod szülessék. Most az ördög áldását nyerted el, az ördög eledelét etted meg. Én nem akarok többé embert teremteni, saját magából álljon most az ember elő.“

Most Isten az ördöghöz szóla: „Miért csaltad meg embereimet? Erlik szóla: „Midőn könyörögtem, nem akartad oda adni, tehát elloptam, csellel vettem el; ha lovon tova vágatnak, levetem őket, ha pálinkát isznak, egyenetlenkedőkké teendém őket, harczoltatom egymással, ágakkal hagyom őket verekedni. Ha vízbe szállnak, vízbe süllyesztem, ha fára másznak, levetem, ha sziklára másznak, onnét lerugom őket.“

Most Isten szóla: „A három földréteg közt a setétség országa is vagyon, hol sem nap, sem hold nincsen, oda foglak levetni, ezen túl nem fogok nektek eledelt nyújtani, saját erőtok által táplálkozzatok, nem fogok ezentúl jönni, hogy veletek mulassak, Mai Terét fogom nektek elküldeni, ő tanítson titeket mindenféleképpen elkészítésére.

Mai Tere eljött hozzájuk, mindenféleire tanította őket; mit Mai Tere nekik készített árpa, kandyk, liliom-hagyma és hagyma vala. Erre szóla az ördög: „Nos Mai Tere, könyörögj érettem Istennek, szeretnék fölfelé, Isten mellé emelkedni.“ Mai Tere hatvankét évig hajolt le Isten előtt. Isten szóla: Igen, ha nem lész el-lenségem, ha nem követsz el az emberrel gonoszságot, akkor jőjj!“ Most Erlik ég felé szállott; miután Erlik oda érkezett vala, Isten előtt meghajolt: „Adj nekem áldást, add nekem áldásodat, hogy bevégezhessem az eget, Ó Isten!“ Isten megáldotta őt: „Készítsd el — úgymond — az eget.“ Most Erlik Isten áldásával az eget elkészíté, és Erlik ördögei ezen egében növekedtek, nagy számmal növekedtek.

Ekkor még egy ember élt Istennek, Mandy-Sire, ez így gondolkodott: „A mi embereink a földet lakják. Erlik emberei az égben laknak, hiszen ez igen rossz.“ Így gondolkodott Mandy-Sire, megharagudott Istenre, és Erlik ellen harczra kelt. Erlik, Mandy-Sire ellen jött, Mandy-Sirét tüzzel legyőzte és elűzte. Mandy-Sire haza felé szökött. Isten kérdé őt: „Hát honnét jössz?“ Mandy-Sire Istenhez szóla: „Erlik népe fönt lakik az égben, a mi népünk a földön lakik, ez pedig igen rossz. Én magam akarám Erlik népét a földre vetni, de nem vala elég erőm és nem bírtam lesújtani.“ Isten szóla: „Senki sem erősebb nálamnál, Erlik most erősebb náladnál; még nem jött el ideje; ha eljő ideje, úgy hozzád fogok szólani: „Ma menj“, ha az nap fogsz menni, akkor erősebb léssz.“

Amaz élt, csöndben élt; midőn Mandy-Sire már rég így élt, elgondolá magában: „Azon nap, melyen Isten így szól: „Ma menj“ elérkezett. „Isten meglátá Mandy-Sirét és szóla: „Elfogod őt üzni, kiviszed szándékokat, erős léssz, igen erős léssz; hatalmas áldásom fog elérni.“ Mandy-Sire megörült, nevetett, nevetett és így szólt: „Nincs sem puskám, sem puzdrám, sem dárdám, sem kardom. Csak egyedül vörös kezem van; hogyan mehetnék?“ Isten szóla: „Hát mivel akarsz menni?“ Mandy-Sire felelt: „Semmim sincsen; lábammal akarom őt taposni, karommal akarom őt ellökni.“ Isten szóla: „Vedd emezt, egy dárlát végy.“ Mandy-Sire elvette a dárdát, az égbe ment, legyőzte Erliket és elűzte. Erlik egét a dárdával szétzúzá, mindent, a mi ott találkozott, lesújtja. Ez idő előtt nem létezett még sem kő, sem szikla, sem erdős hegy. Midőn most Erlik egének omladécai földre estek, létrejött minden szikla,

minden kő, az erdős hegy, a magas hegyek és minden hegygerincz, az Isten által teremtettt jó, egészen sík föld mind elromlott. Erre Mandy-Sire Erlik alattvalóit az égről mind a földre vetette. Egynehány a vízbe esett és elhalt, egynehány a barmokra esett és elhalt, egynehány egyenes fákra esett és elhalt, egynehány járó emberekkel összeütközött és elhalt, egynehány kövekre hullott és elhalt, mindnyájan elhaltak.

Most Erlik földet kért Istentől. „Egemet összetörted“ úgymond „most nincs földem, adj egy kicsit.“ Isten szóla: „Nem, nem adok neked földet.“ Erlik mondá: „Csak egy holdnyi földet adj.“ Isten mondá: „Nem, nem adok neked földet.“ Erlik mondá: „Csak öt holdnyi földet adj!“ Még öt holdnyit sem adott neki Isten. Most Erlik a bottal, mely kezében volt, a földbe ütött és szóla: „Ó Istenem, adj csak annyi földet, mely botom hegyével egyenlő!“ Isten nevéte és mondá: „Annyi földet, mennyi botod alá fér, elvehetsz.“

Most Erlik ezen darabka földre eget kezdett építeni. De Isten szóla: „Menj lefelé; a föld alá építsd azt, és ott erősítsd meg magadat. Szállj le a pokol fenekére, rétegekkel vedd körül magadat. Fönt egy kiolthatlan tüzet égess, sohasem fogod már meglátni a nap vagy a hold világát. Majdan, a világ végnapján itélni fogok fölötted; ha jól viseled magad, világomba bocsájtalak, ha rossz lesz, még egyszer oly távolra helyezlek, úgy legyen.“ Erlik mondá: „Minden holt embert szándékozom magammal vinni.“ Isten mondá: „Azokat semmikép sem adom oda.“ Az ördög mondá: „Ó Isten, ha úgy van a dolog, akkor semmi alattvalóm sincsen; most a földbe szállottam le, mibe kezdjek önmagam?“ Isten mondá: „Mit kérdezesz? tégy a miképen akarsz, magad teremthetsz számodra embereket.“ Ekkor Erlik lehajolt Isten előtt: „Ha áldásodat adod — úgymond — akkor teremthetek már.“ Isten megadá az áldást. Erlik egy fujtatót készített, alája egy csipővasat tett, egyszer a kalapácsal ráütött, a kalapács alól béka ugrott elő; még egyszer reáütött, és egy kígyó göngyölgött elő; ismét reá ütött, és egy medve jött elő és tova futott, még egyszer reá ütött, és ekkor egy vaddisznó jött elő; még egyszer reá ütött, és ekkor egy Almysz (szőrös rossz szellem) jött elő; még egyszer reá ütött, ekkor egy Sulumysz (rossz szellem) jött elő; végre ismét reá ütött, és egy teve jött elő.

Isten most eljött, és Erlik fujtatóját, csipővasát, és kalapácsát

tűzbe veté; a tűzbe vetett fujtatóból nő jött létre, a csipővasból és kalapácsból férfi jött létre. Isten vevé az asszonyt, reá köpött és madárrá lett, kócsaggá (kondor) lett, melynek szárnyaival nem tollazák a nyilat, melynek húsat nem eszi kutya, mely a mocsárt büzőssé teszi. Isten a férfira is köpött, és egy patkány (Talban) lett belőle, melynek lábai hosszúak, melynek nincsenek kezei, mely a háznak piszokja, mely a csizmák régi talpbőrét rágja. Erre Isten az emberekhez így szólt: „Barmot készítettem nektek, eledelet készítettem nektek, szép, tiszta vizet hagytam folyni a föld felületén, hogy abból ihassatok, segítettelek benneteket; cselekedjetek tehát most ti is velem jót. Most vissza akarok térni, egyhamar nem jövök ismét. Te embereim közé tartozol, Sal-Jime; oly embert, ki pálinkát ivott, kis gyermekeket, csikókat, borjukat és birkákat óvj meg te Sal-Jime! oly embert, ki jól halt meg, végy el; ki puskával lőtte önmagát, önmagát gyilkolta, azt ne vegyed el, azt vessed el! Ki másokkali harcban halt meg, azt hozdad be országomba. Azon embert, ki gazdagoktól bármit elcsent, azt, ki mások irányában ellenségeskedett, azt ne fogadd el, azt vessed el! Ki érettem, a fejedelemért halt meg, azt hozdad be országomba. Én segitettem, az ördögöt eltávolítottam, elválasztottam tőletek; ha most hozzátok közeledik az ördög, akkor adjatok az ördögnek eledelet, de az ördög eledeléből ne egyetek. Ha enni fogtok az ördög eledeléből, akkor az ördög alattvalói lesztek; ne feledkezzetek meg szavaimról! Ha hozzám fordultok, akkor ruhám szegélyén fogtok ülni. Most el fogok maradni; ha soká elmaradok is, mégis egyszer el fogok még jönni; ne feledkezzetek meg rólam sohasem, ne felejtsetek el, hogy még eljövök. Gondoljátok meg, hogy csakugyan eljövök. Most messze távozzom; ha visszajövök, meglátom jó és rossz tetteiteket, amaz időben. Helyettem most Japkara, Mandy-Sire, Sal-Jemi fog benneteket segíteni. Japkara, jól vigyázz! Ha el akarja venni Erlik a holt embert, mondjad meg Mandy-Sirének; Mandy Sire erős, hadd győzze le Erliket. Sal-Jime jól vigyázz, hogy a rossz szellemek a föld alatt maradjanak; ha mégis a föld felületére kijönnek, mondjad meg Mai-Terének, Mai-Tere erős, hadd győzze le őket. Podo-Szünkü erősítse meg a napot és a holdat, Mandy-Sire örködjék ég és föld felett. Mai-Tere távol fogja tartani a gonoszt a jótól. Mandy-Sire, te küzdeni fogsz; ha megjő az erőd, akkor hozzám fordulj, ne dobj el senkit, ha gonosznak tartod. Egy halott hagyományánál minden

egyenlő legyen. Ha valamely fejedelmet rosznak tartasz, ne vessed meg alattvalóit mint gonoszokat. Ha valamely fejedelmet jónak tartasz, ne fogadd minden alattvalóit mint jókat; tanítsad az embereket minden jóra. Tanítsad őket, hogyan kell halakat horgászni, hogyan kell azokat hálóbá fogni, tanítsad a mókuslövésre, a barom legeltetésre, vezérelj őket minden jóra, mint ha csak magam volnék.“

Ezután Isten eltávozott.

Mandy-Sire visszamaradt, horgot készített és horgászott, kender nyűtt, hálókát készített, sajkákat készített és halászott a hálókkal; fegyvert készített, löport készített és mókusokat lőtt. Így Isten szava szerint minden jóra vezérelte őket, mindenre tanította őket. Egykor Mandy-Sire így szólt: „Ma el fog engem vinni a szél.“ Forgószelet keletkezett, és magával hordta Mandy-Sirét.

Japkara szóla: „Mandy-Sirét maga Isten vette el, ne keressétek, mert meg nem találjátok. Én Isten küldöttje vagyok, és szintén vissza fogok térni, azon országba megyek, melyben Isten lakni hagy. Ne hagyjatok fel avval, mit tanultatok, az Istentől adott szó az.“ Így szólván tova ment.

A nyál eredete és a kutya sorsáról.

262. lap.

Előbb, előbb a nagy Pajana az embert készítette, a lelkét nem bírta elkészíteni. A nagy Kudaihoz ment a lelket elkérni. Egy kutyának szólt: „Te itt maradj, vigyázz és ugass!“ Pajana tova ment, a kutya ott maradt. Erre eljött az Erlik. Erlik megcsalni akarja őt, s így szólt: „Néked nincs szőröd, én arany szőrt fogok neked adni! csak adjad nekem ama lélektelen embert.“ A kutya azt gondolá, hogy arany szőrré tehet szert, és kiadá neki az embert. Erlik egészen leköpött az emberre; ekkor Kudai jött, hogy lelket adjon az embernek, és Erlik megszökött. Kudai meglátta a leköpöttet, de nem bírta megtisztítani; ekkor kifordítá az embert, ezért van a nyál az ember belsejében. Erre Kudai megverte a kutyát. „Te, kutya, rosz lehetsz — úgymond — tegyen veled az ember, a mit akar; verhet, megölhet, tökéletes teljességgel kutya légy.“

A tűz feltalálása.

Miután Kudai az embert elkészítette volt, így szólt: „Az ember meztlen lesz, hogyan élhessen meg a hidegben? fel kell találni a tüzet!” Ülgön három lánya nem bírt tüzet rakni, nem volt képes azt feltalálni. Ekkor eljő Kudai, szakálla hosszú, és ő reálép. Midőn lába a szakállra lépett, megbotlott. Ülgön három lánya kigúnyolá Kudait. Kudai haragosan ismét tova ment. Ülgön három lánya az útfélen várt, és hallgatódzott arra, mit szólанд Isten. Kudai mondá: „Ülgön három lánya gúnyolódik rajtam és kinevet engem, ámbár a kő élességét és a vas keménységét nem találja meg!” Ülgön három lánya, miután azt meghallá, elővevék a kő élességét és a vas keménységét, és tüzet ütöttek.

A medve.

Élt egykor két fivér. Az egyiknek szántóföldje a nap oldala felé volt, a másiké a nap által meg nem világított éjjel oldala felé volt. Az egyiknek szántóföldje sikerült, a másiknak szántóföldje semmikép sem sikerült. Az egyik fivér mondá: „A te földeden jó a gabona, az enyimen semmi gabona sincsen“, így szólván, haragudott fivérére. Az egyik fivér két nyilat dugott szájába, ezekből agyarak lettek; ő maga medvévé vált. Azon fivér, ki medvévé változott, elveté nyílhurját; ezen nyílhur komlónövényynyé változott, és a fa körül tekergődzve nőtt.

197. lap.

Az utolsó idő. (A világ vége.)

(Teleuti emberek elbeszélése után.)

Ha az utolsó idő elérkezik,
Az ég vassá lesz,
A föld érczczé lesz,
Herczeg herceget kirabol *),
Nép néppel feketében (roszban) tűnődik,

*) Ered. *kapesigamak* tán nem annyira *erzürnen* mint kirabolni.

A kemény kő átfuratik ¹⁾,
 A kemény fa kiszárad ²⁾,
 Az ember csak arasznyi lesz,
 A férfi hüvelyknyi lesz,
 A férfi kantárszára rövid lesz,
 ³⁾
 Az atya gyermekét nem ismeri,
 A fiú atyját nem ismeri,
 A bél ⁴⁾ a főnél jó ki,
 Lófőnagságu arany
 Egy fazéknyi ételt nem ér fel,
 A láb alól arany jó ki,
 De azt felvevő ember nem léssen.

399. lap.

Szojonnok, azaz: a khinai birodalomhoz tartozó Kara köl
 tó partján élő tatárok.

Pagai Tjüriü.

Fennt Pur khán élt,
 Khan Kurbusztu Tengerekü
 Küdzsü Pur khán Pakhsi,
 Az alsó helyen Kara Szan nevű khán
 És Dalai khán.
 Kara Szan nevű khán
 Igen lódús ⁵⁾ vala,
 Igen baromdús vala,
 Künn egy szolgája egy rabja volt,
 Neve Szezeleng vala.

¹⁾ Ered. *odilar* csag. *otülür* áthatva lesz, nem mint R. *zerbricht*.

²⁾ Ered. *kakalmak* = kiszáradni (L. Čagataische Sprachstudien) nem mint R. *krachen*, sem pedig *Holz*, mert *agadz* = élőfa inkább.

³⁾ *Ajaktin paska pí polor* R.-től *Was nicht ein Napf ist, wird Herr sein*-nel ford., mit én homályosnak találván, inkább kihagytam.

⁴⁾ Ered. *pagi* hibásan ford. R. *Knoblauch*.

⁵⁾ Ered. *Köböj etdik* khin.-tatár tájbeszédben *köp atlik* = sok lovu; nem mint R. ford. *viel Vermögen*.

Kara Szan nevü khán
Rosz indulatu vala,
Éjjel jószágát megtekintvén,
Ide s tova ment és járt.
Az öreg Szegeleleng
Tüzet gyújtott.
Kara Szan khán
Oda ért,
Belépett.
Az ülőhelyén
Gyertya*) égett,
De midőn odanéz,
Gyertya nincsen.
Tán az asszony szépsége
Mi ott állt?
Kara Szán nevü khán
Midőn látta, visszafordúlt,
Kedve jött a nőt elvenni.
A mint úgy éldegélt
Megbetegedett.
Egy országból egy bűvészt
Magához hivatott,
A táltos midőn jött
És látta,
„Nem beteg ő” mondá.
„Az én betegségem
Tán Szegeleleng nejében fekszik” mondá.
Ha a te betegséged
Szegeleleng nejében volna,
Akkor el kell hoznod
És elvenned.”
Ő tehát elköltöztette,
Kanki Pürün vizéhez
Szegelelenget vitte,
És elvette.
Az öreg Szegeleleng

*) Ered. *Jula* ; ujg. *jula* ; magy. világ, világosság.

Kanki Pürünnön élt vala.
 Egy fia volt,
 Szép fiú volt ez,
 Pagaï Tyürünek nevezik vala.
 Talai khán lánya
 A ménest őrzé vala;
 Pagaï Tyürüvel találkozott.
 Talai khánnak lánya
 „Tetvet keress fejemen!” monda,
 És ő tetvet keresett rajta.
 A lány elaludt
 Pagaï Tyürü
 Elment a lovakhoz,
 És egy kancza belsejében levő csikót
 Kihúzott, és elvitte,
 A kancza nem tudott semmit róla,
 A lány ölébe letette;
 A lány fölébredt,
 A midőn felébredt
 S ölében a csikót
 Meglátta,
 Talai khán lánya így szólt:
 „Oh ember! ne szólj senkinek,
 Ha nem szólsz, elveszlek“ *)
 „Ha elveszesz, jól van!”
 Így mulattak,
 Pagaï Tyürü elvenni akarta.
 Kérőben el is járt
 Atyjával Szegelenggel,
 Talai khánhoz mentek.
 Más nép is kérőbe jött
 És ott ült.
 Talai khán így szóla:
 „Én a lányomat
 Csak egy juhnak husából

*) Ered. *Szen alajem* = elveszlek, mi a tatárban épen úgy, mint a magyarban a leány szájába nem illik, de itt a fejedelmi származású nő a pásztor fiúval így beszélt.

Száz embert
 Jól tartónak,
 Adom oda majd;
 Sziklás tenger túlsó részén
 Kaldzsán a kék bika él.
 Farkának arany sallangját
 Hozza el,
 A ki azt elhozhatja,
 Annak lányomat oda adom.¹⁾
 Pagaï Tyürü gyalog jött vala
 A többi kérő
 Lóháton jött;
 Kaldzsant, a kék bikát
 Megvini akarván
 Pagaï Tyürü
 Gyalog vala,
 Hegy szirtjére felment ő
 „Hol van az én paripám?
 Hol van az én gunyám?
 Khan Kurbusztín Tengerekej¹⁾
 Három emberkort
 Szenvedtem én
 Három rosznak
 Születtem én,
 Hol van az én hátas lovam?
 Hol van az én gunyám?“
 Ezüst kantár száru
 Kezer²⁾ nyergü
 Bilgin kher nevü ló
 Toll szárnyakkal
 Jobb oldalán ott termett.
 Pagaï Tyürü
 Bilginkher-lóra
 Felült.
 Kaldzsánnal a kék bikával

¹⁾ *Tengerekej*. Alkalmasint: *Tengeri és Eke* = Isten bácsi, ÚrIsten.

²⁾ *Kezer*. R. ezen szót egészen kihagyja, mi „mit dem Sattel“-féle fordításából kitetszik.

Megívni ment ő.
 A bika megjött,
 Pagaï Tyürü megölte őt,
 Farkának arany sallangját
 Talaï khánnak áthozá.
 Talaï khán mondá :
 „Lányomat oda adom.“
 Frigybe összekeltek,
 És mikor összekeltek vala,
 A nő aludni akart,
 Sár és húgygyal megtelt vala.
 Más oldalra fordúlt,
 Más oldalon alszik.
 Midőn reggel felébredvén
 Felkelt vala,
 Talaï khán kutyái
 Pagaï Tyürüt széttépték volt.
 Talaï khán lánya
 Pagaï Tyürüt találni ¹⁾ indul;
 Midőn őt a földön keresné,
 Megtalálja és elhozza.
 Ismét esteledik,
 Ismét más helyen alszik.
 Reggel ismét felkelvén
 Talaï khánnak bikái
 Pagaï Tyürüt
 Szarvaikkal megölték.
 Talaï khán lánya
 Újra keresi.
 A mint őt keresi,
 ²⁾
 „Most meghalok“ mondá ő menve
 Pagaï Tyürüt egyszerre megtalálja.
 Pagaï Tyürü szólni kezd :
 „A világ kezdetét
 A karám elkészítni,

¹⁾ Ered. *tílei* = találásra ; minek gyöke *tíl*, a magy. *tal*-al rokonnak látszik.

²⁾ Ered. *Münjap töröp*, minek ford. R. mint ismeretlent kihagyja.

Három dolog
 Hátra maradt *);
 Egyike : farkas nyakába
 Csengetyűt akasztani akarok,
 Másika : beteg ember fejére
 Szarvat növesztetni akarok,
 Azután : az álnok ember nyelvére
 Szőrt növesztetni akarok“ mondék.
 „Mind a három most nem lesz vala.“
 Most Pagai Tyüri
 Száz rókabőrös sapkával,
 Ezüst nyereggel,
 Ezüst kántárszárral,
 Bilginkher lóval,
 Mint Bogdo Kara khán jár,
 Állott vala.

Az egész költeménynél a mint a szövegnek a fordítással összehasonlításából kitűnik, sok helyen nem egészen alapos ismeretre támaszkodik a fordító; vagy rosszul írta ki a nép szájából, vagy eléggé világos értelmezést nem hallott.

*) Ered. *Tudi kaldi*, mit R. *that ich* ford.

VÁMBÉRY ÁRMEN.

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

32. *S. W. Kölle*: Bemerkungen über Zahlen-Etymologie. Ezen észrevételek megjelentek a „Nachrichten von der k. Gesellschaft d. Wiss. zu Göttingen“ című Értesítőben 1866. Mondhatni, hogy újak és eredetiek is, és mivel egy altáji nyelvet, a törököt illetik, mi is tartozunk róluk tudomást venni.

Minthogy a számnevek a nyelvrokonság megítélésére nézve oly kiváló helyet foglalnak el, nem csuda, hogy találkoznak nyelvészek, kik ezen oly abstract fogalmú szókategoriának miképen való keletkezését fürkészik, jelesen azt, hogy milyen más, concret jelentésű névszókából vagy igeszókból indulhatott ki az illető merrev számjelentés. Ilyen kísérletek tétettek az árja számneveken, s meglehet, hogy itt-ott egy szikra siker is mutatkozott, de a mely azután rendesen a többire nézve igen merész conjecturákra bátorította az illető nyelvészeket. Ilyen megpróbáltatás tárgyai, a mint tudjuk, voltak már a magyar számnevek is, a minek eredményül azután ilyen nézetek kerültek ki, hogy p.o. *két* a *köt* igével, *három* az *orom* névszóval, *nyolcz* a *nyult*, *nyólt*-tal volna eredeti kapcsolatban, hogy a *négy* a *ne-egy*-ből lett volna stb. A kíváncsiságot, a mennyire vizsgálatra ösztönöz, sehogy sem lehet rosszalni, tudományos téren sem, mert így kerül néha világosságra olyan tudni való, a mit nem kerestek is. Mindazonáltal azt tartom, hogy sokkal üdvösebb előbb ott vizsgálni, a hol szemünk még csakugyan láthat valamit, s a hol adatokat összeállítva bizonyítani is tudunk valamit. Én részemről soha se törném fejemet azon, hogy miből kerültek az egyszerű számnevek; s megvallom, nem sok hasznát látom azon bár leleményes etymologiai ötleteknek, melyek a szám-

nevek megfejtését czélozzák. De most csak ismertetni akarom, mit talált ki a török számnevekre nézve Kölle úr; hogy mennyit érnek az ő találmányai, talán már e rövid ismertetésből is ki fog tűnni.

Kölle úr, még mielőtt Stambulban a törökkel megismerkedett, mint missionarius az áfrikai néger-nyelveket tanulmányozván (s e részben nagy érdemei is vannak), — a Vei-nyelvben úgy találta, hogy az „egy“ *dondo* az ismételt *do* „kicsinynek lenni“ igéből származhatik (vonatkozván a kis ujja), s a *féra* „kettő“-nek eredeti jelentése alkalmasint ez volt, hogy „társ“, mert praepositíóképen annyi, mint „-val, -vel“ (mit); ebből s talán még más adatokból azon, magában nem is implausibilis nézetét merítette, hogy a számnevek úgy szólván az ujjak neveiről keletkeznek. E nézetet a törökre alkalmazván, következő megfejtéseket ad:

A török „egy“ *bir* a bal kéz kis ujjának felelne meg, mely a tenyeret fölfelé fordítva, a testhez legközelebb esik; így rokonítható volna a török *berü* = innen szóval. Kölle úrnak vannak azonban messzehordó hasonlítási elvei, mert a *bir* gyökről azt mondja, hogy „dem wesen nach identisch mit unserem *vor* (*fahren, first, fürst*, engl. *first* etc.).“ Azt azonban nem tudja, hogy *bertü* igen biztosan elemezhető *be-rü*-re épen úgy mint *geri, ilgeri, joqarü*, s egyéb ily helyviszonyi szók, s hogy az *r* benne épen nem gyökелем.

A török „kettő“ *iki* a balkéz nevendék ujjára vonatkozik, mely mint a leggyengébb, haszontalanabb, több nyelvben „névtelen“-nek neveztetik. Ezért a török „kettő“ csak „ráadása, függeléke“ az „egy“-nek. Mert *iki* lényegesen egy volna a *ki* relativ particulával, minthogy néha egytagúnak is ejtetik. Erre csak dupla kiáltójellel azt kell mondani, hogy: sic!!

A „három“ *üç*, a középujjról elnevezve, Kölle úr szerint egy az *üç*-cel „das innere, die mitte.“ Ez utóbbi fordítás ráfogás, mert „mitte“ töröktől csak *orta*.

A „négy“ *dört*. Sorban következik a balkéz mutató uja, s ezt a régi tatárok, mikor számneveiket alkoták, mint olyat nevezték el, a melylyel „ösztökélnék“ a *dörtmek* igétől; vagy talán „mutatnak“ is „wie mit einem dünnen spitzen werkzeug.“ Hogy a *dörtmek* ige mutatást is jelent, higye ám maga K. úr, a nyelv nem tud erről semmit; valamint azt is, hogy az *ös* tatárok a mutató ujjat ösztökének használták.

Az „öt“ törökül *beş*. Erre meg ajánlkozik a balkéz hüvelykujja, mint „*baş parmaq*“ fő-ujj, s így a *beş* szó sem egyéb mint *baş* „fej.“ Az nem okoz K. úrnak nagy bajt, hogy *beş* eredetileg *bış*-nek hangzik; arra sem gondolt, hogy a *baş* „fő“ — minden józan észjárás szerint talán az „első“-re, s így ha tetszik az „egyre“ ráillik, de nem az ötre; mert ha már egyszer az ujjakon akarunk számlálni, s ha van fő vagy első ujjunk, természetesen ezen kell kezdeni a számlálást.

Folytatólag most a jobbkez kisujját veszi elé, s minthogy most az „ötöt“ jelentő fő-ujjról le kell szállni kisujjra, neki eléggé jól magyarázódik az *altı* „hat“ a török *alt* = „al“ (*alatt*) szóból.

A *jedi* „hét“ mint a hatnak „nachfolger“-je (*unselbständiger nachtreter und abhängiger nachfolger des kleinen*), a jobbkez nevendék ujját repraesentálja. A szónak „nachfolger“-féle értelme megtalálódik a *jedmek* (lovat vezetni, maga után vonszolni) igében. Legyen bár; de mily furcsa észjárás az, mely szerint a kisebbik vonszsza a nagyobbikat?

A „nyolcz és kilencz“ török számnevek *sekiz* és *toquz* alakilag a végszótagra nézve hasonlítanak egymáshoz. A *z* bennök tehát formativum, mint ezekben *ikiz* „iker“ ettől: *iki* kettő, *boyaz* torok, ettől: *boymaq* fojtani, *göz* szem, ettől *görmek* látni, *söz* szó ettől: *söjlemek*. (Ez utóbbi olyan, mintha azt mondanók hogy m. *szó* ettől van: *szólni* vagy *kefe* ettől: *kefél*ni; mert *söjlemek* tatárul még *sözlemek*). Most már K. úrnak olyan igék kellene, melyekről a jobbkez közép és mutató ujjai elnevezhetők voltak; s ezeket egyszerűen meg is találja. A közép ujj, melynek a neve *sekiz* volna, a *sekmek* „szökni, viasszaszökni, pattanni“ igétől származik, mert mikor az ember ujjait pattogatja, a középujj a hüvelykujjról visszapattan (a mit különben akármelyik ujj is tehet). A jobbkez mutató ujjának meg *toqmaq* vagy helyesebben *toqumak* „szőni“ igétől van a neve, mert „szőni, weben“ a. m. „die einzeln fäden durch den schlag des webers in nächste berührung mit einander bringen“; meg a reflexiv *toqunmak* „anstossen, berühren, befühlen“, (ezek közül megint csak az „anstossen, beleütközni hozzáütődni“ az igazi); innen *toq* ige kerül ki ezen jelentéssel „berühren, fűhlen“, s meg van fejtve a *toquz* számnév, minthogy annak repraesentansa a jobbkez mutató ujjá „vor allen anderen zum berühren und befühlen gebraucht wird.“

Hátra van még a vége. A „tíz“ betetéli az eredeti egyszerű számnevek decimalis rendszerét. Kölle úr ezért a tör. *on*-ban, a végnek, bevezetésnek eszméjét találja kifejezve (die idee eines abschlusses oder endes). Szerencséjére van egy tör. *onmaq* ige is „hasítani; várni“, szerinte „zerspalten, zerschneiden, stillstehen, warten.“ Már pedig az világos, hogy hasadék vagy beróvás annyi mint az egyenes iránynak vége, a hol megállás indicálva van.

33. Miklosich F. „*Die fremdwörter in den slavischen sprachen.*“ Ily czím alatt közli a híres szláv tudós a bécsi Akadémia „*Denkschriften*“-jeiben (Phil. hist. Classe, XV. köt., Bécs 1867.) szótárba összeállítva azon szokat, melyeket a különböző szláv nyelvek részint a német (kivált ó- és középfelnémet), részint a görög és latin (vagy egyik másik román), részint pedig a magyar vagy a török (s általa a perzsa és arab) nyelvekből kölcsön vettek. A magyarból való átvétel természetesen csak a magyarral legközelebb érintkező szerb, újszlóven, horvát valamint a tót és kisorosz (ruthén) nyelveket illeti; ilyen átvétel p.o. a szerb és újszlóven *mertuk* = m. mérték, *menuš* (újszl. *konjski menuš* equaria, ksr. *myneš* = m. ménes; *šereg* (szerb. horv.) = m. sereg s egyebek. De Miklosich magyar eredetűnek tart oly szokat is, melyek korántsem oly kétségtelenül magyarok, mint az imént idézett példák, melyeknek magyar voltát részint a szóképzés kriteriumával (*mérték*, *ménés*) részint a rokon nyelvekkel való közösséggel lehet bizonyítani (mint p.o. a *šereg* szót a török *čerik* által). Az ilyen szláv-magyar szokat tehát, melyeknek eredeti hovatarozása még kétség alá eshetik, a következőkben ki fogom jegyezni, hogy a magyar nyelvtudomány az ebbeli adatoknak a magyar szókincs kritikai megbírálása végett, hasznát vehesse. — Ezenkívül Miklosich még egyebütt vett föl magyar szokat, hol a magyar nyelv a szlávval együtt más nyelv irányában kölcsönvevőnek mutatkozik, ilyen p.o. a *vánkos* szó, mely kétségtelenül a középfelnémet *wangeküssen*-ből ered, s a déli szlávban is megvan, mint *vanjkuš*, *vajkušna*. Ezek tehát a magyarban is idegen szók, s érdekünkben van, a bizonyítékokat gyűjteni, melyek azokat idegeneknek megismertetik, ha mellőzzük is azon nem fontos kérdést, hogy melyik nyelv vette legelőször át e szokat, és közölte a másikkal? — elég ha eredeti hova tartozásukat tudjuk *).

*) A következőkben előforduló rövidítések; *szl.* = szlóven, újszlóven; *ószl.*

Aba (-posztó): szl. *aba* pannus thessalonicensis, bulg. *абѣ*, szb. *aba, haba*; or. *aba, gaba*; lgy. *haba, chaba*; — tör. 'abá, arab eredetű *عبا*, s meg is látszik még az arab *ع* betű, melyen a szó kezdődik, a szláv alakok *g, h, ch* kezdő mássalhangzóiban.

afonya: ksr. *a f e n y* (f. plur.) *vaccinia nigra*. — Mikl. magyarnak veszi a szót; én ezt bizonytalannak tartom, hogy magyar-e?

egres „ribes grossularia“ (de ezt is teszi: „*uva immatura*“): szl. *agres*, szb. *ogresta* (*uva immatura*), lgy. *agrest*; — olasz *agresto*, klat. *agresta* (trauben- und obstsirup), melyek a lat. *acer* töből eredtek; a magy. *egres* legközelebb a szláv *agres*-re mutat.

akó: szerb *akov amphora*. — Mikl. a szerb *akov* szót vissza-kölcsönözöttnek tekinti, mert maga a magy. *akó* szláv *okov* (*o-kov*)-ból eredvén „bedeutete ursprünglich ein mit eisen beschlagenes gefäß.“ Ha a szerb *akov* nem csak a magy. *akó*-ból került volna ki, szintén *okov*-nak kellene hangzania.

antalag, átalag: ksr. *antal, antalok, dolium, weinmasz, lgy. antalek*. — Mikl. a magyart veszi eredetinek.

hara (haras-kotzen). Mikl. ezt a szl. *aravica leuconium*, or. *garus* (kamelgarn), lgy. *harus* mellett említi, s ellenében tartja a német *haar* szót. De *hara* szövetet jelent, s így jobb lett volna azt az előbbi czikkbe fölvenni: *aras* (szl.) *cilicium*, lgy. *aras, haras*, a melyhez tartozik a német (bajor) *arreis* (der rasch), olasz *arazzo, razzo* (gewirkte tapete), s mely Diez szerint Arras városától nyerte volna a nevét.

árbocz: kétséget nem szenved, hogy ez csak a latin *arbos* = arbor szó, „malus (mast)“ jelentéssel. Mikl. a szerb *arbur*-t is hozza fel *arbelo* (szl.) czikk alatt.

babona: ószerb *babuni* (m. plur.) bogomili (haereticorum genus) *babunьskъ* bogomilicus. Mikl. valószínűnek találja, hogy a m. *babona* a szerbből jött át, s hogy a Bogomiloknak a Balkan félszigeten a középkorban igen elterjedt haeresiséhez a „*babonaság*“ fogalma csatlakozott. Magok a bogomilok meglehet hogy a Prilép és Veles közt fekvő Babuna hegységről nyerték a *babuni* nevet.

bogrács: ezt föl lehet vala említeni a szerb *bakar* kupfer, *bakrac* kessel szóhoz. — Mikl. a török *bakır* réz szót tartja ennek ere-

= ószláv, ószlovén, ksr. = kisorosz; szb. = szerb, lgy. = lengyel, or. = orosz. Egyebek már ismeretesek vagy könnyen érthetők.

detijének, de nem hozza föl a tör. *bakraž*-ot is. A magyar szó mindenesetre idegen, akár a szerb, akár a töröktől jött át, mert alapszava *bakır* nem magyar.

bálvány: szl. *bolvan* idolum, or. *bolvan*, szerb *balvan* trabs, lgy. *balvan*. Nem tudom, miért tartja Mikl. e szót nem szlávnak, ellenébe állítván a magy. *bálvány*-t, midőn sem a magyarból, sem a szlávból nem lehet eredetét megfejtteni, de a szláv nyelvekben legáltalább széltiben el van a szó terjedve.

berbencze, *börböncze*: ksr. *berbenyca*. Miért vette hát ezt föl Mikl. a szláv „fremdwörter“ közé, holott maga mondja, hogy a magy. *berbencze* „wol slavischen ursprungs ist“? — a min nem is lehet kételkedni, mert *berbencze* épen úgy lett *berbenica*-ból, mint *pincze* a *pivnica*-ból.

bérmálni: szl. és szb. *berma* confirmatio, *bermati* firmare (ném. *firmer*). A szlávnak volt oka a *firma* szó *f*-jét elváltoztatni, mely egyáltalában nem eredeti szláv hangzó, mely ok a magyarra nézve nem létezett. Ezért a magy. *bérmálni*-t is csak a szláv *berma* után készülniök kell tekintenünk.

bitang: Mikl. ezt, valamint a szb. ksr. *bitanga*-t (erro) a rumun *bitang* átvételének veszi. Abból, hogy Diez a szót szerbnek tartja, látjuk, hogy a rumunban nincs etymológiája; meg abból, hogy Mikl. rumunnak veszi, hogy a szlávban nincs. Már csak ezért is magyarnak kell e szót tartanunk, nem tekintve, hogy külső alakja is eléggé magyaros, s jelentése is szélesebb a magyarban mint a szlávban.

bokréta: erre a MNySzót. azt mondja, hogy „törzse *bokor* világosan magyar eredetű, noha képzője idegenszerűnek látszik.“ — Mikl. a magyarból valónak tartja a ksr. *bokrejta*, *pokrejta* (ferderbusch) szót. Kétséges.

buda (árnyékszék): MNySz. *búvoda*-nak magyarázza; Mikl. orosz, lgy., szerb, litván szónak hozza föl ezt: *buda* casa, hütte; dim. *budka*. Különben homályos szónak mondja. Annyi bizonyos, hogy az új-magyar -oda-féle képzést (*szálloda*, *uszoda*) nem lehet rá alkalmazni.

bunda: ksr. *bunda* (weites oberkleid), rum. *bund*. — Mikl. a magyart veszi eredetinek; előttem a szó eredete homályos.

bútor: szl. *butara* onus; or. (dialectice) *butor* habseligkeiten.

A szó magyar voltát némileg csak a *bugyor*-hoz való hasonlósága bizonyíthatja.

cima : szl. szb. *cima* germen (*cime gnati* florere). Mikl. a klat. *cima* (summitas olerum), olasz *le cime* (dell' erbe), kfnémet *kîme* szókhoz hasonlítja.

csákány : Mikl. az ószláv *čekan* malleus rostratus, ligo, or. *čekan* (streitaxt, grabmeissel), szb. *čakanac* malleus, lgy. *czekan* (streitkolben) szók ellenében a magyar *csákány*, rum. *čokan*, albán *čekan*-t állítja, nem tudni mint eredetieket-e, vagy csak mint egyező szókat? Pedig az orosz jóformán a tatártól (*čakan*) vette a szót, a honnan az a magyarba is került át.

csata : eredetileg szláv szó; ószl. szb. *četa*. De a már magyarosított alakot mutatják : szl. *čata* insidiae, ksr. *čata* (posten), lgy. *czata*.

csombor : lgy. *cząbr* (cz = č) satureia, or. *čaber*, bulg. *čomber*, szb. *čubar*, litván *čobras*, rum. *čimbru*. Mind ezen alakok, mond Mikl., a görög *θιμβρος*-ban gyökereznek, melyből *tjumber*-féle alakon keresztül egy ószláv *štąbr* állott volt elé.

csap (zapf) magyar szóval egyeznek a szl. szb. *čep*, lgy. *czap* (*čop*), ószl. *čop*, lit. *capas*. A német *zapf*-ből valók, mint a finn *tappi* a svéd *tapp*-ból, mely utóbbi a german hangfejlődés törvényei szerint a ném. *zapf* szóval azonegy.

csoport : szb. *čopor* grex porcorum. A magy. szó is tájéjtessel *csopor*.

csuma : or. szb. *čuma* (pestis), bulg. *čjum*, rum. *čum*. Hogy a szó magyar-e, korántsem oly bizonyos, mint Mikl. hinni látszik.

csíz : a kfném. *zîse* (zeisig)-ből; lgy. *czyż*, or. *čiz*, szb. *čizik*. Tehát itt is, mint fent a *csap* szónál, a német z-ből a magyar és szlávban č lett. E hangviszonynak egy másik kétségtelen példája m. *cseber*, *csöbör*, szl. *čeber*, szb. *čabar* = ném. *zuber* (ebből *zwîbar* „ein gefäß mit zwei handhaben“).

dézsza : szl. or. *děža* situla, horv. *dîža*, lgy. *dzieża*, lit. *dežė*. A német *dese*, *döse* szóból valók.

darócz : szb. *doroc* pallii genus. Az *ócz* szóvég nem igen szól a szó magyar volta mellett.

duda : szl. szb. *duda* (dudelsack), or. *duda* schalmei.

gajdolni : ezt Mikl. „dudeln“ jelentéssel a szb. *gajde* (duda), lgy. *gajda* (dudás) szókkal együtt a török *ghajda* pásztorsípnak ál-

lítja ellenébe. Azt hiszem, hogy a török is csak a szlávból került (mert hangtanilag, a kezdő *g* miatt, nem eredeti török szó az); s hogy más részt a magyar *gajdolni* igének, mely főleg részeges kiáltozást jelent (v.ö. *gajdos*, *meggajdulni*), a szláv „síp, duda“-féle *gajda*-val semmi köze nincsen.

gáncs : a szb. *ganač* (harpago) = olasz *gancio* „horog.“

gantár : szl. *gantar* (lagerbaum im keller), lgy. *ketnary*, ném. *ganter* = ol. *cantiere* (unterlage), klat. *canterius* (sparre). Nem kellett tehát a magyar szónak némi betű- és helycserével *gadvár*-ból keletkezni, mint a MNySzót. véli.

gazda : szl. szb. *gazda* paterfamilias, lgy. ksr. *gazda* szerbül még van: *gazdaluk*, *gazdašag*. Különös, hogy Mikl. nem említi, hogy a m. *gazda* szó maga is „slavischen ursprungs“, s hogy tehát a szláv nyelvek legfelebb a magyartól visszakölcsönözték a rövid *gazda* alakot, ha ez csakugyan nem a szláv nyelvek terén állott elé *gospoda*-ból. A szb. *gazdaluk* megint török képzővel alakult, *gazdašag* a magyar *gazdaság*.

golyva : ksr. *golva* struma. Ez ugyan a magyarból való, de maga a m. *golyva* is, mint már mellékalakja *gelyva* sejteti, idegen, még pedig szláv eredetű: déliszláv *gliva*. Tekintetbe jő ksr. *gelevo* (dickbauch) is, melyet Mikl. fölhoz.

garázda : a jelentés különös elváltozásával az ószláv *gorazdb* (peritus)-ból való; v.ö. orosz *gorazdo* (adv.) erősen, nagyon. Mikl. a szláv szót megint a gótból származónak tartja: *ga* és *razda* loquela.

guba : horv. *guba* lodix, szb. *guba* és *guber* stragulum, *guberica* lodix. — A szónak magyar volta mellett semmi bizonyíték nem szól.

gomb : szl. *gumb*, ksr. *gomba*; — Mikl. az újgör. *κομπί, κομπι* (*gomb*), alb. *komb*, rum. *bumb*-ra vezeti vissza a fentebbi szót.

gunya : szl. *gunja* pallium, szb. *gunj* pallii genus, tunica, or. *gunja* (oberkleid, betttermantel); ksr. *huňa*. — Eredete: ol. *gonna* (weiberrock), rum. *gunъ* (mantel), új gör. *γοῦνα* (pelz), klat. *gunna*. A magyarba a szó alkalmasint csak a szlávból került be.

guta : „apoplexia“ értelemben van a szláv nyelvekben is (horv. szb. ksr.) e szó *guta* = ol. *gota*, lat. *gutta*. Érdekes a mit Mikl. említ, hogy a szerbben *kaplja* („csepp, gutta“) is használtatik „apoplexia“ értelemben, s a németben mondatik „tropfen schlagfluss.“ Különös pedig, hogy a MNySzót. még a latin *percutio*, *quatio* igé-

ket is tekinthette rokonnak, s utolvégre mégis a magy. *út* (előtéttel *güt*, alhangon *gut*) igével magyarázza a *guta*-t.

hóhér : szl. horv. *hahar* carnifex = kfném. *háhaere*. Csakis ez utóbbiból lehet megérteni a magyar szóban az *é*-t.

hajdina : szl. *hajdina*, *hajda* polygonum fagopyrum, horv. *ajda*. Mikl. arra figyelmeztet, hogy a m. *hajdina* mellett *pohánka*, *tatárka* áll, hogy a lgy.-ben *grezca*, *tatarka* használtatik s a francziában *sarrasin*, hogy tehát e gabonanem általában azon nép szerint neveztetett, melytől át is van véve; s így a *hajdina*, *hajda* (heide-korn) sem lehet más mint *pohánka*, azaz = ném. *heide* (pogány). Magát a *hajdina* alakot a szlávnak kell tulajdonítani, s nem egyenesen a németből kölcsönzöttnek tartani a magyar szót.

hám : a szl. horv. *ham* (kummet), ksr. *hamy* (plur.) bár a magyarból van átvéve; de figyelmet érdemel, hogy van ófném. *chamo*, kfném. *kam* „zaum.“

hamis : Mikl. ezt, a horv. *hamišija* malitia szóval együtt, a német *hämisch*-ből valónak tartja; pedig látni való, a jelentésből, hogy a szláv itt csak a magyar szót toldotta meg saját képzőjével, s azt sem hihetem, ezen szók jelentését tekintve, hogy a magy. *hamis* (régi *homus*) a német *hämisch*-nek köszönné eredetét.

haramija : Mikl. téved, ha a magyarból származtatja a szb. *haramija* fur, latro szót, minthogy nem a magyarnak, hanem igenis a szerbnek volt (hangtani) oka, a török-arab *harami*-t *a*-val megtoldani. Így kerültek a magyarba a déli szlávon át, p.o. *delia*, *dalia* (tör. *deli*), *csizmazia*, *csizmadia* (l. NyK. III, 159. l.).

harcz : lgy. *harc* scharmützel, or. *garcovať* (ein pferd tummeln; item: scharmützeln, szl. *harc* certamen. Nem bizonyos, hogy *harcz* eredeti magyar szó.

határ : szb. *hatar* territorium, ager, fines; ószb. szl. *kotar* regio, territorium, or. *chutor* (vorwerk). Mikl. a magyart veszi eredetinek, megemlítvén, hogy Šafarik a szót kelt eredetinek tartja. Annyi bizonyos, hogy a magy. *hat*-ni igéből való származtatás (MNySzót.) ezen szláv alakok mellett nem igen valószínű.

ház : nem fogadhatom el Mikl. véleményét, hogy a magy. *ház*, a szl. *hiža*, tót *chiža*, lgy. *chyž*, *chyža* szókkal egyező s a német (gót, ófn., kfn.) *hūs*, úfn. *haus*-ból eredne. A magy. *ház* hosszú *a*-jával leginkább még a ném. *haus* szóval volna egyeztetendő; ámde ez csak újfelnémet alak, s mikor már régen volt meg a *ház*, a né-

metben még csak *hús* használtatott, a melyből a magyar soha sem csinált volna *ház*-at. Azután nem hihető, hogy a magyar egy kölcsönvett szóból képezte volna ezen adverbiumokat: *haza* (domum), *hazól*, *hazulról*. Végre a magyar *ház* szónak vannak rokon alakjai a finn-ugor nyelvekben, melyekkel hangtanilag egyeztethető: mert a hogy a magy. *kéz* a finn *käte*-hez áll, épen úgy áll *ház* mélyhangúlag a finn *kota*, *koto*-hoz. A rokon nyelvekben e szónak alaphangzója *o* (mely *u*-vá is lesz: cser. *kudo*, *kuda*, mord. *kud*); ez a magyarban is megvolt, mint a *honn* szóból = finn *kotona* látható; másfelől pedig tompa *a*-vá válván (v.ö. *volt*, *vala*), midőn úgy mint a *kéz* szóban az egytagú alakban ennek hosszúsága állott elé, ez csak *á* képeben jelenhetett meg, vagy helyesebben mondva jöhetett át a mai kori ejtésbe *).

írha : szl. *irh*, *jerh*, m. *irha*, f. *aluta*, weiszleder, or. *irga*, *ircha*, cseh *jircha*; Mikl. ezeknek eredetijéül fölhozza: kfném. *irch* (bock, gemse, leder) a lat. *hircus*-tól, újfném. (bajor dial.) *irich*. Tehát nem kell az *írhát* az *ír* igétől oly bőrnek magyarázni, melyre a régiek *írni* szoktak.

szoba : ószl. *istba* tentorium, szl. *izba* cubile, or. *istba*, *izba* *istobka*. Nincs kétség, hogy a magyar *szoba* is a szláv szókkal együtt a ném. *stupa* (ófn.), *stube* szóból idomúlt át, noha különben a magyar az *szt*-n kezdődő szókat elejbe tett önhangzóval a maga hangtani törvényeihez alkalmazza (*asztag*, *asztal*); azonban v.ö. *szobor* = szláv *stobor*.

eretnek : bár a lat. *haereticus*, gör. *αἵρεσις*-ből való, de csak a szláv készítette a *nek*-es alakot: szl. *jeretnik*.

kamuka : bulg. *kamuhъ* (damast), or. *kamka*, lgy. *kamcha* = tőr. perzsa *kamchâ*, újgör. *καμουχᾶς*. Tekintetbe jön a *ch* (*χ*), melyet

*) Hunfalvy P. azt véli (NyK. V, 294. jegyzet), hogy a *ház* a német *haus*-ból való, de azt sem tagadja, a rokon nyelvek (a lappnak is) tanúsága szerint, hogy egy magyar *haz* volt, melyből *haza* *hazól* vannak. A fentebbiekben látjuk, hogy kétféle *ház* és *haz* fölvételére nincs szükség. Hunfalvy úr ott azt is mondja, hogy a két szónak különböző szereplései vannak, hogy *haza* menni más mint a *házba* bemenni, vagy *hazól* jönni más mint a *házból* kijönni; ámde a különbség ezek között nem annyira az alapnévszóban, mint a viszonyragokban rejlik, s kétségtelen tény továbbá az is, hogy mindenféle nyelvek a „honn, haza, hazól“ adverbiumokat csakis „ház“ jelentésű szókkal fejezik ki: lat. *domi*, *domum*, tót *doma*, *domov*, gör. *οἶκος*, *οἶκαδε*, cser. *kudošto*, *kudoško* v. *kudeš*, finn *kotona*, *kotia* stb.

még a bulg. lgy. újjör. alakok mutatnak; a török *kumaš* nem ide való.

kántár : szl. *kantar* capistrum, lgy. *kantar* (beizügel das pferd anzubinden), ksr. *kantar*, v.ö. újjör. *karzáru* uncus. Mikl. még inkább a tör. *kantırma*-t említhette volna, mely egyenesen féket, kantárt jelent.

kántor : (-napok, -szerda) : megvan ebben a lat. *quatuor tempora* a miből a ném. *quaterember*, lgy. *kento-pory* is lett. Mikl. sajtóhiba után indulhatott, midőn ezt írja „magy. *kanto* in *kanto szerda*.”

kápa (csuklya) : szl. szb. or. *kapa* cucullus, capucium; = lat. *cappa*, *capa*, ol. *cappa*, ófném. *chappa*, kfném. *kappe*. De úgy látszik messzire megyen Mikl. midőn még ide tartozónak véli a szl. *kepenek*, magy. *köpenyeg*, tör. *köpenek* szókat, továbbá or. *šapka* s egyéb ilyen szláv szókat, melyek közt végre a *kabát* (szb. *kavad*, lgy. or. *kabat*, újjör. *кабади*) is eléfordúl.

káposzta or. *kapusta*, szb. *kombost* = ófném. *kumpost*, *kompost*, kfn. *kompost*, újfn. *kompest*, *komst*, (bajor *gumpost*) = lat. *composita* (s így etymologice egy a fr. *compote*-tal is). A *káposzta* szó e szerint nem a lat. *capitosa* szerint módosult.

katona : sz. *katan* eques, miles, szb. *katana*; *katanija* milites, equites; lgy. *katan*, ksr. *katuna*, rum. *кѣтанѣ*. Homályos eredetű szó, melyet Mikl. magyarnak tekint, de melyre nézve az ószl. *katunѣ* „castra” is jöhet tekintetbe.

kátrány : (Mikl. nem hozza föl) : szb. *katran* schiffspech, or. (dial.) *katran* bergspech = arab *qatrán* قَطْرَان, klat. *catarannus*, fr. *goudron* (*guitrán*), újjör. *karqáru*.

kompona (mely a MNySzót.-nak is idegen eredetűnek látszik) : ószl. *kapona* (olv. *kompona*) lanx, statera, rum. *kumprънѣ*, újjör. *карпъна* = lat. ol. *campana* statera unius lancis.

csimaz : v.ö. szb. *kimak*, *kimka*, čimavica cimex. — A magyar alak még leginkább a lat. *cimex*-hez közeledik, melyet Mikl. is eredetinek veszen.

koma : az ószl. *kum* m., *kuma* f., szb. or. lgy. *kum*, lit. *kumas* alakokat Mikl. az ószl. *kapetrъ* rövidítéseinek tekintti, mely utóbbi a valóban eléforduló ószl. *kupetra* commater-ből következtethető. Különben végeredetük a lat. *compater*-ben van.

kocsi : a szl. ksr. *kočija*, szb. *kočije* nyilván csak a magyar szóból készültek, a mint a megtoldás mutatja; egyébiránt még bi-

zonyítani kell, hogy a magyar *kocsi* a ném. *kutsche*, ol. *cocchio*, fr. *coche*-ből került volna.

koleda: ószl. *kolęda calendae*, szb. *kolenda*, *koleda* weihnachtslied, or. *koljada*, *koleda*, lgy. *kolęda* neujahrsgeschenk, lit. *kalędos*. A szó a lat. *calendae*-ből való, s a magyar szó kissé eltérő jelentése (adakozások gyűjtése) onnan fejlődött, hogy a karácsonénekes gyermekek szintén csak adományok gyűjtése céljából járnak házról házra, mint az a *collecta* alkalmával is szokás, a mely szóval azonban *koleda*-t hangzatilag nem lehet egyeztetni, s erre a fentebbiek szerint nincs is szükség.

kaliba: ószl. szb. or. *koliba*, lit. *kalupa*, rum. bulg. *kolibъ*, tör. *kaliba* = gör. *καλίβη*.

kondér, *kandér*: szb. *kondir*, *kondijer* poculum, cantharus, bulg. *kondir*. Mikl. hasonlítja vele a lat. *cantharus*-t. Semmi esetre nem egyezik vele a lat. *congius*, se *cucuma* nem rokon vele (MNy.-Szót.) inkább a *congiarium*-ra lehet gondolni, melyet MNySzót. szintén fölhoz.

kapocs: szl. szb. *kapča* fibula, bulg. *kapče*. Mikl. erre fölhozza az ófn. *kafsa* (kfn. *kafetze*, *kafse*, *kefse*) szót, melynek jelentése (reliquienkapsel) azonban a *kapocs*-étól nagyon elütő.

korbács: a szb. *korbač*, or. lgy. *karbač*-on és tör. *kırbač*-on kívül még ide valók fr. *cravache*, spany. *corbacho*, ném. *karbatsche*.

karácson: or. *kračun* jejunium nativitatis domini, cseh. bulg. *kračun* nativitas domini, rum. *krăčun*. Mikl. csak ezt mondhatja rá: „ein dunkles, wol fremdes wort.“ Másoknak a *karácson* az [in]-carnatio szóból képzettnek látszik; annyi valószínű, hogy a magy. szó csak a szláv *kračun* után alakult.

karoly: (*karvaly*, *karuly*), ószl. or. *kraguġ* accipiter, szl. *kragulj*, szb. *kraguljac*, lgy. *krogulec*. Mikl. egy csagataj *karaghu*-t veszen eredetinek.

kerevet (nem hozza föl Mikl.): bulg. *krevet*, szb. *krevet*, or. *krovať* = gör. *κράβατος* (macedón szó), újbör. *κρεβάτι*, lat. *grabatus*, tör. *kerevet*.

korsó: ószl. *krěčagъ* vas fictile, szb. *krčag*, or. *korčaga*, lgy. *korczak*. Csak a szb. ksr. *koršov* mutatnak a magyarra; Mikl. csak kételkedve mondja „wol nicht ursprünglich slavich.“ És csakugyan a szláv alakok igen jól egyeznek a tatár *korčak*-kal, mely „báb“-ot (agyagból készültre kell gondolni), s a cseremisze átvéve szintén

„báb“-ot, de „fazekat“ is jelent. S ezen *korčak*-nak a magy. *korsó* épen oly magyaros hasonmása, mint *borsó* a tör. *borčak*-nak.

kereszt : ószl. *kr̥st̥*, *chr̥st̥* Christus, crux; szb. *krst* crux, or. *krest*, szl. *krst* baptisma, lgy. *chrzest*. — Mikl. figyelmeztet, hogy a „crux“ jelentése a „Christus crucifixus“ után ragadt e szóra. A *krest* szó továbbá jelent a szlávban baptizma-t is, innen a *krestiti* és a magyarban *keresztelni* ige.

kupa : szl. szb. or. *kupa* poculum = klat. *cuppa*, *cupa*, újgör. *κοῦπα*, it. *coppa*, rum. *копъ*, ófn. *chuofa*.

köböl : ószl. *kēbl̥* modius, szl. *kebel*, bulg. *кѣбѣл*, or. *kobl*, óor. *kobel̥*, lgy. *kubel* = ófn. *kubelin* mulctra, kfn. újfn. *kübel*, melyek a lat. *cupa*, *cupella*-ból lettek. Nem lehet tehát a szót a magy. *kőb* gyökből fejtegetni.

ködmen : óor. *kēdman̥* vestis genus, or. *kodman*, horv. *kadmen*. — Mikl. a magyarból valóknak tartja a szláv szókat, de a *ködmen* magyar voltát a megkisértett *köt*, *kötme*-féle etymologia még nem helyezi kétségen kívül.

láncz : szl. *lanec*, szb. *lanac*, or. (dial.) *lancug̃*, lgy. *lañcuch*, lit. *lencugas* = kfn. *lanne*. A *c* nyilván csak szláv dim.-képző, s ez a magy. *láncz* idegen voltát bizonyítja.

láz (a székelyeknél = fensik, Szabó D. szerint = gyér erdő): Mikl. nem hozza ugyan föl e magyar szót, de nyilván egy vele szl. *laz* (das gereut), szb. *laz* silva caesa, ager novalis; rum. *laz* ager exstirpatus. Homályos szónak mondja Mikl. s még hasonlítja hozzá: angolsz. *läsu*, óang. *laesu* pascuum.

lángsa (lándzsa) : ószl. *lašta* lancea, szl. *lanča*, lgy. *lanca* = ném. *lanze*, lat. *lancea*. Úgy látszik, nem közvetlenül a latinból alakult a m. *lángsa*.

levente : bulg. *leven* juvenis elegans, szb. *leventa*. Mikl. „ein dunkles wort: újgör. *λεβέντης* fortis, pirata; vielleicht zusammenhängend mit *Levante*“(!). Mikl. a magy. *legény*-t is hozza föl hasonlításul, a mit vissza kell utasítani; mert ez jó magyar szó, míg *levente* már csak a *leventa* miatt is a magyar hangejtéshez alkalmazott idegen szónak mutatkozik. A török *levend* (volontaire vagabond; soldat volontaire, particulièrement ceux qui servaient sur la flotte turque. Bianchi) sem eredeti, hanem az újgörögéből (*λεβέντης*) van átvéve.

lellák : ezen a müncheni codexben előforduló szó (linteum), mely a kfn. *leilach* (baj. *lailach*)-ból való, a szlávban is szerepel: szl. *lilaken*, *lelaken*, horv. *vilahan*.

lajtörja, létra : honnan van e szó végén az *a*, mely az újfn. *leiter*-ben nincsen, mutatja a szl. *lojtra*, = ófn. *leiterá*, *leitrá*.

lakat : közvetlenül a szláv (szb. horv.) *loko*t alak után idomúlt = ófn. *loh*, kfn. *loch* clausura, ang. *lock*, fr. *loquet*, ol. *lucchetto*, újgör. *λοκέτο*. A finn *lukko* sem rokon, hanem germán eredetű idegen szó.

lapta : szb. *lopta*, rum. *loptă*. Az igaz, hogy a magyarban *labda* is van, de melyik az igazi eredeti alak?

lator : szl. *loter*, *lotar* lascivus, fornicator; horv. *lator* ebriosus, lgy. *lotr* homo nequam = ófn. *lotar* (v.ö. *lotter*, „liederlich“, meg „der lotter“ = rabló, tolvaj; még most is használják a németben ezt: *lotter-bube*; kfném. *loter* nebulo, scurra: *loter-buobe*, *-pfaffe*, *-ritter*). A *lator* tehát nem a latin *latro*-ból való.

löre : szb. ksr. *lura*, rum. *ljuriu* = kfn. *lûre* (nachwein, wein aus trestern), ófn. *lûrá*, újfn. *lauer*, lat. *lora*. A magy. *ő*-re nézve v.ö. *Lörincz* = *Laurenz*, *Lûrenz*, *Laurentius*.

málha : szl. *malha* crumena = kfn. *malhe* kiste, lederne tasche, ófn. *malha*, *malaha*, fr. *malle*.

mamaliga (málé gánicza): ksr. *mamalyga* maisbrei, polenta, szb. *mamaljuga*, rum. *мәмәлїгъ*.

mente : ószl. *manŕtija* pallium, szl. *manten*, *menten* chlamys, szb. or. *mantija*, rum. *mantie* = gör. *μαντίον*, lat. *mantum*, *mantellum*, ol. *manto*, ófn. *mantul*, kfn. újfn. *mantel*. A *mente*-nek *mentő*-féle etymológiája (MNSzót.) erőtetett, mert az nincs is magyarul, hogy a ruha a testet „a hideg ellen *menti*.“

martalócz : szl. *martolos* mango, szb. *martoloz*, cseh. *martalous*, lgy. *martahuz*; alb. *armatolos* (krieger) = újgör. *ἀρματολός*.

mozsár : szl. horv. *možar*, lgy. *moždžer* = ófn. *morsári*, kfn. *morser*, újfn. *mörser*, a lat. *mortarium*-ból. A MNySzót. valószínűnek mondja, hogy *mozsár* eredetileg *morzsár* volt, s így a *morzsa*-val hozza összeköttetésbe. De még valószínűbb, hogy *mozsár* közvetlenül a szlávból vétetett át, mely az eredeti *r*-t már eltüntette volt.

marha (régí és mostani jelentésében): szl. *mrha* pecus, merx; szb. *marva* pecudes, lgy. *marcha* schindmähre; rum. *marvă*, *marfă*

merx = ófn. *merhá*, *march*, kfn. *march**), újfn. (bajor) *merch*. A „pecus“ és „merx“ jelentések váltakozása mutatkozik a szláv *skot* szón is, mely többnyire *pecus*, de az oroszban *pecunia* is, s különben = gót *skatts* (schatz).

néne : ksr. *neña* mater, bulg. *neni* (bátyám), szb. *nana* mater, rum. *nanǎ* (néném), a mint látszik, mind csak megszólításokban használt szók, melyeket Mikl. a tör. *nene* (mater, major soror)-ra vezet vissza. De a magyart is kellett volna az eredetiek rovátába tennie.

patyolat : szl. *pačolat* flortuch; szb. *pačel*, *pačelo* veli genus. — Mikl. a magyart veszi eredetinek, s ez a szl. *pačolat*-ra nézve áll is; de a szb. *pačelo*-ból, úgy látszik, származik maga a magyar *patyolat* és talán csak más *-lat* végű szók (gondolat, kanyarulat, fordulat) analogiájához van alkalmazva.

pallos : szb. *paloš*, szb. or. lgy. *palaš*; — ol. *palascio*, ófr. *palache*.

paripa : szl. szb. *parip* equus, lgy. *parepa* = gör. *πάριπος*, klat. *parhippus*.

párkány : or. lgy. *parkan*, szb. *parchan*, rum. *pǎrkan* margo. Megjegyezni való a kfn. *parkam*, *parchan* spatium inter fossam et fossatum.

páva : szb. cseh. lgy. or. *pav* = lat. *pavo*, ófn. *pháwo*, újgör. *παβών*. A magyar *páva* alkalmasint közvetlenül a szláv *pav* (olv. *páv*)-ból való, ennek eredeti *ъ* véghangzója (*pavъ*) a magy. rövid vég *a*-ban lévén meg (v.ö. *drága* = *dragъ*).

paizs : lgy. *paveza*, f. m. *paiž* scutum, cseh *paveza*, szl. *pajž*, rum. *pavъzъ* = ol. *paves*, *palvese*, sp. *paves*, fr. *pavois*.

péllda : szl. *pelda* exemplum, rum. *pild*. Mikl. a magy. *péllda*-ból valónak tartja, mely maga is „wol aus dem deutschen *bild* (ófn. *biladi*, *bilidi*, kfn. *bilde*) verunstaltet“ volna. A dolog nem egészen így áll. Az igaz, hogy az eredeti a ném. *bilde*, mely akkor „exemplum, beispiel“-t is jelentett (guot *bilde* geben; ein *bilde* an einem *nemen*); de a magyar csakis ezen jelentést ismeri, míg a déli szlávban, a mit Mikl. nem vett figyelembe, a *péllda* szó a „faragott v. ön-

*) Tulajdonképen kétféle szó van az ófn. és kfn.-ben : ófn. *marah*, *marh*, kfn. *marc*, *march* (das ross) és ófn. *meriha*, *merha*, kfn. *meriche*, *merhe* (die stute, mähre), l. Müller és Zarneke, Mittelhochd. Wörterbuch. A szláv *mrha* az utóbbira (*merha*, *merhe*) mutat.

tött kép“ jelentésével is bírt (l. *Gazophylacium illyrico-latinum*: *pelda*: 1. exemplum, 2. exemplar, archetypus, 5. herma, sculptile, proplasma, *pelda bolvanska* agalma, s innen: *peldo-rezec* „statuarius, sculptor“). Ez utóbbi és fő jelentést a szláv nem vehette a magyartól (hol csak az „exemplum“ jelentés van, hanem csak a némettől, s így a közvetlen kölcsönnevő nem a magyar, hanem a szláv a kitől megint a magyar vette át.

pinty: cseh. *pinka*, ném. (baj.) *pienk*. Tekintetbe jó maga az ófn. *finke*, kfn. *vinke* (olv. *finke*), melynek *f*-jét a szláv *p*-vé változtatta át.

pita, *pite*: Mikl. ezt is említheti vala a szb. *pita* placenta mellett = rum. *pîta*, újbör. *πίτα*.

palaczk: ószl. *ploska*, szb. *ploska*, bulg. *ploskъ*, rum. *ploskъ*, *palaskъ* = ófn. *flasca*, klat. *flasco*. A *p*-t a szlávnak kell tulajdonítani; a magy. *czk*-ra nézve v.ö. *baraczk* = szl. *breskva*, *praskva*.

palota: közvetlenül a szlávból jött át: ószl. *polata*, szb. or. *polača*, *polata*, cseh *palota*, *palata* = lat. *palatium*.

paplan: szl. *poplun*, horv. tót *poplon*, rum. *poplon*, *plapomъ* = újbör. *πέπλωμα* tegumentum lecti; v.ö. ógör. *πέπλον*.

porkoláb: szl. *porkulab*, ószb. *burgrabja*, cseh *purkrabě* = ném. *burggraf* (kfn. *burcgráve*).

puska: szl. lgy. *puška*, *pukša*, or. *puška* (ágyú), ószb. *puškej*, rum. *puškъ* = ófn. *buhsa*, kfn. *bühse*, lat. *pyxis*.

potroh: tekintetbe lehet venni: kfn. *buterích*, „schlauch“, melyből szl. *putrh* (handfässchen) lett.

pokol: hogy a szláv szó (ószl. *pъkъ*), mely eredetileg csak „szurkot“ jelent, a „hölle“ jelentést is fölvette (szl. *pekel*, bulg. *пъкъ*, or. *peklo* hölle, horv. *pakal*, szb. *pakao* pech, hölle), Mikl. német befolyásnak tulajdonítja: ófn. *peh*, kfn. *bëch* = pech és hölle. Azonban a kgör. *πίσσα*-nak is van a „pokol“ jelentése. Hasonló módon fejezték ki a cseremisiz bibliafordítók a poklot „*kiš pot*“ szóval (tkp. „szurok-katlan).“

paprika: ószl. *пъпръ* piper, bulg. *piper*, *peper*, horv. *papar* szb. *papar*, *paprika* = *πίπερι*. A magy. *paprika* tehát a szlávban készült *papar* mellett.

récze: szl. *reca*, *raca*, szb. *raca*, rum. *racъ*. Mikl. hasonlításúl említi a ném. *retsch-ente*-t.

remete : ebből valónak tartja Mikl. a szb. szl. horv. *remeta* = eremita szót, pedig megfordítva áll a dolog, minthogy a magyar nyelv az, mely a vég *a*-t a megelőző *e* hangokhoz alkalmazván elváltotta.

retesz : cseh řetěz, lgy. rzeciaǫdz, szb. rečez, rešaz, lit. rêtėžis, rum. r̥těz pessulus, ksr. reťaz catena. Mikl. homályos eredetűnek mondja; annyi látni való, hogy a magy. *retesz* csak a szláv után alakult.

rosta : ezt is fölhozhatja vala Mikl. a szl. szb. roš craticula, lgy. *roszt* (rošt) craticula mellett = ófn. kfn. rōst (v. rōsta, rōste).

rúd : szl. rudo, szb. ruda temo, rum. rudъ pertica. — Mikl. a magyart tekinti eredetűnek, noha a *rúd* szónak altaji rokonságát nem tudjuk. Valószínű, hogy a szó nem más, mint a német *rute* (kfn. *ruote*, ófn. *ruota*) melynek a „stange“ jelentése is van (l. Müller és Zarncke, Mhd. Wörterbuch. E német szó az észtl. nyelvbe is átment: *ridv* (g. *ridva*) „stange“ és *möödo-ridv* „messrute.“

ruha : ószl. ru'ho spolia, onus, supellex; bulg. horv. szb. ruho vestes, cseh roucho, lgy. rucho, rum. rufъ lintea. Mikl. hasonlítja ezeket: újbör. ροῦχον pannus, ófn. roch, hroch, kfn. roc, klat. roccus.

szablya : ószl. szl. szb. or. sablya, ol. sciabla, sp. sable, fr. sabre. Mikl.: „ein dunkles wort; man könnte an magy. *szab* scindere denken.“ Erre gondoltak már magyar nyelvészek is; de a gondolat nem helyes. Mert mi a *szab* igének igazi jelentése, mely a *szablya*-ra éppen nem illik, mutatja a *szabó*, kinek olló nem kard az eszköze a ruha szabására; nem tekintve a *lya*-féle képzést, melyet nem lehet magyar igénévképzőnek kimutatni.

czimbora (szimbora) : óor. sjabrъ socius; rum. ѕѣмбръ consortium. A magy. *czimbora*-nak régibb jelentése csak „consortium“ (egy *czimborában* lenni), a „socius“ meg *czimborás*. A szó, a mi elég különös, a gör.-lat. *symbola*-ból ered, melynek *l*-jét a rumun nyelv változtatta *r*-re, a mit sok más latin szóban is tett. Megjegyzem, hogy az oroszból (sjabrъ socius) a szó az észtl. kerülhetett, hol *söber* (gen. *söbva*) amicus, tehát egy eredetű a mai magy. *czimbora*-val; az észtl.ben ugyanis a finn *ystävä* amicus szó a „fidelis“ jelentést vette föl (ustav).

czékla : ószl. sveklъ, sevkлъ m., sevkla, f., beta, szl. szb. cvekla, or. svekla, lgy. čwikla = újbör. σεῦκλον, gör. σεῦτλον. Nincs köze tehát a gör. κίλος-hoz.

sáfár : szl. *šafar* haushalter ; lgy. *szafarz* (olv. *šafař*) = kfn. *schaffaere* (schaffner, verwalter : *hús-schaffaere* haus-verwalter).

sajka : szb. or. *šajka*, ksr. *čajka* scapha. Mikl. ezeket a tör. *šajka*-hoz sorolja. Azonban az eredet bizonytalan.

sapka : or. horv. *šapka* mütze, lgy. *czapka*, bulg. rum. *šapka*. Eredete bizonytalan, ha csak Mikl.-csal a *kapa* (lat. *cappa*) szóhoz tartozónak nem akarjuk tekinteni. Figyelmet érdemel tán a kfn. *schapel* (noha jelentése : stirnband, haarband, kranz), mert = ófr. *chapel*, melyből a mai fr. *chapeau* lett.

sátor : ószl. *šatirъ*, *čator* ; bulg. *šator* (és *šjatrec* regenschirm), szb. *šator*, *šatro*, or. *šater*, lgy. *szatra*, lit. *šėtra*, *čėtra* = tör. perzsa *čádir*. Tudva van a szónak indogermán eredete (szkr. *čhattra*, melynek megfelel lat. *castro*, plur. *castra* tkp. sátrak). Meglehet, hogy ezt a szót is csak a szláv vezette át a magyarba.

selyem : nem lehet ezt az or. *šelkъ*, lit. *šilkai* (= ófn. *silecho*, óészaki *silki*, ang. *silk*) szókhöz sorolni, minthogy a vég *m* nyilván csak a lat. *sericum* elváltozatjára mutat, (v.ö. petreselyem = petroselinum).

sísak : szl. horv. or. *šišak* galea, lgy. *szyszak*. Nem, tudom, mivel bizonyítaná Mikl. a szó magyar voltát.

csatorna : szl. *šterna* puteus, *štirna* cisterna, puteus, *četernja* ; szb. *čatrnja*, rum. *četernъ*, újgör. *στέρνα* = lat. *cisterna*, kfn. *zisterne*. — A *csatorna* szóban tehát, a szláv *četerna*, *šterna* után, csak *sterna* maradt fen a *cisterna*-ból.

suba : szb. *šuba* vestis pellicea, szl. *šuba*, *šavba*, or. *šuba*, lgy. *szuba* = kfn. *schübe* (langes faltiges kleid), újfn. *schaube*.

tábor : szl. *tabor* castra, szb. *tabor*, *tambor*, or. *tabor* ; lgy. *tabor* feldhütte, alb. *tobor* bataillon ; rum. *tabъrъ* castra, cohors, bellum. — Mikl. csak a tör. *tábur*-t teszi az eredetiek rovatába, a mivel azonban még nincs segítve, mert az csak az európai török korban fölkapott szó. Alkalmasint a magy. *toborzani* igét is e szóhoz kell vonni (v.ö. alb. *tobor*).

tányér : szl. *talēr*, horv. *tanjir*, szb. *tanur*, ksr. *talir*, *taril*, or. *tarelka*, lgy. *talerz* = kfn. *teller*, ol. *tagliere*, újgör. *ταλέρι*.

tárcza : szl. *tarča* scutum, óor. *tarčъ*, lgy. *tarcza* = kfn. *tarsche*, *tarzé*, fr. *targe*, klat. *targia*, *targa*, gör. *τάραα*. Ide vonható talán a magy. *tárgy* is, ha a régi „meta“ jelentést lövő céltábláról kell érteni.

tarka : Mikl. ebből a ksr. *tarkastyj*, *terkatyj* (scheckig) és rum. *tırkat* versicolor szókat származtatván, egyszersmind megjegyzi, hogy a magy. *tarka* „wol mit cseh. *straka* pica zusammenhängt, von dem *strakatý* (ksr. *sorokatyj*) scheckig stammt.“ Itt nem veszi Mikl. tekintetbe, hogy a cseh *straka*-nak a magyarosított *szarka* felel meg.

talyiga, *taliga* : ószl. *telëga* currus, szb. *tolige*, bulg. *talëgъ*, szb. *teljiga*, *taljiga*, or. *telëga*, lgy. *telega*. — Mikl. a magy. *taliga*, tör. *taliga* szókat tekinti eredetieknek. Ámde könnyebb megérteni, hogy miért lett egy eredeti *telega* a magyarban *taliga*, mintsem azt, hogy miért változott az eredeti *taliga* a szlávban *telega*-vá. A török *taliga* sem bizonyít semmit, ez a török-magyar korban fölvetett szók közé tartozván.

tukma, *tokma* : ksr. *tokma* pactum, *tokmyty* és *pacisci*. — Mikl. a *tokma*-t magyarnak veszi, de a *tukmálni* igét „ursprünglich slavisch“-nak mondja, az ószl. *тъкъмити* ige miatt. Pedig saját ószláv szótárában (Lexicon palaeoslovenicum) találhatja vala az adatokat, melyek a *tukma*-t is szláv eredetűnek bizonyítják, ú. m. ószl. *тъкътъ* aequalis *īso*s, melytől van az idézett *тъкъмити* ige „aequiparare“ jelentéssel. Látjuk, hogy a *тъкътъ*-nak oly alakja és jelentése van, melyből igen jól válhatott a magyar *tukma* pactum, melynek magyar származéka *tukmálni*. Ugyan e jelentés (pactum) azonban mutatkozik már az ószláv *тъкътъ*-hoz tartozó ezen szóban: *тъкътежь* „pactum.“

tapoly (-fa) : szl. *topol*, bulg. *topolъ*, or. *topolъ*, lgy. *topola*. Mikl. a lat. *populus*-t hasonlítja „durch dissimulation“(!). Inkább lehetne ide vonni a tatár *tobolgu* eine art baum (Vámbéry, Čag. Stud.), ha mivoltát is közelebbről ismernők; ha az csak az or. *tavolga*, mely valószínűleg ebből a tatár szóból lett, nem nyerünk vele a *tapoly*-ra nézve, mert *tavolga* spiraea-t teszen.

társ : or. *tovarišć* socius, szl. horv. *tovaruš*, *tovariš*, szb. *tovarš*, *tovariš*, lgy. *towarzysz*. Mikl. a *tovarъ* szó-nak „castra“-féle jelentése után „lagergenosse“-nak magyarázza a *tovariš*-t. Erre nincs szükség; mert a *tovar*-nak túlnyomó közönséges jelentéséből (onus, merx, facultates) a szó még természetesebben „handelsge-nosse, compagnon“-nak értelmeződik (a mit az or. *tovarišć* csakugyan jelent is) A Magy.-Nyelvészetben (III, 462.) Hunfalvy P. azt a kérdést teszi, hogy *társ* altaji vagy szláv nyelvű-e? Úgy hiszem,

hogy nem lehet kétségbe vonni, hogy *társ* a szélesebb alakú *tovariš*-ból összevonódott, tehát közvetlenül a szlávból való; továbbá hogy *tovariš* féle szó egyéb altaji nyelvekben nem létezik (mert sem tör. *daš*, *joldaš* stb., sem finn *toveri**tsa*, *toveri* nem ide számítható, mely utóbbi egyenesen az oroszból jött át); a szót tehát szláv nyelv terén keletkezettnek kell tartanunk, akár mily eredetű a *to-var*, mely neki alapúl szolgál.

tár (Mikl. csak a *tárnok*-ot hozza föl), ebben: *tár*-ház: ószl. *tovarъ* onus, merx (*tovarinъ* asinus), szb. *tovar* onus, ksr. *tovar* pecus, merx, or. *tovarъ* facultates (*tovari* pl. castra), lgy. *towar* merx. — Mikl. is a tör. *tavar*, *davar* pecus-ra utal (v.ö. MNyelv. III, 461.), melyből az „áru, vagyon“ jelentés önkényt eléáll (mongol: *üd tovar*). A finn *tavara*-n (opes, merx) kívül, mely az oroszból jó, talán ide vonható még a cseremisiz *tar* bér (merces), a honnan *tarče* béres, *tarlem* bérelni, és a cser. *tarman* „vagyon, birtok“ szóban is lehet *tar* (= *tavar*).

tornác: szl. *trnac* porticus, ksr. *tornac*. — Mikl. a magyart veszi eredetinek, noha a vég *cz* nem nagyon ajánlja e véleményt. Különben tekintetbe jö még, a mi a *Gazophylacium* illyrico-latinum-ban található: *ternác* „viridarium, pomarium, arbustum, arborretum, seu locus arboribus fructiferis consitus.“

tömjén: ószl. *timijamъ*, *timijanъ* suffitus, szl. bulg. *temjun* horv. szb. *tamjan*, ófn. *tîmiâm* = gör. *θυμίαμα*.

ugorka: szl. *ugorek*, *angurka*; szb. *ugorka*, lgy. *ogurek*, lit. *agurkas* = klat. *angurius*, újgör. *ἀγγούρι*, gör. *ἄγγουρον*, dán *agurk*.

vám: szb. *vam* vectigal, szl. *vama*, rum. *vamъ*. — újgör. *βάμμα*.

vánkos: szl. szb. *vanjkuš*, *vajkušna* pulvinar, = kfném. *wangeküssen* (*wangküsse*, *wanküsse*).

vihnye, *vinnye*: szl. *vigenj* (gen. *vignya*) hütte zur verfertigung von nägeln; szb. *viganj* officina fabri. — Mikl. ismeretlen eredetűnek mondja. Hozzá kell tenni még a tót *viňŋa*-t, melyben a *h* szabályszerűen a déliszláv szóbeli *g*-nek felel meg, s melyből közvetlenül a magy. *vihnye* is került.

viza: szl. *viza* huso, lgy. *wiz*, cseh. *vyz*, *vyza*. A szó csak oly jól lehet szláv, mint magyar.

vizsla: szl. *vižla*, *vižel* spürhund, szb. *vižao*, or. *vyžlec*, *vyžlik* m., *vyžlica*, *vyžlovka* f., lgy. *vižel*. Mikl. „cf. magy. *vizsla*: zweifel haft.“ — Azonban még egy körülményre lehet figyelmeztetni, mely

a szó igazi szlávós alakjáról tanuskodik: az oroszban képeztetik tőle *vyžljatnik* hundewärter, s ebből *vyžljat* mint tőalak gen. neutrius tűnik ki, melynek nominativusa *vyžlja*-nak hangzanék. Ilyen fajta szók *dítja* n. gyermek (dim. *dítjako*), *rebja* (plur. *rebjata* gyerek), *telja* borjú (gen. *teljati*, plur. *teljata*), *jagnja* bárány, *ovču* birkácska, *otročá* fiúská, *oslja* szamárcsikó.

zsertelődni: tekintetbe vehető lgy. *žart*, szb. *žort*, ksr. *žart žert* = ném. *scherz*.

zsellér: szl. *željár* inquilinus, szb. *žiljer*. Mikl. szerint egy kfn. *sidelaere*-t föltételező szók.

Miklosich már más dolgozataiban is jelét adta annak, hogy legalább a magyar szótárban búvárkodott; arra azonban úgy látszik nem ért rá, hogy a magyar nyelvvel is bővebben megismerkedjék. Több helyütt fentebbi dolgozatában is, különös sajtóhibák fordítik a magyar szót; egyéb helyeken meg hiányzik a magyar szó, mely annak ki csak némileg a nyelv birtokában van könnyen észébe juthat vala. Végre néhány helyeken el is van tévesztve a szlávnak megfelelő magyar szó. Ide csatlom tehát még a következő pótolni és megigazítani valókat:

A „szl. *bir* Ausstattung, *biršag* muleta, szb. *bir* census clero praebendus“ — mellett csak a magy. *bér* van fölhozva, nem a *bírság* is, melyre épen szükség volt.

lgy. *bot*, stiefel bulg. *botuši*, or. *botali*. — Hasonlítja a fr. *botte* kfn. *boz* (újfn. bajor *boss*) szót, de nem a magy. *botos*-t is, mely kivált a bulg. alakkal egyező.

lgy. *bryndza* „brinsenkäse“-hez a magy. *brondza*, *bronzá* *brenza*-t hozza föl Kresznericsből mint „ein dunkles wort.“ Miért nem a tót *brindza*-t, melyet csak nem tarthatunk magyarnak?

čorba szl. szb., jusculum: „tör. *čorba*, magy. *csorba*.“ Ez merő tévedés, mert „jusculum“ jelentésű magy. *csorba* szó nincsen.

čutara, *čutura* szl. hölzerne flasche; bulg. *čutura*, szb. *čutura*, alb. *čutare*: tör. *čotra* hölzerne flasche. — Megemlíthető vala a magy. *csutura* is.

fela szb. szl. horv., species, rum. *feliū*: „magy. *fél* die hälfte woher *sokfele* (sic!) vierlerlei.“

feletar szl., subauriga: „magy. *feletárs* mitgesell.“ A német eredetű m. *fullajtár* kellett volna.

jal szl., invidia, *jalen* dolosus, horv. *jalnost* dolus: „tör. *ál*

fraus.“ Ide illik vala a magy. *álnok* is, mely azonban maga is a szlávól került át (l. NyK. II, 153. l.).

kapovvj ksr., canis venaticus; — „magy. *kapó*“ (olv. *kopó*).

klobuk pileus. etc.: „v.ö. tör. *kalabak*, szb. *kalpak*, újbör. *калпак* magy. *kalap*.“ Nem *kalap*, hanem *kalpag* szót kell említeni a szb. tör. *kalpak* mellett.

komen szl., focus, szb. *komin*, etc., magy. *kemény* (sic! olv. *kémény*).

kopča szl. szb., fibula, bulg. *kapče*, ksr. *kapčati* infibulare, „m. *kapcsolni*“ — mintha a *kapocs* nem volna meg. Különben nem helyeselhető, hogy Mikl. e szót a lat. *capsa*-ból valónak tartja, (ófn. *kafsa*, kfn. *kafse*, de a melynek jelentése, nem „fibula“, hanem „reliquienkästchen“).

кѣбѣл ószl., modius, stb. — Itt meg a magy. *köböl*-t *köböl*-nek találjuk írva.

lajhar szl., deceptor, *lajhati* decipere. E mellett Mikl. a m. „*lajha*, *lanyha* piger“ szót hozza föl, melynek aligha van köze az idézett szláv szóval. Akár a *lajhár*-t is fölhozhatja vala.

leven bulg. juvenis elegans. (l. fent. *levente*), a hol már megjegyeztem, hogy a m. *legény* nem ide való. E helyett Mikl. mint kölcsönvételt a magyarból adhatja vala a ksr. *legin*, *leđin* juvenis szót = m. *legény*.

logov szb. beispanner. — Ehhez nem a magy. *lovag*-ot hanem a *lógó*, *lógós* szókat kell vala hasonlítani.

macska szl. felis, „magy. *macska*.“ — A m. *macska* aligha a szlávval együtt a ném. *mieze*, olasz. *micia*, *mucia*-ból való. Megvan a tatárban *möšek*.

mamalyga ksr. maisbrei, polenta, szb. *mamajuga*; rum. *мѣмѣлѣгѣ*. Ebből való a székelly *mamaliga* is.

marjaš szb. „numus Mariae imagine insignis.“ — Közvetlenül nem a lat. *Maria*-ból, hanem a magyar *máriás*, *márjás*-ból eredt.

rokoš or., seditio, lgy. *rokosz*, ksr. *rakaš* turba. — Ez Mikl. szerint a magy. *rakás* szóból keletkezett volna, a mi a jelentések miatt kissé különösnek látszik.

Néhány déli szláv szónál Mikl. az albáni nyelvet tekinti kölcsönadónak, hol ez is csak a töröktől vette; ilyen p.o. bulg. *fajda* utilitas, szerb *fajda* (= alb. *fajde* lucrum) — tör. *fajda* (eredeti arab szó); szb. *fitilj*, *vitilj*, or. *fitil* ellychnium: rum. *fitil*, alb. *fitil*;

itt azért, mert rum. *fitil* mellett van *feštıl* is, és a szerbben *svještilo* is, Mikl. azt hiszi, hogy maga az albán *fitil* is ezen szerb (és igazi szláv) *svještilo*-ból vagy egy megfelelő bulgár szóból keletkezett, nem sejtve, hogy a törökben is van *fitil*, s ez megint az arabból került át. — Szintilyen *kirija* szb. merces conducti, bulg. *kirja* és *kirjadžia*, melyet Mikl. csak az újbör. *καρατζής*-re vezet vissza, pedig török-arab eredetű: *kirâe* bérletdíj, *kiraşi* bérbe adó vagy bérért dolgozó.

Fölhoz Mikl. mint idegen szót egy orosz *vira*-t is „wergelt“ jelentéssel; lgy. *wargielt*, *wergielt*. Különösnek találja, hogy az oroszban a szó második része, noha nagyon is jelentékeny, eltűnt. S valóban ez annyira különös, hogy inkább nem is hiszszük a *vira*-nak *wergelt*-tel való azonosságát. Hasonlóul kínálkozik a finn *vero* „tributum“, ha a jelentések egyeztethetők volnának.

34. *Árja nyelvészek elfogultsága.* — A Németországon mivel ügynevezett általános, de igazán indogerman szellemű nyelvtudomány eddigelé a nagy nyelvcsaládokat osztályozván és jellemezvén, főleg abban látta az árja (indogerman) nyelveknek az altajiakhoz képest tökéletesebb voltát, s ennél fogva fensőbbiségét is, hogy amazokban van flexio, emezekben csak ragok agglutinációja¹⁾. De mintha ez még nem lett volna elég dicsőség, most újabban Schleicher A'g. még azt is vindicálja az árja nyelveknek, hogy csak ő bennök fejlődött ki a névszó és ige megkülönböztetett kategóriáinak öntudatos és tiszta fölfogása²⁾. Ily eredményt hozott ki Schleicher ily című értekezéséből „Die unterscheidung von nomen und verbum in der lautlichen form“ (Lipce 1865.), melyben több mint 50 nyelvet a kitűzött kérdést illetőleg tekintetbe vett. Schleichernek ezen állítása, ha igaz volna, valóban betetézné az árja nyelvcsaládnak a világ minden egyéb nyelvek fölött ragyogó díszkoszorúját, úgy hogy ezek az árjak elől már elbujhatnának, mert ige és névszó megkülönböztetése nélkül, bátran lehet mondani, nem is vol-

¹⁾ Csak újabban kezdik némelyek belátni, hogy bizony az árjacsak sok sem lehettek eredetileg egyebek mint a névtőhöz csatolt postpositíók, p. o. a dativusi szanszkrit *el* = *ai* az *abhi* adverbium, mert a többesi dativus *bhjas*-on végződik.

²⁾ „Nur im indogermanischen finden wir nomen und verbum strenge geschieden, nur dort kann eine bewusste und klare auffassung der beiden categorien, nomen und verbum, angenommen werden.“

nának igazi nyelvek sem, hanem holmi zagyva szókeverékek. Ámde a dicsőség, melyet Schleicher az árja nyelveknek szán, oly nagy, hogy ha más valaki ily szép állítással elélepett volna, bizony ő maga megsokallotta volna legelsőben. Most helyette Müller Frigyes teszi ezt a „Beiträge zur vergl. sprachforschung“-ban (kiadja Kuhn és Schleicher) V. 242. l. — Müller ugyanis kérdi, miben találja Sch. a névszó és ige kategóriáinak egymástól való különbözését, s úgy felelteti, saját fent idézett értekezéséből, hogy „im indogermanischen sind die worte nomina, welche ein casussuffix haben, die worte sind verba welche ein personalsuffix haben.“ A névszó és ige-féle kategóriák ezen meghatározását pedig Müller egyéb nyelvekre is alkalmazhatónak találja, p.o. a sémi és finn-tatár nyelvekre, ezekben is, úgymond, personalsuffixumok által meg vannak az igék a névszóktól különböztetve; s e mellett nem jöhet tekintetbe, hogy a sémi nyelvekben a személyragok részint mint előragok járúlnak az igehez. E részben tehát megnyugodhatnak az altaji népek, köztök a magyar is, hogy nyelveik igenis tudnak igt és névszót megkülönböztetni. Azonban nem érthetek egészen egyet Müller F. úrral, midőn azon netaláni ellenvetést is czáfolgatja, hogy az osztjákban és magyarban ragozott ige és birtokosragú névszó a ragozásban egyformaságot mutatnak (t. i. a magyarban *m, d, ja, nk, tok* személyragok igehez és névszóhoz járúlnak), s hasonlóképen az osztjákban *m, n, t, u, den, t*, csak hogy az igrén *den* helyett *da* van = *m. -tok*). Ezt Müller Fr. egyszeriben úgy magyarázza, hogy akkor az ige névszónak tekinthető, a melyhez birtokosrag járult („in diesem falle ist das verbum ein nomen, das mit einem personalsuffixe vereinigt auftritt“), úgy hogy p.o. *szerettem* „ich habe geliebt“ tkp. azt teszi, hogy „geliebt haben mein.“ Ha nem tekintjük is, hogy a magyarban még a birtokosragoktól eltérő személyragok is fordulnak elé az igeragozásban, s hogy az *m, d, ja* egyesiragok (*tudom, tudod, tudja*) egyszersmind a harmadik személyi tárgy kifejezésére is szolgálnak, a mire p.o. az *nk* rag nem alkalmas, — ha tehát azon állított tényállást elfogadjuk is, hogy az igrén használt személyragok a névszóhoz járuló birtokosszemélyragokkal mindenben egyezők legyenek: abból még korántsem következik, hogy az ige azután névszó legyen birtokos raggal, vagyis ne legyen „reiner verbal-ausdruck“, hanem „uneigentliche, auf nominalbildungen beruhende formation.“ Mert hol van az megírva, hogy

az altaji személyragok, melyek épen úgy mint az árja igeszemélyragok az önálló személynév mások helyettesei, csak birtokosragok lehetnek? Az altaji nyelvekben a személyragoknak (csak hogy nem mindig ugyanazon alakokkal) két sőt három funkciójuk van: helyettesítik a személynév mását az ige mellett mint subjectumot (nominativusi viszony); másodszor a névszó mellett a személyt birtokosnak fejezik ki (genitivusi viszony) és harmadszor kifejezhetik az ige mellett a személyt mint objectumot is (accusativusi viszony), azon nyelvekben, melyek tárgyi igeragozással bírnak (legteljesebben megvan ez a mordvin nyelvben). Merő, s semmivel nem igazolható önkény volna azt állítani, hogy a személyragok második helyen említett funkciója eredetibb mint a többi. Az árja nyelvek a személyragoknak csak az első funkciójukat ismerik; jele hogy ez (a subjectumi functio), ha tetszik, még a legkönnyebben áll elé, s megfordítva talán épen ez eredetibb a többinél. Müller úr e szerint, a mily könnyen magyarázza az árja *tudámi-t* = *schlagend+ich*, szint oly könnyen érthetett volna oly altaji igealakot is mint *szerettem* = *geliebt habend+ich*. — Birtokosragok értékével való személyragokat Müller úr különösen az oszmanli *sävd-im*, *sävd-iñ* stbiben lát, mely alakok a ragokra nézve a *kitáb-im*, *kitáb-iñ* (könyvem, könyved) alakkal egyezők, s eltérnek a *sävür-im*, *sävür-sin* stb. alakoktól. Ez utóbbiakban azonban szorosan véve nem is személyragok vannak, hanem a teljes személynév más áll a *sävür* participium mellett: *sävür-im* (tatárul: sävärmen), *sävür-sin* = szerető-én, szerető te. A *sävd-im*, *sävd-iñ* ragjai igaz egyeznek a birtokosragokkal, de azért még nem kell a *sävd-et* substantivumnak venni (das geliebt haben) miután a többesi 3. szem. nem *sävd-läri* hanem *sävdilär*, a miből kitűnik, hogy nem is *sävd*, hanem *sävd-i* a tőalak, mely egyszersmind mint egyesi 3. személy ragtalanul állván, csak praedicativ szó lehet, mely a többesi 3. személyben csak a többesi *lär* ragot veszi föl. E szerint helyesebben taglaljuk a *sävd-im*, *sävd-iñ* alakokat is így: *sävd-i-m sävd-i-ñ*, s értelmezzük az *m*, *ñ*-et subjectiv személyragoknak „én, te“ értékével.

Visszatérvén Schleichernek fentidézett képtelen állítására, még megjegyzem, hogy az ige és névszó különbségéről adott definitiója is alapján el van tévesztve, mert külsőséghez ragaszkodik (a személynév mások, melyek az igehez hozzájárulnak) s mellőzi a kétféle szók belső fogalmi különbségét — nem tekintve, hogy p.o. az altaji s a sémi nyelvekre, melyekben névszóhoz is possessiv értelemben járulnak személyragok, nem is illik. Az ige megmarad igének, még ha egyéb valami járul is hozzá a mi nem személyrag, p.o. névképző (*actor*; *actus* [*agtor*, *agtus* h.] *agmen*), mely csak úgy nem változtat az ige jelentésén mint a személyrag hozzájárulása (*agimus*).

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

A MAGYAR NYELV RENDSZERE, 2-dik kiad. Buda 1847. 1 ft.

A MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGOZÁS főbb szabályai. 10-dik kiadás. Pest 1853. 20 kr.

A MAGYAR HELYESÍRÁS ügyében a M. Akad. Nyelvtud. Bizottmány Előterjesztése a Nyelvtudományi Osztályhoz. Pest 1856. 10 kr.

A MAGYAR SZÓKÖTÉS főbb szabályai. 2-dik kiadás, Pest 1852. 70 kr.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. I. Csató és Nagy János: A m. nyelv ragai és szóképzői, Buda 1834. 53 kr. — II. Engel és Nagy J. A m. nyelv gyökei. Buda 1838. 53. l. — III. Szilágyi István: A m. szókötés szabályai. Pest 1846. 1 ft. — IV. Szvorényi: Magyar ékes szókötés, Buda 1816. 70 kr.

A DUNÁNTÚLI NYELVJÁRÁS. Vass József jutalmazott pályamunkája. Pest 1860. 60 kr.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA, készítették Czuczor és Fogarasi. I—III. köt. Pest 1862—7. Sajtó alatt a IV. k. Minden kötet ára 5 ft.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. II-dik v. német-magyar rész, 2-ik kiadás Buda 1843. 2 ft.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Buda 1838. 70 kr.

MAGYAR TÖRVÉNYTUDOMÁNYI MŰSZÓTÁR. 2-dik kiad. Buda 1847. 2 ft.

MAGYARÍTÁS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBAN, Szabó Józseftől. Pest 1861. 20 kr.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. I. Halotti Beszéd. Régi Biblia. Buda 1838. 5 ft. — II. Künizsi Pálné Imakönyve. Vegyes m. iratok, Buda 1840. 5 ft. — III. Tatrosi Biblia. Vegyes m. iratok, 1842. 5 ft. — IV. I. Guary-codex, Buda 1846. 1 ft. 93 kr. — V. Bátori Bibliája sajtó alatt.

MAGYAR LEVELESTÁR. I. Szalay Ágostontól. Pest 1861. 4 ft.

CORPVS GRAMMATICORVM Linguae Hung. Veterum. Toldy Ferencztől. Pest 1866. 4 ft.

FINN NYELVTAN, Fábíán Istvántól. Pest 1859. 2 ft.

CHRESTOMATHIA FENNICA. Hunfalvy Páltól, Pest 1861. 3 ft.

ABUSKA. Csagatajtörök Szógyűjtemény, Vámbéry Ármintől. Pest 1862. 1 ft.

VOCABULARIUM CEREMISSICUM utriusque dialecti, Budenz Józseftől. Pest 1865. 1 ft.

REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. I. A vogul föld és nép. Pest 1864. 4 ft.

M. AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ. Új folyam: Nyelv- és Széptud. Osztály. I. Pest 1860—61. 3 ft. — II. 1861—62, 3 ft. — III. 1863—5, 3 ft.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. I. — V. k. Pest. 1862—5. Mindenik kötet ára 3 ft.

ÚJ MAGYAR-SZLÁV ÉS SZLÁV-MAGYAR SZÓTÁR, Jancsovič Istvántól. Szarvas 1848. 2 kiad. 3 ft. 36 kr.

HANGRENDI PÁRHUZAM ezer példában, Lugossy Józseftől. Pest 1858. 20 kr.

MAGYAR NYELVÉSZET, szerk. Hunfalvy Pál. Pest 1856—61. 6 köt. Egy-egy köt. 5 ft. 25 kr. A hat kötet együtt 25 ft.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

HATODIK KÖTET.

HARMADIK FÜZET.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
1868.

TARTALOM.

A <i>pedig</i> , <i>penig</i> , <i>kedig</i> szókról. Fogarasi János . . .	321
Hegyaljai oklevelek. Hunfalvy Pál	327
Földirati és helynevek. Hunfalvy Pál	350
Cyprus szigetének phoeniciai felirásai. Gr. Kun Géza .	366
A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések. Budenz József.	374

A *PEDIG*, *PENIG*, *KEDIG* SZÓKRÓL.

(Olvastatott az Akadémiában 1867. dec. 17.).

Alig van szó nyelvünkben, mely annyi alakban fordulna elé, kivált a régieknél, mint *pedig*, sőt a föntebbi három fő szó hihetőleg különböző törzsből eredett, úgy, hogy a többiek a *pedig* szónak nem is minden jelentésében osztoznak. A *pedig* most általános divatú, itt-ott *penig* is eléjön, de *kedig* jelenleg tudomra nincs szokásban. Szalay Ágoston gyűjteményében (400 magyar levél) csaknem ugyanazon egy időben mind a három előfordúl, még *pedig* több mint 30 módosult alakban is, miből megtetszik, hogy egyik vagy másik régibbségéről nehéz volna határozott ítéletet mondani. Ezen alakok következők:

a) *Penig* után: *pennyg*, *pennygh*, *penieg* (= *penyeg*) *peneg*, *penegh*, *penek* (valamennyiben az utóbbi *e* lehet nyújtott *é* is, mint általán az *ég* ragban), *penyk*, *penygh*, *peniglen*, *penjglen*, *penyglen*, *peneglen*;

b) *Pedig* után: *pegig* és *pegyg* (= *pegyig*), *peg'eg* (= *pegyeg*) *pedyglen*;

c) *Kedig* után: *kedigh*, *kedjgh*, *kedyg*, *kedygh*, *kedeg*, *kedegh*, *kedyk*, *kediglan*, *kediglen*, *kegig*, *kegyg*, *kegyk*, *kegek* (az utóbbiakban lágy *gy* van: *kegyig* stb.);

d) Nagyobb hangváltozást szenvedtek: *tenig*, *kenig* vagy *kenygh*, *kegieth*.

Egyedül magának Báthori István lengyel királynak leveleiben is szintén a XVI. században alig egynehány évnyi időközben hasonlókép mind a három fő szó előfordúl, ú. m. *kedig* 1576-, és 1582-ben, *penig* 1578-ban, *pedig* 1579-ben (Történelmi Tár. VIII. kötet. 211, 213, 216. 225. lapokon).

Legrégibb nyelvelméleink között, a tudva levő évszámok szerint a Bécsi codexben *kedeg* (kèdèg) és *kedég* (kedég), néha rövidítve csak *ked.*, a Müncheni codexben állandóan rövidítve: *ke.*, még előbbi korból a Szentpéteriek ,végezés'-ében: *penig*.

Mindenek előtt jelentéseikre nézve kell tisztába jönnünk.

Pedig kötszónak 1) elválasztó, némi ellentétes jelentése látszik, pl. *én beszélek, Péter pedig hallgat. Te megkaptad részedet, a mi pedig engem illet, arról lemondok. Pál kimegy a mezőre, te pedig itt-honn maradsz. A ki jól viseli magát, jutalmat kap, a ki pedig rossz lesz, büntetés éri.* Nincs ellentétes értelem ezekben: „Ez iffiu legény Sügerdi István haza úgy kéredzik, hogy az mi szolgálatunkra rövid nap mulván megjünne; lakása pedig Enyeden vagyton.” (Báthori István levelei). „Tartozom Istennek hálaadással, hazámnak pedig oltalommal.” (Ugyanott). Ez értelemben megfelel neki a latin *autem* vagy *vero*; „De pietate autem Attici quid memorem” (Cicero, t. i. előbb többi erényeiről beszél); de a német *aber* nem egészen. (L. Adelung). Ez értelemben cseréltetik fel a magyarban *kedig* és *penig* szókkal is. „Ennek utána is mind itt mind kedig ott kinn az országnak szolgálhatnak.” (Báthori I. l.). „Mi lehetne penig isten előtt üdvösségesb.” (Ugyanott).

Hogy inkább összekötő értelme van, abból tetszik meg, mert és szóval fölcserélthetők: *én beszélek, és Péter hallgat*; sőt még a szórendben is a magyar *meg* (= és) csaknem mindenütt alkalmazható: *én beszélek, Péter meg hallgat; a mi meg engem illet; te meg itthon maradsz; tartozom istennek hálaadással, hazámnak meg oltalommal.* A következő fejtegetések fogják mutatni, hogy *pedig* az azonban v. a közben v. azon időben szókkal is fölcserélhető. *Péter azonban hallgat; a mi azonban engem illet; mi lehetne azonban isten előtt üdvösségesb* stb. Mindazáltal gyakran valósággal ellentétes értelemben is használja a nyelvszokás, t. i. *de* v. *ellenben* helyett, pl. *a pávának tollai szépek, lábai pedig rútak.* Úgy vélem, hogy a német nyelvből harapódzott el, melyben az *aber* szónak Adelung szerint csak *de* jelentése van.

2) Rokon értelmű a *pedig* szó a *holott*, *noha*, *ámbar*, *jóllehet* kötszókkal, pl. *nem jöhet el, pedig megigérté volt. Haragszik rám, pedig nem bántottam. Nem ad a koldusnak, pedig gazdag. Mindig panaszkodik, pedig nincs rá oka* stb.

3) Erős bizonyításul vagy tagadásul szolgál, mi némileg csak

a második értelem módosulata. *Pedig* (= holott) *úgy von. Pedig v. de pedig nem úgy van. Vettem paripát még pedig* (latinosan: és pedig = et quidem) *milyet! Bizon pedig v. pedig bizon* (= holott bizon) megtohetné! Különös szólásmód 4) *pedig hogy*, például: *pedig hogy láthatlak!* Ez utóbbiak jelentésében tudtomra a régiek sem cserélték fel *kedig* és *penig* szóval.

A mi mindhárom eredetét illeti, ennek földerítése még eddig nem látszik sikerültnek. Mellőzve Dankovszkyt, ki a ,*pedig*‘-et a görög ,*ἐπειδή*‘-ből származtatja, (a ki szerént többnyire minden szót idegenektől vettünk által, tőlünk pedig senki semmit, a ki szerént még a ,*huszár*‘ is szláv szó, és azt teszi: *ganserum custos*, és a ki nyomán őseinknek igen jól kellett tudni görögül, mert hasonlításában számtalanszor görög szókkal találkozunk), Jászay Pál szerént az eredeti alak *kedig*, s ennek gyöke a régies *ket* (= két, kettő), tehát az egész annyi volna mint *ketig* v. *kettedig*, azon alapnál fogva, mert a *kedig* a másodrendű fogalomnak (szónak) avagy eszmének (mondatnak) az elsővel való öszveköttetésére használtatik. Azonban ez, habár értelmére nézve is némi erőtetéssel, csak a *kedig* szót elemezné. Néhai Czuczor Gergely véleménye azon elvből indul ki, hogy ,*pedig*‘ tulajdonképen elválasztást vagy ellentétet jelent, mit gyakran a latin *aut* és *autem* is kifejeznek, s ez alapfogalomnál fogva valószínű, hogy a magyar *pedig* (v. *kedig*) is két mondatot egymástól elválasztó ellentétbe hoz. De lappang különösen a ,*pedig*‘ szóban más fogalom is, mely némi ráhagyást, megengedést fejez ki, midőn t. i. a *jöllehet*, *holott*, *noha* stb. szókkal cseréltetik föl. Tehát ezen fogalomból kiindulva azt vélhetni, hogy midőn ráhagyást, megengedést jelent, gyöke *kegy* v. *ked*, engedékenységet, megengedést teszen, honnan a régi Halotti beszédben *kegyedjen* a. m. megbocsásson, bűnöket elengedjen. Ellenben midőn világosan ellentétre s elválasztásra vonatkozik, gyöke eredetileg *pegy*, ez ismét az átalakult *vagy* kötszó volna, melynek megfelel a latin *autem*-nek *aut* törzse, pl. *aut ego*, *aut tu*, *vagy én*, *vagy te*, t. i. a *vagy ig* képzővel lesz *vagy-ig* magas hangon, és nyílt *e*-vel ejtve *vegy-ig*, s a *v* hangot rokon szervü *p*-re változtatva *pegyig*. Így változnak a szintén elválasztásra vonatkozó *vás* és *vés* igék. Ezen és a föntebbi elemzések szerént más volna a *kedig*, s más a *pedig* vagy *pegyig*; melyek között azon különbség is van, hogy a mondat elején az ezen vélemény szerént elválasztást jelentő *pedig* soha sem áll, va-

lamint a latinban sem *autem*; ellenben a ráhagyó vagy megengedő *pedig* (*kegyig*- v. *kedig*-ből elváltozva) a második mondatot már vezérelheti, mint a latin *quamvis*, pl. ezen összefüggő mondatban: „Erat enim inter eos dignitate regia, quamvis carebat nomine“ (Cornelius N. Miltiades). Azonban a későbbi divat az első értelem-ben (mint az értekezés elején) a két alakot összeolvasztotta.

Nyelvhasonlítólag figyelemre méltók a mongol *kiged* és perzsa *pen*. A mongol „*kiged*“ jelentése a magyar *és, is, meg* (latin *et, etiam*, német *und, auch*); a perzsa *pen*, Vullers szótárában arab betűkkel: پَن; melyet *pan*-nak is olvashatni, ugyanezen szótár szerint a. m. 1) a latin *quidem, autem, quod attinet* (arabul: *amma*, Zenker szerint a. m. *an-ma* s jelentése a franczia *mais, cependant quant à*, németül: *aber, doch, was das betrifft*); 2) *sed, attamen*; mely értelmek tökéletesen megfelelnek a magyar *pedig* mind két jelentésének. A mongol *kiged* szót Schmidt szerint csak az írói nyelv, de a nép nem használja (nem képzeljük honnét vették volna az írók, ha nem a nép nyelvéből, ha talán az nem általános divatú is); eléjün Adelung Mithridatesében a Kalmuk „Miatyánk“-ban is. Eredeti értelmére nézve Jülg „Die Märchen des Siddhi-Kür“ című munkájában azt mondja: „Gerundium praeteritum von *ki-kü*, machen; tehát a. m. *gemacht, gethan*, mely azonban, úgy látszik, messze elűt, kivált a magyar *pedig*, vagy ha tetszik a közelebb álló *kedig* értelmétől is. A *pen* szót, mely, mint fentebb látható, jelentésében tökéletesen egyezik a magyar *pedig* szóval a *penig*-ben ugyan alapúl vagyis törzsül vehetnők, noha itt is nehezen tudnók az *ig* ragot kimagyarázni, azonban főleg a magyar hangrokonításban nehéz volna *d*-t és *n*-et és a *kedig* szót is ideértve *k* és *p*, és ismét *n* és *d* hangokat is azonosítani; holott ha csakugyan idegenektől kölcsönöztük volna akár egyiket akár másikat, a módosulatok mégis csak a magyar hangrokonságokon alapulnának. Vagy talán mind a két szót külön kölcsönöztük, egyiket a mongolból, másikat a perzsből? azután itthon zavartuk össze? Mily kielégítő volna, ha mind a három szót a magyarból és rokon elemek alapján tudnók kifejteni! Mit ezennel röviden megkísértek, ámbár aggódok, hogy az egyszerű fejtegetés aaját nyelvünkől sokak előtt nem fog tet-szést nyerni, de reménylem eljön az idő, midőn ennek is meglesz a maga bece.

A megfejtés nyitját a régies, de ma is tájdivatos *ekkedig* adja kezünkbe, melynek jelentése: *eddig* ez ideig, s melyről alig fog valaki kételkedni, hogy közelebbről *ez-kédig* alkatrészekből áll, s az utóbbi tökéletesen összeüt a *kedig* szóval, sőt ezen *kedig* a Bécsi codexben sokszor egészen kiírva és hosszú *e* jeggyel is fordul elé; a Münchener codexben pedig csak rövidítve az első tag *ké*, azonban hosszú *e* jeggyel, tehát szintén *kédig*-v. *kédeg*-nek is olvasandó. De hát micsoda elemekből áll maga ezen *kédig*? Szabad legyen előbb némely más szókhöz folyamodnom. Szalay Ágoston becses levélgyűjteményében egy 1557-ki levélben ez áll: „Mind velök egyetemben meghalunk éhel, *menig* nekünk lén, addig reájok osztójok, immár sem nekünk, sem nekik.” Íme látjuk, hogy itt *menig* a. m. *míg*, vagy másképen: *meddig*, *mi ideig*, s elemei a régies *meni*, ma: *mennyi* (= *mi-nyi* v. *mely-nyi*) és *ig* határvető rag, tehát az egész = *mennyi-ig*, azaz *mennyi ideig*. A székelyeknél ma is divatos, tökéletesen hasonló alakítással: *annyég* = *annyi-ig*, azaz *addig*, odáig, pl. *annyég nem mönyők el* (Kriza János). Úgyde ama *menig* azaz *míg*, *mi ideig* a legtöbb esetben megfelel a *pedig* értelmének, pl. *én beszélek, Péter pedig hallgat* (= Péter míg hallgat, v. míg v. mi ideig Péter hallgat, s azonos a főtebb érintett „Péter azonban hallgat” mondattal); a „holott” helyett is megvan saját értelme, pl. *enni kér, pedig nem régen evett* (= míg v. azonban nem régen evett), sőt a *még pedig* kifejezésben (mert *még* is a. m. *mi-ig*) mintegy erősítésül mindkettő használtatik. Mindenesetre közelebb jár az eredeti értelem a *pedig* vagy *penig* szóhoz, mint a mongolféle „*kiged*” = „gemacht.” A „*menig*” szóból az *m* ajakhangnak *p* szintén ajakhanggá változtával a legegyszerűbben „*penig*” lett, s a régieknél, mint főtebb láttuk, *pennig* két *m*-nel is eléjön, t. i. *mennyi-ig* alkatrészek után. Ha ezen fejtegetés elfogadható, akkor a *meddig* (= *mi-eddig*), vagy, ha jobban tetszenék, *mi-ideig* szóból épen oly egyszerű módon, mint főtebb, t. i. *m* = *p*, és csak egyes *d*-vel (*mi-ideig* után) *pedig* szülemlett. Végül a *kedig* sem több sem kevesebb mint *ki-ideig*; a „*mi*” t. i. „*ki*” szóval mind a régiségben, pl. Pesti G. meséiben: „Jutának egy víz mellé; ott kezdének szomorkodni, hogy által nem mehetnének, és (*ki* legnagyobban ijeszti vala őket) látják vala, hogy a békák magokat elmerítenék a vízbe,” mind a közéletben ma is számtalanszor fölcseréltetik; pl. *dolgokról*, ú. m. *állatokról* vagy *élettelen tárgyakról* mondjuk ma is: *ki jó, ki rossz*;

de eléjön, mint érintők főntebb, mind a régieknél, mind a mai népnyelvben *ekkédig* is, mely szinte *ez-ki-eddig* vagy *ez-ki-ideig*, tehát *kédig*, *kieddig* v. *kiideig* szókból húzatott össze; még a *kédig* szóban a nyújtott *é* is igazolva van az *eddig* szó után, t. i. a két *dd* mint torlat azt meghosszította.

A többi módosulatok ezekből önként folynak, t. i. 1. a *d gy*-vé, s az *n ny*-nyé lágyúlván lesz : *pegyig*, *kegyig*, *penyig* ; 2) az *ig* régiesen : *ég* (mint ma is a közdivatú *mindég* és székely *annyég* szókban), lesz hát : *kedég*, *penég*, *pedég* ; és *kegyég*, *penyég*, *pegyég* ; 3) minden *ig* ragos szó fölveszi a *len (lan)* toldalékot, innen : *pediglen*, *pedéglen*, *pegyiglen*, *pegyéglen* ; *peniglen*, *penéglen*, *penyiglen*, *penyéglen* ; *kediglen*, *kedéglen*, *kegyiglen*, *kegyéglen* ; 4) a *kenig* lehet *ki-nyi ig*, *kegyét* (írva : *kegieth*) = *kegyég* (mint ismét = ismég, sőt = sög), végre 'tenig' a selypesen kiejtett *penig* ; 5) az *ig* helyett, mint főntebb láttuk, eléjön többször *ik* is ; tehát mindenütt ezt alkalmazva 50 alaknál is többet számíthatunk, sőt ha, mint a régiek tevék, a *g-t gh*-val is írjuk, és az *ig* v. *ég* helyett *ik*-et és *ék*-et használunk, ama három szó változatai a 100-at is meg fogják haladni.

FOGARASI JÁNOS.

HEGYALJAI OKLEVELEK.

A társadalmi élet kifejlődéséről szóló adatok nincsenek még nálunk egybeszedve, annál fogva a magyar társadalom és műveltség történetei is csak annyiban ismeretesek, a mennyiben az országos történelem inkább elvétve vagy kénytelenségből veti szemét azokra is. Jobban nyílnak immár az ide szolgáló források az emlékiratokból, a melyeket részint az Akadémia, részint más társulatok vagy egyesek adogatnak ki. Az emlékiratok mellett nagy becsel bírnak a szerződések oklevelei és a községek határozatai, melyek megannyi emlékei a hajdani magán életnek, s tanúbizonyságai annak, mi irányban és mint haladott vagy hanyatlott a társadalmi fejlődés.

Az ipar különböző ágainak az országban meghonosodása és terjedése pedig még különösebb tekintetet is érdemel, mert abban mutatkozik leginkább a társadalomnak időszerint meg-megújuló országos mivolta.

Az így nyerhető ismereteket két tudomány igényelheti magának, a történelem és a nyelv tudománya. Ezek azonban annyira testvérek a múltra nézve, hogy egyik a másik nélkül nem boldogúlhat, s hogy egyiknek találmánya a másiknak is nevelí birtokát. Kiváltképen a társadalom és műveltség történetei annyira össze vannak forrva a nyelvemlékekkel, hogy gyakran egyes elavult szókból következtethetünk egy-egy régi állapotra, melyről ama szó nélkül tudomásunk nem volna. Ilyen szók a nyelv- és műveltség-tudományban annyit nyomnak, mint egy-egy megkövesült alak a régi korokból, melyek az általunk taposott földszín alatt el vannak temetve. S valamint ilyen megkövesült alak néma maradna ránk nézve, ha az illető tudomány meg nem szólaltatná: úgy az

elavult szók is érthetetlenek, ha meg nem fejtí a nyelvtudomány. Igazán tehát a történelem valóságát azon tudományok szerzik meg, a melyek a régi maradványokat, bárhová tartozzanak is azok, értelmezik. Ha tehát a történelem a természettudományok nélkül sem boldogúlhat: hogyan lökhetné el magától a nyelvtudományt, mely nélkül sokszor bámulna ugyan Klié, de nem okúlna?

A bortermesztés és szőlőmivelés nagyváltat országunkban ki nem ismeri el? Érdekes tehát annak története is; érdekes minden parányi adat, a mely annak felvilágosítására szolgál.

Ilyen parányi adatok kerülének minap Akadémiánk, illetőleg nyelvtudományi Osztályának birtokába; s ezekből szándékozom most egyet-mást közölni.

Az adatok huszonkét magyarul írt oklevélben állanak, melyek 1595 és 1696 közt keltek, legtöbbje Tállyán, néhány Eperjesen, Tokajban, Mádon, egy, még pedig a legrégibb, Rátkán; de mindnyájan hegyaljai szőlőkre vonatkoznak. S habár csak birtok-változásokat tartalmaznak is, mint a bortermesztés és szőlőmivelés történeteinek adatai azon oklevélhez csatlakoznak, melyet a *Régi Magyar Nyelvemlékek* II. kötetében ezen czím alatt találunk: *Sajó-Szentpéteriek végezése boraik kiárulása felől 1403-ban*. E közt ugyan, ha áll az 1403. évszám, és a Rátkán 1595-ben kelt között szinte két száz év múlt el: ámde amaz évet a Sajó-Szentpéteriek végezésének nyelve kétségessé teszi. Az ilyenek, mint: „hogy ha pedig *történnék*” történnéjek helyett, még alig fordulnak elő a XV. század elején. Általában a Rátkán kelt levél nyelve, a melynek kora bizonyos, annyira megegyez a Sajó-Szentpéteriek nyelvével, hogy ennek korát szinte 1503-ra tehetjük; de még úgy is csuda szép és tökéletes a fölvett korhoz képest. Összehasonlítás végett ide teszem a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetében találtató XIII. emléket, melyet azon könyv szakaszának 11. lapján olvasunk; utána következtetem a *Magyar levelestárból* a négy első levelet, s azután a Sajószentpéteriek végezését; végre álljon a Rátkai levél. Mind az eredeti helyesírással közlöm pedig, hogy annál kényelmesben hasonlíthassuk a nyelvet. Az emlékezetre méltó dolgok pedig átvezetnek majd a többi hegyaljai levelek tartalmára, a melyek közlésében nem tartom meg az eredeti helyesírást.

I.

1.) En Gochyt Janos wallom ez en lewelemnek rendy zeryut es adom myndeneknek tuttara az kiknek illik hogy ennekem adot Kendy Istvan az en zuksegemre tyzenhat foryntot tallert mel tyzenhat foryntert attam neki zalogul zuha dolynaba saros warme-gyebe lewen egy soltiz haz helemet foldewel retewel es egyeb hoza tartozowal akar my newel neweztessek hogy mind adigh byrya myg en az fölöl megmondot tyzen hat foryntot neky megadom. Kynek byzonsagara attam pechyetes lewelemet kezem irasaval megerösyttetet. Datum in possessyone Zent Imre die dominico carnis priui uite licet Decima quarta February anno 1515.

2.) A Magyar Leveles Tárból (kiadja a M. Akad. Első köt. 1861.) a négy első levél, melyek a XVI. század elejéből valók.

a.) Ez lewel adassek Zabo Imrenek nekem uramnak es baratomnak. Kezenetemnek utanna jo wram es barathom. The keg: ezt irya, hogh het forenton nem vehetneye meg egh vegh hernachot. The keg: kerem, hogh az het forenton, walamyyt veheth raytha, megvege keg: es mynd egheb zerzamawal, kyt en keg: meg mondam, meg veghe kegelmed, walamy modon meg wehety. Towabba az wr Isten tartcha meg keg: egessege. Ez lewel kewlth Heghkewn, werag wasarnap 1504. Bezeregy Gergh.

b.) Ez level adassek az Kumlossy Tamasnak az en zerelmes öchemnek. Köszönettemet iram mynd zerelmes öchemnek. Thowabba kyerlek, hogy chynaltas irat es cross port, kywel sebet nytnak awagy watthust wesztenek az loonak, es az Pall banyk vele. Es ha zynaltac, kwld meg te; ha tudnam hogy nem chynaltatnal, en magom ala kwldenem eg zolgamat es chynaltatnam, mert jo lezen az loowam, mertt jo banyk welle az Pall. Thowabba kyrlek zerelmes öchöm, hogy kwld ennekem egy jo wyszlat fyreszny walot. Thowabba kyerlek, hogy emlych meg az uramnak, hogy az kochys Jannos jo tunna az solomokhoz, mertt az Kawaassy Chrystoff madarasznal, az madarasz Ferencznal walla es chak a felyel bannt. Te uramnak chak zowal emlych meg, mert en jo tudam, hogy tud, myert ü nem akarya jelenteny. Towabba az Isten tarchon meg. Ez lewel kewlt Lewkan. 17 napyan Aug. 1510. Kumlossy Mihaly.

c.) Ez lewel adassek az iambor wyteznék Kalawz Marton-nak Zenyerben lakozonak. Kezenyettemet irom mynt jambor wyteznék. Jol tudoth, hogy en the nekyedh irtam es hyzenttyem hog en the weleth walakynek az Isten attya azerth azyee legyen, azerth im en mostan es irok the nekyeth, hogy gongyath wysellyeth; hog penig gongyath nem wysellyedh ad annak az wyteznék Zenyerben ha ki gondyath akarya viselny, es newezye megh neweth, kees wagyk awal es zerenchath kesertteny, mert en most wagyk Kapusban, de azert en lakom Koppanban, azerth kees wagyk reyam jwny az üttkezettre, walamel napoth nekym walastaz, walahol akaroth, oth legyen, wagh Zenyerben, awagh Lak alyath, avagy Fenyeth alyath, ott legyen, chyak kwlgh az wrak feleol hyth lewelet nekyem. Isten tarchon megh. Ez lewelnek masath kwld ugyan ezen embertwl. Ez lewel keoth Kapusban bwth elyö wasarnaph 1518. Dely Memheth.

Jegyzet. A kelet ugyan 1518, minthogy azonban Kapos csak 1540 után esett török kézbe, az évszámban tévedésnek kell lenni.

d.) Nagsagos uram. Solgalothom uthan esth irhathom kegyelmednek : hogy soha nem erthethem okath, hogy te kegyelmed az en euremembe az leannyom menyegzeyeben igyen nyomoreytha engemeth anny sok jambor eleth, hogy kegyelmed senkit ide nem kylde, engem kegyelmed egh jambor solgaja ide kyldesewel meg tystesseytheth vala. Ha kegyelmed kárlotta hath wagh heth foryntara taffotat kyldenny, az Isten tugya, hogy saz foryntal solgaltham volna megh kegyelmednek. Senky elewth ugyan nem segyellem, hogy kegyelmednek itth kewethy nem wolth, mynth az en wram elewth es assonyom elewth, merth azok asth ertettek, hogy en kegyelmednek fellyeb bewczeltetem hogy amynt imar megh erthyk; az egyeb uraknal, kyk ide kylthek kewetheketh, Isten bizonságom benne, hogh myndenyknel nagywb byzodalmam wolth kegyelmedben, hogy engem az en wrememben kegyelmed az zok jambor elewth meghtisztessyth, Isten tarcza bekewel ke: Ez lowel kewith Zarwaskenden Zenth Andras napyan Anno 1526. Sybryk Oswalth ke: solgaya.

3.) A Sajószentpéteriek végezése, mely 1403-ban kelt volna, ez:

My Gergel' Deak fw byro, eskwttek es minden tanaczok polgarok es lakosy Saio zentpeternek. Aggiuk emlekezetre hog my eg arant valo el vegezett tanaczból mind ez egez Warosnak lakosynak,

mind kazdagoknak es mind szegenieknok eg arant való vegezeseből, illien végezéseket avag' rendeleteketh zerzettwnk avag' zerzettwnk, mell' vegezésekre az my közönseges es eg'g arant walo akaratunkat es engedelmessegwnket ayanliwk es aggiuk mind feienkent, mind az my eletwnknek job molgiaért es mind az my hatarunkban leyendő bornak bewsegeyert, ky ez my warasonknak földén terem, es mel'uel az kegies teremő Isten minket meg latogatott. Hog soha 1. senky my közwlönk sem penig idegen ember auag' wydeki, idegen földön termet auag' wideki bort az my warosokra be ne hozhasson my közinkben, hog' elle (*a másolók nem figyelmeztetik az olvasót, hogy mi legyen az*) vesse, illien bwntetés alatt az kyt mayd megjelentönk. Hog' ha penig törtennek hog' walakj ez my wegezeswnknek ellene vakmerőkeppen idegen bort hozandana (*itt sem ártana a figyelmeztetés, mert ez az alak felette gyanús*) be, kyt az w pinceieben vetne waras hyrenelkwl, es megtalalhattiuk, mindiarast kyvonatiuk, es az waras közepeth az feneketh kyvagattiuk es az bort az földuel megemeztettiuk. Ha penig az város hire nelkwl effele bort valaky itt ky aruland, mas borat annak ollyan aranyiut es arwywt, amminemw az wideky volt, kyvonatunk es az feneket ki vagatuan az földre ontattiuk. Es hog' az ky arult bornak kieuette teb bora nem leyend, annak az arat igaz beczwlet zerent es annak az embernek hytyzerent megértuén, mind az warasnak adni tartozik. Ennek felette meg három gyrat kellien az byronak adni az ky akkor byro leyend az waras valasztasa zerent, minden engedelem nelkwl. Es esztendőnek előttő bort ne legien zabad arulny. Eszt is akariuk, hog' ha valaky my közzwlönk vydeky bort kereskedesnek okaiert tetoua hord, falurul falura, es varosrul varosra, es estwe kesön jut azual az borual az w hazahoz, ebed korig az borwal mas nap az varosbol ky menuen elaggia, ha penig reguel iw haza wele, estweyg kimenien vele, de itt ben eg zekerrwl masra auag' pinceieben ne vethesse effele bort. Ezt is hozza teszwk, hog' ha az wideky bort valahol az falukon auag' varosokon ez my warosonkj ¹⁾ gialant ²⁾ es neue alatt walakj eladand, es ez dolog byzonnial rea byzonytathatik, tehát az megmondott

¹⁾ Városonké helyett, ne találja valaki azt vélni, hogy 'városonki' olyanféle, mint városra-í.

²⁾ Gyanánt helyett, mint talál és tanál.

karban tuggia hog' esyk, es eztendőnek fordulasanak előttö niere-segre bort sohova se wyhessen, sem penig itt ne arulhasson. Akariuk eztes vgian azon megmondott bwn tetes alatt, hog' sem tyzed sem kylenced bort senky meg ne vegien, hanem csak az ky az önnön borabol vag' tyzedre vag' kylenczedre illenek, az tyzedles es kylencedles előtt, ha penig kwlönben czelekezik az megmondott bwn tetesuel terheltessek. Ennek felette miért hog' az Zeremy es Somogy borok mindenwt keduesek, my sem akariwk meg alazytanj. Akariuk azert hog' valaky my közzwlönk az megmondott Zeremy auag' Somogy borokat vehet valahol, tehát batran be vesse pinceie-ben, es tarcza kys aszon napiayg, mell' nap betellieseduen, kykezdhesse, de fellieb Iczeyet ne kezdhesse nég' penznel. — Es mind Zent Marton napig arulhassa, mel' napig ha el nem fogiand, tehát harmad napig az utan ky aggia auag' maganak tarcza italra. Az arulas ideien penig az megmondott borokat egieb földön termet borual ne zaporythassa, es kyczen altalaggal effele bornak maradekat it el ne adhassa, de az önnön pinceieben vesse ky menuen az varosbol, auag' ha ezt nem miueli, fyzessen. Az ky penig vak merősegből effelet sokaig czelekezik, az felwl megmondott byrsaggal terheltessek. Hog' ha penig valaky ez megmondott Zeremy es Somogj borokat auag' önnön italual auag' valakyt vele tyzteluen meg hyweyt auag' megbont, tehát egieb fele borual meg ne tölthesse hanem ismeg azon feleuel. Effele borokat penig haza zwksegerre zabad legien mindennek altalagokual vennj es zerzenj. Ezt is hozza aggiuk, hog' az my borainknak sem korczomara kezdetnek sem penig tele bornak iczeiet senky fellieb ne kezdhesse nég' penznel. Ezt is akariuk hog' senky az w korczoma boraynak az arat fellieb ne vyhesse hanem ammint először kezdi arulnj. Es hog' senky sem sert sem bort ne ar(uljon) hanem peczetes iczeuel es pintuel. Hozza tewen ezt es hog' valamell' seller my közöttünk bort akar kiarulny, harom garassal tartozzek az az mostany hat penzwel az eghaznak eppwlesere. Ezt my közöttünk eg arant valo akaratbol valliuk es bizonytwk ez leuel által hog' valakj my közzwlönk ez zerzeseket meg nem allia, tehát az megmondott bwn tetes ala vettessek, es hog' ha ez byrsag miatt megbozzonkoduan, valakyt közzwlönk vag' byrankot wag eskuttinket vag' valamell' tanaczbeli embert es közseg közzwl valot kws-sebseges avag bozzw bezeduel illetend erette, es ezt jo bizonsagokual rea rakhattiak, tehát az bwn tetes felett az fw byronak harom

gyraual tartozzek. Ez my wegezesönknnek emlekezetyre es erőssere attuk vgmond ez my lewelönket egez waros akarattiabol az my Nag Peczetwnkwel megerösseytwén. (1403.)

A közlött darabokat egybevetvén, úgy érzi az olvasó, hogy a Sajószentpéteri végzésnek nyelve nem csak nem régiesebb, sőt inkább újabb és gördülőbb az előbbieknél. Jászay Pál erre nézve úgy ítél ugyan: „A nyelv tisztasága neveli inkább, úgy hiszem, hogy sem gyöngítené, a kérdéses (sajószentpéteri) iromány hitelességét (hogy t. i. 1403-ból való); mert ha a bécsi és müncheni codexek nyelvszerkezeti különösségeit ebben fel nem találjuk, s ez talán csodálkozást gerjeszt bennünk, meg kell gondolnunk, hogy amazok fordítások, még pedig igen tökéletlen fordítások, ez eredeti és talán legelső azok között, melyeket még eddig anyanyelvünkön elő tudunk mutatni.“*) Azonban a bécsi és müncheni codexek nyelvszerkezeti különösségeit nem a szószerinti fordításban keressük, hanem a szók grammatikai alakjaiban, melyeket a képzők és ragok tüntetnek föl, s melyek legbiztosabb jelenségei a korszakoknak; az egyes szók divatában keressük, mely a korszakok szerint változott. A Sajószentpéteri végzés nyelve nem mutat régies szóalakot; a benne előforduló *penig* szó pedig még a bécsi és müncheni codexek korában is *kedig* vala; a *penig* később korbéli.

Jászay az iromány papirosából is annak 1403 évbéliségét akarja megbizonyítani. Véleményem szerint az iromány papirosa és az évszám négyese legdöntőbb itt. Azt kérdezzük: mikor kezdett nálunk a len, vagy kenderpapiros divatozni? Németországban az 1318-dik év előtt alig van nyoma a lenpapirosnak. Nürnbergben csak 1390-ben állíttatott fel az első papirmalom. Kérdés már, vajjon tíz, tizenhárom év alatt nálunk is közdivattá lett-e a papiros használata? kérdés, a sajószentpéteri papiroson látható *jegy* (Jászay szerint *hímezet*) ama nürnbergi papirmalomé? — A négyes szám alakja nem kevesbbé bizonyító. Erre nézve azt mondja ugyan Döbrentei (Régi M. Nyelveml. II. 354. l.), hogy a „négyes szám arab alakjai a müncheni codexben vagy 1466-beli tatrosi másolatban, Máté, Márk és Lukácsnál“ is előfordúlnak. De mily alakjai fordul-

*) Régi Magyar Nyelvemlékek II. 350. l.

nak elő? Nem olyanok ám, melyek a sajószentpéteri végzésen állóhoz hasonlítanak. Egyébiránt akár 1403-ból, akár 1503-ból való a sajószentpéteriek végzése: az nyelvtudományi tekintetben a becsebb régiségekhez tartozik, s nyelvére nézve mitsem különbözik a rátkai levéltől, mely itt következik:

Én Rattkay feo Biro Iwo Thamas, eskwtt Biro tarsom Beny Paall, az több eskwtt Polgarok: Seortes Janos, Nagy Antall, Iwo Janos, Eros Sidmund, Thott Antal, Kaposztas Ambrus, Nagy Mihall, Kowacz Antall, Balogh Andras képében Zwzan Paal, Poczay Andras; Keoszeonseges szemeliek: Benkö Antal, Bodnar György, Thott Szaniszló, Zabo Jacob, Thot Balas, Veorós Caspar, Kowacz Paal, Zirimak Janos, Seornemiszsza Mihall; Thalliarol: Biki Andras, Meszarqs Marthon, Eokros Benedek, Korpas Balynt, Meszaros Paall, Istwan Deiak, Kis Andras.

Adgyuk minden Rendbely embereknek tuttara, az kiknek illik, az kik az mi Peoczetós lewelunket lattyak oluassak és halgattyak.

Jeouenek mi eleonkben aldomas innya egy szóló öröksegh feleoll, az mi Polgar tharsunk Poczay Andras, es Ballay Veres Andras. Ez Poczay Andrast senky nem keszeretuén my eleottwnk az eo eleo nyelvevell, szabad akarattya szerint illien uallast theon: attam en egy szeoló eoreokseget Veorós Andrasnak örök arron, ugymint ket szaz hetuen eot magiar forinton; Adott ismeg hozza Veoreos Andras czereben egy vasas szekeret, harom louatt, ket eokreott, egy szalonnatt, mel' szóló uagion az Rattkay földön hehtetuen azon az hegien az mellett Rattkay hegynek hinak. Szomszedgia déllroll Meszaros Marthon szöleie, fel' szel'roll melletteo az szeker ut az Kalay szeoleohósz, az feoliben az Kalay szeoleo. Én Poczay Andras attam eszt Veorós Andrasnak órók arron, hogy birja fiurol fiura meghihatatlan képpen; en felelek mind magam, feleségem, gyermekym es minden atyam fiai feleoll, hogy ebben az örökseghben Veorós Andrast sem eo magatt, sem feleségett, sem gyermekitt, es eo neki semmy maradekatt nekem semmi maradekom meg nem haborgattya; ennekem mind egy filleryg meg atta az arratt Veorós Andras.

My eskwtt Birak es Polgarok, ez ket felnek igienló akarat-tiokatt megerteottwk uolna ez szólónek eladasaboll es megvetele-boll my ennek aldomasatt iwok, Vkkon poharatt mutatta föll Kiss

Andras, ennek ellenszeoie senky nem uolt, attak aldomasban Just: 275, pd. 9. ket rezet Vörös Andras atta meg, harmadat Poczay Andras. Az my Hegyallia teorueniwnk es szokaswnk ezt tartia: hogy ha valaky ez szölő örökségben megakarnaia Vörös Andrast auagy az eo maradekatt haborgatny, addyg az szölőhöz ne felelhessen az föl peoreos, myg az szölőt meg nem böczeolik, annak az beocsytt tegie le az feol Peoreos, mind egy penszyg, mel' penzt uegien föll az all peorös es oltalmaszsza az eo igassagatt uele, az feol peoreos keolczeon az eo maga erszenieboll. Adgyuk my ennek nagio bszonsagara Veorös Andrasnak es eo neky minden maradekanak, az my falunknak peoczetiuell meg peoczetöltetött Lewelunket. Actum Rattka 17. Marty. Anno 1596.

Akár az írásmódját, akár a nyelv fordulatjait tekintjük, a saájószentpéteriek végezése annyira megegyez a rátkaiak levelével, hogy azokat egykoruaknak vennők, ha különböző évszámokat nem mutatnának.

Az írás módjának jellemzésére nem akarok hasonlító példákat a két levélből felhozni; az olvasó legott maga észreveszi a hasonlatosságokat, de mindenik levélben található különbségeket is. Mert egyiránt ingatag a hangok jegyzése mind a kettőben. Az olvasás egyikben sem kétséges; nincs ott alkalom tévedésre, milyenbe a gyakorlottabb oklevelészek is eshetnek. Így például Jászay Pál, az idézett helyen (Régi M. Nyelveml. III. 348. l.) a magyar hangok különböző és tétovázó jegyzéseit példákkal mutatván ki, s többi közt azt is, hogy *ch* a mai *cs*-nek (Munkach, Forgách stb.), *cz*-nek (Rakoleh, Lach), sőt *h*-nak is megfelel; ez utóbbira István varannai plébános 1361-diki határjáró leveléből a *Chozju-mezow* nevet írja ki, a melyet *Hoszív-mező*-nek olvas, holott az bizonyosan *Hoszzjú-mező*. A *ch*, mint a mai *h*, a Temetési Beszédben is előfordúl (chadlava = hallava, choltat = holtát); a *hosszú* szót pedig *hoziu*, *hozzu*-nak írja a régi bibliafordítás is; *hozia* is csak *hossza*. Jászay a Régi M. Nyelveml. III. 304. lapján is a *hoziu* írást így olvassa „hoszzjú, hoszív, ma hosszú,” s ezt: „s hozia leven a viadalban imadkozéc vala” így olvassa: „és hosziá — hoszívá (sic!) lévén a viadalban imádkozik vala”, e helyett: *hossza* lévén a viadalban stb. Azt gondolá nyilván Jászay, hogy mert p.o. Máté III-

dik részében ott van „te ioz en *hoziam* = te jösz én hozzám“, „kimegyen vala ő *hozia* = kimegyen vala ő hozzá, azért a *hoziu*-t hoszív-nak, s a *hozia*-t hosziá-nak sőt hoszívá-nak kell ejtenünk. Amabban (*hozia* = hozzá) helyrag lappang, s e miatt hosszú az *a*, ebben pedig nem lappang ilyen helyrag, s azért nem is hosszú az *a* a hossza szóban. — Szorosabban a társadalmi viszonyok és szokások érdekét a Sajószentpéteriek végzéséből a következők illetik:

A Sajószentpéteriek a határukban termett bornak fogyasztást igyekeznek magok közt biztosítani, s nyilván ez által előmozdítani saját szőlőmivelésüket. Azt ugyan nem veszik észre, hogy ha mások követik példájokat s azonképen tiltják ki a sajószentpéteri bort, mint ők a vidékit vagy idegent kitiltják, majd magoknak kell meginniük mind, „az melyvel az kegyes teremő Isten őket meglátogatja.“ Úgyde akkor életök jobb módja sem fog az határookban leendő bornak bőségével együtt nagyobbodni; mert a borbéli bőség nem lesz vagyonuk szaporodása. Kénytelenek is megszabni a bor árát, melynek itezéje négy pénznél árosabb ne legyen; mégis a társadalmi követelésnek kénytelenek áldozni, mert a közkedveségű szerémi és somogyi borokat beeresztik mind a végett, hogy kimérhessék Kisasszony napja után Sz. Márton napjáig, mind saját használatra is, a mi addig el nem fogyott. Minthogy annyira kitiltják az idegen bort, kivéve a szerémit és somogyit, azt gondolná az ember, hogy boraik jobb kelendősége végett még inkább kitiltják a sert. Erről azonban hallgat a Sajószentpéterei végzés. Pedig, hogy köztök a serívás is divatozik vala, bizonyítják e szók: „És, hogy senki sem sert sem bort ne áruljon ha nem peccétes itczével és pinttel.“ A peccétes itcze és pint szoros községi rendre mutat; valamint az, hogy a zsellér, a ki bort akar kiárulni, három garassal vagy akkori hat pénzzel tartozzék az egyház épülésére, azon különbséget látszik feltüntetni, mely a telkes és nem telkes városi lakosok között vala.

Általában pedig azt is találjuk a Sajószentpéterei végzésben, hogy akkorában a község szabadon intézkedik vala, se földesúri jog, se nemesi kiváltság nem korlátozván „az egyaránt való végzést.“ A községek szabadsága t. i. a szatmári békekötés után III. Károly idejében vészett el, — minek adatait a társadalmi élet és a megyék történetei nem sokára meg fogják ismertetni. A nemesség jogfoglalásai a megyék segítségével a XVIII. században kaptak

fel abban a mértékben, a melyben 1848. előtt divatozóknak találjuk.

A rátkai oklevél leginkább azért figyelemre méltó, mert a szőlők nevezetességét és birtoklásuk állandóságát bizonyító hegyaljai törvényt és szokást említi meg; másodszer azért, mert a szerződés ünnepélyességét írja le.

Az első világosan így fejezi ki: „A mi hegyaljai törvényünk és szokásunk ezt tartja: hogy ha valaki ez szőlő-örökségben meg akarná Vörös Andrást avagy az ő maradékot háborgatni, addig a szőlőhöz ne felelhessen a fölpörös, míg a szőlőt meg nem becsülik. Annak az árát tegye le a fölpörös mind egy pénzig, mely pénzt vegyen föl az alpörös és oltalmazza az ő igazságát vele; a fölpörös költsön az ő maga erszényéből.“ Ugyanezen jogi szokást az 1623-dikban költ Tállyai levél így fejezi ki: „Hogy ha valaki jövődében Veres Bálint uramat, feleségét avagy maradékot ez szőlőnek uraságában meg akarná háborítani, tehát annak semmi pöri addig elő ne vétessék, míglen az szőlőnek böcsit, áldomásával együtt, le nem teszi; mely pénzből az megálló fél szabadon költsön; az háborgató fél pedig maga erszényéből költsön és tölje kárát.“ — Hasonlóképen szól az 1624-ben ugyancsak Tállyán költ levél: „Hogy ha valaki jövődében az üdvezült Fejir István uramnak maradékot ez szőlőnek uraságában meg akarná háborítani, tehát annak semmi pöri addig elő ne vétessék, míglen a szőlőnek böcsit, áldomásával együtt, le nem teszi; mely pénzből az megálló fél szabadon költsön, az háborgató fél pedig maga erszényéből költsön és tölje kárát.“ Tehát igazán hegyaljai törvénynek és szokásnak kell tekintenünk azt, hogy a szőlő-eladónak örököse vagy bárki más, ha az eladott szőlőt vissza óhajtotta szerezni, azt előbb meg kellett becsültetni, a becs árát letenni, a melyet a szőlő mostani birtokosa föl vett, hogy abból költhessen az ellene támasztott perbeli védelemre s úgy indíthatta meg csak a visszaszerző keresetet. E szokás erősen biztosítja vala a szőlő-birtokosokat.

Az ünnepélyesség, mely által megerősítették a szerződés, az *áldomás-ivás* és az *Ukkon-pohár felmutatása*. Ez, tudtomra, eddig merőben ismeretlen volt, amaz, legalább a szónak mai értelmében, maig divatozik.

Mit jelent az *áldomás* szó? Régibb emlékeinkben *sacrificium*-ot jelent, mint a mai *áldozat*; — *áldozni* *sacrificium offerre*. Így

a Belae regis Notariusánál : „tunc hi tres domini super verticem ejusdem montis terram undique prospicientes, quantum humanus oculus valet, ultra quam dici potest dilexerunt, et in eodem loco more paganismo, occiso equo pinguissimo, magnum *aldumas* fecerunt.“ XVI. — „Quod cum renuntiatum esset duci Arpad et suis jobagionibus, gavisí sunt gaudio magno, et more paganismo fecerunt *aldumas*, et gaudium annuntiantibus diversa dona praesentaverunt.“ XXII. E két helyen az *áldomás* nem jelent convivium-ot, hanem igazán áldozatot. Világosan ki lehet azt olvasni a Notarius XXII. fejezetéből, a melyben a lakomázás külön és más szókkal két ízben meg van említve. A régi bibliafordításban is ezt olvassuk : *Irgalmasságot akarok és nem áldomást* (misericordiam volo et non sacrificium); *miként ezer kövér bárányokban ugyan legyen ma te személyed előtt mint áldomásonk.* Lásd a Magy. Nyelv Szótára, I. 259. hasábján. Itt is a szó áldozatot jelent, nem lakomát. Első jelentése tehát a szónak sacrificium.

De a természeti ember azért *áldoz* istenének, hogy viszontag tőle jótéteményt, *áldást* vegyen. Ezért az *áldomás* szónak második jelentése *áldás*, isteni jótétemény.

A természeti ember továbbá állatot áldozván az istennek, p.o. a pogány magyarok lovat áldoznak, az így felajánlott állatból eszik is. Az *áldomás* szó tehát részvétet is jelent az áldozatban. S valamint eszik az áldozatból, úgy iszik is az áldozó, ha netalán téjjel vagy borral áldozik istenének. De az áldozatból való evés ivás nem első jelentése az *áldomás* szónak.

„Jövének mi előnkben áldomást innia egy szőlő örökség felől az mi polgár társunk Pócsay András és Balay Veres András“, így szól a rátkai oklevél. Nyilván itt az *áldomás*-ivás nem vala pusztá iszogatás, mert azt a szerződő felek magok is, a község előjárósága nélkül, megtehették volna, hanem az a szerződés megerősítéséhez tartozik. „A szerződéseket a magyar pogány világban egyedül az *áldomás* biztosította“, ezt állítván, talán nem tévedünk, ámbár eddigelé bizonyossággal nem támogathatjuk is állításunkat. A keresztyén világban szünni kezdenek a pogány szertartások, de nem hirtelen szünnek meg, hanem csak másod helyre jutnak az új ünnepélyességek mellett. Így Rátkán és talán egyebütt is az országban, 1596 tájban, a pecsétés levél bizonynyal már első és fő bizonyosság a tett szerződésről, mégis el kell vala még az *áldomás*

ivás is. A felek tehát a bíróság elébe áldomást innia menének egy szőlő örökség felől; s a bíróság, elbeszélvén a szerződés mivoltát így folytatja: „Mi eskütt bírák és polgárok, ez két félnek igyenlő akarátjokat megértöttük volna az szőlőnek eladásából és megvételeből, mi ennek áldomását ivók.”

De vajjon magyar szokás volt-e ez? Csak a magyar ember ünnepélyesítette vagy szentesítette-e áldozattétellel a szerződést? E kérdést veték föl az újabb időkben, a kik a Magyar- és Erdélyországon lakozó népségek nyelveit kutatván az áldomás szót a tótoknál, németeknél és oláhoknál is találják, s kik, mint Schuller Ján. Károly is (Zur Frage über die Herkunft der Sachsen in Siebenbürgen, Prag, 1866. pag. 13.) azon csudálkoznak, hogy p.o. az erdélyi szászok a magyaroktól vették volna át azt, a mi ó-német jogi szokás. Schuller tehát az erdélyi német *almesch* szót nem az áldomás, hanem az *almosen* szó rövidítésének tekinti, mely *almes* alakkal fordul elő ösz-szókbán, mint *almesmill*, az alamizsnák malma, a szegényeknek jövedelmező malom, *almeshürr* alamizsnák gazdája, kiosztója, v.ö. a francia *aumonier*-t is. Szászországban a *wein-kauf*, *leihkauf*, déli ném. *leitkauf*, közép fel ném. *litkauf* (lit szesz ital) mellett hajdan alkalmasint alamizsna vagy isten-pénz adása járt vala; így Aachenben a bérlő és más szerződések alkalmával adatni szokott felpénzt *gotteshuller* (heller)-nak, más vidékein Németországnak a marhavételnél adatni szokott alamizsnát *gottes-groschen*-nak nevezik. — Schullernak igaza lehet az *almesch* szó magyarázatával, ez a német *almes* lehetvén: de másfelől bizonyosabb, hogy a magyar áldomás szó nem származik a német *almesch*-ből, mert az úgy származik a magyar *áld* igéből, mint a *lát*-ból lett *látomás*; tehát áld, áldomás, lát, látomás. S az áldomás szónak jelentése is *sacrificium*, nem *elemosyne*. Egyébiránt abban nincs lehetetlenség, hogy az eredeti finn-ugor és a német pogány népek vallásfogalmaiban némi hasonlatosság mutatkozik, mert a pogány vallás a természet istenítése, s a vallásos ösztön is azonos a legkülönbözőbb népeknél. A mire valamely nyelvben szó vagy név van, annak képzetét is bírja vagy bírta az illető nép. Mert az *áld* és *áldomás* szók eredeti magyar szók, azért jelentéseik is a magyar nép fogalmai közé valók.

Időjáráttal változnak a képzetek, fogalmak, a nélkül, hogy a régi szók is változnának. Nagy különbség van most a között, mit

áldomásnak nevez a nép, s a között, a mit e szó a régi magyaroknál jelentett vala. Nem tudjuk ugyan, vajjon az egész isteni tiszteletet magában foglalja-e az áldomás szó: de azt szinte bizonyosnak mondhatjuk, hogy főrésze vala az isteni tiszteletnek. Még a hegyaljai oklevelekben is más értelme van az áldomásnak, ámbár megisszák azt a bírák, eskütt polgárok, s fellehet tenni, a szerződő felek is, jóllehet ezt nem mondják ki világosan a kezemnél lévő levelek. Ezek rendesen így szólnak: „adtak áldomásban *just*: 274 pd. 9.” — vagy „áldomását ez meg az adta meg, vini jus: 19.” stb. Tehát igazság vagy kötelesség volt adni valamit; ki is tevék a levélben, hogy ki mennyit adott. S látjuk, hogy sokat is adának, p.o. a rátkai levélben 275 itczét, itczéjét kilencz pénzével számítván, a mit talán meg sem ihata a 28 vagy 29 személy, kiket a levél a két szerződő félén kívül előszámlál. A vételárhoz képest se volt kevés az áldomás-kötelesség, így például az 1612-ki levél szerint a vételár 19 forint meg egy borjus tehén, az áldomásba adott jusok pedig valának: vini jus 19, más jus vini 2, ételért vini jus 10, összesen 21 itcze. 7 pénzével számítva, 147 pénz, v. 1 for. 47 pénz. A rátkai vétel ár volt 275 for. s adtak áldomásban *just* 275 itczét, 9 pénzével számítván. Az 1623-dik évi tállyai oklevélben 25 forint és három szekér fa a vételár, az áldomásba adott összes kötelesség pedig 4 for. 5 pénz volt stb.

De a mai napig ismeretes *áldomás* szón kívül, ott találunk mást is a rátkai levélben, mi tudtomra, eddigelé merő ismeretlen volt. „Mí eskütt bírák és polgárok, ez két félnek igénylő akarátjokat megértöttük volna ez szőlőnek eladásából és megvételésből, mí ennek áldomását ivók, *Ukkon poharát* mutatta föl Kis András, ennek ellenzője nem volt.” Első kérdés: megvan-e az *Ukkon pohara* más oklevelekben is?

Meg. A Tállyán 1612, martius 12-kén költ levélben ezt olvasuk: „Melly cserélt ültetés szőlőnek mi is felül megnevezett bírák és polgárok, eleinknek régi élő szokásunk szerint, áldomását is ittuk, mellynek áldomását éppen István deák ő kegyelme adta meg, úgymint tizenkilencz itcze bort, i. e. vini jus: 19. *Ukkon pohárt* (pohárt) jus vini 2. Ételért adott vini jus 10, itczéje per 7 p. *Ukkon pohár-felmutató* volt ő maga István deák.”

Ugyanott Tállyán 1623. decz. 28. kiadott levélben találjuk : „Melly vallástételeknek nagyobb bizonyosságára mi is felül megnevezett bírák és esküttek, eleinknek régi élő törvények szerint áldomását is ittuk, mellynek áldomásában Veres Bálint uram adott bort juss 25 per 15, facit florenos 3.//. 75; *Ukkon pohart* jus 2. ételre adott fl. 3. Az *Ukkon-pohár felmutató* volt Liskai Kantuk János.“

A Tállyán 1624. május 23. költ levélben is Liskai Kantuk János az *Ukkon pohár felmutatója*; a dolog hasonlóképen így adatik elő : „Melly vallástételeknek nagyobb bizonyosságára mi is fellyül megnevezett bírák és esküttek, eleinknek régi élő törvények szerint, áldomását is ittuk, mellynek áldomásában adott Veres Bálint, az üdvezült Fejir István uramnak halála után bort jus 127, pr. 20, facit fl. 25//.40. *Ukkon pohart* jus 2. Ételre adott f. 1. Az *Ukkon pohar felmutató* volt Liskai Kantuk János.“

E szokás Tállyán még 1660-ban is megvolt, mert azon év decz. 13-kán költ levélben ezt találjuk : „Ennek nagyobb bizonyosságára áldomását is ittuk, mellyet magára vállalván Puttonbergi Jánosné, Mihalycho Judith asszony adott ételre fl. 1. bor just 20. *Ukon pohart just* 2. volt a bornak itczéje den. 12. *Ukkon pohár mutató* volt Pavaj Thamas.“

Tehát az *ukkon-pohár felmutatása* nem csak Rátkán, hanem Tállyán is a szerződésbeli ünnepélyességek közé tartozik vala, leveleink tanusága szerint 1596 — 1660-ig. Magától értetődik, hogy ez *ukkon-pohár felmutatása* bizonyosan nem 1596-ban keletkezék, s alkalmasint nem is csak Rátkán és Tállyán divatozott.

Második kérdés : mit jelent az *ukkon* szó? mit az *ukkon-pohár* ? A ki a finn hitregéket ismeri, tudja, hogy a finnek fő vagy öreg istene *Ukko* vala, kit a Kalevala *yli-jumala*-nak, azaz felső, fő istennek nevez, s a kihez Väinämöinen, az első kalevai hős, mindenkor imádkozik, mikor segítségre szorúl. Azt is tudjuk, hogy a finneknél *Ukko pohara* a tavaszi ünnepen szokott szerepelni. Agricola Mihály az 1551-ben kiadott finn zsoltárhoz készített előbeszédében a régi finnek bálványait és bálványozását versekbe foglalván különösen a karjalaiakról mondja : „*Egres* nekik borsót, babot és répát teremt, s előhoz káposztát, lent és kendert; *Köndös* az irtványokra és szántóföldekre ügyel, mint babona hitőkben gondolják vala, s ha elvégezték a tavaszi vetést, akkor *Ukko poharát* isszák (kuin kev-

kyivő kyivettiin, silloin *Ukon malja* juotiin).*)“ Lehet-e gondolni, hogy az ezen levelekben megőrzött *Ukkon* (egyszer *Ukon*) *pohara* ugyanaz volna, mi a finn *Ukon malja*?

A pohár szó idegen a magyar nyelvben; ha volt is saját szava erre az ivó edényre, azt a magyar nyelv nem őrzötte meg. A finn *ukko* szó tulajdonképen öreg-et jelent, azután öreg istent; mi pedig a szónak megfelelőjét a magyar *agg*-ban hiszszük feltalálhatni: lehetséges volna-e az *ukko* szó a magyarban is? Azután, miben a fő bökkenő van, a finn szó *ukko*, mely csak a genitivusban veszi fel az *-et*, így: *ukon*; ha tehát fel is akarnók venni, hogy a finn *ukko* a magyar nyelvben is megvolt, az itt is csak *ukko* volna és nem *ukkon*.

De nem épen alaptalan okoskodás-e, midőn, bár tagadólag is, a finn *ukko*-ra gondolok? Nem épen alaptalan, mert atyát, anyát, istent jelentő magyar és finn szók csakugyan közösek, vagyis közös eredetből valók. A finn *isä*-nek (anya) megfelel a magyar *is* (emuka) a Tem. Beszédben; a f. *emä*-nek a magyar *em* (se), *em* (lő), f. *imen* magy. *em*-ek, *ime-tän* magy. *emtetek*; — a finn *eukko*-nek megfelel a magy. *ük*, s a finn *ukko*-nak csakugyan megfelelne *uk*, ha volna ilyen magyar szó. Isten volt bizonyosan a pogány magyaroknál *manó*, mely a finnben akár a *mana* akár a *manala* szónak megfelel, mindkettő egy tőjű szó, s földalatti istent, helyet jelent. Hogy a régi *vim-ádni* (imádni) szónak első tagja *vim* ugyanaz, mi *jum*, *jumala* = isten, már a cseremisiz *jum-uld* = imád, *vim-áld*, *jum-uldomas* = vim-áldomás, imádság által (lásd Nyelvt. Közlemény. III, 160. l.) bizonyossá lett, a cseremisizben is *jum*, *jumo* isten lévén. Azután fordulnak elő a régi, már nem értett nyelvben, úgyszólván, finnesebb dolgok is. Egy 1086. évben költ oklevélben ezt olvassuk: „Terminatur ab occidente ad Caput voraginis, quod dicitur *churchu-feu*“ (Nyelvtud. Közlem. V. 257, 258.) Ez a szakasztott finn *kurku* (*kurkku*) = torok, mely még a Temetési Beszédben *turchu* („hug turchucat mige zocoztia vola = hogy torkukat megszakasztja vala), mit most az egész országban *torok-fő*-nek mondanánk. A földirati nevekben is lappang finnesség, a melyet most kezdünk fölismerni. Nem gondolta senki, hogy a *Sajó*, *Héjő* folyónevek ősszók, melyek

*) Castrén, Vorlesungen über die finnische Mythologie. Herausgegeben von A. Schiefner. St. Petersburg, 1853. a 14. és 315. lapján.

jó tagja folyót, vizet jelent, megfelelően a vogul *já* és finn *joki, jog* szónak. A *Héjő* nem régen még *hé-jó* volt = hé-víz, hé-folyó, a Sajó pedig *sav, saj-jó* = só-víz, só-folyó. De erről külön fogok szólni.

Azért hoztam fel ezeket, hogy alaptalannak ne látszassék még a tagadólag folyó okoskodás is arról, ha lehetséges-e, hogy az *ukkon* szó némi viszonyban álljon a finn *ukko*-val, még akkor is, ha *agg* felelne meg a finn *ukko*-nak? Mert miután tudjuk, hogy a finn *kurkku*-nak hajdan szakasztott mása élt (kurku = churchu) nyelvünkben, holott ma a *torok* mellett alig él valahol még kork, kurk, kuruk-féle szó: nem volna lehetlenség az *uk, ukko* is, kiváltképen azért, hogy a finn *eukko*-nak csakugyan *ük* (nem *ügg*) felel meg a magyarban. Legnehezebb bökkenő az *n* az *ukkon-pohárban*, e miatt nem lehet a szóval boldogulni, s azért nem tudhatjuk még jelentését. Talán hoz a véletlen új adatokat még: hisz az *ukkon-pohár* is merőben ismeretlen volt.

Sok lehet eltemetve, a mit talán előhoz még a véletlen. A ki ma Rátkán a szorgalmatos német lakosok közt mulat, az nem sejteti, ha csak a jelent tudja, hogy ott 1596-ban magyar oklevél költ, mely sok tekintetben becses.

II.

Következzenek még a többi érdekesebb levelek szövegei, hogy ki legyenek nyomatva.

Mi Thallyai fő bíró Zabari Ambrus, bíró társaim Pánczél Péter, Nyúzó György, Bankó István; tanácsbeli esküttek Lükötes György, Kis György, Szabó László, Liptay János, Kovács András, Szabó Lőrincz, Mészáros Márton, Abodi Márton, Pott Lukács, Szabó Mátyás, Balogh János, Mészáros Péter, Balogh Ambrus stb. Adjuk emlékezetül mindeneknek, kik ez mi levelünket látják, hallják és magyarázzák. — Miképen jövének mi előnkben ez böcsületes személyek, egyfelől úgymint Thállján lakozó István Deák, másfelől pedig Posta György. És legelőször István Deák mi előnkben állván tön ilyen vallást, hogy itt az tályai hegyen, az felső Nyíresen cserélt egy darab ültetés szőlőt ez megnevezett Posta Györgytől, mellynek szomszédságában napkeletről Fülöp János, napnyugotról Bany András ültetés szőleje, kiért adott cserében az Galyagas szőlejének éjszokról való végéből egy darab szőlőt az

meggy fáig; ez mellé adott kész pénzt tizenkilencz forintot i. e. fl. 19 és egy borjús tehenet, mely szőlő ültetésért éppen minden fogyatkozás nélkül mind ezeket megadván, vötte és cserélte magának feleségének, gyermekinek és minden maradékinak örökben.

Melly feleletit és vallástételit István Deáknak ő kegyelmének hallván és értvén ez megnevezett Posta György, maga szabad akarátja szerint, senki nem kinszerítvén, tön mi előttünk ilyen vallást, hogy ő ez megnevezett Nyirös hegyen való ültetését attá és cserélte ez felül megnevezett István Deáknak ez felül megírt Galyagas szőlőn, egy borjus tehenen, es tizenkilencz forinton i. e. pro fl. 19. mellyről István Deák megelégtívén minden fogyatkozás nélkül ez megnevezett Posta Györgyöt, valla mi előttünk szabad örököt István Deáknak ő kegyelmének feleségének, gyermekinek és minden maradékinak, felelvén mi előttünk mind maga, felesége, gyermeki és minden atyjafiai felől, hogy senki István Deákot ő kegyelmét, feleségét, gyermeket, atyjafiait, és semmi maradékot meg nem háborítják, hanem bírja mint szabad örököt fiuról fiura és nemzetségre, minden hasznával egyetemben, meghíhatatlan képen örökben. Mely cserélt ültetés szőlőnek mi is felül megnevezett Bírák és Polgárok eleinknek régi élő szokásuk szerint áldomását is ittuk, mellynek áldomását éppen István Deák ő kegyelme adta meg, úgymint tizenkilencz itcze bort i. e. vini jus : 19. Ukkon pohárt Jus Vini 2. Étélért adott Vini Jus 10 itczeje per 7. Ukkon pohar-felmutató volt ő maga István Deák. Annak okáért mi is ennek nagyobb bizonyosságára, erősségére, és örökké való megmaradására attuk ez mi falunknak pecsétivel megerősítettett levelünket István Deák ő kegyelmének, feleségének, gyermekinek és minden maradékinak. Actum Thallia die 12 marty, Anno Millesimo sexcentesimo duodecimo.

Mi Abodi Márton, tállyai fő bíró, bíró társaim Fejes András, Gyöngyösi Szabó János; tanácsbeli esküttek Lükötes György, Kovács András, Bencsik Ambrus, Szabó Lőrincz, Mészáros Márton, Berkecs János, Ország István, Balog János, Makó András, Szűr-szabó Péter, Pap János és Juhász János stb.

Adjuk emlékezetül mindeneknek, az kiknek illik, mind ez mostaniaknak és mind az következőknek, hogy közöttünk la-

kozó Veres Bálint Uram, mi előnkben jöven tön mi előttünk ilyen bizonyágtételt és vallást, hogy tudnia illik, itt Zemplén vármegyében az Vár oldalalján az Halas-tó-szőlők ellenében, honnan Tófelinek nevezetik, vött volna egy falat palanta szőlőcskét, hozzá foglalt tőkés, cseres, gyepes és köves erdejével, úgymint huszonöt magyar forinton, id est per flo. Ung. 25, és három szekér fán, melyért éppen minden fogyatkozás nélkül megfizetvén tulajdonává tötte magának feleségének, gyermekinek és minden maradékinak örökös képpen. Melly palanta-szőlőnek szomszédja napkeletrül Kutassi György ültetés szőleje. nyugatrul mellette közönséges szokott út. Melly bizonyság- és vallás tételit hallván és értvén Veres Bálint Uramnak, Kereszturi János Deák Uram maga élő nyelvével, seuki nem kényszerítvén, tön mi előttünk ilyen vallást, hogy ő az felyül megnevezett Tófeli ültetését hozzá foglalt erdejével együtt adta és vallotta ez felyül megírt huszonöt forintban és három szekér fán Veres Bálint Uramnak, feleségének, gyermekinek és minden utána való maradékinak meghíhatatlan képpen örökben. E mellett valla mi előttünk szabad örököt Veres Bálint uramnak és minden maradékinak, felevén mindenek ellen mind maga, felesége, gyermeki és minden atyjafija felől, hogy senki Veres Bálint uramat, feleségét, gyermeket és semmi maradékot ez ültetés szőlőnek uraságában meg nem háborítja, hanem bírja, mint szabad örökséget fiurul fiura és nemzetségrül nemzetségre, meghíhatatlan képpen örökben.

Melly vallástételeknek nagyobb bizonyására mi is felyül megnevezett bírák és esküttek, eleinknek régi élő törvények szerint áldomását is ittuk, mellynek áldomásában Veres Bálint uram adott bort just 25 pénz egy itcze per e 15, facit fl. 3 ft. 75. Ukkon pohart Just 2, ételre adott fl. 1. Az Ukkon pohár-felmutató volt Liszkay Kantuk János. Atta pedig és vallotta ez megnevezett Tófeli ültetés szőlőt Kereszturi János Deák, Veres Bálint uramnak ilyen ok és erősség alatt, hogy ha valaki jövendőben Veres Bálint uramat, feleségét avagy maradékot ez szőlőnek uraságában meg akarná háborítani, tehát annak semmi pöri addig elő ne vétessék, míglen az szőlőnek böcsit áldomásával együtt le nem teszi, melly pénzbül az megálló fél szabadon költsön, az háborgató fél pedig maga erszényéből költsön és türje kárát. Mellynek nagyobb bizonyására és erősségére mi is felyül megnevezett bírák és esküt-

tek adtuk ez mi városunknak pecsétivel megerősítettett levelünket Veres Bálint uramnak, és néki minden maradékinak örökösen Actum in Oppido Tállya die 28 Decembris, anno Millesimo Sexcentesimo vigesimo tertio.

Mi tállyai fő bíró, Mészáros Márton, bíró társaim Hajas Pál, Jekkel Máttyás, Csizmadia Mihály; tanácsbeli esküttek Lükötes György stb.

Adjuk emlékezetül mindeneknek az kiknek illik, mind ez mostaniaknak és mind ez következendőknek, hogy közöttünk lakozó az nemes és vitézlő Veres Bálint uram feleségével Fejir Borbála asszonnyal és az üdvezült Fejir István uramnak árva gyermekivel Fejir Máttyással és Fejir Mártonnal mi előnkben jövőn tőnek mi előttünk ilyen bizonyoságtételt és vallást, hogy tudnia illik itt a Zemplén vármegyében az felső Nyirjes nevű hegyen vött volna egy palánta szőlő örökséget az üdvözült Fejir István uram Thállyán lakozó Gataly Andrástul és feleségétül Nyuzó Örzsébet asszonytul in anno 1616. úgymint száz huszonhét magyar forinton, id est pr. fl. 127. Az mely szőlő-örökségnek szomszédja akkor volt napkeletről Varga Mihály szőleje, nyugatról az maga Fejir István uram szőleje, mostan pedig Bodnár László és Bodó Demeterné szőlejek szomszédságában vagyon; mellyért éppen minden fogyatkozás nélkül megfizetvén, tulajdonává tőtte magának, feleségének, gyermekeinek és minden maradékinak örökös képpen. Melly bizonyosság és vallástételt hallván és értvén Vörös Bálint uramnak, feleségének és az árváknak, ez fellyül megnevezett Gatali András és felesége Nyuzó Örzsébet asszony, senki kéntelenségében nem lévén, magok élő nyelvekkel, szabad akarattuk szerint tőnek mi előttünk ilyen vallást, hogy ők az felyül megnevezett Tállyai felső Nyiresen való szőlejököt adták és vallották ez felyül megírt százhuszonhét forintban az üdvezült Fejir István uramnak feleségének gyermekeinek és minden utána való maradékinak, meghíhatatlanképpen örökben; e mellett vallanak mi előttünk örököt Veres Bálint uramnak, feleségének, Fejir Borbála asszonynak, és az üdvözült Fejir István árváinak, Fejir Máttyásnak, és Fejir Mártonnak, és minden maradékioknak, felelvén mindenek ellen, mind magok, gyermekek és minden attyokfiai felől, hogy senki Veres Bálint Uramat, felesé-

gét és az árvákat, gyermekeket és semmi maradékiokat ez szőlőnek uraságában meg nem háborítják, hanem bírják mint szabad örökségeket fiuról fiura és nemzetségről nemzetségre, meghíhatatlan képpen, örökben. Melly vallástételeknek nagyobb bizonyosságára mi is felyül megnevezett bírák és esküttek, eleinknek régi élő törvények szerint áldomását is ittuk, mellynek áldomásában adott Veres Bálint az üdvezült Fejir István Uramnak halála után bort just (ítezét ért) 127, pr. d. 20, facit fl. 25./40. *Ukkon pohart* just 2. ételre adott f. 1. Az *ukkon-pohár-felmutató volt* Liszkai Kantuk János. Adták pedig és vallották ez megnevezett szőlő-örökséget Fejir István Uramnak ilyen ok és erősség alatt: hogyha valaki jövőendőben az üdvezült Fejir István uramnak maradékát ez szőlőnek uraságában megakarná háborítani, tehát annak semmi pöri addig elő ne vétessek, míglen az szőlőnek böcsit, áldomásával együtt le nem teszi; melly pénzbul az megálló fél szabadon költsön, az háborgató fél pedig maga erszényéből költsön és türje kárát. Melynek nagyobb bizonyosságára és erősségére mi is felyül megnevezett bírák és esküttek adtuk ez mi városunknak pecsétivel megerősített levelünket Veres Bálint uramnak, feleségének Fejir Borbála asszonynak, Fejir Mátyásnak és Fejir Mártonnak és nekik minden maradékioknak örökösen. Actum die 23 May. Anno Millesimo sexcentesimo vigesimo quarto.

Mi Thallyai bíró Magyar Pál, bíró társaim: Kanasi Mihály, Hidegh Pál és Sesták János; eskütt polgárok: Borbély Márton, Szürszabó György, Nagtrai András, Megidsi Mihály, Bankó Pál, Bencsik György, Kerékgyártó István, Hajnal Mátyás, Bencsik Pál, Pataki Varga Márton, Tót Mátyás, Szilágyi Szabó János, Tót Szabó Mihály, Oláh István, Varga György és Balog János. Adjuk értésére és tudására mindeneknek, valakiket illet és kívántatik, mind mostaniaknak mind jövőendőbelieknek. Hogy jövőének mi előnkben ilyen becstületes személyek, úgymint egyfelől Abaújszabolcs szabad Kassa városában lakozó Puttonbergi János megmaradott özvegye Mihalycho Judit asszony, másfelől pedig ugyan megírt Abaújszabolcsban lakozó Palóczi Pál és felesége Borbély Erzsébet asszony. És legelőször szabad Kassa városában lakozó Puttonbergi Jánosné, Mihalycho Judit asszony, mi előnkben állván

tón ilyen vallást és bizonyoságtételt : hogy ő kegyelme itt Thállya városának Kővágó nevű szőlőhegyin cserélt volna két darab szőlő örökségeket, melynek egyike Kassán lakozó Szabó Miklós szőlőivel vicinaltatik napkeletről, napnyugotról pedig itt Thállján lakozó Tót Mihály szőlőivel. Az másik pedig napkeletről az Sós András szőlőivel, nyugotról pedig az Radvány Györggyével vicináltatik. Item adott ezen szőlők mellé negyven forintot i. e. fl. 40. mellyekért adott cserében más szőlő örökséget, melly vagyon Szántó városának Bánya nevű szőlőhegyin, napkeletről ugyan Szántón lakozó Ugocsai György szőlőivel, nyugotról pedig Molnár Péterével vicináltatik. Melly szőlő-örökségeket cserélt magának, gyermekinek és minden posteritásának örökben.

Melly vallástételit néhai Puttonbergi János megmaradott özvegyinek, Mihalycho Judit asszonynak hallván és értvén megnevezett Palóczi Pál és felesége Borbély Erzsébet asszony, magok szabad akaratjuk szerint, minden kényszerítés nélkül, mi előttünk tőnek ilyen vallást, hogy ők az megnevezett Kővágó nevű szőlőhegyen lévő két darab szőlőjüket adták és cserélték, felyül megnevezett Puttonbergi Jánosné Mihalycho Judit asszonynak az felyül megirt Szántó városának Bánya nevű szőlőieért és negyven forintot. Ez mellett szabad örököt is vallanak megnevezett Palóczi Pál és felesége Borbély Erzsébet asszony néhai Puttonbergi János Mihalycho Judit asszonynak, felelvén mind magok gyermekeik és minden atyjokfiai képiben, hogy soha senki Puttonbergi Jánosné Mihalycho Judit asszonyt, fiait, leányait és semminemű posteritasit meg nem háborgatják ez cserélt szőlő örökségben, hanem bírja mint szabad örököt fiúról fiúra, nemzetségről nemzetségre utriusque sexus, meghíhatatlan képpen örökben. Cserélt pedig ez szőlő örökséget Palóczi Pál és Felesége Borbély Erzsébet asszony ilyen ok és erősség alatt, hogy ha valaki megakarná háborítani Puttonbergi Jánosné, Mihalycho Judit asszonyt avagy maradékit, tehát annak addig semmi pöri elő ne vétessék, míglen az szőlőnek böcsit áldomásával együtt le nem teszi, mellyből az megálló fél szabadon költsön perére, az háborgató fél pedig maga erszényéből költsön és türje kárát.

Ennek nagyobb bizonyosságára áldomását is ittuk, mellyet magára válalván Puttonbergi Jánosné Mihalycho Judit asszony adott ételre fl. 1. bor just 20, *ukon-pohart* just 2; volt az bornak

itczéje d. 12. *Ukkon pohár mutató volt* Pávai Tamás. Ennek nagyobb bizonyosságára adtuk az városunk pecsétje alatt praesens költ levelünket Puttonbergi Jánosné Mihalycho Judit asszonynak és maradékinak. In Oppido Thallya die 13. decembr. Anno millesimó Sexcentesimo Sexagesimo.

Anno 1652. die 9. aprill:

Én Gönczön lakozó Fejér András az én hűgaimmal együtt, úgy-mint Fejér Dorko, Sofia és Borbala, adom tudtára az kiknek illik az mi levelünknek rendiben, hogy mi egyenlő akaratbul adtunk az Talyai hegyen az felső Nyiresen egy falat szőlőt az mi jóakaró Urunknak Nemzetes Veres Bálint urunknak harmincz magyar forinton; melly szőlőt adtuk (sic!) Ő kegyelmének örök áron magának Veres Bálint urunknak és jövendőbeli maradékinak meghíhatatlanképen, úgy hogy ha valamellyikünk megmáslaná, elsőben ü kegyelmének tartozzék letenni száz magyar forintot i. e. 100, azután kezhessék (sic!) perihez. Mellynek nagyobb bizonyosságára adjuk kezünk írásával és pecsétünkkel megerősítettett pecsétés levelünket ü kegyelmének Veres Bálint uramnak és jövendőbeli maradékinak. Datum in Göncz, die 9. Aprilis. Adtam úgymint Nemzetes Fekete Gál uram előtt és Erdélyi Gáspár uram előtt; jelen lévén Nemzetes Kozma Mihály uram és Abádi Gergely uram.

HUNFALVY PÁL.

FÖLDIRATI ÉS HELY-NEVEK.

I.

Héjő, Sajó.

A Névtelen a XXXI. fejezetben ezt írja : „Postea dux et sui principes egressi sunt de Zeremsu, et transnavigaverunt fluvium *Souyou*, in loco ubi fons Honrad descendit, et castra metati sunt juxta fluvium *Heuyou* usque ad Thisciam et usque ad Emeud, et permanserunt ibi per unum mensem. Ibi etiam dux dedit Bungere, patri Borsu, terram magnam, a fluvio *Topulucea* usque ad fluvium *Souyou*, quae nunc vocatur Miscoucy, et dedit ei castrum, quod dicitur Geuru, et illud Castrum filius suus Borsu cum suo Castro, quod dicitur Borsod, unum fecit Comitatum.“ — Szabó Károly (Béla király Névtelen jegyz. könyve a magyarok tetteiről, Pesten, 1860.) a fordítása alá tett jegyzetben, a *Heuyou*-t, melyet *Hőjó*-nak olvas, így magyarázza : „A *Hőjó* ma *Héjő* vize Borsodban a Sajóval egyenközüleg foly, s Tisza-Oszláron alul szakad a Tiszába. A *Héjő* nevezet nem egyéb mint a *hév* vagy *hő* szavunk palóczos kiejtése. E folyó eredetét csakugyan a tapolczai *hév* víztől veszi.“ Tehát a Névtelen *Heuyou*-ja és a Szabó *Héjő*-je nem volna egyéb, mint a *hő* vagy *hév* szónak palóczos kiejtése; tehát a palócz a *hév* vagy *hő* szót *hejő*-nek ejtette volna.

Ez nem áll, mert a palócz kiejtés a hosszú magánhangzót ikeresíti, s a *hé* szót *heu*-nek ejti ugyan, de nem csinál két szótagot egy szótagból. Hogy ezt hajdan sem teszi vala, a következőkből tetszik ki. A Névtelennek *heuyou* szavában és a mai *héjő*-ben több van, mint csak a *hé*, vagy *hév* szó. Viszontag abban igaza van Szabónak, hogy az érdekelt folyó víz a tapolczai *hév* víztől veszi eredetét. Tulajdonképen az, mi a forrásnál szláv nevü, a síkságon

magyar nevü; s az okleveles bizonyítéka annak, hogy a víznek forrása szláv vidéken volt (ha a mai tapolczai vidék nem volna is szláv, mire nem emlékszem világosan, ámbár miskolczy tanulókoromban többször mulaték Tapolczán), ellenben annak alsóbb folyása magyarok közt terjed a Tiszáig. S így vala ez a Névtelennek idejében is, ki szokása szerint, a maga idejebeli ethnographiai és birtoklási viszonyokat Árpád idejébe teszi vissza és eredezteti.

A *héjő* több a palóczos *heu*-nél. A palóczos *heu*-t a Névtelen is kiírja így: *heu*, s ha még *you*-t teszi hozzá, azért teszi, mert az ő idejében a folyónak neve bizonyosan *heu-jou* volt. A *héjő* folyó névben tehát ősszót találunk, *hé-jó*-t. Hogy pedig valóban ilyen ősszó az, mutatja még Lipszky repertoriuma is, melyben még *hé-jó* is áll a már megváltozott *hé-jő*, *hejő* mellett. E változás, az *ünnep* példája szerint is, szokott változás. Valamint az *ünnap*-ból, a nyelvtudat az összetételt elfelejtván lassankint *ünnep* lett, úgy lett a *hé-jó*-ból is ugyan ezen okból, *hé-jő*, sőt *hejő*.

A *hé-jó*, *hé-jő* ősszónak első részét értjük, az *hé*, *hév*: mit jelenthet a másik rész, a *jó*, melyet Névtelenünk *jou*-nak ír? Ha tekintetbe vesszük a többi ősszókat, melyekben a *hév* szó szerepel, p. o. *hé-kút*, *hé-tó*, *hé-víz* stb. ezekből is gyanítjuk, hogy a *hé-jó*-ban a *jó* is értelmes szó lehet. S valóban az is, még pedig az ugor és finn nyelvekben honos *jog*, *jag*, *jau*, *já*, *ju* szó, mely kis folyót jelent. A Névtelennek írásából azt lehetne gyanítani, hogy e szó nálunk is *jau*, *jav* volt s ebből lett *jó*, melyet a Névtelen *jou*-nak írt. Ennek *heu-jou*-ja, s korunk *hé-jó*-ja meg *hé-jő*-je tehát annyi, mint *hé-víz*, *hé-folyó*. Ismét napfényre kerül egy közös ugor szó, s méltó, hogy tovább is nyomozzuk létét mi nálunk.

Ha *hé-jó* (*heu-you*) ősszó, s annyit jelent, mint *hé-víz*: talán a *Sajó* is ősszó, s azt is értelmezhetjük? A *Sajó*-t a Névtelen *Sou-you*-nak írja, mi, épen Névtelenünk következetes írása szerint, *sav-jó*, *saj-jó*, vagy *só-jó* volna. S miután a *jó*-nak értelmét megtaláltuk, a *sou*-, *sav*-, *saj*- vagy *só*-nak értelmét is keressük. Mi volna a *sou-jó* (*só-jó*), vagy *saj-jó* szó szerint? *Só-víz*, mit Szabó Károly is megjegyzett már, idézett könyvének 23. lapján, azt vélvén, hogy „e folyó magyar neve nem egyéb, mint a *só* vagy *sav* szavunk nyújtott kiejtése.”

Tehát a mi *Sajó* folyónk *só*-vizet jelent-e? Lássuk, mire tanítanak magok a helynevek? A *Sajó* felső részén, a gömöri tótság-

ban, ott van két helység, *Alsó-Sajó* és *Felső-Sajó*, s ezt tótul *slaná*-nak (nižnj slaná, wišnj slaná, németül, Lipszky szerint is, *Unter-salz*, *Ober-salz*), azaz sós-nak nevezik, maga a víz is *Slaná*, azaz sós. Tehát a *Sajó*-val is úgy vagyunk, mint a *Héjő*-vel; eredeténél, a tótok közt, tót nevét találjuk, alantabban a magyarok közt magyar neve van. Előttünk pedig bizonyossá lesz, hogy a *sajó* szó eredetileg *sav-jó* vagy *saj-jó* volt, s hogy jelentése *só-víz*. Nem tudom, sós-e most is a *Sajó*-nak forrása; de hajdanában bizonyosan az volt, mert ennek köszöni nevét. A dobsinaiai nevezete még tanuságosabb. Ők *Salza* (*Ober-Salza*, *Unter-Salza*)-nak nevezik a két Sajót, mi tulajdonképen *Salzah*, vagy *Salzach*, azaz *Salzbach* (folyó- és helynév).

Ha a *Sajó* só-vizet jelent, talán másutt is találunk *sajót*, azaz sóvizet, hiszen elég só van Máramarosban és Erdélyben. S íme Máramarosban ott van *Sajó* folyó, s mellette *Sajó Polyana* és *Sajó* helységek; ez utolsónál a *Sajó* az Izába foly. Erdélyben is van *Sajó* folyó, mely Doboka megye keleti részéből, a Beszterczei, vagy Bisztrici kerületen sietvén által, Belső Szolnokban a Szamossal egyesül. A folyó felső mellékén *Kis-Sajó*, *Nagy-Sajó*, tovább *Sajó-Keresztúr*, *Sajó-Sz.-András* helységek vannak, s a hol a Szamosba foly, ott *Sajó-Udvarhely* van. Hogy itt is valóban a *só* a nevezetek alapja, mutatja a közel *Só-falu* is, a Sajóba siető Bisztritz vize mellett.

A *Héjő* és *Sajó* nevű folyókon kívül még *Köves Soma-jó* és *Soma-jó* folyók vagy patakok vannak Erdélyben, melyek egyesülve a Marosba folynak Csomafalván alul. Vajjon a magyarországi *Sió* hasonlóképen *Si-jó*-e? azt még nem mondhatom. De az világos, hogy a két *Soma-jó* folyónév is öszszó. E szerint a *jó* szó, mely folyót jelent, többszörösen fordul elő Magyar- és Erdélyországban.

A szláv *slana* és a dobsinaiai német *salza* megczáfolhatatlan bizonyítéka, hogy a *Sajó* szóban *saj*, *sau*, azaz *só* rejlik. Tanuságos volna, ha ennek másutt is, a magyar emlékekben, akadnánk nyomára.

A Névtelen a XVII. és XVIII. fejezetben a hegyaljai és borsodmegyei vidék elfoglalásáról szólván, ezt mondja: „Arpad vero dux et sui nobiles, egressi de castro Hung cum magno gaudio, ultra montem Turzol castra metati sunt in campo juxta fluvium Tucota, usque ad montem Zerenche Ubi etiam dux Arpad et omnes sui

primates cum omni familia sua ... non paucos dies permanserunt, donec omnia loca vicina sibi subjugaverunt, scilicet usque ad fluvium Souyou et usque ad *Castrum Salis*. Et ibidem juxta Tocotam et infra silvas dux Arpad dedit terras multas diversorum locorum, cum suis habitatoribus Edunec et Edumerne^c stb. Et dum radicati essent, tunc communi consilio missus est Borsu cum valida manu versus terram Polonorum, qui confinia regni conspiceret et obstaculis confirmaret usque ad montem Tatur, et in loco convenienti castrum construeret, causa custodiae regni. Borsu vero accepta libertate egressus felici fortuna, collecta multitudine rusticorum, juxta fluvium Buldua castrum construxit, quod vocatum est a populo illo Borsod, eo quod parvum fuerit.“

Szabó Károly a *Turzol* és *Tucota*, *Tocota* szókat igen helyesen *Tarczal* hegynek és *Takta* vízszakadéknak értelmezi; de abban nem egyezhettünk meg vele, hogy így folytatván: „és ott nem kis ideig maradának, míg minden velök szomszéd helyeket meghódítottak, tudniillik a *Sajó vizéig* és *Sóvárig*. És ugyan ott a *Takta* mellett és a *Hegy alján*“ stb. — a *Sóváron* a Sáros megyei Sóvárt érti. Mert a Névtelen a XVII. fejezetben a Hegyalján mulat, csak a XVIII. fejezetben küldi Bors-ot a lengyel határok felé a Tátráig; de előadásából értjük ki, hogy a milyen jól ismeri a Hegyalját, a Sajó vidékeit és a Mátra aljait, oly kevéssé ismeri az ország éjszakiabb részeit. Ha ezeket is olyan jól ismerné mint amazokat, bizony nem a Boldva mellett épített várral erősítette volna meg a lengyel határokat, hanem feljebb ment volna erősségeket rakni. A Névtelen nem a sárosi Sóváról beszél e helyen, hol a Sajó és Hegyalja vidékein forog. A hol az éjszakiabb tartományokat érinti is, mint az itt idézett XVIII. fejezetben, vagy a XXXII-ben, hol ezt találjuk: „Deinde egressi venerunt usque ad fluvium Zogea, et castra metati sunt per crepidinem ejusdem fluminis a Thiscia usque ad silvam Matra, et subjugaverunt sibi omnes habitatores terrae a Crisio usque ad fluvium Zogea et usque ad silvam Zepus“, általános kifejezéseket használ s nagy terjedelmű tartományokat foglal össze, mint szokás ismeretlen vidékekről szólni. A XVII. fejezetben az usque ad fluvium Souyou et usque ad *castrum salis* szókon a Sajó folyót és a Sajó mellett lévő várat kell értenünk, a melyet *só-várnak* nevez. Van-e még nyoma valamely emlékből Sajó-várnak, vagy Sajó melletti *Só-várnak*, nem tudom: de a Név-

telen idejében bizonyosan meg vala még ilyen nevű vár, mely csak is a Sajó vizéről kapta nevét. Ez hát egyik nyoma volna annak, hogy a magyar nép is sós-nak értette a Sajó-t.

Ennél világosabb nyomát találom az 1067 körüli oklevélben. (Árpádkori Új Okmánytár I. 24—27. l.), mely a zaztyi apátság megalapítását beszéli el, s a mely oklevél becses adalék a Névtelen tudósításainak helyes megítélésére. A zaztyi apátság adománynak egyik része a *Scenholm*, *Egur* folyó vidékein iratik le, másik része a Szabolcs várának határaitól fogva *Vencsellő*, *Timár*, *Rakamaz* és több vidékén, az oklevél szavaival: „et ibi Tiza cedit mihi per omnia a *Nogewrem* (Nagyörem?) incipiente ab utraque parte usque dum cadit ad Budrug. Do et terram in *Bekech* cum duodecim mansionibus libertinorum et cum duobus aratris et mansionibus servorum. Marchia mater incipit ab oriente cum Zakaria usque ad acervum *Sumug*, tendens ad tres valles, inde ad villam Cosme usque ad *salsatas aquas*.”

Oklevelünk *Scenholm*-a a Névtelen *Zenuholmu*-jával azonos, a mai *Szihalom*, mit az *Egur* vize is bizonyít. A zaztyi apátság ezen nyugati birtokai többi közt így határozatnak meg: „ad rivulum nomine *Egur*, inde ad molendinum *Geru*, a quo ad ejusdem *Geru* aquam, et pervenit ad locum inundantis aque. Inde ad puteum *Bissenorum*; et tendit ad viam positam in transversum, per quam venit ad sepulturas *Bissenorum*” stb. Ma is *Besenyő* helység van *Szihalom*tól délre Mező-Tárkányon túl. — Az apátság keleti birtokai sok helyen vannak, a Tiszán túli *Vencsellőtől* fogva *Bekecsig* és „usque ad *salsatas aquas*.” Az előszámlált helyek közt van *Chabarakusa* = *Csaba-rákos*, *Nywyg* (Nyék?), *Ladan* stb., ma *Sajó-Lád*, *Pusztá-Rákos* és *Ládháza* helységek és pusztá egy sorban vannak. Egy szóval a helységek nevei a Sajó mellékére mutatnak, s mi a „*salsatae aquae*” nevezeten a Sajó vizét érthetjük. De ha ezt nem lehetne is értenünk, legalább a Névtelennek Sajó melletti „*Castrum Salis*”-a meg van igazolva. Mindössze pedig az világos: a Sajó szó szerinti értelme, hogy só-víz, a magyar nép tudatában is megvolt*).

*) Biedermann „Die ungar. Ruthenen stb.” (Zweiter Theil, I. Heft. Innsbruck 1867.) a Névtelen *Castrum salis*-át a *Szaláncai vár*-nak véli, mely a Hernád és Tapoly völgyei közti hegyháton volt. Hogy ott sót nyertek vala, igen valószínű, úgymond. A vár alján sóforrás van, melyet a nép *só-kút*-nak nevez; Szilvás Újfalu és Szécs Keresztúr közt só mutatkozik, s a közel Regéczen királyi sóraktár vala,

A *Sajó*, még a Névtelennek írása szerint is, eredetileg *sav-jó*, *saj-jó*; s a *saj*, *sav* annyi mint *só*. De magával a *só* szóval is több őszszó fordul elő mint helynév, teszem nálunk *Sóvár*; Erdélyben *Sófalva* Doboka megyében, *Alsó* és *Felső Sófalva* Udvarhelyszékben, *Só-várad* Marosszékbén, *Só-patak* Alsó Fehérben stb. Még több a *sós* szóval szerkesztett hely- és földirati név, p. o. *Sós-Hartyán* Nógrádban, *Sós-kút* Fehérben és Vasban, *Sós-Lehota* Nógrádban, *Sós-Újfalu* falvak Sárosban és Ugocsában, *Sós-Verzike* Baranyában, *Sós-tó*, egy tó, Csongrádban stb. Erdélyben, *Sós-Sz.-Márton*, németül Martinssalz, Tordában, *Sós-patak* faluk Tordában és Marosszékbén, *Sós-mező* Belső Szolnokban. Ezen nevek mind világos értelműek.

A szláv *szol* (*só*) is előfordul, jelesen három megye névben: *Belső-Szolnok*, *Közép-Szolnok* és *Külső-Szolnok*-ban, ez utolsó Heves megyével van egyesülve, s fő helye az ide közel lévő *Szolnok* városa.

A *saj*, vagy *sav*, *só* és *szol* szókból szerkesztett nevek okvetetlenül ethnographiai jelentésűek is. A *szolnok* név szlávokra emlékeztet: akármily nyelvűek is a mostani lakosok, a *szolnok* helynév csak szlávoktól származhatik. Lehet, hogy a nyomozás ki nem találhatja többé, hogy mikor keletkeztek a *szolnok* nevek: de akár megvoltak már a magyarok megszállása előtt, akár azután lettek, szlávoknak köszönik eredetüket.

A *só*, *sósszók*kal lett őszszók eredetét, természet szerint, azon magyar népnek kell tulajdonítnunk, a melytől való a mai magyar nyelv.

mit II. András, 1222: 25. bizonyít („Item Sales in medio Regni non teneantur, nisi tantum in Zabolch, et Regécz et Confiniis“). A Névtelennek leírása szerint a *Castrum Salis*-t Szerencs közelében kell keresnünk, mert a Sárosi Sóvár egy napjáró földnél messzebb van oda. Lásd az 58. lapot. — Az 1067 körül kelt zastyi alapító levél szerint is ott lehet keresnünk a *salsatae aquae* t. „Do et terram in Bekech, cum duodecim mansionibus libertinorum“ stb. lásd feljebb. Ha Bekecsről Gesztelyre megyünk, Csillag-Harangod és Gesztely közt Haraszt van, s Harasztontúl, éjszak-nyugat felé *Pusztá Sóstóra* érünk, nem messze a Hernádtól. Gesztely, Onga és Zsolca közel vannak egymáshoz; az első a Hernád, a második a Bársonyos vagy Kis-Hernád, s a harmadik a Sajó mellett. Valamivel feljebb találjuk egyik Újfalut a Hernád mellett, másik Újfalut a Bársonyos vagy Kis-Hernád, és Sajó-Pálfalut a Sajó mellett. A „*salsatae aquae*“-t tehát ha nem szabad is a Sajóban keresnünk, de megtaláljuk *Pusztá-Sóstó* és *Újfalú* vidékén, s a Névtelennek „*Castrum Salis*“-a is okvetetlen ott kereshető.

Ellenben a *hé-jó*, *saj-jó* (sa-jó), *soma-jó*-féle hely- és földirati nevek nem származhatnak attól a magyar néptől, a mely a *hé-víz*, *hé-kút*, *sós-kút*, *só-falva*, *sós-mező*-féle neveket alkotta, hanem más-tól, régibb bár rokon nyelvű, néptől.

Altalában nyelvészeti és történelmi igazság az, hogy a hely- és földirati nevek a mostani és a múlt idők különböző lakosságá-nak emlékezetei. Ha értjük az illető hely- és földirati nevet, azt is tudjuk, miféle nyelvű néptől származik az, mert a név arról teszen tanubizonyságot. Az új megszálló nép vagy meghagyja a régi ne-veket, vagy megváltoztatja; a hely- és földirati nevek mind a ket-tőről tanuskodnak. A kitünő nagy folyók, hegyek, tavak, városok stb. neveit rendesen az új nép nem változtatja meg: annál könnyebben átkereszteli a kisebb tárgyak neveit, a melyek reá hatnak, s melyek körül tengődik. Az *Aranyos* folyó-név a magyar néptől származik: a *Körös* név nem attól való, mert már régibb időkben ismeretes vala a *Chrysius*, *Kris*, miből a magyar nyelv *keres*-t csinált, s ezt *körös*-sé magyarosította. A *patak* szó szláv, de azt a magyar nép magáévá tévén, a *Sáros-patak* csak olyan magyar név, mint a *Sár-rét*. De azon nyelvű népen kívül, melynél a *víz*, *folyó*, *patak* szók divatoznak vala, olyannak is kellett lenni, mely a folyó és víz helyett inkább a *jó* szóval élt. Tanuságunk van tehát a hely- és földirati nevekben arról, hogy a mai magyarság nem egy, hanem több nyelvjárásu népből alakult.

A köz felfogás nálunk a magyart az egész világon oly egye-dül állónak hiszi, mint a kóhi-núr-t, s legott a hunt, besenyőt stb. olyan magyarnak véli, hogy Atila, ha élne, bizonyosan reggeli kávéja mellett a „Népzaszlójá“-ban gyönyörködnék s a demokrata körben szónokolhatna. Ez a felfogás nem felel meg a történelmi valónak.

A mai magyarság *συννομισμός*, rokon népek öszvesége. A tör-téneti adatok a kabarok egyesüléséről, a besenyők, kúnok ide tele-pítéséről beszélnek. Bár mennyire rokon törzsek is azok, egy nyelvjárásuak bajosan voltak; ezt hirdeti a mai magyar nyelv is, a melyben most p. o. a *víz*, *folyó*, *patak* szók divatoznak, de a mely-ben hajdan a *jó* szó is folyót, kis folyót jelent vala, mint azt a *hé-jó*, *sa-jó* folyó víznevek bizonyítják. A *jó* szó ugor-finn szó; a finnben *joki*, *jó'en*, a lappban *jokka*, *jog'an*, az osztjákban *jeaga*, a vogul-ban *já*, a szirjänben *ju*, a régi magyarban *jav*, *jaj*, *jau*, *jou*.

Nálunk e szó melyik nyelvjárásnak volt sajátja, azt, ha lehet, csak is a helynevekből lehetne meghatározni.

A *Sajó* mellett, nem messze Miskolcztól, ott van *Besenyő* és *Szirma-Besenyő*, s a zaztyi apátság oklevelében többször fordulnak elő a *bissen*i, p. o. puteus bissenorum, sepulturae bissenorum, equites bissen*i*; „et ibi sunt hungari“ mondja egy helyütt, meg akarván különböztetni azoktól, a kik nem hungari. Az erdélyi *Sajó* közelében is, a beszercei kerületben, *Besenyő* van, németül Heidendorf. Ezekből azt merem gyanítani, hogy a *jó* szó a besenyőktől származik. S az erdélyi helynevek még a szónak eredetibb alakját is sejtetik velem. Ugyanis ott a *Kis- és Nagy-Sajó*t németül *Schogen*-nak nevezik. E schogen szó nem sajó-t, hanem inkább *sajog*-ot föltételez, minél fogva a Sajó név ott hajdanta *saj-jog* lehetett. A *jog* szó pedig tökéletesen a *joki, jok, jog* alakokhoz illenék, s *og* szintűgy mint *au, aj, jau, jaj* oka az *ó*-nak (*jau, jav* = *jó*; *jog, jou* = *jó*).

Hát Máramarosban is besenyőket keressünk-e a máramarosi Sajó kedviért? Se Jerney („A magyarországi besenyőkről“, a Tud. Társ. Évk. V. kötetében; — Keleti utazásában), se Wenzel („Kritikai fejtegetések Máramaros megye történetéhez“, Magy. Akad. Értesítő. 1857), ki egyébiránt Máramaros régi történeteire nem is terjeszkedik, nem szól ottani besenyőkről: de azért a máramarosi *Sajó* név is csak olyan néptől származhatik, melytől az erdélyi és gömör-borsodi Sajóké való. Mert a mai hely- és földirati nevek a régi lakosok emlékezetét hirdetik. Azonban némi nyomára vezet a besenyőknek Máramarosban is a következő. A már idézett Biedermann, könyvének 55. lapján, némely orosz nemesek származását hozván elő, az egyikről azt állítja, hogy nem helyesen származtatják *Thonuzoba*-tól, kit a magyar középkori krónikások szerint Taksony fejedelem Máramarosban, az Iza és Tisza összefolyásánál, Szigeth és Farkasrév táján megtelepíte. „Hogy, így folytatja Biedermann, a Tomay-Aga család, mely Borsán lakik Máramarosban, magát Thonuzobától származottnak adja ki, bizonyos, s a megyei közgyűlés 1763-ban hitelesíté is e származást.“ Tehát a máramarosi vélemény tud besenyő telepítésről; *Thonuzoba*, a Névtelen szerint is besenyő volt. „Et in eodem tempore de terra Bissenorum venit quidam miles, de ducali progenie, cujus nomen fuit Thonuzoba, pater Urcund, a quo descendit genus Thomoy, cui dux Tocsun dedit

terram habitandi in partibus Kemey usque ad Thisciam, ubi nunc est portus Obad.“ Anonym. LVII. De ezen Obad, mint Szabó Károly megjegyzi, *Abád* helység Külső Szolnokban, melyhez közel Pusztá-Tomaj van, Kún-Hegyes és Madaras között. Biedermann pedig nem nevezi meg azokat a középkori magyar krónikásokat, a kik Thonuzobát Máramarosba telepítik. Be kell tehát ez úttal érni a máramarosmegyei véleménynyel, mely ottani besenyőkről tud, s melyet az ottani Sajó folyó név megerősít.

II.

Szin-va, Zagy-va stb.

Gömörben, Borsodban, Zemplénben, Hevesben több kis folyót találunk, melynek nevezetében *va* szótag van. *Gort-va*, mely a Rimába foly, *Bold-va*, mely a Sajóval egyesül, a Miskolczon átfolyó *Szin-va*, Zemplénben *Bós-va*, *Tolcs-va*, a Hevesi *Zagy-va*, továbbá Komáromban a Dunába folyó *Zsit-va*; Dunántúl Sopronban *Ik-va*, Veszprémben *Bit-va*, Zalában és Vasban *Lend-va* stb. A Névtelenben a Zagyvát *Zogea-*, a Boldvát *Buldua-*, a Tolcsvát *Tulsuo-*, a Zsitvát *Zytua-*nak találjuk.

De folyó neveken kívül is fordul elő a *va* szótag, különösen ebben: *morotva*, mi álló vizet jelent, de *gyalmos tavat* is, mint azt Kresznerics az 1660-ban nyomtatott magyar Verböcziből idézi; a *morotva* szóból lesz *morotvás*, *morotrásodik*. A szó jelentésének felvilágosítására legyen felhozva Szalárdi-ből (Nemzeti Könyvtár, Szalárdi, 76. l.): „Nagy armádát még a Tisza jegén által szállítván, azt a falun kívül napkelet felől a Tisza *morotvájá*-tól fogva éjszakra erős sánczba vitte“; *Szepsi Czombor Márton utazásából* (154. l.): „Amsterdamum vagyon helyheztetve az német Oceanus tengernek Tia nevő *morotrája* mellett.“ Ez az úgynevezett *Zuider-See*.

A *morotva* szót szláv szónak vélhetnők = *mrtvá* (*voda* t. i.) holt (víz); *mrtvi*, *mrtvá*, *mrtvuo* = *mortuus*, *mortua*, *mortuum*. Nem tudom, ellene szól-e az, mit a vogulból tanultam. Azon vizet t. i., a melyben jég alatt is megél a hal, *jelp vit*-nek nevezi a vogul, s azt, mellyben a hal nem élhet meg a jég alatt, *kali vit*-nek = halál-víznek. Különösen a lassan folyó Obi-nak az a baja, hogy vize a jég alatt megbüzhödik sok helyütt, s abban eldöglik a hal. Ez *ka-*

li vit, oroszul *mrtva*. Már a magyar *morotva* nem jár avval a bajjal, hogy benne eldöglik a hal, különben Szepesi Czombor nem nevezte volna *morotvának* a Zuyder-See-t, s *morotva* nem is lehetne gyalmos tó. Régolta halas pedig a *morotva*, mert az 1211-ki oklevélben, a melyben II. András a tihanyi apátság jószágait megerősíti, ezt olvasuk: „In praedio *Mortua* piscatores hi sunt.. következnek a nevek, azután: „his connumeratis sciendum est, quibus metis terra praedicti praedii scilicet *Mortua* confirmetur. Prima meta est super stagnum, quod vocatur *Mortua*“ stb. Látjuk, hogy a *Mortva* (vagyis mai kiejtéssel *morotva*?) halastó, mert halászok lakják. Ugyan ebben az oklevélben olvassuk: „Inde vero tendit versus occidentem ad *Veyrmurthouua*, quod stagnum tam in aquis quam in terris seu in arundinetis totaliter est Ecclesiae“ (Árpádkori Új Okmánytár I. 115. és 117. lapj.). Ha helyesen van közölve a szöveg, az utolsó szót, *fejir-murtó-va*-nak kellene olvasni. De talán az is csak *fejér-mortva*.

Mellőzvéen tehát a *morotva* szót, melynek *va*-ja szláv grammatikai végzet volna, a felhozott folyónevek (Gort-*va*, Bold-*va*, Szin-*va*, Bós-*va*, Tolcs-*va*, Zagy-*va*, Zsit-*va*, Ik-*va*, Bit-*va*, Lend-*va* stb.) *vá*-ját még sem lehet grammatikai végzetnek tartani; annak jelentését keressük. Csalatkozunk-e, ha eme folyó-neveket is öszszóknak véljük? Nincs ugyan módom ezen öszszók első tagjait (Gort-, Bold-, Szin-, Bós-, Tolcs-, Zagy-, Zsit-, Bit-, Lend- stb.) értelmeznem, de másik tagjok, a *va*-nak értelmezésére hasonlóképen egy ugor szó ajánlkozik, a szirjän *va*, mely vizet jelent, s mely igen számos folyónévben előfordúl. Így az éjszaki Uralon innen a szirjännek földjén vannak: *As-va* (oroszul Chüdмор) *Ež-va* (or. Wičegda), *Iž-va* (or. Izma), *Jaj-va*, *Jem-va*, *Koj-va*, *Kol-va*, *Kos-va*, *Lem-va*, *Lis-va*, *Mil-va*, *Sej-va*, *Us-va*, *Vil-va*, azaz Asz vize, Ež vize stb. *Kol-va* különösen hal-víz. Az éjszaki Uralon túl a vogulok földjén vannak: három *Sos-va*, az éjszaki vagy nagy, a keleti, s a déli vagy kis *Sos-va*; a két *Loz-va*; azután *Lob-va*, *Sig-va*, *Sin-va*, mely épen azonos a miskolczi *Szinvá*-val. Ezeknek saját vogul neveik vannak ugyan; de a vogulokról az első hír a kereskedő szirjänek által jutván az oroszokhoz, a szirjän nevek a geographiába is bejutottak. A vogul folyó-nevek, mint itt láttuk, *já* (magyar *jó*) szóval vannak öszszetéve, p.o. *Ol's-já* Olysz vize, *Pälm-já* darázs-víz, a Pelim-folyó, *Pečer-já* Pecser-víz, mely az oroszban is meg-

tartja nevét, így Pecsora; *Mán-já* Mány vize, a melyről a vogulok magokat *Mány-nép*-nek (*mán-či*) nevezik. Egyébiránt a vogulok és osztjákok a nagy folyók mellékvizeit ujjak-nak nevezik. *Taut*, *tajt*, osztjákul *tañat* az ujj; innen az éjszaki nagy Szoszva, mely legtöbb vizet önt az Obi-ba *Tajt* vagy *Taut*; de a déli nagy folyó is, mely a déli Szoszvából, a két Lozvából és Pelimből lesz, *Taut*, mely az oroszban is megtartja nevét, így: *Tavda*. Legnagyobb uja az Obi-nak az *Irtis*, melyet az osztjákok *Tañat* neveznek *).

Azonban lehet-e csak képzelni is, hogy a magyar folyó-nevekben találtató *va* egy volna az említett szirjän *va* (víz) szóval? Lehet, mert tudva van, hogy a magyar nyelv az ugor nyelvek egyike, tehát a szirjän, vogul, osztják nyelvek még közelebbi rokona, mintsem a finn nyelveké. Az imént fejtegetett *jó* ellen, hogy az a szirjän *ju*-val azonos, alig támaszthatni kifogást; de ha elfogadjuk a *jó*-nak értelmezését, miszerint he-jó, sa-jó eredetileg, s a Névtelennek írása szerint is *hév-jó*, *sav-jó*, azaz hé-víz, só-víz volt: elfogadhatjuk a *va*-nak értelmezését is, miszerint p. o. *Zagy-va* annyi, mint *Zagy vize*.

Azt mondhatná valaki: ha már *Zagyva* annyit jelent: *Zagy vize*, miért mondja a magyar: *Zagyva-folyó* vagy *Zagyva-víz*? azaz, miért tűri el vagy épen kívánja meg a nyelv a folyó és víz szót ezen neveknél? A feleletet reá az *ünnep-nap* adja meg.

Nyomósabb kifogás lehetne az, hogy a *va*-nak víz jelentésére nem mutatok fel hasonlót, mint felmutattam a *Sajó* értelmére. De mutathatok arra is valamit. A *Lendvát* a németek *Lim-bach*-nak, a Felső-Lendvát, Alsó-Lendvát Ober-Limbach, Unter-Limbach-nak nevezik. A *lim-bach* szó nyilván *lind* (lend)-*bach* helyett van, s ez azt bizonyítja, hogy mikor a két nyelvű nép az egy folyónál találkozik, mindenike a maga nyelvén fejezé ki azt; tehát a német *lind-bach* a magyar *lind-va*-nak fordítása, vagy viszontag. Ha a dobsinai salz-a a *sav-jó*-nak helyes fordítása: miért volna a vasmegyebeli német *lind-bach* a *lind-va*-nak rossz fordítása? Azt pedig nem is lehet gondolni, hogy a *lind-va* csak a német *lind-bach*-nak elferdítése volna; mert a *bach* szót a magyar kiejtés soha és sehol

*) Ezt a *tañat* szót a Névtelen és Kézai *Dent* szavában ismerem föl, minél ogva dentu-moger irtisi magyar, *Dentu* maga az Irtis folyó lévén. Lásd: Vogul őld és nép, 340. l.

nem változtatná el *va-vá*, hanem inkább *pak-ká* (limbach limpak, de soha sem lind-va). Minthogy a *va* szó, mely az ugarságban úgy honos mint a *jó*, *ju* a magyar nyelvben is lehetséges ; s minthogy a *limbach* német szó a *lind-va*-t tökéletesen meg is magyarázza : bátran állítom, hogy a *va* szó, mely vizet jelent, nálunk is ez értelemben divatozott.

De a magyarság melyik ágában ? Ha a mai palóczok és göcseiek külön ágát teszik vala a magyar népnek, ennek tulajdonítanám a *va* szót, ámbár az illető folyó-nevek olyan helyen is fordulnak elő, a hol ma göcseieket és palóczokat nem találunk.

T o l d a t.

Berettyó (Berek-jó), Si-jó, Táp-jó.

Az íróra nézve talán nem dicséretes, ha figyelmeztetni kell arra, hogy a mit ő először gondol felhozni, azt már előbb más hozta fel ; mert tudnia kellene, a mit mások írtak, hogy tudományoskodásunkban a folytonosság, s az evvel járó haladás ne hiányozzék : ámde arra nézve, a mit kitaláltunk, nem árt a figyelmeztetés, hogy azt már más is kitalálta, mert az azt bizonyítja, hogy helyesen magyarázzuk az adott tényeket, minthogy ezekből más is ugyan azt értette ki. Azon pedig csak örülni lehet, ha észrevételeink mások észrevételeihez csatlakozhatnak, mert az is azt bizonyítja, hogy nem tévedünk.

Mátyás Flórián arra figyelmeztete, hogy már Sándor István értelmezte a *Héjő*, *Sajó* neveket, s hogy ezekhez a *Berettyó* is tartozik, melynek eredeti szó-alakja *berek-jó*, azaz, kitalált magyarázatunk szerint, berek-víz, berek-folyó. Pesty Frigyes pedig a Sajóra vonatkozó okleveli bizonytságot szolgáltatata, mely hasonlóképen ide tartozik. Ezen új útmutatások szerint indult meg az újabban folytatott nyomozás, melynek eredményét e tólatban közlöm. Kezdem a Pesty Frigyesről vett tudósítással.

IV. Béla királynak, Dobrában kelt 1260-dik évbéli levelében, a melyben Frangepan Fridriknek és Bertalannak, a tatárjárásakor szerzett érdemeikért, a vinodoli kerületet adományozza, e szavak fordulnak elő : „Cum nos in configendo cum tartaris in campo *Su*,

ut ab iisdem totaliter victi et confusi fuerimus.“ (Kukuljevics, Jura R. Croatiae, I. köt. 71. lapján). — Rogerius így írja le a csatahelyet, a melyről az mlített oklevél szól : „Et quum ad quandam aquam, quae *Sayo* dicitur, et non multum longe de Agriensi civitate fluit, et intra Ticium pervenissent, post aquae transitum, qui fiebat per pontem, castra metati sunt, et steterunt, ponentes in ponte custodes, qui noctis vigilias custodirent. Tartari quidem, post transitum ejusdem paludis, circa aquam se in planitie posuerunt.“ Thomas archidiaconus, ki 1200—68 élvén, kortársa vala Rogeriusnak (Historia Salonitana, Cap. XXXVII. lásd Katona V. 942.), azt írja, hogy a király a Tiszáig nyomúlt elő a visszavonuló tatárok után, s a *Tiszát átúsztatván*, a Sajóhoz érkezék. „Quem, a Tiszát érti, transnantes laeti jam et velut hostiles turmas extra sua confinia propellentes venerunt usque ad aliam aquam, quae vocatur Sajó.“ Universa vero multitudo Tartarorum castra posuerat ultra aquam illam in locis abditis inter condensas silvas, unde non totaliter, sed inepte ab Ungaris conspici poterant. Videntes autem Ungari, hostilia agmina ultra fluvium descendisse, castra metati sunt citra. . . . Tunc Bath, major dux Tartarici exercitus, in quendam collem conscendens, speculatus est diligenter omnem dispositionem exercitus Ungarorum. . . . Tunc eadem nocte universis legionibus suo more dispositis, jussit aggredi pontem, qui inter utramque fluminis ripam distentus, non multum ab Ungarorum castris distabat,“ s így megrohanák a magyar tábor. Se Rogerius, se Thomas nem valának a csatahelyen, ők azt hallomásból írák le. Mind ketten egyaránt tudják, hogy a magyar sereg egy folyón kelvén által, melyet Rogerius Sajónak, Thomas pedig Tiszának nevez, úgy szálla táborba. A Pest felől nyomuló seregnek nem lehet átkelnie a Tiszán, hogy a Sajóhoz érkezék, mint Thomas hiszi; tehát Rogerius előadása helyesebb, mely szerint a magyar sereg a Sajón kelvén által szálla táborba. De Rogerius azt mondja, hogy hídon menének által azon, Thomas meg átúsztatja a sereget, s a hídat a másik vízre helyezi, mely amaz szerint mocsár, ez szerint folyó, a Sajó. Mind két előadásból világos, hogy a magyar sereg vízközön táborozzék, vagy két folyó közt, vagy egy folyó meg egy mocsár közt. Minthogy az egyező előadások szerint a magyar sereg egy folyón kelt által, mielőtt táborba szállt, s az a folyó csak a Sajó lehet; tehát a csatahelyet nem kell a Sajón innen keresni, a Mohi pusztán, mint Pethő Gergely a XVII. század-

ban, lásd Katona V. 941., hanem a Sajón túl. A hely kitalálására a híd vezethet, a melynek nyomát a *Sajó Hidvég* nevű helységben találom fel, mely a Hernád mellett van közel a Sajóba szakadásához. Ez a Sajó-Hernád köz bizonyosan mocsárosabb volt 1241 tájban mint most; a hídon inkább hosszú töltést lehet érteni, a melyen hidak is vannak, hogy elfolyhasson a víz. Ezen a töltésen, melyet a magyarok nem őriznek vala jól, törének be a tatárok az alvó magyar táborba.

De bár kétes legyen a csatahely, az bizonyos, hogy a Sajónál volt. A Béla király oklevelében, a melyet Kukuljevics közöl, a csatahelyet in „*Campo Su*“ valónak mondja. Pesty Fridrik azt véli már, hogy ez annyi, mint *Campus-Só* = Só-mező, s hogy ebben is a Sajónak sós voltát találjuk kifejezve. A *su* szó inkább lehet *sou* (só), mintsem *sajó*, s annyiban ezen tanúság is azt mondja nekünk, hogy a Névtelennek itt idézett castrum salis-át a Sajó alsó mellékén, nem pedig Sárosban kell keresni.

Sándor István, a „Sokféle“ nyolczadik darabjában (Győrött 1801) a „*Ritus explorandae veritatis per judicium ferri candentis*“ -ben előforduló nevek mai kiejtését találgatja, s a 24. lapon ezt írja többi közt: „Beruciou, Beruchyou, vagy inkább Berutiou, Beruthou, Beruttyó, most Berettyó vize. Praedium Letha juxta Beruciou nem más, hanem a mostani Nagy-Léta közel a Berettyóhoz. Abbas de Beruchyou pedig a Berettyó partján való Szentjóni apátur, vagy inkább a Sz. István jobb kezének apátura.“ — Tudjuk, hogy a nagyváradi tüzes vas-ítéletek jegyzőkönyvét az 1201—1235 évekből, legelőször Kolosváratt 1550-ben nyomtatták, azután 1737-ben Bél Mátyás adá ki az apparatus ad historiam Hungariae-ben; végre 1849-ben Endlicher is közlé a *Rerum Hungaricarum Monumenta*-ban. Ebből a 166. és 345-ki ítélet tartozik ide. Az elsőben ezt olvassuk Endlichernél: Butha de Beruchyon impeciit dominum Cochi de villa Degust pro decem marcis, judice Teku abbate de Beruchyou, pristaldo Tarca.“ A kolosvári kiadásban van: Bathu de Beruchjon (sic!). A 345-ki ítéletben olvassuk Endlichernél: „Talis facta est conventio, quod predium nomine Letha juxta Beruciou derunt fratri suo de Gyopol*) stb.“ A kolosvári kiadásban is így

*) Ma Gyapoly pusztja, a Berettyó mellett, Kis-Marja és Félegyháza közt.

áll: „praedium nomine Letha juxta Beruciou.“ Ezekből világos, hogy a név *Beruc-jou*, vagy *Beruch-you*, s hogy a kolosvári kiadásban is a „Butha de Beruch-jou“ helyett Butha de Beruch-you-t kell olvasni.

A *beruch*, vagy *beruc* a mai kiejtés és írás szerint *berék*, *berék* (berek); *beruch*- vagy *beruc-you* tehát *berék-jó*, *berek víz*, *berek folyó*, ma *berettyó*. Mint *berék-jó*-ból lett *berettyó* (a tt nem szükségből való), úgy a török *bekjár*-ból, mi nőtelen jelent, *betyár* lett nálunk, azaz a *kj* hangok *tj* (*ty*) hangokká változtak. Az „abbas de Beruch-you“ tehát *berekjói* azaz *berettyói* apát, a mai *Szent Jóbi* apátság, melyet hajdan *szent jog*-nak neveztek vala.

S Mátyás Flórián még a Codex Diplomaticus-nak is két helyére figyelmeztete, a melyekben a *berekys* szó nyilván hibásan áll *berekyou* helyett. A Cod. Dipl. I. 486. lapján ezen cím alatt: A. Ch. 1094. vestigium abbatae dexteræ S. Stephani a Ladislao R. H. fundatae, ezt olvassuk: in quo universa bona monasterii *Berekys* continentur. — A Cod. Dipl. X. V. 570. lapján a nagyváradi káptalan birtokait így számlálja elő: „item possessionum seu villarum Gyan, Roht, Kegyel, Barakon, Bikad, Nyárszegh, Zekthelek, Chehi, Ábráámháza, Tamasi penes *Berekys* Kikecs appellatarum in comitatu Bihariensi existentium.“ A Tamasi penes *Berekys* a mai *Pap-Tamási* a *Berettyó* mellett; a *berekys* szó tehát itt is ott is *Berek-you* helyett áll. A hiba pedig úgy fejthető meg, hogy a *berek-you* ou-ját *s*-nek vevék a másolók.

Kétségen kívül áll, hogy a mai *berettyó* folyó-név *berék-jó*-ból lett; a *jó* szó, mely folyót jelent, ebben is előfordúl.

S ezt már Sándor István kísérle megfejteti a *Sokféle* tizenegyedik darabjának 28. lapján, a hol ezeket írja: „*Hévjó* most *héjő*. Ez a vizünk folyik Borsodban s a Tiszába omlik. A régi neve talán attól eredett, hogy nem oly könnyen fagy be*). Így a *Tapolcza* vizének neve is a tót *Teplitzából* származott, mely a tótoknál annyi, mint *hév-víz*. Hogy pedig a *jó* nálunk hajdan annyit tett, mint folyó, annak elhívésére ezek az okaim: mert a *vogulok* is a folyóvizet *jó*-nak nevezik; mert a lappoknál is *jók* és *jókka* annyi

*) Fényes Elek is, Magyarország leírása II. Rész, Pesten, 1847. a 244. lapon ezt írja: „Patakjai közül különösen említést érdemel a *Héjő* patakja, mely a *tapolczai hév* víz völgyéből jöven, soha be nem fagy és gyárakra igen alkalmas.“

mint patak; mert az eszteknel is *joggi* folyóvizet teszen; mert eme folyóvizeinknek a neveik is onnan eredhettek, úgymint: *Sajó*, hajdan *Sovjó*, azaz só-folyó, só folyója, só vize, talán a só-hordástól; *Tápjó*, azaz tápláló víz, táplálás vize; talán a halaktól vagy rákoktól, *Sijó*."

Íme Sándor már 1808-ban az említett nevekben öszszókat ismert föl, s helyesen magyarázá meg a *jó* szót. A voguloknál ugyan, azon szövegek szerint, a melyeket értünk, a kis folyó *já* nem *jó*, de a szirjäneknél és permieknél az *ju*, mely nagyon közel áll a mai magyar *jó*, régi *jou*-hoz. Az említett öszszók első részét talán nem sikerül még értelmeznünk; bizonyos a *hé*, *hév*, *só*, *saj*, *berék* (he-jó, saj-jó, berék-jó) szók jelentése: de bizonytalan a *táp*-é (táp-jó) a *si*-é (si-jó). De azért bátran tehetjük a *Si-jó*-t, *Táp-jó*-t is, mint olyan folyóneveket, a melyekben a *jó* előfordúl.

A *sijó* jelentését maga Sándor (Toldalék a Magyar Szókönyvhöz, Bécsben, 1808. a 334. lapon) „canalis, effluvium“ szókkal fejezi ki; Fogarasi a Magyar-német szótárában csak annyit mond, hogy *Sijó* „ein bach.“ De Mátyás Flórián úgy tudja, hogy a *malom siója* azon zsilib, melyen a vizet eleresztik, ha nem kell a malomnak. — A *sió*-t bátran így taglaljuk: *si jó*.

A *jó* szót tehát megtaláltuk eddig a *hé-jó*, *saj-jó*, *soma-jó*, *si-jó*, *táp-jó*, *berék-jó* folyónevekben, a melyek azután sok helynevekben is előfordúlnak, mint: *Sió-fok*, *Berettyó-Újfalu*; *Tápio-Sz.-György*, *Felső Tápio-Ság*, *Alsó Tápio-Ság*, *Tápio-Bicske*, *Tápio-Szele* stb. Így a *Héjő*, *Sajó* számos helynevekben találtatik, melyek némelyét fel is hoztuk.

HUNFALVY PÁL.

CYPRUS SZIGETÉNEK PHOENICIAI FELÍRÁSAI.

(DE VOGÜE UTÁN.)

De Vogüe a „Journal Asiatique“¹⁾-ban a Cyprusi felírásokról ily című értekezést bocsátott közre: „Inscriptions Phéniciennes de l'île de Chypre.“ Lássuk ez érdekes értekezés tartalmát.

A régi Citium, a mai Lárnákában találták a legtöbb phoeniciai felírást minden valamikor Phoeniciaiaktól bírt városok, helységek közt²⁾. Pococke 33 felírást másolt le, melyek közül később fájdalom! csak egy volt megtalálható. Azóta Ross két felírást talált, az egyiket Kelliában Lárnáká mellett, a másikat magában Lárnákában. Egy harmadik jelenleg Turinban őriztetik. A kelliai még jelenleg is látható egy kis templom narthexében. Végül maga de Vogüe is a hely színén öt új felírást olvasott. Ilyeténkép az összes szám eddigelé negyvenegyre rug. Lássuk az új öt felírást egyenként.

A XXXVII-ik felírás.

Ezen felírás, de Vogüe küldeménye, jelenleg a Louvre-ben őriztetik, tartalma a helyes szóelválasztások s hibázó betűk kiegészítése nyomán következő alakot nyert:

1-ső sor : לירח פֶּע־.....[בש]נת בימם- ||||

למלך מלכותו [מלך בתי]

2-ik sor : אדיל בן-בעלרם סמל הו אש ית

ויטנא [מנח]ש [ת רשפ]

¹⁾ N-o. 37. Août, 1867.

²⁾ Petermann H. „Reise im Orient“ című munkájának első kötetében érdekes részleteket közöl Cyprus szigetéről. Az ismertető.

3-ik sor : יתן בן־עזרתבעל מליך הכרסים לאדני
למלקרת ישמע

4-ik sor : פקד המפקד ו והלכת אש למפקד ו.....רשפיתן

5-ik sor :מליך כרסים.....

6-ik sor : עבדשמי ועבדמלקרת שן בן־אדנשמש

בן־רשפיתן מליך כרסים בשנת III III

7-ik sor : למלך מלכיתן מלך בתי

וואדיל בשמע מלוקלם יברכם

Ezen felírás két részre oszlik, az egyik a három első, a másik az utóbbi négy sort tartalmazza. Maga a felírás külső szemlélete meggyőző arról, hogy e két rész nem egy időben íratott, s megfejtí a felírás elején s végén eléjövő datum különbségét.

Az első rész fordítása : „Melekiathon citiumi s idaliai király, Baalram fíja, uralkodása harmadik évének tizenhatodik napján, ezen bronz oszlopot Resepiathon, Azeretbaal fíja, a két törvényszék tolmácsa, Melkart istennek adja, és ajánlja. Halgassa meg őtet!”

A másik rész sokkal nehezebb, értelme következő: „Ezen fogadást teljesíték, és az ebben kifejezett szándéknak eleget tettek, és... Resepiathon [által], a ki a két törvényszék tolmácsa volt, Abd Samai és Abdmelkart, mind kettő Adonisemes fíja, a ki fia Resepiathonnak, a két törvényszék tolmácsának Melekiathon citiumi és idaliai király uralkodásának hatodik évében. Midőn Melkart meghallja szavokat, áldja meg őket!”

Nehéz a második rész negyedik sorában eléforduló rövid űrt kitölteni. Most említsük fel egyenként azon szavakat és alakokat, melyek de Vogüe figyelmét legkülönösbbe leköttették.

Legelőször יום szó többese megemlíendő, melyet számnév követ; a héber névszavat ez esetben egyesszám illette volna meg. A hónap neve hiányos, csak kezdete maradt meg (פע). E kötőrés az eredeti héber naptár egy hónap-nevétől fosztott meg. למלך stat. constr.-ban álló névimód (infinitivus). A király neve מלכיתן, ezen alak következő héber alakoknak felel meg : יתן, נתן, מלך, יהונתן.

végzet igen gyakori a citiumi epigraphicában, kimondását a Sankoniathon név görög átírásából ismerjük. E névre vonatkozólag egy érdekes jegyzetben így ír de Vogüe : Renan volt az első, a ki e nevet összetételnek tartotta, áll *Σανκων* és *ιαθων* szavakból s a punrómai felírások Baliathon vagy Balithon nevéhez hasonlít. Renan azon helyes észrevételre támaszkodva, hogy a phoeniciai nevek legnagyobb száma egy istennévből s egy igetöből állanak, a Sankoniathon névben is hasonló elemeket keresett. Mind eddig igaza van, csak abban nincs igaza, hogy az athon szavat istennévnékné tartja s a sankonban lát igetövet (סִכַּן „lakni“). Ellenkezőleg áll a dolog, de Vogüe sankont tartja istennévnékné s iathonban látja az igetövet; ezen állítása mellett felhozott érveinek helyessége elvitázhatlan. Szerinte Sankoniathon = Sankon istentől adott, megfelelőleg azon más hason képzésű szavaknak, melyeket már idéztünk. Tudjuk, hogy mily gyakoriak a *Θεόδοτος*, Deodatus, Dieudonné nevek nyugati nyelveinkben*)! Folytassuk tovább a feltűnő szavak és alakok szemléljét. A kiti név mai napig fenmaradt, mint egy Lárnákához közel eső promontorium neve. A *ἱ* összetétel a phoeniciai nyelvben szokatlan, itt találjuk először, = a héber *הָיָה* (ה + ית). A phoeniciai ifil (hifil) alakot egy kezdő ' jellemzi, *יִתְּן* igék hifil alakban állanak. A *מִנֵּן* igét „felállítani“ értelemben Luynes herczeg fedezte fel. A Resepiathon személynév igen fontos, áll *רִשֵּׁפּ + ית*-ből; *רִשֵּׁפּ* villámot jelent, és egyjárást a cyprusi epigraphicában egyedül előforduló istennév. Resefről még alább is lesz szó. *מִלִּין הַבְּרַסִּים* kettőt jelenthet, ú. m. 1) a két trón internunciust, 2) a két főhivatal tolmácsát. A két trón a citiumi és perzsa volna, melyek egymást közt gyakori diplomaticai érintke-

*) Renan különös nyomatókat tulajdonít azon körülménynek, hogy míg a sémi nyelvekben a keresztyénséget és Koránt megelőző időben igen sok személynév áll istennévből és igetöből, addig a görögben *θεο*-val összerakott nevek csak a görög philosophia nyomán támadtak. Ebből Renan szerint a sémi nép alap-jellemvonása, a monotheismus derítetik fel. Ez nem áll a görögben, körében a philosophia bárminémű befolyása a személynévekre ki nem mutatható. Theodor név már Thukydidesnél előjön; Alkibiades egyik szeretőjét Theodoténak hívták; *Θεοκλύδης* Herodotnál előforduló név; már az Odysseában előjön egy *Θεοκλύμενος* nevű látnok. A *θεός* szó Homernél névelővel, vagy a nélkül istenséget jelentett. A sémi névképzés az istent jelentő szó és valamely igető összerakásához kiváló előszeretettel viseltetvén, az így képzett személynévek sokra felszaporodtak. L. Steinthal és Lazarus folyóiratának első kötetét (340—341. l.). Az ismertető.

zésben álltak. Valószínűbb, hogy itt a két főhivatal tolmácsáról van szó. Cyprus szigetén különböző nyelveket beszéltek, e környülmény a tolmácsi hivatalt szükségessé tette. A כרסים kettős számban állván, be van bizonyítva, hogy a phoeniciai nyelv is bírt dualissal. Ez az első példa reá. A második részből különösen Abd-samai személynévre fordul de Vogüe figyelme. E névben az „ég” szó egyesszám alakját látjuk*).

A XXXVIII-ik felírás.

Egy kis, fejér márványból készült oltár lapján áll e felírás, mely de Vogüe helyes kiegészítése s szóelválasztásai nyomán következő formát ölt:

1-ső sor: בימים ||| לירח בל בשנת או למלך

[פמייתן מלך כתי]

2-ik sor: אדיל ותמש בן-מלך מלכותן

מלך כתי ואדל מזבח או

3-ik sor: וארום אשנם || אש יתן

בדא כהן רשפחין בן-יבין

4-ik sor: שלם בן-אשמנאדן לאדני

לרשפחין יברך

Értelme következő: „Ezt az oltárt s ezt a két alakzatot Bodo, Resefchech papja, Jekunsalom fíja, Esmunadon fíja, Resefchech istennek ajánlja, Pumiathon citiumi, idaliai és tamassusi király, Melekiathon citiumi és idaliai király fíja, uralkodása 21-ik évében, a Bul nevű hónap 16-ik napján.

Ezen felírás a história szempontjából is fontos, egy új város-szerzeményről szól, mely a citiumi s idaliai királyságot megnagyob-bította. De Vogüe e felírásból és numismaticából összeszedett anyag-gal Citium históriájának rövid megírását eszközöl.

Lássuk a feltünő szavak és alakok szemléljét. A Pumiathon név két részből áll, = Pumi+athon; a Pumi istenséget nem is-

*) Ez az aethiopban is megvan. Az ismertető.

merjük eléggé, mint egyáltalában nem ismerjük a phoeniciai pantheon isteneit kellőképen. A felírások tárják fel a pantheont apródonként.

Az áthéni hatodik felírásban egy Dom nevű istenség két személy névben fordul elő. דִּם, de Vogüe véleménye szerint, nem sémi névtő ¹⁾, s az istenség is, melynek neve más honnét került a phoeniciai mythológiába. Úgy látszik, hogy Pumi is idegen eredetű isten. Több ilyen idegen eredetű istent vett fel pantheonába a phoeniciai mythologia, így p. Osiris is belépett ezen istenkörbe, mint következő személynevek mutatják: Abdosir „Osiris szolgája“ s Osirschamar ²⁾. A דִּם szó Tamassus neve, ezen várost Pumiathon szerezte már meglévő birtokához, fekszik Idalia és Amathonte közt. A demonstrativum דִּם az articulusból és a rendes mutató névmásból áll; ezt az összetételt már az előbbi felírásban láttuk, csak hogy ott első eleme דִּם betű volt. Az articulus eredetileg דִּם lehetett, s a héberben דִּם csak utólagosan vált דִּם-vé, legalább ezen nézet mellett szól az arab دال articulus s a héber demonstrativum többese: דִּם. Úgy látszik, hogy a phoeniciai nyelv a névelő mind két formáját ismerte. דִּם vagy דִּם de Vogüe szerint a דִּם külömbese s két az oltárhoz tartozó tárgyat jelent. Dániel könyve III. f. 25-ik versben elejőn a דִּם szó, s alakzatot jelent. A Bodo név Abdo rövidítése. A דִּם רִשְׁפָּה név szinte két részből áll, ú. m. דִּם + רִשְׁפָּה = villám és nyíl. E villámló istenség Citiumban különös cultusban részesedett. Lárnakában találtak görög felírásokat, melyek Ζεύς νεπαύριος-nak („Jupiter tonans“) vannak ajánlva. Ezen két felírás a Pococke-féle első citiumi felírást is megfejti de Vogüe ezen első felírást a 37 és 38 felírásból nyert világosság mellett még egyszer megvizsgálta. Ezen excursusában nem kísérik, csak egy nőnemű alakra kívánunk figyelmeztetni, mely az első citiumi felírásban elejőn, ú. m. דִּם סִמְלֵת-ra. Itt a h. n. szó azért tétetik nőneembe, mert azon istenség, melynek szobráról itt szó van, nőnemű. Ez így van némely eddig

¹⁾ A דִּם, Dī matun az arabban oszlopott teszen (دال betűinek áttételéből eredt). Miért ne tehetne a phoeniciai Dom oszlopot és Istent? Az ismertető.

²⁾ Dr. Blau nyomatékosan figyelmezteti a phoeniciai epigraphica mivelőit, hogy a pantheon benépesítésében kellő elővigyázattal járjanak el, mert már oly istennevekről is hallottunk, a melyekről kisért, hogy a phoeniciai pun állammal érintkező római nyelvben személynevek.

Az ismertető.

kiadatlan pálmyrai felírásokban is. A צלם mind annyiszor nőnemben áll, valahányszor nőnemű isten szobra. A nemnek ilyenszerű érzékenysége nagy mérvben figyelmet igényel.

A XXXIX. felírás.

Ezen felírás bilingvis. A görög textus így hangzik:

Ξάνθιος
ἐκ Λυκίας
Μύρνος
ἐνθάδε κείμεαι
ἀνήρ ἐκπομπάτοποιος.

E hason tartalmu felírást így egészítette ki de Vogue:

למרנם הלוי פּעל ק(ם) א
[ש ב] בת ז

„Myrnosnak, a lykiai edénygyártónak, a ki itt nyugszik.“ Az ipar történetét mily becses adattal gazdagítja a felírás! Már a negyedik században edénygyárral bírt Citium. Vajjon Myrnos sárga földből gyártotta-e edényeit s fekete alakokkal díszítette-e oldalaikat, avagy ércz edényeket készített? Az ἐκπομπά szó mind kettőre vonatkozhatik.

A XL-ik felírás.

Ez egy Lárnáka mellett talált oszlopon olvasható, mely most a Louvre-ben őriztetik. Tartalma igen rövid:

לאשמן
אדני יב
סל (?)

„Esmun uramnak, Jabuszel.“ A Jabuszel személynév értelme „quem Deus conculcare fecit.“

A XLI-ik felírás.

Ez egy fekete, tört basalt kőven olvasható, de Vogüe sajátja.
Tartalma:

לְאִשְׁמֻן אֲדָנִי נִשְׁבַּח ...

„Esmun Uramnak...” — Az ajándékozó neve hiányos. De Vogüe ez új gyűjteményt egy Lapithos mellett talált felírással zárja be. Ezen sziklába vésett felírást a régi Lapithos délkeleti részében, egy Larnax Lapithou nevű kis faluban találták. A görög felírás a IV-ik század végén divatozott betűalakokat mutatja, tartalma következő:

Ἀθηνᾶ Σωτείρα Νίκη
καὶ βασιλεως Πτολεμαίου
Πραξίδημος Σέσματος τὸν
βω[μὸ]ν ἀνέθ[ηκ]εν
Ἀγα(θῆ) τύχη.

Ezen itt megnevezett férfi Lapithos királya volt, a ki Citium s még több más város fejedelmeivel együtt szövetséget kötött Ptolemaeus ellen. Seleukus Ptolemaeus nevében kötött ki a szigeten, s Lapithos királyán győzelmet aratott. Ezen győzelem emlékét őrizte meg a görög felírás. A phoeniciai felírás a kő lapján a görög alatt áll, tartalma következő:

לְעֵנַת עֵז חַיִּים
וְלֹאֲדֹ-מַלְכֵּם מְתִלְמִישׁ
בְּעַלְשֵׁלֶם בֶּן-[ס]מִי
יִקְדֵּשׁ [א]ת מִזְבֵּחַ
[ל]מְזֹל נַעַם

„Anaitnak, a ki az élők ereje és a királyok urának, Ptolemaeusnak : Baalsillem Szeszmai fíja, ezen oltárt szenteli. Bóldogságára váljék.”

Az **מַלְכֵּם אֲדָנִי** összetételben **אֲדָנִי** rövidítése, az n ilyen-szerű kihagyása eléggé gyakori a sémi nyelvekben; az **אֲדָנִי** név a királyok I. könyve 12. f. 18. versében **אֲדָנִי** formában fordul elő. Ugyan ebben az alakban találjuk e nevet Sámuel II. könyve 20. f. 24. versben ¹⁾. **נַעַם** áll a héber **מִזְבֵּחַ** ²⁾ helyett e felírás zármondatjá-

¹⁾ De Vogüe hibásan más bibliai helyeket idézett.

Az ismertető.

²⁾ A jónak és kellemesnek egymással való felcserélésére már az ó-testamentumból idézhetek példát. A példabeszédek könyvének 24. f. 25-ik versében ez mondatik a bíróról **יִנְעָם** **לְמוֹדֵיחִים יִנְעָם** **יִנְעָם** a **יִנְעָם** ige helyett áll.

ban, melynek a görög szövegben „ἀγαθὴ τύχη“ felel meg*). A phoeniciai nyelvben נעם a „jó“ értelmében áll, p. o. שם נעם stb. A מזל szó a görög τύχη-nek felel meg, s a rabbinusok irataiból eléggé ismeretes. Ezen két rabb. szó: הליכות és מזל, a phoeniciai felírásokban is előjövén, új bizonyítékot nyer azon nézet, mely szerint a rabbinus irodalom a régi héber népnyelv sok becses maradványát őrizte meg.

GR. KUUN GÉZA.

*) Az-új görög nyelvben καλός többé nem szépet, hanem jót, ἀγαθός nem jót, hanem szentet jelent. Az ismertető.

A MAGYAR ÉS FINN-UGOR NYELVEKBELI SZÓEGYEZÉSEK.

A nagy altaji nyelvcsaládot egyes nyelvcsoporthok teszik (1. mongol-mandsu-török; 2. finn-ugor; 3. szamojed), melyek a szóalakulás jellemére, a származott szók és viszonyított nyelvvalakok miképen való képzésére, s a szók összeszerkesztésének néhány fővonásaira nézve egymással egyezőknak mutatkoznak. De ezen általános hasonlóság mellett az egyes csoportok egymás között nem tüntetik föl a nyelvanyagnak vagyis a bizonyos érteményekkel összekötött hangképleteknek (szóknak) oly tömeges és a szók jelentési osztályai szerint arányos azonosságát, hogy ezen nyelvcsoporthokat szorosán vett rokonsági viszonyban állóknak, azaz egy közös ugyanazon fejlettségi fokon álló alapnyelvből kiindulhatnak bizonyíthatnók. Ennek ellenében mindegyik csoporton belül az egyes nyelvek egymás között, a szóanyagnak tetemes közössége, igen számos és szoros szóegyezés által, félreismerhetlenül az egységes alapnyelv volt létezésére utalnak, vagyis oly időkorra, mikor magok e nyelvek még nem léteztek, mint külön nyelvek, hanem csak egy azon nyelv voltak. Más szóval: azt kell hinnünk, hogy bizonyos őskorban az altaji nyelvcsoporthok helyett szintanynyi egyes és külön nyelvek léteztek, s egyszermind hogy ezek a fejlettség azon fokával bírtak, mely az altaji nyelvcsoporthokat közösen illető jellemvonásoknak megfelel.

Azonban nem hihetjük, hogy ezen bármily régi őskor, melyben az altaji külön nyelvcsoporthok helyett még csak egyes nyelvek voltak, egyszermind már egy volna e nyelvek első megtermésének, első keletkezésének idejével. Mindegyik altaji nyelvcsoporth bír többtagú szókkal is, szóképzési tehetséggel és szóragozással;

következőleg a nyelvi fejlettségnek ezen fokát elérték volt már az egyes külön alapnyelvek is, mielőtt az egyes csoportokat tevő nyelvek belőlük szétváltak. De a szétválásukat megelőzőleg mily hosszú időszakon át létezhetek már ugyan e fejlettségi fokon állva? Azután szükségképen kell, hogy e fokot közvetlenül oly fejlődési stadium előzte legyen meg, melyben a szóképzők és ragok még teljes szók voltak, a képzett és ragozott szó tehát valóságos összetett szó volt. De még ennél is korábbi egy stadiumot kell föltennünk, melyben a viszonyításnak külön szók által való jelölésére a nyelv még nem is emelkedett, hanem csak viszonyítatlanul egymás mellé rakott töszókkal élt. És végre még hátra van azon elláthatatlan ösös őskorba helyezendő és meghatározhatatlanul hosszú tartamú időszak, mely alatt az egyes fogalmak kifejezésére szolgáló hangképletek (gyökszók) alakultak és valamennyire megállapodtak; csak ez végre a nyelvt teremtető stadium, melyben egyes emberi társaság úgy a gondolkodás mint a nyelv első elemeire alapjaira szert tett.

Hogy az altaji nyelvcsoporthoz több közös jellemvonással bírunk, melyeket együtt más nyelvek nem mutatnak föl; hogy továbbá köztük, ha nem is tetemes, de mégis van oly nyelvi anyagi egyezés is, mely bajosan kölcsönvételnek tulajdonítható, — ez oly tény, melyet nem lehet csupa véletlen történetességből magyarázni. Ennek kielégítő magyarázatát csak oly föltevésben lelhetjük, hogy az egyes altaji nyelvcsoporthoz is valamikor egy egységes nyelvet képeztek, és ezen korból örökölték mind azon közösségeket, melyeket még élénk mutatnak, vagyis hogy illető alapnyelveik megint egy régibb alapnyelvben, mint kiinduló pontban összetalálkoznak. E föltevést támogatja némileg az altaji népek lakhelyi szomszédsága, melyet csak egyes tudvalevő elszakadások zavartak meg. De másrészt az egyes nyelvcsoporthozak nyelvi anyagbeli nagy különbözése, az összes altaji nyelvcsoporthoz vagy illető alapnyelveiknek egységes ősalapnyelvként való léteztét oly messzi korból helyezetteti, melytől fogva elég hosszú fejlődésen mehettek át, hogy fölteendő eredeti azonos voltuk már nehezen fölismerhetővé válhatott. Igen valószínű, hogy ezen kor még az altaji nyelvek mostani fejlettségi fokának egész időszakát is megelőzi; de semmi esetre nem mehet túl azon időszakra, melyben szóösszetétel pótolta a későbbi szóképzést és szóragozást: mert különben meg nem foghatni, hogyan

keletkezhetett az önhangzó-illeszkedés (vocalharmonie), mely az egész altaji családot jellemzi és szükségképen legalább összetett szót föltételez, míg csupa egytagú szók mellett képtelenség volna.

A nyelvtudománynak egyelőre nincs módjában, hogy az egyes altaji nyelvcsoporthoz jobbadára merőben különbözővé vált nyelvanyagaiban az eredeti azonosságot kimutassa; mert ha a nyelvhasonlítás terén sokszor sikerül is épen nem hasonló szók eredeti egyazonos voltát fölismerni, ez csak kimutatható közvetítő alakok és hasonnemű esetek segítségével történhetik; s ezenkívül ily fölismerés csak annak alapján bírhat meggyőző erővel, hogy az illető nyelvek között az eredeti azonosságot a valóban szembe-tűnő nyelvanyagbeli egyezések tetemes száma már kétségen kívül helyezte. Igaz ugyan, a nyelvek roppant hosszú fejlődési korszakait tekintve, melyek alatt meghatározhatatlan nagy változásokon mehettek keresztül, igen valószínű, hogy valóságban több eredeti nyelvrokonság létezik, mint a mennyit tudományunk föl bír ismerni és bebizonyítani; de ily netaláni rokonság bizonyítását erőszakolni, annyi volna, mint készakarva a tévedés örvényébe vetni magát s a tárgyilagosságot biztos nyomozás teréről lelépni. — A mostani nyelvtudománynak is, ha józan akar maradni, kell, hogy az altaji nyelvcsoporthoz eredeti azonosságát mint valószínű föltevést fogadjja el, mely az altaji nyelvekben még észrevehető közösségeket megmagyarázza; ellenben nem foglalkozhatik okszerűen az egyes nagyon különböző nyelvanyagok egyeztetésével.

Azonban tény az is, hogy az egyes altaji nyelvcsoporthoz köztött mégis több-kevesebb és többé-kevésbé föltűnő szóegyezések mutatkoznak. De ezek nem mind az őseredeti rokonság nyomainak tekinthetők. Ellenkezőleg közülök épen a hangalakilag legtökéletesebb szóegyezések többnyire olyanok, melyek nem őseredeti rokonságnál fogva, hanem későbbi kölcsönvétel folytán keletkeztek. Megismerhetők ilyenek rendesen már arról, hogy az egyik nyelvcsoporthoz vagy csak az egyik nyelvcsoporthoz tartozó egyes nyelvnek különösen kifejlett hangalaki típusát vagy szóképzési jellemét tüntetik elé, holott ha eredeti rokonság forogna fenn, aránylagos eltérés kívántatnék a két szóalakban. E mellett gyakran még más tekintetbevételek járulnak hozzá a kölcsönvétel bizonyításához. Az altaji nyelvtudományra nézve, nagyon fontos föladat, hogy ily kölcsönvételeket fölismervén, az egyes nyelvcsoporthoz szókincséből

az idegen nyelvbirtokot külön választhassa; mely nem kevésbé zavarja az egyes nyelvcsoporthoz és a benne foglalt egyes nyelvek igaz jellemének kinyomozását, mint a merő idegen nyelvcsaládból átszármazott jövevényszók.

Azt mondván fentebb, hogy az altaji nyelvtudomány nem cselekszik jól, ha már az egyes altaji nyelvcsoporthoz láthatólag nagyon különböző nyelvi anyagának egyeztetésével foglalkozik, korántsem akarom ezen egyeztetés merő lehetetlenségét állítani, s lemondani azon reményről is, hogy e nyelvcsoporthoz eredeti rokonságát még valamikor be is lehessen bizonyítani. De azt állítom, hogy e kilátásba vett végcél elérésére nem vezethet a nyomozásnak oly útja és módja, mely az egyik nyelvcsoporthoz egyes nyelveit hasonlítja a másikhoz egyes nyelveihez; mely a csupán az egyik csoport terén és talán ott is csak egy valamely nyelvre nézve észlelt alakváltozásokat további bizonyítás nélkül a másik csoportra vagy annak valamelyik nyelvére nézve érvényesnek veszi*); mely egy szóval számba nem veszi azon közelebbi és szorosabb viszonyt, melyben az egyes nyelv a maga csoportjából többi nyelvekhez áll, melyekkel, a történeti fejlődését hátrafelé kísérve, a csoportnak egységes alapnyelvben legelőbb összetalálkozik. Az összehasonlító nyelvtudománynak az altaji nyelvcsoporthoz egyeztetésénél vagy külön csoportokbeli nyelvek összehasonlításánál előbb való teendője az, hogy az egyes csoportbeli nyelvek összehasonlítására szorítkozva ezekből lehető biztosan az egész csoport alapnyelvét rekonstruálja vagyis az egész csoportnak még fenmaradt ősi nyelvkincsét (a tövszók összegét) összeszerezze, a szókhoz oly alakjait határozván meg, melyekből az egyes nyelvekben fenmaradt változataik kielégítőleg magyarázhatók, s hasonlóképen kinyomozza, hogy az egész csoportban fenmaradt nyelvalakokból (szóképzés és szóragozás) mi és mily hangalakokkal volt már meg, mielőtt az egyes nyelvek külön fejlődésnek indulva egymástól elváltak. Ilyen úton a külön csoportok egyes nyelvei helyett, melyeket csak fejlődésük legújabb korából ismerünk, egy-egy nyelvet nyerünk, mely a fej-

*) Például *r*-nek *z*-ből való keletkezése (rhotacismus) tapasztalható a török nyelvek terén, különösen a csuvasra nézve; továbbá a török és mongol között. De ezt most rögtön a finn nyelvekre átvinni, mielőtt erre több példát tapasztalnánk, s p.o. azt állítani, hogy rhotacismus folytán a m. *kérd*, *kér* egyeztethető finn *kysy* (kérd) igével, mégis csak könnyelmű eljárás volna.

lödésnek aránylag sokkal korábbi pontján áll, s melyben az egész nyelvcsoporthoz egyes tagjaiban föltűnő különbségek elenyésznek. Ha azután ezen túl a külön nyelvcsoporthoz egyeztetéséhez akarunk fogni, csak ezen rekonstruált alapnyelveket kell és lehet egymáshoz hasonlítani, mert ezek az egész nyelvcsalád fejlődésének korábbi pontján állván, aránylag még nagyobb mértékben fognak egymáshoz hasonlítani, és mindenesetre biztosabban egyeztetethetők lesznek, mint a fejlődési változásban a jelenkorig haladt külön csoportokbeli egyes nyelvek.

Megtette-e már az altaji nyelvtudomány mind azon nyomozásokat, melyeket az egyes altaji nyelvcsoporthoz belül tenni kell és lehet? Attól még nagyon távol van, s alig hogy megkezdette e részben tűzetes munkálkodását. Ennek oka nem csak abban rejlik, hogy ritka munkása akad e tudománynak, hanem abban is, hogy eddig főképen az egyes nyelvek tanulmányára szükségelt nyelvkészlet és segédeszközök megszerzésére fordult az altaji nyelvek iránti tudományos igyekezet. De most már csakugyan sokkal gazdagabb tanulmányi készlet áll az altaji nyelvész rendelkezésére mint 1836-ban, mikor Schott Vilmos („Über die Tatarischen Sprachen“) már az altaji nyelvek rokonságát (főleg a mongol-mandsu-török nyelvekét) legelőször tudományosan megalapította. Mindazonáltal egyes altaji nyelveknek teljesebb és kielégítőbb ismertetését még most is várjuk (p.o. az osztjáték).

És mit tett a magyar nyelvtudomány, melynek úgyszólván tartozó kötelessége az altaji nyelvtudomány teendőinek nagy részét elvállalni, sőt az egészet is fölkarolni? A magyar nyelvtudomány, mely még nem nagyon régen kezdett a rokon altaji nyelvekkel tűzetesen foglalkozni, e tanulmányból kiváltképen magyar nyelvjelenségek földerítésére szolgálható tanúságokat igyekezett meríteni, megfelelően így azon érdek követelésének, mely e tanulmányt kötelességévé teszi. Ez irányban megindulva, először is a magyar nyelvnek a finn-ugor nyelvek csoportjába való tartozását s különösen egyes ugor nyelvekhez való szorosabb csatlakozását mutatta ki; — a mi oly dolgozatokban történt, melyek egyes finn és ugor nyelvek grammatikáját hasonló vonnatkozással ismertették vagy fejtegetve összeállították*); vagy a rokonságot elétüntető szóha-

*) Megemlítem ezeket : Hunfalvy Pál : A magyar, finn és török nyelvek leírása (Akad. Értesítő 1851.). — Ugyanaz : A mordvin nyelvről (Magyar Nyelv-

sonlítások többé-kevésbé bő mutatóványait nyújtják, összekötve hangviszonyi fejtegetésekkel ¹⁾; vagy végre egyes magyar szókat, szóképzési és ragozási részleteket, s egyéb grammatikai jelenségeket összehasonlítólag tárgyalnak ²⁾, nem tekintve alkalmi kitéréseket a rokon nyelvekre különben szorosan a magyar nyelv terén mozgó értekezésekben. Azonban már rendszeresebb és több nyelvek tényeit összefoglaló előadásokat is mutat föl a magyar összehasonlító nyelvészet, a nyelvtani alakokról és a hangviszonyokról ³⁾. Hogy e mellett a másik altaji főnyelvcsoportra, nevezetesen a török nyelvekre volt kiváló tekintet, magától következik azon érintkezések-ből, melyek a magyar nyelv és a török nyelvek közt szembe tűnnek. De az itt követett nyomozási eljárása abban hibáztatni való,

szet II. köt. 1857.). — Fábíán István: A finn nyelv ismertetése (M. Nyelvészet I. kötetében 1856. — 1859-ben pedig megjelent Fábíántól „Finn nyelvtan“). — Hunfalvy Pál: Osztyák nyelv (M. Nyelvészet IV. köt. 1859.). — Budenz József: Cseremisiz tanulmányok (Nyelvtudományi Közlemények III. és IV. kötetében 1864. 1865.). — Ugyanaz: Mordvin közlések, melyeknek III. része moksas és erza-mordvin szótár (Nyelvt. Közl. V. köt. 1866.). — Hunfalvy Pál: A lapp nyelv (Nyelvt. Közl. V. köt. 1866.). — Ugyanaz: Egy vogul monda, vogul nyelvtani és szótári kísérlettel (Akad. Értesítő 1859.).

¹⁾ Hunfalvy Pál: Finn és magyar szók egybehasonlítása (Akad. Értesítő 1853.). — Fábíán István a finn nyelv ismertetésében (M. Nyelvészet I.; különösen 85—91. ll. „finn névszók, melyeknek rokonai a magyarban fölismerhetők“; 108—114. ll. tulajdonságnevek; 291—303. ll. igék). — Hunfalvy P.: A lapp nyelv vagy az igazolt és megigazított Sajnovics. (Akad. Értesítő 1858.). — Ugyanaz: Osztyák nyelv (M. Nyelvészet IV. kötetében, a hol szóhasonlítás van a 202—222. lapokon.)

²⁾ Hunfalvy P.: Adalékok a magyar nyelvtudományhoz (Akad. Értesítő 1851.). — Ballagi M.: Magyar szónyomozás és összehasonlító nyelvészet (Akad. Ért. 1857.). — Riedl Sz.: A többes-szám képeztetése a magyar és rokon nyelvekben (M. Nyelvészet I. köt. 1856.). — Hunfalvy P.: A nyelvtudomány és a krónikák (M. Nyelvészet III. 1858.). — Ugyanaz: Tárgyi igeragozásról a magyarban és mordvinban (M. Nyelvészet II. 345 stb. v.ö. III. 277—281. ll.). — Fábíán István: A cselekvés egyszerűségét jelölő *d, van, ven, n* képzőkről (Nyelvt. Közl. II. 1863.). — Budenz J.: A magyar és finn többesragok (Nyelvt. Közl. III. 285.). — Ugyanaz: Magyar viszonyragok és postpositiók (u.o. III. 296.). — Ugyanaz: Néhány magyar igeképzőről (u.o. IV. köt.). — Fábíán István: A *va, ve* képzőnek s változatainak szereplése nyelveinkben. (Nyelvtud. Közl. V. köt.). — Hunfalvy P.: Régi magyar szók (u.o.).

³⁾ Hunfalvy P.: Török, magyar és finn szók egybehasonlítása. (Akad. Ért. 1854.). — Ugyanaz: A vogulok viszonyai a magyarokhoz. (A vogul föld és nép, 3-dik szakasz. 1864.). — Fábíán István: Hangviszonyok az altaji nyelvek körében (M. Nyelvészet VI. köt. 1861.).

hogy ezen közösségek megkülönböztető bírálását mellőzve azokat a finn-ugor nyelvekbeli rokonsági adatokkal egy sorba helyezte, s különösen a hangviszonyok megállapításában ez utóbbiakkal egyaránt használta föl.

Általában a magyar összehasonlító nyelvtudomány még nem tűzte ki magának azon föladatot, mely különben azon bebizonyított tényből, hogy a magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsoporthoz tartozó, parancsolólag következik. E föladat nem lehet más, mint tüzetesen azon nyomozásokat megtenni, melyek a finn-ugor nyelvcsoporthoz egységes alapnyelvének visszaállítására (reconstruálására) kíváncsiak. Ehhez hasonló de külön föladat a mongol-mandsutörök alapnyelv visszaállítása. A magyar nyelvtudományra nézve előbbre való és sürgetőbb az első, noha rá kell érnie a másakra is; de semmiképen nem kell a kettőt összezavarni. Ily föladatot tűzve ki magának, egyszersmind működése biztos és határozott irányt nyer, s nyomozásai kiemelkednek az alkalmiasság és összefüggéstelen részletesség jelleméből.

A fent említett legközelebbi föladatnak, melynek megoldására a magyar összehasonlító nyelvtudománynak igyekeznie kell, egyik alaprésze: a finn-ugor nyelvcsoporthoz eredeti szókincsének összeállítása. Mondhatnám így is „összeszerzése“, mert nem csak elszórt részek (finn-ugorszók) egybehordásában áll az, hanem a legtöbb esetben az eredeti ősszót már csak többé-kevésbé eltérő hangalakkal tartották fenn az egyes finn-ugor nyelvek, melyeknek megfelelését helyesen föl kell ismerni s belőlük az eredetileg volt szóalakot kikövetkeztetni. E végett biztos szóhasználati elveknek óvatos és szigorú kezelése, a szóegyeztetés úgy hangalaki mint jelentésbeli oldalára nézve, az egyes nyelvek különös hanghajlamainak szoros tekintetbe vétele s szóképzésük törvényeibe való mennél mélyebb behatás kíváncsiak meg. E föladatnak azonban negatív oldala is van: az idegen nyelvekből kölcsönvett szók bírálatos fölismerése és különválasztása. — Ily módon járva el, óvatosan és szigorú ítélgetéssel, minden oly tőszót fogunk a finn-ugor alapnyelv szókincséből valónak tekinteni, mely több, legalább két finn-ugor főnyelvben azonos vagy egyeztethető alakkal és jelentéssel fönmaradt; hozzá adván, mint nem tökéletes biztossággal az alapnyelvnek tulajdonítható nyelvbirtokot, azon tőszókat is, melyek

csak egy valamelyik nyelvben találatnak, a nélkül, hogy idegen eredet gyanuja alá esnének.

Alább megjelenő munkálatom a finn-ugor alapnyelv tőszavainak gyűjtésére előkészület akar lenni. Sorban foglalja magában azon magyar tőszókat, melyek a többi finn-ugor nyelvekben még kimutathatók azonos vagy egyeztethető hangalakokkal és jelentéssel. Áll tehát e munkálat valamennyi finn-ugor nyelvekre egyaránt kiterjedő, magyar és finn-ugor szóhasonlítási czikkekből, — s így egyszersmind arra is szolgál, hogy a magyar és a többi finn-ugor nyelvek közti rokonságot nyelvanyagi oldalról bemutassa.

E munkálatom, az említett határok közé szorítkozva, nem csupa mutatvány; föl akar az hozni mindent, a mit föl lehet hozni ¹⁾. Mind azonáltal még hiányos és tökéletlen. Mert bár gondosan körülnéztem is a finn-ugor nyelvek szókinésében, lehetetlen, hogy még sok szóegyezés el ne kerültne legyen figyelmemet ²⁾. Ilyennek észre-vevését sokszor csak egy szerencsés pillanatnak köszönhetjük, mikor egészen más szócombinációkkal foglalkozunk. Sokat meg félre is hagytam szándékkal, a mi talán mégis megállhatna, nagyobb biztosság kedvéért. A ki az eddig folytatott magyar-finn szóhasonlítással megismerkedett, könnyen észre fogja venni, hogy nem egy eddig elfogadott szóhasonlat munkálatomban hiányzik, oly szóhasonlat t. i., melyet vagy még bizonytalannak tartok, vagy egyik másik okból hibásnak találtam. Helyettük van sok új szóhasonlat is, melyet most legelőször állítok. Különben jól tudom, hogy a szóhasonlításba, bármennyire iparkodunk is csak objectiv adatok nyomán óvatosan eljárni, sokszor mégis befoly a subjectiv nézet; óhajtom ezért, hogy a magyar összehasonlító nyelvtudomány barátai akármiben eltérő nézeteit közre adják, valamint hogy a munka teljesbítésére közre működjenek.

A hasonlított finn-ugor szóknak azon alakjait hoztam föl, melyek egyéb vonatkozás nélkül egyedül a szójelentés (fogalom) kifejezői, t. i. tőalakjait. A névszóknál a rendesen fölhozatni szokott

¹⁾ Szándékkal mellőztem csak a hangutánzó szókbeli egyezéseket, mint-hogy ezen fogalmi tartalom nélkül való szóknak a szókinésben igen csekély értékük van, s egyezések sem bizonyítják szükségképen, hogy már a közös alapnyelvben megvoltak.

²⁾ Nem is tekintve azt, a mi netalán erősebben elváltozott alakok alatt rejtezik, s a minek fölfedezésére később a hangváltozások behatóbb kinyomozása még rá vezethet.

nominativus-alak egyszersmind tőalak vagy legfelebb egy végönhangzóval a casusokból elvonható tőalaknál rövidebb; a hol a nominativus-alaknak, mint p.o. a nyugati-finn nyelvekben, néha nagyobb eltérése van a tőalaktól, azt meg is jelöltem, a tő mellett a nominativust is tevén ki, vagy ez utóbbi mellett valamely ragozott alakot, mely a tőt jobban életűnteti. Az igék fölhozásában hasonló eljárást követtem, s csakis tőalakot tettem ki, megjelölvén minden rag (személy- vagy infinitivusi rag) híját (-) vonalkáival. Megjegyzem, hogy az igének fölhozott tőalakja a finnben, észtben és lívben az, mely *ma, mä, mise* (*minen, mi*) képzőkkel alakuló igenevekben ezen képzők előtt mutatkozik; melyhez *t-t* adva a lappban az infinitivus készül; a vogulból fölhozott ige-tők *ém*-mel kiegészíthetők praesensbeli egy. 1. személylyé; ugyanazzá a zürjén ige-tő *a*-val, a votják *o*-val; a cseremisiz ige-tő ugyanazzá *em*-mel vagy *am*-mal, a mi zárjel közt ki is van téve; az osztják ige-tő *em*-mel praeteritumbeli egy. 1. személy-alakká egészíthető. A mordvin ige-tőket még a különböző végönhangzókkal (*a*, és *ï, e, o*) tehettem ki, melyeket elhagyva hozzátett *an* képezi valamennyinek praesensbeli egy. 1. személyét.

Helyesírás és átírás. A finn szók azon módon vannak írva, melyben a finn irodalom már jó idő óta megállapodott; ez nyelvészeti átírásunktól csak abban tér el, hogy *y = ü*, s a hosszú önhangzók kettős betűvel iratnak (*aa, ee*, stb.), valamint az *i* végű diphthongusok *i*-vel (*ai, ei, oi*, stb.). Az észt szók az újabb a finnhez alkalmazkodó helyesírással vannak írva.

A többi nyelvekbeli szók írására következő betűsor szolgál:

a, ä, e, i, o, ö, õ, ö, u, ü; k, g, x, γ, j, ñ; č, c, ž, ž, š, ž; t, d, ð, s, z, n; p, b, f, v, m; r, l, ł, λ.

Az *ï* — mélyhangú *i* (orosz *и*); az *õ* — elülhangzó rövid *o*-val ejtett *ö* (*oö*), az észt és votják nyelvekben; *ö* — a lív nyelvben *ö* és *ü* közt álló önhangzó. A mássalhangzói betűk közül *x* felel meg a német *ch*-nak (ebben: *rache, lachen*) vagy az arab *ح*-nak; *γ* ennek lágyja = arab-török *غ*; *ñ* = ném. *ng* (ebben: *singen, hängen*); *č* = magy. *cs*, *c* = magy. *cz*, *ž* = *ds*, *ž* = *dz*; *š* = magy. *s*, ném. *sch*, ellenben *s* = magy. *sz*; *ð* aspirált *d*-t jelent lapp szókban. Végre *ł* és *λ* betűk osztják szókban jelentik azon kemény és lágy vegyeshangzót, melyben *t* és *l* hang egyesítve hallik: *tl, dl*.

Az önhangzók hosszúsága ekkép van jelölve: â, ê, î stb.
 — Némely mássalhangzókon a jésítés (mouillé) a betű fölibe alkalmazott ' jeggyel; előfordúlnak: ġ (gġ) — a lappban, j-vel váltokozva), d = magy. gy, t = magy. ty, ř, ś, ź, ŋ = magy. ny, l = magy. ly.

Rövidítések: Az egyes finn-ugor nyelvek és dialectusaik elnevezései a fölhozott szók előtt így vannak használva:

- cser.* — cseremisiz, értve az erdei-cseremisiz földialectust.
- cserH.* — „ , hegyi-cseremisiz dialectus.
- ész.* — észti nyelvbeli.
- f.* — finn, szorosabb értelemben, vagyis *szuomi*.
- lp.* — lapp, értve a svéd-lapp dialectust.
- lpE.* — „ , Enare-lapp dialectus.
- lpF.* — „ , finn-lapp, azaz finnmarki dialectus.
- liv.* — liv nyelvbeli.
- md.* — mordvin, értve a moksa-mordvin dialectust.
- mdE.* — „ , erza-mordvin dialectus.
- oszt.* — osztják, értve az Irtis-dialectust.
- osztS.* — „ , szurguti dialectus.
- osztSal.* — „ , Szurguton alul.
- osztSföl.* — „ , Szurguton fölül.
- vog.* — vogul, értve az éjszaki dialectust.
- vogD.* — „ , déli dialectus.
- votj.* — votják nyelvbeli.
- zürj.* — zürjén nyelvbeli.

1. Kacsint, kacsont (v.ö. kacsongat *e helyett*: kacsontgat):
f. katso- nézni | *ész.* kats- látogatni, próbálni (*megnézni*), óvakodni | *lp.* kăče- nézni, gondját viselni; *lpF.* găčča-
 || *vog.* kaškat- nézni (*ebben -kat képző* = *m.* -kod, -koz, v.ö. *vog.* űrkat- = *m.* várakoz-).
2. kan (kan-disznó, vad-kan, kan-macska; v.ö. kand-úr):
ész. kunt kandisznó.
3. kancsal:
f. kanhela = kampela *ferde, kancsal* (*p.o.* katsoa kampelasti *ferdén, kancsal szemekkel nézni*).
4. kankalék, hankalék (*kútostor, sudar*):
f. kanke (*nom.* kanki) rúd, pózna.
5. kap (*megkapni, hozzákapni, bekapni*):
f. kaappaa- megkapni, megfogni, megragadni.
 || *md.* kapede- megkapni, fogni; kapie- bekapni, falni.
6. kapar, kopor (*p.o.* kaparni a földet; kikaparni a szemet):
f. kaverta- vakarni, kívájni.
7. kaptár (*méhkas, köpü*):
 || *md.* keptef kosár, *mdE.* keptere.
8. kár:
lp. korde- ártani, nocere (*ečeb*s kordet *magának ártani, tkp.* magát megkározni).
9. karcsú (karcsú derék; k. aratás, szüret):
lp. karčes szük (*p.o.* ajtó, csizma), karčo- megszükülni; *lpF.* garžže, garžes szük (*p.o.* út).
10. kast lucskok (*csupa kast a ruha*): kastos (*k. ruha*), kastolni:*)
f. kastehe (*nom.* kaste) harmat, nedv (*ettől*: kasta- nedvesíteni) | *ész.* kaste mártás, harmat: keele kaste nyelv-nedvesítő, kis ital; kast- nedvesíteni | *lp.* kastas nedves (*p.o.* fű az esőtől), *lpF.* gastas; *lp.* kastate- nedvesíteni, *lpF.* gasta- nedvesedni, vizes lenni.
 || *md.* gaste- bemocskolni.
11. kecske:
 || *votj.* keč kecske.

*) A M. Nyelv Szótára így értelmezi a *kastos* szót: „Mondják ruháról, melyet valaki sárban, sáros vízben, harmatos fűben járva bemocskol.” Meg a *kastol* igét így: „sáros, sárvizes, lucskos, harmatos helyen járva bemocskolja (*p.o.* a ruha alját).“

12. kecske-kigyó (*vipera. Münchener Codex*):|| *cser.* keške kigyó, *cserH.* kiška.

13. kedv:

|| *votj.* kīd: mīl kīd vañ „lust haben“, *tkp.* „m. k. vagyon“ (mīl magában „sinn, gesinnung“ = *f.* mieli, és „kedvet“ is jelent: mīl potā kedv jő, kedv támad“, *p.o.* nekem = kedvem támad; mīl és kīd tehát nyomatékoság végett egyesített két *synonymum*); mīlo kīdo „gesinnt, getrost, anhänglich“, *tkp.* „mīl-val és kīd-val való“ (a kīdo-nak megfelel alakilag a *m.* kedvű, a mīlo-nak a *f.* mielevő) | *zürj.* kīd ebben: mīv-kīda „verständig“ (mīl-kīda helyett).

14. kel, kēl (*járni kelni, átkelni; fölkelni; kel a tészta*); másképen köl (*levél költo*); költ (*felköltetni, kiköltetni*)¹⁾: *f.* käy-, käv-menni, járni, kelni (käypä raha kelendő pénz), erjedni (olut käypi cerevisia fermentescens movetur); käyttä- (*caus.*) járásba hozni, jártatni; megerjeszteti (käytän olutta) | *ézt.* käu-, käv-, käi- és käuta-, käita- = *f.* | *lp.* kale- átkelni (*vado fluvium transire*), *lpF.* galle (*pr.* 1. galam); *lp.* kaletē- átkeltetni.

|| *vog.* kual- kelni (*p.o.* a nap); kualt- kelteni | *oszt.* kīd- fölkelni | *votj.* kīld- teremteni előhozni („kelteni“) | *md.* käle- járni, gázolni, *mdE.* kele- | *cser.* kaj-[em] menni, elmenni; *cserH.* kej-[em].

15. kell (kell = szükséges; valamire kelleni, semmire kellő, kelleetlen, kellemetes):

f. kelpaa- valamire valónak lenni (*taugen*): kelpo idoneus, aptus, kelvottoma- semmire kellő, haszontalan | *ézt.* kölba-, kölb- = *f.* kelpaa- | *liv.* kölb-, külb- (*juvist k.* „wohl behagen“, *v.ö. m.* kellemetes).

|| *cser.* kül- kelleni (küleş kell, szükséges); küldömő kelleetlen, nem kellő; *cserH.* ke- (keleş) | *votj.* kul-: kulä kell, szükséges | *zürj.* kol-: kolö = *votj.*

16. kemény:

|| *md.* kemä kemény, erősen tartó; *fösvény* (*tenax*); *mdE.* käme; (*rendes mordvin kicsinyítő képzővel*: *md.* *kemänä, *mdE.* *kämine = *m.* kemény).

17. kenyér:

|| *cser.* kinde kenyér, *cserH.* kinda.¹⁾ V.ö. alább a költ cikket.

18. kép :

|| *vog.* kēp, kiep kēp, mód,-félé | *cser.* kap test, termet. ; *cser.* H. káp.

19. kepe (kalongya) :

f. kavia, kavehe (*nom.* kave) kalongya (*meta segetis minor*).

20. kér (kérni, kéregetni) :

f. kerjää- koldulni, kéregetni, könyörögni | *ézt.* kerja- koldulni.

|| *votj.* kur- kérni, követelni ; kural-, kurašk- koldulni | *zürj.* kor- kérni, hívni.

21. keres :

|| *zürj.* korš- kérni, szükségleni, keresni.

22. kering, kereng (körülforogva mozog, jár) :

kerül (kikerülni, kerülgetni) :

f. kieri- körülforogni (*p.o.* kerék), görgeni ; kieriskele- (*fr.*) henteregni ; kiértä- körben forgatni (*p.o.* kézi malmot), tekerni, sodorni (*p.o.* czérndt, kötelet), kerülni, kikerülni, megkerülni (*käyn kierten per ambages eo, circumvagos ut mendicus*) | *ézt.* keer- = *f.* kieri- | *liv.* kier- forogni, fordulni, kerülni | *lp.* karve- megkerülni, elkerülni (*studio praeterire*) ; *lpF.* garvve-, garv-vele- kerülni, kerülést tenni.

|| *md.* keveře- görögni, hengeregni ; keverde- gördíteni, hengeríteni, forgatni | *cser.* jör-[em], jörükt- gördíteni.

23. kerget :

f. karatta- (e h. kargatta- ettől : karkaa- futni, megszabadni) | *ézt.* karga-, karg- = *f.* karkaa- | *liv.* karg- ugrani.

|| *mdE.* kravto- kergetni, kiüzni (= *f.* karatta) | *cser.* kurguž-[am] futni (= *f.* karkaise- megfutni, ettől : karkaa-).

24. kéreg :

f. kuore- (*nom.* kuori) kéreg, fakéreg | *ézt.* koore (*nom.* koor) ; koorik (leivä k. kenyérháj) | *lp.* kar, *lpF.* garra.

|| *vog.* kēr kéreg, fakéreg | *md.* ker | *oszt.* kâr | *zürj.* kîrs | *cser.* kür.

25. kérked- (gloriar) :

lpF. goargote- kérkedni | *f.* kerskaa- (*kerskada-) u. a.

26. kés (cutter) :

|| *oszt.* kēže kés, *oszt.* S. kâčeχ, kôðeχ | *vog.* käsäj kés.

27. kesa (háborgás ; kesázkodni) :

ézt. kisa lárma, kiabálás | *f.* kisa játék, lárma.

28. keserü :

f. katkera keserü.

|| *cser.* kočo *kesorű*, *cser.H.* kača.

29. keskeny:

lp. keze, *kezes keskeny*, *szűk* (*p.o.* út), *lpF.* gäzže | *észt.* kit-sas (*gen.* kitsa) *keskeny*, *szűk* (*p.o.* híd; kitsas elo *szűk élet*, *nyomoruság*); *kitsi fősvény* | *f.* kitsaha (*nom.* kitsas) *szűk*, *fős-vény*.

30. két, kettő:

f. kahte (*nom.* kaksi) *két* | *észt.* kaks (*gen.* kahe = *f.* kahden, *tő*: kahte) | *liv.* kakš | *lp.* kuekt, *kuekte*, *lpE.* kuökt, *lpF.* guoft. || *vog.* kit, *kêt*; *vogD.* kati, *kitä*, *kit* | *oszt.* kât, *kâtn*, *kâdn*, *kâden* | *cser.* kok *két*, *koktot kettő* | *voj.* kik *két*: *kiktäti második* (*kettedik*) | *zürj.* kik | *md.* kafta, *mdE.* kavto.

31. kéve:

f. kupo *kéve*, *köteg* | *észt.* kubo u. o. (*kubo-köitja kéveköitö*) | *liv.* kub (*pl.* kubûd) *rakás*, *hársköteg* (*kubs együtt*; *kubb*, *kubbö öszve*).

32. kevély:

f. kopia *kevély* (*s innen*: *kopeile-kevélykedni*).

33. kevés:

lp. keives *könnyű* ¹⁾, *lpF.* gäppad, *gäppas* (*v.ö.* *lpE.* kääpane *könnyebbedni*, *kisebbenedni* = *f.* kepen-) | *f.* keviä, *kepiä könnyű* (*levis portatu*) | *észt.* kebja | *liv.* kevâm. || *osztSfö.* kabak *könnyű* | *voj.* kapci u. a.

34. kéz (kêz, keze-t):

f. käte (*nom.* käsi) *kéz* | *észt.* käsi (*gen.* käe = *f.* käden) | *liv.* käiz, *käz* (*pl.* kädûd) | *lp.* kät, *käta*; *lpE.* kiet, *kieta*; *lpF.* giet, *gietta*.

|| *cser.* ket *kéz*, *cser.H.* kid | *md.* käd, *mdE.* keđ, *käd* | *voj.* ki *kéz*, *kar* | *zürj.* ki *kéz* | *oszt.* kêt *kéz*, *osztS.* kôt | *vog.* kât.

35. ki (kérdő névmás) ²⁾:

f. ke, *kene ki* (*nom.* kenkä, *indef.* ketä, *pl.* ketkä) | *észt.* kee,

¹⁾ Hogy „könnyű“ és „kevés“ társfogalmak, miszerint a nyelvi észjárás a könnyű súlyról csekély mennyiségre következtet, bizonyítja *p.o.* a szanszkrit *laghu* (= *lat. levī-, legvi-*), melynek jelentései „könnyű, csekély, kevés, kicsiny“; *laghu*-nak görög alakja ἐλαφύς, melynek comparativusa ἐλασσων „kisebb, rövidebb, kevesebb“ (πλέον ἢ ἐλασσον); *v.ö.* arab-török *sehel* „könnyű“ és „kevés“ (*bir sehel egy kevés*).

²⁾ Lásd alább a *ho-* kérdő névmást is.

kes (keda = *f.* ketä; kee-gi, kes-ki *valaki*) | *liv.* kis (= *ész.* kes) | *lp.* kä *ki* (*pl.* käh *kik*); *lpE.* kii; *lpF.* gä (*nom.* gi, *pl.* gäk *kik*).

|| *mord.* ki, kiä (*e h.* ki-gä), *mdE.* ki *ki* | *cser.* kö | *votj.* kin *ki*, *mely* | *vog.* kanga *ki*.

36. ki (*régi alak: kive*), künt, kivül, külső:

|| *vog.* kvon, kvän *künt*, kvone *ki*; *vogD.* kven, kvene *ki* (*p.o.* kven-kiet- *kikülden*) | *oszt.* kím, kêm *ki*, *kive*; kâmen, kêmén *kivül*, *künt*; kâmetta *kivülről*, *osztS.* kâmetta, kêmetla | *zurj.* kinzi *kivül*, -n *kivül*, *valamit kivéve* (*ablativusi rag után: -is kinzi*), kinzä *u. a.* (*p.o.* pi *kinzä a fiún kivül*) | *cser.* tül *külső*, *künt való: tünö künt*, tügö *ki*, tüč *kivülről* (*ezek h.: *tülnö, tülgö, tülč v. tülüč.*)

37. kigyó:

f. kyy *kigyó* | *ész.* küü-mado *kupferschlange* | *lpE.* kuöyte, *lpF.* guovde *kigyó*.

|| *md.* *mdE.* kuj *kigyó* | *votj.* kōj.

38. kis, kicsiny, kicsid:

|| *vog.* käši, káž *öcs*, kăškve *u. o.* (*dim.*).

39. kísért ¹⁾ (*megkísérteni*):

liv. kivza- *kísérteni*, próbálni, szorongatni (*anfechten, bedrängen*) | *ész.* kiusa- *kísérteni*, próbára tenni (*kius*, *gen.* kiusu *próba*, *megkísértés*, *p.o.* kiusu *pärast próbára*, *zum versuche* | *f.* kiusaa- *ingerelve kínózni*, *kísérteni* (*enixe vel usque ad offensionem tentare v. sollicitare aliquem*); *kiusa ingerlés*, *bosszantás*, *kísértés* (*tentatio molesta*).

40. kita (*fasciculus: kita kender*):

|| *cser.* kelda *kéve*, *cserH.* kilta (*cser.* keld- *összekötni, colligare*) | *votj.* kulto *köteg*, *kéve*.

41. kíván, kéván:

f. kiivaa- *buzgón igyekezni* (*kiivaha*, *nom.* kiivas *buzgó*, *mente ardens, studiosus* | *liv.* kivz- *kívánni*, *rávágyni* (*râ kivzi pénzre vágó, geldgierig*).

42. kofa (*anus, vetula. Molnár A.*):

lp. kvopes *boszorkány* (*hexe, venefica*); *lpF.* gaba, gapa (*gen.*

¹⁾ Az *rt*-vel való képző részre nézve, mely a hasonlított szókból nincsen meg, v.ö. *lp.* kolkerde- *circumvagari* és *kolke- u. a.* — A Müncheneri codexbeli *kisni* ige „pavere, rettegni“ jelentéssel van, s nem ide vonható.

gappag) asszony, feleség; *lpE.* kaava u. o. | *ész.* kabese (nom. kabene) asszonyember.

|| *cser.* kuba öregasszony | *votj.* kuba u. a.

43. konok:

f. kankea merev, nehezen hajlítható (steif, starr) | *liv.* kankt u. a. (k. pã nyakas, makacs, konok) | *ész.* kangeda (nom. kange) kemény, nehéz, nagy; merev, hajlíthatlan (kange kaelne makacs, konok).

44. koponya:

|| *md.* kopaška: prea-k. koponya (prea fej).

45. kor (élet-kor, nagy kor, fiatal kor; koros):

|| *cser.* kurum, kurmo életkor, aetas.

46. kora: akkora, ekkora, jókora (jókorára fölnevekedtek):

f. korkea magas, korko magasság (kirkon korolla templom magasságban) | *ész.* körge = *f.* korkea | *liv.* kuord = *f.* korkea e *h.* korkeda.

|| *cser.* kuruk hegy, mons | *votj.* gurez hegy, halom | *md.* kofas, gofaz -hoz képest, szerint, *mdE.* kofas, kóráks | *oszt.* kereš magas.

47. korha (korha vén fa, k. kő); korhadni:

ész. kore (gen. koreda) redves, korha (p.o. fa) | *liv.* korgil porhanyó (p.o. föld.)

48. kosz:

ész. käsna kosz a fejen | *liv.* kašk rüh.

|| *cser.* kokša kosz (kokša vujan kosz fejű) | *mdE.* kšnat (pl.) rüh | *votj.* gižlo var, kosz (ausschlag, schorf).

49. kova (kova-kő):

f. kova kemény | *ész.* kõva | *lpF.* goavve u. a.

50. kozma, kozmás:

lp. kvosmo- megkozmásúlni (aduri, anbrennen — ételről mondvá: kvosmom piäbmo kozmás étel); *lpF.* guosma- u. a.

51. kő (köve-t):

f. kive (nom. kivi) kő | *ész.* kivi | *liv.* kiv (pl. kivíd) | *lp.* kedke, *lpF.* gädge, gärke.

|| *vog.* keu kő | *oszt.* keu kő, keveñ köves; *osztSal.* kauχ, *osztSföl.* kouχ kő | *md.* kev kő | *cser.* kü | *votj.* kō.

52. kőg (circulus, circus. Molnár A.):

f. kehä kör, karima, körület (kuun kehä hold udvara, rattaan k. orbis rotæ, seulan k. szita karimája).

|| *zürj.* gögör körület, környék; környül; gögräs kerek.

53. kölcsön (k. venni):

lp. kalke- kölcsön venni.

|| *cser.* küsün kölcsön (*p.o.* küsün nalaš kölcsön venni), *cser.H.* küsin.

54. köldök:

|| *cser.* kelemde köldök.

55. költ (*elkölteni, rákölteni, p.o. pénzt; költség:*)

f. kulutta- elhasználni, elfogyasztani, ráfordítani, rákölteni (*p.o. pénzt; kulutus költség*); *ettől: kulu-* elhasználnodni, elfogyasztodni (*aika kuluu tempus consumitur*) | *észt. kuluta- és kulu- = f. | liv.* kult- és kulu- | *lpF.* golate- = *f.* kulutta- (*p.o. pénzt, időt*) és gola- = *f.* kulu-.

|| *vog.* kolt- költeni, kol- fogyni, elkelní.

56. kölyü, kölü (kölyü-malom, kender-kölük):

f. kolkka, kolkku köpülő (*butterstöszel*), retesz, kormánylapát | *észt. kolk (gen. kolga) kormánylapát nyele.*

57. köny, könyü (*lacrima*):

f. kynele, kyynö, kyyny köny | *liv.* kûndil, kûnil | *lp.* kadriel, *lpF.* gaial köny.

58. könnyü:

f. kehno gyenge, hêla, hitvány (*k. jyvä*); kehnä hulladék, hitványság (*pl. kehnät esöpü, heden*)¹).

|| *oszt. kène könnyü, osztSal. kanneχ | vogD. kinnägu | zürj. koknid könnyü.*

59. könyök:

f. kynkkä rövid csúcs, vég (*stumpf*): käsi-kynkkä apex cubiti.²)

60. könyv:

|| *mdE.* koňov papiros.

61. köpü:

|| *oszt. kupa, kuba köpü (butterfass).*

¹) A finn *kehno* és *kehnä* úgy állanak egymáshoz, mint *iso* nagy és *isä* atya. A szónak „könnyü, levis“ alapértelmére mutat különösen a *kehno jyvä* szóhasználat; ebből mint társfogalom fejlődik a „hitvány“ jelentés, v.ö. „leichte waare, leichtes getreide, geld“ stb.

²) Alakra nézve tökéletesen felel meg a *konyök*-nek a *f. kynkkä*, s minden- esetre jobban mint *kyynärä* „ulna“, mely tkp. az „alkart“ jelenti (*kyynärä-varsi*); csak *kyynärä-pää (k.fej)* „apex cubiti“, a mi épen a „könyök“ jelentése.

62. kör (körül, környül, környék); kerék, kerek:

f. *keri karima* (*orbis circa aliquid, circuitus*); *kerho kör* (*p.o.* *asettaa kerholle körbe állítani*) | *ézt.* *kere* = *f. keri* | *liv.* *kôr, kûr*, *karika, kerék*.

|| *cser.* *jer kör*; *jer, jerok körül, terteške kerek*; *cser.H.* *jirge kör, környék, jir, jirgešte körül, jirgeške kerek* | *votj.* *jors környék, terület*.

63. körmed (körmed *a sár: fagy által összehűződik*):

f. *kylmene hidegülni, fagyni, megfagyni*; *kylmää-, kylmä- fáz-tatni, fagyasztani* (*kylmä adj. hideg*) | *liv.* *kûlma- fagyni* (*vizzö k. befagyni, összefagyni, jera k. elfagyni*); *kûlma fagy, hideg* (*fröst, külte; kalt*) | *ézt.* *külma- fázni, külmeta- fáz-tatni, fagyasztani* | *lp.* *kalme- befagyni, megfagyni* (*p.o.* *ädnam le kalmam megkörmedt a föld, jaure kalma befagy a tó*); *lp.F.* *galbma-, galbmo-; (lp. kalmes, kalma hideg, fagyott, p.o. k. jaure, k. ädnam*.

|| *md.* *kelme- hidegülni, fagyni* (*kelmä hideg, dér*) | *votj.* *künm- (*kül-m) fagyni, kün (*künm, kül-m helyett) hideg*.

64. köröm:

|| *vog.* *kêrem köröm* | *zürj.* *kîrîm kéz, ujjak* (*Máté fordítás, 15, 2: oz mîskîni assinîs kîrîmjassö, kor nañ sojenî nem mossák kezüket [körmeiket], mikor kenyeret esznek*) ¹⁾.

65. köszön:

|| *votj.* *kozmal- köszönni, äldani*.

66. köszvény:

|| *oszt.* *keže, köže betegség, oszt.S.* *kiče* (*kežed- beteg lenni*).

67. köt (hálót, kosarat, harisnyát kötni; kötő tű):

f. *kuto- szöni, kötni* (*p.o.* *verkkoa, sukkaa hálót, harisnyát*; *kudon huonetta domum construo*); *kutime- (nom. kudin) kötés, kötömunka, strickzeug*) | *ézt.* *kudo- u. a.* ²⁾ | *liv.* *kuda u. a.* | *lp.* *kođe- (p.o. verbmeh hálót), lp.F.* *goðde-*.

|| *md.* *koda- fonni, szöni* | *votj.* *ku- szöni, kutal- kötni, fonni* (*flechten*) | *zürj.* *kî- kötni, fonni* (*p.o.* *koszorút*).

68. kötél (kötele-t).

¹⁾ Castrén így fordítja a „*kîrîm*“ szót: „*manus, digiti manus*“, s fölhozza ezen igét is *kîrma- vakarni* (körmölni).

²⁾ Az *ézt. keut-* (kötni, kötözni) csak ettől van: *keus*, gen. *keue*, *tö: keute* kötél = *f. köyttä- megkötni, ettől: köyte* (nom. *köysi*) kötél. V.ö. *kötél*.

f. köyte (nom. köysi) kötél, strick, köyttä- megkötözni, colligare, fune constringere | észt. keus (gen. keue = *f. köyden*, tő: keute) | liv. kevz (pl. kêdöd) | lp. keute- fune scapham trahere.
 || cser. keld-[em] összekötöni, kötözni = *f. köyttä-* | votj. kört- kötni (körton kötelek, hurok; kus-körton öv, tkp. közép-, derek-kötő) | zürj. kô kötél | vog. kuali kötél.

69. köz intervallum (között, közzé, közül), közös:

közép medium, mitte (közepett):

f. keske- (nom. keski) közép: keski-kesä közép-nyár, nyár-közepe, keski-viiko szereda; pellon keskellä in medio agro, keski-mäise- középső; köz: keskenä között (sopivat keskenänsa meg-egyeznek egymás között), kesken közbe, félbe (jätän kesken félbe hagyom) | észt. kesk (gen. keske) közép; kesk-öö éjfél, kesk-päiv dél; keskel közepett | liv. ¹⁾ | lp. kaska közép: kask-ija éjfél, kaska-kese nyár közepe; köz: kaska, kaskan között: kaskanette közöttetek; kaskos egymás közt való, mutuus (v.ö. közös); lpF. gask közép, köz: gasskan, gasskast között, gasski közé.

|| oszt. kut köz, intervallum: kutna között; kuttep közép: kutepna közepett | vog. kvotl közép, vogD. kväfl | cser. kedal derek (test középtája) | votj. kus derektáj (a testen): kus-körton derekkötő, öv; kuspî, kuspîn között | zürj. kostin között (kezä közé, kezîn között. Castrén) | md. kučka, kunčka közép, mdE. kunška; és md. jotka köz, mdE. jutko (jotksa között, mdE. jutkso).

70. közel (közelről, közel való):

lp. käskes, käckes közel való (käskane- közeledni).

|| cser. küdül mellett való: küdülne mellett; küdük (*küdülkö), küdülan mellé.

71. kúsz (fölkúszni, fára k.):

lp. kuoce- fölmászni, hágni (p.o. muorai fára): lpF. gafco- u. a. (p.o. murri fára) | f. kapuu- (inf. kavuta) fölmászni, klettern.

|| md. kuće hágni, fölmászni, mdE. kuze- | cser. kuč-[em] hágni, fölhágni, fölmenni; cserH. kuž-, kuz-.

72. kút:

lpF. galddo, gaiddo kút, forrás.

73. kutat, kajtat:

¹⁾ A keski szót a liv nyelvűből a südam „szív“ szó „közép“ értelmében való használata egészen kizorította.

f. koke-, kojetta-, koetta- megkísérteni, megvizsgálni, megkutatni (*tentare, explorare, examinare*).

74. kutya:

|| *votj.* kuća kutya | *mdE.* kufka kölyök, kutyakölyök, *md.* kufu lefks.

75. küld:

|| *cser.* kold-[em] küldeni, *cserH.* kolt- | *md.* kuče- küldeni, *mdE.* kučo- | *vog.* kiet- u. a.

76. küszöb:

|| *votj.* kusip: ösdor kusip ajtó küszöbe (*türschwelle*) ¹⁾.

77. követ (követni):

lp. čuovo-, čuovote- követni, *sequi* (čuvoteje követő); *lpF.* čuovvo-, čuvude- u. a. ²⁾.

78. gagó (gólya):

|| *oszt.* kágert fehér gólya.

79. gatya:

f. kaatio csipő, tompora, nadrágszár (többnyire *pl.* kaatiot); kaattiet (*pl.*) vászon nadrág, gatya (*svéd.* „kalesonger“); kaatti előkötő, kötény.

|| *vog.* kaš gatya, nadrág.

80. gazdag, kazdag:

f. koso bőséges, nagyban való (anna kosolta adj bőven, nagyot v. sokat; koso-kaupa nagyban való kereskedés, groszhandel).

|| *md.* kožā gazdag, *mdE.* koža.

81. gerjed, gerjeszt (*haragra gerjedni, lángra g.*):

|| *cserH.* žirikt- fölgerjeszteni, irejekt- megmelegíteni (irej-[em] melegedni, *calescere*); *cser.* erekt-, er-[em] = *cserH.* irejekt-, irej-.

82. gond, gondol:

lpF. gadde- gondolni, denken (*p.o.* mit gondolnak rólam? dam galle im läm gaddam ezt ugyan nem gondoltam volt³⁾); *lp.* kadde-

¹⁾ Lásd köz alatt a *votj.* kus, kuspi szókát.

²⁾ A *lp.* č itt *k*-ből való, mint *p.o.* ebben: čaura és keura vidra; *lp.* čoke rakás, halmaz = *f.* koko; *lp.* čoggo- gyűlni, összegyűlni = *f.* kokou.

³⁾ A lappban sokszor -dd van eredeti *nd* helyett, mely a finnben még fennmaradt (*nt*): *p.o.* adde- adni = *f.* anta-, šadda- születni, lenni = *f.* synty-, kadde =

gyanuba venni, vádolni; kaddo gyanakodás, vélekedés, képzelés, (to kaddo le tat csak a te vélekedésed ez, v. ezt te csak gondolod).

83. görbe:

f. käyrä görbe | észt. köver (gen. kövra) | liv. kövrös, kûr | lp. kauvar, lpF. gavvar (p.o. gavvares miekke görbe kard).

84. gőz (vapor):

*f. kaasu köd, ködös gőzölgés (nebula, vapor nebulosus).
| votj. kvaz levegő, idő (wetter).*

85. gugg (guggon ülni), gugg (guggani), guggolni:

f. kykky- guggoló helyzet (istuu kykylänsä guggon ül); kykky- guggani, guggolni; kykistä- leguggolni | észt. kükkikelle guggon, guggolva; kükkita-, kükka- leguggolni | liv. kuku- guggolni.

86. hab (unda, welle) ¹⁾:

| vog. kump hab, hullám; vogD. kump, kup, xumb | oszt. xump, osztS. kump | cser. ko | zürj. gī hab, hullám.

87. had (család, nemzetség; hadsereg; hadba menni, hadat viselni; hadakozni):

f. kunta, összetételekben: heimo-kunta az egész rokonság (rokon-had), kymmen-kunta tized (decas), tíz emberből álló testület vagy csapat, mies-kunta cohors virorum, sata-kunta centuria, kansa-kunta népség, nemzet, kylä-kunta „complexus totius pagi“ (dorjschaft, község), maa-kunta landschaft, tartomány; seura-kunta gyülekezet, egyházi község (kirchengemeinde) stb. ²⁾ | észt. kond (gen. konna, tő: konda), p.o. pere-kond háznép, az egész család, kümme-kond = f. kymmen-kunta.

| vog. kant had (p.o. jarn kant a szamojed had); kantlaht-hadakozi (ennek képzésére nézve, v.ö. vâta kereskedő és vâtaläht-kereskedést üzni, kereskedni).

88. hág:

| vog. kang- hágni, fölmenni: kangeltep hágcsó, treppe | oszt.

f. kanta: hasonlóképen kölcsön vett szókban is: ladde, sadde, radde = land, sand, rand. Tehát gadde- e helyett van: gande-.

¹⁾ A hab „spuma, schaum“ szót lásd alább külön czikkben.

²⁾ Ezekből látható, hogy a -kunta szó magára jelent „sok egyesből álló elvált csoportot“ és azután annak helybeli kiterjedéséből kiindulva, átvitelesen bizonyos határokba foglalt területet. Az első eredeti értelményénél fogva megfelel a „had“ első jelentésének.

χῶν osztS. kâñd- fölhágni, fölmászni, vizen fölfelé menni (χαñdep hágcsó, treppe, osztS. kañdep).

89. hagy:

lp. kvode- (kuode-) hagyai, elhagyni (p.o. kvodi mijeb elhagyott minket, elment; viäkemen so kvodib elhagytañt òt a futásban (= cursu eum superabam); lpF. guodde- (pr. guodam) | f. jãä- (ebből: *jãdã) maradni, s innen: jãttã- hagyai | ész. jãä- maradni, jãt- hagyai | liv. jã, ie- és jeta-.

| md. kadi- hagyai, elhagyni, mdE. kado- | cser. kod-[em] hagyai (kod-[am] maradni) | zürj. kol- elhagyni | vog. kul-, kult- elhagyni | osztS. kij- elhagyni (v.ö. oszt. χaid- megmaradni).

90. hagyma:

| vogD. kuošm vadhagyma | votj. kumiz foghagyma.

91. háj:

f. kuu ¹⁾ háj (adeps renum, serum) (kuu-kupu hájas has, potroh. schmerbauch).

| votj. köj háj, faggyú, szalonna.

92. hajnal:

f. koi hajnal (prima lux matutina): koin-tãhti hajnalsillag; innen: koitta- virradai, koitto virradat | ész. koit- = f. koitta, és koit (gen. koidu) = f. koitto | liv. kuoi, koi: koi val hajnalpír, koi tãđ hajnalsillag; koito: koito kazãb v. pãva kazãb hajnalodik, megvirrad | lp. kuokso hajnal, lpF. guofso.

| oszt. χunt, osztS. kunf hajnal- és alkonypír (idai-χunt alkonypír, χodai-χ. hajnal) | vog. kuj (kuj peng sau reggeli csillag) | zürj. kĩa hajnal.

93. hal (hala-t) piscis:

f. kala hal | ész. kala | liv. kala | lp. kvele (kuele), lpF. guölle.

| md. kal hal | cser. kol | vog. kul | oszt. χut, osztS. kul.

94. hal (holt, halott) mori:

f. kuole- halni, meghalni | ész. kool- | liv. kuolõ-.

| md. kul- halni, meghalni | cser. kol-[em] | votj. kul- | zürj. kul- | vog. kal-, vogD. kal-, kuol- | oszt. χad-, osztS. χal-.

95. hál (hálni, meghálni):

| vog. kôl-, kuol- hálni, vogD. kul- (kulne mã háló hely), oszt,

¹⁾ Hangalakra nézve v.ö. f. suu = m. száj.

χôd- meghálni, pernoctare, osztS. kûl-|zürj. kujl- cubare, pernoctare|votj. kîl- feküdni, betegen feküdni.

96. halad (előre haladni, úton h.):

f. kulke- előre menni, úton járni, bolyongani (aika kulkee az idő elhalad; kulkia útas, vándor, bujdosó) | lp. kolke- folyani¹⁾, bolyogni), lpF. golgga-, golgade- (p.o. su sardne dego dultvejoj golgadi beszéde folyt mint áradó folyam).

||md. kolgî-, mdE. kolge- folyani.

97. hall (hallani, hallgatni):

f. kuule- hallani; kuultele-, kuuntele- hallgatni (auscultare, obtemperare)|ész. kuul- hallani|liv. kûl-; kûl- hallani, meghallgatni, szót fogadni | lp. kulle- hallani, valamely nyelvet érteni (kullab mon Suoma kiäleb); lpF. gulla-

||md. kule- hullani|cser. kol-[am] hallani, kološt-[am] hallgatni|votj. kîl- hallani, kîlž- hallgatni|zürj. kîl- hallani|vog. kôl-, kuol-, kûl- hallani; kvontel- hallgatni, vogD. kuontl-|oszt. χûd-, osztS. kûl-.

98. háló:

||vog. kulop, kuolp háló | oszt. χôdap háló.

99. halovány, halvány (morbidus, pallidus, luridus):

f. kalvea halvány, beteges színű (pallidus facie, mortui referens colorem).

||zürj. keîd pallidus.

100. hályog (h. a szemén):

f. kalvo hártya: silmän kalvo hályog a szemén (pterygium in oculo)|ész. kale, kalo szemfolt|liv. kalg (pl. kalgöd) hályog a szemén | lp. kala- hályogot kapni: čalbme le kalam a szem meghályogosodott.

101. hám (hámozni, hámlik, hántani), hancs:

lp. kvolmes fának héja (cortex — abietis; — aliarum arborum et herbarum); kvolmeste- meghántani fát | f. julmukse- (nom. julmus) nyírfakéregnek külső hárttyája.

||cser. kom héj, kumuž nyírfahéj, cserH. komoš|votj. kôm héj.

102. hamu, homu:

||oszt. χôjem hamu.

103. hanyatt:

¹⁾ Megjegyezhető, hogy régenten „folyani“ ezt is tette „currere“, p.o. a Bécsi codexben folyók cursores, folyosni discurrere.

f. keno hátra dőlő helyzet (schief zurückgebogen): menee kenollen v. kenoon hátrafelé hajlik, käyn kenossa kauloin erecto collo superbiens incedo (v. käyn kenotan); kenokkaha (nom.-okas) oblique erectus; erecto capite incedens.

|| *md. kuntf hanyatt (p.o. feküdni) | cser. komduk u. a.*

104. hangya:

lp. kotka hangya, lpF. goðkka | f. kusiaise, kusilaie (nom.-ainen).

|| *cser. kutko hangya, cserH. kutka | zürj. kotkožú | votj. kuzili.*

000. hankalék, lásd fentebb: kankalék.

105. harap:

|| *votj. kurtš- harapni, fogait csikorgatni | zürj. kurtš- harapni, mordere | cser. kar- enni ') | md. jartsa- enni.*

106. harkály:

|| *md. kerge fekete harkály | votj. kīr: sōd kīr fekete harkály.*

107. haris:

|| *cser. karše haris (rallus crex) | mord. kērsi, mdE. kirestej.*

108. három (hároma-t; harmad napra):

f. kolme három, kolmante- (nom. kolmansi, kolmas) harmad | észt. kolm (gen. kolme) három, kolmas (gen. kolmandama) harmad | liv. kuolm három, kuolmas harmad (kuolmandōks zum dritten, drittens) | lp. kolm, kolma három, kolmad harmad; lpF. golm és goalmad.

|| *vog. kōrom három, kōrmit harmad | md. kolma három, mdE. kolmo | cser. kum u. a. | zürj. kujm u. a., kujmōd harmad, komīn harmincz | votj. kūjū három, kūjnmāti harmadik, kvamīn harmincz | oszt. xūdem három, osztS. kūlem, kōlem; xūtmet harmad, osztS. kūlmet.*

109. hárs:

|| *md. kaí hársbocskor, kaíks öv, harisnyakötő.*

110. has (hasa-t):

lpF. gassko has, bauch (v.ö. lp. kassa, kassok vastag, crassus) | liv. kussōl terhes, trüchtig (hasas).

|| *cser. küžgō vastag, cserH. kižge.*

111. hasad (meghasad a szívem, széthasadni):

f. katkea- (katkeda-) ketté szakadni, disrumpi (p.o. fonal, kö-*

*) V.ö. *f. pure- „harapni“ = lp. porre- „enni“ és „harapni.“*

tél|ész. katke- szétszakadni, katki szét, ketté (p.o. leikama met-szeni, vágni) | liv. katk- szétszakítani, kiszakítani, kitépni; katki (pl. katkist) seb (wunde), sebes (wund, nicht heil) | lpF. gasskode-széthasogatni (p.o. garra-bieg viesoid gaskod a vihar széthasogat házakat).

| vog. kaš- szakadni, hasadni | cser. kušked- szakasztani, szag-gatni | votj. keš- szakadni, kešekt elszakítani | zürj. košal- szét-szakasztani (divellere, disrumpere).

112. haszon:

f. kasvo növekvés ¹⁾: rahan kasvo kamat, joenus (v.ö. haszonra adni), ettől: kasva- nőni, növekedni | ész. kaso haszon, nyereség, kamat (kasu-, kaso- = f. kasva-) | liv. kazu növény, termés; haszon, nyereség, jövedelem, kamat (kazūd pâl and kamatra adni): kaza- nőni, növekedni.

| md. kaši- nőni, növekedni, mdE. kaso- | cser. cserH. kušk-[am] nőni, felnőni.

113. hat (hato-t, hatod):

f. kuute- (nom. kuusi) hat, kuudente (nom. kuudes) hatod | ész. kuus (gen. kue, kuve = f. kuu'en, kuuden), kues (gen. kuen-dama) hatod | liv. kūž (gen. kūd) hat, kūdōš (gen. kūdōnd) hatod | lp. kot, kota hat, kotad hatod; lpF. gut, guđa hat, gu-đad hatod.

| oszt. ģūt hat, osztS. kūt; ģūdamet, kūtmet hatod | vog. kat hat, katit hatod | md. kota hat, mdE. koto | cser. kut hat, kudot hat (főnévileg) | votj. kvať hat, kvaťäti hatod | zürj. kvajt hat, kvaj-töd hatod.

114. hát (dorsum):

| vog. kute: kut megé | md. koľan, koľanä hátsó rész; mdE. kutmere hát (k. lovaža hátgerincz) | cser. kotan segg, cserH. kutan.

115. hattyú:

f. joutsene- (nom. joutsen) ²⁾ hattyú | lp. nükča, lpF. nufč.

| oszt. ģōteñ, ģōdañ hattyú, osztS. kōtteñ | cser. jükšö, cserH. jüķše | votj. jus | zürj. jus.

¹⁾ A „haszon, nutzen“ értelemben közönségesen használt finn *hyöty* szó is „növény“-re vonatkozik: *hyötö sarj*, *surculus*, *hyötyvä metsä silva laete crescens*.

²⁾ „Hattyú“ jelentéssel a finnben „joekseme“ is van, melynek mását a lpF. *jesme* „hattyúfi“ szóban látom.

116. ház (haza *menni*, *hazól*), *honn* ¹⁾:

f. *koti*, *koto ház*, *honn valóság* (*domicilium*, *heimat*): *kotona honn* (*p.o.* *on kotona est domi*, *honn van*, *otthonn van*), *kotoa hazól* (*p.o.* *tulee jö*), *kotia haza*; *mistä olet kotoa honnan való vagy* (*ubi es domi*, *unde es oriundus*, *aus welcher heimat*) | *ézt. koda*, *kodu ház*: *kodun honn*, *kodunt honnról*, *hazól*, *koju haza* | *liv.* *koda*, *kuoda ház*: *kodai*, *koddö haza*, *kuonnö v. konnö*, *kuondö*, *konn honn*, *zu hause*; *kuondöst hazól*, *von hause* | *lp.* *kote ház* (*kedke kote köház*; *maci kotasas haza tért*, *reversus est domum* (*tkp. hazája tért*); *lpF.* *goatte*: *goadest otthonn*.

|| *oszt.* *χõt*, *χât sátor*, *ház*, *osztS.* *kât* | *md.* *kud ház*, *szoba*, *mdE.* *kudo* (*kutsa honn*, *mdE.* *kudoso*; *kudu haza*, *mdE.* *kudov*) | *cser.* *kudo ház*, *cserH.* *kuda* (*kudošto honn*; *kudoško*, *kudeš haza*) | *vog.* *kvöl*, *kväl ház* | *votj.* *kva házikó*.

117. hegy (hegye-t: *kés-hegye*, *ujj-h.*);

lp. *keče vég*, *hegy* (*spitze*): *čute k. ujjhegy*, *digit extremitas*; *lpF.* *gäčče* (*p.o.* *miekke-g.*, *suorbma-g. kardhegy*, *ujjhegy*).

|| *cser.* *kožarge hegyes*, *cuspidatus*; *cserH.* *kašarga*, *kašar*.

118. héj, haj (héja-t, haja-t); *fahéj*, *gyümölcs-h.*, *szem-h.*, *vánkos-h.*):

f. *kete* (*nom.* *kesi*) *hártya*, *vékony bőr* | *ézt.* *kesi*, (*gen.* *kee*, *pl.* *keed*) *toklász*, *polyva* (*hülse vom korne*).

|| *md.* *ked*, *kud bőr*, *héj* (*al-ked*, *kud tojáshéj*, *kedeñ tii bőrkészítő*, *timár*) | *votj.* *ku*, *kuži bőr* (*haut*, *fell*), *kut bőr* (*fell*, *leder*) |

119. hejt (régén a. m. *hitvány*):

[*zürj.* *ku bőr* (*cutis*).

f. *keito olcsó*, *hitvány* (*levi pretio vendibilis*).

120. henyé, henyél:

f. *kähmiä lusta*, *késedelmező*; *kähmi v. kähni*- *lustálkodni*.

121. hév, hő (hév-víz, *hé-fürdő*; *nap heve*; *heves*):

ézt. *keev* (*gen.* *keeva*) *forró*, *hév*, *ettől*: *kee*- *forrani*, *föni*, *hőnek lenni* (*innen*: *keet-fözni*, *forralni*) | *liv.* *kieb forró*, *hő*, *heves*, *hőség* (*kie-forrni*, *kiet-fözni*) | *f.* *keittä-fözni*.

|| *cser.* *kü-[am]* *megérni*, *föni*, *sülni*; *kükt-[em]* *megfözni*.

122. hideg, hüdég ²⁾ (*h. víz*; *a hideg leli*); *hives*, *hüvös*, *hűs* (*hűt*, *hül*); *hiedelem* (*refrigerium*, *kühlung*, *erfrischung*):

¹⁾ Hogy *honn* a *haza* szóval egyeredetű, már abból is látható, hogy egymásnak megfelelnek *ithonn*, *otthonn*, és *idehaza*, *odahaza*. Arról, hogy a *ház* nem kölcsön vett idegen szó, v.ö. NyKözl. VI, 305. l.

²⁾ Erdösi bibliafordításában, lásd *Magy.Nyelvészet* V, 394. l.

liv. jād hideg, hideglelés (feber); jād- hül̄ni, jāt- hūteni | ész. jahe (gen. jaheda) hūvös; jahtu- hül̄ni, kihül̄ni, jahuta hūteni fölfri-síteni | f. jāhty- hül̄ni, kihül̄ni, jähdyttā- hūteni.

|| *cser. jükštō hideg, cser.H. jūšta; jükš-[em] hül̄ni, lehūteni ma-gát, jükšūkt-[em] hūteni, lehūteni; cser.H. jükš-, ūkš- hül̄ni, jük-šikt-, ūkšikt-[em] hūsíteni, kič-, kiž-[em] fāzni (meghül̄ni), ki-čikt[em] fagyasztani (kihūteni) | md.E. ekše, md. āšā hūvös; md.E. ekšele-, md. jāšele, āšele- fūrōdni (tkp. sich abkühlen, hūtōzni); ekšēlme fūrō; md. jakšāma, md.E. jakšamo hideg, hidegség | zürj. közīd hideg, köjd- hidegūlni, kihül̄ni, köjdād- frigus effi-cere | votj. kezit hideg, keđ kihül̄ni, fagyni.*

1. J e g y z e t. Egymásnak megfelelnek ezen alakok :

a) „hül̄ni“ jelentéssel : zürj. köjd-, votj. keđ-, cser. jükš-, kiž- v. kič-, md.E. md. ekšele-, jāšele-, āšele- (a gyakorító l képző nél-kül)* ekše-, jāše-, āše- | f. jāhty-, ész. jahtu-, *liv. jād- b)* „hū-teni“ jelentéssel : zürj. köjdād-, cser. jükšūkt-, kičikt-, | f. jäh-dyttā-, ész. jahuta-, *liv. jāt- c)* „hideg“ jelentéssel : zürj. közīd, votj. kezit, cser. jükštō, jūšta, md. md.E. āšā, ekše hūvös, jak-šāma, jakšamo hideg | ész. jaheda, *liv. jād.*

2. J e g y z e t. A mint a jükš-, ekše-, jakšāma alakok mu-tatják, a md. āšā, āšele-, cser. kiž-, kič-, votj. zürj. kezit, közīd, keđ- alakokban torokhang enyeszett el az š, ž, č, ž, č, ž, z, d előtt, mely torokhang a zürj. köjd-ben még meg is van mint j = h a finn jāhty-ben; az említett š, ž, č, ž, č, ž, z hangok pedig t, d-ből eredtek, mint a köjd, keđ-, jāhty, jahtu, jād- alakok mutatják. Végre az āšā, āšele-, ekše alakok elejéről a jāšele- jükš-, jāhty- alakok tanúsága szerint legközelebb j tűnt el, mely j megint eredetibb k-ből keletkezett, v.ö. a kiž-, kič-, köjd, közīd, kezit alakokat.

3. J e g y z e t. A „hideg“ jelentéssel járó alakok (1. jegyz. c.), a mint a cser. jükštō, zürj. votj. közīd, kezit, ész. jaheda mu-tatják, a finn -ea, -eda végű melléknevek közé tartoznak (valkea világos, e.h. valkeda, *liv. valda*, cser. volgado, md. md.E. valda, valdo, zürj. votj. jugīd, jugīt) s e szerint így egészíthetők ki : cser. jükš-tō, md. āšā.. (āšādā), ekše.. (ekšede), zürj. közīd., ész. jah..da (jahdeda), *liv. jād.. (jādeda)*, s föltehető meg egy finn * jāhteä (jāhtedā) is. A md. jakšāma ezenkívül meg ma képző-vel van (v.ö. md. šapama = csuv. šapo savanyú, f. lämpimä és lämpiä meleg.

4. J e g y z e t. *A finn jähty- ige, képzésére nézve, egyező ezekkel: köyhty- elszegényedni, laihtu- soványodni, melyek köyhä szegény, laiha sovány névszóktól származnak. E szerint a jähty-es társai (1. jegyzet) névszói értelemmel bíró ilyen alapszóból indultak ki: f. jähä, cser. jüg•, kig•, md. jäg•, jeg•, jag•, zürj. köj•, votj. kej•.*

5. J e g y z e t. *A m. hives (*hijes, hiyes)-ben megvan az imént kimutatott alapszó s képzővel (hive-s), hive- (*hije-, hiye-) alakkal = f. jähä, cser. kig•, zürj. köj• stb. — A m. hiedelem (hiedelm) szóból hiedel- ige tűnik ki, melynek 1 gyakorító képzőjét elvéve hied- marad = zürj. köjd-, votj. ked-, cser. jükš-, f. jäht- (*jähät-), liv. jäd-. Ebben tehát az említett alapszónak hie- alakja van. Különben az egész hiedel- ige = md. jäsäle-, ekšele (*jäkšele, **jähteale, ***kägtele), vagy ezen gyakorító igét zürjén alakkal képezve, köjdal-. Következőleg a hiedelm szó is = md.E. ekšelme fürdő (hütözés, abkühlung). — A hideg szóban megfelelő hi a fentemlített alapszónak, a miszerint az legközelebb hijdeg, hivdeg (*hijedeg, hiyedeg)-ből keletkezett. Különben hid- (= hied-) szintén = zürj. köjd, votj. ked-, cser. jükš-, md. ekš-, jakš-, de szükségképen = köž-, kez- is ezekben: köžid, kezit „hideg.“ Az egész hideg v. hijdeg-ben (mely Erdősínél még hüdêg is) benne van, még g képzővel megtoldva, a fent elősorolt melléknevek (1, c. és 3. jegyzet) teljes alakja: zürj. köžid (e h. köjdide), cser. jükštö (*jüktetö), észt. jaheda (jahdeda), f. *jähteä (*jähtedä); md. äšä, ekše (*jäkšedä) és jakšä ebben: jakšäma, melyben a ma épen olyan járulék, mint hidêgben a g.*

123. him (mas):

|| vog. kum férj, ember (kum náurem figyermek); vogD. kum, kajm, kuj him: k. pat gácsér|oszt. xuj ember, férfi, him; osztS. kuj, ku.

124. hiv- (hiszek, hinni, hívő); hív, hű (fidelis):

|| md. keme- hinni, reményleni; md.E. käme- hinni, bízni, kä

125. híz- (hízik, hizlalni): [mez hű.

|| md. kuja- hízni, kövéredni, kujafti- hizlalni (kuja kövér)|votj. kvaj- kövéredni, hízni, kvajt- hizlalni|vog. kôt- hízni, kôtept-hizlalni.

126. ho- kérdő névmástő: hol, hova, honnan, hogyan, ha (néha, valaha):

f. ku- : ku-ka (*gen.* kunka, *pl.* kutka) kicsoda, kussa hol, kuhun-ka hova, kusta-pa honnan, kumpa (*nom.* kumpi) kettő közül melyik (*uter*) ; kuten, kuinka hogyan *stb.* | *ézt.* ku- : kumb (*gen.* kumma) *uter* ; kuda, kuida hogyan ; kui, ku, gu mint (*f.* kuin, kun) ; kuhu hova, kus hol, kusta honnan | *liv.* ku- : kus hol, kust honnan, kumb *uter* ; kunâ mikor ; kui, ku, hogyan, mint (*f.* kuin) | *lp.* ku-, ko- : kutte ki, kobba melyik, *uter*, kosse mikor, kusne hol, kusa hova, kuste honnan, ko mint, hogy ; *lpF.* gu-, go- : gutte, guabba *v.* goabba, goasse, gost (*hol*), gosa, gost (*honnan*), go mint, hogy.

|| *oszt.* xo : xoje, xoj kicsoda, xoda hova, xodan hol, xote honnan, xot sagat hogyan ; *osztS.* kol honnan ; kotti, kot hol, kolnam hova | *vog.* ko-, ka- : kot hol, kote hova, kottl honnan, kotâle hova, merre, kumle mint, kuin hogy | *votj.* ku- : kud, kudiz mely | *zürj.* ko, ki- : kodî mely, kitê hova, kitîs honnan ; kodîr, kor mikor, kuž hogyan | *md.* ko- : kosa hol ; ko, kov hova, kosta honnan ; koda, kodanâ hogy, hogyan, kodama milyen *stb.* ; *mdE.* ko- : koso, kov, kosto, koda, kodamo | *cser.* ku- : kudo mily, mely, kušto hol, kuško hovâ, kužec honnan, kuze hogyan, kunam mikor ; *cserH.* ku-, ko- : kuda, kušta, kuška, kušec, kuce, kunam (*vagy* : koda, košta *stb.*).

127. hó mensis (hónap, hava) ; hold luna :

f. kuu hold, hó (luna, mensis) : kuutama, kuun valo holdvilág, mondschein | *ézt.* kuu hó, hold | *liv.* kû *u. a.*

|| *md.* kov, kou hold, hónap : ko-valda holdvilág ; *mdE.* kov.

128. hol-, hold (holnap, holval-, holdá *v.* holdra kelve) :

|| *vog.* kolitâ hólnap, reggel ; *vogD.* koaltân, kuolt reggel (*k. várten hajnalpír*) | *oszt.* xodaj reggel : xodaj-xunt hajnalpír (*idaj-xunt alkonypír*).

129. holló :

|| *oszt.* xûlax holló, *osztSfö.* kôlak, *osztSal.* kôlank | *vog.* kulax, *vogD.* kullax.

130. hólyag :

f. kuula, kuulo hólyag, kelés, bugyborek (kalan kuula halhólyag, vesica piscis).

131. homály :

lp. kvolmo szürkület, crepusculum ; *lpF.* guobmo-homályosodni | *f.* kaimo szürkület, homályos emlékezés.

132. homlok (hom-lok) ¹⁾:

|| *votj.* kīm *homlok*, kīmes *koponya*, *homlok* | *zürj.* kīmäs *homlok* |
md. mdE. koña *homlok*.

133. homorú:

f. komo *homorú* (*cavus, concavus*) | *lp.* koabmer *marék*, *hohle hand*; *lpF.* goabmer.

|| *md.* kurmes (*kumres) *marék*, *mdE.* komoro | *cser.* kormuž *marék*.

134. hón (hóna alatt, hónalj):

f. kainalo *hón*, *hónalj* (*kainalossa hón alatt*) | *ész.* kaenal (*gen. kaenla*): *kaenla alune hónalj* | *liv.* kainal.

|| *cser.* kongla *hón*: kongla-lüväl *hónalj* | *md.* kavl-al (*kavél-al*)

135. hoporty, hoporj; hopores:

[hónalj.]

|| *md.* kopér *hát*: käd. k. hézhát, *mdE.* kopore; és *mdE.* kupof, *kupořks*, *gubor domb*, *boly*.

136. hord (hor-d):

f. kuorma *onus ferendum*, *teher*, *kocsiteher* ²⁾ | *ész.* koorm, *koorma* | *lpF.* guorbme.

137. horny (hornyo-t):

|| *cser.* korno út, *csik* (*via, stria*), *kornan csikos*; *cserH.* korna.

138. horzsol:

lp. karase- *horzsolás által sérülni* (*p.o. bőr*), *karastatte-fölhorzsolni* (*summam perstringere cutem*).

|| *md.* kërga- *vakarni*, *gereblyélni*, *kërks u. a. (fr.)*

139. hosszú, (hoszjú; hosszant, hosszabb):

f. kaute- (*nom. kausi*) *időbeli tartam*, *szak*: *kuu- kausi hónap*, *päivä- k. egész nap*, *journée* (*v.ö. naphosszat*), *vuosi- k. esztendő*, *année*; *kautta -n által, által*.

|| *vog.* kosä *hosszú*, *vogD.* kaže | *zürj.* kuž *hosszú*, *kuža hosszant* | *votj.* kuz *hosszú*, *kuža hosszant*, *-n által*, *kužat- hosszabbítani* | *cser.* kužo *hosszú*, *kut hossza valaminek*.

140. hoz (hozni):

f. kanta *hordani*, *hozni* (*tragend bringen*: *p.o. sanan kantaja szóhozó, hírhezó*) | *ész.* kand- *hordani*, *hozni* (*p.o. ilmale k. vi-*

¹⁾ A *lok*-ot mint külön szót lásd alább *lak*, *lok* alatt.

²⁾ A finn *kuorma*-ból biztosan egy elveszett *kuore-* igére következtethetni, „terre, portare“ jelentéssel. Így a *surma* „halál, vész“ névszónak igéje szintén csak az észten maradt fenn: *sure-* halui.

lagra hozni, szülni | *liv.* kända- (p.o. munâd k. ova parere) | *lp.* kuedde hordani, hozni (teremni, elleni), *lpF.* guodde-.

|| *cser.* kond-[em] hozni (bringen) | *md.* kandi-, *mdE.* kando-hordani, vinni.

141. -hoz, hozzá (hozzám stb., régi alak : hozjá-m) :

f. kanta sark, *calx pedis* | *ész.* kand u. u. ¹⁾.

142. hős (adolescens, futurus sponsus, procus, hős-legény) ; hősölni :

|| *f.* kosia, kosio leánykérő legény, *freier* (ige : kosi- freien) | *ész.* kosia, kosilase (nom. -lane) u. a. | *liv.* kuožali (pl. -list), koži hős, *freier* ; kuožu-, kuoži-, kuožâl- hősölni.

143. húgy (urina) :

húgy (urinare ; *hugyó disznó*) v. *hudd* (huddó, huddás) :

f. kuse (nom. kusi) *húgy* ; kuse- *húgyni*, *húgyozni* | *ész.* kuse (nom. kusi) *húgy* ; kuse-, kusi- *húgyni* | *lp.* kožža *húgy*, *lpF.* gož ; *lp.* kožže- *húgyni*, *lpF.* gužža-.

|| *vog.* kuš *húgy* ; *vogD.* kunš- *húgyni* | *oszt.* xos- *húgyni* | *voj.* kiž *húgy*, kižal- *húgyni* | *cser.* kuž-vüt *húgy* (h. víz) ; kuž-[am] *húgyni*.

144. húgy (régi szó = csillag) :

|| *oszt.* xûs csillag | *zürj.* kožuv | *voj.* kizili.

145. húný (szemet húnyni, behúnyni) :

|| *md.* koñe-, *mdE.* koña húnyni, (konča- hunyorgatni) | *cser.* kum-[em] behúnyni | *vog.* kuañt- behúnyni (szemét).

146. hurtszol :

|| *vogD.* kart-, kort- húzni.

147. húsz ; huszad :

oszt. xûs húsz, *osztS.* kôs | *vog.* kus húsz, kust huszad | *zürj.* kiž húsz, kižed huszad | *voj.* kiž (kižäti huszadik) | *md.* *mdE.* komš húsz.

148. húz :

f. kisko- lehúzni, kihúzni, szaggatni (p.o. héjat, szeget, ruhát) | *ész.* kisk- : maha-k. lerontani, niederreißen | *liv.* kisku- szag-

¹⁾ Postpositiói alapszókül különösen testrészeket jelentő szók szolgálnak (p.o. fej, mell, szív, fül, kéz, orr, oldal, hát, far). Hogy a „calx pedis“ is alkalmas e szerepre, mutatja p.o. az „in calce“ = közvetlenül hozzá csatolva ; „auf den fersen“ = legközelebb hozzá. A hozzá-nak eredeti jelentése e szerint „ad calcem“, mely épen úgy általános „ad“-dá vált, mint p.o. az ész-t-lív juure „hozzá“ tkp. „ad radicem“ (v.ö. juures „-nál“, juurest „-tól“).

gatni, tépni,¹⁾ (ämbo k. *fogat kihúzni*) | *lp.* kese- *húzni* (*p.o. terhet a ló*), *lpE.* käässe-, *lpF.* gässe-.

|| *vog.* kas- *fölhúzni* (*kasep fölhúzó, függöny*); *vogD.* kaš- : kven k. *kihúzni* | *oszt.* kes-, *osztS.* koss- *húzni*, *rántani* | *zürj.* kisk-tépni, *húzni* (*vello, traho*).

149. hüvely :

|| *md.* kuftol, kéftul *borsóhüvely, hüvely*; *mdE.* kuftul | *vog.* kam-tul *hüvely*.

150. hab (*spuma*) :

lp. sopt *hab, spuma*; *lpF.* soft.

|| *md.* šov, *mdE.* čov *hab, spuma* | *cser.* šong.

151. haj (*crinis*) :

f. hiukse (**hajukse, nom. hius*) *haj, hajszál* (*pl. hiukset*); *haivale, haivare, haivene* (*nom. -al, -ar, -en*) *hajszál, ritka haj* | *ézt. juukse* (*nom. juus*) *haj* (*haupthaar*) | *liv.* ibûks (*pl. ibûkst*).

|| *votj.* si *haj* : *jir-si kopfhaar* | *zürj.* si *hajszál, szőrszál* : *jur-si haj, kopfhaar, vöö-si lószőr*.

152. hajlok, hajlak, hajlék (haj-lok, -lak, -lék)²⁾ :

f. suoja *fészter, eresz, ház* (*schauer, regendach, domus*); *suojukse* (*nom. -jus*) *vadászkaliba* | *lp.* suoje, *suojes széltől és vihartól megóvott* | *ézt. sooja* (*nom. soe*) *meleg*.

153. hajol, hajlít, hajt, hajlik (meghajtani) :

f. suju- *hajlani, flecti* (*p.o. fa a szél által*), *sujutta-, sujotta-hajtani, hajlítani* | *lp.* soje- *hajlani, sojo hajlat, sojeles hajlékony* (*p.o. fa*), *sojate- hajtani, hajlítani*; *lpF.* sogá-, *sojade- hajlani, sogel hajlékony*; *sojate, sogalatte- hajtani, hajlítani*.

154. hajít, hagyít :

f. heittä- *hajítani, vetni, dobni* | *ézt. heit- u. a.* | *liv.* eita- u. a.

155. halk (h. *beszéd, halkkal járni*) :

f. hilja *mozgás lassúsága, zajtalanság* : *juoksee hiljallensa lente currit, ole hiljan légy csendesen, veszteg*; *hiljaise* (*nom. -ainen*) *csendes, lassu, halk* | *ézt. hilja, hiljak lassu, csendes, halk* | *lpF.* hillje *lassu, csendes* (*p.o. járás*).

156. hang (*fén-hangon, jó hang = vox, stimme*) :

¹⁾ A finn *tempaa-* „reissen, rupfen“ s a megfelelő *ézt. tömba-, tömb-* „ziehen, an sich ziehen.“

²⁾ V.ö. alább a *lak, lok* czikket.

f. sana szó (vox, verbum) | észt. sana, söna u. a. | liv. sōna szó, név (sōna pārast név szerint) ¹⁾.

157. harmat:

*f. harmaa (*harmada) szürke ²⁾, és härmä dér, pruina | észt. härma (nom. harm) dér, zuzmara (härma lang pókháló a fűvön; harma perse „spirren, graue erbsen“) | liv. ārma.*

158. hervad:

*f. herpoa- (*herpoda-) ellankadni, bágyadni.*

159. hét, heted:

*f. seitsemän (seitse-, *seihte-) hét | észt. seitse (gen. seitsme) | liv. seis hét (seismōs heted, seismōndōks hetedszer) | lp. čieča hét, čiečad heted (igy is: kječa, kječad); lpF čiečča és čiečad. || vog. sāt hét (sieben és woche), sātīt heted | oszt. tābet hét tābetmet heted; osztS. lābet | zürj. sizim hét, sizimād heted | votj. sizim hét, sizimāti hetedik | md. mdE. sisem | cser. šem, cserH. šim hét.*

160. híd (hida-t; hidas):

f. silta híd, pons | észt. silda (nom. sild) | liv. silda | lpF. šalddo. || md. seđ híd, palló; mdE. sād, sede | cserH. sederā padlat, cser. söldöra fekvőhely a padláson.

161. híj, héj (hijába, héjába), hijú, hiú; hézag (cavus, concavus, inanis: hézaghely):

lp. čoive has ³⁾, lpF. čoavge.

|| md. šava, mdE. čavo üres (čavs hiába).

162. hív (hívni, híni):

f. huuta- kiáltani, hirdetni | észt. hüüd- kiáltani, hívni, nevezni (v.ö. hogy hívnak).

163. hó (hava-t) nix:

lpF. suovve nedves hó.

164. hökken (meghökkenni):

f. säikähtä hirtelen megijedni, ijedve félre ugrani (p.o. lö) (sydän säikähti cor subito palpitavit); säikky- megijedni.

¹⁾ V.ö. lat. vox „stimme“ és „wort.“ Első jelentés mindenesetre a „stimme“, azaz „rövidebb-hosszabb hangadás“, mely a hallóérzékre hat, nem tekintve még netaláni jelentős tartalmát. A gör. ὄψ, szkr. vāč még nem jelent szót, wort-ot, mint a lat. vox.

²⁾ V.ö. finn halla „dér“ és halli „halványszürke“ (halli-parta v. halla-parta „graubart.“

³⁾ „Has“ és „üres, cavus“ rokon fogalmak lehetnek: v.ö. gör. κενός, κενός „üres“ és κενών „lágycék, has oldala.“

165. hölgý (*hermelus*; *hölgy* *mál*):

|| *vogD.* šoals, šoališ *hölgý* (*hermelin*).

166. hull (*hullani* ¹⁾): hull *a falevél, zápor, forgács stb.*):

f. sata- *esni*: satehe (*nom.* sade) *eső*, sato: hullás (*tollhullás*: lintu on sadolla *a madár vedlik*; lehti-sato *falevél-hullás*); satele *u. a. (fr.)* | *észt.* sada- *esni*, *havazni*, | *liv.* sada- *esni*, *hullani* (*jera s. szét esni, széthullani*), sad *eső*.

167. húr (*darm, saite*); hurka:

f. suole (*nom.* suoli) „*darm*“ | *észt.* soole (*nom.* sool) | *liv.* suol | *lp.* čolle, *lpF.* čoalle.

|| *votj.* šul *húr* (*darm*) | *zürj.* šû (*e h.* šul) *u. a.* | *md.* šula, *mdE.* šulo | *cser.* šolo *belek, intestina* | *oszt.* sut, *osztS.* sot *húr* (*darm*).

168. játsz (*játszik, játszani*), játék:

|| *oszt.* jantk- *játszani* | *vog.* jang- *játszani*: jani, jangil *játék*.

169. jég (*jege-t*):

f. jää *jég* | *észt.* jea, jeä *jég*, jeätse (*nom.* jeäne) *jeges* | *liv.* jei *jég*, jeii (*pl.* jeiist) *jeges* | *lp.* jägne *jég*, jägnas *jeges*; *lpF.* jeñ, jegña *és jegnis*.

|| *vog.* jang *jég*, *vogD.* jang, jong | *oszt.* jenk | *votj.* ijä *jég*, ijäes *jeges* | *zürj.* ji *jég*, jiäs *jeges* | *md.* jāj, āj *jég*; *mdE.* ej, je (*i, ie*) | *cser.* ej, i *jég*.

170. jegy (*signum, nota, vestigium. Molnár A.*):

f. jälke (*nom.* jälki) *nyom, vestigium* (*käymme yksiä jälkiä azon nyomokon járunk*; kirveen, hampaan jälki *fejsze-, fognyom*) | *észt.* jälg (*gen.* jälje, jäle) *nyom, lábnyom*: hammaste jälg *fogak nyoma, harapás helye* | *lpF.* jälgas, *lp.* jāje *nyom*.

171. jel (*signum, insigne, character, nota*), jeles (*insignis*):

jelen (*jelenvaló*), jelen (*jelenés apparitio*), jelent ²⁾:

f. julki *nyilván* (*palam, manifeste, in omnium oculis*); julkise (*nom.* -inen) *manifestus, publicus, spectabilis, conspicuus, egregius*; julkia *u. a., meg: bátor* (*kühn, dreist*); julkene- *nyilvánltni, közismeretessé lenni* (*manifestari, omnibus notum fieri, di-*

¹⁾ Gyakorító alak e helyett *hudlani*, mint *beszélni*, e h. *beszédleni, ülni* (*ünnepet*) e h. *üdeni*.

²⁾ A *jelen stb.* igazi jelentésére nézve, melylyel a hasonlított finn szók is egyeznek, a Müncheni codex világosíthat föl. Ebben ugyanis *jelen, jelenén* = „*palam, manifeste*“ (ellentét „*titkon*“), *jelent* = „*revelat, manifestat, patefacit*.“ E szerint *jel tkp.* az a mi nyilván látható, szembe tűnő.

- vulgari*), merni; julista- nyilvánossá tenni, hirdetni. | *ész.* julge (gen. julgeda) bátor (*dreist, kühn*); julge-, julgu- merni. | *lp.* julka nyilván (*palam, manifeste*), jullos közönséges (*allgemein*).
172. jó (*folyó, fluvius, tulajdonnevekben*: Sajó = Sav-jó „*Salzfluss, Salzach*“, Héjő, Héjő = Hév-jó (*tótul Teplica*), Berettyó = Berek-jó ¹⁾):
- f.* joke (*nom. joki*) *amnis, fluvius minor* | *ész.* jöge (*nom. jögi*) *patak, folyó* | *liv.* jog, joug | *lp.* jokka *patak*; *lpF.* jok.
- || *oszt.* jeaga *kis folyó, mellékfolyó* | *vog.* já *folyó* | *zürj.* ju *flumen*.
173. jó (*jav-a, javallani*); jószág; jog kéz ²⁾ (*jobb kéz*):
- liv.* juva jó, jóra való; *dexter* (juva *käiz jobb kéz*); *juvâm haszon, nyereség, jószág* | *f.* hyvä jó, hyvyte (*nom. hyvyys*) jó-ság, jószág, javak | *ész.* hea, haa, hää jó; jószág (*hääl meelel jó szívvel, szívesen, hea käsi jobb kéz*).
- || *vog.* jomas jó, jobb oldal | *oszt.* jem jó, szép, jemat valami jó; jemsaj jobb oldal, osztS. jemse.
174. jonh, jonhó, joh, ih, eh, gyuha (*belek, belső rész, szív, gyomor; máj: joha-fájó*):
- || *oszt.* xonaj, xon gyomor.
175. jö, jü (*jöv-, jüv-*):
- || *oszt.* jiv-, juv- jönni; *osztSal.* jîg-; *osztSfö.* jug- | *vog.* jî- (*jîm jövök, jîne jövő*).
176. jut (*oda jutni, belejutni, joht* ³⁾).
- f.* johtu- jutni *valahova, oda vetődni* (*johtuu mieleeni eszembe jut*); johdatta- vezetni | *ész.* johtu- belejutni, megadni (*sich begeben, sich zutragen*), történetesen jönni; juhata- vezetni | *liv.* juōda- juōnd- vezetni | *lp. lpF.* jotte- vándorolni, előre menni (*migrare, progredi, procedere*).
- || *md. mdE.* jota- mellette elmenni, mulni, átkelni-; jotafti- álkel-

¹⁾ Lásd erről: Hunfalvy, NyKözl. VI., 351. stb. II.

²⁾ A *jog* régi magyar szó, melynek egyedüli és igazi jelentése „*dextera* (manus)“, vagy egyazon a *jó, jöv*-val vagy legalább ehhez mint származék tartozik. Nem ellenkezik ezzel a jelentés (*dextera*), tekintve azon észjárást, mely szerint egyes finn nyelvek a „*dexterát*“ *jó*-val jelölik, s hasonlóképen a *bal* kezét a „*rossz*“ szóval (így az *ész* nyelv *paha*-val).

³⁾ Ezen régi magyar alakokban: *johtat, ihtat, iktat* = *jutat* (*mittit, collocat, pervenire facit*), I. Mátyás Flórián, Magyar nyelvtudomány, 2. füzet. Pécs 1863. a 51. lapon. Ott ilyen példákat találunk: *valakinek levelet iktatni, kezébe iktatni* (le-velet), *oda iktatni hozzá; az országból ki iktatni*.

tetni | *vog.* joht- jutni | *oszt.* jôxt- jutni, *bemenni*; *oszt.Sal.* jôgod-, *oszt.Sal.* jûgoc-.

177. juh, ih (*ovis*):

f. uuhe (*nom.* uuhi) *juh* (*ovis femina*).

|| *md.* uča *juh* | *oszt.* ôš, *oszt.S.* âč | *zürj.* Ÿž | *votj.* Ÿž | *vog.* oš.

178. juhar, ihar (-fa):

f. vahtera *juharfa* | *észt.* vahter, vahter (*gen.* vahtra) | *liv.* vâđor.

|| *cser.* vaštar *kora jávor* | *md.* uštir *juharfa*, *md.E.* ukštor, *ukštora*.

179. gyalog (gyalog ember, sereg; gyalog járni):

f. jalka láb: *jaloin*, *jalkaisin* *gyalog* (*pedibus*), *jalkaise* (*nom.* -ainen) *gyalog*, *pedes*, *pedester* | *észt.* jalg (*gen.* jala) láb: *jala*, *jalgsi*, *jalal* *gyalog*, *pedibus* | *liv.* jâlga láb; *jâlgin* *gyalog*, *pedibus* | *lp.* juolke láb: *juolkak lábú*, *juolkajes v. juolkos gyors-lábú*; *lpF.* juolgge láb: *juolgaši gyalog*, *pedibus*, *juolgag láb-bal való*.

|| *cser.* jol láb; *jolen* *gyalog* (*p.o.* menni); *cserH.* jal és jalan | *md.* jalga *gyalog*, *pedibus*, *md.E.* jalgo.

180. gyanánt:

|| *cser.* -gañe összetételekben, *p.o.* u-gañe olyan mint új, tu-gañe afféle, olyan, mo-gañe milyen; 2. *postpositio* = gyanánt, ként (*čerideme kiše jing gañe halovány, mintha beteg volna*); *cserH.* gaña.

181. gyékény:

|| *oszt.* jegan *gyékény* (*schilfmatte*), *oszt.S.* jeki.

182. gyér (gyér erdő, háló; gyéren):

f. harva gyér, ritka (*p.o.* szövet, háló): *harvoin*, *harvaan* *gyéren* (*raro*) | *észt.* harv, arv (*gen.* -va) *gyér*, *harvaste*, *arvaste* *gyéren*, *ritkán* | *liv.* âra ritka, gyér, ârastis, ârald *ritkán* | *lp.* âarbe, âarbes *gyér* (âarbes vuome *gyér erdő*), hîg (*p.o.* kása); *lpF.* âarbbad.

|| *oszt.* tûrap, tûrup *gyér* (*licht, undicht*) | *md.* šura ritka, gyér | *votj.* šer ritka.

183. gyermek:

|| *oszt.* âaurem *gyermek* (xuj-ñ. figyermek, fiu, neñ-ñ. leány-gy.) *oszt.S.* âeurem | *vog.* âaurem *gyermek* | *md.* jolma, jomla *kicsiny* (*jomlasta kis korától fogva*).

184. gyors:

ész. jársk (*gen.* jár-su, *tő*: jár-sku, *e h.* jár-sku) gyors, sebes
(*eilig, flink, hurtig*).

|| *vog.* jor sebes.

185. gyökér (gyökere-t):

f. juure (*nom.* juuri) gyökér | ész. juure (*nom.* juur) *u. a.* | *liv.* jár.

|| *vog.* jekur vastag gyökér, *vog D.* jegur a kidöntött fának látható minden gyökere | *md.* jur gyökér, bokrok; *md E.* jur gyökér, fa töve.

186. gyönyörű, gyönyörköd-ni:

|| *md.* kenärde- örülni, kenárdim öröm.

187. győz (*munkát győzni; nem győzöm vinni*¹⁾ *stb.*):

f. jaksa- bírni, erejénél fogva képes lenni (*polleo, potis sum, valeo, p.o.* jaksat-ko vetää valesne trahere, en jaksa tehdä haud sufficiunt mihi vires, nem győzöm megtenni) | ész. jaksa- bírni, (vermögen, können) | *lp.* jokse- hozzá férni, utólrérni (*assequi, attingere posse*), elég lenni (*sufficere*): i tat moddit jokse multis hoc non sufficit (sokat nem győz = soknak nem elég); joksos hozzájutható (*aditu possibilis, quod attingi potest*); *lp F.* jufsa-

188. gyűl, gyűjt:

|| *cser.* čukt-[em] meggyűjtani, *cser H.* čukt- | *votj.* žuat- meggyűjtani, žual- égni.

189. gyűl, gyűjt (*összegy., rakásra gy.; gyülekezni*):

f. joukko- csapat, gyülekezet (*agmen, caterva, p.o.* hää-joukko lakadalmi nép), nagy rakás (*kirja-j. congeries librorum, joukko-kauppa nagykereskedelem*) | ész. jouk csapat, banda | *lp F.* joavkko = *f.* joukko.

|| *votj.* jukal-, lukal- gyűjteni, összegyűjteni: luk nyáj, gyülekezet, csapat.

190. táj:

lp. taiv, taiva hely, táj (*locus, tractus*): taivi, taiv monnullis in locis | *f.* taivaha (*nom.* taivas) ég, coelum | ész. taiva (*nom.* taivas) *u. a.* | *liv.* tōvas *u. a.*

191. talál (találni valamit; azt találtam mondani, ott találtam hagyni; rá találni valamire):

¹⁾ A győzni igének „vincere“ jelentése csak módosulata ennek „megbír bewältigen (*p.o.* arbeit)“, azaz „vermögen, die nötige kraft dazu haben.“ *Munkát győzni* németül is így van „die arbeit zwingen“; *meggyőzni, legyőzni meg* „bezwingen.“

f. tule- jöni, venire ¹⁾: *tulin näkemään contigit ut viderem (találtam látni)*; *tuli sanotuksi casu evenit ut diceretur* | *észt. tule-jöni* | *liv. tul- jöni.*

|| *cser. cserH. tol-[am] jöni.*

192. talp:

f. talla valamire alkalmazott lap, lemez (lamina): kengän talla lamina ex corio sub calceo (innen: tallaa- taposni, tkp. talpalni); v.ö. tallukse (nom. tallus) calceus v. soccus ex panno | *észt. tal (gen. talla) talp (schuh- és fusz-sohle, jala tal)* | *liv. tāla: tālan alli talpnak hátulsó része.*

|| *zürj. ta'al- taposni, conculcare (=f. tallaa-).*

193. tanul, tanít (tanét, tanejt, tanojt); tanó; tanakod-:

f. tunte- tudni, megismerni, érezni (tunnen asian rem cognitam v. perspectam habeo, tuttu v. tuttava homo notus, amicus); tunnusta- elismerni, megvallani | *észt. tund- ismerni, megismerni, megtudni, érezni; tunnista- = f. tunnusta- | liv. tundō- = f. tunte- | lp. tobde- érezni, megismerni, lpF. dovdda-.*

|| *md. mdE. tonadī- tanulni; md. tonaftī-, mdE. tonavto- tanítani* | *cser. tünem-[am] tanulni, tünükt-, tunukt-[em] tanítani; cserH. tomen-, tumen-[am] tanulni, tomđ- v. tumđ-[em] tanítani* | *votj. tuno jós, jövendölö.*

194. tanárok, tanórok = tan-árok (faluhoz közel levő árkolás, bekerített füves hely):

f. tanhu kétfelől kerítéssel való út (via utrimque septa); méneskert (equile conseptum) | *észt. tanav (gen. -va), tanum (gen. -me) két kerítés közt való út.*

195. tapad (hozzá tapadni):

lp. täppo- hozzá tapadni, ragadni (adhaerescere, p.o. nix trahae), lpF. doppo-; v.ö. lp. topete- amore alicujus capi: mana juo tapeti muhi me jam diligít infans ²⁾).

¹⁾ Hogy a „találni, finden“ jelentés a „kommen, dazu- v. daraufkommen“-féléből igen természetesen elé áll, mutatja maga a lat. *in-venire*, a szláv *na-cho-diti, najti* (tkp. rájárni, rámenni) = „finden.“ A magy. *talál* igének hasonló alapértelményére mutat még a *rá-találni*, és a történetes, akaratlan cselekvésről való használata (p.o. azt *találtam mondani*).

²⁾ A *topete-* jelentésére nézve meg kell jegyezni, hogy a fölhozott példában *muni* nem accusativus, hanem dativus, s úgy hogy a megfelelő fordítás „hozzám“, minél fogva *topeti* is tkp. „ragaszkodik.“ V.ö. a ném. *anhänglich* szót.

|| zürj. sïbd- hozzá ragadni (*adhaereo*), sïbdäd- hozzá ragasztani (*affigo*).

196. tapint, tapogat, tapasztal ¹⁾.

lp. toppe- megfogni, *prehendere*, tuobbele- *prehendere*, *apprehendere*; tuobbete- *sectari*, *persequi* | *f.* tapaa- hozzá kapni, kapkodni, megkapni, találni (*tapaa* miekkasi fogd a kardodat, *tapaa* sanója szavak után kapkodok, *pelko* tapasi hänen metus in eum incidit, megkapta a félelem); tavoitta- utána kapni, keresni (*zu erreichen*, *zu greifen suchen*) | *ézt.* taota- fogni, megfogni = *f.* tavoitta | *liv.* tabb- találni, kitalálni.

197. tapod, tapos:

|| *md.* *mdE.* tapa- tiporni, taposni, ütni.

198. tapló, topló:

f. taula, takla *tapló* | *ézt.* tael (*gen.* taela), tagel *u. a.* | *liv.* tagl, dagl *u. a.* | *lp.* tuovle, *lpF.* duovlle *u. a.*

|| *vogD.* taplox, taplit *tapló*.

199. taraj, taréj; tarkó:

ézt. turi (*gen.* turja, turju), turik (*gen.* -ku) *tarkó*, *nyakszirt* | *f.* turja *nyakszirt* | *lp.* čorge *apex*, *quod summum est in aliqua re*: čavelk čorge hátgerincz.

200. tarka:

|| *osztS.* târax szürke ²⁾.

201. tart (tartani *vmit*, *hogy le ne essék*; *fentartani*):

lp. torjo- támasztani, tartani (*fulcire*, *sustentare*: kätin torjot manu sustentare); kormányozni, igazgatni, regnare ³⁾; tarjote- *u. a.*, tarjoteje *qui sustentat*, sustentator, gubernator (*p.o. mundi, navis*); *lpF.* doarjo-, doarjale- *u. a.* (doarjo muo go gaččagoa-đam stütze mich, wenn ich fallen will; valddegodde ja olbmuid doarjot v. doarjalet országot és népet kormányozni).

202. tata:

f. taata, taato atya (többnyire csak megszólításra használt szó:

¹⁾ A tapasztalom igét Molnár A. így magyarázza: „tango, deprehendo, attracto”; tapogatom meg így van nála: „palpo, attrecto, contrecto.”

²⁾ „Szürke” mint egyes szín egyeztethető a „tarka”-val. Az osztS. târax csak jelentésre nézve felel meg az oszt. sur „szürke”-nek.

³⁾ A mordvin kirde- „tartani” szintén „igazgatás, kormányzásról” használtatik: kudo-kirdima háztartás, inázoro-k. birodalom (király-tartás). Innen értethető a nagy. tartomány szó is.

taato taivahinen *mennyei atya*) | *é*sz. taat (*gen.* taadi) *u. a.* (va-
na taat *öreg atya, öreg isten*) | *liv.* tât, tâti tata.

|| *mdE.* täfä, täfa atya.

203. tavasz:

|| *voj.* tulus tavasz | *zürj.* tulis | *oszt.* täven, *osztS.* tauy tavasz.

204. távol, távozni:

lp. tavve távol a parttól (*qui a litore longe distat in lacu aut mari, p.o. suolo sziget*): tavane-, tavete- a litore in altum disce-
dere (távozni); *lpF.* davvane- *u. a.*

205. te tu, tí vos:

f. sinä (*e h.* tinä), sie, si, sä te; te, työ tí | *é*sz. sina, sa te; teie
ti | *liv.* sina, sa te; tæg, teig, tē tí | *lp.* ton, todn te, tije tí; *lpF.*
don és di.

|| *zürj.* te (*acc.* tenä) te; ti tí | *voj.* ton te, ti tí | *md.* ton te, tiñ
ti; *mdE.* ton és tiñ | *cser.* teñ, tiñ, tön te; te tí; *cserH.* tiñ, tiñ
és tä | *oszt.* neñ te, neñ tí | *vog.* näng te, nân tí.

000. te (*mutató névmástő*) té-tova (teve-tova): tél-túl: lásd az ez czikk
alatt.

206. tegez (*pharetra*):

|| *vog.* vogD. täut (*tägät) tegez.

207. teher:

|| *oszt.* tágert, *osztS.* tágert nehéz | *vog.* vogD. tarut teher.

208. tél (tele-t):

f. talvez (*nom.* talvi) tél | *é*sz. talvez (*nom.* talv) *u. a.* | *liv.* tála |
lp. talvez, *lpF.* dälve tél.

|| *cser.* tele tél | *md.* tala, *mdE.* tele | *voj.* tolalt tél | *zürj.* tō (*e h.*
töl) tél, tölö *hiemalis* | *vog.* tál, tēl tél, *vogD.* tál | *oszt.* teda, tede,
osztS. tülex tél.

209. tel (telik, telni); tölt (tölteni):

tele, teli, teljes:

f. täyte (*nom.* täysi) teli, teljes; täyty- telni, megtelni, täyttä-
tölteni, teljesíteni | *é*sz. täis, täüs (*gen.* täie, täve) teli, teljes; täit,
täüt- tölteni | *liv.* tävz (*pl.* tädöd) teli, teljes; tävdö-, tädö- telni,
megtelni; tävt- tâtä- tölteni, teljesíteni | *lp.* teuvas, teuves teli;
teus, teusa megnött, *adultus*; teuve-, teuvo- telni, megtelni, teute-
megtölteni; *lpF.* diev, dievas teli, teljes: dievva- telni, megtelni,
dävdde- tölteni, megtölteni.

|| *vog.* tajl, tali, taul tele; tajnt- telni, tajntept- tölteni, megt.;

vogD. tal tele; tal- telni, talt- tölteni|oszt. tét tele|zürj. tır tele, tırm- megtelni, tırt- megtölteni|voj. tır tele, tır- tölteni (füllen); tırm- telni (genügen), tırmüt tele, elég, teljes, tırmüt- megtölteni|cser. tiť, tičmaš tele.

210. telek (telke-t; ház-telek; telkes):

f. tilka, tilkka folt, kis darab¹⁾: maan tilkka portio minor agri; veden t. csepp víz; — tila hely (locus quem quis occupat: stelle, platz); tilukse (nom. tilus) locus cui proprius, possessio (pl. tilukset telkek, szántó földek)|ész. tilga, tilka (nom. tilk) csepp|lív. tilka csepp.

211. tenyér (tenyere-t)²⁾:

f. tantere (nom. tanner) tér (talon tanner area ante domum).

212. tép (tépni a haját, kitépni, megtépászni):

f. tempaa- megragadni, kiszakítani, tépni (tempaan tukasta per crines vellico); tempaise- u. a. (hirtelenül)|ész. tömba-, tömbhúzni, magához húzni|lív. tömb- húzni, hurczolni, rántani; tömšlő- ránczigálni.

213. teper (földre teperni):

f. teperty- fáradtan lerogyni (laborc delassatus corruo; tehát *tepertä- a. m. prosternere).

214. tér (tér hely, térség; teríteni):

||vogD. tare: tare mă tér föld erdő nélkül|oszt. tēremd- bőrt kiteríteni, aláteríteni.

215. tér (beletérni = férni):

||voj. terišk- férni (platz finden); tert- fassen, annehmen, terfasslich sein, annehmbar sein (térfni).

216. terem, teremt:

[care)³⁾.

lp. taramatte- hirtelen ráemlékezni (subito in memoriam revo- ||vog. tejrm- teremni (tejrmēm termék, tejrmem termett).

217. tet- (tetik régen = tetszik. Münchener codex) apparere, videri (megtetszik, kitétszik):

¹⁾ V.ö. a német fleck, flecken szónak szűkebb és szélesebb jelentéseit. Szintígy a f. paikka is „flecken, lappen“ és „stelle, platz.“

²⁾ A „tenyér“ (flache hand) elnevezésére természetesen csak „fläche“ jelentésű szó szolgálhat. V.ö. a föld czikk alatt a f. pöytä jelentését.

³⁾ A teremt ige tkp. „hervorbringen, zur erscheinung bringen“, v.ö. a terem igének rögtöni megjelenésről való használatát („ott termett az oldala mellett“). Ez értelemben „teremtés“ az emlékezetbeli vissza- vagy földidézés.

|| *zürj.* tidal- *apparere.*

218. *tetem* (*csont*):

lp. takte *csont*, kemény fűszár, kóró: takte- *csontosulni*, kóró-
sodni (fűszárakról); *lpF.* *dafté csont.*

219. *tetö* (*fa-*, *fej-tetö*, *tetejébe*):

f. latva *fatetö*, felső vége, hegye *vminek* | *észt.* *ladva* (*nom.* *ladev*,
ladv) *u. a.* | *liv.* *lada u. a.* (*pâ lada fejtetö*).

|| *oszt.* *tej tetö*, legfelső része *vminek* (*jux* *tej fatetö*); *osztSal.* *toj*,
osztSföl. *tuj.*

220. *tetü*:

f. *täi tetü* | *észt.* *täi* (*gen.* *täie*) | *liv.* *tei* | *lp.* *tikke*, *lpF.* *dikke.*

|| *oszt.* *teudem tetü*, *osztS.* *tagutem* | *voj.* *täj* | *zürj.* *toj* | *cser.* *cserH.*
ti, *tí* | *md.* *mdE.* *si.*

221. *tev-* (*tenni*, *tevö*):

f. *teke- tenni* | *észt.* *tege- u. a.* | *liv.* *tie- u. a.* (*v.ö.* *tegu tett*, *mun-*
ka = *f.* *teko*) | *lp.* *takke- tenni*, *lpF.* *dakka-*

|| *md.* *tije-*, *mdE.* *teje tenni* (*tev* *tétemeny*, *dolog*, *mdE.* *täv*).

222. *téved*, *tévelyg*:

|| *oszt.* *têb- megtévedni*, *tévelyegni* (*írre gehen*), *têbett- mégté-*
veszteni (*írre führen*) | *vogD.* *tip- tévedni.*

223. *tíz*; *tized*:

|| *voj.* *das tíz*, *dasäti tizedik* | *zürj.* *das tíz*, *dasäd tized.*

224. *tó* (*tava-t*) *lacus*:

f. *suo mocsár* | *észt.* *soo* | *liv.* *suo.*

|| *oszt.* *teu tó* (*landsee*), *osztSal.* *toux*, *osztSföl.* *tox* | *voj.* *tí tó* |
vog. *tûr*, *vogD.* *tûr*, *tuo.*

000. *to* (*mutató névmástö*): *té-tova*, *tél-túl*:

lásd az az *cikk* *alatt.*

225. *toboz* (*fenyű-toboz*):

lpF. *dieppe fenyűfák gyümölcse.*

226. *tohonya*, *túnya* (*ignavus*, *deses*, *iners.* *Molnár A.*):

lp. *tokkones haszontalan*, *gyáva* (*inutilis*, *iners*, *p.o.* *almaä*
homo), *tokkonesvuot inertia*, *ignavia.*

227. *toll*, *tolu* (*tolla-t*):

lp. *tolke toll*, *lpF.* *dolgge* | *liv.* *tûrgös* (*pl.* *-göd*) *toll*, *tûrgi* (*pl.*
-gist) *tollas* | *f.* *sulka toll* (*fark- v. szárnytoll*) | *észt.* *sulg* (*gen.*
sule) *u. a.*

|| *md.* *mdE.* *tolga toll* | *voj.* *tüli u. a.* | *vog.* *vogD.* *taul szárny*,

toll | *oszt.* *tôgot toll* | *cser.* *tíř, tel* (*ebben: pis-tíř, pes-tel hosszú toll, tkp. és toll*); *cser.H.* *calko toll* (= *f. sulka*).

228. *tolvaj*:

lp. *suol, suola tolvaj, lopó, suolade- lopni*; *suolle titkos* (*clandestinus*), *suollet clam*; *lpF.* *suol, suola tolvaj, suolade- lopni, suolemes titkos* | *f. sala, salaise- (nom. -ainen) clandestinus, absconditus* (*salassa titokban, salaa clam*); *salaa-, salaja- eltitkolni, rejteni* | *észt.* *sala, salaja titkos* (*salajalt titkon, lopva p.o. jőni*) | *liv.* *sala, salai titkos, lopva való* (*heimlich, verstohlen*), *salai tolvaj*.

|| *vogD.* *tolmař tolvaj, tolmant- lopni* | *oszt.* *tôtma lopva* (*heimlich*), *tôt m-[em] lopni* | *md.* *salaj, mdE.* *salı, salıca lopó, tolvaj; sala- lopni, salava lopva* | *cser.H.* *šola tolvaj; šolašt-, šolışt-[am] lopni*.

229. *tosz, toszít, taszít*:

|| *md.* *tostije- kopogtatni, taszítani, mdE.* *tošteje*.

230. *tő* (*tőve-t; fatő, hegy tövén*):

f. *tyve (nom. tyvi) fa töve, alsó vastagabb vége* | *észt.* *tüve (nom. tüvi)*, *tüvik u. a. (vitsa tüvik vesszőnek vastag vége)* | *liv.* *töv u. a.* || *cser.* *tüng fa töve; kezdet, eredeti; cser.H.* *teng, ting*.

231. *több* (* *tövb, tövebb*):

lp. *taive, taives, taivek gyakori* (*frequens, quod saepe fit*), *taivai gyakran*; *taivabit, taivabukt gyakrabban*; *lpF.* *davjas frequens, davja saepe* ¹⁾.

232. *től* (*tőlem, tőled stb.*) ²⁾:

f. *tykö quod prope est* (*tykö-paikka locus circa quem proximus*): *tyköä* (*e h. tykötä*) -*től* (*läksi tyköämme elment tölünk, a nobis*); *tykönä -nál*; *tykö, tyvön, tyvö* (*työn, työ v. tyjön, tyjő*) -*hoz* (*tule tykömme gyere hozzánk*).

|| *md.* *te, tej: testa -tól; tesa, tejsa -nál; tes, ti, tej -hoz*.

233. *töm* (*megtömni, tele tömni*):

¹⁾ A *lp. taive, taivai* jelentésre nézve megfelel a *f. usia-nak* (*usein, usiasti saepe, frequenter*); *usia* „frequens“ egyszersmind „sok“ is *usia-jalkainen multipes, useilla sanoilla multis verbis*.

²⁾ Képzése olyan mint: *ből* (*e h. belől*), *elől, közől, ról* (*e h. rajól, v.ő. rajt*) *stb.* E szerint *től*-ben a távolítás ki van fejezve az *ől* által, minél fogva már csak a *t* maradt meg az alapszóból, összevonás következtében. A *től* bizonyosan két tagú volt, ilyen föltehető alakkal: **tejől, tehől* (*töhől, tőjől*).

lp. tálmo- *tapodni, taposni* (*calcare, conculcare*), *elnyomni* (*oppri-
mere*); *tuolme-*, *tuolmo-* *conculcare*; *lpF.* duolbma-, duolbmo-
letapodni, rálépni.

|| *cser.* *cserH.* *tem-*[em] *tölteni, jól lakatni* (*implere, satiare*),
tem-[am] *telni, megtelni, jól lakni, temd-*[em] *nyomni, rányomni*;
temdal- *elnyomni* ¹⁾.

234. *tönk* (*fa-tönk*), *tönkö* (*stipes*); *tönkesz* (*zömök*):

f. *tynke* (*nom.* *tynki*), *tynkä elvágott kurta darab* (*stumpf*);
aidan tynkä sövénykaró; *tynke, tönkö támaszfa* | *liv.* *tünk* (*pl.*
tünkid) *tönk* (*pû tünk baumstumpf*).

235. *tör* (*mucro, gladius; subula*); *török* (*subula* Molnár A.):

f. *terä él* (*acies, p.o. cultri, gladii, securis*), *hegy* (*cuspis*), *ka-
lász*; *terävä éles*; *teräkse* (*nom.* *teräs*) *aczel* (*ferrum aciei ap-
tum, chalybs*); *teräsime* (*nom.* *-sin*) *éles eszköz* (*p.o. fejsze,
sarló*) | *ész.* *tera, terä él, hegy, terav* (*gen.* *-va*) *éles, hegyes, te-
rase* (*nom.* *teras*) *aczel* | *liv.* *tera él*.

|| *votj.* *tir fejsze* | *zürj.* *čer u. a.* | *cser.* *tür él* (*acies*), *szél, part*;
cserH. *ter, tir, tür* (*pisä türän éles élü — kard*).

236. *tör* (*széttörni, eltörni; børsót törni*):

f. *särke- eltörni, széttörni* (*in minuta frangere, contundere, zer-
brechen, zerschlagen*); *fájdalmat okozni* (*tkp. schmerzen machen,
p.o. särkee päätäni, hammastani fáj a fejem, fogam*) | *lp.* *säre-
sare- hasítani, findere, sarge- dissecare*; *särjes seb, vulnus, fáj-
dalom: sarjite- fájni* (*p.o. oive sarjit caput dolet*).

|| *votj.* *ser-, sert- törni, eltörni* (*frangere*), *sertišk- széttörni*
(*frangi*).

237. *törek* (*széna-törek*):

f. *törky szalma- v. szénahulladék, gaz, quisquiliae*.

238. *törzsök* (*caudex, truncus*):

lp. *torssok vastag* (*t. laike filum crassum*), *lpF.* *durššui* (*dick,
plump*).

239. *tud* (*tudni wissen; tudni können, verstehen: tudok írni, olvasni*):

f. *tietä- tudni, tiedusta- tudakozni; taita- können, verstehen*;
en taida lukea nem tudok olvasni, taidan ruotsia tudok svédül |
ész. *teed-, teäd- wissen* | *liv.* *tiedõ- tudni, wissen* | *lp.* *tete- tudni,*

¹⁾ Egyeztethetők ezen rokon igefogalmak: 1. „nyomni, drücken“ (általá-
nos fog.); 2. (különösebb fog.) a) tömni, stopfen; b) rálépni, tapodni, treten. V.ö.
török *bas-* „nyomni, lenyomni“ és „rálépni, tapodni.“

wissen; taide- u. a. (ib mon taide nem tudom); lpF. diette-tudni, wissen, daidda- u. a. (csak daidaši „meglehet“ = f. taitaisi)¹⁾.

|| votj. tod- tudni, wissen | zürj. töd- u. a. | md. mdE. soda- tudni, ismerni, kitalálni (sodafti- tudositani, jósolni, találós mesét mondani = kitaláltatni valamit) | cser. tušt-[em]²⁾ mesét kitalálni, tušto találós mese.

240. tulajdon (*proprius, genuinus*):

lp. tuol, tuola *legitimus, genuinus, justus*, p.o. tuol arbolač igazi örökös (*haeres legitimus, genuinus*); tuola sadnes le tat való bizony ez³⁾.

241. tupri (*alacsony, törpe*; *törpe kis ember. Tájszótár*); v.ö. törpe es cseprő (*apró-cseprő*):

f. typerä kurta, tönkesz (*brevis et truncatus, curtus*, p.o. *statura corporis*) | lp. čaur törpe (*nanus, exiguae staturae*).

242. túr (*túrni a földet*), turkál:

f. tuhraa- turkálni (*jodio in sorde ut sus*), sárban vagy hamuban hentergetni, fertőzni.

243. turbokol (*turbokló zürboló, vizet zavaró rud*):

f. tarpo- zürbolni (*piscis conto agere*): tarpome (*nom. tarvoin*) *turbokló, contus piscatorius*.

244. tüdő:

f. täty, tävy tüdő | ész. täü v. täü kops tüdő | liv. täv u. u. | lp. tabd, tabde lép (*műlz*); lpF. daðvve, davdde lép.

|| cser. šodo tüdő, cserH. šoda | votj. ti tüdő | zürj. ti u. a. | md. tevlal tüdő, mdE. tevilav.

245. tür (*eltürni, megtürni*):

¹⁾ A lp. még nem különbözteti, az igének két alakja szerint, a jelentéseket: wissen és können, verstehen; az utóbbiról más igét használ (*matte*). Ebből gyanítható, hogy a finben sem ős régi e megkülönböztetés. Az ész. és liv. el is ejtették a *taita*-alakot; a lpF. *daidaši* pedig csak egyes átvett finnségnek látszik.

²⁾ Képzésre nézve = f. *tiedusta*; *tušt*-ban tehát szintannyi összevonás van mint ebben: *šüm* = f. *sydäme*. Különb. „tudni“ jelentéssel egészen elütő hangzású cser. ige van: *šinž*-[em].

³⁾ Különb. azt sejttem, hogy a *tulajdon* és lp. *tuola* szók eredete azon igében rejlik, mely f. *tule*-, cser. *tol*- stb., s mely a m. *tald*-ban is fennmaradt. A f. *tule*- azt is teszi „zukommen, gelören“ (p.o. *kunnia tulee hänellen* honor est ei *tribuendus, pertinet ad eum*). A *tul*- igének ily értelemben lehet particiuma a *tulaj*- (= f. *tuleja, tulia*); *don*-ra nézve v.ö. *újdon*.

lp. tarje- valere, posse (ib *tarja odet, važet dormire, incedere nequeo*) | *f. tarkene- prae frigore valere v. audere* (es vor kálte aushalten v. über sich gewinnen).

|| *cser. turk-[em] túrni, elszenvedni, cserH. turx-, tírx-.*

246. tűz (ignis):

f. tule (nom. tuli) *tűz, tulukse* (nom. tulus) *tűzszer szám* | *ész. tule* (nom. tuli) | *liv. tul tűz, tulúks tűzütő aczél* | *lp. toll, tolla tűz, lpF. dolla.*

|| *oszt. tût tűz* (tût-keu *tűz-kő*; *tûduš tűzszer szám-zacsó, v.ö.*

f. tulukse), *osztS. tûget* | *vogD. taut, tát, toat tűz*; *vog. tol, tuol* | *voj. til tűz* | *md. mdE. tol u. a.* | *cser. tul, cserH. tul, tol tűz.*

247. teker ¹⁾ (össze-tekerni, körül-t., tekercs), tekerg:

f. kääri- (e h. kädäri-) tekerni, betekerni (käärehe *tekercs, convolutum quid*); *v.ö. kääremehe kigyó* (mint „*tekergő, tekergődző*“).

248. tilt (eltiltani, megtiltani); tilalom, tilos:

f. kieltä- tiltani, el- v. megtiltani | *ész. keel- tiltani, keelo tilalom* | *liv. kiöldö- tiltani* | *lpF. giöldde- u. a.*

249. titk, titok (titko-t, titkos, titkon, titkol):

f. kätke- elrejteni: kätkö rejtek, rejtekhely, rejtett holmi | *lp. čäke- elrejteni* (*abscondere, occultare*), *čäko celatum, arcanum*: *čäkon le in occulto est, titkon van, čäkon adnet titkon tartani*; *čäkos occultus*; *lpF. čiekka- elrejteni*; *čiekko, čiekkos rejtekhely*; *čiepos rejtett, titkos.*

|| *md. käse- elrejteni, mdE. kekše- (v.ö. káškav zśák, mdE. kes-kav és teskav).*

250. torok (torko-t, torkos):

f. kurkku torok (*guttur, fauces, collum*) | *ész. kurk* (*gen. kurku, kurgu*) *u. a.* | *liv. kurk u. a.* | *lp. karas, kirs u. a.*

|| *oszt. tûr torok, nyak* | *vogD. tur u. a.* | *md. kîrga nyak, és kurga száj*; *mdE. kurgo száj* | *voj. gîrk hegytorok* (*schlucht*) | *zürj. gorîš guttur.*

251. töpöröd ²⁾ (töpörödni *marcescere, corrugari, töpörödött rugosus*); töpörtő:

ész. kiprase ránczos, töpörödött (*runzelig, schrumpelig*): *kipras*

¹⁾ Dunántúl előfordúl *eseterni* = *tekerni*.

²⁾ A székelyeknél *köpörödni van* = *töpörödni*.

minema ránczosodni, töpörödni (*tkp. kipra-ba menni, mely kipra tehát „ráncz, ránczos állapot“*); kiprasse tömbama ránczba vonni.
 || *cser. kupturg-[em] ránczosodni, kupturgušo ráncz, cserH. kupturt-[em] ránczba szedni, corrugare.*

252. dada (*vénasszony*):

|| *md. täda, dädä anya, anyus.*

253. dagad (dagadni); daganat:

lpE. čakke- földagadni; lpF. čakkalas, čakke daganat.

|| * *zürj. doj daganat (нарывъ).*

254. daru:

oszt. tôra daru, osztS. târaχ | votj. turi u. a. | zürj. turi u. a. | vog. vogD. täri.

255. dermed (megdermedni):

f. tyrmiä merev, nehezen hajlítható (rigidus, vix flexibilis), tyr-mäy- rigescere (különösen az újedtségtől).

256. derü; derül, derít:

|| *oszt. eder derült, tiszta; osztS. eter | vogD. ätär derült, tiszta ég; vog. äter derü, derült (äter tárom).*

257. dij:

md. toj menyasszonyi dij | oszt. tañ u. a., tin ár (pretium): tineñ áros, drága | vogD. tin ár | zürj. don ár, dona áros | votj. dun ár, duno áros.

358. dísz, díszes, dísztelen:

|| *votj. diš öltözet: dišjal-, dišjat öltöztetni, ruházni.*

259. doh, dohos:

f. tunkka doh (dumpfiger geruch), tunkkaise (nom. -ainen) dohos.

260. domb:

vogD. tumb, tump domb, sziget; tumpš- domborodni (sich wölben).

261. dorgál (dorgálni reprehendere, objurgare):

f. tora veszekedés, dorgálás (jurgium, reprehensio); toru- vesze- kedni, dorgálni (rixari, objurgare, increpare) | lp. toro- verekedni, hadakozni (pugnare, bellare), toro pugna, bellum.

|| *cserH. torl-[em] dorgálni, szidalmazni | md. ture-, mdE. tuře verekedni; furgadi- verekedésbe ereszkedni, mdE. tuřgado-.*

262. döf (megdöfni, oldalba döfni; döfölni):

f. tuppi- kézzel taszítani, döfni (mit der hand stossen).

263. dörzsöl, törzsöl; dörgöl:

|| cser. cserH. turž-[am] dörzsölni (p.o. mosó ruhát).

264. dug (beledugni, szájába d.; dugva confertim):

f. tunke- benyomni, betolni (arcte intrudere); nyomulni | ész. tungi-, tung- nyomni, tolulni (drängen, pressen; zudringen) | liv. tüng- túrni (wühlen): ülz t. föltúrni | lp. cogge- dugni, bedugni, (farcire, ingerere), lpF. cogga- (p.o. íalbmái coggat szájába dugni).

|| md. tongi- tömni, betömni, mdE. tongo- | votj. dong- taszítani, nyomni (stossen, drängen).

265. szab (szabni, szabó; szabdalni):

lpF. cappa- (pr. 1. cavam) apró darabokra vágni, szabdalni (p.o. dohányt), lp. cape- in partes minuscultas concidere (p.o. nípín késsel).

266. száj (szája-t); szád (kemencze, hordó száda), szádol (szádló-fa):

f. suu száj; suuta- szájba dugni, suutehe (nom. suude) szádló (obturamentum, cuneus v. paxillus in aperturam intrudendus) | ész. suu száj; suud- megékelni (verkeilen) | liv. sũ száj | lp. čuv torok (gula, guttur); čodd, čoddek u. a.; lpF. čod (čoddag) guttur. || vog. sunt száj, nyílás | oszt. tut, osztS. łut száj | cser. šu, ebben: ime-šu tűfok, nadelöhr, cserH. im šüz (azaz šü-že szája); v.ö. cser. cserH. šũ nyak ¹⁾).

267. szaj ²⁾ (vékony jég, első fagy a vízen; szajlik: heged a fagyni kezdő víz; bészajzik: bejegyedzik vékonyan); zajlik (zajlani):

lp. čuoke bejegesedett földszin (melytől az íramszarvas nem fér a mohához); čuoko- glacie tegi et obduci; lpF. čuokke, čuoje és čuokko-.

268. szál (nád-szál, szál-fa), szálás:

f. salko pózna, hosszabb rúd (pertica longior) | lp. čuolgo contus, pertica, lpF. čuolgo.

269. szalad (szaladni, el-, meg-sz.):

¹⁾ A lapp čuv „torok“ láttatja, honnan eredt itt a „nyak“ jelentés. Hasonló jelentés-csere: lp. íalhme „száj“ = cser. jilme, vog. íelme „nyelv.“

²⁾ A szaj mint főnév a székelyeknél divatozik (l. Kriza, Vadrózsák, tájszó-tár); másutt csak a származott zajlani ige ismeretes = székely szajlani.

|| *cser. cserH. šil-[am]* elszaladni, megszökni: šilše saldak szökött katoná.

270. száll (*partra, hajóra szállani, le-sz., meg-sz.*):

lp. sálke- partra szállani, hajóra szállani (conscendere in littus, navem c.)

271. szár (*fűszár, lábszár*):

f. sääre (nom. -ri) lábszár (crus) sääri-luu szárcsont: pitkä-säärinen longa habens crura | észt. sääre (nom. sääri) lábszár | liv. sâr, sêr lábszár (jálga sâr u. a.)

|| *vog. sar lábszár (lajl-sar): sar-lu szárcsont | oszt. sur szár, nyél: nîr-sur csizmaszár | md. sâjâr szár (csizma-, fû-, lábszár); mdE. seirks: pilge seirks lábszár | cser. šulukš szizma-*

272. szar (*merda*); szar- (*szarni*):

[szár.

|| *cser. šor szar, šor-[am] szarni | mdE. serne- szarni: serneme tarka árnyékszék.*

273. szárad (*megszáradni*); száraz:

lp. sorvo- kiszáradni, exarescere (pece le sorvom pinus exaruit); sorve pinus arida.

|| *oszt. sôr- száradni, megszáradni, soret- szárítani: sôrom száraz, osztSal. sârem | vog. sur- száradni, sorvadni: surum száraz, kemény.*

274. szarv, szaru (*szarva-t*):

f. sarve (nom. sarvi) szarv | észt. sarve (nom. sarv) u. a. | liv. sâra u. a. | lp. čorve szarv, lpF. čoarve.

|| *md. mdE. šura szarv | cser. cserH. šur u. a. | votj. šur | zürj. šur.*

275. száz; század:

f. sata száz, sadante (nom. sadas) század | észt. sada száz | liv. sada u. a. | lp. čuote száz, čuotad század; lpF. čuotte és čuotad.

|| *oszt. sôt száz, osztS. sât | vog. sât, vogD. šât száz | md. šada, mdE. šada, šado száz | cser. šüdö, cserH. šüde, šuda száz | votj. šu | zürj. šo száz.*

276. szeg (*megszegni; kenyeret, nyakát, szavát szegni*):

votj. cig-, cigîl- eltörni (frangere), cigono törekeny | zürj. čeg-frangere, čeglal- u. a. (fr.)

277. szeg, szög (*szege-t*) *clavus*:

lp. sagge faszeg v. egyéb hegyes eszköz.

|| *votj. čog szeg (nagel).*

278. szeg, szög (*szöglet*), szug (*zug*) *angulus*:

lp. čak szöglet, szug (čäken čakon orrot *in angulo latere*, čäka-kedke szögletkő); čäkek *angulatus* (kolma-čäkek háromszögű); *lpF.* čiek.

|| *oszt.* suñ szöglet, vég (ecke, ende).

279. széek, szik (tojás széke ¹⁾); széke valaminek = veleje Pázm.) *medulla, nucleus. Molnár A.:*

f. sisä belseje valaminek, das innere; sisään, sisälle belé, bé; sisällä, sisässä, sisänä bent, belül; sisältä, sisästä, sisää belülről, belsejeből; sisäkse, sisukse (*nom.* sisäs, sisus) *intimum rei, intestinum*, sisukset belek | *észt.* sise belé; sisen, sees bent; sisest, seest belülről, sisu kenyér puhája, sisekond belek (= *f.* sisikunta) | *liv.* sizâl bent, sizöl belé, sizgönd belek | *lp.* sis, sisa belé, be (sisa potet *intrare*), sisne, sinne bent, siste belülről; *lpF.* sisa belé, bé, siske-bállai belül, siske-bäld belülről.

280. szél (széle valaminek, szélén) *margo:*

f. syrjä szél (*margo, ora*) | *észt.* särke edény karimája.

|| *vog.* sel, sil szél, oldal, part (*kap-s.* hajó széle, *pasel- s.* folyó partja; *vogD.* šil | *zürj.* čela folyó partja (*ripa fluvii elation*) | *md.* šir, širä oldal, szél, part; *mdE.* čir, čire | *cser.* šör, šör szöglet-él: šörön egyik oldalára dölve (*f.* syrjällänsä).

281. szel (szelni, szeldelni; szelet):

lp. čale-, *lpF.* čalle- szelni, szétmetszeni (čale tab kvoutot *disseca hoc in duas partes*); faragni, írni (φαρμακω) | *f.* salähe (*nom.* sale) hasogatott fa (*lignum fissum, segmen ligni longius*), sali-hasogatni (spleissen); *v.ö.* sälö, sälehe (*nom.* säle) *segmen ligni piceae*.

|| *vog.* sil- hasítani (*p.o.* késsel halat); silt-, šilt- szelni, szántani | *cser.* cserII. šel-[am] szétmetszeni, hasítani (*disecare, findere*); šul-[am] metszeni, szabni: šuldoš szelet (kenyér) | *votj.* šelep forgács.

282. szem (szeme-t):

f. silmä szem (silmästä silmään szemtől szembe; neulan silmä tűfok, verkon *s. macula retis, masche*) | *észt.* silmä (*nom.* silm) szem, (tűfok *stb.*): silma nähes *v.* nätten szemlátomást | *liv.* silma szem | *lp.* čalme szem, *oculus*, šalme foramen, *ocellus* (acus *v. securis*); *lpF.* čalbme szem (saddo-č. homok-szem).

|| *md.* selmä szem, *mdE.* selme (selme-ved köny) | *oszt.* sém

¹⁾ A székelnek (Križa, Vadrózsák) így: tojás szikja.

u. a. | *vog. vogD. sem szem, semtál vak*) | *zürj. sin szem (e h. sinm = silm, v.ö. sinmäs szemet, sinma szemü, p.o. ötik-sinma fëlszemü, unoculus)* | *votj. sin szem (e h. sinm, v.ö. sinmo szemü)* | *cser. šinža, cserH. šinža szem.*

283. szén (szene-t):

lpF. čidn szén, čidnalutte- szénné égetni ¹⁾:

284. szenny (szennye-t, szennyes):

f. sientiä szennyes (nonnikil sordidus) | *lp. seudñes, sievdñes, lpF. sävdñad sötét* ²⁾ (*obscurus, tenebrosus*).

|| *votj. sinem rozsdá* ²⁾, *sinm- rozsdásodni* | *zürj. sim ferrugo, rubigo, sim- rubigine obduct* | *cser. šeme, cserH. šimä, šima feketé* ²⁾ | *md. šämen, mdE. čemeñ rozsdá.*

285. szép (szépe-t; szebb):

lp. čabbe, čabbes szép, pulcher (čabbab szebb): *lpF. čabes, čabba* | *f. sievä illő, csinos (passend, nett, sauber).*

286. szer, -szerü, szerint:

|| *vog. sir: mäne-sir milyfele, kôrom-sir háromfele* | *zürj. šörti szerint (gemäsz, nach, secundum: aslas vîn šörti a maga ereje szerint)*; *šörö: šóras magához, magával (p.o. venni).*

287. szid (megszidni):

f. sadatta- átkozni (mala imprecari, exsecrari) | *ész. saata- u. a.* || *md. šudi, mdE. šudo- átkozni* | *cser. šüd-[em] parancsolni, šüdal-[am] szidni, átkozni*; *cserH. šüd-, šud- és šudal-.*

288. szikkad (*el-, meg-szikkadni*):

lp. koko- kiszáradni (p.o. tó, patak); *lpF. čäkked száraz (p.o. kemény hús, melynek nincs leve).*

289. szil-fa:

|| *md. säli, mdE. selej szilfa* | *cser. šolo szilfa (ulmus)* | *votj. sirpu szil-fa (ulme).*

290. szilaj (szilaj ló, fiú):

lp. svaile v. svaile, svailes szilaj, fekezetlen (indomitus, insuetus labori, p.o. equus, rangifer).

¹⁾ A svédlapban „carbo“ čadd; de ez „kormot“ is jelent, s a finn syte-vel együtt a sötét szó rokonságába tartozik.

²⁾ „Rozsda“ csak a „szenny“-nek bizonyos nemének tekinthető; ez pedig igen gyakran a „sötét, fekete“ általánosabb fogalomból nyeri elnevezését: v.ö. germán *svart*, *schwarz* és lat. *sordes*; md. *rauža* fekete és szennyes; liv. *musta* fekete és szenny, szennyes.

291. szilánk, szilány, szilag (*gyalu-hulladék, forgács*):
f. silu, sila forgács, hulladék (assula parva, ligni frustulum, scrobs ferri).
 || *vogD. silä szálka.*
292. szirom (szirmo-t, *membrana colorata*; szirmos hó: *föül meggyott hó*); szirony (szirnyo-t; szirnyos hó: *nives crustatae, crusta obductae*):
lp. čarva hókéreg (crusta nivis); čarve- crusta obduci.
 || **zürj. čarem hókéreg (насть).*
293. szirt (*occiput. Molnár A.; nyak-szirt*):
 || *votj. cirtī nyak.*
294. szív, szü (szive-t, szüve-t ¹⁾):
f. sydäme (nom. sydän) szív ész. südame, süame, süäme (nom. süda) u. a. | liv. südâm szív, közép.
 || *md. sedi, mdE. sädej, sedej szív, gyomor | votj. šulem szív | zürj. šölöm, šöläm u. a. | oszt. sem szív | vog. sim, vogD. šim szív, bël | cser. šüm szív, cserH. šüm, šum szív; cserH. šidä fabel.*
295. szivos, szívós ²⁾ (sz. *tészta*); szuvat:
f. save (nom. savi) agyag (argilla) | ész. savi u. a. | liv. säv sai u. a.
 || *md. šovīn agyag, mdE. šovoñ | cser. šon, cserH. šun u. a. | votj. šuj u. a. | zürj. šoj u. a.*
296. szó (szava-t; *harang-, dob-, hegedű-, kakas-szó; fenszóval, gyenge szavú stb.*):
f. sävele, sävene (nom. sävel, säven) hang, melyebb-magasabb zenei | hang | ész. hääle (nom. hääl) szó, hang (stimme, schall) | liv. ōl, ūöl hang (stimme: p.o. erős, vékony, tiszta hang).
 || *vog. suj szó, hang: sujtâl csendes, szótalan, sujt- szóló, hívni | oszt. sej stimme, laut | votj. šu- mondani | zürj. šu- mondani, nevezni.*

297. szomorú:

¹⁾ A mostani *szüve-, szive-* alakot, nézetem szerint, ilyen alakok előzték meg: *sziygeme — sziygeme — sziygeme — sziygeme*. V.ö. *úja* — *f. uute, uude*; és a *ve-re* nézve *nyelve* — *vog. ŋelm, cser. jilme, lp. ŋalme*.

²⁾ Már az *s* képző arra mutat, hogy főnévből eredő hasonlati melléknév a *szivos*, olyan mint *p.o. fás, taplós*. A „*zähe*“ jelentés kifejezésére pedig hasonlatúl igen alkalmasan „*agyag*“-otjelentő szó kínálkozik. Hogy a *f. save*-nak megfelelő szó „*agyag*“ jelentéssel a magyarban is létezett, láttatja még a *székely szuvat*, melynek jelentése: „a ház oldalára tapasztott és megszáradva onnét lehullott sár.“

f. sumu, sumo köd; sumea ködös, borús, szomorú (*nebulosus, tristis*) | *é*sz. sumeda (*nom. sume*) ködös | *lpF.* sobmo köd.

298. szop (szopni, szopó, szoptatni):

|| *cser.* šupš-[am] húzni, szívni: tamaka š. tobákot szívni, pipka š. pipázni ¹⁾, cizem š. szopni (*mammās sugere*); *cserH.* šupš-, šopš- | *vog.* sipg- szopni (*p.o. náurem a gyermek*).

299. szór (szórni gabonát; szóró lapát; *el-*, *szét-szórni*):

|| *oszt.* sëren szórólapát (*getreideschwinge*), sërend- szórni (*workeln*) | *md.* sëradi- elszélyedni, sëräfti- szétszórni, *mdE.* suravto-

300. szoros; szorúl, szorít:

lp. čabre- szorítani (*premere, torquere*: kätin č. manu torque-re); szorítani, sürgetni (*urgere*); *lpF.* čarvvi-, čarvvo- szorítani. || *vog.* sori szorosság: auung sori flussenge; soring szoros: soring mâ szoros hely | *cser.* šögör, šeger szűk, szoros.

301. sző, szöv- (szőni, szövő):

|| *oszt.* sêv- kötni, fonni (*flechten*), *osztS.* sêvg- | *vog.* ság- szőni, fonni, kötni; *vogD.* sã-[êm], sãgej- fonni, czérnát vizálni.

302. szöcske, szökcse:

f. sääske, sääkse (*nom. -ski, -ksi*) szűnyog (*culex pipiens*) | *é*sz. sääsk (*gen. sääse*) *u. a.* | *liv.* säsk (*pl. säsküd*) szűnyog: ved s. aca, szítakötő (*wasserjungfer*).

303. szök (*el-*, megszökni; szökevény):

lp. čäkke- elszökni, effugere (*p.o. bonda lute a gazdától*).

304. szőr (szőr-szál; ló-szőr, teve-sz.):

|| *md.* šäjär szőr, szőrszál (*pl. šäjärt haj*); *mdE.* čer, čeer | *cser.* šar lószőrszál, *cserH.* šär ideg | *vog.* saj, saj v. šoar, šar szőr.

305. szú:

lp. suoks, suoksa féreg, vermis (*porrelovi suoksist a vermibus exesus est*); *lpF.* suofs.

|| *vog.* sau szú | *md.* *mdE.* suks féreg, szú | *cser.* *cserH.* šukš, féreg; *cser.* sügö szú.

306. szunnyad (elszunnyadni); szunyáta (*somniculosus Molnár A.*):

|| *cserH.* šanalt-: šanalt-keas elszunnyadni, elaludni.

307. szúr (szúrni):

|| *cser.* *cserH.* šur-[em] szúrni (*šuršo bolha, tkp. szúró*).

¹⁾ Ugyanígy mondja ezt a csuvas nyelv *tord-* húzni igével; *tobak tordas, čilim tordas*.

308. szurok (szurko-t):

|| cserH. sirä szurok | votj. sir kén | zürj. sir szurok (*pix liquida*).

309. szügy, szegy (szügye-t) armus, vorderbug:

f. säke (*nom. säki*), säkä, säkehe (*nom. säe*) szügy (*collum ad scapulas bovis, equi etc., locus primae jubae ad armos*); säek-kähä (*nom. säekäs*) szügyes (*lätus ad scapulas, schulterbreit*).

310. szük, szük (szükség) angustus, arctus:

f. soukka szük (*angustus, arctus, p.o. semita*).

|| zürj. čigäm angustus, arctus.

311. szürke:

lp. čuorkok, čuorre, čörre szürke; čuorkote-, čuorote- *incanescere*; lpF. čuorgad, čurgis szürke: čurgis vuovtak *graua haare*.

|| oszt. sur szürke | vog. saraχ u. a. | md. šaržu szürke, mdE. šaršja rozšda.

312. szag (szago-t, szagos):

ész. hōng (*gen. hōngu*) szag ¹⁾, lélegzet, lég (*hōngu tundmine szaglās, das riechen*); hōnga- szaglani; pihenni; henge (*nom. heng*) lélek, lélegzet | f. hōnkä szellő (*ventulus, flatus aeris quietior*), henke (*nom. henki*) lég, szellő, lélegzet, lélek (*tuulen henki szellő, lufthauch*); henkää- lélegzeni, elpárologni | liv. jeng (*pl. jengöd*) lélegzet, lélek, élet; jengö- lélegzeni, pihenni | lp. hägga lélek, élet; lpF. häg, hägga u. a.; lp. haggio- szaglani, odorem spirare.

|| votj. zīñ szag: zīñjal- megszagolni, zīñenal szaglani | zürj. zīñ szag, zīnal-, zīñjal- megszagolni | md. šinä, mdE. čine szag, bűz, md. šintf, mdE. čintf gőz | cserH. jäng lélek.

313. szakad (szakad a ruha; elszakadni, meg-sz.); szak, szakasz:

f. halkee- (*halkeda) hasadni, szétszakadni (*diffindi, rumpi*); sydän halkee surusta *cor rumpitur moerore, maa halkee terra rimas agit*); halki szét, ketté (*lyö halki diffinde, medium seca*) | lpF. cuovkas szét, ketté: cuovkas manai szétment, elszakadt; cuovkane- szétszakadni, széttörni (*p.o. hajó a viharban*); cuvki- széttörni (*disrumpere*); lp. cuoukane- confringi, cuouke-

¹⁾ A „hauch, odem, luft“ jelentésből eláll ez: „szag, geruch.“ V.ö. az észten kívül: svéd *lukt* „szag“, mely egy eredetű a „luft“ szóval; szláv *vonja* „szag“ egy eredetű *ventus, wind* szókkal; szláv (orosz) *duch-nak* jelentései: „geist, seele; geist, spiritus; geruch; atem, dunst, qualm.

rumpere, confringere (p.o. piägga jägñab cuouki ventus glaciem confregit).

314. szárny (szárnya-t):

f. haara ág (*ramus major*); szétágazó, szétterjesztett részek (*partes divaricantes*) ¹⁾: joen haara folyó ág, flussarm, myllyn haarat szél-malom vitorlái, ruumiin haarat crura corporis humani | *lp.* suorge ág: käino s. = *f.* tien haara zweigweg; *lpF.* jokka suorge = *f.* joen haara.

315. szarvas (*cervus*):

f. hirve (*nom.* hirvi) *cervus alces*, szarvas | *ész.* hirve (*nom.* hiry) *szarvas* | *liv.* írva, îra öz (*reh*) | *lp.* sarv alces; sarva, sarves rangifer non castratus (*sarves tomp ménló, hengst*).

316. szédül, szédít, szédeleg:

f. heity- szédülni, heidyttä- szédíteni (*vertiginem capitis movere*).

317. szegény:

f. heikko gyenge, erőtlen, vékony (p.o. fonal, ruha) | *lp.* häjo, häjos gyenge, szegény (*pauper*), *lpF.* hägo ²⁾; — *lp.* segge, segges, seggok vékony (p.o. segges juolkeh vékony lábszárak, s. korostak filum subtile; *lpF.* sägge, cägge keskeny, vékony.

318. szelíd, szeléd (*mitis, mansuetus, cicur*):

ész. helde szíves, gyöngéd, lágy, készakarátú (helde hobone ein williges pferd); hella kedves, gyöngéd (lieb, sanft): hellad koe-rad gyáva kutyák | *f.* hellä érzékeny, lágy, szelíd, jószívű (h. sydän lágy szív, h. ilma lágy idő, mildes wetter); hellää- gyöngéd-en bänni.

319. szíj, sziju (szíja-t):

f. hihna szíj (*lorum*); siisna hosszú keskeny szelvény (langer schmaler streifen) | *liv.* siksõns, siksñõs (*pl.* siksõnd, siksñõd) szíj.

¹⁾ A „szárny, flügel“ természetben akkor esik legjobban szembe, mikor szét van terjesztve, a mikor is szétfelé álló ághoz hasonlít. Ezen alapnézletet, melyről a „szárny“ alkalmasan elnevezhető, elítünteti e szónak átviteles használata, p.o. hadsereg szárnya (flügel: linker, rechter flügel), épület szárnya (flügel eines gebäudes).

²⁾ A *lp.* häjo nem egyéb mint a kölcsönvett finn *heikko*; de érdekes annyi-ban, hogy a „szegény“ jelentés rajta kifejlődött. Igazi lapp szó ellenben, mely a *heikko*-nak megfelel, *segge*.

|| *cser* šüštö, *cserH.* šište, šišta *szij* | *md.* šna, *mdE.* kšna *szij*¹⁾.

320. *szomju* (*szomja-t*, *szomjas*):

f. himo vágy, kívánság, begierde (főleg testi, p.o. *appetitus cibi*)
| *ész.* himo *u. a.* | *liv.* imu *u. a.* | *lp.* hamo *appetentia*, *cupiditas*.
|| *md.* simma *mdE.* simme, simeme *szomju* (sime- inni) | *votj.*
šumal- ehezni, *szomjazni*.

321. *szörnyü* (*szörnyebb*, *szörnyet halni*, *szörnyen*):

f. hirmu rettenet, szörnyűködés (terror, horror), hirmuise- (nom.
-inen) rettenetes, szörnyű; hirveä valde deformis, horribilis, atrox
(hírvittä- horrorem injicere) | *ész.* hirmu (nom. hirm) rettenet,
félelem, szörnyűködés; hirmsa szörnyű | *liv.* irm = *f.* hirmu |
lp. harbmes, harbmok rettentö, roppant; *lpF.* hirmbad.

322. *sajdít* (*megsajdítani animadvertere*):

f. havaja, havaa-, havaitse- fölébredni, föléérzeni, észrevenni (er-
wachen, zu sich kommen, gewahr werden), havahta- *u. a.* (hír-
telen).

|| *votj.* sajkal- fölébredni; sajkat-, sajst fölébresztteni; sak éber
(wachsam, minter) | *zürj.* sadm- fölébredni, sajda prudens.

323. *sánta*:

f. hantta féloldalon gyenge, béna; hantela, hantera féloldalon
szélhüdt (h.-puoli *u. a.*), ingadozó | *liv.* sañt (pl. sañtid) rossz,
gyarló, sánta (gebrechlich, lahm), gyenge; szegény, koldus | *ész.*
santi (nom. sant), sandi rossz, gyenge, szegény, koldus.

324. *savanyú*, *savanyod-ni*, *savó*:

f. happame, happome (nom. hapain, hapoin) *savanyú*; happa-
ne- *savanyodni*; hapatta, hapoitta- *savanyítani* | *ész.* hapo, ha-
pu, hapne *savanyú*, hapne- *savanyodni*, hapata- csávázni | *liv.*
apândö- *saványodni*, apânt- *savanyítani*, appön *savanyú*, appöm
savanyúság.

|| *md.* šapam, šapama, *mdE.* čapamo *savanyú*, *savanyúság*; *md.*
šapaffi- *savanyítani*, *mdE.* čapaskado- *savanyodni* | *cser.* šopo,
cserH. šapa *savanyú*; šop-[em], *cserH.* šap- *savanyodni* | *zürj.*

¹⁾ A *md.* šna, *kšna* e h. való: *šišna*, *šikšna*, s megfelel legszorosabban a finn.
és liv alakoknak. Elül megcsonkult *md.* szó, p.o. ez is: *šta*, *kšta* viasz = *cser.* šöšte,
šišta, *mdE.* šči éles, e h. *pšči*, *pšti*, *pišti*, igéje a finn *pysty*- fogni (kés) (= *lp.* *paste*-
acutum esse, *pastel acutus*), v.ö. *mdE.* *pišča* (*sabl'an' p.* degenklinge).

šom *savanyú*, šomäs *kovász* | *vog.* šaum *savanyú*; šäuâu-, šäj-,
šäul- *savanyodni*.

325. *seb* (*sebe-t vulnus, sebes vulneratus*):

f. haava *seb*, *vulnus* | *észt.* haava (*nom.* haav) *seb* | *liv.* ôv (*pl.* ôvöd) *seb*; šäv (*pl.* šävöd) *fejszerágás* (*beilkieb*), *seb* | *lp.* havi, *lpF.* havve.

|| *md.* šapa, *mdE.* čapo *rovát* (*kerbe*).

326. *seb* (*nagy sebbel; sebes celer*):

f. hoppu *sietség*, *hopusti sietje*, *sebesen*, *hoppuise* (*nom.* -inen) *siető*, *sebes* | *lpF.* hoappo *sietség*; *hoppui*, *lp.* happel *sebes*, *siető*.

327. *serken* (*fölserkenni*); *serény*:

f. herää- (*herädä-) *fölébredni*, *fölserkenni* (*herehe*, *nom.* here, *v.* herä *éber állapot*); *herkka*, *herkkä* *könnyen meginduló, kész valamire*, *serény* | *észt.* erk, *ärk* (*gen.* erka) *serény*, *éber*: *ärka unega* *könnyen felébredő* (*tkp.* „mit munterem schlafe“); *ärka-* *üles ä. fölébredni*.

|| *md.* sirgeše-, *mdE.* surguže-, *sirgože* *fölserkenni*, *fölébredni*.

328. *siet* (*sietni*):

f. hiihtä-, *hihtä-* *a havon futni*, *sietve menni*.

|| *mdE.* čije- *futni*, *sietni*.

329. *silány*:

f. halpa *olcsó*, *hitvány*, *silány* (*halvalla olcsóért p.o. venni*; *pidän halpana silánynak tartom*, *vilipendo*) | *észt.* alva (*nom.* alv) *u.a.* | *liv.* alu *olcsó* (*comp.* âlvim) | *lpF.* halbbe *olcsó* (*ár*), *lp.* albes.

330. *sörény*; *sörte*:

f. harja *sörény*, *taraj*, *hátserte*, *kefe*; *hegyhát*, *tetőél*; *harjakse* (*nom.* -jas) *sörte* (*borste*) | *észt.* harja (*nom.* hari) *taraj*, *tetőél*, *kefe*; *harjatse* (*nom.* -jas) *sörte* | *liv.* âra *kefe* (*katúks â. dach-first*), *ârikš sörte*, *tarkó* | *lp.* harja, *lpF.* harje *juba*, *seta*.

|| *vogD.* šoart *sörte*.

331. *sujt* (*agyon sujtani, a földhöz s.*):

huhto- *sujtani*, *erővel vágni* (*omni vi tundere, valide ferire, p.o. vihdalla scopis balnearibus*).

332. *sül*, *süt* (*megsülni; kenyeret sütni; süt a nap*):

f. hohta- *ragyogni* (*splendere*)¹⁾: *hohto*, *hohtehe* (*nom.* hohde),

¹⁾ A „fény, világ“ és „melegség, égés, sütés“ jelentései egyazon vagy egyeredetű szókban társulhatnak: *f.* paista- „splendere, lucere“ (*p.o.* nap) és „sütni, assare“ (*észt.* paist- „scheinen, glänzen“ és „wärmen“); — szanszkrit *uś-* „leuch-

- hohku *splendor, flamma ignis* | *lpF.* čuovg, čuovgas *fény, világ*; čuovgad, čuvgis *fényes, világos*; čuvgude-, čuovgade- *világosodni, fényesedni*; *lp.* čuouk, čuouka, *lux, lumen*; čuovkes *lucidus*, čuoukote- *illucescere*, čouuke- *lucere* (peive čuouka *sollucet*).
 || *cser.* šokšo, *cserH.* šokše, šokša *hő, meleg* | *voj.* šunit *meleg, šunal- melegülni, šunt- melegíteni*; šund- *lucere, leuchten* (šundī *nap, sonne*), šundišk- *sich wärmen* | *zürj.* šonid *calidus*, šonal- *caleferi*, šonäd- *calefacere*, šondī *sol* | *vogD.* šoant- *sütni* (*p.o.* *kurt kemenczében*) | *md.* ši, *mdE.* či *nap (sol, dies)*.
333. sürg, sürög (sürögni: sürög-forog; sürgölödni):
f. hyöri- *sürögni* (*huc et illuc cursitare, operosum esse*): hyörii
 pyörii *sürög-forog* | *ézt.* höörita-: h. handa *farkát csóválni*.
334. süveg:
f. hiippa *süveg* (*különösen: püspöki süveg, mitra; innen hiippa-kunta püspöki megye, tkp. „süvegség.”*)
-
335. sajnál:
 || *oszt.* šadad-, šagad- *sajnálni, szánni (beklagen, bedauern)*.
336. sápad, sáppad (*elsápadni, sápadt*):
lpF. šovkka-, šovkude- *sápadni, halványodni (bleich werden)*;
 šoavkad *sápadt*; *lp.* čuoives *albidus*.
337. sark (*ajtó-sark; sark-vas*):
f. sarana, säränä *ajtósark (cardo januae v. portae)*.
 || *vog.* širk *sark: aui š. ajtósark*.
338. sarok (*ecke, winkel*):
lp. čorro *szöglet (angulus)*; čorrok *angulatus*: nelje č. *quadrangulus*.
 || *vog.* seräk *sarok, szöglet* | *voj.* serek *u.a. (ecke, winkel)*.
339. sas:
f. sääkse (*nom.* sääksi) *falco milvus (kala-sääkse)*.
 || *oszt.* sives *halászó sas (fischadler)*.
340. sás (*carex, juncus; sásas*):
 || *voj.* šaš *sás (riedgras)*.
341. segít (*segíteni*), segéd (*segéd-had*), segedelem:

ten“ és „brennen“ (*ušas, ušásá* hajnal = *lat. aurôra, ausôsa*; *uro, us-tus*); — szkr. čand- (*kand-*) „splendere, lucere“ (*v.š. čandra luna*); *lat. candere, candidus; candere* (*ferrum candens*), *in-cendere*; *gót heiton febris, ófn. heiz, heiss*; — szláv grě- *melegíteni, gorě- égni és zarja* hajnal, *fény*.

|| *mdE. čangode- segiteni.*

342. segg:

f. selkä hát (dorsum, tergum) | észt. selg (gen. selja) u. a. | liv. sâlga, selga u. a. | lp. čavelk, lpF. čielgge (igy is ¹⁾): lp. selke, lpF. sâlgge).

|| *cser. šengal hátul való, pars postica : šengalne hátul, mögött, šengalan v. šengak hátra, mögé | votj. šerîn hátul.*

343. sekély (*vadum, brevia ; seicht ; sekélyes*):

lp. coke sekély (vadum, brevia) ; cokalm, cokalmes u. a. ; cokes sekély (non profundus, p.o. jaure tó) ; lpF. coakke és coayes.

344. selp, selyp (*balbus, blaesus*):

lp. šolba, šolbes selyp, blaesus ; šolbeste- selypegni, balbutire.

345. sér (sérni : sérés *laesio, dolor ; sérelem laesio, moeror ; sér a kezem*) ; sért, sérül :

f. sure- fájdalommal lenni (luut surevat ossa dolore perstringuntur) ; különösen lelki fájdalomról, aggodalomról : bánkodni, aggódni (tristem esse, moerere) ; suru-, surku- tristem esse, moerore angî (mieli surkuu) ; suretta- bántani, megszorítani (dolor afficere, affligere) ; surkea szomorú, szánandó ; surma erőszakos halál, vész | észt. sure- halni, elhalni, meghalni (surnud halott), sureta- megölni, surma (nom. surm) halál, döghalál | liv. surm halál (kivált : nehéz, erőszakos h.) | lp. surre- molestia affici, vmi alatt szenvedni ; surr (surra) kedvetlenség, bánat (surra viesom vita molesta) ; surgo bánat, szomorúság (moeror), surgo- moerere ; — svarke- fájni, dolere (oive svarka caput dolet) ; svarke dolor.

|| *md. säräde-, mdE. seređe fájni, beteg lenni ; särätf betegség, fájdalom, mdE. sereďme u. a., seretks u. a. (meg : seb) | vog. šur- sérülni, šurt- sérteni.*

346. serdül (fölserdülni):

észt. sirgu-, sirgune- megnyúlni, kitágulni (sich ausstrecken) ; laps sirgub a gyermek fölserdül (wächst hübsch schlank) ; kontid sirguvad a csontok tágulnak, az ember nő.

347. sík (sík mező ; síkos):

f. siliä, silkka sima, sík (glatt, eben : silkka vesi. aqua plana glacie carens) | észt. sile (gen. sileda) sima | lp. šalk jó teli út

¹⁾ Ez utóbbiak láthatólag átvett finnes alakok. V.ö. fentebb „szegény“ czikk alatt a lp. hájo-t.

(*dum nix bene est remota et conculcata*); šalke- *complanare*;
lpF. šallad *sima, sik.*

348. sír (*sepulcrum*):

|| *cser.* šügar, *cserH.* šiger *sír*; šügarla *temető.*

349. sír (sírni):

lp. čero-, *lpF.* čierro- *sírni* (*flere*).

350. só (sava-t):

f. suola só | *ész.* soola (*nom.* sool) | *liv.* suol.

|| *md.* *mdE.* šal só | *cser.* šin-žal, *cserH.* šan-zal | *oszt.* sat | *votj.* šilal, slal | *vog.* solvel só, solvelt- sózni.

351. sodor (*fonalat sodorni*):

|| *cser.* šüdür-[em], *cserH.* šeder-, šidir- *fonni, spinnen*; šüdür *orsó, orsófa.*

352. sok (soka-t, sokaság):

ész. sage (*gen.* sageda) *gyakor, gyakori, sűrű*; sageste, sagedaste *gyakran* | *liv.* sagdõ *gyakor, sűrű, sagõld gyakran*; sangd *sűrű, vastag* | *f.* sakea *sűrű, vastag*; sangen *nagyon (valde), p.o.* sangen *hyvä nagyon jó* | *lp.* suokes *sűrű, gyakor* (*adv.* suoket *spisse, dense: almačist le harbmat suoket hominum magna est et conferta multitudo*) | *lpF.* suokkad *sűrű, gyakor*; — *lp.* saket *abundanter, catervatim*; *lpF.* sagga *nagyon (=f. sangen).*

|| *cser.* šuko, *cserH.* šuka *sok, multus*; (*adv.*) sokat, sokkal, *nagyon*; — *cser.* čoka *sűrű, vastag* | *zürj.* suk *gyakor, sűrű (spissus)* | *vog.* sau, sagu, *vogD.* šau *sok* | *mdE.* sejede, *md.* sidä *sűrű, gyakor: seetste, md. sidesta gyakran.*

353. sor:

f. sarja *hosszú darab v. rend, pászta (lange strecke v. reihe, streifen): hammas-sarja fogsor*; *pl.* sarjat *strigae v. tractus ordinati*; — sarka *striga agri, portio longa prati.*

354. sór (*saltus, lucus*):

|| *cser.* šodera *erdő.*

355. sorvad (*elsorvadni*):

f. surkastu-, surkahtu-, surkaantu- *elhervadni, flaccescere (ut herba desecta), elsorvadni (marcescere, corrugari)*; surehtu- *u. a.*

356. sotu, satu, sajtó:

f. sotke- *taposni, lenyomni, gyúrni.*

|| *md.* šäfa- *rálépni, tapodni, šäfama lépcső.*

357. sovány:

|| *md.* šuva, šuvanä, *mdE.* čova, čovine *vékony*.

358. sörke, serke:

lp. čuros sörke (*lens, nisse*), *lpF.* čivros | *f.* saivare (*nom. -ar*)
sörke (*lens, ovum insectorum*) | *ész.* saired v. säerted (*pl.*) *u. a.*

|| *md.* šarhka, *mdE.* šarko sörke | *cser.* šorgenže *u. a.* | *zürj.* serô |
voj. serer sörke.

359. sötét:

lp. čäda szürkület, *diluculum*, čädote- szürkülni, sötétetni; —
čadd szén, korom, čaddo- kormosodni | *f.* syte (*nom. syti*) ége-
tett szén (*carbo fabrorum*) | *ész.* süsi (*gen. söe, gen. pl. sütte*)
szén | *liv.* süž (*pl. südūd*) szén.

|| *vog.* šät, šätem, šätep sötét | *zürj.* šöd fekete | *voj.* šöd *u. a.* | *md.*
mdE. sod korom; — *md.* seđ szén, *mdE.* säđ, sedelma | *cser.*
šüž korom; — *cser.* *cserH.* šü, šü szén.

360. sugár (sugara-t; nap-sugár):

lpF. suoňar sugár, napsugár: bäive- suoňarak napsugarak;
suoňarde- sugározní.

|| *cser.* šonar: šonar pil szivárvány (*tkp. š.-felhő*) | *vogD.* sanga:
katl sanga napsugár.

361. sugár (*vitalis*: sugár-vessző, s. termet); sudár (*u. a.*):

f. suikera, suikea hosszú, vékony és hajlékony (*longus, tenuis et*

362. sulyok (*mosó s.*):

[*flexibilis*].

f. sullo- sulykolni (*tundendo comprimere, contundere, p.o. ve-*
stes lavandas).

363. sül-disznó (*erinaceus*):

f. siili sül-disznó | *ész.* siili (*nom. siil*) | *liv.* ciľ *u. a.*

|| *md.* sejel, *mdE.* säjel, seel sül-disznó.

364. sül, süly (*figeformájú bűdös var*: sülyös orrú):

f. syylä szömölcs, golyva (*verruca, struma*) | *liv.* söggöl, sögl,
sügl szömölcs (*warze*).

|| *md.* čilgä, čilgä, *mdE.* sildeje szömölcs.

365. sürü, sürü:

|| *vogD.* šura sürü | *cserH.* šire gyakran.

366. süv, sü (*sógor*):

lp. sibjok sógor, sógorné (*maritus sororis, uxor fratris*).

367. csenevész (csenevészni); csűn (csűnni, csűnik *languescit, tabe-*
scit, aegrotat):

|| *mdE.* čenge- elszáradni, elégni, elepedni.

368. csend, csendes (csönd-):

lp. sädö nyugalom, csendesség; sädös békés, csendes (*tranquillus, quietus*, *p.o.* almač ember); *lpF.* šettui, šettus csendes, lassú, šiedost csendesen, *lassan*.

|| *md.* setmä csendes; *mdE.* setme csend, szerénység, csendes, szerény, szelíd; *md. mdE.* setme- csendesedni; *md.* sätav csendes.

369. csikó, csitkó:

f. salkö csikó (*equulus biennis*) | észt. sälg (*gen.* sälo) csikó.

370. csikland, csiklánd (csiklándani):

lp. čokkolde-, čokkoldatte-, *lpF.* čaggaldatte- csiklándani (*titillare*).

|| *cser.* čigald-[em] csiklándani (*titillare*).

371. csillog; csillámlík; csillag:

lpF. šälgo-, šelgude-, šällo- csillogni, fényleni; čielg, čielgas világos, tiszta ¹⁾ (*klar, hell*); *lp.* čälg, čälges *purus, limpidus* (*po. víz*) | *f.* selkiä világos, tiszta, derült (*clarus, perspicuus, limpidus, serenus*) | észt. selge *u. a.* (*klar, hell, heiter*) | *liv.* šeld (*pl.* šeldöd) *u. a.*

|| *cser.* čolguž-[am] fényleni, *cserH.* colgž- | *votj.* čelekjal-, čelekt- villogni, fényleni (*blitzen, leuchten*); cilkit tiszta, ártatlan.

372. csinos:

lpF. čič ekesség (*schmuck*).

373. csíp (csípni, csipdesni, csipkedni):

lp. cipco-, cipceste- csípni (*digitis torquere*); *lpF.* cifci, cikci-, cavci- *u. a.*

|| *cser.* čebeštal-[am] csípni, megcsípni; čiptalmaš veszekedés (*csipkedés*) | *zürj.* čepert- csípni (*apicibus digitorum comprimere*).

374. csomó (csomót kötni; fa-csomó):

f. solme (*nom.* -solmi), solmu csomó (*nodus*), csomó a fűszálon (*geniculum culmi*) | észt. sölme (*nom.* sölmi) csomó, *nodus* | *liv.* suolm (*pl.* -mid) csomó, íz (*knoten, gelenk an gewächsen*) | *lp.* čuolm, čuolma csomó, čuolmek csomós (*p.o. fa*); *lpF.* čuolbm csomó, cuolbmasaš csomós.

|| *md.* šulma, *mdE.* šulmo csomó, kötés; šulma- csomóba kötni.

375. csög (csög-bog = göcs, görcs):

¹⁾ A jelentésre nézve v.ö. *lat.* *limpidus* (*aqua limpida*) és görög λάμπος, λαμπρός.

lp. čokle *csög*, *görcs* (*tuber*), *čoklek görcsös* (*p.o. fa*); *čakse csög*, *csomó* (*tuber*).

376. *csök* (*csökni*, *csökik*: *fogy*, *növésében elmarad*); *csökkken* (*csökkenni*, *p.o. erejében*; *csökkken a gabona ára*):

lp. čokketo- *leülni* (*considerare, residere*), *čokkahe- ülni* (*sedere*);

lpF. čokkane- *leülni*, *čokka- ülni*.

377. *csönk*, *csönköly* ¹⁾:

|| *vog.* šengil *csomó*, *csimbók*.

378. *csuk* (*becsukni*):

f. sulke- *bezárni*, *becsukni* | *ész.* *sulg-*, *sulgu-* *becsukni*, *bezárni*, *elcsukni*.

|| *md.* *solgi-*, *mdE.* *solgo-* *zárni*, *bezárni*.

379. *csukor* (*virág-csukor*):

f. sykkyrä, *sykkyrä*, *sykkä gomolyag* (*globus convolutus*): *pellava-sykkyrä fasciculus lini convolutus*.

380. *csúcs*, *csúcsos*:

csúp (*csúcs*, *teteje vminek*):

f. huitti, *huittu csúcs*, *hegye vminek* (*apex, extremitas apicata*); *huippu u. a.*; *huikku u. a.* | *lp.* *čok csúcs* (*p.o. vare čok hegycsúcs*).

381. *csap* (*csapni*, *megcsapni*):

f. tappa- *agyonütni*, *ölni* (*occidere, todt schlagen*; *mactare*): *t. riiehtä csépelni* (*tkp. szérűt verni*), *t. ohria árpát csépelni*, *tappaja csépelő* (*drescher*); — *tappele-* *u. a.* (*fr.*), *verekedni*, *csatázni* | *ész.* *tap-* *agyonütni*, *ölni* (*schlachten*), *megfenyíteni*; *tapelus csata* | *liv.* *tapa-* *agyonütni*, *ölni*, *megverni*; *taplő-verekedni*, *küzdeni*; *megdorgálni* | *lp.* *čuoppe- vágni* (*p.o. fát*), *levágui*, *megvágni* (*rasta č. amputare, abhauen v. schneiden*; *ečebs č. megvágni magát*); *lpF.* *čuoppa-*, *čuoppale-*.

|| *md.* *čepađe*, *mdE.* *čapuđe-* *egyét csapni*, *vágni* (*fejszével*); *md.* *čepije- vágni* (*folyvást*); — *md.* *šavi-*, *mdE.* *čavo-* *csapni*, *ütni*, *agyonütni* | *votj.* *čapk-* *ütni*.

382. *csepp*, *csöpp* (*cseppe-t*); *csepeg*:

f. tippu, *tippa csepp*, *tippu- csepegni*.

¹⁾ A M. Nyelv Szótára: *csönköly* „csomódad kemény test, különösen forgócsont.“

- || *votj.* šapik *csepp* | *cser.* čev-[em] *csepegni*, čevald-[em] *cseppen-*
ni, čevaldeš *csepp*.
383. *csepü, csöpü* :
f. töppý *csöpü*, kócz (*stupa lini vilior, kócz*); — *tappura frag-*
mina caulis lini, stupa vilissima.
384. *csökönyös* (cs. *ló: equus refractarius*) :
f. tylkiä, tylkkiä *ellenszegülő, csökönyös* (p.o. *ló*), *undorító* (*wi-*
derstehend, p.o. etel); *tylki, tylkki-* *reniti, refragari, contra-*
rium esse; *tylkisty-* *csökönyösödni, undorodni* | *ézt. tülgesta-*
undorodni, tülg- v. tülka- (v. *tilgi-, tilka-*) u. a., *tilkias undo-*
ritó, widerlich (iz).
385. *csipő* (*csipő-csont, csipeje*) :
f. *koipe* (nom. *koipi*) *czomb és lábszár* (*femur cum crure, schen-*
kelbein).
386. *csont* :
ézt. kont (gen. *kondi*) *csont* (*bein, knochen*); *pozdorja* [f. *kontti*
lábszár (*pes, crus*) : *pitkä-k. longipes* | lp. *čončom csánk* (*os fe-*
moris pedum posteriorum quadrupedum).
387. *csoport, csopor* :
ézt. kobar, köbar fürt; *csoport* (*traube; haufe, trupp*).
388. *csülk, csülök* (*kötél csülke*) :
|| *md.* kilgekš, *mdE.* kilkš, *kilgokš hurok, hurokkötés.*
-
389. *záp* (z. *tojás*) :
|| *vog. sâp rothadt* (p.o. *iu fa*).
390. *zár* (*bezárni*) :
|| *oszt. tõxr-* *bezárni.*
391. *zavar, zúr* (*zavarni a vizet*) :
|| *md. šofa-, mdE. čovofa-, čovora- keverni, kavarni* | *votj. sural-*
keverni, zavarni, suralt- megkavarni, habarni (*umrühren*) | *zürj.*
sor- keverni (*mischen*).
000. *zug* = *szug*, lásd *szeg, szög alatt.*
-
392. *nád* (*náda-t, nádas; nádsíp*) :
|| *md. nudi, nudi, mdE. núde, nudej nád, nádsíp; md. nudi-*
ks, nudiks, mdE. núdejks nád.
393. *nap, napá* (*socrus*) :

f. anoppe- (nom. -ppi) *nap* (socrus) | *lp.* vuodnava, vuodna, vuone *nap* (vuodnavam v. vuodnam *napam*); *lpF.* vuone.

|| *vog.* anip *nap* (socrus).

394. *nap* (napo-t) *sol, dies* :

f. louna, lounaha (nom. -nas) *dél* (tempus meridianum; auster, plaga coeli australis) | *ész.* louna (nom. loun) u. a. | *liv.* lônag, lônag *délkelet*; lônagi (pl. -gist) *delebed*.

|| *zürj.* lun *nap, dél* (dies, auster), lun-vî *délszak, bíd-lunja* *quotidianus* | *votj.* lum-šir, -šur *dél, délszak* (šir e h. šor- *közép*); nunal ¹⁾ *nap* (dies) : nunažā *nappal*.

000. *nász, l. alább nő, né* (402. szám) *alatt*.

395. *nedv, nedves* :

f. neite (nom. neiti), neitehe (nom. neide) *nedv, nedvesség* (humor, udor), neitiā *nedves*; — nestä- *nedvesíteni* (maefacere, humectare); nestehe (nom. neste) *succus arborum, liquor, humor*; nuoska *nedves, nyirkos* (subhumidus, p.o. *levegő, föld*) | *ész.* niiste, niiske, nesse *nedves* (feucht), nestuta- *nedvesíteni* (befeuchten) | *lp.* néces *nedves, néce- nedvesedni*; nuoska, nuoskes *nyers, nedves* (p.o. *fa*); *lpF.* nécca- *nedvesedni, nuoskas nedves* (p.o. *a föld*).

|| *votj.* ned sár | *md.* načka, *mdE.* načko *nedves* | *cser.* nočko, *cserH.* načka *nedves, nedvesség*.

396. *négy* (négye-t, negyed) :

f. neljä *négy, neljante* (nom. neljäs) *negyed* | *ész.* neli (gen. nelja) és neljas (gen. neljandama) | *liv.* nēla *négy, nellōs v. nelīas* (gen. nellōnd) *negyed* | *lp.* nelje *négy, neljad negyed*; *lpF.* nállja es nálljad.

|| *oszt.* neda, neta, net *osztS.* nēla, nēla *négy*; netmet *negyed* | *vog.* nile, *vogD.* nilä *négy*; nelit *negyed* | *votj.* niľ *négy, nilāti negyedik* | *md.* nilä, *mdE.* nile *négy* | *cser.* cserH. nil *négy, nilit u. a. (főnévileg)* | *zürj.* noľ *négy, noľed negyed*.

397. *neki* (* neké), -nek (neki *megy a falnak, neki bocsátani, neki bátorodni* stb.) :

lp. nēik *recta ad* : poti mo nēik *recta ad me venit*; nēika : nēi-

¹⁾ A *votj.* *nunal*-beli *nun* láthatólag = *votj.* *lun*, s ez = *f.* *louna*. A magyar *nop* a *nu-, lu-, lou-* szórésznak felel meg, a mennyiben a *f. lou-* kettősönhangzójában még a volt ajakhangnak nyoma látszik (v.ö. *f. koura* és *kopra, hauras* és *hapras*).

ka mannet neki menni (*invadere, aliquem improvisum occupare*; *lpF. ñeig, ñeiga neki* (*auf... ein*) (*vanás boði min ñeiga a hajó jött mi reánk, nekünk, — mert nem láthattak volt meg bennünket*; *vazsim jöya ñeiga mentem a folyónak — nem is vettem észre, míg a vízbe nem bukkantam*).

398. néne:

|| *vog. nin nagynéne, ni az anyának idősbik testvére* | *votj. ñuio bátya.*

399. név (neve-t):

f. nime (*nom. nimi*) *név* | *ézt. nime* (*nom. nimi*) *u. a.* | *liv. nim* (*pl. nimûd*) *u. a.* | *lp. nam, namma, lpF. nabma név.*

|| *oszt. nem név* | *vog. näm, nim, vogD. näm u. a.* | *votj. nim* | *zürj. nim* | *md. lem, mdE. läm, leme* | *cser. lüm, cserH. lim név.*

400. nevet (nevetni), v. mevet (régi alak):

|| *vog. mouint-, mauint-, muint-, vogD. mäjnt- nevetni.*

401. néz (nézni):

f. näke- látni, näeskele- u. a. (fr.); *näkö, näky visus, adspec-tus, species externa* | *ézt. näge- látni*; *nägu = f. näky* | *liv. näe-látni*; *nägu = f. näky*; *näkt- mutatni = f. näyttä-.*

|| *md. näje-, mdE. neje- látni.*

402. nő, né (az ő neje); nősz (nőszni, nőszik); nöstény; nép (népe-t) ¹⁾:

nász (*nuptiae*; *nász-nagy, -atya, -leány, -nep* stb.); *nyüszü-leány, -pogácsa* (*székelyesen = nász- v. nyoszolyóleány, lakadalmi pogácsa*):

f. neite (*nom. neiti*), *neito, neitse* (*nom. neitsi*) *v. neihti, neitsy v. neihty leány, szüz, menyasszony* (*virgo, nympha, sponsa*); — *nai- nőszni, nösülni* (*conjugium inire, uxorem ducere*): *naima-runo carmen nuptiale, naima-ikä aetas conjugio matura*; *naisø* (*nom. nainen*) *férjhez mehető nő* (*femina nubilis*), *asszony, nös-tény*: *nais-puoli sexus femininus, nais- koirä canis femina* | *ézt. neitsi szüz, leány* (*jungfer*), *neito menyasszony*; — *naise, naese* (*nom. naine, naene*) *nő, feleség* (*weib, eheweib*): *naise mees feleséges ember* (*ehemann*) | *liv. neitst* (*pl. neitsöd*) *leány* (*šeldö n. szüz leány, pälka n. szolgáló leány*); — *nai* (*pl. naist*) *nő,*

¹⁾ A *nép* (*népe-*) szót régi összetételnek tartom, mely a „*homines utriusque sexus*“-t fejezi ki: első része *né* (= *nő*), második *pe* (= *fi*, a férfi nemen való). Hasonló összetétel a *vog. aj-pi* gyermekek, *kinder* (*utriusque sexus*, *tkp. leány-fiú*).

feleség | *lp.* neit, neita leány (*filia, virgo*), *lpF.* nieida; — *lp.* nisun *uxor, mulier* (nisuneb valdet *uxorem ducere*); *lpF.* nis-son.

|| *vog.* nê, neu nŏ (nêtâl nôtelen); *vogD.* nê nŏ, neu nŏstény | *oszt.* neñ, *osztSal.* ne, *osztSfö.* ni nŏ, *feleség* | *md.* *mdE.* ni nŏ, *feleség* | *votj.* nîl leány (*mädchen, tochter*) | *zürj.* nîv, nî (e h. nîl) u. a.

403. nyáj:

lp. nauka kisebb nyáj (*grex minor pecudum*).

404. nyájas (*blandus, comis, affabilis*):

lp. náijes *hilaris, mosolygó* (í. *mana infans subridens*); nájo-talle = mojote-, mojtotalle- *mosolyogni*.

405. nyak (nyaka-t, nyakas):

lp. nekke nyak (*cervix*), *lpF.* niekke.

|| *oszt.* jágaj fejnek hátsó része, *nyakszirt* | *vog.* jong nyak.

406. nyál (nyála-t); nyálka, nyálkás:

lp. náule nyálka (*limus qui lapides reddit lubricos*), *lpF.* nîvle nyálkás | *f.* nila enyekes, *nyálás valami* (*lubricum quid*); nâljá, nuljakka nyál, nyálka (*pituita, mucor*) | *liv.* nolga nyálka (*schleim*), nolgi (*pl. -gist*) nyálkás.

|| *md.* nolga, *mdE.* nolgo takony; *mdE.* nolaža sikos.

407. nyal (nyalni):

f. nuole- nyalni | *ész.* nooli- nyalni | *liv.* nuolŏ, u. a. | *lp.* nolo-, *lpF.* nŏallo- nyalni.

|| *md.* *mdE.* nola- nyalni | *cser.* *cserH.* nul-[em] | *votj.* nŭl- | *zürj.* nŭl- | *oszt.* náda]-, *osztS.* nal- nyalni.

408. nyel (nyelni):

f. niele- nyelni, elnyelni; nielu fauces, guttur | *ész.* neel- nyelni | *liv.* nielŏ- nyelni, nielďŏks nyelet, korty | *lp.* nále- nyelni, le-nyelni; nâlatak, nálo nyeldeklŏ (*fauces, gula*); *lpF.* nîella-nyelni: nîello örvény.

|| *cser.* *cserH.* nel-[am] nyelni, lenyelni | *md.* nile-, *mdE.* nîle- | *votj.* nîl- | *vogD.* nâl- | *oszt.* nêtt- nyelni.

409. nyél (nyelet, nyeles):

lp. nadda nyél (*manubrium*); *lpF.* naďďa; *lpE.* novta.

|| *vog.* nâl nyél | *osztS.* nüt kés nyele | *md.* neď, *mdE.* neď, năď nyél.

410. nyelv (nyelve-t):

lp. náľme, lpF. náľbme száj (mund).

|| *vog. nelm, vogD. nilm nyelv | oszt. nádam, nádem, osztS. nálem nyelv (zunge) | cser. jilme, cserH. jilmä nyelv (zunge és sprache).*

411. **nyer (nyerni):**

oszt. nĕrem- elvenni (wegnehmen) | md. nelge-, mdE. nelge-, nelge- elvenni, elrabolni | cser. nal-[am] venni, elvenni.

412. **nyereg (nyerge-t):**

|| *vog. vogD. najr nyereg | osztS. noger u. a.*

413. **nyes (elnyesni, megnyesni):**

f. niittä- kaszálni (falce secare): niitu, niity kaszáló, rét | észt. niit- kaszálni (n. lambad juhokat nyírni): niit (gen. niidu) rét | liv. nît- kaszálni, aratni (nîtiji mähēr, schnitter). || md. mdE. nuje- aratni ¹⁾, md. nušendi- u. a. (fr.)

414. **nyest ²⁾ (mustela martes):**

f. näätä nyest (mustela, marder) | lp. nete, lpF. nätte.

415. **nyil (nyila-t, nyilas) sagitta:**

f. nuole nyil | észt. noole (nom. nool) nyil, nyilázó íj | lp. núol, núola nyil; lpF. núol, núolla. || vog. vogD. nial nyil | oszt. nót, osztS. näl | zürj. nöl | votj. nel | md. mdE. nal nyil.

416. **nyil, nyít (nyilni, nyítani; nyilván való):**

lp. jikte- nyilvánítani (tie äska tab jikti nunc demum id aperuit).

417. **nyir-fa:**

|| *vog. nĭr vessző | votj. nĕr u. a. (zweig, gerte) | zürj. nör | oszt. nĕrem vessző.*

418. **nyír (nyírni tondere):**

lp. jerde-, jarde- körülnyírni (circumtondere, circumcidere). || md. mdE. nara- nyírni, borotválni; narda- törülni, megtörülni (nardama törülő kendő) | zürj. niral- dörgölni (terere, fricare) | oszt. tard- nyírni (scheeren).

419. **nyirok (nyirko-t), nyirkos:**

f. märkä nyirkos, nedves (humidus, madidus); genyedtseg | észt. märe (gen. märja) nyirkos, nedves, nedvesség (märjaks kastma anfeuchten).

¹⁾ V.ö. a f. *leikkaa*-, ném. „schneiden“ igéket „aratás“-ról használva.

²⁾ Az *št*-re nézve, v.ö. *nyüst* = f. *niite*.

|| *cser. cserH. nör-[em] ázni, nört-[em] áztatni, madefacere.*

420. nyolcz:

|| *vog. nála-lu nyolcz (lu = lau tiz).*

421. nyomorú, nyomorék:

lpF. nuobmer gyenge, erőtlen (öregségtől vagy betegségtől).

422. nyugod (nyugodni, nyugszik, nyugvó), nyugat, nyugalom:

f. nukku- elaludni, aludni; nukutta- altatni (minua nukuttaa alhatnám, nyughatnám) | lp. nokke-, nokkete- elaludni, elszunnyadni (obdormiscere); lpF. nokka- aludni | lv. novu- nyugodni, megpihenni (sich erholen, ruhen).

|| *md. nuva- szunnyadni; nuvé-, mdE. nuvé-, nuze- u. a. (fr.); mdE. nužaks rest, álmos; md. nuvazeva- elálmosodni | oszt. nînd- nyugodni.*

423. nyúl (nyula-t) *lepus*:

lp. nōmmel, lpF. nōammel nyúl.

|| *md. numil, mdE. numolo nyúl.*

424. nyúl, nyújt (meg-, ki- nyúlni, nyújtani), nyújtóz- (nyújtózni):

lpF. nuofčas szivós, nyúlós (zühe).

|| *votj. nuit- kinyújtani, megnyújtani (ausdehnen, ausspannen) | vogD. náu- nyúlni | md. nuvargëdi- nyújtózkodni.*

425. nyurga (*gracilis*: nyurga nyak):

f. nyry vékony, karcsu, gyenge (gracilis, infirmus).

426. nyuszt:

|| *oszt. nōgos nyuszt (zobel) | vog. nōxs u. a. | votj. niz.*

427. nyúz (nyúzni):

lp. nuove- nyúzni (pellem detrahare), lpF. nuovva- u. a.

|| *vog. nuj- nyúzni, vogD. nul- | oszt. nâxs-, nâgas- lehámozni (abschälen).*

428. nyü (*húsféreg*), nyüves:

|| *oszt. nink nyü (made) | vog. ning.*

429. nyü, nyő (nyüv-, nyöv-; kenderet nyőni; elnyőni ruhát):

f. nyhtä- nyőni (carpere, evellere — linum); nykki-, nytki- nyőni, tépni (carpere, vellicare) | észt. nühk-, nühki- dörgölöni, elnyüni (reiben) | lpF. navve- nyüvés által a szőrét veszteni, kopni; lp. nokkete- elnyüni, koptatni (p.o. karvoit vestimenta), lpF. noyate-; lpF. nokka- nyüni, kopni (használat által, p.o. ruha).

|| *vogD. náu- nyőni; vog. naut- (schaben) | md. nefte-, mdE. näfte-*

nyöni, tépni, koptatni; *md. nevile- elnyüni, kopni*; *md. nevilde-, mdE. nävilde- elnyüni, koptatni, kitépni* | *cser. nüz-[am], cserH. nöž- vakarni, dörzsölni* | *zürj. nečk-, nečkal- kitépni (füvet)* | *osztSal. hóf-, osztSföl. hác- tépni (zupfen, rupfen)*:

430. *nyüg (nyügö-t) v. nyüg*:

f. nito-, nivo-, nio- kötözni, nyügözni (colligare, vinculo constringere); *nitehe, nivehe, nijehe (nom. nide, nive, nije) nyüg (vinculum, ligamen)* | *észt. nidu- kötözni (umschlingen, binden)*.

431. *nyüst (nyüstö-t, nyüst-fondl; nyüstös)*:

f. niite (nom. niisi) nyüst (licium textorum); *niitise v. niisise (nom. -inen) nyüstös: kaksi-n., kolmi-n. két-, három-nyüstös* | *észt. niis (gen. nie) nyüst; niit (gen. niidi) fondl, czérna*.

432. *nyers (nyers hús, fa)*:

f. tuorehe ¹⁾ (*nom. -re*), *tuore (nom. -ri) nyers (succosus, subhumidus [p.o. lignum, herba, foenum], non maturus [seges], non salsus [caro]), fris (recens, p.o. cerevisia, nix: tuore vesi aqua recens hausta)*; — *nuore (nom. -ri) fris, recens (p.o. potus, nix), fiatal* | *észt. toores (gen. toore) nyers (unreif, roh, ungekocht), fris, zöld*; — *noore (nom. noor) fris, új, fiatal* | *liv. tuorös (pl. -röd) nyers, fris (saftig, frisch, roh), pihe szakállú (milchbart)*; — *nuof fiatal, fris (n. kaffi fris seb)*.
|| *vog. hâr, hâr nyers, gyenge, zöld (n. voj fris vaj)*.

433. *part*:

f. partaha (nom. parras) hajó széle (bord) ²⁾, *viz partja (margo navigii, ora amnis)* | *észt. parras (gen. parda) hajó széle* ²⁾, *szél (p.o. sir széle)*; *pardad (pl.) csónak oldaldeszkái (angestickte seitenbretter)* ²⁾ | *liv. pârdas hajó széle (bord, schiffsbord), pardöd (pl.) csónak oldaldeszkái (seitenbretter am boote)* ²⁾.

¹⁾ Néha megfelelő szó elején *t* az *n*-nek a nyugati finn nyelvek körén belül is: *f. nouse- = észt. touse- (emelkedni, támadni)*; *f. tähte = lp. naste csillag*.

²⁾ A „part, oldal, fal” jelentésű finn *partaha* szóval összekeveredett a germán nyelvekből (*bord*) átvett *partaha* szó, mely különben, az eredetihez még hüvebben a finnben *portaha* (*nom. porras*)-nak hangzik, s „pallót” teszen (*ponticulus, steg*), a mi a *bord*-nak is igazi jelentése („brett, tafel, tisch”). Jelentés szerint idegennek mutatkozik különösen az *észt. pardad, liv. pardöd „seitenbretter am boote*.” A lappban is van *buorde = svéd. bord „asztal” értelemben, míg „schiffsbord” rabmo, fuom.*

- || *votj.* bord *fal* (*wand*): bordin -nál, mellett; burd szárny | *cser.* pürdüz, pürdőz *fal* | *zürj.* bord szárny (*tkp. oldal*).
434. peder, pödör ¹⁾ (pederni [pedreni] a bajusát):
f. keträä-, kehrää- *fonni* (azaz: fonalat sodorni) | *ész.* kedra-
fonni, *spinnen*; keder (*gen.* kedra) orsó (*wirbel*, *spindel*) | *liv.*
 kedrö- *fonni* (orsóval).
 || *md.* kištir, kštir ²⁾, *mdE.* ščere orsó; kštirde-, *mdE.* ščerde-
fonni.
435. piczi, picziny:
f. pisku *kisded*, *piczi* gyermek (*parvus*, *infantulus*) | *ész.* pisut
keés, *piczi* (*wenig*, *ein bischen*), *pisike* kicsiny, *pisem* kisebb |
liv. piški (*pl.* -kist) kicsiny, *picziny*.
 || *votj.* pici *kis*, *picziny*.
436. pih (pihni: pihés-lehés *respiratio*, pihő-lehő *anhelator*), piheg,
 pihen (pihenni *respirare*: megp., kip. magát):
f. puhkaa- *pihegni* (*anhelare*), *megpihenni* (*cessare a labore*,
quiescere) | *ész.* puhka- *kipihenni*, *lélegzeni* (*ausruhen*, *atmen*).
437. pillant (pillantani), pillog:
f. pilkkaa- *pillogni*, *csillogni* (pisaret pilkkaavat *pensailla csep-*
pek csillognak a bokrokon); pilkutta- *pislogni* (*p. silmiänsä*
oculis nictare et palpebrare); pilkistä- *pislogni*, *pillantani* (*clam*
prospicere, *p.o. nap a felhőkön keresztül*) | *ész.* pilka-, pilk- *pis-*
logni, *hunyorítani*; pilk pillantás (silma pilk); pilguta- *hu-*
nyorítani, *fölpillantani* | *liv.* pilk pillantás, pilkő- *pislogni*, *csil-*
logni, *hunyorítani*.
438. pizok (pizko-t, pizkos):
 || *zürj.* pež tisztatlanság | *mdE.* pežet bűn (*peccatum*).
439. pocs (*locs-pocs*, pocsos):
ész. potsu (*nom.* pots) esővel elegyes hó ³⁾.
 || *vog.* put a jégre ömlő víz (put-vit).
440. pofa, pof (pofo-t, pofon ütni); pofitos *buccosus*:
f. poske (*nom.* -ki) orcza, pofa | *ész.* pöske- (*nom.* pösk) *u. a.*
 (pöske- v. pösse-löök pofonütés) | *liv.* puošk (*pl.* puoskūd) pofa.

¹⁾ A p-t illetőleg, melynek itt a finn szóban k áll ellenében, v.ö. *pedig* = *ke-*
dig, *pöszmöte* és *köszmöte*.

²⁾ Ennek megfelelő finn alak *kehrä volna, melyből kehrää és keträä lettek.

³⁾ Előre meg kell jegyezni, hogy a locs-nak megfelelő lotti is megvan az
 ész. *ben* „vizes hó” jelentésével.

- || *oszt.* pôxtam, *oszt.* S. pugodem *orcza, pofa* | *vog.* pajt, pajtá *u. a.*
441. poffad (poffadni *extumere, extuberare. Molnár A.*) v. puffad;
pöffedék *tubercula*; pöfeteg, pöfeteges:
f. pöhö fölpöffedt, duzzadt állapot (*tumor, turgor*): pöhö-tauti
colica flatulenta; pöhöise (*nom. -öinen*) *tumidus, turgidus*; pö-
hise-, pöhisty- fölpoffadni, pöhistä poffasztani (*tumefacere*).
442. puha:
|| *cser.* pusškudo, *cser.* H. poškoda, pusškuda *puha, lágy.*
443. bal (bal-kéz), balog:
|| *votj.* paljan *bal (link).*
444. bámul (elbámulni, reá-b.), bámít:
|| *votj.* pajm-bámülni, csodálkozni (*sich wundern*); pajmon csuda.
445. bán (bánni, bánik *aegre fert, dolet, poenitett*; bánat, bánkodni);
bánt (bántani *offendere*):
f. paha rossz (*schlecht, böse, übel*), bosszús, rosszkedvű (*iratus, aeger — animus*: mieli-paha rosszkedv, olla pahoilla mielin
rosszkedvvel lenni, bosszankodni, bánkodni); pahene- rosszab-
búlni, megbosszankodni (*depravari, corrumpi; offendi, irasci*);
pahenta- *depravare, corrumpere, offendere* (bántani); pahastu-
aegre ferre, irasci | *ézt.* paha rossz: paha meel v. meele-paha
unville, verdruss; pahane-böse werden; pahanda- bántani, bossz-
szantani: se pahandab mo meelt es verdrieszt mich) | *lp.* paha,
lp. F. bahha rossz.
446. basz (baszni):
f. puske- bökni, öklelni (*cornibus petere*); puskiaise (*n. -ainen*)
darázs (azaz: szúró) | *ézt.* pusk-, puskle- bökni, öklelni | *liv.*
pusklö, pusklö öklelni (*mit den hörnern stossen*) | *lp.* poskete-,
poskote- szürni, döfni.
|| *md.* paski-, *md.* E. pasko- baszni.
447. bátya:
|| *oszt.* paða, paða feleség bátyja | *md.* batä bátya, nagybátya
(atyának öcsce), *md.* E. pata néne, nagynéne, nagybátya; *md.*
bafka ip, atyós (a völegénynek) | *votj.* beče bruder | *zürj.* bat atya.
448. begy, bögy:
lp. F. bätte begy (*brust der vögel*); *lp.* piks os pectoris avium |
f. päkiä, päkkä vastaghús (*caro crassior, p.o. sub pede, fusz-
ballen*) | *ézt.* pöka (*nom. pök ballen (an fusz v. hand).*)

|| *md.* pekä, *mdE.* päke *has*; *pekenä u. a. (dim.)*: pilge-pekenä *lábikra*|*vog.* puki *has*; *puklä, puhlä kiálló gumó, hasacska*: *tur p. ádám csutkája.*

449. berzed, borzad (*fölborzadni*); borzas (b. *haj*):

f. pörhö, pörhä v. pörrö, pörrä *berzedtség (status turgidus v. erectus, p.o. capilli, plumae)*: *hiukset ovat pörrällensä felberzedt a haj, pörrö-pää caput capillis turgidis (borzas-fej)*; *pörröise (nom. -öinen) borzas (straubig)*; *pörrötty- borzadni, berzedni*; *pörröttä- fölborzasztani, berzesztani (turgidum reddere, erigere v. crispate capillum, plumas).*

450. beteg:

f. pote-, poti- *fájni, betegeskedni (dolere ut vulnus, aegrotare, morbo laborare)*; *potilaha (nom. -las) beteg (aegrotans, morbo laborans)*|*ész.* pöde- *betegeskedni, betegen feküdni (kränkeln, krank liegen)*; *pösse- u. a. |liv. podu- fájni, fájdalmat érezni, betegeskedni |lp. puoca, puocak beteg; puoce-, lpE. puöcce- aegrotare; lpF. buocce beteg (b. olmuš beteg ember).*

451. bíz (bízni, bízik); bizodalom:

|| *cser.* pit-[em] *reményleni, bízni*; *pitímaš remény (bizomás).*

452. bog (bogo-t *nodus, tuber*; *bogas*; *ág-bog*):

f. *pahka bog (tuber in arboribus), tumor in corpore (beule)*|*ész.* *pahk*: *pahk lu (fuszknorren) (tkp. bogcsont) boka |lpF. bakke bog, görcs.*

453. bogyó:

f. *pähkinä mogyoró | ész.* *pähkel (gen. pähkla), pähen (gen. pähkme), pähknä u. a. |liv. pëgös (pl. -göd) u. a.*

|| *cser.* *pükš, cserH. püžš mogyoró |md. päštä, mdE. pešče mogyoró, kis gombóc |votj. puš: puš-pu diófa |vog. pák, poag toboz, bogyó.*

454. boka *talus*; botkó, bötyök (*bötykö-t, bötykös, bötykös*):

lpF. *bodgis-dafte boka, knöchel am fusze (másképp: juolggenofta)*; *lp. poske lábsark |f. potka csánk (genu boum): potkaakirügni (calcitrare), potkaise- u. a. (egyet)|ész.* *pötka (nom. pötk) czomb; poksle- rügni (hinten ausschlagen)|liv. potkâstj-rügni, rugdalódzni.*

455. bolyg, bolyog (bolygani), bolyong:

lp. palgo- bolyongani (huc et illuc vagari), lpF. balgga-

456. bonyol, bongyol (bonyolni), bonyolít, bonyolodni:

|| oszt. pań- összebonyolni (*verwickeln*) | votj. biń körültekerni, kötözni (*umwinden, verbinden*), bińalt- bebonyolni (*umwickeln, einhüllen*) | cser. punžal-[ain] *csavarni*, punžaldeš *zabeptka* (*nodus v. contorsio funis, quo temo alligatur ad traham*).

457. borúl, burúl (*procumbere, procidere*: leborulni, lábához b., fölborúl a szán); borít (*fölborítani*):

lp. porge-, porgete- *se projicere* (p.o. *jaurai in lacum*).

|| votj. pogram- *esni, dőlni (fallen)*, pogram *esés (fall)*, pogirt- *földöjteni (umwerfen)* | md. mdE. pra- *esni*; md. prafti-, mdE. pravto- *elejteni, ledönteni*.

458. bosszú (bosszú *beszéd*; bosszús, bosszuság; bosszankodni, bosszantani):

lpF. buoššo *elkeseredettség (bitterhed)*: ale don läk buošost *te mindig el vagy keseredve (tkp. buoššo-ban)*¹⁾; lp. puošak, puošē *fölötte éles (puošak nipe culter acie justo duriore et acuta)*, harapós (puošak *piádnak canis mordax, qui morsu laedere cupit*), bosszús, haragos (harbmat *puošē le sodn muńi mihi valde irascitur*); puošo- *ira aut alio affectu incitari ad aliquid*.

459. bot:

|| votj. bodi *bot* | zürj. bed *u. a.* | cserH. panda, cser. vondo *bot*, szál: šuar *vondo mozsár-törő*.

460. böjt:

f. pouta *száraz idő (trockenes wetter, dürre)*; pouta-vuosi *száraz esztendő*²⁾ | észt. poud, pöud (*gen. pouva, pöva*) *szárazság (dürre)*, pövase (*nom. -ane*) *száraz (p.o. pövane suvi száraz nyár, dürrer sommer)* | liv. pöõda, püda *schwül und trocken*.
|| cser. pütö *böjt*³⁾.

461. bök (bökní, bök az ökör, kos stb):

¹⁾ Át nem vitt értelemben „bitter“ a lpF.-ben *baša*. A *buoššo*-nak bár az egyenes „keserű“ jelentése is lehetett: v.ö. finn *haikea* „csipős, keserű, elkeseredett, bosszús, bús“ (*h. mieli bosszús kedv*); hasonló használata van a *karvas* „keserű“ szónak is: *karvas mieli* rossz kedv, bosszankodás. Különben a *buoššo*-nak a lp. *puošak, puošē*-ből kitetsző alapértelme nem tér el nagyon ettől: „keserű“ (éles, csipős).

²⁾ A csuvas nyelv a böjtöt „száraz nap“-nak (*tibe kon*)-nak nevezi. Ezen észjárati vonás alapján egyeztethető f. *pouta* a cser. *pütö*-vel, mely egyenesen „böjtöt“ tesz.

³⁾ Lásd . NyK. VI, 203.

- f.* pökki-, pökkää- bökni, öklelni (mit den hörnern stossen) | *ész.* pöka- u. a.
462. bölö (tőke, tuskó) :
f. pölkký- pölkkö tőke, vágó tőke (hackblock).
463. búj, bú, búv (bújni: elbújni, belebújni) :
ész. puge- elbújni (kriechen, sich verstecken) | *liv.* pugu- kriechen: ved ala p. víz alá bújni (untertauchen), jera p. elbújni (wegschleichen) | *f.* puke- fölölteni ruhát (induere); puetta, pujetta- per foramen transmittere, p.o. caput per foramen indusii (átbújtatni), beleölteni p.o. czérnát a tübe (belebújtatni).
464. bojt, bujt, bolygat (fölbojtani vkit, bojtogatni) :
lp. pokte- fölkelteni (expergefocere), *lpF.* bofte- u. a. (bajas-bofte- u. a.).
 || *mdE.* puvta-, pulta- fölkelteni, ébresztteni | *zürj.* palal- fölébredni, paléd- fölébresztteni.
465. bunkó, bunkós (bunkós bot) :
f. ponte (nom. ponsi) bunkó, csomós v. vastag vég (capitulum v. globulus in manubrio securis v. flagelli: lusikan ponsi scapus cochlearis, nuolen ponsi pars crassior sagittae).
-
466. baj (molestia, difficultas ¹⁾; bajos) :
f. vaiva baj (labor molestus, molestia, difficultas); vaivaise (nom. -ainen) molestiis pressus, miser, egenus; vaivaloise (nom. -oinen) bajos | *ész.* vaeva (nom. vaev) baj (mühe, plage): vaeval bajjal, bajosan, vaevalise (nom. -inen) bajos | *liv.* vâja baj (mühe, qual, plage, verlegenheit); vâjali, vâili (pl. -list) bajos, nyomorú | *lp.* *lpF.* vaive baj, nyomorúság; vaives, *lpF.* vaivalaş bajos, tele bajjal.
 || *vog.* vâj baj, nehéz, bajos.
467. bajusz :
f. viikse, viiksi (nom. viiksi) bajusz (katzenbart, schnurrbart).
468. bandsa, bandsal :
lp. vañal kancsal, bandsal (obliquus, limus: vañal çalmi kâçet b. szemekkel nézni).
469. bél (bele-k: belül, belé, belől, bent; belső) :

¹⁾ Ettől külön szó azon *baj*, melynek „certamen, lucta“ jelentése van (*bajvívás*); ez, valamint a tőle származó *bajnok*, a szlávból jött át = *boj*, *bojnik*.

f. väli köz, közbenső (*locus intermedius, quod inter alia est*: väli-aika *zwischenzeit*, väli-mies *közbenjáró*): välillä, välissä *közen, között* ¹⁾ | *liv.* vai (*pl.* vaid, vaijöd) köz, különbség (*zwischenraum, unterschied*): vai-äiga, vai-mies = *f.* väli-aika, -mies; vail, vais = *f.* välillä, välissä.

470. bér:

f. vero adó, bér (*tributum v. vectigal annue pendendum*) | *lpF.* värro, *lp.* viäro *sacrificium*; *tributum, vectigal*.

471. birka:

|| *md.* veris, verskä, *mdE.* vires, veriske bárány.

472. fa (*arbor, lignum*):

f. puu *fa* (*arbor, lignum*) | *éoszt.* puu | *liv.* pû.

|| *votj.* pu *fa* | *zürj.* pu | *cser.* cserH. pu, pû; *cserH.* pušängä, pušanga *élőfa* (*baum*).

473. facsar (facsarni: ki-, megfacsarni):

f. puserta- facsarni (*comprimere, exprimere manibus*) | *éoszt.* puserta-, puserda-, pusarda- *kifacsarni* (*ausringen, p.o. mosó ruhát*) | *lp.* počeste- *megnyomni, kifacsarni* (*exprimere, p.o. aquam e vestibus*).

|| *cser.* pizir-, *cserH.* pizirt- *nyomni, sajtolni* | *oszt.* pefr-, pek'r- *kifacsarni* (*vizet a ruhából*); *pusr-* cs'pni (*kneifen*).

474. fagy (fagyó-t: gelu, algor; fagyos):

fagy (fagyni: megfagyni, bef.); fagylalni, fagyasztani:

fáz (fázni, fázik):

f. pala- égni (*ardere, uri*), palo égés; palele- fázni (*algere, frigere, frigore laedi*: käteni palelee fázik a kezem), *frigore laedere*; poltta- égetni (*urere*: pakkainen polttaa *frigus urit v. laedit*) | *éoszt.* pole-, pöle- égni; poleta-, pöleta- égetni | *liv.* pala- égni | *lp.* puole- égni, ardere; puolde-, polde- égetni (*urere*); pollto-, poldo- fázni, megfázni (*frigore uri, p.o. láb, arcz*), polltom el-fagyott (*frigore perustus*); *lpF.* buolle- égni, buoldde- égetni, boltto- fázni (*vom froste leiden*), bolašte- fázni, bolaš fagy, hideg.

|| *md.* palî-, *mdE.* pala- égni, elfagyni; *md.* palf fagyott (*gefro-*

¹⁾ V.ö. gör. ἔντροπον (belek), szanszkr. antar (bent, belé), antara-s belső, antram (belek) — és lat. inter.

ren, steif durch kulte); *md. mdE. palaks csalán* (v.ö. *brennessel*) | *oszt. pôtáj- fagyni* (*kalt werden, frieren*), *osztSal. pûtáj-; pôtm- u. a. (hirtelen); pôtt- fagylalni, fagyasztani* (*gefrieren machen*); *pûden, osztSal. pôlen, osztSföl. polen csalán* | *vog. pol fagy* (*pol mâ fagyos föld*); *pol- fagyni, fázni* (*polem fagyott, hült, polne âlpi fázó test*); *polau- fázni, megfagyni* (*tkp. fagyódni*); *polit-, polt- fagylalni, polakat- fázni, fázkodni*.

J e g y z e t. A „fagyás, fázás“ és „égés“ egyazon szó által vannak kifejezve (v.ö. *f. pala-, palele-, md. pala-*). A mi az egybehasonlított szók hangalakját illeti, a *m. fagy* úgy egyezik a *pala-, pol-val*, hogy ott gy itt l fejlődött eredeti t, d hangból ¹⁾, a mely még meg is van az *oszt. pôtáj-, pôden* alakokban. Egy másik, de szintén azonos változata ennek a szónak a *m. fáz-, mely a z-jére nézve egészen olyan mint ház = oszt. xôt, xât, md. kud, cser. kudo, de vog. kvol* ²⁾.

475. faggyú:

lp. puoite kövérség, szalonna (*pinguitudo, lardum: svine p. szalonna*), *lpF. buoide; lp. puoitak kövér, obesus* (*p.o. olma ember*).
|| *osztS. polt faggyú* (*talg*).

476. fáj (fájni, fájdalom; fájlalni):

f. pakko kényszer, szorultság (*vis urgens, zwang, drang, not*); *fájdalom* (*dolor p.o. capitis; rinnan pakko dolor in mamma ex stagnante lacte*); *pakotta- kényszeríteni, fájni* (*dolore afficere: pãätäni pakottaa fejem fáj*); *pakitta-, pakaitse- u. a. | lp. pakčite- fájni* (*dolere: oive pakčit caput dolet*), *pakčes fájós* (*juolke le p. pes dolet*), *pakčekum megfájdult*; *lpF. bafča-, bavčaste-, bafčage- fájni, bavčas fájdalom*.

|| *oszt. pök-, pög- szenvedni*.

477. fajd, fajdok:

f. pyy császármadár fajd (*attagen, haselhuhn*) | *ész. püü* (v. *mets püü*), *püvi, püvikese* (*nom. -kene*) | *liv. pû, pûki* (*pl. -kist*) *fajd* (*feldhuhn, rebhuhn*) | *lp. paggo, poggio attagen*.

|| *oszt. pojdek, pajdek, osztSal. pajtek hófajd* (*schneehuhn*) | *vog. pajte, vogD. polte fajd, nyirfajd* | *mdE. povo, md. povnä, pounä, ponä császár fajd*.

¹⁾ Hasonló példa a *hagy* ige: *zürj. kol'-, vog. kul-, de md. kadī- stb.*

²⁾ Eredeti t, d hang helyett a finnben is l, a magyarban meg z mutatkozik: *tule tüz = oszt. tuget, tât, m. tüz.*

478. fakad (kifakadni, megf., sírva f.):

f. puhkea- (*puhkeda-) *fakadni* (platzen, ausbrechen: ajos puhkeapi a kelés fölfakad, lehti p. *fakad a falevél, puhkean puhumaan erumpo in verba, szóra fakadok, kifakadok*) | észt. puhke-fölfakadni (ära p.), p.o. hõlyag | lpF. bakkode- kifakadni (be-

479. fal (falni: falat): [szédre].

f. pala *falat* (bolus cibi, frustulum) | észt. pala | liv. pala (vaili pala *uzsona, tkp. közbenső falat*) | lp. puola *falat* (frustum panis aut alius obsonii).

|| vog. pôl, pul *falat, harapás*; pôl- *falni, pôluj- hirtelen fölfalni*; vogD. puolm *falat* | oszt. pulem- *lenyelni (verschlucken)*; pul *darab, falat* | votj. pales *darab* | cser. puldoš *falat* ¹⁾.

480. falu (falva-t v. falu-t):

f. paljo sok ²⁾ (multus, multum, magnus numerus) | észt. paljo u. a.

|| vog. paul, vogD. pajl, paul *valu* | oszt. pûgot, osztS. pugol *valu* | md. velä, mdE. vele *valu* (meš-velä, mehraj) | cserH. pülä sok.

481. fan (pubes; fanos eb, fanosodni):

|| md. mdE. pona *ször, gyapjú*; ponav *szörös, fkä-ponasa egy-szörű, egyszínű* | cser. pun, cserH. pun, pon toll, *ször* | oszt. pân *gyapjú* | vog. vogD. pun *ször, gyapjú*.

482. fanyalg ³⁾ (fanyalogni):

¹⁾ A cser. puldoš szintén pul- igére mutat, mint alapszóra, v.ö. numaldeš teher: numal- emelni, vinni, pušarteš fing: pušar- fingani, voštuldoš nevetség: voštul- nevetni, šuldoš szelet: šul- szelni.

²⁾ Tudni kell, hogy a f. paljo csak egyes-számban használható, s különben is főnévileg construáltatik, p.o. paljo rahaa sok pénz (tkp. viel von geld, beaucoup d'argent), paljo ihmistä sok ember (beaucoup d' hommes). Ebből kitűnik, hogy eredeti főnévi értéke „vielheit, menge, haufen“, mely a md. velä „raj, schwarm“ jelentésével egyezik. Ugyanezen velä, mely „falut“ isteszen, világot derít a „valu“-nak honnan való elnevezésére. Érdekes e mellett tudni, hogy a gör. πόλις „város“ szó hasonló észjárás szerint keletkezett; erről Curtius Gy. (Grundzüge der griech. Etymologie, 2. kdás, 78. l.) ezt írja: „Das skr. purī für part = gr. πόλις geht unstreitig auf die wurzel par, παλ, πλε zurück, und bezeichnete ursprünglich die vorstellung der „fülle“ des gewimmels, gedränges, woraus sich später der begriff stadt auch ohne diese sinnliche vorstellung entwickelt. Den griechen selbst entging die beziehung von πόλις zu πολλοί nicht.“

³⁾ A M. Nyelv Szótára így értelmezi: szükségben, szorultságban tűr, szenved, a nélkül, hogy baját kijelentené; elnyomorog; 2) magában nyög, magába vonulva szenved.“ Molnár A.: stringor, gemo, ingemisco.“ Alapértémenye „gedrückt sein, sich herumdrücken“; képzése olyan mint tévelyg-é, a miszerint fanyk következik ki, mint alapige, a melyre a hasonlítások is vonatkoznak.

f. paina- nyomni (*gravare, premere*), lenyomni, hajlítani (*pre-mendo deflectere, inclinare*); *festeni* (posztót): painavat kes-kenänsä birkoznak (*mintegy: nyomakodnak*); painele- u. a. (*fr.*) különösen: birkozni|ész. *paina-* elhálni (*v.ö. comprimere mulierem*); *painu-* meghajlani, görnyedni; *painuta-* hajlítani, görbíteni, nyomorgatni, kinezni (*quälen, peinigen*)|*liv.* *paina*, *painaji* boszorkány-nyomás (*alpdrücken*); *pain-* hajlítani, görbíteni; *festeni*|*lp.* *paine-* áthatni *imbuere, liquore v. odore perfundere* *vina le so oivai painam a bor meghatotta a fejét*), *painete-* *festeni, tingere, paino festék; lpF. baidne-* *festeni.*

483. *far* (ökör fara; hajó, kocsí fara; far-csik, far-csök):

f. perä hátulsó része, hátulja valaminek, *far* (*pars postica, p.o. puppis navigii, fundus sacci, podex animalium*): *perästä után*, *múlva, perään után* (mene hevosén perään menj a ló után); *peräkkähä* (*nom. -äkäs*) *faros, nagyfarú*; — *persehe* (*nom. perse*) *natis, podex: perse-sulka pluma in cauda avium*|ész. *perä, pera: pera-sool végbél, mastdarm; pera utána* (*p.o. minema menni*), *perast után*, *perämese* (*nom. -meno*) *utolsó; perse podex, alfel*|*liv.* *pera veg, hátulsó rész; peräst később, utóbb; után, -ért* (*râ p. pénzért*); *perri* (*pl. perrist*) *utolsó; perz* (*pl. -zöd*) *alfel, podex.*

|| *oszt. pir* hátulvaló (*das hintere, vergangene: pir-öt taval, das vorige jahr*): *pirna* hátul, után, *piretta* hátulról, *pira* hátra|*rog. per, pere, peri* vissza, hátra (*p.o. per-kietem visszaküldök, per-minem visszamegyek*)|*zürj. bör* hátra, vissza (*bör-seta visszaadok*), *börin után, múlva* (*kvajt lun b. hat nap múlva*); *böris, börsän* hátulról, után|*rotj. bör: börlo* hátul, utolsó, *börlašan* hátulról, *börä után* (*ta börä ezután*), *böris után* (*börisám liktä utánam jö*); *böris utolsó*|*cser. cserH. vara késön, azután; va-rase, cserH. varaša későbbi.*

484. *fárad* (fáradni, fáradtság, fáradozni):

lp. parge-, lpF. bargga- dolgozni, munkálkodni (*laborare*); *pargo, lpF. barggo* labor, *opus.*

485. *fark* (farko-t):

f. pursto, pyrstö fark (*cauda piscis*): *pyrstö-tähti üstökös, cometa.*

|| *cser. poč, pôč, cserH. pač* ¹⁾ *fark* (*puš-poč hajókormány*): *po-*

¹⁾ A *cser. poč, poš* e helyett való: *porč, poršt*; szintígy van: *puš hajó = f. purte (pursi)*, *cser. košt[em]* fájni = *cserH. karšt*; v.ö. *md. vaša csikó = f. varsa.*

čes után, hátul, végre; *cser.* pošť, *cser.H.* pašť: poštek, paštek után (*a tergo, post*) | *votj.* biž fark.

486. farkas:

|| *md.* virgas, *md.E.* värges, veígez farkas.

487. fasz:

lp. puočá penis, *membrum genitale virile.*

|| *votj.* puz mony, tök (*ei, hode*); puztem herélt | *vog.* voži, *vogD.* vääš, uaš fasz.

488. fazék, fazok (fazeka-t, fazaka-t):

f. pata fazék | *észt.* pada | *liv.* pada üst, fazék: pada sepâ faze-kas | *lp.* pate, *lpF.* batte.

|| *vog.* pôť, *vogD.* puot, pot, put fazék | *oszt.* put üst | *cser.* pot, *cser.H.* pad, pat üst.

489. fecske, föcske:

f. pääsky, pääske (*nom.* -ki) fecske | *észt.* pääsoke, pääsokese (*nom.* -kene), päästlase (*nom.* -lane) fecske | *liv.* pešlinki (*pl.* -kist) *u. a.*

|| *md.* pizgata, *md.E.* pezgun, pizgun fecske.

490. fed, föld (fedni; fedél):

f. peittä- takarni, befedni, rejteni; peittehe (*nom.* peite) takaró, peitto rejtek (*latebra*) | *észt.* peet- elrejteni, titkolni (*verstecken, verhehlen*) | *lpF.* bäätte-, bäättaše-, bäättale- befedni, takarni, rejteni: bäätos rejtekhely, bääta-lidne fátyol.

|| *vog.* pänt- fedni, betakarni: päntel, päntil fedel.

491. fej, fő, fê (feje-t, fejés) caput:

f. pää, fej, vége *v. hegye valaminek* (sormen pää *apex digití*, ohran pää *spica hordei*, päästä päähän végtől végig) | *észt.* pää, pea fej | *liv.* pâfej (*pâd vorschuhe, tkp. fejek*) | *lp.* (lásd: föl, 531. sz. alatt).

|| *vog.* päng, pong, *vogD.* pang, päng fej | *votj.* bañ orcza (*ant-litz, wange*): bañtem esztelen, bolond (*tkp. bañ-talan, tehát bañ tkp. fej*); puñ vég, határ | *zürj.* ban orcza, pom vég | *md.* *md.E.* pe vég, kútő; *md.E.* valgej-pe verszt (*tkp. szó-vég, azaz: kiáltásnyi föld*)¹⁾ | *cser.* *cser.H.* vuj fej, vég.

492. fej (fejni) mulgere:

¹⁾ A „fej, caput“-ra különösen eltérő szava van a mordvinban: *přä* (*prea*) *přä*, a mely aligha lehet a *pää, päng*-gel egy eredetű. Szintígy a *zürjén* és *votják*-ban az egészen eltérő *jur, jir* tesz „fejet“, míg a *pää, päng*-nek megfelelő alakok csak „orczáť“ vagy pedig „véget“ jelentenek.

lp. počče-, *lpF.* bačče- *fejni*, *mulgere*: poččeje *fejös* (*mulgens*, *lac praebens*).

|| *md.* *mdE.* peda- *szürni*, *fejni*; poľa- *szopni*, *fejni*: *md.* poľam traks *fejös tehén*; poľa, *mdE.* poľe, pušo *emlő*, *csecs* | *vog.* pas-
fejni: pasno *fejös* | *oszt.* pus- *fejni*.

493. *fejér*, *fehér*:

lp. päjes, päjok *fejér*.

494. *fejsze*:

f. pääkkä, pääkkänä *fejsze* (*securis*, *ascia*).

|| *md.* pejel, *mdE.* pejel, peel *kés*.

495. *fék*:

f. päitse (*nom.* -tsi), päitsime (*nom.* -sin) *fék* (*capistrum equorum*, *loramenta cephalica*; *pl.* päitset, päitsimet) | *észt.* päitsed (*pl.*), päige *fék*, kötőfék (*halfter*) | *lp.* pagge, *lpF.* baggo *capistrum*.

496. *fekete*, *feteke*:

|| *oszt.* pegda, pegde *fekete*.

497. *fek-* (*feküdni*, *fekszik*; *fektében*, *fektetni*):

lpF. bogga- *feküdni*, heverni (*ausgestreckt liegen*, *p.o.* ädnam ald a földön).

|| *votj.* puk- *ülni*, leülni: pukon *szék*, pukt- *ültetni*, letenni | *zürj.* pukal- *ülni*, pukás- *leülni* (*p.o.* a földre), pukt- *ültetni*, letenni | *cser.* pükt-[em] *kotlani*, tojáson *ülni* (*munušto p. incubare ovis*) | *md.* püti-, puti-, *mdE.* puto- *letenni*, odatenni, *ültetni*.

498. *fél* (*fele-t*; *út-félen*; *felé*, *felől*); *feleség*:

lp. pele *fél*, *dimidius* (*pele peive fél nap*, *čalme-p. félsem*, *juolke-p. felláb*, *käta-p. félkéz*, *manus altera*); *oldal*: *peive pele regio quae in meridiem vergit* (*mo pelen le sodn ő az én részemén van*, *tan pelen innen*, *e részen*, *mubben pelen a másik félén*, *túlsó félén*); *lpF.* bälle *fél* (*halb*, *hälfte*); *oldal*, *rész*: *muo ballest az én részemről*, *nubbe bæld javre a tó túlsó félén*, *részén* | *f.* puole (*nom.* -li) *fél* (*halb*, *hälfte*), *oldal*, *rész*: *puo- lella sanalla egy fél szóval*, *puoli-yö éjfel*, *silmä-puoli félsemü*; *siltä puolelta ex ea parte*, *tällä puolella citra*; *puolestani az én részemről*; *stb.*; — *puoliso feleség* (*conjux*, *ehhälfte*) | *észt.* poole (*nom.* pool) *fél*, *oldal*; *feleség* (*pooleks jagama megfelezni*, *hal- biren*, *pool-ema mostoha anya*; *poole felé*: *küla poole a falu felé*, *minu poolest a mca parte*) | *liv.* puol *fél* (*hälfte*, *halb*); *oldal*,

resz: puolõ, puol *félé*, p.o. kod puol haza *félé*, puolest *részé-ről, felől*.

|| *vog.* poál *fél, oldal*: täl p. *fél öl*; jomas p. *jobb fél, oldal, almas p. bal fél*; poal, päl, päl, *vogD.* poal, pal, päl *félé*: kven poal *kijelöl* | *oszt.* pêlek *fél, oldal (hülfté, seite)* | *voj.* pal *fél, oldal, táj (einer von zweien; seite, gegend)*: pal-kitek *félkezű, pal-sin fél-szemű*; palen *félen, félre* | *zürj.* pöv, pô (pöl) *fél, oldal*: pölön (*an der seite, an*) | *md.* pälä, päl, *mdE.* pele, pel *fél (halb), oldal*: päle-ve, *mdE.* pel-ve *éjfél*; pälks, *mdE.* pelks *fél, hülfté*; päli, *mdE.* pelev, pelej *félé*; päldä, *mdE.* pelde *felől, -től*; — pola, *mdE.* pola, polaj *feleség, hitvestárs* | *cser.* pêle, pel, pele, *cserH.* pele, pêle, pel *fél (hülfté, halb)*: pel-jut *éjfél, cserH.* pel *szinza felszem*; *oldal, fél*: *cser.* pelen -nál, mellett; peleške, peleş *félé, peleş, cserH.* pelec *felől*; vagy: vel (*p.o.* tide vel *innenső rész, šengal v. hátulsó rész*): velne, velen mellett; velan, vek (*velk) -hoz, mellé, *félé*; velič, več, *cserH.* velec *felől*.

499. fél (félni); félt (féltetni):

f. pelkää- *félni, pelko félelem*; peljättä-, pelättä- *ijeszteni, félemlíteni* | *oszt.* pelgä-, pelg- *félni, pelgo (nom. pelg) félelem, pelet-ijeszteni* | *liv.* pälga- *félni, ijedni* | *lp.* palle- *félni (ib tuste palle töled nem félek)*; pallaje- *megijedni, megfélemedni*; *lpF.* balla- *félni, balate- féltetni (für etwas fürchten, p.o. balateiga muo čalmid féltették a szememet [mert t. i. hideg volt, s nem akartak útra eresztani])*.

|| *vog.* pil-, pel-, *vogD.* pil- *félni*: pilpe *félő, piltäl félelmetlen*; pilt-, pilept- *ijeszteni* | *oszt.* ped-, pöd-, *osztS.* pel- *félni* | *zürj.* pol- *félni, pôtäm intimidus, pôž- megfélemedni, extimescere, pőzod- megfélemiteni (terrere)* | *md. mdE.* pele- *félni, peli félénk; mdE.* pela *veszély (félős dolog)*.

500. felesel (feleselni):

lp. pälke-, pälkače- *veszekedni, dorgálni (rixari, objurgare), pälkales veszekedő (rirosus)*.

|| *md.* pälksta-, *mdE.* pelksta- *feleselni, veszekedni* | *cser. cserH.* pelešt-[em] *beszélni, szólni*.

501. felhő, fölleg v. fölhő, fölleg:

f. pilve (*nom. pilvi*) *felhő* | *oszt.* pilve (*nom. pilv*) u. a. | *liv.* pila, pilu | *lp.* palv, palva, *lpF.* balv *felhő; palvas felhős*.

|| *mdE.* pel, päle *felhő; pelev, pälev felhős* | *cser. pil, cserH.* pil,

pül felhő (pil-kom ég, égboltozat) | votj. pilem felhő | zürj. pî (pil-) felhő, pila felhős | oszt. pêteñ, oszt. S. pêteñ felhő.

502. fen (fenni):

|| votj. penon ¹⁾ köszörűkő (schleifstein).

503. fene (fene vad; fias fene; egye meg a fene ²⁾):

f. peni, pena, penu, pentu, penikka kutya-, farkas- v. róka-kölyök | oszt. peni kutya: peni-töbi tudórvész (schwindsucht, tkp. kutya-betegség) | liv. piñ (pl. -nîd) kutya | lp. piädnak kutya: piädnaklakač olma *perfricatae frontis vir et malignus* (v.ö. fene ember); lpF. bän (bäd-näg) kutya.

|| md. pinä, mdE. pine kutya | votj. punu | zürj. pon | cser. cserH. pi, pî kutya.

504. fenít v. fenyít (fenyíteni *corripere, comminari; castigare*); feneget, fenyegget:

f. penää- meginteni (*admonere, hortari, warnen*).

|| zürj. piñal- veszekedni, megszidni (*rixari, objurgare*).

505. fenék, (feneke-t):

|| vog. päsän, päsen, päsn asztal ³⁾ | oszt. pesan, pesen u. a. | zürj. pizan asztal.

¹⁾ A votj. *penon*-ból *pen*-ige következik ki: v.ö. *körton* kötelék: *kört*- kötni, kötözni, *uſton* kulcs: *uſt*- nyitni.

²⁾ A *fene* szónak már kissé határozatlan a jelentése a mai magyar nyelv-tudatban. Tekintve, 1) hogy mint melléknév „vad, kegyetlen állatról” vagy ehhez hasonlított emberről használtatik; 2) hogy mint főnév olyanféle betegséget jelent, mely más nyelvekben is ragadozó, harapós állatról neveztetik (v.ö. ném. „wolf”, közélatin *lupus*, fr. *loup* a rák-betegségről mondva); 3) hogy káromkodásban használva, a mikor szintén főnévnek vétetik, ezen szó a „fészkes” és „fias” attributumokat kapja: igen valószínű, hogy a *fene* szó eredetileg valamelyik ragadozó vad állatot, alkalmasint „farkast” jelentett, s mostani jelentései ebből kiindulva mind csak hasonlati alkalmazások. Ez ellen az sem szól, hogy a *fene* melléknévi is lehet, v.ö. *kutya*-dolog, *gaz*-ember.

³⁾ A „fenék (fundus, boden)” fogalom közel rokonnak mutatkozik evvel: „fläche, platte”, a mely más részt az „asztal, tisch” elnevezésére is alkalmas. Így az oszt. *pede* „fenék” egyszersmind „talp, és tenyér”-ről is használtatik (*kur-pede, két-pede*), s megfelel e szó a finn *pöytä*-nek (*jalka-pöytä*, *käsi-pöytä* talp, tenyér), mely különben „asztalt” teszen. Ebből világos, hogy a *pede*, *pöytä* szónak eredeti jelentése „fläche, platte” — mindamellett, hogy egyrészt „feneket”, másrészt „asztalt” teszen. V.ö. cser. *pundaš* „fenék” (p.o. hajó-fenék), ebben: *vuj-pundaš* fejtető, a mi „kopf-platte”-nak igen érthető, de sehogysem magyarázható „fej-aljnak.” Hogy azonban a „fenék”-féle szókon többnyire alantvalóságot is értünk, az egyszerűen onnan van, hogy a természetben is a lapos, sík tért rendszeren alantvalónak

506. fény (*verő-fény*, *fényes*):

f. päivä nap (*sol, dies*); paista- sütni (*splendere, lucere; assare*)|
észt. päiva (*nom. päiv*) nap, paist- fényleni, sütni|*liv.* pāva nap,
paista- fényleni, ragyogni|*lp.* peive, *lpF.* bāive nap; paite,
lpF. baitto- fényleni, ragyogni, sütni.

|| *votj.* pišt- fényleni, (*glänzen, leuchten*). — Különben ide is tartoznak a fő, főz czikkben fölhozott ugor nyelvekbeli szók.

507. fenyű (*fenyve-t*, *fenyves*):

f. petäjä, petäjähä (*nom. -jäs*) fenyű (*pinus silvestris*)|*észt.* pedaja (*nom. -jas*)|*liv.* pedäg (*pl. -güd*)|*lp.* pecc, *lpF.* bācce.

|| *cser.* pünző fenyű|*md.* pičä, *mdE.* piče|*vogD.* vojnspē gyalogfenyű|*oszt.* unža, *osztS.* onžex fenyű (*fichte*).

508. fér (*meg-, bele-, hozzá-férni*):

|| *cser.* pur-[em], *cserH.* por-, pur- bemenni, beférni; purt-[em] bevinni, bevezetni, befogadni|*votj.* pīr-, pīral- bemenni; pīrt-bevinni (*hineingehen lassen*), befogadni|*zürj.* pīr- inire, pīrt-inferre.

509. férczel (*összeférczelni*):

f. parsi- megfoltozni (*acu resarcire, p.o. nadrágot*); parsime (*nom. -sin*) resarciendi instrumentum: parsin-neula öltögető tű (*acus major resarciendo utilis*).

510. féreg (*férge-t*, *férges*):

|| *vog.* *vogD.* pērik féreg.

000. fergeteg: lásd a forog czikk (525. sz.) alatt.

511. férj (*férje-t*; *férj-fiú*, *férfiú*):

lp. pores, *lpF.* boares öreg (*qui aetate est adulta, aetate aliquantum profectus*)¹⁾: oft boarras egykorú, boarrasabbo must nálamnál öregebb (*älter*).

|| *cser.* pōr, *cserH.* püerge férfi: pōr jing férfi [*ember*] | *votj.* pereš öreg, régi (*alt*) | *zürj.* pōris régi | *oszt.* piriš (*alt, uralt*).

512. fesel (*fesleni*, *feslik*); fejt (*fejteni*):

szemléljük és rája lenézünk, nem pedig hozzá fölnézünk. — A mi a fent egybe-hasonlított alakok egyezését illeti, a m. *fene-ke* és *vog. pāsän, pāsän* közös alapszavául egy **pāsänä* alakot veszek föl, melyből a m. *fene* megelőző **fejne, fehne, fehene, fesene* alakokon keresztül állott elé. V.ö. az s hang hasonló elgyengülését ezekben: *fejt, ejt* e h. *fes-t, es-t*.

¹⁾ „Férj, maritus“ értelemmel használja a finn nyelv az *ukko, äijä* szókat, melyek tkp. öreg, aggot, nagykorút jelentenek. Különben a *férjfiú* szóból is még eléggé kiteszik, hogy *férj*-nek eredeti jelentése csak ez: „nagykorú ember.“

f. pääse- oldódni, szétrádni (*solvi, sich lösen, sich ablösen, p.o.* solmu on päässyt *a csomó föloldódott, päästä liitoksesta aus den fugen gehen*); szabadúlni vmitől (*los kommen*); päästä-földoldani (*p.o. csomót*), lefejtteni (*p.o. maitoa = die milch abrahmen*), eresztteni, bocsátani (*los lassen, gehen lassen*) | *ézt.* päse-los werden, los kommen; *päst-földoldani, kioldani, szabadítani* | *liv.* päästa- eresztteni, kioldani, szabadítani | *lp.* piäse-földoldódni (*čuolma piäsei nodus relaxabatur v. dissolvebatur*), szabadúlni; piäsete, peste- elejtteni, elvesztteni; *lpF.* bäsä- elszabadúlni, bäsä- szabadítani, bist- elvesztteni.

|| *vog.* peseml- oldódni (*mohlil kot pesemlem a csomó föloldódott*), peset- kioldani, földoldani (*p.o. kötelet, csomót*) | *md. mdE.* pečke- átkelni; *md.* pečfte-, *mdE.* pečkevte- átkeltetni, átvinni ¹⁾.

513. fest, föst (*festeni tingere*), feset (*fesető fullo. Münchener codex*): *f.* pese- mosni (*p.o. ruhát, kezét*); pesetime- (*nom. -tin*) szappan ²⁾ | *ézt.* pese- mosni | *liv.* pez- mosni, súrolni (*pezî nai mosóné*) | *lp.* passa-, passate- mosni (*passateje mosó*); *lpF.* bassa-, bassale-.

|| *md. mdE.* peze- mosni | *oszt.* pus-, *osztS.* poss- mosni (*ruhát*) | *vog.* pos- mosni.

514. fészek (fészke-t):

f. pesä fészek | *ézt.* pcsa, pesä *u. a.* | *liv.* peza | *lp.* pesse, *lpF.* bässe.

|| *md.* piza, *mdE.* piza, pize fészek | *cser.* püžakš, *cserH.* pižlaš | *zürj.* poz | *oszt.* pīt, *osztS.* pet | *vog.* pifi, pīt fészek.

515. fiú, fi (fia-t, fias) *filius, puer, masculus, pullus*:

f. poika fi, fiú (poika-lapsi *fi-gyermek*); poju, poija *filiolus, puerulus* (*megszólítólág*) | *ézt.* poega (*nom. poeg*) fi, fiú (*kanan p. tyukfi, csibe*); sarj, tőhajtás (*nebensprosse*); poijakese (*nom. -kene*) fiacska, pois (*gen. poisi*) fiú, legény, inas, szolga | *liv.* puoga fi, fiú; pois (*pl. puõsid*) fiú, fiatal ember, inas | *lp.* pača, poiča *puer, puerulus*; puoike hős, derék férfi.

¹⁾ A finn pääse- „elszabadúlni“ továbbá a „valahova eljutás v. bejutás“-ról is mondatik; ezen további használata lényegesen egyező a *md. pečke-* jelentésével.

²⁾ A *pesetime* tkp. „mosó szer“ mint a szláv *mīlo, mīlo* (szappan) is; e szóban meg egy *pesettä-* ige van, mely szintén nem jelenthet mást mint „mosni“ (v.ö. *f. kosketta-* és *koske-* illetni). — A magyar *fest* régenten nem vonatkozott képességre (*pictura*), mely képírást volt; igazi jelentése tehát a „tinctura“, mely megint a mosással kivált „ruhamosással“ igen szorosan érintkezik.

|| *vog.* pi *fiú*, *fi* (jāni pi nagyobbik *fiú*, āj-pi *leány-fiú*, *gyermek*, jāum-pi *atyámfia*, abā-pi *medvefi*) | *oszt.* po^x, pa^x *fiú* (*knabe, sohn*) | *zürj.* pi *filius*; pijan, pijanjas (*pl.*) *fiak* | *votj.* pi *filius*, *pi*-*nal puer*.

516. *ficzamod-* (*ficzamodni, ficzamólni luxari*):

f. pysty-: jalka pystyy *megficzamodik a láb (pes luxatur)*.

517. *fitit* (*fititani*), *fitogat ostentare*:

|| *zürj.* petkedl- *ostendere, petkedés mutatkozni (apparere)*.

519. *fiing*; *fiing-* (*fiingani*):

|| *vogD.* pong-, ponn- *fiingani*.

519. *fog* (*foga-t, fogas dens*:

fok ¹⁾ (*foko-t, fokos: hegyfok, lépcső-f, fokhegyen*):

f. pii *gereben-*, *borona-fog (dens occae)*; ház-szöglet (*angulus domus exterior*; pii-kivi szögletkő, kova, tűzkő; selkä-pii hát-gerincz | *liv.* pigös (*pl.* -göd) *fog (gereben-, borona-fog: zacke, p.o. rēja p. zahn am rechen)* | *lp.* pane, padne, *lpF.* badne *fog, dens*; raideres-padne, *lpF.* raiddelas-badne *lépcső-fok (trep-pen-stufe)*.

|| *vog.* ponk, pong, *vogD.* pänk *fog (dens)* | *oszt.* penk, *osztSal.* pank; peñeñ *fogas* | *zürj.* piñ *fog* | *votj.* piñ | *md.* pej, *mdE.* pej, *pev* | *cser.* *cserH.* pũ, pũ *fog*.

520. *fog* (*megfogni, el-f, hozzá-f, be-f, össze-f, rá-f, fogni rajta; fogó*); *fogad (el-fogadni)*; *fogan- (megfoganik a fa; foganszik, fogantani)*; *foglal (elfoglalni, össze-f.)* ²⁾:

f. pyytä- *fogni (capere, captare, p.o. halat, vadat), vmire töre-*

¹⁾ Hogy *fog* és *fok* csak egyazon szónak változatai, melyek így a némileg eltérő jelentések megkülönböztetésére megállapodtak, mutatják az egy *f. pii*, vagy *lp. padne* jelentései. A *fok*-nak itt azon jelentései vonatkoznak ide, melyek szerint valami kiállót, élelyomulót részt teszen (*p.o.* promontorium, lépcső-fok, fejsze-fok, fokos; s innen a késre, kardra is alkalmazva: kés, kard foka). Ezenkívül van még egy *fok* szó, mely „nagyobb vizekből kifolyó ért, csatornát” jelent, s melyet Molnár A. „caverna, sinus” által magyaráz; a hajósok meg „priel, gescheide” értelemben használják a *fokot* (l. Kenessey A., Hajózási műszótár). Azonban ezen utóbbi szóhasználat is egyenesen a *fok* szó alapértelményéből folyhatott. Mert a mi „promontorium” a föld részéről, ugyanaz a víz részéről a nagyobb víznek mintegy élelyomulót, kiállót része, a milyent ezen utóbbi *fok* jelent.

²⁾ A *fog* igének alapértelményében befoglaltatik a „hozzáérés és megragadás, megakadás, behatás” s az igefogalom ezen utóbbi része az alkalmazásban túlnyomóan tűnik ki, s ez által különbözik is a *fog* a *tap* (tapint, tapogat) igétől. V.ö. *megragadni* „haften bleiben”, és áthatólag „ergreifen, fest nehmen”.

kedni, rajtalenni, keresni, kérni (pyydän rahaa pecuniam expeto, concupisco, pyydä tehdä légy rajta, hogy megtedd); pyydyksee (nom. -ys) fogó (decipula); pyyntö captura (p.o. piscium), petitio, consecratio; — pysty- fogni, rajta fogni, behatni (p.o. kés, fejsze: ei kirves pysty kiveen nem fog a fejsze a kőbe, nem fogja a követ; nuoli pystyy nahkaan sagitta cutem penetrat; sana pystyy mieleen verbum menti affixum manet); — puutta- öszszefogni v. foglalni, kötni, fűzni, ráragasztani; vmin fenakadni (haften bleiben, p.o. háló); puuttu- megragadni, ráragadni, fenakadni (haften bleiben, anhaften, p.o. hajó, betegség); illetni, érinteni, hozzáérni (tangere, attingere: en puutu siihen nem érek hozzá, id non attingo) | észt. püüd- fogni (p.o. halat), rajtalenni, keresni, kérni: püük, püüg (gen. püügi) fogás, vadászat (fangen, jagd); — poo- ráakasztani (p.o. puu külge a fára, risti peäle keresztre); — puutu-, putu-, put- megilletni, érinteni, fogni (anrühren, berühren, betasten, greifen), találni (treffen): se ei puutu minu v. mind az nem illet engem; puutmatta unberührt | liv. pûg- akasztani (henken): ül p. fölakasztani; — pût- hoz- áérni, illetni (anstossen, anrühren: sizöl p. behatni, eindringen, vast p. begegnen, mis sîn pûtöb a mi azt illeti | lp. pivate-, pivde-, lpF. bivvde fogni (halat, madarat); — paste- fogni (schneiden, acutum esse: i tat nipe paste nem fog ez a kés), rajta fogni, behatni (içčin so pälkoh muñi paste az ő dorgálása nem hatott rám, objurgatio ejus me non commovebat): pastel, pasteles acutus (pastel pargoi ad laborem strenuus); lpF. baste- (p.o. jorral basta saddai a kerék bevág a homokba).

|| vog. pû-, puj- fogni, megfogni, pumt- u. a. (p.o. kezénél, lábánál fogni), pûs- egyszer fogni: jel pusem fogoly, fogott | md. povî-, mdE. ponga- megakadni vmiben, belekerülni (p.o. hálóba), besülyedni; povuftî-, mdE. povde-, pongavto- megakasztani, rá-, fölakasztani; mdE. pongoñe- akadozni (beszédben) | cser. cserH. piž-[em] hozzáragadni, meggyuladni (v.ö. ném. „feuer fangen“), pižedel-[am] birkozni, küzdeni; pid-[am] kötni, kötni | rotj. pažlal- akasztani, fölakasztani, pažlas akasztó (henker).

522. fogy (fogyni: el-fogyni, megf.; fogytáig; fogyatkozni):

f. puutu- hiányozni (deesse, deficere; puuttumatta sine defectu v. intervallo, perpetuo), puuttehe (nom. puute) defectus, inopia | észt. puud- hiányozni (mangeln) | liv. pût- u. a.

|| *cser.* puč- *apadni* (*p.o. víz*), *fogygni*.

523. fon (fonni; fonal):

f. puno- *sodorni fonalat v. kötelet, fonni* (*contorquere filum v. funiculum, nere, p.o. linum*): *punonta filum contortum v. duplicatum* | *ézt. punu-fonni* (*flechten, p.o. vesszőt*) | *lp.* podne-, podnie-fonni, *sodorni* (*laikéb p. filum ducere, garn spinnen*; *kainob p. funem contorquere*), *podniele u. a. (fr.)*; *lpF.* badne-, badnele-fonni.

|| *md. mdE.* pona- *fonni*: *ponafks hajfonadék* | *cser.* pun-[em] *fonni* (*flechten*) | *votj.* pun- *u. a.* (*punet fonadék, geflecht*) | *oszt.* puntt- *sodorni* (*zwirnen*) | *vog.* panel, ponel *kender.*

524. fonnyad (*el-, meg-fonnyadni*) *marcescere, flaccescere*:

lp. puoldne-, puolne- *elfonnyadni, hervadni* (*marcescere — herbae*).

525. forog (forgani, forgó, forgatni); fordúl, fordít; forgatag:

fergeteg v. förgeteg; fürge:

f. pyöri- *forogni* (*rotatim volvi, circumagi*; *huc illuc cursitare*: *hyörii pyörii sürög-forog*); *pyörittä-, pyörtä- forgatni* (*circumagere, volvere, rotare*), *esztergályozni* (*tornare: pyörtájä tornator*); *pyörty- szédelegni, elájulni* (*vertigine capitis laborare*); *pyörä kerek* (*rotundum quid volvendum, rota, trochlea*), *pyöriä forgatag, kerek*; *pyörö forgó, kerge, szédélgő* (*sese volvens, vertigine laborans*), *pyöry szédelgés, kergeség*; — *pyry havas fergeteg*; *pyryä-, pyryttä- stöbern* (*hó*) | *ézt. pöörle- forogni, hentelegni, hánykolódni*; *pöörd- forgatni* (*drehen, wenden*); *pööri-pääv napforduló* (*sonnenwende*); *pöörita: süda pöörिताб gyomrom kevereg, émyeg*; *pööra* (*nom. pöör*) *forgatyú, kilíncs, kerek köszörűkö* | *liv. pöör forgó valami, forgófa, forgató köszörűkö*: *pöör v. pöörö läed forogni, kergeségben lenni*; *pöörlimi mēl szédelgés* | *lp.* porg, *lpF.* borgatag *havas fergeteg, hózivatar*; *borga- stöbern* (*hóról mondva*).

|| *mdE.* puvuřa-, pura- *tekeregni, örvényezni* (*puramo örvény*), *md.* puvěřa-, puřa-, *csavarni, körültekerni*; *md.* puverda-, purda-, *mdE.* puvurda-, purda- *fordítani, csavarni, evezni, facsarni*; *mdE.* puvurgado- *fordulni*; *md.* porf *hózivatar* | *vog.* pūr-, pōr- *forogni, pūrmat- legördülni, lefordulni*; — *per-, peril- forogni*; *pert-, perit- fordítani, forgatni, csavarni*: *kvärt p. fehér ruhát forgatni* (*mangorolni*) | *zürj.* bergal- *fordulni, bergäd- forgatni,*

fordítani; *purga hózivatar* (*procella nivosa*) | *votj. bergat-forgatni* (*drehen*), *börekt-megfordítani*, *megtéríteni* | *cser. pör-*: *pörő mardež forgószél*; *cserH. pöríkt-fordítani, téríteni*; *cser. pörd-[am] gördülni, fordülni*; *pörd-[em]*: *pördőő sztergályos, tornator* (= *f. pyörtäjä*).

526. *forács*; *farag* (*faragni*):

|| *vog. por-faragni*: *porne faragó fejsze*; *pores, pors forács*., *porset vágás vagy gyalulás forácsai*; *porntul, parntul forács* (*melyet ácsfejszével csindlnak*) | *zürj. purt kés* | *votj. purt kés* | *cserH. pir-metél*ni (*praecidere, amputare*); *jir p. circumcidere*: *pirt egy kevés, nem sok* (*paullulum*).

527. *forr* ¹⁾ (*forrani*; *forrás fervor, scaturigo, fons*):

f. porise-forrani, bugyogni (*sprudeln*); *purise-, puraa-cum sonitu bullire* | *ész. porise-bugyborekolni, forrni* (*brudeln*); *purista-fortyogni, horkanni*.

528. *fos, fost* (*fosos, fostos*); *fos* (*fosni*):

f. paska szar, fos, mocsok; *paskatti hasmenés, pasko ophthalmia catarrhalis*; — *paski-, paskanta-szarni, fosni, paskatta-hasat hajtani* (*fostatni*) | *ész. pask* (*gen. passa*) *szar, fos* (*passale aiama hasat hajtani, tkp. fosra hajtani*); *passanda-hasmenésben lenni* | *liv. paska sár, lucok*: *paskând-hasmenésben lenni* | *lp. paik, paika, lpF. baik szar*; *paike-, lpF. boikka-szarni*. || *oszt. pať fos, szar*; *pađ-szarni* | *vog. pohti, pohte, poši szar, fos*; *poht-szarni, fosni* | *cserH. pušked-[em] hasmenésben szenvedni, fosogatni* | *md. piskeže-, mdE. pisikiže-fosni*; *md. piskin mdE. pisik orma hasmenés*.

529. *foszl-, foszt* (*foszlani, foszlik*; *fosztani*) ²⁾:

¹⁾ A *forr* még féligmeddig hangutánzó ige (v.ö. *fortyog, fortyan*), melynek csak a „fervere“ jelentése túl emelkedik a hangutánzásra. A hasonlított finn szók ellenben még tiszta hangutánzók.

²⁾ A *foszlik* szónak igazi értelme ez: „burkától, hüvelyétől elválék“ (s ez által fedetlenné, kopaszszá lesz); *foszlanak* a madarak, *foszlik* az éret borsó. Ha azonban magáról a burokról (p.o. ruháról) is mondjuk, hogy *foszlik* (= szakad), mindig vele jár az ez által csupaszszá váló test képzelete is: *foszlik* a kígyó bőre. Ez által különbözik a *feslik* igétől, mely csak magát a szétmenést eloldódást jelenti. — Különbözik a *foszlani* (nudari) értelmény közel rokonságban van ezzel: *meg- v. kinyílni*, vagyis rokonok e jelentések „csupasz, nudus“ és „nyílt, nyitott, apertus“; v.ö. f. *avo-* „nyílt“ összetételekben: *avo-suin* nyitott szájjal, és: *avo-jalvin* mezítláb, *avo-päin* fedetlen fövel.

lp. puozes meztlen, csupasz (p. oive fedetlen fő).

|| *vog. pons-, puns-, pos-, vogD. punš- nyitni (p.o. aui punsēm ajtót nyitok)|oszt. punž- nyitni|zürj. pašk- nyitva lenni (offen sein), pašköd- nyitni|votj. paš nyílás, nyitott (loch, öffnung: offen)|md.panži-, mdE. panžo- nyitni, panživi, mdE. panžovo nyilni, kinyilni; md. panč virág|cser. počk-[am] cserH. paž-, pač-[am] nyitni: počuld-, cserH. pačelt-[am] nyilni.*

530. fő, föl (fövä: föni, fölni), főz (fözni):

f. paista- sütni (lucere, assare)¹⁾; päivä nap (sol, dies)|ész. paist-fényleni, sütni; päiva (nom. päiv) nap|liv. paista-fényleni, päva nap|lp. paite-, lpF. baitte-fényleni, sütni; peive, lpF. bäivve nap; — lp. passe-, lpF. basse- sütni (assare, igne torrere, p.o. húst).

|| *vog. pajt-, pêt-, piet- főzni|md. pie-, mdE. pije föni; md. pif érett, megfőtt; md. mdE. pide- főzni, sütni; md. mdE. pisi, psi forró, hev|votj. pös- föni, pöst- főzni; pös hev, forró; — piž sütni (backen, braten), pišt-fényleni|zürj. pöz- föni, megföni (masurus fio coquendo).*

531. föl v. fel (tejföl, fel-föld, fölébe, fölső, fölös; fölül, fölé, fölött, fönt), föl (fölmenni, fölfele) (v.ö. fej, fő):

*f. päällä (*päälne) rajt (supra): katon päällä a ház fedelén, päälle reä (katon päälle), päältä ról; päällise (nom. -inen) föl-ső, föl (p.o. tejföl; päällis-vaate föl-ső-ruha; päälliseksi fölibe, obendrein)|ész. pääl (=f. päällä) rajt, fent; pääle reä, päält ról; päälise (nom. päälne) felső (päälis tejföl); (igy is: peal stb.)|liv. pâl fent, rajt (=f. päällä); pâld, pâldöst fölülről, -ról|lp. paje föl-ső, pajeb superior: pajen fönt, pajas föl, sursum (valde pajas ädnamest vedd föl a földről), pajelt v. pajet fölülről, pajel, pajela fölött (pajelame fölöttünk); lpF. bage felső, (bajeb superior, p.o. b. bälle föl-ső oldal); bažen fönt, bajas föl (bajas mannat fölmenni), bajeld fölülről, bažel fölött (muo oajve bažel fejem fölött):*

532. föld (földet; földön ülni, földre esni, földhöz vágni; fel-föld, al-föld; föld terra):

¹⁾ A „fövé, főzés“ jelentése váltakozik ugyanazon szókbán a sütés jelentésével: szanszkr. *pak-*, gör. *πεπ-* (πέπων), lat. *coc-* (*coquo*) = szláv *pek-* „sütni“, (braten, backen; a napról: „brennen, stechen“). A „sütés“ meg a „fénylés“ jelentésével találkozik egybe; lásd fentebb a *sül, süt* czikk alatt, és a *fény* czikket.

f. pöytä asztal ¹⁾: *jalka-pöytä planta pedis*, (azaz „*fusz-fläche*“); *kämmen-pöytä pars palmae interior*, *tenyér* (ellenben: *k.-selkä palma exterior*) | *ész. pövid* (*gen. pöia*), *peud* (*gen. peue*) *kerektalp*: *jala-p. planta pedis* | *lp. peude*, *lpF. bävde asztal*.

|| *oszt. pede*, *pete*, *osztS. pite fenék* ¹⁾ (*grund, boden*): *kur-pede planta pedis*, *kêt-pede handfläche* | *vog. pāti*, *pätit*, *vogD. pät*, *päfa fenék*: *lajl-pätit lábtalp*, *kâp-pätit hajó feneke kívülről ponk-p. fej-tető* (azaz: *kopfplatte*) | *zürj. püdös*, *püdäs fenék*, *fundus*: *ki-püdäs tenyér* (azaz: *hand-fläche*) | *votj. pides fenék*, *püd láb* (azaz eredetileg: *talp*) | *cser. cserH. pundaš* (*vundaš*) *fenék*: *puš-pundaš hajó feneke*, *jol-vundaš talp*, *vuj-pundaš fej-tető* | *md. mdE. potmaks fenék*.

533. fösvény:

lp. peuček fösvény (*avarus*).

|| *cser. peškedelan* [em] *fösvénykedni* ²⁾.

534. fúj, fuv (fújni, fúni: fuvó, fuvallani, fuvatag):

f. puhu- fújni (tuuli puhuu *fúj a szél*, puhun valkeata megfuvom *a tüzet*), *beszëllenä*; *puhehe* (*nom. puhe*) *fuvás*, *beszéd*; *puheltu-*, *puhistu- fuvalkodni* (*aere inflari*, *intumescere*) | *ész. puhu- fújni*, *puhus fölfuvódás* (*blähung*) | *liv. pûg- fújni* | *lp. pusse-*, *pose- fújni*, *lpF. bosso-* (*piägga pussa fúj a szél*); *pusotak fuvó* (*follis*).

|| *oszt. pû-*, *osztS. pûg- fújni*, *fölfújni* | *vog. pûl- fújni* (*vuat pûli*

¹⁾ A magyar *föld* szónak első jelentése: „*boden*“, azaz „*alant való tér*“, v.ö. *földre, földön, ház földé*; csupán csak elterülést jelent akkor, mikor a német „*land*“-nak felel meg, v.ö. *alföld*, egy napi járó *föld*, egy mérföld; a nagy víznek, tengernek ellenében áll a *szárazföld* (tkp. *die trockene fläche, das trockene land*); „*ager, acker*“ jelentése is illő határozó mellékszóktól függ: *szántóföld*, *buzaföld*, *kender-*, *kölesföld* (s innen azután a több *földek*); csak az alant való nagy tért jelenti a *föld* szó az ég ellenében is, a miből azután a geographiai fogalom „*erde*“ következik. Másrészt a *föld* szó, „*erde*, *terra-t*“ jelent, mint anyagot, a mire legközelebb a „*boden*“ jelentés vezetett át (v.ö. *agyag-föld*, *homok-f.*, *fekete föld*). — A m. *föld* szó jelentésére nézve a német *feld* szóval, finn *pelto* (*ager*) szóval csak érintkezik, de nem felel meg nekik, a miért is azon vélemény kell visszautasítanom, mintha a németből kölcsön vett szó volna a *föld*. Első jelentése „*boden*“, s ennél fogva alapértémenye a szónak „*fläche*“, a miről a „*boden*“ is veszi elnevezését v.ö. fentebb a *fenék* czikkhez (505. sz.) való jegyzetet.

²⁾ A *lan* igeeképzőről, l. Nyelvt. Köz. III, 422.

szél fúj); *püles- egyszer fújni*: *pülespi, puolspi daganat*; *pülaht dagadni* | *cser. pu-[em] fújni*; *cser. cserH. pual-[am] u. a.*; *cser. puald-[em], cserH. pualt- szelelni, tele fújni, egyet fújni* | *mdE. puva-, md. fa-fújni* (*fam hólyag*; *fama fuvó, follis*; *mdE. puvamo duda*).

535. *fül, fujt v. fojt* (fúl¹⁾ni, fojtani; füladni):

lp. puve-, lpF. buvete- megfojtani (*strangulare*); *puvo-, lpF. buovo- fojtódni* (*strangulari*.)

|| *md. pova-, mdE. pova-,¹ puva- fojtani* (*kézzel*) | *cser. pikt-, cserH. pükt- fojtani, megfojtani* | *vog. poš- fül¹ni* (*jel-p. megfül¹ni*), *pošet- fojtani, fúlasztani*.

536. *furkó* (*bot furkója*), *furkós* (*f. bot*):

f. porkka furkós zurboló rúd, furkós bot (*contus capitatus, baculum capitulo ornatum, mit einem knopf am ende*); *gumó a torokban* (*halsbeule*: *porkka kurkussa*) | *lp. porka contus*.

|| *md. purks gumó, csomó*.

537. *fut* (*futni*: *el-, megfutni*) ¹⁾:

lp. pakče- elhajtani, elkergetni (*verberibus aut aliquo modo abigere*); *sietve elfutni, sietni, sietni vmire*; *pače- sietni, elsietni* (*pače¹i taste celeriter hinc discedebat*) | *f. pakene- elfutni, megszaladni* (*fugere*); *pako fuga* (*meni pakoon futásnak eredt*) | *észt. page- elfutni, megfutni, pago futás*.

|| *cser. cserH. pokt-[em] hajtani, kergetni, üldözni* | *zürj. pšj-, pšjal- (fr.) futni, futosni* (*currere*) | *votj. biž- futni* (*laufen, fliehen*) | *vog. puš- megfutni* | *md. mdE. pañe- hajtani, kergetni*.

538. *fű* (*fűve-t, fűves*):

|| *vog. pom, pum fű* (*gras: tasem pom aszott fű, széna*), *pomiñ fűves* | *oszt. pûm, osztS. pôm fű*; *pûmañ fűves*.

539. *fül* (*füle-t, füles*):

lp. peľe, lpE. päľe, lpF. bälľefül (*auris*); *lp. peľes edényfüle* (*ansa*)

|| *vog. päľ, peľ fül* | *oszt. pet, osztS. peľ* | *zürj. peľ fül, peľes angulus* | *vog. peľ fül, peli vég, hegye vminek* (*ende, spitze*) | *md. pilä, mdE. pile fül*; *mdE. pilev füles, nagyfülű* | *cser. pilikš, cserH. peľeš, pilš fül*.

¹⁾ A m. *fut* igében a *t* eredetileg causativ-képző, úgy mint a *cser. pokt*-ban is; ugyan e képzőt láttatja *č* alakban a *lp. pakče*-. Az átható jelentés néha benhatóba megy át, mihelyt az illető tárgyra, mely alattomban érthető, nincs különös tekintet; v.ö. *hajtani* (*fahren*, tkp. lovat hajtani), *vágtatni, ügetni*.

540. fül, füt (fülni, fütteni) :

lp. piva-, pive-, *lpF.* bivva- melegséggel bírni (*calere, vim frigoris sustinere*); pivaless, *lpF.* bivval meleg (*p.o. ház, ruha, idő*); — pikte-, *lpF.* bifte- fütteni, melegen tartani (*calefacere, calorem afferre, warm halten, p.o. piktaseh pikteh almačeb vestimenta homini calorem conciliant*; *lpF.* giedaides biftet dolast kezeit a tűznél melengetni): piktas, piktes, *lpF.* bivtes ruha (*vestis*).

|| *oszt.* pem, pöm fürdő-güz (*badstubendampf*), pemeñ hő, meleg (*heiss*); pemd- megfűlni (*heiss werden*), pemett- fütteni (*heizen*).

541. fűrész, fűrész serra ¹⁾ :

f. pure- marni, harapni, rágni; pureksi-, pureksele- rágcsálni; puru, puro rágadék: sahan puru serrago, fűrészpor | *eszt.* pure- marni, rágni; purele- marakodni, veszekedni; puru rágott kenyér: puu p. fűrészpor (*sägespäne*) | *liv.* puru-, pur- harapni, rágni: purmös (*pl. -mőd*) zápfog (*rágó fog*) | *lp.* porre-, *lpF.* borra- enni, harapni; koptatni, nyűni (*terere, atterere*).

|| *oszt.* por- harapni, rágni | *vog.* pur- marni, harapni, enni | *md.* *mdE.* poře- harapni, rágni | *cser.* pur-[am] rágni, purl-[em] harapni; *cserH.* pural-, pirl-[am] harapni, harapdálni, kóstolni.

542. füst:

|| *vog.* posim, pašim, *vogD.* pošm füst: pašiml- füstölni.

543. füz (füze-t, füzes; füz-fa) :

lp. piässso, piässotak, *lpF.* besudak füz, füzvessző (*weide*); päs- tek, päst bokor | *f.* pensaha (*nom. pensas*) bokor (*frutex*) | *eszt.* pöösas (*gen. -sa*) u. a. | *liv.* pööz, püz bokor.

544. vaczok (vaczko-t) :

|| *md.* vasta hely, alvóhely.

545. vágtat (vágtatni) :

lp. vainke- vágtatni (*galoppiren*).

546. vaj (vaja-t, vajas) :

f. voi vaj (*butter*), voise (*nom. voinen*) vajas (*p.o. kenyér*);

¹⁾ A „fűrész“ tudvalevőleg „fogas“ eszköz, a melynek alkalmazásában épen ezen fogai működnek. Nagyon természetes észjárás azért, ha valamely nyelv a „säge, serra“-t „marás, harapásról“ nevezi el. Elétünteti részben ezen észjárást a finn nyelv, mely a „säge-späne“-t sahan-puru-nak nevezi (tkp. „morsum raesre“).

voita-, voitele- megkenni (*ungere, unguento v. butyro illinere*),
voitehe (*nom. voide*) *unquentum* | *eszt. voi vaj, void- kenni, voie*
kenet, deget | *liv. vöi, vöidag, vöidug vaj; vöida- kenni, mázolni*
vöidöks kenet, máz | *lp. vuoj, vuoja, lpF. vuoga vaj; vuoid-*
vuote-, lpF. vuoidde- kenni, megkenni.

|| *md. vaj, mdE. oj vaj, zsír, olaj; vaiafti-, mdE. oijavto- meg-*
kenni | *vog. vaj, voj, vogD. vuaj, vuoj zsír* | *oszt. voj zsír, fagy-*
gyú | *votj. vöj vaj, olaj; vöjal- megkenni* | *zürj. vīj vaj, vījal-*
butyro ungere | *cser. cserH. ü, û vaj, olaj (škal-ü tehénvaj, pu-ü*
faolaj).

547. vajud- (vajudni, vajudik *v. vajuszik languescit; conflictatur cum*
partu; vajudt morbidus, languidus):

f. vaipu- fáradságtól lerogyni, elfáradni, ellankadni; vaivutta-
delassare | *eszt. vaibu- elfáradni, ellankadni (matt werden, schwach*
sein: olen vaibund keik egészen ki vagyok merülve, schachmatt);
vaibuta- elfárasztani | *lp. vaipe-, lpF. vaibba- elfáradni, ere-*
jéből fogyni ki; lpF. vaibbade- elfárasztani.

548. vakarcs (*proles ultima, nestling: vakarcs-magzat*):

lp. vaker, vakeca, lpF. vakar a legkisebbik gyermek.

549. vál (válni, válik: elválni, megv.; törvénynyé, vízzé válik), választ
(*el-, megválasztani*) ¹⁾:

lp. vuolge-, lpF. vuolgge- menni, elmenni (ire, abire, abreisen),
elindulni; vuolgate- auferre, abducere | *f. olkene-, olkee- rhova*
v. rhonnan kerülni (casu venire: olkenin tielle invenni viam, ol-
keepi kylään faluba kerül; lintu olkeni pesästä avis ex nido
forte excidit, aberravit; olkesimme polulta a tramite discessimus);
rhova menni, rhonnan elindulni (se conferre, sich verfügen).

|| *vog. vajl- menni, rhova menni (sich begeben): nal-v. lemenni;*
vajlt- vezetni | *votj. valt- vezetni (führen, anleiten), valtīs vezető.*

550. vall (vallani, megv., hit-vallás):

¹⁾ A *válni* igének „separari“-féle jelentése jobbadán csak a távolító meg-
határozástól függ, a mely hozzá járúl (*vmitől valóni*). De minthogy *vmivé* is lehet
válni, ezen igének alapértelme nem más, mint az általánosabb „menni (ire, abire)“;
v.ö. f. *lähte-* (ire, abire) a lívben (*läe- u. a.*) így is használtatik: *pillizöks läed meg-*
felhösödni, tkp. „felhössé menni“; a finnben *mene-* (menni) így: *mieli menée pahaksi*
mens evadit v. fitmala, azaz: laeditur; v.ö. a lat. „evadere, abire in“ hasonló hasz-
nálatát.

*f. vala eskü, jus jurandum: teen valaa esküt teszek, esküszöm | lp. vale, lpF. valle eskü (lp. valeb takket esküt tenni).
|| md. mdE. val szó, hír ¹⁾.*

551. ványol (megványolni; ványoló fullo):

f. vanutta- ványolni (subigere pannum, depserere), vanuttaja fullo; vanu- subigi, densari (ut pannus, massa panis) | észt. vanuta- ványolni, vanu- összemenni (mint a posztó, sich krimpnen) | liv. vant- ványolni, vanb- (=f. vanu-).

552. vár (vara-t), város.

*f. vuore (nom. -ri) hegy (mons); vaara mons, petra, saxum majus | lp. vare, lpF. varre hegy.
|| md. vär, mdE. väre, vere felső rész, föntvaló: väri, mdE. värev föl, fölfelé; väre, mdE. väre fölülről.*

553. vár (várni; várakozni):

*lp. vuorde-, lpF. vuordde- várni, várakozni (expectare).
|| vog. úrkát- várakozni; úr-, vogD. uor- őrizni: ürne őrző | md. varža-, mdE. varša-, varča-, vača- megnézni ²⁾.*

554. varju (varju-t v. varja-t; varjas):

*f. varekse (nom. vares) varju | észt. vares (gen. -ese) | liv. varikš | lp. vuoračes, vuorča, lpF. vuoraš, vuorčes varju.
|| oszt. varñaj, osztS. urñi varju | md. varsi, varhsi, mdE. varsej, varaka varju | zürj. variš bagoly.*

555. vas (vasa-t, vasas):

f. vaske (nom. -ki) réz, cuprum | észt. vask (gen. vasse) réz, ércz | liv. vašk ércz (metall), réz.

556. vastag (solidus, robustus, firmus, validus, fortis. Molnár A.); vaskos (robustus, validus, solidus):

f. vahva erős, vaskos (firmus, fortis, robustus); terhes (gravidus, schwanger) | észt. vahva u. a. (stark, tapfer).

557. vég (vége-t, végezni; végre, végső):

f. viimehe postremum, ultimum, das letzte; viime sana utolsó szó, viimeeksi utoljára, ultimo, zum letzten; viimein végre, utoljára; viimeise (nom. -einen) utolsó (postremus, ultimus); vii-

¹⁾ Az árja svar ige „esküdni“ ebben: schwören, schwur; általában „mondani, szólni“ ezekben: épéw, sermo, svéd- svára (felelni).

²⁾ A „nézés“-t jelentő ige több különösebb fogalmakat fejezhet ki: „várni“ (v.ö. expectare és spectare, tör. kara- nézni és várni); „őrizni, ővni“ (md. vani- nézni, őrizni, f. katso- hasonlóképen).

meiseltä *végre* (*demum, tandem*) | észt. viimse (*nom. viimne*)
utolsó, végső (v. pääv itélet napja, der jüngste tag, v. seädus
végrendelet; viimane (*gen. -atse*) utolsó; viimati, viimaks *végre*,
utoljára, minap (*neulich*) | *liv. vimi utolsó*.

|| *cser. ümä: ümäšte taval, a minap; ümäse taval* (azaz: *im letzten, t.i. jahre*).

558. vél (vélni):

|| *zürj. velal- érteni* (*verstehen*); *velöd-, veläd- tanítani* | *votj. valal- érteni, valekt- tanítani, valat- értetni* (*andenten*).

559. vén:

f. vanha vén, öreg, régi: vanhemmat seniores, parentes | észt. vana vén (v. mees vén ember), régi (vanal aial a régi időben);
vanemad szülék | *liv. vana*.

|| *zürj. važ régi, vén* (*važm- senescere*) | *votj. vuž u. a.*

560. vér (vér-t, véres, vérzeni); veres v. vörös, verhenyeges:

f. vere (*nom. veri*) vér, *verise* (*nom. -inen*) véres; *verevä véres, fris, virágzó színű, piros* (*recens, vegetus, rubidus*); *verekse* (*nom. veres*) *fris, el nem avult* (*p.o. hal, hús*; *verekset kasvot vultus rubidus, venustus*); *verittä-, veristä- megvérezni* | észt. vere (*nom. veri*) vér, *verise véres*; *verev* (*gen. -va*) vörös: *verev kriit vörös kréta* (rötel); *veres félig erett* (*gabona*); *veresta- megvérezni, ölni* | *liv. ver vér, verri véres* | *lp. varr, varra, lpF. varra vér; varras, lpF. varas fris, p.o. hal, hús, varres fris, egészséges; varrte, varde-, lpF. vardde- vérzeni* (*bluten*).

|| *oszt. ver vér, verde vörös* | *vogD. vujr, ûr vér* | *zürj. vir vér, viräs véres* | *votj. vir és vires* | *md. ver, mdE. veř vér: veri, mdE. verej, verev véres; verja-, mdE. veriija- megvéresedni, vérzeni*;
— *verik, mdE. värek nyers* | *cser. vür, cserH. vir vér: vürgeñe, cserH. virgeñe réz; vürang-[am] megvéresedni*.

561. vés (vésni, véső):

f. veistä-, vestä- faragni, vésni (*cultro scindere, dolare*); *ve-suime, vesime* (*nom. -in*) *securis curva excavandis patinis ligneis*; *veitse* (*nom. -tsi*) kés | észt. vesime (*nom. -im*) *válu-vájó bárd*; *veitse* (*nom. veits*) kés | *liv. veis* (*pl. vēšid*) kés.

|| *votj. ožon* ¹⁾ *vėső* (*meissel*) | *cser. voz-[em] írni*.

562. vesz v. vész (veszni); veszt, veszít (*elveszíteni*); veszedelem:

¹⁾ Lásd fentebb a *fen* (502. sz.) cikkhez való jegyzetet.

f. vahinko kár, veszteség, vahingollise (nom. -inen) káros, veszedelmes | észt. vahing (gen. -ngu) baleset, szerencsétlenség (böser, widriger zufall) | lp. vahak veszedelem (periculum majus, infortunium), lpF. vahag kár, veszteség; — lp. vašek ¹⁾ infortunium.

|| zürj. voš- veszni, elveszni (verloren, zu grunde gehen); vošt-veszíteni, elveszíteni (verderben, verlieren) | votj. išt- elveszteni (verlieren).

563. vessző:

f. vesa tőhajtás, sarj (schössling), bokor; vesakko frutetum, virgultum | észt. vösa u. a. (sprosse, gesträuch).

564. vet (vetni: levetni, elv., megv., stb.; vetőmag):

f. vätkää- vetni, dobni, hányni (vi projicere, prosternere).

|| md. mdE. vide- vetni, magot vetni (serere): vidi magvető, vidmä vetőmag | cser. cserH. üd- vetni (serere) | vogD. uot-: náorpi uots csikót vetett, säur uots a tehén megellett.

565. vét (elvétni; vétve, elvétve v. vélte, véltve raro, aberranter); vétek (véte-t):

f. válttä- elkerülni vmit (vitare, evitare, declinare a via) | lp. velte-, lpF. váltte- irritum fieri (fehl schlagen, nicht zutreffen: äh so pakoh velte verba ejus fide nunquam carent, nem csálnak).

566. vezet (vezetni); vezér, vezérteni:

f. vetä- ²⁾ húzni (trahere p.o. szekeret, ducere p.o. spiritum) | észt. vedä-, veda- húzni, szállítani, vinni (führen, p.o. a kocsin terhet valahová) | liv. veda- húzni, vinni, vezetni (vedâjid brütigamsgefolge, jeddö vedâji brautführer.

|| cser. cserH. vid- vezetni; vided- u. a. (fr.) | md. väfe-, mdE. veře-, veda- vezetni, kormányozni: vädmä, mdE. vedmä gyeplő (leitseil) | vogD. vät- húzni (nuk-v. fölhúzni, p.o. csizmát).

567. víg (viga-t, vígan); vigad (vigadni); vigasz- (megvigaszik sanatur), vigasztal consolatur, laetificat) ³⁾:

¹⁾ A h-val való vahak alak átvett finesség; eredeti lp. alak vašek. V.ö. a szegény cikket (317. sz.)

²⁾ V.ö. lat. „ducere“ = gót. tiuhan (ziehen, führen) = ziehen.

³⁾ A víg alapjelentése, mely a szó mai használatából is még némileg kiténik, „élénk mozgás“, mely egyrészt „az öröm, jó kedv“ (víg, vigad), másrészt „jó egészség“-nek a jele; v.ö. munter (m. herumspringen; nicht ganz munter sein — betegeskedni).

f. viekkaha (*nom.* viekas) *élénken* mozgó, *fürge*, *serény* (*agilis, celer*); *mente agilis, astutus* | *lp.* viäke-, *lpF.* viekka- *szaladni* (*currere*).

568. világ (*lux, lumen, mundus*), világos ¹⁾:

f. valkea (*valkeda) *fehér, világos, fényes* (valkealla päivällä *fényes nappal*); *világosság, fény, tűz*; valkene- *fehéredni, világosodni*; valkaise-, valaise- *fehériteni, világítani*; valo (*világ* (*lux, lumen, p.o. solis, lunae*) | *észt.* valge *fehér, világ, világosság*; valo világ (*p.o. holdvilág*), valosa *fényes* | *liv.* vâlda *fehér, világos, világ* (*licht*); val világ, fény: pâva val *napvilág* | *lp.* velkes, velket, velkok, *lpF.* vielggad, vilgis, vielgok *fehér*; velkote-, *lpF.* vilgude- *fehéredni*.

|| *cser.* volgodo *világos, fényes* | *md.* valda, *mdE.* valdo *világ, világos*: *md.* ko-, tol-, ši-valdo *hold-, tűz-, napvilág*; *mdE.* valske *reggel*.

569. villog, villag (*villogni micare, coruscare*); villám ²⁾:

f. vilkku-, välkky- villogni (*micare, abrupte splendere v. micare*) | *észt.* vilgu- *schimmern*; väлки-, väлка- villogni, *ragyogni, villámlani*: välk (*gen. -ku*) villám | *liv.* valk villám, fény; valk-villogni (*blitzen, leuchten*), vilk- *schimmern* | *lp.* vilete- pillantani (*celeriter adspicere*).

|| *vog.* volg- villogni, fényleni | *cser.* volgald-[am] villámlani, fényleni; volgož-: volgožes *megvirrad*; volgunžo, *cserH.* val-ganzä, valganca *villám*.

570. virgoncz (*alacer, agilis, versutus*):

f. virkiä, viriä *fürge, serény, élénk, föléledt* (*gnavus, alacer, viva*); virkku u. a. (*különösen lóról*) | *észt.* virg (*gen. -ga, -gu*) *fürge, serény, gyors* | *liv.* virgzö *élénk* (*munter, lebhaft*).

571. virít, virül (*virítani, virülni*); virág:

f. viheriä zöld (*viridis, p.o. gramen*), vihartä- *zöldelleni* (*virere, viridem esse*) | *liv.* vîri (*pl. -rist*) *sárga*.

|| *cser.* užarge *zöld*; užarge-[em] užargem-[am] *zöldülni*.

572. virrad (*megvirradni, virradat*):

¹⁾ A világ szóbeli g nem a valkea stb. helyi k-nak felel meg, hanem új képző, mely hideg, hideg ben is van (l. a 122. számot). A valk-, valg-, volg-nak a magyarban csak vil áll ellenében.

²⁾ V.ö. az előbbi (világ) cikket.

|| *md. vařhmede- virradni, vařhmedema reggel, virradat.*

573. vizsket (vizsketni), vizsketeg :

|| *oszt. veskar vizsketeg, rüh (jucken, krätze).*

574. vizsont, vizsontag (*rursus, contra, invicem*); vissza retro, re-; visszás *perversus, visszájára* ¹⁾:

f. vasta ellenébenvaló, ellenkező (quod oppositum v. contra est): vasta-tuuli ventus adversus, v.-ranta ripa opposita; vastaan, vastoin, vasten ellen, ellenébe (seisoa vastaan ellentállani, päivää vastoin a nap ellen, vasten tuulta szél ellen; käydä vastoin male succedere, vastoin-käyminen res adversa); vastaise (nom.-ainen) contrarius, adversus, renitens; vastaa- resistere, repensare (vastaan työn rahalla), respondere, reloqui (metsä vastaapi az erdő visszafelel, viszhangot ad); vastukse (nom. -us) obstaculum, vastusta- ellenezni, akadályozni|észt. vasta (=f. vastaan): vasta kumisema visszahangzani, widerschallen; vasto (=f. vastoin): vasto-meelne widerspenstig; vasta- respondere|liv. vast, vastö ellenébe, ellen: vast paistâmi gegenschein; vasti (pl. -ist) ellenes (widrig); vastuks ellenére v. ellenében való (widriges, feindschaft; entgelt)|lp. vuosta, vuoste, lpF. vuostai, vuosta ellenébe való; ellen, ellenebe (vuoste-mannem fortuna adversa; vuoste-piägg, lpF. vuostai-bieg ventus contrarius; ruđai vuostai [pénz ellenébe] pénzért); lp. vuostalaste- ellenkezni (repugnare, obluctari).

|| *zürj. veštîn átellenben (gegenüber, vor: kodî tijan veštîn [a falu], mely átellenetekben, előttetek van)|votj. važ- felelni, ellentmondani|cser. vaš szemközt, ellenében (vaš liaš obviám fieri); vaš-vaš, p.o. vaš-vaš-tene egymással, invicem, vaš-vaš-tek egymáshoz (tkp. oppositus ad oppositum); cser. cserH. vaštareš eleibe, ellen (obviám, contra)|md. vasen, vašin: v. pejelht olló (tkp. „gegen-messer“, pejel kés), mdE. vasoñ peelt olló; — md. vasifti-, mdE. vasođe-, találkozni valakivel; mdE. vasta- találkozni, egybejönni: karšo v. eleibe menni.*

¹⁾ Ezen szókban kétféle jelentés mutatkozik: „contra“ és „retro.“ A magyar vissza-nak csak a „retro“ jelentése van, a finn vasta-ban túlnyomó a „contra, adversus.“ De itt is fejlődik már a „retro“ jelentés, v.ö. vastaa- respondere. Különben a „contra, adversus“ és „retro (vissza)“ jelentések váltakozására nézve, v.ö. a szkrit prati (gegen, entgegen: prati-vač entgegenreden, antworten; prati-dā visszaadni, prati-patha rückweg) s a ném. wider (wieder) jelentéseit,

575. viv-, vi'- (vinni, viszek, vivő); visel (viselni):

f. vie- vinni (*ferre, auferre, ducere*; *ellentéte: tuo- hozni*), vieskele- u. a. (fr.); viettä- vitetni, elvitetni, elmulatni (*időt, = hinbringen, zubringen, peragere*) | észt. vii- vinni (*führen, bringen: ära-v. elvinni*); viit- elmulatni (*aega időt*) | liv. vi- vinni | lp. vāžže-, lpF. viežža- vinni, elvinni (*abholen; jubmel le so vāžžam elvitte őt az isten, meghalt.*

|| votj. vaj-, vail- vinni (*bringen*), viž- (*fahren*) | zürj. vaj- (*afferre, adducere, advehere*).

576. vīv, vi (vívni, vīni: vívó; viadal, viaskodni) ¹⁾:

f. väittä- erővel követelni, vitatni valamit (*vi postulare, contendere: väitän todeksi vehementer contestor verum esse, igaznak vitatom; väitän vastaan vi contradico*); alapszava ez: väke (*nom. väki*) erő (*kraft, stärke, gewalt*) | észt. väeta-, väe- erőszakolni (*dringen, nötigen, zwingen*), igyekezni (*sich bemühen, bestreben*), trágyázni (*a földet, azaz: erősíteni*): vägi (*gen. väe*) erő, vägisi (= f. väkisin) erővel, erőszakkal | liv. vág, veg erő: väkt- erősíteni, trágyázni (*földet*) | lp. vekke, lpF. väkke segítség; vekete-, lpF. väkkete- segíteni; — lp. viko- vīni (*luctari, certare, kämpfen*), viko lucta, certamen: vike erő (*vis*).

|| oszt. veg, osztS. vok erő (*kraft*); vegen, vokn erős (*stark, kräftig*) | vog. vaj (vā, vau) erő: vajiñ erős | md. vij, vi, mdE. vij, vi, vie erő | cser. vi erő.

577. vigyáz (vigyázni):

|| zürj. viž- őrizni (*custodire, servare*), vizl- nézni (*adspicere*), vižed- megnézni (*inspicere, contemplari*).

578. víz (vize-t, vizes):

f. vete (*nom. vesi*) víz; vetise, vesise (*nom. -inen*) vizes; vetelä vizes, hig | észt. vesi (*gen. vee*) víz, vesise (*nom. -ine*) vizes, vedela (*nom. vedel*) vizes, hig | liv. veiž (*pl. vedūd*) víz, veiži (*pl. veižist*) vizes, veddöl hig.

|| vog. vit, ut, ujt, vogD. ujt víz | zürj. va | votj. vu víz, vues vizes | md. ved, ved, mdE. ved, vād víz; md. vedi vizes; mdE. vetsä, vetsäna hig | cser. vüt, cserH. vit, vid víz; vüdän, cserH. vidän vizes.

¹⁾ A vívás alpfogalma nem egyéb mint „kraft-anstrengung“, v.ö. a lat. *contendere* igét (*bello contendere cum aliquo*).

579. vö (gener: az ő veje; vö-legény):

f. vävy, väy vö (gener, maritus filiae) | észt. väi, väu, väi-meess vö | liv. väu-mies vö | lp. viva, viv vö (vivam vejem); lpF. vivva.

|| vog. vuäps vö | oszt. ven, oszt. S. von | cser. venge vö, sógor (nővérem férje) | md. ov vö, sógor (nővérem férje).

580. veszeked- (veszekedni, -dik):

lp. viččo- küzdeni, veszekedni (certare, litigare); viččo certamen, contentio, lis.

|| cser. ũčaž-[em], cserH. vicaš- veszekedni.

581. von (vonni; vontatni, vontatva; vonakodni; vonaglani):

f. veny- kinyújtódní (extendi, p.o. corium); nyújtózkodni (sich strecken, sich recken); venyttä- kinyújtani (extendere, distendere, p.o. bőrt); — veno homo tarde se gerens: venotta- tarde quid agere, p.o. puhuu venotta- vontatva beszéll | észt. veni-, venise- nyújtódní, nyújtózkodni (sich recken, sich dehnen); venita-, venista- kinyújtani, kifeszíteni (ausdehnen, ausspannen) | liv. venu- kinyújtódní, nyújtózni (sich dehnen, sich recken, strecken); vent- kinyújtani, kifeszíteni (dehnen, recken, spannen) | lp. vatne-, lpF. vadna- kinyújtódní, nyúlni (extendi, extendi posse: vatni tasa hic moriebatur, de bestiis, v.ö. vonaglani); lp. lpF. vanate- kinyújtani (extendere: lp. juolkitas vanatet pedes suos extendere, mori).

|| md. veneme-, mdE. venime-, vene- nyúlni, kinyúlni: venepete-, mdE. venfa- nyújtani, kinyújtani, odanyújtani.

582. vad (vada-t), vadon (vadon erdő); vadász ¹⁾:

f. autto pusztaföld, vadon, erdőség: autto-korpi vadon erdő, autto-maa erdőség, erdős föld | lp. vuoude, lpF. vuovdde erdő, erdőség.

¹⁾ A vad „ferus, wild“ fogalmat (p.o. vad alma, vad galamb stb.) több nyelv az „erdő“ szó által fejezi ki, mely az emberi lakások környékével ellentétben áll: f. metsän-elävä (wald-tier), „fera“, metsä-hanhi vad-lúd; észt. mets-meess (wilder mann), mets-mesi (wilder honig), metsaline (erdőbeli) fera, wildes tier; md. vir (erdő): virä-maci vad-lúd, virin-tuva vad-disznó; cser. šürgö, širga erdő: širga kesä vadkecske. A mint különben is a m. vad eredeti „erdő“ jelentésre mutat (vadon), a vadász, vadászni is lehet tkp. olyan szó mint a f. metsästäjä, metsästä- (venator, venari), tkp. „erdész, erdészni.“

583. váll (vállá-t, vállas):

f. olka váll (*humerus*) | *ész.* olg (*gen. ola*) | *lp.* olke, *lpF.* oalge váll.

584. vala-ki, vala-mi stb.:

|| *votj.* olo-kin *valaki*, olo-mar *valami* (olo „*vagy, oder*“).

585. var (*pokol-var*; *varas*):

|| *mdE.* ur *kelés* | *votj.* ur *kelés, genyedtség.*

586. vékony:

f. ohia (**oheda*), ohu, ohue (*nom. ohut*) *vékony* (*tenuis, extenuatus, p.o. deszka, levél*); ohukaise (*nom. -aine*) *u.a. (dim.)* | *ész.* öhukese (*nom. -kene*) *vékony, keskeny* | *liv.* voit, voitö *vékony* (= *f. *oheda*).

|| *oszt.* vâgat *vékony* (*dünn*), *osztS.* vögal | *vog.* vöta, voutä *vékony.*

587. velö (az ö veleje):

f. ytime, ytime (*nom. ydin, ydyn*), yty *velö* | *ész.* üdi | *lp.* addam, ada, *lpF.* ada (*addam*) *velö.*

|| *vog.* valem, *vogD.* vualm *velö* | *oszt.* vedem, *osztS.* vëlem | *zürj.* vem *agyvelö* (*cerebrum*) | *votj.* vïjim *velö* | *md.* uj, *mdE.* udeme *u. a.* | *cser.* vem, *cserH.* vim *velö* (*vuj-vim agyvelö*).

588. vendég:

|| *md.* inži, *mdE.* inze *vendég.*

589. verö-fény (*sol, solis radii*; *verö-fényes: apricus*; *verözik apricator*); verejték, veríték:

f. aurinko nap (*sol*).

|| *vog.* ur- sütni, főzni | *osztS.* var- főzni.

590. vev-, ve'- v. vö'- (*venni, veszek, vevö*) *sumere, emere*:

f. otta- venni (*sumere*), osta- venni (*emere*) | *ész.* vöt- venni (*nehmen*), ost- venni (*kaufen*) | *liv.* vöta-, uta-, vuta- *nehmen*, vosta-, vuosta- *kaufen* | *lp.* ožžo-, *lpF.* oažžo- *megkapni* (*accipere, nancisci*; *ožžote-*, *lpF.* ožude- *acquirere, sibi comparare*; *lp.* oste-, *lpF.* oaste- venni (*emere*).

|| *oszt.* vej- venni (*nehmen*) | *vog.* vi- (*pr. 1. viêm, vîm*) venni: nê vîs nôt vett | *zürj.* vot (*frucht, abgabe* = *f. otto einnahme, tributum, az otta- igétöl*); votös (*frucht* = *f. otukse capiendum quid*); — bost- *capere* | *votj.* vît vâm, adó; — bašt- venni (*nehmen, kaufen*), baštis *vevö* (*käufer*).

591. vizgál (*vizgálni*):

f. etsi- keresni, vizsgálni (*quaerere, inquirere, investigare*: etsi päätäni *tkp.* vizsgáld a fejemet, azaz: keress a fejemben, *t. i. te-tűt*) | *ézt.* otsi- keresni (*pead o. den kopflausen*) | *liv.* votši-, votšu-, keresni: löb v. megvizsgálni (*prüfen, untersuchen*) | *lp.* oce-, *lpF.* occa- keresni, felkeresni; ocete-, *lpF.* ocate- vizsgálni (*exquirere, scrutari*).

|| *md.* veše-, *mdE.* väše- keresni, kérni.

592. vol-, val- (*esse*: volt, vala, való; vagyok, vagyon v. van):

f. ole- lenni (*esse*): on van | *ézt.* ole- lenni (*esse*): mul on nekem van | *liv.* vol-, vuol- u. a. | *lp.* orro- lenni (*esse*), maradni (*orrom volt, fűt, orroje qui est v. manet*).

|| *vog.* ol- lenni (*esse*) | *osztS.* val-, *oszt.* űd- | *votj.* val- lenni: val vala, vañ van (*ist*) | *zürj.* völ- lenni: völi vala | *md.* ufe- lenni (*esse, fieri*) | *cser.* ul[am], *cserH.* ul-, il-, ol- lenni, *esse*.

593. völgy (völgye-t, völgyes):

f. orko rétnék mélyedése (*locus prati demissior*) | *ézt.* org (*gen. oro*) völgy (*tal, grund*), orgse (*nom. orgne*) völgyes (*voll täler*) | *liv.* űrga patak; folyóvízzel való völgy (*niederung*).

594. vált (váltani: pénzt v.; el-, fölváltani; változni):

|| *md.* polafti-, *mdE.* polavto- váltani, cserélni; *mdE.* polavo- változni.

595. vese:

|| *mdE.* piči vese.

596. ver (verni):

|| *cser.* per-, *cserH.* pār- űtni, megűtni; *cser.* ker- űtni, verni; kerekt- veretni.

597. varr (varrani); varga sutor:

lp. koro- varrni (*suere, consuere, p.o. kabmakit calceos*): korostak fonal, czérna; koromas varrni való, varrás; *lpF.* goar-ro- varrni | *f.* kuortehe (*nom. kuorre*) sutura calcei infima.

|| *cser.* orug-[em], *cserH.* org-, urg- varrni; *cser.* orugušt-[am], rugušt- u. a. (*fr.*); orugoš varrás; orugem, vurgem, *cserH.* vurgem ruha | *votj.* vur- varrni | *zürj.* vur- varrni, vurlal- u. a. (*fr.*).

598. verem (verme-t):

|| *cser.* korem, völgy, mélyút; *cserH.* karem völgy, verem, barlang.

599. maga ¹⁾ (magam, magad, maga; magunk, magatok, magok):
 || *votj. mugor test (leib) | cser. mogur test; cserH. mongir test; tájék (regio).*
600. magas *altus*:
f. mäke (nom. mäki) halom, hegy ²⁾ | észt. mägi (gen. mäe) hegy | liv. mäg (pl. mägüd) hegy, halom.
601. máj (mája-t):
f. maksa máj (jecur, hepar) | észt. maksa (nom. maks) | liv. mak-sâ | lp. muckse, muokse
 || *oszt. mügot, osztS. mügoł máj (leber) | vog. majt, majte | zürj. mus (instr. muskän) | votj. mus | md. maksa, mdE. makso | cser. mokš, cserH. možš.*
602. makacs (*temerarius, pervicax, pertinax*):
f. muhkea gögös (mente tumidus, superbus p.o. vir), heves (animosus, alacer, p.o. miles, equus); magnificus, egregius | észt. muhklase (nom. -ane) makacs, makranczos (störriq, verdrieszlich, undienstfertig).
603. mankó (*scipio, krückenstock*):
f. mäntä köpülő (butterstössel), habaró fa | észt. mänd (gen. männa) habarófa | liv. mändröks habarófa.
 || *md. manda, mdE. mando bot.*
604. mar (marni, mardosni, marczongani):
f. murta- törni ³⁾, széttörni, szegni (p.o. kenyeret; frangere, confringere, effringere, flectendo rumpere); muru töredék, darabka (fragmen minus, frustulum) | észt. murd- széttörni, eltörni | liv. murda- törni: máz murd szétszakítani, elmarczangolni (zerreißen, zerfleischen — ragadozó állatról).
 || *oszt. mürt- törni; mürem- u. a. (hirtelen).*

¹⁾ A pronomen reflexivum kifejezésére az altaji nyelvekben többek között „testet“ jelentő szó is szolgál: zürj. *aš* „ipse“ (v.ö. lövő i *aštö* voštünj = lelketek és testeket elveszíteni); jakut *bäjä* „test“: „magára, egyedül“ (*bäjä* källim csak magam jöttem, társ v. teher nélkül), „ipse“ (*bäjä*m én magam). — Összevethető különben a középfelném. *löp* (leib) szónak „személy, maga“ értelemben való használata is: *ir beider löp* = sie beide, *ir kindes löp* ihr kind, *mîn löp* = ich (én, én magam).

²⁾ V.ö. f. *korkea* „magas, altus“ = cser. *kuruk* „hegy, mons.“

³⁾ Ezen jelentés általánosabb voltára nézve, v.ö. gót. *beitan* (beissen) = lat. *find, fid-, szkr. bhid-* (spalten); hasonlóképen a lp. *kaske-*, lpF. *gaske-* „mordere“, lpF. *gaskode-* pedig „széthasogatni“, f. *katkea-* „disrumpi“ (l. a 111. számot).

605. *mart* (*littus, ripa: víz martja*):

|| *cserH. mirt: mirtna -nál, mellett.*

606. *márt* (*belemártani*):

merül, merít (*belemerülni, meríteni*):

|| *oszt. mered- mártani, meríteni* (*tauchen*), *merdid- u. a. (fr.) | vog.*

murs- alámerülni.

BUDENZ JÓZSEF.

(Folytatása és vége következik a VII. köt. I. füzetében.)

S A J T Ó H I B A :

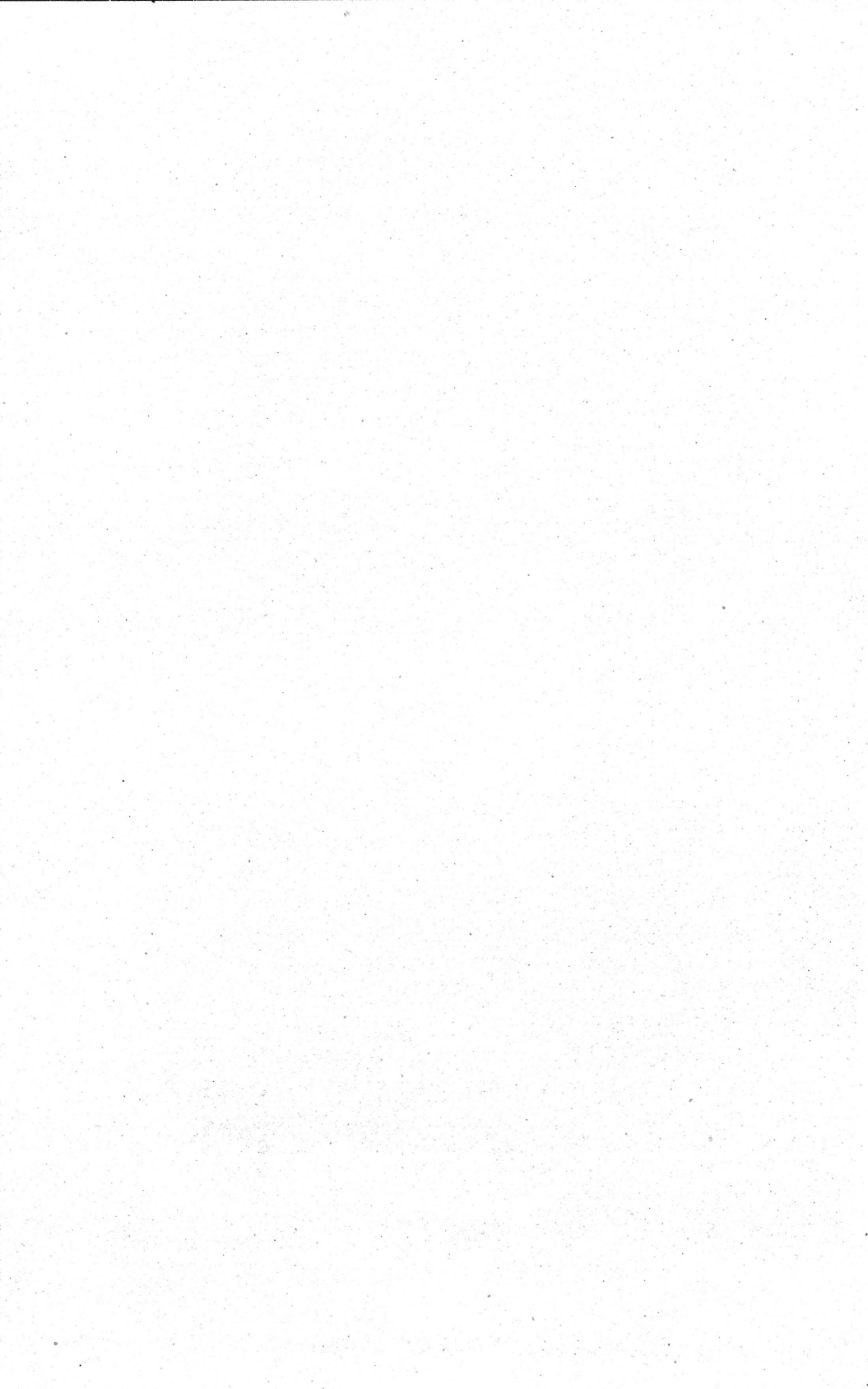
398. l., 114. sz., 2. sor, olv. : *vog.* kut : kute *mege*.

TÁRGYMUTATÓ*).

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
ábrázat.	150.	a gótok géták-e? . . .	129.
ág	151.	a gyökszó milyen . . .	23.
al	151.	a gyökök elmélete . . .	111.
alacsony	25.	had, nem, faj	91.
áldomás.	98. 337—340.	helytelen szótaglalások	20.
állani	153.	Héjő.	350.
az árja nyelvészek elfo-		hun-székely írás	9.
gultsága	318.	idegen szók a szláv nyelv-	
árva	158.	vekben	299.
asszony.	27.	ilyen, olyan	38. 39.
⌘⌘ particula.	42.	ime végű finn szók. . . .	175.
az ez mutató névmás . . .	29. 149.	jó (Sajó, Héjő, Tápjő, Sijő,	
Berek-jó = Berettyó . . .	363.	Berekjó)	356.
cza, cze képző	22.	joki (folyó) finn szó a ma-	
családi elnevezések . . .	89.	gyarban jó	356.
cseremisiz gr. 1775-ből . .	191.	karddal mérkőzni	92.
Dacia elhagyása	132.	kard.	96.
a dákok thrák nép	125.	kaszahúgy, kaszáscsillag	77.
edény	28.	a kőkornak népei	3.
egynejűség a finneknél és		legény	27.
magyaroknál	97.	a lívek régi volta Lívországban	3.
fez(e) = pesä	239.	a liv nyelv a karjalaihoz	
a finn népek költözködései	7.	simul	6.
a finn -ime = magyar -m,		m (villám) a finn ime vég-	
(villám)	186.	nek felel meg	186.

*) Az e kötetben még be nem fejezett „magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyeztések“-hez külön magyar szómutató fog adatni, az egész munka végén, a VII. köt. első füzetében.

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
magas = magnus? . . .	51.	a rumunok története az	
magyar szók <i>t</i> előhang hí-		oláhok szerint . . .	141—143.
jával.	35.	a rumun nyelv elemei	145—147.
magyar és finn észjárati		számnevek fejtegetései	296.
találkozások	71.	a személytelen ige . . .	14.
magyar és finn-ugor nyelv-		a szentpéteriek végezése	330.
vekbeli szóegyeztetések	374.	Szerdahely	216.
nagy és magas az árja nyelv-		szibíriai-török	265.
vekben	53.	Siebenbürgen név	214.
nőstény	27.	Szin-va, Zagy-va	358.
nő-rablás	97.	Solon adótörvénye . . .	164.
ny, ány, ény	24.	Sajó	351—357.
az oláh fejedelemség kez-		Sijó	365.
dete	221.	Táp-jó	365.
ott, itt; oda, ide	37.	a thrák nyelvnek nyomai	131.
ollyan, ilyen	38. 39.	tor	98.
ὀψοὶν Kinnamosnál a ki-		turáni gyöknyomozások	58.
rály öcsese, = uram	138.	ukko, agg, öregisten . . .	72.
pedig, kedig, penig . . .	321.	ukkon-pohár felmutatása	340.
rátkai oklevél 1596-ból .	334.	ungro-vlachi	232.
régi hun-székely írás . .	9.	úr	94.
a rumunok lakhelyei	136—140.	vánkos.	299.
a rumunok nevezetei	134, 135.	Zagy-va, Zsit-va	358.

A M. TUD. AKADEMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

- A MAGYAR NYELV RENDSZERE, 2-dik kiad. Buda 1847. 1 ft.
A MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGOZÁS főbb szabályai. 10-ik kiadás. Pest 1853. 20 kr.
A MAGYAR HELYESÍRÁS ügyében a M. Akad. Nyelvtud. Bizottmány Előterjesztése a Nyelvtudományi Osztályhoz. Pest 1856. 10 kr.
A MAGYAR SZÓKÖTÉS főbb szabályai, 2-dik kiadás. Pest 1852. 70 kr.
NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. I. Csató és Nagy János: A m. nyelv ragai és szóképzői, Buda, 1834. 53 kr. — II. Engel és Nagy J. A m. nyelv gyökei. Buda, 1838 53 l. — III. Szilágyi István: A m. szókötés szabályai. Pest 1846 1 ft. — IV. Szvorényi: Magyar ékes szókötés. Buda, 1816. 70 kr.
A DUNÁNTÚLI NYELVJÁRÁS. Vass József jutalmazott pályamunkája. Pest 1860. 60 kr.
-
- A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA, készítették Czuczor és Fogarasi. I—IV. kötet. Pest 1862—7. Sajtó alatt az V. k. Minden kötet ára 5 ft.
MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. II-dik v. német-magyar rész, 2-ik kiadás. Buda 1843. 2 ft.
MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Buda 1838. 70 kr.
MAGYAR TÖRVÉNYTUDOMÁNYI MŰSZÓTÁR. 2-dik kiad. Buda 1847. 2 ft.
MAGYARÍTÁS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBAN, Szabó Józseftől. Pest 1861. 20 kr.
-
- RÉGI MAGYAR NYELVEMLEKEK. I. Halotti Beszéd. Régi Biblia. Buda 1839. 5 ft. — II. Kinizsi Pálné imakönyve. Vegyes m. iratok, Buda 1840. 5 ft. — III. Tatrosi Biblia. Vegyes m. iratok, 1842. 5 ft. — IV. I. Guary-codex, Buda 1846. 1 ft. 93 kr. — V. Batori Bibliája sajtó alatt.
MAGYAR LEVELESTÁR. I. Szalay Ágostontól. Pest 1864. 4 ft.
CORPVS GRAMMATICORVM Linguae Hung. Veterum. Toldy Ferencztől. Pest 1866. 4 ft.
-
- FINN NYELVTAN, Fábian Istvántól. Pest 1859. 2 ft.
CHRESTOMATHIA FENNICA. Hunfalvy Páltól, Pest 1861. 3 ft.
ABUSKA. Csagatajtörök Szógyűjtemény. Vámbéry Ármintól. Pest 1862. 1 ft.
VOCABULARIUM CEREMISSICUM utriusque dialecti, Budenz Józseftől. Pest 1865. 1 ft.
REGULY ÁNTAL HAGYOMÁNYAI. I. A vogul föld és nép. Pest 1864. 4 ft.
-
- M. AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ. Új folyam: Nyelv- és Széptud. Osztály. I. Pest 1860—61, 3 ft. — II. 1861—62, 3 ft. — III. 1863—65, 3 ft.
NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. I—VI. k. Pest. 1862—5. Mindenik kötet ára 3 ft.
-
- ÚJ MAGYAR-SZLÁV ÉS SZLÁV-MAGYAR SZÓTÁR, Jancsovies Istvántól. Szarvas 1848. 2 kiad. 3 ft. 36 kr.
HANGRENDI PÁRHUZAM ezer példában, Lugossy Józseftől. Pest 1858. 20 kr.
MAGYAR NYELVÉSZET, szerk. Hunfalvy Pál. Pest 1856—61. 6 köt. Egy-egy köt. 5 ft. 25 kr. A hat kötet együtt 25 ft.